کۆماری میللی دیموکراتی کوردستان

لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لە رۆژهەڵاتی کوردستان

نووسینی : پرۆفیسۆری یاریدەدەر.دکتۆر یاسین سەردەشتی

www.pertwk.com

یەکەم : کورتەیەك لەجوگرافیای رۆژهەلاتی کوردستان

ئاشکرایە هەر توێژەرێك باس لەجوگرافیای کوردستان یان بەشێك لەبەشەکانی بکات ئەستەمە رووبەرووی مەسەلەی نەبوونی زانیاریەکی وردو دژبەیەکی سەرچاوە جیاوازەکان، بەتایبەتی سەبارەت بەدیاریکردنی سنورەکەی‌و رووپێوی خاکەکەیی‌و ژمارەی دانیشتوانەکەی نەبێتەوە، ئەمەش زیاتر بۆ دووهۆی سەرەکی دەگەرێتەوە، یەکەمیان پارچەکردنی کوردستان لەنێوان چەند دەولەتی جیاواز کەبەگشتی نەدان بەبوونی خاکی کوردستاندا دەنێن‌و نەبەرەسمی سنورێکیان بۆ دەستنیشان کردوەو نەبرواشیان پێیەتی، بەڵکو کوردستان بەبەشێك لەخاك‌و نەتەوەی کوردیش بەبەشێك لەنەتەوەکانی خۆیان دادەنێن، نەخۆیان، نەرێگەشیان داوە بەکەسانی بیٚ لایەن بەشێوەیەکی زانستی‌و بابەتیانە ئیش لەمەسەلەکەدا بکەن، دووەمیان ئەو گۆڕانەی بەدرێژایی مێژوو بەسەر ناوچە کوردنشینەکاندا هاتووە لەئەنجامی هێرش‌و پەلاماری حکومەتە ناوەندییەکانی دەوربەری‌و سیاسەتی فراوانخوازی‌و فشار خستنە سەر دانیشتوانی کوردو پاڵ پێوەنانیان بەرەو چیاکان‌و قوتدانی ناوچەکانیان، بەجۆرێك زۆر ناوچە کە پێشتر دانیشتوانەکەی کورد بوون ئێستا تاك‌و تەرا کوردی تێدا دەبینرێت، ئەو گۆڕانەی تائێستاش لەزۆربەی پارچەکانی کوردستاندا بەئێرانیشەوە بەردەوامەو لەسایەی سیاسەتی ناسیونالستی بەرزە فری تەنگەتیلەی چینی دەسەلاتدارای نەتەوەی سەر دەستەوە کە هەڕەشەیەکی خەتەرناك لەسەر خاکی نەتەوەیی‌و ئاینەدەی کۆمەڵگای کوردەواری دروست دەکات‌و بەرەو قەتیسمانی دەبات لەگۆشەیەکی بەرتەسکدا،ئەگەر بەتەواوی لەجوگرافیای بیٚ بەش نەکات.

هەرچۆنێك بێت بەپشت بەستن بەسەرچاوە جوگرافی‌و مێژووییە جیاوازەکان دەتوانین بڵێین رۆژهەلاتی کوردستان ناوچەیەکی بەرین‌و فراوان دەگرێتەوە، دەکەوێتە نێوان هێڵی پانی 31–40ی باکورو هێڵی درێژی 44–48ی رۆژهەلات، رووپێوەکەی بەنزیکەی 125000کم2 مەزەندە دەکرێت واتە 8٪ رووپێوی خاکی ئێران‌و 27٪ی تێکرای سەرزەمینی کوردستان دەگرێتەوە(□)، هەر لەرێژگەی ئاوی گوندی پهناورەوە کەدەرژێتە ئاوی ئاراسەوە دەست پێدەکات‌و لەگەڵ رووباری ئاراسدا لەپاڵ چیای ئاراراتەوە بەرەو خوار دەکشێت تا باشووری دەریاچەی ورمیٚ بەپانتایی 50کم‌و درێژی زیاتر لە 300کم، لەوێرا پانتاییەکی فراوانتر دەبێت‌و بەرەو خوار دەکشێت، ناوچەی سنەو کرماشان دەبرێت هـــــــــــەتا لورســــــــــــتان‌و ناوچـــــــــــــەی بـــــــــــــەختیاری(□)،

(□) قاسملو ، عبدالرحمن، کوردستان‌و کورد، لێکۆڵینەوەیەکی سیاسی‌و ئابوری، وەرگێڕانی عبداللە حسن زادە، لە بلاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ب.ج،1973،ل26.

(□) لەراستیدا درێژبوونەوەی رۆژهەلاتی کوردستان بۆ ناوچەکانی بەختیاری و لوڕەکان و بە ستنەویان بە خاکی نەتەوەیی کوردەوە جێگەی مشت و مڕە, گەلێك هەن بە پشت بەستن بە سەرچاوە مێژوویی و بەڵگە زمانەوانی و جوگرافیەکان لوڕ و بەختیارییەکان بە کورد دەزانن و ناوچەکەشیان بە بەشێکی دانەپچڕاو لە کوردستان دادەنێن. هەشن پێیان وایە کە لە پڕۆسەی پێکهێنانی نەتەوەیی کورددا بە هۆی هۆکاری مەزهەبی و جوگرافی و سیاسیەکان بە تایبەتی پێکنەهێنانی دەوڵەتی ناسیونالی کوردی و لاوازکردنی خەسڵەتە نەتەوەییەکانی لەلایەن حکومەتی ناوەندی ئێرانەوە و ئەو ئەستەنگانە لە بەردەم پەرەی سەندنی بوارەکانی ئابووری و کۆمەڵایەتیدا دروستی کردن , لوڕو بەختیارییەکان وەك گروپێکی ڕەگەز ی سەربەخۆی نەمەییو و دابڕاو و دوورە پەرێز لە برا کوردەکانیان ماونەتەوە . هەر بۆیە کاتێك لە کوردستانی ئێران دەئاخڤن نە لوڕستان وەك پارچەیەك لە کوردستان و نەلوڕیش بە کورد لە قەڵەم دەدەن , ئێمە پێمان وایە مەسەلەی کورد بوونی لوڕەکان لە ئایندەدا پشت بە تواناو ڕادەی سەرکەوتنی جوڵانەوەی ڕزگاری خوازی کورد دەبەستێت لە بەدیهینانی مافە نەتەوایەتیەکانی و دیاری کردنی قەوارەی‌نەتەوەیی و دواتر هەوڵی بۆ ڕاکێشانی ئەو گرووپە نەمەییوانەی کە بە مێژوو و زمان و جوگرافیا لە کوردەوە نزیکن تا لە دراوسێکانیان , چونکە

www.pertwk.com

پێوانەی درێژی لەباکوورەوە بۆ باشوور نزیکەی 900کمو رادەی ناوەنجی پانتایی لەناوچەکانی سنەو کرماشـان نزیکـەی 300کـم دەبێـت، لـەرۆژئاواوە مـەرزەکانی نێـوان ئێـرانو تورکیـا، ئێـرانو عێـراق، لەباکوریشەوە مەرزی ئازەربایجانی شورەوی پێشوو دیاری دەکەن()، لەناوخۆی ئێرانیشدا کوردستان دراوسێیو ئوستا نەکانی ئازەربایجانی رۆژهەلات، زنجان، همدانو خۆزستانە()، دەتوانرێت رۆژهـەلاتی کوردسـتان لـەباکوورەو بـۆ باشـوور بەسـەر پێـنج هەرێمـدا دابـەش بکرێـت کەهەریەکـەیان چـەند شـارو ناوچەی جیاواز دەگرێتەوەی، بەم شێوەیەی خوارەوە:

1ـ هـەرێمی ورمـێ: ورمـێ، مـاکو، خـوی، سلماس، دیلمـان، قتـور، سـۆما، پۆلدەشـت، تەرگـەوەڕ، مەرگەوەرو برادۆستو چەند ناوچەی دی دەگرێتەوە.

2ـ هـەرێمی موکریـان: سـابلاغ (مـەهابادی ئێسـتا)، شـنۆ، میانـدواو، بۆکـان، لاجـان، نەغـەدە، هەوشار، سلدوس، سەردەشت، تیکانتەپەو هەندێك شوێنی دی دەگرێتەوە.

3. هـەرێمی ئەردەلان: سـنە، سەقز، بانـە، سەرشێو، تیلـەکو، خورخـورە، حەسـەن ئاوا، مـەریوانو هەورامانی لهۆن دەگرێتەوە.

4ـ هـەرێمی کرماشـان: کرماشـان، کنگـاوەر، هەرسین، سـەحنە، کەرەنـد، بێلـوار، قەسـری شـیرین، بایرەوەند، جوانرۆ، رەوانسەر، ماهی دەشت، گەیلان، نەفت شاەو کامیاران دەگرێتەوە.

5ـ ناوچـەی لوڕسـتانو چـوارمەحالی بـەختیاری: سـەیمەرە، بروجـەرد، خـورەم ئـاوا، مەلایـەر، نەهاوەندو توسیرکان دەگرێتـەوەو بەرەو باشوور درێـژ دەبێتـەوە تـا کۆتـایی چیایی زاگـرۆسو زێدی عەشیرەتەکانی لەكو زەندو لوڕی بچوك ()، بڕوانە نەخشەی ژمارە (1) .

تۆبۆگرافیـای رۆژهـەلاتی کوردسـتان بەگشـتی چـیاییەو دوو زنجـیرە کێـوی مـەزنی لـەخۆ گرتـووە، یەکـەمیان لەئاراراتـەوە دەسـتپێدەکات و بـەرەو باشـوور شـۆر دەبێتـەوە تـا دەگاتـە ناوچـەی بانـە، بەدرێژایی ئەم زنجیرەیە دۆلی قوڵو فراوان یا تەنگەبەر هەیـە کـەرێگای هاتووچۆی نێوان کوردستانی ئێرانو عێراقو تورکیا فەراهەم دەکات، زنجیرەی دووەمیان زاگرۆسە کەلەمەریوانو نەوسوودەوە نزیك بەسنوری ئێران . عێراق دەستپێدەکات بەرەو باشووریو رۆژهەلات بۆ ناو ئێران درێژ دەبێتەوە().

ئاووهـەوای رۆژهـەلاتی کوردسـتان کوێسـتانییەو کاریگـەری بـای رۆژئـاوا کـەمام ناوەنـدیو شـێدارو باراناوییـەو، بـای شـەماڵو بـای باشـوور کەبـەبای زریـانیش نـاو دەهێنرێـت لەسـەرە، بـەرزایی لـەرووی

وەك ئاشکرایە هەر کاتێك ئەم جولانەوەیە لە ئێران لە دەستکەوتێکی نەتەوەیی نزیك دەبێتەوە زۆر لە لوڕەکان باس لە کورد بوونی خۆیان دەکەن و دوای کرمانج, لوڕبەمەزنترین تایەفەی کورد لە قەڵەم دەدەن. بڕوانە: قاسملو , هـ . س , ل 27ـ 28 .

کورد, جلال الدین شافعی , جوغرافیای تأریخی کوردستان, چاپی یەکەم , ئینتشاراتی ن و القلم , چاپخانەی بهرام, تهران ,1378ی هەتاوی, ل 36ـ 37 " مدنی, حسین, تحلیلی فشردە أز دینامیزم و شیوەهای مبارزاتی درکردستان ئێران, بی جاه , اَذر ماه 1369 ش " کوهستان , نامەهفتگی , سال دوم , تهران , 23 أردیبهشت 1325.

() Ghassemlou A.D , "Kurdistan in Iran" in: people with out a country : kurds and kurdstan , zeed press, London ,1980, P. 107.

() دیاریکردنی سنووری کوردستانی ئێران لە ناوخۆی ئێراندا کارێکی گرانە , چونکە هەندێك ناوچە جاران کوردنشین بووە کوردی تێدا نەماوە , هەندێك ناوچەی کوردنشینیش درێژبوونەتەوە بۆ هەرێمەکانی تری وەك ئازەربایجانی خۆرهەلات , زنجان و هەمەدان . بڕوانە : غەفور , عەبدوڵلا , جوگرافیای کوردستان , چاپی دووەم , هەولێر , 2000 . ل 257ـ 262.

() زەند, کەریم, کورتەی جوگرافیای کوردستان, چاپخانەی ئەزمەڕ, سلێمانی ,2000 , ل 19ـ 20.

() مدنی, س.پ, ص 17.

دەریاوە 1000–1500 مەترە، ئەمەش کار لە جیاوازی ئاووهەوای هەرێمەکانی دەکات بەچەشنێك ناوچەکانی باکوور زستانێکی سەختو درێژخایەنو هاوینێکی مام ناوەندی هەیە، ناوچەکانی ناوەندیش ئاووهەوای میدترانەو بەشی باشووریشی دەشتایی و ووشك نیوە سەحرایی و گەرمە. رێژەی بارانی سالآنە لەناوچە دەشتاییەکان دەگاتە 400 ملل، بەلآم ناوەندی باران لە دولّو مێرگدا بۆ 2000–3000 ملل دەڕوات،جیاوازی نێوان بەرزترین پلەی گەرمای هاوینو نزمترین سەرمای زستان خۆ دەدات لە 70 تا80 پلەی سەدی(□).

لەچاو ناوچەکانی دی ئێراندا کانیاوی کوردستان کەمتر ووشك دەکەن، چونکە چەند رووبارێکی تێدایە وەك رووبارەوکانی قزلّ ئووزون (سفیدرود)، زێی بچووك، جەغەتوو، کەلْوێ، تەتەهو. گۆلی ورمێ کەسنوری باکووری رۆژهەلآتی کوردستان دیاریدەکات رووبەرەکەی 6000کم2یە(□)، گولی (زرێبار)یش کەدەکەوێتە مەریوانەوە گرنگی خۆی هەیە، هەروەها چوار بەنداوی گرنگ لەکوردستاندا هەن بەناوی قشلاق لەسنە، سارو قامیش لەبۆکان، نوروزلو لەمیاندواوو بەنداوی مهاباد کەجگە لەدابینکردنی ئاوی خواردنەوە، نزیکەی 80 هەزار هکتار زەوی کشتوکالّی پێ ئاو دەدرێتو تێکڕا 9٪ گەنجینەی ئاوی ئێران پێکدەهێنێت(□).

رۆژهەلآتی کوردستان لێڕەوارو جەنگەلّو دەشتی زۆرن، لەبەر ئەوە بۆ ئاژەلْداریو کشتوکالّ گرنگیەکی تایبەتی هەیە، پتر لەچوار ملیۆن هکتار دارستان ناوچەکانی گۆلّی ورمێ تاکو لوڕستان دادەپۆشێت، دارستانی چڕنین چونکە لەبەر بێ سووتەمەنی دانیشتوانی ناوچە شاخاوییەکان دار دەسووتێنن، ئەوەش کارێکی خراپی کردۆتە سەر ئەو سامانە سروشتییە(□).

رۆژهەلآتی کوردستان لەسامانی ژێر زەویدا دەولّەمەندە، نەوت لەکرماشانو شائاباد، زیو لەماکۆ، زێڕ لەباشووری کرماشان، کبریت لەسنەو ئاسنو جیوەشو چەندەها کانزای تری هەیە(□)، ئەمەش فاکتەرێکی باشە بۆ بنیاتنانی ئابوورییەکی پتەو بەهێز لەو ناوچەیەدا لەلایەن هەر لایەکەوە بە نیازێکی پاكو بەرنامەیەکی زانستیانە کاری بۆ بکات.

(□) Ghassemlou, op.cit.P.107

(□) Ibid.p.107

(□) مدنی، س. پ. ص18.

(□) Ghassemlou, op.cit.P.107ـ

(□) قاسملو، س.پ، ص18–19.

دووەم: تێڕوانینێکی مێژوویی لەتێکۆشانی کوردەکانی ئێران لەپێناوی ئازادیو مافی نەتەوایەتیدا پێش هەڵگیرساندنی جەنگی دووەمی جیهانی

یەکێك لەئاکامە گرنگەکانی شەری چاڵدێرانی ساڵی 1514ز دابەشکردنی کوردستان بوو لەنێوان هەردوو دەوڵەتی عوسمانی سوونني کەدەسەڵاتی خۆی بەسەر مەزنترین بەشی باکورو ناوەندا سەپاند، و دەوڵەتی سەفەوی شیعە کەدەسەڵاتی بەسەر بەشی رۆژهەڵاتی کوردستاندا مایەوە، ئەو بەشەی لەو کاتەوە لەچوارچێوەی دەوڵەتی فارسدا (ئێرانی ئێستا) لەقاڵبدراو دوای سەفەوییەکانیش کەوتە ژێر نفوزو بن دەستی حکومەتە شاهەنشاهییە یەك بەدوایەکەکانی ئێرانو تانوکەش دۆخی سیاسی خۆی نەگۆڕیووە. لەساڵی 1639زداو بەپێی رێکەوتنامەی (زەهاو) هەردوو دەوڵەت لایەکیان لەکێشە سنورییەکانیان کردەوە دانیان بەیەکترداناو شێوەکی رەسمییان بەدابەشکردنەکە بەخشی، ئەو سنورەی کەلەبەری ئێرانەوە تائێستا گۆڕانکارییەکی ئەوتۆی بەسەردا نەهاتووە، بۆیە هەندێك وا دەبینن کەدەتوانرێت ئەم مێژووە بەسەرەتای داهێنانی چەمکی (کوردستانی ئێران یاخود کوردەکانی ئێران) بدرێتە قەڵەم(□).

گەلی کورد لەکوردستانی بندەستی ئێران بەدرێژایی چاخی نویٚ، جگە لەماوەیەکی کەم نەبێت(□)، لەژێر فشارو ستەمی حکومەتە ناوەندییە یەك لەدوا یەکەکانی ئێراندا بووە، سەفەوییەکان (1502–1736ز)، نادر شای ئەفشار (1736–1747ز)، قاجارییەکان (1796–1925ز) ئەمانە هەموویان بیٚ جیاوازیو لەسۆنگەی پێکهاتەی مەزهەبیو شێوازی حوکمی رەهاو ململانێیان لەگەڵ ئەودیو سنووردا، سیاسەتێکی خوێناویو سەرکوتکەرانەیان گرتۆتە بەر بەمەبەستی مل پیٚ کەچکردنی گەلی کوردو هەڵسوراندنیان بۆ بەرژەوەندییەکانی ناوەند(□)، جێی سەرنجە هەر وێرای دڕیو سیاسەتی توندوتیژی ئەو حکومەتانە، گەلی کورد چەندی بۆ کرابێت بەرپەرچی داونەتەوەو ئامادەباشی بەرگریو هەڵوسوڕانی هەبووە تاسەر بەخۆیی ناوەخۆیی خۆی بپارێزێت بەتەواوی دەستبەرداری ئازادی نەبێت، ئەو ئازادییە ناوخۆییەی لەسایەی میرنشینە کوردییە خۆجێیەکانی وەك (موکریان، ئەردەڵان، برادۆستو لوڕستان) هتد، دەستەبەر بوو تا نیوەراستی سەدەی نۆزدەهەم درێژەی کێشا(□)، هەتا حکومەتی قاجاری لەرێی هێزو پەلاماری سەربازییانە توانی کۆتایی بەم سەربەخۆییە بهێنێتو میرنشینەکان کوێر بکاتەوەو دامو دەستگاکانیان تێكو پێکدا، ئەو دامو دەستگایانەی لەقۆناغێکی مێژویی دورودرۆێژدا پێگەیشتبوون کەهەندێکیان بۆ سەدە نیونجییەکان دەگەرایەوە.

(□) اعضاء اللجنة الاستشارية في وزارة الخارجية، دراسة حول امريكا والغرب والقضية الكوردية في العراق وتركيا وايران، ب. م.، ب. ت، ص 50.

(□) ئەو ماوەیەی حوکمی کەریم خانی زەند (1760ـ1779) کەکوردێکی لەکی سەر بەعەشیرەتی زەندی نیشتەجێی باشووری کوردستانی ئێرانە. کەریم خان لەبەر خواپەرستیو سروشتی باوکسالاری خۆی بەشاهەنشای ئێران نەناساند بەڵکو پێی وابوو دەسەڵاتدار نوێنەرو خزمەتکاری خەڵکە، هەر بۆیە ناوی خۆی نا (وکيل الرعايا)، شایەنی باسە هەموو سەرچاوەکان لەسەر ئەوە یەکدەگرنەوە کەقۆناغی حوکمی کەریم خان قۆناغی ئاسایشو دادپەروەریو چاوپۆشینە بەجۆرێك لەمێژووی ئێرانی نوێدا بیٚ هاوتا بووە. بڕوانە:

سمنان، پناهی، کریمخان زند، نیکوترین زمامدار ایران، نشرندا،چاپ صنوبر، تهران،1375ش.

(□) امین، صالح محمد، کوردو عەجەم، مێژووی سیاسی کوردەکانی ئێران، چاپی یەکەم، 1992.

(□) میرنشینی ئەردەڵان تاساڵی 1865ز سەربەخۆیی خۆی راگرت.

بەمجۆرە حکومەتی قاجاری ئەو بەشەی کوردستانی بەدەسەڵاتی ناوەندەوە لەتاران گرێداو کۆتایی بەدەسەڵاتی شەرعی میرە کوردەکان و توێژاڵێکی باڵای هەرەمی کۆمەڵگای کوردەواری هێنا، دەسەڵاتی سیاسی و حوکمی کوردستان کەوتە دەست (ئەوبێگانانەی بەفارسی قسەدەکەن) هەروەك لەدەستنووسی (تأريخ خسرو بنى اردلان)دا هاتووە کەدانراوی ئەو سەردەمەیە().

پرۆسەی بەستنەوەی کوردستان بەتارانەوە بێ بەرگری و کاردانەوە نەچووە سەر، شاراوە نییە لەزۆربەی ناوچەکان بەتایبەتی هەورامان راپەرینی درێژخایەن بەرووی دەسەڵاتدارانی حکومەتی ئێرانیدا تەقینەوە، ئەو راپەرینانەی دامرکاندنەوەیان لەلایەن ناوەندەوە سانا نەبوو. لەراستیدا سەختی و سروشتی چیایی هەندێك لەم ناوچانە تارادەیەکی زۆر لەبەرژەوەندی راپەریوەکاندا بوون. هەر بۆیە ناوچەی هەورامان لەم بارەیەوە پیلان و هەوڵەکانی حکومەتیان پوچەڵ کردەوەو تا قۆناغێکی درەنگتر لەدۆخێکی نیمچە سەربەخۆیدا مانەوە().

پێویستە ئەوەشمان لەلائاشکرابێت کە ئۆپەراسیۆنی رووخاندنی میرنشینە کوردییە خۆجێیەکان هاوکاتی قۆناغێك بوو کەتێیدا کۆمەڵی کوردەواری تازە بەتازە لەئەنجامی بەستنەوەو تێکەڵاوبوونی ئابووری کوردستان بەئابووری جیهانی سەرمایەدارییەوە لەدوای فراوان بوونی پرۆسەی (ناردن و هاوردنی)ی بازرگانی دەوڵەتی قاجارەوە، ئاشنایی لەگەڵ جۆرێکی نوێی بەرهەمهێناندا پەیدا کردبوو، گەشەسەندنی بازرگانی و هەنگاونان بەرەو مانیفاکتۆرەو درزبردنی پەیوەندییە سوننەتیەکانی بەرهەمهێنانی دەرەبەگایەتی و لاواز بوونی ئابووری لادێ و حاڵەتی خۆژێنی و دەرکەوتنی ئابووری و بازاڕو مامەڵە بەدراو کەڵەکەبوونی لای دەوڵەمەندانی کورد، ئەوانەی داهاتەکانیان لەئاکامی ساغکردنەوەی زێدەبەرهەمە کشتوکاڵی و ئاژەڵییەکانیان لەبازاڕەکانی ناوخۆو دەرەوەدا روو لەزیاد بوون بوو. هەربۆیە سەپاندنی دەسەڵاتی بێگانەو تێکدانی دامو دەستگا خۆجێیەکان و سڕینەوەی رۆڵی توێژاڵێکی باڵای هەرەمی کۆمەڵگای کوردەواری لەرووی سیاسی و ئابوورییەوە گورزێکی توندی سرەواندە رەوتی ئەو گۆران و گەشەسەندنەی کۆمەڵ و تووشی شێواندن و سستیەکی درێژخایەنی کردو کاریگەرییەکی خراپی کردە سەر دواکەوتنی کشتوکاڵ و پاشەکشەی پیشەسازی دەستکردو نەخەملینی چین و توێژە کۆمەڵایەتیەکان و لاوازییان، بەجۆرێك سنوری چینایەتیان نەمەیێت().

ئەمە لەلایەك و لەلایەکی دییەوە سەپاندنی دەسەڵاتێکی بێگانە بەسەر گەلی کورددا هۆکاری هاتنە سەر شانۆی شێوازێکی تری ستەم بوو سەرباری ستەمی مەزهەبی و ئابووری ئەویش ستەمی میللی یاخود نەتەوایەتییە کەخۆی لەداگیرکردنی کوردستان و بێبەشکردنی گەلی کورد لەهەر مافێکی سیاسی و ئیداری و فەرهەنگی دەدیتەوە بێ ئەوەی بەشدارییەکیان هەبێت لەدیاریکردنی ئەو بڕیارانەی چارەنووسی ئەوکات و ئایندەیانی دیاری دەکرد، ئەمجۆرە ستەمەی کەراستەوخۆ گەلی کورد دژی دەسەڵاتی بێگانەی خۆسەپێنەر هاندەدا. ئەمەو وێرای توندوتیژبوونی کێشەو ململانێی نەتەوایەتی گەلانی ناوچەکەو پیرووپەککەوتە بوونی ئیمپراتۆرییەتە دەرەبەگایەتییە تیوکراتییە زۆردارەکان وەك دیاردەیەکی جیهانگیری دونیای هاوچەرخ دوای ئەو زنجیرە گۆڕانکارییە ئابووریی و سیاسیانەی لەسەر شانۆی ئەوروپا هاتنەدی بەتایبەتی دوای شۆڕشی پیشەسازی و پێکهاتنی

() وەرگیراوەلە: احمد، كمال مظهر، دراسات في تأريخ ايران الحديث والمعاصر، بغداد، 1985،ص 236.

() المدرس، ملاء عبدالكريم، یادی مەردان، بەرگی دووەم، بغداد، 1983،ل81ـ82.

() قاسملو، س.پ، ل126ـ128.

www.pertwk.com

دەوڵەتە ناسیوناڵە نوێیەکان، ئەو گۆڕانکارییانەی کەبێ کاریگەری لەسەر گەلی کوردو دەرکەوتنی هۆشی نەتەوایەتیان تێ نەپەڕی[□].

حکومەتی ئێرانیش کەلەرێگای هێزە سەرکوتکەرەکانیەوە دەسەڵاتو دامو دەستگاکانی لەکوردستان دەپاراست وەڵامی نارەزاییەکانی خەڵکی بەشەبەیخونی سەربازیو غافڵکوژی سەردانی کورد دەدایەوەو ئەم شێوازە مامەڵەی بەپێوەرێك دادەنا بۆ پێوانەی کارامەییو لێهاتوویی لێپرسراوەکانی لەکوردستان کەلەئەدەبیاتی حکومەتدا شانازی پێوە دەکراو بەناوی (لطائف الحیل، کمندی تدبیر، تدبیرات صائبە، وسائل ورسائل)و چەندەها زاراوەی بریقەداری تر ناودەبرا. هەر بۆیە کورتە سەرنجێك لەمێژوویی دەسەڵاتی ئێرانی سەپێنراو لەکوردستاندا بەسە تاناوی ژمارەیەکی زۆر گەورە پیاوانی کوردمان بەرچاو کەوێ کە لەلایەن لێپرسراوەکانی حکومەتەوە تیرۆر کراون، کەناودارترینیان باپیر ئاغای مەنگوڕی، ئیسماعیل ئاغای شوکاك باپیری سمکۆ، حەسەن سوڵتان هەورامی)یە[□].

ئەو سیاسەتە توندوتیژەی حکومەتی ناوەندیو پێداگرتنی لەسەر تاڵانی کوردستان لەرێی سەپاندنی باجو پیتاكو سەرانەی جۆراو جۆر بووە هۆی بڵاوبوونەوەی شەپۆلی نارەزایی جەماوەری کورد بەگشت چینو توێژە کۆمەڵایەتیەکانییەوە، زەحمەتکێشانی کورد چ لەشار یاخود لەلادێ بەدەست لێپرسراوانی ئێرانییەوە داورووتابوون، سەردارو سەرۆك عەشیرەتەکانیش لەدەسەڵاتدارانی حکومەتی ناوەند بێزار بوون، چونکە لەلایەن حکومەتەوە بەچاوی گومانەوە تەماشا دەکرانو بەرژەوەندییان لێدەدراو سنوری جوڵانەوەیان لێ بەرتەسك کرابووەوە[□]، هەر بۆیە زەمینەی تەقینەوە

([□]) ئەوەی لێرەدا جێگای سەرنجو سەرسورمانە هەڵوێستی زۆربەی نووسەرە فارسەکانە سەبارەت بەدەرکەوتنی هۆشی نەتەوایەتی گەلانی نەفارسی ناوچەکە بەگشتیو گەلی کورد بەتایبەتی، ئەم نووسەرانە بێ ئەوەی تێڕوانینێکی زانستیانە لەسەر نەتەوەو نەتەوایەتی پێشکەش بکەن کاتێك باس لەهۆشی نەتەوەی کوردو مافی نەتەوەویی کورد دەکرێت یەکسەر بەنوکە قەڵەمێك و بەبەراوردکردنی یەك دووشە لەزمانی کوردیو فارسی کورد دەکەنە فارس، ئینجا باس لەیەکێتی خاکی ئێرانو نەژادی ئارییایی پاکی کوردو دەوڵەمەندی فەرهەنگی فارسو برایەتی ئیسلامیو هاونیشتمانی دەکەن. خۆکە دێتە سەرباسی جوڵانەوەکانی کوردو تێکۆشانی بەرچاوی ئازادیخوازانەی نەتەوەی گەلی کورد لەمێژووی نوێو هاوچەرخی ئێراندا زۆر بەئاگاییەوە خۆیانی لێدەدزنەوەو تەنیا قسەیان ئەوەیە دەوڵەت لاواز بووەو بێگانە هاندەر بووەو ئەشراری ناوخۆش سوودیان وەرگرتووە ، لەم نێوەدا تەنیا تێکستی مێژوونوسێکی وەك (کسروی) وەردەگرین کەدەڵێت ((خراپترین تۆوی ناکۆکیو دووبەرەکی کەبێگانە لەرۆژهەڵات چاندیان ئارەزووی سەربەخۆیی بوو.. دوای ئەوەی قسەی ئەوروپییەکانیش چوو بەگوێی کوردەکاندا، ئیتر لەوساوە زۆر حەز بەسەربەخۆیی دەکەن)).

بڕوانە:

کسروي، احمد، تأریخ هیجده ساله اذربایجان، چاپ هشتم، انتشارات امیر کبیر، تهران، 1363ش، ص83.

([□]) بڕوانە:

امین،س.پ، ل ل51.24.

([□]) لەراستیدا مەزهەب لەم مەسەلەیەدا رۆڵی دەبینی، ئەگەر کوردەکانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی لە سۆنگەی مەزهەبیانەوە مەیلێکیان لەگەڵ ناوەندەوە هەبووایە, ئەوا کوردەکانی ئێران کە زۆربەیان سوننی مەزهەبن ئەو پەیوەستەشیان نەبوو, بنەماڵەی قاجاریش کە خۆیان بە میراتگری سەفەویە شیعە توند رەوەکان دەزانی نەك هەر لە سۆنگەی دژایەتی کردنی مەزهەبییەوە بەڵکو بەڵکو لە ترسی کێشە و ململانێ چەند ساڵەی سیاسیی و سەربازی لەگەڵ عوسمانیی‌یە سوننەکاندا کە زۆر جار لە ڕێگەی کوردەوە گرەوی لێدەبردنەوە, بە توندی دژی دەسەڵات پەیدا کردنی سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردبوو لە ئێراندا. هەر بەم راستیەش لەم دیاردەیە دەگەین لە کاتێکدا دەوڵەتی عوسمانی کوردەکانی بە لای خۆیدا ڕادەکێشاو چەکداری دەکردن و بۆ فراوان خوازی لە دەرەوە و پاراستنی ئاسایشی ناوخۆ

www.pertwk.com

بەرووی دەزگا سەرکووتکەرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستان لەبارو ئامادەباشییەکی کەم وێنە هەبوو بۆ جوڵانەوە بەمەبەستی رامالینی هێزەکانی حکومەت لەناوچەکەدا. ئەو ئامادەباشییەی لەهەلێکی گونجاو دەگەڕا تا لەسەر ئاستی رووداوەکان دەرکەوێت.

لەساڵی 1880زدا ئەم هەلە بۆ گەلی کورد رەخسا کاتێك شێخ عوبەیدوڵڵای نەهری ئالای راپەرینی بەرزکردەوە، ئەو راپەرینەی بەخاڵێکی وەرچەرخان لەجوڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد دادەنرێت لەدواچارەکی سەدەی نۆزدەهەمداو دروشمی دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی یەکگرتوو و بەدیهێنانی کۆمەڵگایەکی کوردی پێشکەوتووی بەرزکردەوە[]، گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەگەرمی لەم راپەرینەدا بەشداربوون، عەشیرەتەکانی ناوچەکانی ورمێ و مەهاباد بەشێکی سەرەکی هێزەکانی شێخێیان پێکدەهێنا، هەروەك كونسوڵی رووس لەتەبرێز روونی دەكاتەوە (تووڕەیی و بێزاری لەناو هەموو ریزەکانی کوردی ئێراندا دەبینرا، ئەوانەی لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتەوە بەتووندترین شێوە دەچەوسێنرانەوە.. هەر بۆیە دژی حکومەتی ئێران هاتوونەتە مەیدان و ((وەك رزگارکەرێك تەماشای شێخ دەکەن))([]).

هەروەك ئاشکرایە حکومەتی ئێرانی بەهاوکاریو پاڵپشتی هەندێ هێزی ناوچەیی و مەزن ئەم راپەرینەی بەتووندی سەرکوتکرد بەجۆرێك قوربانییەکانی کورد گەیشتنە نزیکەی 100 هەزار کەس، هێندەی تریش لەترسی تۆڵەی کاربەدەستان شارو گوندەکانیان جێهێشت و پەرتەوازەی چیاو چۆڵ بوون، هەر ئەو کات حکومەت زیاتر لە 200 گوندی کوردستانی خاپوور کرد([]) هەمزە ئاغای مەنگوڕیش رابەری نەتەوەیی کوردەکانی ئێران کشایەوە ناوچە سەختەکان و ماوەیەکی زیاتر بەشێوازی (لێدەو هەڵێ) بەرگری درێژەپێدا تاوەکو لەلایەن کاربەدەستانەوە بەفێڵ و سوێندی درۆ کێشرایە مەهابادو تیرۆر کرا([]).

حکومەتی ئێرانی دوای سەرکوتکردنی راپەرینی 1880 چاوی بەسیاسەتە هەڵەکانی سەبارەت بەکوردستان نەخشاندەوە، بەڵکو فشاری کاربەدەستان چەندی تر پەرەی سەند بەتایبەتی لەرووی سەپاندنی باج وسەرانەی نوێترو گرانتر. ئەوسیاسەتە چەوتەی لەنێوان ساڵەکانی (1886–1888ز) گەیشتە پۆپە، ئاکامەکەشی لەدایك بوونی راپەرینێکی نوێ بوو لەکوردستان کەهەر زوو ناوچەیەکی فراوانی گرتەوە لەورمێ وە تا سەردەشت لەژێر سەرکردایەتی (بەدر بەگ و حەسۆ بەگی)ی جووتە کوری (حەسەن بەگ)ی سەرۆکی عەشیرەتی دەشت، ئەو حەسەن بەگەی پێشتر لەناو زیندانەکانی ئێراندا گیانی لەدەستدا بوو. حکومەتی ئێرانی لەم کاتەدا کەهێزێکی پۆشتەو ئامادەی وای بەدەستەوە نەبوو راپەڕینەکە تێکبشکێنێت بۆیە بەناچاری ملی بۆ هەندێك لەداواکاری راپەریوەکان

سودی لێ وەردەگرتن, دەوڵەتی قاجاری زوو زوو هێزی بۆ پەلاماری عەشیرەتە کوردەکان ئامادە دەکرد و بەرەیەکی جەنگی لە کوردستاندا بۆ خۆی کردبۆوە. بڕوانە:هەمان سەرچاوە.

([]) جلیلی جلیل, ڕاپەڕینی کوردەکانی ساڵی 1880, وەرگێڕانی: د. کاوس قەفتان, بەغداد,1987.

([]) جلیلی جلیل و اخرون, الحرکة الکوردیة فی العصر الحدیث,ترجمة:عبدی حاجی, الطبعة الاولی,دار الرازي, بیروت, 1992,ص35.

([]) سننحجی, میرزا شکرالله, تحفه ناصري, مقابلة و تصحیح از د. حشمت الله طبیبي,چاپ اول, انشارات امیر کبیر, تهران, 1366ش, ص531.

([]) سیستانی, ایرج افشار, نگاهی به اذربایجان غربی, جلد دوم, چاپ اول, تهران, 1396ش, ص717–722.

www.pertwk.com

دانەوانــدو بریــارێکی دەرکــرد (جیهانســۆز مــیرزا)ی حــاکمی ورمــیٚ و (عیزەتوڵلاخــان)ی حــاکمی سەردەشتی لەکارخست[□].

پەرەسـەندنی رەوشـی شۆرشـگێری لـەئێران لەسـەرەتای سـاڵەکانی سـەدەی بیسـتەمدا بـەخێرایی لەسەر رووداوەکانی کوردستان رەنگی دایەوە، ناهەمواری بارودۆخی ئـابوری و کۆمەڵایـەتی کۆمـەڵگای کوردەواری لەسایەی ستەمی هەمەلایەنەی مەزهـەبی و نەتـەوەیی و چینایەتییەوە هانـدەرێکی سـەرەکی بوو کەگەلی کورد لەئێران ئامادەی بەشداری هەر بزاڤێکی نوێخوازو شۆرشگێرانە بێت شـەقڵی رژێمـی دواکەوتوویی قاجاری ئۆتۆکرات بگۆرێت و فشاری حکومـەتی ناوەندی لەسـەر کەمکاتـەوەو هیچ نـەبیٚ سـەربەخۆیی نێوخـۆیی دەسـتکەوێتەوە. هـەر بۆیـە گـەلی کـورد لـەئێران بەشـداری بزاڤـی مەشـرووتە خوازییـان (1905–1911ز) کـردو قوربانیـان بـۆ سـەرکەوتنیدا، ئـەو بزاڤـەی ئامـانجی سـنوردارکردنی دەسەڵاتی رەهای شاهەکانی قاجارو کۆتایهێنانی بەزوڵم و زۆری بیٚ لێپرسینەوەی کاربەدەستتان بـوو، ئەمەو جگە لەپێکهێنانی حکومەتێکی نیشتمانی کەریفۆرمی بـوارە جیاکـانی کۆمـەڵگا بگرێتـە ئەسـتۆو دژی وورووژم و دەسـتێوەردانی وڵاتـە بیانییـە سـەرمایەدارەکان لـەکاروباری نـاوەخۆو دەرەوەی ئێـران بووەستێت[□].

هەر لەهاوینی ساڵی 1905دا بارودۆخی کوردستان شڵەقا لەئەنجامی تیرۆرکردنـی جافـەر ئاغـای سەرۆك عەشیرەتی شـکاك لەلایـەن کاربەدەسـتانی حکومەتـەوە لەشـاری تـەورێز، جافـەر ئاغـا سـونبولی قارەمـانی و بـەرگری کوردەکـانی ئێـران بـووەو بەرابـەری هـەژاران و جوتیـاران دەناسـرا. هـەر بۆیـە ئـەم رووداوە شـکاکەکان و زۆربـەی عەشـیرەتەکانی بـاکوری کوردسـتانی لەدەوڵـەت راپەرانـد، لەناوچـەکانی خۆی و ماکۆ نزیکەی 30 هەزارجـەنگاوەری کـورد لـەژێر سـەرکردایەتی (عیزەتـوڵلا خـان) چـوونە ریـزی مەشـرووتەخوازانەوە، شـارەکانی ورمـیٚ، سـابلاغ و سـەلماس هاوکارییـەکی زۆر مەشـرووتە خوازانیـان کرد، لەزۆربەی شارەکانی تری کوردستانیش هێزەکانی حکومەت رامـاڵران و دەسـتگا سـەرکوتکەرەکان پێچـرانەوەو لەوشـوێنانە کۆمیتـەی شۆرشـگێر (انجمـن) پێکهـاتن. ئـەرکی ئـەو کۆمیتانـە پاراسـتنی دەسـتکەوتەکانی مەشـرووتەو وەسـتان دژی گەرانـەوەی دەسـتگا سـەرکوتکەرەکان و بـەرێوەبردنی کاروبـاری شـارەکان بـوو، ئـەو کۆمیتانـەی بوونـە فێرگـەی سیاسـەت و یەکـەم نموونـەی راسـتەقینەی بەشداریکردنی جەماوەری شارەکانی کوردستانن لەبەرێوەبردنی شارەکانیاندا[□].

گـرنگترین کۆمیتـەکانی کوردسـتان بـریتی بـوون لەکۆمیتـەکانی شـارەکانی سـەقز، کرماشـان، سـنە،بۆکان و کۆمیتـەی سـابلاغ کەلەلایـەن یـەکێك لەکەسـایەتیە ناودارەکـانی شـارەکەوە کـە (قـازی فەتاح)ە، رابەرایەتی دەکرا، شایەنی باسە کۆمیتەی شاری سـەقز کەپەیوەندییـەکی پتـەوی بەکۆمیتـەی شاری تەورێزەوە هەبوو لەرووی داواکردنی مافـە نەتەوایەتییـەکانی گـەلی کوردەوە لەکۆمیتـەکانی دی چالاك تر بوو[□].

([□]) خالفين، ن. أ، الصراع على كردستان. المسألة الكردية في العلاقات الدولية خلال القرن التاسع عشر، ترجمة: الدكتور أحمد عثمان ابوبكر، بغداد، 1969، ص17.

([□]) ایوانوف م.س, انقلاب مشروطه ایران, ترجمة: کاظم انصاري, انشارات بابك, تهران, 1354ش.

([□]) سەردەشتی. یاسین خالد، گەلی کوردو بزاڤی مەشروتە خوازی لە ئێران (1905–1911ز) پێداچونەوەو پێشکەشکردنی: دکتۆردلێر ئیسماعیل شاوەیس، کوردستان، 1999. ل ل33–40.

([□]) قاسملو, س.پ, ل 51, احمد, س. پ, ل 241.

www.pertwk.com

بەپێی ووتەی (لازاریف)، هەر دوای سەرهەڵدانی بزاڤی مەشرووتەخوازی کۆمەڵێك لەسەرۆكو گەورە پیاوانی کورد مەزبەتەیەکیان بەناوی (دەستووری کوردی) پێشکەشی شای ئێران کرد، بەڵام بێ هیچ وەڵامێك تێ پەری(□).

شایەنی باسە هەندێك لەعەشیرەتە کوردەکان ڕۆڵی بەرچاویان لەبزاڤەکەدا بینی، بەتایبەتی عەشیرەتەکانی بەگزادە، کەلهوڕ، بەختیاریو عەشیرەتەکانی گەروسو ناوچەکانی نێوان زنجانو هەمەدان، هەروەها لەریزەکانیدا کەسایەتی کوردی واهەڵکەوتوون کەپێشرەوی چارەنووسسازی هێزەکانی مەشرووتەخوازی بوون، بۆ نموونە (یار موحەمەد خانی کرماشانیو حوسێن خانی کوردی) ئەو دوو رابەرە مەشرووتە خوازە کاتێك ئاڵای مەشرووتە خوازییان لەکرماشان بەرز کردەوە (کۆتایی ساڵی 1911ز) بزاڤەکە لەناوچەکانی دی ئێران تێکشکابوو(□).

هەرچۆنێك بێت، بەشداریکردنی گەلی کورد لەبزاڤی مەشرووتە خوازیداو ئەو شێوازو هۆکارو هاندەرانەی پێ بەدیهات. بەئاوێتەبوونی لەگەڵ داواکارییە نەتەوەییو تایبەتیەکانی گەلی کورد، بەڵگەی سروشتی دیموکراتیو ئازادیخوازانەی جوڵانەوەی نەتەوەیی کوردمان دەداتە دەست، جگە لەوەی ئەو راستیەمان بۆ روونەکاتەوە کەپەیوەندییەکی توندوتۆڵ لەنێوان جوڵانەوەکەو خەباتی دیموکراتخوازی سەرتاسەری ئێرانیدا هەیە، چونکە هەر گۆڕانێکی دیموکراتییانە لەناوەند بەقازانجێکی مەزن بۆ تێکۆشانی ئازادیخوازانەی گەلی کورد لەئێران دەگەڕێتەوەو قۆناغێك لەبەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکان نزیکی دەکاتەوە.

هەر لەم ماوەیەدا بوو کەکەسایەتی ناودارو ڕۆشنبیری سیاسی کورد (عەبدولرەزاق بەدرخان) هاتە باکوری کوردستانی ئێرانو لەسەرەتای بەهاری 1911ز دا گەشتێکی بەناوچەکانی خۆیو ماکۆو قوتوردا کردو چاوی بەهەندێك لەسەرۆك عەشیرەتو پیاو ماقوڵانی کورد کەوتو داوای هاوکاری لێکردن بۆ بەدیهێنانی بەرنامەکەی کەخۆی لەپێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ بەپشت بەستن بەرووسەکان دەبینییەوە(□)، بۆ ئەم مەبەستەش کۆمەڵەیەکی سیاسیو ڕۆشنبیری لەژێر ناوی (جیهاندانی) لەسەرەتای ساڵی 1913دا بەیارمەتی (سمکۆ) سەرەك عەشیرەتی ناوداری شکاك دامەزراند، ئەم کۆمەڵەیە خوێندنگایەکی لەشاری خوی لە 21ی تشرینی یەکەمی 1913دا کردەوە کە بۆ یەکەم جار منداڵانی کورد تیایدا دەیانتوانی بەزمانی زگماکی خۆیان بخوێنن، هەر بەم بۆنەیەوە ئاهەنگێك گێڕدرا کەتیایدا عەبدولرەزاقو سمکۆ وتاریان پێشکەش کردو بەگەرمی سوپاسی هاوکاری رووسیایان کرد، ئەم هەوڵانەی، سمکۆو عەبدولرەزاق تارادەیەك ڕۆڵیان لەقووڵ بوونەوەی هۆشی نەتەوەییو گەشەی ڕۆشنبیری کوردی نوێدا هەبوو(□).

لەگەڵ هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی یەکەمی جیهانی (1914–918) کوردستانی ئێران بەهۆی گرنگی شوێنی ستراتیجیو سەربازیو لۆجستییەوە بووە مەیدانی شەڕو تەراتێنو پێکهەڵپڕژانی هێزە شەرکەرەکانو زیاتر لەجارێك لەنێوان ئەو هێزە داگیرکەرانەدا ئەم دەستو ئەو دەستی پێکرا، هەرلایەو لەپەیجوری راکێشانی گەلی کورد بوو بۆ بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆی(□)،بەڵام لەم مەیدانەدا عوسمانییەکانو ئەڵەمەکانی هاوپەیمانیان زیاتر گرەویان بردەوە، هەرچی گەلی کوردیشە

(□) جلیلی جلیل و اخرون, س.پ, ل59.

(□) سەردەشتی, س. پ, ل ل 39–41.

(□) جليلي جليل, نهضة الاكراد الثقافية و القومية, ترجمة بافى نازى و د. ولاتو, دارالكاتب,بيروت،1986، ص68.

(□) هـ. س, ص76.

(□) احمد. كمال مظهر , كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى, ترجمة: محمد الملا عبدالكريم. بغداد, الطبعة الثانية, 1984.

www.pertwk.com

نەیدەتوانی دورە پەرێز لەئاگری ئەو شەرە بمێنێتەوە کەسەرتاپای ناوچەکەی گرتبۆوە، هەروەك ئاشکرایە لەسەرەتادا عوسمانییەکان پێشرەویان کردو زۆربەی ناوچەکانی کوردستانیان داگیر کرد، بەهاندانی ئەوان لەشاری کرماشان حکومەتێك بەناوی (حکومەتی نیشتمانی) پێکهات کە (نظام السلطنە)ی حاکمی لورستانیان کردە سەرۆك، ئەم حکومەتە پەیوەندی لەگەڵ ئازادیخوازەکانی تاراندا هەبوو ئامانجیشی رزگاریکردنی ئێران لەداگیرکردنی سوپای رووسی و بەریتانی و لابردنی حکومەتی قاجاری بوو( ).

شایەنی باسە مانەوەی عوسمانییەکان لەناوچەکە زۆری نەخایاند کاتێك روسەکان لەسەرەتای کانوونی دووەمی 1915وە هێرشێکی پێچەوانەیان دەستپێکردو سوپای عوسمانیان رامالی و بەرەوشارەکانی کوردستان کشان، لەماوەیەکی کەمدا ورمێ، خوی، سابلاغ، شنۆ، بانەو سنەیان داگیرکرد، لەشوباتی 1916دا چوونە شاری کرماشانەوە، سوپای رووس لەم هێرشانەدا کوشتارێکی زۆری لەخەڵکی بێدیفاعی ناوچەکە کرد کە تاماوەیەکی زۆریش لەبیری خەڵکەکەدا نەسڕابوونەوە( )، سوپای عوسمانیش تا لەکوردستاندا بوون لەم رووەوە کەمتەرخەمییان نەکرد، هەر بۆیە خەڵکی کوردستان زۆرجار بەناچاری و لەپێناو بەرگری لەگیان و ماڵیان پەنایان دەبردە بەر هێزی چەکدارو بانگەشەی دژایەتیکردنی هێزی داگیرکەرو مل دانەنەواندنیان بۆ ئارەزووەکانیان دەدا، ئەمەش رقی هێزە داگیرکەرەکانی هەڵئەساندو ئەوەندەی دی دڕی ئەکردن. دیارە هەر لەبەر ئەم هۆیە بوو (ئیبراهیم بەگ)ی سەرکردە هێزەکانی عوسمانی هەستا بەلەداردانی ژمارەیەك لەپیاوە ناسراوەکانی کوردی وەك: شێخ بابا سەعید غوس ئابادی لەسابلاغ، سەیفەدین خانی سەقزی، موحەممەد حسێن خانی موکری و محەمەد خانی بانە( ).

هەروەها کاتێك سوپای رووس گەڕانەوە ناوچەکەو بەو رەقییە مامەڵەیان لەگەڵ گەلی کورد کرد، ژمارەیەك لەپیاو ماقوڵانی کوردو عەشیرەتەکانی کوردستان بەرەنگاریان بوونەوە، قازی فەتاح لەسابلاغ لەسەر هەڵوێستی دژ بەڕوسانەی لەدار درا( )، کۆنفدراسیۆنی عەشیرەتەکانی (بلباس) سەرەتا لەژێر رابەرایەتی (حاجی مەلا عەبدوڵلا پشدەری) و دواتر (کوێخا رەسووڵ حەوێزی) بەتووندی دژی هێرشی روسەکان لەخانە بەرگریان کردو زەرەرێکی زۆریان گەیاندنێ( )، دوای گرتنی کرماشانیش لەلایەن روسەوە عەشیرەتی (لەك پیرەوەند) لەپەلاماریێکیدا بۆسەر هێزەکانی رووس نزیکەی 350 سەربازیان لێ خستن، عەشیرەتەکانی دی ناوچەکە وەك (داود خانی، کەلهورو سنجاوی) لەژێر سەرکردایەتی (حسێن قولی خان)دا کۆبوونەوەو بۆ بەرگری لەناوچەکانیان بەرسنگی هێزەکانی روسیان گرت( ).

هەرچۆنێك بێت، رۆژهەڵاتی کوردستان لەئەنجامی ئاگری شەرو کاولکاری هێزە شەرکەرەکان تووشی وێرانییەکی کەم وێنە هات و زیانێکی زۆری گەیشتێ، هەروەك (پژمان) دەڵێت: (هەر لەماکۆوە هەتا

( ) سیستانی, س. پ, جلد اول, ل457.

( ) ئەم توند و تیژییە بە ڕادەیەك بوو. چەند ساڵیش دوای کۆتایی هاتنی جەنگ باوکانی کورد هەر بیانگوتبا (روس هات) کام منداڵەیان لاسارو هار و هاج بووایە خێرا خۆی دەخزاندە باوەشی دایکیەوە و لە ترسان خەوی لێدەکەوت. بڕوانە: متی, دانیال, رویدادهای اورمیه و کردستان شمالی – دیسامبر 1917 تا ژوئیه 1918 در ارشیو های نظامی فرانسه, مطالعات کردی –مجله, شماره1, دی 1362. ص34.

( ) توکلی، محمد رئوف، کردستان، جغرافیا وتأریخ بانه، چاپ دوم، 1363 ش، ص 174.

( ) احمد، کردستان في سنوات...، ص203.

( ) محمد، محمود احمد، مێژووی بلباس لەکۆنەوە تائەمرۆ، بەرگی یەکەم، سلێمانی ،1989، ل110.

( ) وردی، محمد توفیق، الاکراد الفیلیون في التأریخ، القسم الاول، مطبعة اللواء، ب.ت، ص36–37.

www.pertwk.com

لورستان بووه کەلاوە))(□)، برسێتی و قات و قری و تیاچوونی هێزێکی مادیی و مرۆیی مەزن ئەنجامێکی خراپی جەنگەکە بوو، بەڵام دەشکرێت بووترێت کە رووداوەکانی جەنگ تارادەیەکی باش کاریان کردە سەر هەژاندنی بیر نەتەوایەتی و فراوان بوونی هۆشی سیاسی خەڵکی کوردستان، بەتایبەتی دوای هێور بوونەوەی بارودۆخەکە چالاکیەکی باش لەنێو کەسایەتییە نیشتمان پەروەرەکانی کوردو سەرۆك عەشیرەتەکاندا دەبینرا، بۆنموونە: لەدوا ساڵەکانی جەنگدا (سەید تەهای شەمزینی) کورەزای شێخ عوبەیدوڵلای نەهری بەیارمەتی سمکۆ لەباکووری کوردستانی ئێران کۆمەڵەی (ئیستخلاصی کوردستان)یان بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەکانی کورد دامەزراند، جگە لەمە سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد لەناوچەکانی ئەردەڵان و کرماشان کەوتبوونە جموجۆڵ و چالاکانە تر بەشداری رووداوەکانیان دەکرد، بەتایبەتی لەو دەمەی روسەکان گەیشتبوونە ئەو ئەنجامەی کەپێویستە سیاسەتێکی نەرم و گونجاوتر بەرامبەر کوردەکان بگێڕێتە بەرو حیسابێك بۆ ئاوات و خواستە نەتەوایەتییەکانیان بکرێت(□).

کێشەی نەتەوایەتی کورد راستەوخۆ دوای کۆتایهاتنی جەنگ و پاشەکشەی ئایدۆلۆجیەتی عوسمانییەت لەئەنجامی دۆڕاندنی دەوڵەتی عوسمانی و تەسلیم بوونی بەپێی پەیمانی مۆدرۆس لە 31ی تشرینی یەکەمی 1918داو لەبەریەك هەڵوەشاندنی ئیمپراتۆریەتەکە، وەك مەسەلەیەکی سیاسی بەرچاو لەسەر شانۆی رووداوەکان خۆی سەپاند، نەتەوەخوازەکانی کوردیش وەك نەتەوەخوازەکانی گەلانی دی رۆژهەڵاتی ناوەراست کەوتنە خۆو هەوڵیاندا پەیوەندی بەهێزە سەرکەوتووەکانی جەنگەوە بکەن، تا بەڵێنەکانیان لەمەڕ نەتەوە بن دەستەکانی ناو ئیمپراتۆریەتی عوسمانی بەجێ بگەیەنن و لەکاتی دارشتنەوەی جوگرافیای سیاسی ناوچەکە مافیان لەبەرچاو بگیرێت و ئەوانیش وەك میللەتانی تری ناوچەکە دەوڵەتی نەتەوەیی خۆیان پێکبهێنن(□).

راستە کە قورسایی ئەم هەوڵ و تەقەلایە زیاتر لەبەشی کوردستانی ژێر دەسەڵاتی عوسمانی هەڵوەشاو بوو بەحوکمی هەندێك فاکتەری خۆیی و بابەتی، بەڵام کوردەکانی ئێرانیش دەستەو ئەژنۆ دانەنیشتبوون و رۆڵی تەماشاکەریان نەدەدیت، بەتایبەتی لەم وەختە ئاڵۆزەدا کەکێشەی کورد لەنێو کۆڕو کۆبوونەوە نێودەوڵەتیەکاندا بیروڕای جیاوازی لەمەڕ پێشکەش دەکرا، حکومەتی ئێرانی لەجیاتی ئەوەی بەرنامەیەکی نوێی سەبارەت بەمامەڵە کردن لەگەڵ کوردەکانی بن دەستی خۆی هەبێت کەلانی کەمی مافە نەتەوایەتیەکانیان بۆ دابین کات و ستەمی مەزهەبیان لەسەر لابەرێت کەوتبووە چالاکی دبلۆماسی تا ئامانجە فراوانخوازییەکانی لەسەر حسابی کێشەی کورد چنگ بخات. کورتەی باس دپلۆماسیەتی لاوازو هەڵپەرستی ئێرانی دەیویست بەپاڵپشتی بەریتانیا کوردستانی باکوورو ناوەندی ژێر دەسەڵاتی کۆنی عوسمانی قووت بدات بەو بیانووەی گوایە کوردستان پارچەیەکە لەئێران و کوردیش ئێرانین و دەتوانن زیاتر لەسایەی حکومەتی ئێرانیدا بحەوێنەوە، ئەو هەوڵەی کەلەلایەن بەریتایناوە پشتگیری لێ نەکرا ،چونکە جگە لەچاوتێبرینی خودی بەریتانیا و ململانێ هەرێمی و نێودەوڵەتی لەسەر ناوچەکە، بەریتانیا پێی وابوو کەحکومەتی ئێرانی بەرەسمی لایەنێکی جەنگ نەبووە، لەوەش زیاتر بەریتانییەکان لەو باوەڕەدا بوون کەحکومەتی ئێرانی لەئاستی

(□) پژمان، عیسی، کردها و کردستان، جلد دوم، سیاسی، انتشارات ژن، پاریس، شهر یورماه، 1331ش،ص82.

(□) لازارایف، م.س، کێشەی کورد(1876–1917)، وەرگێڕانی دکتۆر کاوس قەفتان، بەشی دووەم، بەغدا، 1989،ل56.

(□) صابر، سروه اسعد، کوردستان من بداية الحرب العالمية الاولى الى نهاية مشكلة الموصل(1914–1926). دراسة تأريخية وثائقية، رسالة ماجستير مقدمة الى كلية الاداب، جامعة صلاح الدين،1999.

www.pertwk.com

بەڕێوەبردنی کوردستانەکەی بن دەستی خۆیدا نی‌یە چ جای ئەوەی کوردستانی عوسمانیش بگرێتە خۆی[□].

لەلایەکی دیشەوە ڕووداوەکانی تری جیهانی‌و ناوچەیی‌و هەرێمی وەك شۆڕشی سۆشیالیستی ئۆکتۆبەرو بڵاوکردنەوەی چوارده بەندەکەی سەرۆك ویڵسن کەئاماژە بۆ مافی نەتەوایەتی گەلانی بن دەست دەکات، هەروەها بەندەکانی پەیمانی سیڤەر لەمەڕ مافی نەتەوەیی گەلی کوردو چالاکی‌و تەقەلاکانی شێخ مەحمود لەکوردستانی باشوور، ئەمانەو ڕاپەرینە شۆڕشگێڕەکانی تری ئێران لەگەیلان‌و مازندەران‌و ئازەربایجان دژی حکومەتی ناوەندی، هەموویان بەرادەی جیاواز کاریگەری تایبەتیان لەهاندان‌و جۆشدانی خەباتی نەتەوایەتی لەکوردستانی ئێراندا هەبوو. بەتایبەتی دوای ئەوەی لەکوردستانی ئێران بەتایبەتی بەشی باکووری بۆشاییەکی سیاسی‌و سەربازی‌و ئیداری پێکهاتبوو. لەئەنجامی کشانەوەی سوپای ڕووس بەهۆی شۆڕشی ئۆکتۆبەرو چۆڵکردنی سوپای عوسمانی بەهۆی شکستی لەجەنگداو نەبوونی هێزێکی ڕێك‌و پێك‌و پەرداختی حکومەتی ناوەندی ئێرانی لەناوچەکەدا. ئەم بۆشاییە دەرفەتێکی باشی ڕەخساند بۆ جوڵانەوەو کاری سیاسی‌و چەسپاندنی دەسەڵاتی سەرداران‌و سەرۆك عەشیرەتەکانی کورد بەسەر ناوچەکانیاندا، ئەوانەی ئامادە بوون بەتووندی دژی هەر هەوڵێکی گەڕانەوەی دام‌و دەزگا سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ ناوچەکە بوەستنەوە.

هەر ڕاستەوخۆ دوای کۆتایی هاتنی جەنگ، کاتێك هێزەکانی حکومەتی ئێران گەڕانەوە شاری سابلاغ لەگەڵ گروپێك لەکوردەکانی شار کەلەسالانی جەنگدا لەژێر کارتێکردنی ئەفسەرەکانی روسی لایەنگری حیزبی سۆسیال دیموکراتی روسیەدا خۆیان بە (بەلشەفیك) زانیوە، پەلاماری یەکیاندا، ئەم گروپە لەلایەن (حەمە هەتیوو) کەکوردێکی سابلاغی بوو ڕابەرایەتی دەکرا، دوای هەڵگیرسانی شەڕێکی قورس‌و کوژرانی ژمارەیەکی زۆر لەهەردوولا حەمە هەتیوو لەپشت سەربازخانەی شارەوە دەکەوێتە گەمارۆی هێزەکانی دەوڵەتی‌و پاش شەڕێکی قارەمانانە کوژراوە[□].

لەناوچەی سنەش (عەبباس خان سەردار ڕەشید کوری موحەممەد خان) کەیەکێك بوو لەکورەزاکانی (ئەمانوڵڵاخان)ی دوا میری میرنشینی لەناچووی ئەردەڵان دژی حکومەتی ناوەندی ڕاپەری‌و بەهاوکاری سەرۆك عەشیرەتە ناودارەکانی ناوچەکە وەك (حسێن خان، جافەر سوڵتان، مەحموود خانی کانی سانان‌و مەحمودی خانی دزڵی) دەسەڵاتی خۆی لەناوچەکانی نێوان کرماشان، سنەو ڕەوانسەردا چەسپاند، بەڵام دوای ئەوەی لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە (شەریف ئەلدەولە) کرا بەحاکمی سنە، ئەم پیاوە سەرەتا بەسوێندی درۆو قسەی لووس لەشوباتی 1920 سەردار ڕەشیدی خستەداوو بەدەست بەسەری ڕەوانەی زیندانەکانی تارانی کرد. دواتر بەتووندی دژی لایەنگرانی وەستاو پەرتەوازەی کردن[□].

لەناوچەی سەقزیش کاتێك کۆنسوڵی بەریتانی لەتەمووزی 1918زدا گەشتێکی بەناوچەکەدا کرد، سەردارانی عەشیرەتی موکری پێشوازیان لێکردو پێشنیازی دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆیان لەژێر چاودێری بەریتانیادا خستە بەردەم[□].

([□]) سەردەشتی، یاسین، کێشەی کوردو بیٚ هودەیی دیپلۆماسیەتی ئێرانی لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا، گۆڤاری ڕێبازی خوێندکاران، ژمارە 33، سلێمانی،ساڵی 2000، ل41_46.

([□]) بلوریان، غەنی، ئاڵەکۆك: بەسەرهاتەکانی سیاسی ژیانم، ستۆکهۆڵم، 1977، ل14.

([□]) سردشتي، یاسین، سردار رشید.. ذلك الثائر العنید من شرق کوردستان، مەتین، مجلة سیاسیة ثقافیة شهریة تصدرها الفرع الاول الحزب الدیمقراطي الکوردستان، العدد81، تشرین الاول1998،ص 108–117.

([□]) هـ. س ، ل110–111.

www.pertwk.com

بەرچاوترین جوڵانەوەی ڕزگاریی خوازی نەتەوەیی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە دوای جەنگی یەکەمی جیهانیی خۆی لە تێکۆشان و خەباتی سمکۆی شکاك (1919–1930) دەبینێتەوە کە ئامانجی دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی سەربەخۆ بوو, سمکۆ کە کەسایەتیەکی ناودار و جەنگاوەرێکی لێهاتووبوو خاوەنی پێشینەیەکی درێژی چالاکی نەتەوەیی و دژایەتیکردنی دەسەڵاتی ناوەندی بوو, سمکۆ دەسەڵاتدارانی ئێرانی باش دەناسین. هەر لە بنەماڵەی خۆی ئیسماعیل ئاغای باپیرە گەورە و جافەر ئاغای براگەورەی بە پیلانی کاربەدەستانی حکومەت لە نێوبرابوون. هەر بۆیە ئاگری تۆڵە و خەباتی نەتەوەیی لە جوڵانەوەکەیدا تێکەڵ بەیەك ببوون بە جۆرێك هیچ دەرفەتێکی لە کیس خۆی نەدەدا زەبری توند لە کاربەدەستانی حکومەت نەوەشێنێت. لەلایەکی ترەوە ئاشنایی و پەیوەندیی بەتینی لەگەڵ ڕابەرانی نەتەوەیی پارچەکانی تری کوردستان وەك (شێخ عەبدولسەلامی بارزانی, عەبدولرەزاق بەدرخان, سەید تەها شەمزینی, شێخ مەحمودی حەفید, خالد بەگی جوبرانلی) ئاسۆی بیری نەتەوەیی فراوانتر کردبوو, کە زۆر جار باسی دامەزراندنی دەوڵەتی کوردستانی مەزنی دەکرد().

بەهەرحاڵ هەر دوای شکستی هەوڵێکی حکومەتی ئێرانی بۆ تیرۆرکردنی سمکۆ لە نیسانی1919دا ئەم رابەرە ڕاپەڕینی سەرتاسەری دژی حکومەتی ناوەندی ڕاگەیاند. دوای ئەوەی لە زنجیرەیەك شەڕو پێکداداندا هێزەکانی حکومەتی تەفرو توناکرد, ناوچەیەکی فراوانی ڕزگار کرد هەر لە گۆمی ورمێ تاسنوری تورکیا و لەوێوە بەرەو خوار هەتا شارەکانی سابڵاغ و سەقز و بانە, عەشیرەتەکانی ناوچەکە چونە ڕیزی ڕاپەڕینەکە و هێزی چەکداریی گەیشتە10000جەنگاوەر. هەروەها سمکۆ بەڕێوەبەرایەتیەکی کوردیی لەناوچەکەدا دامەزراند و شاری ورمێی کردە ناوەند, لەگەڵ ئەو دەستکورتییەی کە دەسەڵاتەکەی تێدا بوو ڕۆژنامەیەکی بەناوی (ڕۆژکرد شەوعجم) وەك ئۆرگانێکی حکومەتەکەی بڵاودەکردەوە, ئەو ڕۆژنامەیەی دواتر ناوەکەی گۆڕا بۆ (ڕۆژ کرد) و دواتر بۆ(کرد) ().

لەوەش زیاتر سمکۆ بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەواییەکانی پەیوەندیدبلۆماسیی بە تورکەکان و ئینگلیزەکان و دواتریش بە روسە بەلشەفییەکانەوە کرد().

سمکۆ لەنامەیەکیدا کەبەبۆنەی سەرکەوتنی بەسەر هێزەکانی ئێرانیدا لەشەڕیمیاندوئاودا کە ناردوویەتی بۆ (ظافر الدوله)سەرکردەی گشتی هێزەکانی قەوزاقی ئێرانی لە 31ی مایسی1922دوای

() لەئایاری 1919دا سمکۆ سەید تەهای ئەمزینی نارده بەغدا تا لەگەڵ ئینگلیزەکاندا ووتوێژ لەسەر دامەزراندنی دەوڵەتێکی فیدراڵی لەهەرێمەکانی کوردستانی ئێران‌و تورکیادا بکات کەلەژێر چاودێری بەریتانیادا بڕوانە:

المس بيل، فصول في تأريخ العراق القريب، ترجمة د. جعفر الخياط، بغداد1971،ص213.

() هەر لەم قۆناغەدا هەندێك لەرۆشنبیرو ئەدیبانی کورد بۆ وەدیارخستنی هەل‌و مەرجی نالەباری کوردستان‌و لەقاودانی هەڵسوکەوتی لێپرساوانی حکومەتی ئێرانی، لەشاری سنە رۆژنامەیەکیان بەزمانی فارسی بەناونیشانی (نامە کردستان) بڵاو کردەووە، ئەم رۆژنامەیە بەهەول‌و کۆششی (میرزا غولام عەلی هۆشمەندی کرماشانی) کەرۆشنبیرکی کورد بووە لەدەرەوەگەڕابووەوە کوردستان، دەرچووە، سەرنووسەرەکەی ئەدیبی ناسراوی کورد (موحەممەد جەوهەری سەعید دیوان) بوو سەروتاری ژمارەی یەکەمی لەلایەن مێژوونووس‌و زانای بەناوبانگی کورد (ئاغای ئایەتوڵڵا مەردۆخ) نووسراوە، شایەنی باسە ئەم رۆژنامەیە هەر تاقە ژمارەیەکی لێدەرچووە، کاربەدەستانی ئێرانی چاپخانەکەیان داخست‌و ئاغای کرماشانیشیان لەناوچەکە دەرپەڕاند، بڕوانە:

سەردەشتی، یاسین، رۆژنامە (نامە کردستان) قوربانیی ستەم‌و چەوسانەوەی کاربەدەستانی ئێران، مەتین، ژمارە 99، نیسان2000، ل35–38.

() بۆ زیاتر: حسن، یاسین خالد، کردستان الشرقیة، دراسة في الحرکة التحرریة القومیة بین الحربین العالمیتین (1918–1939)، رسالة ماجستیر غیر منشورة، کلیة الاداب، جامعة صلاح الدین، تموز 1995،ص 66–143.

ئەوەی‌باسی ئەو زەرەر و زیانانە دەكات كەلە هێزەكانی حكومەتی داون و ئۆباڵەكەی ئەخاتە ئەستۆی دەسەلآتی ناوەندیەوە , ڕووی قسەی دەكاتە ظافر الدولە و دەڵێت ((پێویستە ڕاستیەك بزانی ئەویش ئەوەیە كەمیللەتان هەن چارەكی قەوارەی گەلی كوردیان نییە ولەلایەن حكومەتە مەزنەكانەوە مافیان دراوەتیٚ ......لە ڕاستیدا ئەگەر ئەم میللەتە مەزنە مافە كانی خۆی لە حكومەتی ئێران وەرنەگرێت مردن لە باتی ژیان هەڵدەبژێرێت , جا حكومەت بماندداتیٚ یا نەماندداتیٚ ئێمە كارێك دەكەین كوردستان سەربەخۆ بەڕێوەچێت...)) [ ].

شایانی باسە ڕاپەرینەكانی كوردستان و جوڵانەوە شۆڕشگێڕییەكانی تری ئێران كاریگەری زۆری كردە سەر ڕەووتی ئایندەی ڕووداوەكان و لاوازكردنی دەسەلآتی قاجارییەكان ,ئەو دەسەلآتەی هەر لە سەرەتای سەدەی بیستەمەوە ڕوو لە نابووتی بوو, ئاژاوەی سیاسی , گەندەڵی ئیداری , بەرەڵلآیی‌و بەرتیلخۆری سەراپای ووڵات و دام ودەزگاكانی حكومەتی قاجاری تەنیبوو, شای قاجار تەنها كاری بەخشینەوەی نازناوی قەبە قەبەی وەك (مفخم الملك, مكرم السلطنة و معظم الدولة) بوو بە سەر لێپرسراوەكای هەرێمەكان بەرامبەر پەڵە زەوییەك یان باغێك بیٚ ئەوەی لە دەسەلآتیان و ڕەفتاریان لە گەڵ خەڵكی بپرسێتەوە [ ] , ئەم دۆخەی هەلێكی گونجاوی بۆ (ڕەزاخان)كەسەرهەنگێكی هێزەكانی قەوزاقی بوو ڕەخساند تا لەشوباتی 1921 ز دا سەركەوتوانە كوودەتایەكی سەربازی بە ئەنجام بگەیەنێت , لێرە بە دواو ە ڕەزاخان هەمووو هەوڵێكی بۆ كۆتایی هێنان بە دەسەلآتی بنەماڵەی قاجاری و سەپاندنی دەسەلآتی تاكڕەوی خۆیی و دابینكردنی كورسی پاشایەتی ئێرانی بوو, ئەوەشی بۆ هاتە دی كاتێك لە ئۆكتۆبەری 1923 دا خۆی كردە سەرۆك وەزیران و دواتر لە كۆتایی ساڵی 1925دا لە ڕێگای مەجلیسەوە كەدەسەندەی خۆی بوون (ئەحمەد شای قاجار) ی دوا شای بنەماڵەی قاجاری لابردو تاجی پاشایەتی نایە سەر بە ناوی ڕەزا شای پەهلەوی [ ] , بەم شێوەیە قۆناغێكی تر لە مێژووی ئێران دەستی‌پێكرد كە لە ئەدەبیاتی ئێرانیدا بە دیكتاتۆریەتی بیست ساڵەی ڕەزا شاهی ناودەبرێت.

ئاشكرایە ڕەزا شا هەر لە سەرەتاوە سیٚ مەسەلەی لا گرنگ بوو: چەسپاندنی دەسەلآتێكی ڕەها , پێكهێنانی سەنترالیزمی دەوڵەتی , نوێگەری لە هەندیٚ بواری كۆمەڵگا بە چاولێكەری توركیا, بۆ بەدیهێنانی ئەم ئامانجانەش پشتی بە سیٚ پایە دەبەست كە بە سەرچاوەی بنەڕەتی دەسەلآتەكەی دەزانین :سوپایەكی نویٚ و دەستگایەكی سەركوتكەری ناوخۆی ئامادە , بیرۆكراتی نوێی دەوڵەتی , پاڵپشتی دەربار [ ] , هەر لێرەدا پێویستە قامك لە سە ر ڕاستیەك دابنرێت ئەویش ئەوەیە ڕەزاشا كە كەسایەتییەكی سەربازی توندو تیژوو بە دەست وەشاندن لە جووڵانەوە شۆڕشگێڕیەكانی ئێران و هەوڵە سەربەخۆیی خوازەكانی گەلانی وەك ئازەر و كورد تاجی پاشایەتی مسۆگەر كرد, خاوەنی دیدو بۆچونێكی واقعبینانە و پشویەكی درێژی نەبوو كە پێویستن بۆ گۆرینی ڕەوشە دواكەوتووەكەی ئێران و پێكهێنانی دەوڵەتێكی مۆدێرن و جێكردنەوەی ئاكارە ڕۆژئاواییەكان تیایدا.شایەنی باسە دامەزراندنی حكومەتێكی لیبراڵ، چەسپاندنی دیموكراسی و فرە مینبەری، داهێنانی ناسنامەیەكی نیشتمانی لەبەرژەوەندی هەمووان، یەكسانی، بەشداریكردنی سیاسی،

([ ]) حمدي، وليد، الكرد وكردستان في الوثائق البريطانية: دراستة تأريخية وثائقية، لندن، 1990،ص393.

([ ]) مولودی، عبدالعزیز، تحلیل برجنبش سیاسی- اجتماعی كردهای ایران درقرن بیستم، مجله زریبار، فرهنگی ادبی، اجتماعی، سال چهارم شماره8-9 بهار 1379،ص57.

([ ]) اوری، پیتر، تأریخ معاصر ایران، ترجمه: محمد رفیعی مهر ابادی، جلد اول، چاپ چهارم انتشارات عطائی، تهران،1377ش،ص507-509.

([ ]) مولودی، س.پ، ل57.

دابەشكردنی بەرژەوەندییە مادییەكانو دادی كۆمەڵایەتی، ئەمانە هەمووی مەرجی گرنگی هاتنەدی دەوڵەتی مۆدێرنن كەرەزا شا هەر بڕوای پێیان نەبوو.

لەڕاستیدا رەزا شا سوپاو هێزی سەركوتكەری بەداری ئەفسوناوی دەزانی بۆ چەسپاندنی مۆدێرنكردنی ئێران، ئەو كە بڕوایەكی قووڵی بەباڵا دەستی رەگەزی فارس هەبوو، هەروەها چینی بۆرجوای نیمچە پێگەیشتووو موڵكدارە نیمچە دەرەبەگەكانو ئەریستۆكراتی فارس بەرابەرو نوێنەری خۆیان دانابوو، ئەو راستیەی پشت گوێ خستبوو كە فەرهەنگو ناسنامەی ئێرانی بەرهەمی تێكەڵەی چەندەها فەرهەنگی نەتەوەو گروپی رەگەزی جۆراو جۆرە كە بەدرێژایی مێژوو لەناوچەیەكی فراوانو نزیك بەیەك نیشتەجێن، رەزا شا بە سەپاندنو زەقكردنەوەی ناسنامەی تاك نەتەوەی فارس دەیوویست ئێرانێكی پلوراڵ كەچەند نەتەوەو رەگەزو زمانو ئاینو ئاینزای جیاوازی لەخۆ گرتووە، بەكورد، تورك، عەرەب، ئازەر، توركمان، بلوچ،ەوە كەهەمیشە تێكڕای ژمارەیان لەنەتەوەی فارس زیاترەو زۆر بەیان ئیمتیادیان هەیە بۆ بەشەكانی دیكە لەدەوڵەتی دراوسێدا، بەزەبری ئاگرو ئاسن بكاتە یەك نەتەوە(□)، بەواتایەكی تر رەزا شا ئامانجی بنیاتنانی دەوڵەتێكی فارسی تۆتالیتێر بوو كەلەرێی زەبرو زەنگەوە نەتەوە نەفارسەكان لەبۆتەی نەتەوەی سەردەستی فارسدا بتوێنێتەوە(□).

یەكێك لەگۆڤارەكانی تاران بێ پەردە ئاماژەی بۆ ئەم مەسەلەیەداوە كەدەڵێت: ((پێویستە لەسەر هەموو ئەوانەی مێژووی ئێرانو زمانی فارسیو ئاینیان لا بەرزو مەزنە باش بزانن كەبەلاواز بوونو كەمكردنەوەی دەوڵەتی ئێران زۆر زەرەرمەند دەبن، هەتا هاوڵاتیان بەپلەی یەكەم خۆ بەئێرانی نەزانن، خۆ بەتورك، عەرەب، كوردو لوڕ بزانن، رووخانو مەترسی هەرەشە لەئێران دەكات، لەبەر ئەوە پێویستە خۆمان لەزمانە ناوچەییەكانو هەست وسۆزی عەشایریو هەرێمی رزگار بكەینو دانیشتوانی ئێران بكەینە یەك میللەت))(□)، بەواتا ئەگەر كوردێك خۆ بەكورد بزانیو بەكوردی قسە بكات ئەوا ئێرانیەكی باش نییەو مەترسی رووخان لەسەر ئێران دروست دەكات. خۆ هەر بۆ ئەوەی ناسنامەی ئێرانی وەرگریێ دەبێت بەفارسی بئاخفێتو خۆ بەكوردیش نەزانێت. ئەمەیە لۆژیكی ناسیونالیزمی تەنگەتیلەی نەتەوەی سەردەستی شاهەنشاهیو بەرنامەی مۆدێرنیزمی شۆڤێنیزمی بەرزە فری فارسە كە خۆی بە ئێرانییەكی رەسەنتر لەنەتەوەكانی دی دەسەپێنێ، بەجۆرێك ئێرانی بوون لەلای جگە لەفارس بوون مانایەكی تری نییە، تەواوی خاكی ئێران بەخاكی فارس دەزانیو جگە لە خۆی هیچ نەتەوەیەكی دی قبووڵ نییە، دژی یەكسانیو دابەشكردنی دەسەڵاتو مامەڵەكردنە لەگەڵ نەتەوەكانی دی ئێران، بەجۆرێك لانی كەمی داواكردنی مافەكانیان بەجوداخوازیو پەرت بوونی خاكی پیرۆزی ئێرانو گێرەشێوێنیو یاخی بوونو بێگانە پەرستی دەداتە قەڵەمو بێ سێو دوو فەتوای سەرپانكردنەوەی لایەنگرانی بۆ دەدات.

هەر بۆیە گەلی كورد لەكوردستانی ئێران دامەزراندنی رژێمی شاهەنشاهی پەهلەوی بەخاڵێكی تری وەرچەرخاندنی سەلبیو قۆناغی دیكتاتۆرییەتی بیست ساڵەی رەزا شاهی بەسەردەمێكی تاریك لەمێژووی خۆی دەداتە قەڵەم. چونكە نەك هەر چەوساندنەوەی نەتەوەییو ئابووریو سیاسیو فەرهەنگی لەسەر لانەچوو، بەڵكو تەواوی خەسڵەتە نەتەوایەتیەكانی بەخاكیشەوە كەوتە بەر

(□) دكتۆر (سعد ناجی) گەلی فارس لە ئێراندا بە كەمینە دادەنێت لەچاو نەتەوە نەفارسەكاندا، ئەو نەتەوانەی بەلای ئەوەوە رێژەیان دەگاتە 60٪ی كۆی دانیشتوانی وڵات، بڕوانە:

جواد، سعد ناجی، الحركة القومية الكردية في ايران،مركز دراسات العالم الثالث، جامعة بغداد،1989،ل48.

(□) السبكي، امال، تأريخ ايران السياسي بين ثورتين (1906–1979)، سلسلة عالم المعرفة، 250، الكويت، 1999، ص59.

(□) وەرگیراوە لە: السعودي، محمد عبدالغني، ايران. دراسة في جذور الصراع، بغداد، ب. ت، ص7–8.

www.pertwk.com

هەڕەشـەی سـڕینەوەو تواندنـەوەو لەناوچـوون، بەمـەش کێشـەکەی هێنـدەی دی قـووڵترو ڕەهەنـدەکانی ڕوونترو فاکتەرە پێکهێنەرەکانی ئاشکرا تر بوون.

لەم نێوەدا نووسەرانی فارسی وەك (حمیدی احمدی) هەن کەنازانستیانە سـەراپای کێشـەی کـورد لەئێراندا هەڵدەسەنگێنن و جوڵانەوەی ئازادیخوازانەی گەلی کورد بەتەنیا بۆ هەڵوێستی سەلبی توێـژی هەڵبژاردەی کۆمەڵگای کوردەواری لەمەڕ هەوڵە مۆدێرنیەتەکانی ڕەزاشا دەگێڕینـەوەو دەیانـەوێت ئـەو دیـدە بسـەلمێننە گوایـە ئـەم توێـژە هەڵبژاردەیـە بەسـوود وەرگـرتن لەبەسیاسـی کردنـی جیـاوازی مەزهـەبی و زمـانی ئاخـاوتن لەئێرانـدا خواسـتویەتی کۆسـپ بخاتـە سـەر ڕێگـای مـۆدێرنیزم و بـەوەش مەوقعیەتی سوننەتی خۆی بپارێزێت. هەروەها احمدی دەڵێت گوایە هـەوڵی دژایەتیکردنی دەسـەڵاتی ناوەنـدی و قوڵکردنـەوەی بەسیاسـیکردنی جیاوازییـە زمـانی و فەرهـەنگی کەمینـەکان لەلایـەن ئـەو توێـژەوە، بەهـەموو شـێوەیەکی مـاددیی و فیکریـی و سیاسـی لەلایـەن هێـزە نێـو دەوڵەتییەکانـەوە پشـتگیری کـراوە، ئـەم دیـدە هەڵەیـەی کەتـەنیا لایـەنێکی تـاکی مەسـەلەکە دەبینێـت و فاکتـەرە پێکهێنەرەکانی کێشەی کوردو بنەما فیکری و ماددییەکانی بیری نەتەوایەتی کورد لەبەرچاو ناگرێت و پێی وایە مۆدێرنیزم لەولاتێکدا بەهاڕینی تێکڕای نەتەوە کەمینەکان بۆ بەرژەوەندی نەتەوەی بالا واتە (مۆدێرفاشیزم) دێتەدی[1].

لەراستیدا کورتـە سـەرنجێك لەپەیوەنـدی ئێـران و زلهێزەکـان لەمێـژووی نوێدا لنگەوقووچی دیـدو بۆچوونەکانی کەسانی وەك احمدی دەخەنە ڕوو، چونکە وەك ئاشکرایە دەسـەڵاتی ناوەندی لەئێرانـدا زۆر کەم توانیویەتی بێ پشتگیری تەواوو بێ ئەم لاو ئەولای زلهێزێکـی جیهـانی یـەکێتی خـاکی ئێـران بپارێزێت و بەرامبەر جوڵانەوەی ئازادیخوازانەی نەتەوە نە فارسـەکان خۆراگربێـت، دیـارە لـەم بارەیـەوە پەیوەندییە توندوتۆڵەکانی ڕەزاشاو ئینگلیزەکان و دواتر پشت بەستنی ڕژێمی پەهلەوی بەئەڵـەمانیای نازی، هەروەها شوێنی ئێران لەپاراستنی بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئـاوا لەکەنـداو ڕۆژهـەڵاتی ناوەڕاسـتدا لەدوای جەنگی دووەمی جیهانییەوە کە پاشتر باسی لێوە دەکرێت، هەموو ئەمانە دیـدەکانی نـاوبراو و هاوبیرەکـانی لەمـەڕ ناسـاندنی کێشـەی کـورد لـەئێران بـەدژی مـۆدێرنیزم و بەدەسـتی بێگانـە پووچـەڵ دەکاتەوە.

بەهەرحاڵ ڕەزاشای پەهلەوی هەر لەسەرەتاوە تـوانی لـەڕێگای هێـزەوە لەماوەیـەکی کەمدا هـەموو جوڵانـــەوەکانی کوردســـتان ســـەرکوتکات و سەربەعەشـــیرەتە کوردییـــەکان دانـــەوێنێت و رابـــەرو سـەرکردەکانیان وەك (عەمـەر خـانی شـکاك، سـەردار ڕەشـید، قـەدەم خێـر) هتـد وەك بارمەتـە بەدەسـت بەسەری ڕەوانەی زیندانەکانی ناوخۆی ئێران لـەتاران و خۆراسـان و شیراز بکـات[2]، هەندێکیانیشـی بـۆ دەرەوەی ولات دورخســـتەوەکە زۆربـــەیان هـــەر فـــەوتان و نەگەرانـــەوە[3]، ئەوانـــەی جـــنگ ســـوپای

([1]) احمدی، حمیدی، قومیت و قومیت گرایی در ایران، نشرنی، تهران، 1378ش،ص22.

([2]) السبکی بەپشت بەستن بەدکۆمێنتەکانی حکومەتی ئەمەریکاو بێ وردبوونەوە لەم بارەیەوە نوسیویە: ((ئەم سەرۆك عەشیرەتانە لەشوێنی زۆر خۆشدا دادەنران و ژیانیان بەگاڵتەو گەپەوە دەگوزەراند)) قسەیەکی واکە دوورە لەراستی، بۆ نمونە عیسی پژمان لەباسی سەردار ڕەشید دەڵێت: بەحوکمی کارەکەم دەمتوانی لەنزیکەوە چاوم بەسەردا بکەوێت کەلەژوورێکی پشت شارەوانی تارانەوە خەمناك و بێ کەس فڕێ درابوو، زۆرم بەزەیی پێداهاتەوەو داوام لەبەرپرسان کرد شوێنێکی باشترو مانگانەیەکی زیاتری پێ بدەن.. بۆماوەی پێنج ساڵ لەو ژوورەدا مایەوە تابێ کەس مردو کەس پێی نەزانێ تالاشەکەی بۆگەنی کرد" بڕوانە:

السکبی، س.پ، ل157" پژمان، س.پ، جلدسوم، ل 66.

([3]) ژمارەیەك لەو سەرۆکە کوردانە بۆ ناوچەی (سملا) لەهیندستان دوورخرانەوە. بڕوانە:

حمدی، س.پ، ل402.

شاهەنشایش نەکەوتن وەك (جافەرسان، حەمە رەشید خانی بانەو مەحمود خـانی دزڵـیّ) هتـد ئـاوارەی دەوڵەتە دراوسێکان بوون‌و سەرگەردان بوون(□).

گەورەترین سەرکەوتن کەرەزاشا سەبارەت بەمەسەلەی کوردستان زۆر شانازی پێوەدەکرد تـیرۆری سمکۆو پۆلێك لەسـەرۆك عەشیرەتە هاوپەیمانـەکانی بوو(خورشـیدی ئاغـای هـەرکی، موحەمـەد ئاغـای گەردی، مەروان ئاغای گەردی، عەبدوڵلا ئاغای هەرکی) لەتەمموزی 1930دا، دوای ئەوەی بۆ گفتوگۆو دانوستاندن لەسەرچارەسەرکردنی کێشـەی کـورد لـەئێران بانگرابوونـە شـاری شـنۆ(□)، هـەر راسـتەوخۆ دوای ئـەم رووداوە (عـەلی دەشـتی) کـەباوەرپێکراوی رەزاشـا بـوو لەناومەجلیسـی ئێرانیـدا بـەرزە پـیّ راسـت بۆوەو گـووتی: (لەئێرانـدا کێشـەیەك بـەناوی کێشـەی کـوردەوە نییـە، کوردەکـان لەئێرانـدا وەك کەمینەی نەتەوەیی مامەڵەیان لەگەڵ ناکرێت))(□).

حکومەتی پەهلەوی لەساڵی 1928دا بڕیارێکی بەمەبەستی یەکخستنی رووخساری گەلانی ئێران دەرکرد ئەویش قەدەغەکردنی پۆشینی جل‌و بـەرگی میللـی و لـەجیاتی لەبەرکردنی تەپلـەو دوولینگـی پەهلـەوی بـوو، سـەپاندنی ئـەو بڕیـارەو ئـەو شـێوەو شـێوازەی پێـی جـیّ بـەجێکرا لەکوردسـتاندا رەهەندێکی ترو مەبەستێکی تری گرتەخۆ کـەدور لـەریفۆرمی کۆمەڵایـەتی خـۆی دەنوانـد، بـەڵکو خـۆی لەلێدانی رووخسـاری کوردانـەی خـەڵکی کوردسـتان دەبینیـەوە ئەمـەش روویـەکی تـری چەوسـانەوەی نەتەوایەتی دەهێنایە گۆڕیّ‌و رەنگەکەشی تۆخ دەکردەوە(□).

هەر بۆیە کاردانـەوەی خـەڵکی کوردسـتان دژی ئـەو بڕیـارە لەناوچـەکانی دی ئێـران توونـدو تیـژتر بوو کەخۆی لەراپەرینی عەشریەتەکانی نێوان مەهابادو سەردەشت دەبینێتەوە لـەژێر رابەرایـەتی (مـەلا خـەلیلی مـەنگوڕی) لەسـاڵی 1928دا(□)، ئـەو راپەرینـەی سـاڵێکی خایانـدو بەتونـدترین شـێوە لەلایـەن هێزەکـانی حکومەتـەوە سـەرکوتکرا، شـایەنی باسـە هێـزی هـەوایی ئێرانـی بۆیەکـەمجار لـەقڕکردنی خێزانەکانی مەنگوڕدا خرایە گەڕ کەبەشی زۆریان ناچار بوون ناوچەکانیان جیّ بهێڵن‌و روو لەناوچە سەختە سنوورییەکان بکەن(□).

لەبواری بەرنامەی بەفارسکردنی جوگرافیای کوردستانی ئێران رژێمی پەهلەوی هەستا بـەگۆڕینی نـاوی ژمارەیـەکی زۆر گونـدو شـارو رووبـارو چیاکانی کوردسـتان‌و نـاوی فارسـی لەسـەردانان، بـۆ نموونە: شاری ورمیّ کرایە (رضائیە) سەلماس بۆ (شاهپور)، خانە بۆ (پیرانشهر) سابلاغ بۆ (مهاباد)و

(□) حسن، س.پ، ل ل152–158.

(□) هـ.س، ل134–137.

(□) احمد، دراسات في تأريخ ايران..، ص253.

(□) حیسامی لەم بارەیەوە نوسیویە:" لەسەردەمی حکومەتی رەشی رەزاشادا جلی کوردی‌و پێچ وشەدا لەترپاك قاچاخ تر بوو، ژاندارم شاقەڵی مەلایان بریبوو، پێچ‌و شەدەیان سووتاند بوون، نیفەکی خەڵکیان بڕیبوو، هەزاران کورد بەتاوانی جلی کوردی لەحەپسخانەی عەجەماندا بوون" بڕوانە:

حیسامی، کەریمی، لەبیرەوەرییەکانم، لەمنداڵییەوە تاساڵی 1957، سوید، 1986،ل55.

(□) بۆزیاتر:

افخمی، ابراهیم، قیام ملا خلیل ورد فرمان رضا خان،چاپ اول، انتشارات محمدی، تابستان 1368ش.

(□) بلوریان دەڵێت ئەم راپەرینە رەزاشای ناچار کردووە چاوپۆشی لەپیادەکردنی بریارەکە لەناوچە گوندنشینەکاندا بکات‌و تەنها لەشارەکاندا بیسەپێنێت، هەروەها دەڵێت ساڵی 1307ش/1928 ئێستاش لەمەهابادو ناوچەی مەنگوران بەساڵی مەلا خەلیل دەناسریّ‌و هەر منداڵێك لەو ساڵەدا لەمەهاباد لەدایك بووە، ناوی خەلیل یان لەسەردناوە، بڕوانە: بلوریان، س.پ،ل18.

چۆمی چەغە توو بۆ (زێرین روود)و هتد [6]، هەروەها دوای ئەوەی حکومەتی پەهلەوی لەساڵی 1935 بەرەسمی ناوی ئێرانی ناساند هەستا بەدابەشکردنێکی نوێی هەرێمەکانی وڵات بێ لەبەرچاو گرتنی قازانجی نەتەوەکانی ئێران و حکومەتی پەهلەوی کوردستانی بەسەر چوار ئوستاندا دابەش کرد کە (ئازەربایجانی خۆرئاوا، کوردستان، کرمانشاه، ئیلام)ە، لەم دابەشکردنەدا رژێمی شاهنشاهی پەهلەوی دوو ئامانجی هەبوو.

1. دەیوویست لەلایەکەوە نیشانی بدات کەسەر زەمینی کوردو کۆمەڵی نیشتەجێی کوردەکانی ئێران بەپێی نەخشەی جوگرافیای ئێران لەچوارچێوەی ئوستانی کوردستان (سنەو دەوروبەری) زیاتر تێ ناپەرێت.

2ـ بەبەستنەوەی بەشێك لەباکووری کوردستانی ئێران بەناوچەی ئازەربایجانەوە، دەیوویست ئاگری دووبەرەکی میللی نێوان کوردو ئازەر خۆش بکاو بەسوودوەرگرتن لەسیاسەتی ئاژاوە گێڕان فەرمانڕەوایی ئایندە بۆ میللەتی فارس بەناوی میللەتی باڵا دەست و فەرمانڕەوا بچەسپێنێت[1].

حکومەتی رەزا شا بەرنامەیەکی دارێژراو درێژخایەنی پیادە دەکرد بۆ لەنێوبردنی شوێنەواری مێژوویی و فەرهەنگی و نەتەوەیی گەلی کورد، شێواندنی مێژوویی کۆن و نوێ، قەدەغەکردنی نووسین و ئاخافتن بەزمانی کوردی لە قوتابخانەو دام و دەستگا رەسمیەکانی حکومەتداو ناچارکردنی کورد بۆ بەکارهێنانی زمانی فارسی کەبەسەلبی کاریکردە سەر پرۆسەی پێشکەوتن و گەشەکردنی زمان و ئەدەب و فەرهەنگی کوردی و نزیکەی بەتەواوی لەو قۆناغەدا پەکی خست[2].

دیاردەیەکی تری نوێی دیکتاتۆری رەزا شا لەکوردستانی ئێراندا مەسەلەی سەربازگیری بوو، ئەو مەسەلەیە خەڵکی بەتەواوی لێ درودۆنگ بوون و ئامادە نەبوون کوڕەکانیان بنێرنە ریزی، سوپایەکەوە کەوەك شمشێری دیموکلیس هەمیشە بەسەریانەوە بووو سەرچاوەی کوێرەوەرییان بوو، جگە لەوەی رۆڵەکانی کورد کە وڵاتەکەیان کوێستانییە دوای بەسەربازگرتنیان رەوانەی ناوچە دوروسەحرایی و گەرمەکانی ناوەراست و باشووری ئێران دەکران، جگە لەوەی بەئاسانی چاویان بەکەس و کار نەدەکەوتەوە، زۆربەیان تووشی نەخۆشی درێژخایەن دەبوون کەهەرەشەی مەرگی لێدەکردن، بێ لەوەی ئەو پارەیەی پێیان دەدرا بەشی بەرێوەبردنی ژیانی نەدەکردن. هەر بۆیە خەڵکی کوردستان کەسەربازگیریان ناو نابوو (ئیجباری)و گۆرانی گاڵتەجاریشیان بەسەردا هەڵدابوو[3] و

---

(6) احمد، دراسات في تأريخ ايران.. ص256"السبكي، س.پ، ل94.

(1) مدنی، س.پ، ل16.

(2) قاسملو، عبدالرحمن، چل ساڵ خەبات لەپێناوی ئازادی، کورتەیەك لەمێژووی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، چاپی دووەم ،ب.ج،1988 ،ل23. هەروەها دوای داخستنی دەرگای زۆربەی حوجرەو خوێندنگا ئاینییەکان کەتیایدا فەقێ جگە لە زانستی ئاینی چەشەی ئەدەب و شیعری شاعیرە گەورەکانی کورد دەبوون، خوێندنگای رەسمی دەوڵەتی کەبەژمارەکەم و بەبەرنامە بۆ بەفارسیکردنی کورد دامەزرا بوو، نەك هەر خزمەتێکی وای پێ نەکرا بەڵکو بووە مۆتەکەی رۆحی منداڵانی کورد. هێمن لە(تاریك و روون) دا دەڵێت:"

"... من لەژیانمدا رۆژی رەش و تاڵم زۆر دیون، بەڵام رۆژی رەشترو تاڵترم لەورۆژە نەدیوە کەچوومە مەدرەسە.. کەرۆژی هەوەڵ چوومە سەر کلاس تۆقیم و وەختا بوو شێت بم.. مامۆستاکەم کەخۆی کورد بووو دوایەش تێ گەیشتم فارسی باش نازانێ، بەفارسی تێی راخوریم هیچی لێ تێ نەگەیشتم.. تا فێری فارسی ببووم دووسێ جار بیزاری کردم"

هێمن، تاریك و روون، گوڵبژێرێك لەشیعرەکانی هێمن، لەبڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا، ژمارە55،ل10.

[3] بلوریان دیمەنێکی شێوازی سەربازگیری لەشاری مەهاباد دەگێڕێتەوە: ((ئەوکات مەهاباد قشڵەی سەربازی نەبوو، ئیجبارییەکانیان لەمزگەوتی(هەباس ئاغا) کۆدەکردەوە. خەڵك فرە بەپەرۆش و نیگەران بوون، لایان وابوو رۆڵەکانیان کەچوون بۆ سەربازی ئیتر ناگەڕێنەوە. جا بۆیە رۆژانە لەبەر دەرگای مزگەوت حەشرێك بوو کەس نەیبینیبێ لەو

بەئاسانی ملیان بۆ ئیجباری نەدەداو روویان لەشاخ دەکردو بەقاچاغی دەژیان، هەندێ جاریش خەڵکی ناوچەیەك بەتەواوی دژی ئەو هێزە دەوڵەتیانە دەوەستانەوە کە بۆ سەربازگیری دەیاندا بەسەریاندا، راپەرینی ناوچەی سۆیسنایەتی سەردەشت بەرابەرایەتی (ئەمەر ئاغا) نموونەی ئەم ڕاستیەیە، ئەم راپەرینە بەتووندی لەلایەن هێزەکانی دەوڵەتەوە سەرکوتکرا[1].

دوا راپەرینی گەلی کورد لە رۆژهەلاتی کوردستان دژی رژێمی رەزاشا راپەرینەکەی ناوچەی ئاگریداغی بچووك بوو (1930ـ1931) کەعەشیرەتەکانی جەلالی دێنەمۆی بوون لەژێر رابەرایەتی (بیرهو)و (فەرزەندە)، ئەم راپەرینە پەیوەندی بەشۆرشی ئاگری داغی ئیحسان نوری پاشاوە هەبووە کەلەتورکیا بۆ دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ هەڵیگیرساندبوو، بەلام کاتێك شۆرشەکە لە 10 ئەیلولی 1930 لەئەنجامی هاوکاری هێزە سنووریەکانی ئێرانیو تورکی شکستی خوارد، شۆرشگێرەکان پاشەکشەیان کرد بۆ ئاگری داغی بچوك لەسنوری ئێراندا، هێزە سنورییەکانی ئێران خوازیاری چەککردنی شۆرشگێرەکان بوون بەلام ئەوان ملیان نەداو بەگژیاندا چوونەوە، بەمجۆرە ئاگری راپەرین هەڵگیرسا، حکومەتی ئێران هێزێکی 7000 کەسی لەژێر سەرکردایەتی (سەرهەنگ نەخجەوان)دا ناردەسەر راپەریوەکانو دوای تیرۆرکردنی رابەرانی پەرتەوازەی کردن. هەر لەم کاتەدا رژێم عەشیرەتی جەلالی چەك کردو بەدەردی عەشیرەتەکانی (گلباغیو پیران)ی بردن واتە لەناوچەکانی خۆیانی هەڵکەندنو لەخراپترین بارودۆخدا بۆ ناوچە دووردەستەکانی شیرازو کرمانی دورخستنەوە بەجۆرێك بەشێکی مەزنی خۆیانو مەڕو مالاتیان لەناووچوون[2].

رەزاشا دەمێك بوو درکی بەو راستیە کردبوو کەجولانەوەی نەتەوەیی کوردەکانی ئێران بەشێکە لەجولانەوەی رزگاریخوازانەی سەرتاسەری کوردستان، هەر بۆیە چەندی بۆ کرابێت هەوڵی نزیکبوونەوەو هاریکاریکردنی لەگەڵ دەوڵەتە داگیرکەرەکانی پارچەکانی تری کوردستاندا داوەو دەستی لەتێکۆشەرە کوردەکانیان وەشاندووە[3]، ئەو هاوکارییەی لە 8ی تەمووزی 1937دا بەبەستنی پاکتی (سەعد ئاباد) گەیشتە پۆپە، شایەنی باسە ئەم پاکتە کەبەپاڵپشتی بەریتانیا هاتە دی کارێکی بێ وێنە بوو لەمێژوویی دبلۆماسیەتی ولاتانی بەشداردا (ئێران، تورکیا، عێراق، ئەفغانستان) ئامانجی

هەنگامەیەدا گابۆری دایكو خوشکان دەگەیشتە ئاسمان، هەر کەسەربازە هەڵبژێردراوەکانیان بەسواری (لۆری) رەوانەی ورمێ دەکرد، گریانو لەخۆدان دەگەیشتە ئەوپەری خۆی)). هەر بۆیە خەڵکی کوردستان ناهەقیان نەبوو کە بەگۆرانی دەیانگوت:

کوڕم گەورە کرد بەقەندی شاری	رەزا شا بردی لەبۆ ئیجباری
یاخودا رەزاشا تەختت وەرگەڕێ	ئیجباری کوردی دەبا بۆ شەڕێ

بلوریان، س.پ، ل13"قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل25.

(1) قاسملو، ه.س، ل24.

(2) حسن، س.پ، ل ل174–178.

(3) حکومەتی ئێرانی لەم قۆناغەدا هاوکارییەکی زۆری حکومەتەکانی تورکیاو عێراقی کردووە بۆ سەرکوتکردنی راپەرینەکانی گەلی کورد لەم ولاتەدا بەتایبەتی راپەرینەکانی شێخ مەحمودو شۆرشی ئاگری داغی تورکیاو هەنگاوی هاوبەشی لەگەڵ هاویشتوون بۆکۆتایی پێهێنانیان، هەر لەساڵی 1928 دا پۆلیسی نهێنی ئێرانی لیستێکی بەناوی ئەندامانی (کۆمەڵەی زەردەشت)ی کوردستانی عێراق کەکۆمەڵەیەکی نەتەوەییو لەشاری سلێمانیدا دامەزرابوو، پێشکەش بەدەسەلاتدارانی عێراقی کردوو ئاکامەکەی تیاچوونو دورخستنەوەی ئەندامانو هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەکە بوو.

نەبەز جمال، بیری نەتەوەیی کوردی نەبیری (قەومیەتی)، رۆژهەلاتیو نەبیری (ناسیونالیزم)و رۆژئاواییە، بلاوکراوەی رێکخراوی خوێندکارانی سۆسیالیستی کورد لەئەوروپا، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، 1984،ل125.

www.pertwk.com

جگە لەیەکالاًکردنەوەی کێشە سنوورییەکانو هاوکاری ئابووریو دان بەکترنان، یەکخستنی تواناکان بوو بۆ پاراستنی رژێمە دەسەندەخۆرەکانی رۆژهەلاًتی ناوەراست لەجولاًنەوەی شۆرشگێرپییەکانی ناوچەکەو لەنێوانیاندا خەباتی رزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد، ئەو ئامانجەی کەبەندی حەوتەمی پەیمانەکە ناڕاستەوخۆ ئاماژەی بۆ دەکات [1].

بەمجۆرە رەزاشا دەسەلاًتێکی بیرۆکراتی لەکوردستانی ئێران چەسپاند کەکارمەندانی دوونەتەوەی فارسو ئازەر هەلًبژاردن، ئەم دەسەلاًتەش بەهۆی هێزە سەرکوتکەرەکانی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەگەلً هێزە داپلۆسێنەرەکانی نێوخۆ وەك: (ژاندارم، شەهرەبانی، گومرگ، ستادی ئەرتەشی روکنی دوو، ئینتزاماتی عەشائری) دەپاریزرانو دەسەلاًتێکی بیً لێپرسینەوەیان هەبوو [2].

شایانی باسە سیاسەتی فەرق و جودایی حکومەتی پەهلەوی تەنها لە بواری رێگرتن لە ماف سیاسی و قوتدانی مافە نەتەوایەتیەکانی گەلی کورد و چەسپاندنی دەسەلاًتێکی رەهای بیرۆکرات لە کوردستاندا قەتیس نەما , بە لًکو سەرەپای بوارەکانی تری کۆمەلًگای کوردەواریگرتەوە کە خۆی لە دادۆشینی کوردستان و پەراوێزکردن و پشت گویً خستن و دوورە پەرێزکردنی لە پرۆسەکانی ئابوری , تەندروستی , رۆشنبیری , خزمەتگوزاری و ئاوەدانکردنەوە دەبینیەوە(3). ئەو پرۆسانە کە رەزا شا خۆی پێوە بادەدا و زیاترینی لە ناوچە فارسی نشینەکانی ناوەند و باکور ئەنجام دەدان تا ستراکچەری ئابووری و کۆمەلاًیەتی نەتەوەی سەردەست لە سەر حیسابی پوکانەوە و لاواز کردنی نەتەوە بن دەستەکانی ئێران بەتایبەتی کورد بەهێز و پتەوە بکات و هەل و مەرجی کوێر بوونەوەی ئەم نەتەوانە و وابەستەییان بە ناوەندەوە بکاتە حەتمیەتێکی مێژوویی.

هەر بۆیە لەقۆناغی دیکتاتۆرییەتی بیست سالًەی رەزاشاهیدا جگە لەچەند رێگایەکی سەربازی هەولًی دامەزراندنی رێگای نوئو چاکردنی رێگا کۆنەکان نەدراوە، زۆربەی شارەکانی کوردستان لەبەر نەبوونی رێگای باش بەزەحمەت پێوەندییان پێکەوە دەکرد کەلە هەندیً وەرزی وەك زستاندا بەتەواوی دەپچرا، گوندەکانیش لەم رووەوە کەلەلابوون ئەمەش گورزێکی گەورەی لەئابووری لادیً وەشاندو بازاڕی شارەکانی لەگەشەکردنێکی سروشتی بیً بەشکرد. جگە لەمە دەولًەت لەرێگای بەرێوەبەرایەتی ئینحصارەوە (دائرە انحصار) دەستی بەسەر گرنگترین بەرهەمی کشتوکالًیو سەرچاوەی دەرامەتیخەلًکی گوندەکاندا گرت کەتوتنو دانەوێلًەو پەموو بوو، بەپارەیەکی هەرزان لەدەست دەردەهێنان [4]

.سەبارەت بەیاسای زەوی کەرەزاسالًی1928دەریکرد،ئەوتۆبەرهەمهێنانو پەیوەندییەکانی مولًکایەتی، بەلًکو بووە هۆی چەسپاندنی زیاتری دەسەلاًتی مولًکدارەکانو مانەوەی پەیوەندییە دەرەبەگایەتیەکان[1].

---

(1) ماددەی حەوتی پاکتەکە دەلًێت: ((هەریەك لەلایەنە بەشداربووەکانی پایەبلًند بەلًێنی ئەوە دەدەن، هەریەکەو لەسنوری خۆیدا رێگە نەدەن بەپێکهێنانی باندی چەکداری یاخود کۆمەلًەو هەر شتێکی تر ئامانجی رووخاندنی دامو دەستگا دامەزراوەکان بێت، یان کارێکی وا بکات ئاسایشی گشتیو هێمنی بەشێکی ولاًتەکەی تر بخاتە مەترسیەوە)). زیباری، محمد صالح، میثاق سعد اباد 1937 واثره علي الكورد، مه تين، العدد 102، تموز2000، ص93.

(2) فردوست، حسین، ظهور وسقوط سلطنت ثهلوي، خاطرت ارتشبد سابق، جلد اول، چاپ دوم، تهران، 1370ش،ص77-78.

Entessar,N.(1992),Kurdish Ethnonationa lism,(Boulder,London,Lynne Rienner Publishers,P.140. (3)

(4) كوهستان، 22 بهمن ماه 1324.

(1) احمد، دراسات في تأريخ ايران.. ل254"السبكي،س.پ، ل75.

لەلایەکی ترەوە ڕێگرتن لەسەرمایە گوزاری لەکوردستانو دانەمەزراندنی کارگەو ئەنجام نەدانی پرۆسە پیشەسازییەکانو کۆنترۆڵکردنی چالاکی بازرگانیو بایەخنەدان بەکردنەوەی خوێندنگاو نەخۆشخانەو باقی تری پرۆسە خزمەتگوزارییە پێویستەکان کۆمەڵگای کوردەواری لەقەیرانێکی ڕاستەقینەدا خزاندبوو [2]، برسێتی، دەستکورتی، نەخۆشی، نەخوێندەواری، نەبوونی هۆشیاری کۆمەڵایەتیو سیاسیو دواکەوتوویی دیاردە سەرەکییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بوون، ئەو دواکەوتوویییەی کەلە نەبوونی کەرەسەی خاوو هەژاری سروشیو نەبوونی دەستی کارو هێزی مرۆییەوە بەڵای نەبوو، بەڵکو ئەنجامی هەلو مەرجی وابەستەییو ئاکامی سیاسەتی فشارو سەرکوتی ناسیونالستی حاکم بوو لەکوردستاندا کەلەجیاتی ئاوەدانکردنەوەو پەرەپێدانی ناوچەکە خەریکی بنیاتنانی ئۆردوگاو زندانو قەڵاو پۆستی ژاندارمو میللتاریزەکانی ناوچەکە بوو[3].

بەم شێوەیە لەکۆتایی سییەکانی سەدەی ڕابردوودا حکومەتی ئێرانی دەسەڵاتێکی بەهێزو ڕەهای لەتەواوی ڕۆژهەڵاتی کوردستان چەسپاندبوو، دەرفەتێکی بۆ جوڵانەوەی نەتەوەییو چالاکی ئازادیخوازانەی کورد نەهێشتبۆوە. ئەو جوڵانەوەیەیەی کەتا هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی گرنگترین دیاردەکانی ئەوە بوو لەژێر ڕێبەرایەتی سەرانی عەشایرو پیاوانی ئاینیدا بوون کەچینی دەسەڵاتدارو خاوەن توانای فۆرماسیۆنی ئەو دەمی کۆمەڵگای کوردەواری بوون، جووتیارانی کوردیش کەبەتوندی لەژێر چەوسانەوەی دەوڵەتی ناوەندیو فەرمانڕەوایانی ناوچەکەدا بوون شان بەشانی ڕابەرانیان بەشداری جوڵانەوەکەیان دەکردو سووتەمەنی ڕاپەرینەکان بوون، ئەو ڕاپەرینانەی زیاتر ناوچەکیان دەگرتەوەو لەڕووی سەربازیو سیاسییەوە ڕێکخراو نەبوونو ئامانجی هاوبەشو دروشمی یەکگرتوویان بەرز نە دەکردەوەو هەر بەکوشتنی ڕابەر یان دەستگیرکردنی خێرا بڵاوەی پێ دەکرا، کێشەی عەشیرەتەکانو ململانێی ڕژێمی دەرەبەگایەتی هێندەی تر جووڵانەوەکەی لاواز دەکرد کەهەندێ جار وا ڕێکەوتووە ڕاپەرینێك پێش ئەوەی لەگەڵ سووپای دوژمندا بەشەڕ بێت بەهۆی شەری ناوخۆوە توانای بەرەنگاری نەماوە، دیاردەیەکی وا کەحکومەتی ئێرانی بەهەموو شێوەیەك هەوڵی قووڵکردنەوەی دەدا، سەبارەت بەرۆڵی شارەکانیش بەهۆی کەمی دانیشتوانو لاوازی مەوقعییەتی ئابووریو کۆمەڵایەتی چینو توێژە مام ناوەندییەکان نەیدەتوانی ببێتە پێشەنگیجوڵانەوەکە، بەڵکو بەدوایدا ملی دەنا.

لەم هۆکارە ناوخۆییانە،نەبوونی هاوکاریوپاڵپشتی دەرەوە،دوژمنایەتی تەواوی هێزەنێوچەییەکان و هەڵوێستی سەلبی زۆربەی هێزە مەزنەکان بەشورەویشەوە[4]، پەرداختیو دڕی ئەرتەشی شاهنشاهی [5]، لاوازی جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری وڵات و ئاورنەدانەوەی ئازادیخوازانی ئێرانی لەرەوشەکەی کوردستان، تێکڕا هۆکاری گرنگی شکستی ڕاپەرینەکانی کوردو جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەم قۆناغە مێژووییەدا.

---

(2) Entessar,Op.cit.P.140.

(3) کوهستان، 22 بهمن ماه 1324.

(4) مەنتك، کامەران، کوردستان لەنێوان ململانێی نێودەوڵەتیو ناوچەییدا، 1890–1932،چاپی یەکەم، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێمانی 2000، ل261–179" بیکس. ن. ملاحظات درباره روابط شورویو کردها، ترجمه. خ.خبات ، انتشارات مرکزی (حدکا)1362ش.

(5) مامەڵەی سوپاو دەستگاکانی حکومەتی ئێرانی لەگەڵ گەلی کورد وەك مامەڵەی هەر هێزێکی داگیرکەری کۆلۆنیالست بوو بەرامبەر کۆلۆنییەکەیو بگرە خراپتریش، پیتر اوی دەڵێت: ((داستانی سامناکت سەبارەت بەو ئەفسەرە ئێرانییانە گوێ لێدەبێت کەبەسەربڕینی لوڕەکانو کوردەکان سەری خۆیان گەرم دەکەن)).
اوری، جلد دوم، چاپ سوم، تهران، نوروز 1377ش،ص62.

www.pertwk.com

بەشی یەکەم

رۆژهەڵاتی کوردستان لە ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا (1939 ـ 1945)

www.pertwk.com

باسی یەکەم: سەرنجێکی گشتی لەبارودۆخی ئێران لەپەراوێزی هەڵگیرساندنی جەنگدا

سەرەتا بۆ ئەوەی بتوانین وێنەیەکی روون سەبارەت بەهەڵو مەرجو رووداوە مێژووییەکانی کوردستانی ئێران لەسالآنی جەنگدا بنەخشێنین، پێویستە ئاگاداری بارودۆخی گشتیو کاریگەرێتی هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگ لەسەر پەرەسەندنی رووداوەکانی سەرتاسەری ئێران بین، ئەو رووداوانەی کە زۆر بەخێرایی تێدەپەڕینو رۆڵی کاریگەریان لەدیاریکردنی رەوشی ئابوریو سیاسی وڵات یاری دەکردو قۆناغێکی مێژوویی نوێیان بۆ هێنایە ئارا.

لەراستیدا هەرچەندە حکومەتی ئێرانی بەرەسمی لە4ی ئەیلولی 1939دا بێلایەنی خۆی لەهەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی راگەیاند، کەچی ئەم هەڵوێستە نەبووە رێگر لەبەر دەم پاراستنی خاكو سەروەریی ئێران لەهەمبەر هەرەشەو ئاگری لایەنەکانی جەنگ بەتایبەتی هاوپەیمانەکان، چونکە پەرەسەندنی رووداوەکانی جەنگو تێوەگلانی یەکێتی شورەوی لەشەڕدا دوای ئەوەی ئەڵەمانیای نازی پشتی کردە (پاکتی پەلامارنەدانی یەکتر) کەلە 23ی ئابی 1939 لەگەڵ مۆسکۆدا مۆریان کردبوو، ولە 22ی حوزەیرانی 1941دا لەسیٚ لاوە پەلامارێکی سەربازی بەرفراوانی کردە سەر خاکی شورەویو بەرەو قولایی پێشرەوی کرد،. لەزۆر رووەوە بایەخی شوێنی جیوپۆلتیکی ئێرانو رۆڵی لەیەکالآکردنەوەی مەسەلە ئایندەییەکانی جەنگدا زیاد کرد(□)، لەکاتێکدا کەرژێمی رەزا پەهلەوی ئامادە نەبوو بێتە ژێر باری داواکارییەکانی شورەویو حکومەتی بەریتانیا سەبارەت بەسنورداركردنی ژمارەی ئەڵەمانەکانو سڕکردنی چالاکییەکانی ستوونی پێنجەمو دەزگا جاسووسییەکانی ئەڵەمانیای نازی لەئێران(□)، هەروەها بڕینی ئەو پەیوەندییە سیاسیو دپلۆماسیو ئابوورییەو بەهێزەی کەوڵاتەکەی لەگەڵ بەرەی میحوەردا بەتایبەت ئەڵەمانیادا هەیبوو(□).ئەم

(□) الصمد، رياض، العلاقات الدولية في القرن العشرين، الطبعة الأولى، الجزء الثاني لفترة ما بعد الحرب العالمية الثانية، المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت، 1983، ص36.

(□) گرنگترین جاسوسەکانی ئەڵمانیا لە ئێران بریتی بوون لە (ڤۆن رادنوفش، رومن کاموتا، فرانس مایر، گوستاف بوهر، هینرخ کلینکر) بڕوانە:

رمضاني، روح الله، سياسة ايران الخارجية (1941–1973). دراسة في السياسة الخارجية للدول السائرة نحو التحديث، منشورات مركز دراسات الخليج العربي، شعبة الدراسات الفارسية، ترجمة: علي حسين فياض وعبدالمجيد حميد جودي، 1984، ص50.

(□) رەزا شا لەبواری سیاسەتی دەرەوەدا زیاتر پشتی بەئەڵەمانیای نازی دەبەستو دەرگای وڵاتی بۆ والآکردبوون، تا بەشدارییەکی تەواوی پرۆسەی مۆدێرینزمەکەی بکەن، ئەو سیاسەتی ناوی لیٚ نرابوو (موازنە منفی)، جگە لەوە رەزاشا دڵی بەکەسایەتی هێتلردا چوو بوو، زۆر خاڵی لێکچوون لەنێوان هەردووکیاندا هەبوو، هەردووکیان لەباوەشی دەزگای سەربازییەوە پیٚ گەیبوون، هەردووکیان بڕوایان بەتاك رەوی فراوانخوازیو بالآ دەستی رەگەزی وحوکمی عەسکەرتارییەت هەبوو. هەروەها بانگەوازی ئاریچێتیو دژایەتی بەلشەفیزمیش دووخاڵی تری لێکچوونیان بوو.

www.pertwk.com

سیاســەتەی رەزاشــا کــە هاوپەیمانــەکان بەهەرەشــەیەکی راســتەقینەیان لەســەر بەرژەوەندییــە ســەربازیی و ســتراتیژیی و سیاســی و نەوتییــەکانیادا دادەنــاو بــەردەوام بــوونی خەونــەکانی هیتلــەریان دەهێنایەدی، هەر بۆیە بەدارشتنی پلانی داگیرکردنی ئێران خۆیان لەو مەترسییە رزگار کرد، جگە لـەوەی کۆریـدۆرێکی گونجاویـان بـۆ گەیانـدنی یارمەتییـە پێویسـتەکانی جـەنگ بـۆ روسـیای شـورەوی دابین کرد().

لەبەرەبەیانی رۆژی 3ی خەرمانانی 1320ی هـەتاوی بەرامبـەر 25ی ئابی 1941 زایـنی هێزەکانی شـورەوی لـەباکورەوەو هێزەکـانی بـەریتانیا لەباشـوورو باشـوری خۆرئـاواوە هاتنـە خـاکی ئێرانـەوە، ئەرتەشی شاهەنشاهی کەبەدرێژایی حوکمی رەزا شا لانی زۆری بودجەی ولاتـی هەڵدەلووشـی() نـەك هـەر بەرەنگارییـەکی ئـەوتۆوی پێنـەکرا بـەڵکو لـەزووترین کاتـدا لێکهەڵوەشـاو بـە ئەفسـەرو سـەربازو ئــەمیرەکانی جەنگــەوە بــێ چـاوەروانی فــەرمانێکی ســەرەوە ئاشــبەتاڵیان کــرد، بــەمجۆرە قۆنــاغی داگیرکردنی هێزە هاوپەیمانەکان لەئێراندا دەستی پێکرد کەهەتا ساڵی 1946ی خایاندو تیایدا ئێران بۆ 3 ناوچەی دەسەلات دابەشکرا: ناوچەی نفوزی شورەوی لە باکور، ناوچەی نفوزی بەریتانی لە باشور، ناوچەی بێلایەن کەلەژێر دەسەلاتی حکومەتی ناوەندی ئێرانیدا مایەوەکە تارانی پایتـەختو شارەکانی مەشهەدو ئەسفەهانیشی دەگرتەوە().

شــایەنی باســە رووداوەکــانی خــەرمانان چــەند ئاکــامێکی گــرنگو لــەناکاوی لێکەوتــەوە کەهەڵوەشاندنەوەی ئەرتەش و لێخرانـی رەزاشـا و دورخسـتنەوەی لـەئێران دووانـی گـرنگ بـوون، ئـەم دووانــەش کاریگــەری خۆیــان لەســەر تــەواوی رووداوەکــان بــەجێهێلاو زۆر لەجەمســەرەکانی هاوکێشەکانیان گۆری کەگرنگترینیان کۆتایهێنانی حاڵەتی بێلایەنی ئێرانە لەجەنگداو دەستپێکردنی قۆناغێکی نوێی ژیانی سیاسی بوو بەهەموو قەیرانە جۆراو جۆرەکانیەوە.

هـەر لـەرۆژی لێخرانـی رەزاشـا کە16 ئـەیلولی 1941ە محەمـەدی کـوری کەهێشـتا 22 سـاڵی تـەواو نەکردبوو تاجی پاشایەتیان لەسەرنا، ناوبراو لەبەرامبـەر مەجلیسـدا سوێندی خـوارد بـۆ سـەربەخۆیی ولات تێبکۆشێتو مافەکانی میللەت بپارێزێتو پابەندی یاساو دەستوراتەکانی ولات بێت()، هەروەها شاهەنشای لاو فەرمانی لێخۆشبوونی گشتی دەرکرد، بەوەش ژمارەیـەکی زۆر لەزیندانـە سیاسییەکان

گازیورسکی، مارك. ج، سیاست خارجی امریکاو شا، بنای دولت دست نشانده در ایران، ترجمه فریدون فاطمي، چاپ اول، نشر مرکز، تهران، 1371ش،ص81.

() Charchill.W, the second warld war. The Grand alliance Voulme111,Boston, Houghton Mifflin Company, 1959, P423.

() رێژەی پارەی تەرخانکراوو بۆ ئەرتەشیشاهەنشاهی نزیکەی 1/3 ی بوودجەی گشتی ساڵانە بوو، بروانە:
H.Katouzian, the political economy of moderen Iran despoatism and pseud-modernism, Newyork, 1949, P169-175.

() Lenczowski,G,Russia and the west in Iran, 1918-1948. A study in big power Rivalry, Ithaca press, Newyork, 1949, PP.169-175.

() اوری، س. پ، ل192.

ئـازاد بـوون‌و دوورخراوەکـان گەڕانـەوە وڵات، ژیـانی پارتایـەتی دەسـتی پێکـردەوە(□)، ئـەو سیاسەتکارە ناسراوانە پێشتر ڕەزاشا لەبازاڕی سیاسەتدا دەری‌پەڕاندبوون وەك: مصدق، سیدضیاء الـدین طباطبـائی، احمـد قـوام‌و پیشـەوەری لـەجاران بـەگوڕتر کەوتنـەوە کاروچالاکی سیاسـی، جگـە لەبڵاوکردنەوەو چاپکردنی ڕۆژنامەو گۆڤاری جۆراو جۆر(□) وهاتنەوە مەیدانی ڕێکخراوە پیشـەییەکان کەدیاردە سەرنج ڕاکێشەکانی ئەم قۆناغەن.

پێویستە بوترێت یەکێك لەدیاردە ناڵەبارەکانی ئەم قۆناغە ئەو قەیرانە ئابورییە بوو کە ئێرانی پێوە گیرۆدە ببـوو، ئێـران نەیـدەتوانی دوورە پـەرێز بووەسـتێت لـەو گرفتـە ئابوورییانـە کەجـەنگی دووەمـی جیهانی بەدیاری لەگەڵ خۆیدا بۆ ناوچەکەی هێنابوو، بگرە باری ئێران لەم ڕووەوە لەزۆر وڵاتانی تـری ناوچەکە گرانتر بـوو، برسێتی، شاردنەوەی کـەل‌و پـەل‌و پێویسـتیەکانی ژیـان، هەڵاوسـانی ئـابووری، بەرتیلخۆری، بازاڕی ڕەش‌و یاریکردن بە نرخ لەلایەن توێژێکی مشـەخۆری تازەپیاکەوتـەدا ڕووخسـارە سـەرەکییەکانی ئـابوری ئێـران بـوون، ئـەم بارودۆخـە ناهـەموارەش ڕۆژ بـەڕۆژ لەگـەڵ بـەردەوام بـوونی جەنگدا خراپتر دەبوون، بۆ نموونە خـەرجی ژیـان لـە ساڵی 1943دالەچاو ساڵی 1939دا 69٪زیـادی کردو دواتر بـۆ 757٪ لەساڵی 1944دا بـەرز بـۆوە، سـەبارەت بەهەڵاوسـانی دراویـش لـەکۆتایی سـاڵی 1942دا ڕێژەی پـارەی بـەکارهێنراو بـۆ (3/5)ملیـار ریـال‌و دواسـاڵی جـەنگ بـۆ (7/6)ملیـار ریـال بـەرز بۆوە، پەکی گەنجینەی دەوڵەتی لەساڵی 1943دا گەیشتە 8 ملیۆن دۆلار، قـەرزی نـاوخۆی دەوڵـەتیش لەکانوونی یەکەمی 1944دا گەیشتە (4/5) ملیار ریال کە ئەو دەمە برێکی خەیاڵی بوو(□).

شـــایەنی باســـە راســـتەوخۆ دوای ڕووداوەکـــانی خـــەرمانان / ئـــابی 1941، ئێـــران لـەڕووی ئابوریـیـەوە مـەزنترین قـەیرانی بـەخۆوە بـینی کەبـە(قـەیرانی نـان) دەناسـرێت، ئـەو قەیرانـەی لەئـەنجامی کـەمی دانەوێڵـەو بازرگـانی کردنـی حکومـەت بەدانەوێڵـەی هـەڵگیراوی گەنجینـەکان‌و فرۆشتنی لەبازاڕی ڕەشدا، و دەست بەسەراگرتنی هێزە داگیرکەرەکان بەسەر بڕی زۆری گەنمدا قەوما، بەچەشنێك ئاسەوارەکەی تـارانی پایتـەختی هەژاند، کاتێك ژمارەیـەك لەخوێنـدکاران خۆپێشـاندانێکی هێمنانـــەیان ســـازداو بـــەرەو کۆشـــکی مـــەجلیس بەرێکـــەوتن، کەگەیشـــتنە ئـــەوێ لەحەوشـێ دا (بهارسـتان صـحنە مجلـس) بەستنشـین بـوون تـا سـەرنجی نوێنـەران‌و حکومـەت بـۆ ئـەو گرانـی‌و بـێ نانییـە رابکێشـن، پاسـەوانانی مـەجلیس پـەلاماریان دان‌و ژمارەیـەکیان لـێ کوشـتن‌و

(□) گرتگترین پارتەکانی ئەم قۆناغە بریتییە لە (حزب تودە/ پارتی جەماوەر)، (حزب ایران) (حزب ارادە ملی/ پارتی خواستی میللی)، (حزب پان ایرانیسم)، (حزب عدالت)، (حزب زحمتکشان)، (حزب سۆسیالیزم ملی کارگران)، (حزب اریا)، (حزب نیروی سوم/ پارتی هێزی سێهەم)، (حزب ذولفقار) و (دواتر (حزب دموکرات ایران) بۆ زیاتر:
زبیح، سپهر، تاریخ جنبش کمونیستی در ایران، ترجمة: محمد رفیعی مهر ابادی، مؤسسة مطبوعاتي عطائي، تهران، 1359ش" سنجابي ،محمود تربتي، قربانیان واحزاب سیاسي ایران، چاپ اول، انتشارات اسیا، چاپخانەی علمی، بتهران، 1375ش.

(□) ژمارەی ئەو ڕۆژنامانەی لەنێوان ساڵی 1941–1947دا لە ئێران بڵاوبوونەتەوە بریتییە لە 464 ڕۆژنامە کە بە ناونیشانی جۆراوجۆر دەرچووە، لەوانە 433 یان بە زمانی فارسی‌و ئەویدی بە زمانی تر بڵاوبوونەتەوە.
سلسلەی پهلوی و نیروهای مذهبی بە روایت تاریخ کمبریج، ترجمە: عباس مخبر، ویراستار: مرتضی اسعدی، چاپ صهبا، چاپ دوم، تهران، بهار 1372ش، ص62.

(□) سلمان، عبدالهادي كریم، ایران في سنوات الحرب العالمیة الثانیة، مرکز دراسات الخلیج العربي، البصرة، 1986، ص107–110" اوری، س. پ، ل211–219.

هەندێکیشـــیان برینـــدار کـــرد. ئـــەم ڕوداوە لـــە مێـــژوی ئێرانـــدا بـــە ڕوداوی 17ی ئـــازەری 1321/کانونیدووەمی 1942 دەناسرێت(□)، بێگومان ئەگەر ئەمە ڕەوشی پایتەخت بووبێت هەرێمە دوورە دەستەکان هەر باس ناکرێت .بەمجۆرە ناڕەزایی خەڵکی لەو بارودۆخە دژوارە ڕۆژ بە ڕۆژ بە رەو سەر دەچوو, هەرێمێکی دەوڵەمەندی وەك ئازەربایجانیش لەم قات و قڕیە بێ بەش نەبوو, هەر بۆیە لە وێش ناڕەزایی خەڵك بە شێوەیەکی جەماوەری لە 8تیرماە 27/1322تەموزی 1943 تەقییەوە. ڕۆژنامەی (فریاد) لە ژێر سەر دێری (رخداد بیستم تیر در تبریز/ ڕووداوی بیستەمی تیر لە تەورێز) نووسیویە:

((... برسێتی هانی مرۆ دەدا پەلامار بدات, سکی برسی بۆخۆ هەڵسوون لە شیر و سەرەنێزە باکی نی یە, ئەمە یاسایەکی سروشتی نەگۆڕە کە بۆ جاری دووەم لە 8 تیرماە 1322 لە ئاسۆی تەورێزدا ئاشکرا دەبێت ,... خەڵکی برسی لە سێ چوار گەرەکی شارەوە ڕژاونەتە سەر شەقامی گشتی و لە دەوری بەرێوەبەرایەتی شار کۆبوونەتەوە , ژن و منداڵ , لاو و پیر , کوێرو برسی.. هاوارە ئێمە برسیمانە, نانمان دەوێت , ناخوازین بمرین, هاواری نانمان دەوێت ئاسمانی پڕدەکرد..ئاپۆرای خەڵکەکە تا دەهات فراوانتر دەبوو, هاواریان دەکرد :نە چیتمان دەدەنێ , نە قەند , چاومان لە نانە وشکەکەیە ئەویشمان نادەنێ))(□) .

هەروەها بڵاوبوونەوەی چەندەها نەخۆشی کوشندە بووە سەرباری برسێتی و نەبوونی , بە تایبەتی نەخۆشی(مەلاریا, تیفۆ, سورێژە) کە ڕۆژانە سەدان کەسی دەخستە چاڵ, بێ ئەوەی هەوڵێك بۆ قەلاچۆکردن بدرێت , ئا لەم وەختە دژوارە دا حکومەتی ئێرانی بڕیارێکی لە بەرژەوەندی بازرگانانی شەر دەرکرد ئەویش بڕیاری چاوپۆشین لەهەناردنە دەرەوەی بەرووبوومی خۆراکییە کەزیانێکی زۆری گەیاندە چینە نەدارەکان و خەڵکانی زەحمەتکێشی ئێران(□).

لێرەدا پێویستە قامك لەسەر ڕاستیەك دابنرێت کەئەوەیە، وێڕای لێخرانی رەزاشاو کۆتایهێنان بەو قۆناغەی پێی دەوترێت دەورانی بیست ساڵەی دیکتاتۆرییەتو گەڕانەوە بۆ یاسای بنەڕەتی لەحوکمی ولاتداو ئەو ئازادییە رێژەییەی لەپایتەختو گۆڕانی وەزارەتەکان هاتەدی. سروشتی حکومەتی ئێرانی گۆڕانێکی ئەوتۆی بەسەرنەهاتو دیموکراسیەت نەگەشەی کردو نەچەسپاش، بگرە لەجیاتی دیموکراسی بەرەلایی باڵی بەسەر حکومەتو دامو دەزگاکانیدا کێشاو دەوڵەت نەك هەر ئاسەوارە دزێوەکانی سەردەمی رەزاشای نەگۆڕی بەڵکو گرفتەکان بەجۆرێك قووڵ بوونەوە بێ هیوایی و رەشبینیەکی مەزنی لەنێو خەڵکدا پێکهێنابوو.ئەمەش بێگومان دەرەنجامی کۆمەڵێك فاکتەر بوون گرنگترینیان: سروشتی پێکهاتەی دەوڵەتی ئێرانی کەرەزاشا لەسەر بنەمنای دیکتاتۆرییەت

(□) دهقان، علي، سرزمين سردشت، رضائيه اوضاع طبيعي سياسي اقتصادي فرهنگى اجتماعى تاريخى، چاپ اول، انتشارات ابن سينا، ص688.

(□) فریاد، تهران، 22 تيرماه 1322ش.

(□) (هویدا) لە بیرەوەرییەکانیدا بەمجۆرە باس لە ئابووری داڕوخاوی هەرێمەکانی ئێران دەکات ((دەرفەتم بۆ هەڵکەوت بارودۆخی نالەباری گوندو ئائزاری جوتیاران ببینم، کاتێك دوای تەواوکردنی خوێندن گەڕامەوە ئێران.. هەرگیز ناتوانم ئەوە لەیاد بکەم کە دوای پازدە ساڵ دوورە ولاتی گەڕامەوە نوقمی نەگبەتی کوێرەوەری بووم، برسێتیو گرانی سەراپای ولاتی گرتبووە، بەرتیلخۆری تەشەنەی کردبوو، لەسەر شەقامەکان سواڵکەر دەرۆزەیان دەکرد.. وام هەست دەکرد گەڕاومەتەوە سەدە کۆنەکان))

هويدا، فريدون، سقوط الشاه محمد رضا ثهلوي، منشورات مركز دراسات الخليج العربي، البصرة، 1979، ص46.

www.pertwk.com

دایمەزراندو دەوڵەتو پاشایەتیو ناسیونالیسی فارسی کردبووە یەکەیەکی ئایدۆلۆژی بناغەیەکی پتەوی لەناوەند بۆ دارشتبوو، بەجۆرێك دەرفەتێکیان بۆ دیموکراسیو بەشداری سیاسیو کاری ئازاد نەهێشتبووەوە، کاتێکیش هێزە هاوپەیمانەکان لەخەرمانان هاتنە ئێرانەوە ئەم پێکهاتەیەیان قبووڵ بوو، هەر بۆیە دوای هەڵوەشاندنەوەی ئەرتەش بۆشاییەکی هێزی سەرتاسەری لەئێراندا پێکنەهاتو هێزە هاوپەیمانەکان دوای سوکە گۆڕانێك کەوتنە مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیو لەناوچەکانی خۆشیان بەدڵسۆزی کاریان بۆ چەسپاندنی هێمنی دەکردو یەکێتی خاکی ئێرانو سەربەخۆیی وڵاتیان زۆر لا مەبەست بوو، بەڵام ئەمە رێگای ئەوەی لێنەدەگرتن لەرێگای دارو دەستەکانیانەوەو بۆ بەرژەوەندی خۆیان دەستبخەنە ناوکاروباری دەوڵەتەوە، بەتایبەتی بەریتانیا کەلەترسی ئایندەی ئێرانو چاوتێبڕینی شورەوی بێ پەروا بۆ خۆگرتنەوەی دەوڵەتی ناوەندی تێدەکۆشاو تارادەیەکی باش گرەوی بردبۆوە بەهۆی باڵا دەستی چینو توێژە کۆنە پارێزەکانی نەتەوەی سەردەست کەبەحوکمی شوێنی ئابوریو کۆمەڵایەتیان لەوڵاتدا زۆرینەی کورسییەکانی مەجلیسیان وەبەردەکەوتو رۆڵی مەزنیان لەئاراستەکردنی رووداوەکان دەبینی(□).

هەروەها لێرەدا ناتوانرێت نیاز خراپی شاهەنشای لاو لەبیر بکرێت، ئەو شایەی بەڕواڵەت وەك تەماشاچی خۆی دەنواند بەڵام ژێر بەژێر بۆ هەلێك دەگەڕا سەر لەنوێ دیکتاتۆرییەت ببوژێنێتەوەو خەونی بەرۆژانی باوکییەوە دەدیت، هەر بۆیە چەندی بۆ بکرایە هەوڵی ژیاندنەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهیو دەستگا سەرکوتکەرەکانی دەداو دەستی پێدا دەهێنانەوە. جێگای سەرسورمان نییە کاتێك گەنجینەی دەوڵەت پەکی بوو، گەلانی ئێران لەبرسان زووقەیان دەهات، شاهەنشای لاو ژمارەی سوپای ئێرانی لە 100 هەزارەوە بۆ 150 هەزار زیاد کرد چونکە پێی وانەبوو شاهەنشا دەبێت وەك شایەکی شەترەنج وابێت بەڵکو ((شا ئەو شایەیە کەبتوانێت چالاکانە هێزە چەکدارەکان رابەرایەتی بکاتو رۆڵێکی ناوەندی لەم وڵاتە دابنێت))(□).

لەدوای رووداوەکانی خەرمانانەوە تا دوا ساڵی جەنگی دووەمی جیهانی نۆ وەزارەت هاتوونەتە سەر کار تێکڕا لەچارەسەرکردنی قەیرانە ئابووریو سیاسییەکەی وڵاتدا کورتیان هێنا، هەرچی وەزارەتەکانی ساڵەکانی دواینی جەنگە (مرتضی قلي بيات ، ابراهيم حكيمی، محسن صدر، حكيمی دوبارە) کە دهقان بە (زودگذر/زوو تێپەڕ) ناویان دەبات(□)، تێکڕا لەکەسانی راسترەو پێکدەهاتنو رۆڵی خراپیان لەدەمکوتکردنی دیموکراتیخوازان دیت، هەرپێش ئەوەی ساڵی 1944 تەواو بێت حکومەتی ئێرانی کەوتە لێدانی رێکخراوە دیموکراسییەکانو قەدەغەکردنی خۆپێشاندانو کۆڕو کۆبوونەوەو جەماوەرییەکان، لەزۆربەی شارەکانیشدا حکومەتی سەربازی راگەیەندرا(□).

سەبارەت بەهەڵبژاردنەکانی مەجلیسش، جگە لەوەی زۆربەی هەرێمەکان لەناوەندەوە نوێنەریان بۆ دادەنرا، بەشێکی زۆری دانیشتوانی وڵات لەدەنگدان بێ بەش کرابوون، هەروەها یاریکردن بەدەنگەکانو هەندێك جاریش دەنگ وەرگرتن بەزۆر رووخسارە سەرەکییەکانی هەڵبژاردنەکان بوون.

(□) اوری، س. پ، ل201.

(□) احمد، ابراهيم خليل ومراد، خليل علي، ايران وتركيا، دراسة في تاريخ الحديث والمعاصر، وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، جامعة الموصل، ص167.

(□) دهقان، س. پ، ل682.

(□) سلمان، س. پ، ل95.

شایەنی باسە لەرۆژی 25ی شوباتی 1945زدا مەجلیسی نویٚ دەورەی چواردەهەم لەلایەن محەمەد رەزاشاوە کرایەوە کە (126) کورسی لەخۆ گرتبوو بەمجۆرەی لای خوارەوە دابەش ببوو:

((70 کورسی بۆ موڵکدارەکانی زەوی، 13 کورسی بازرگانەکان، 12 کورسی پیاوانی ئاین، 2 کورسی خاوەن کارگەکان، 9 کورسی رۆژنامەنووسان، 6 کورسی پاریٚزەران، چەندی ماوە بەسەر بازرگانانی شەرو پیاوانی سەر بەدەرباری شاهەنشاهیدا دابەش کرابوون))[ ].

سەبارەت بەماف نەتەوە نەفارسەکانی ناو ئیٚرانیش حکومەتی ئیٚرانی هەنگاویٚکی نەنا ئاسەواری سیاسەتی شۆڤیٚنستی بیست ساڵەی رەزا شاییان لەسەر کەم کاتەوە ،بەرنامەیەکی واش نە پیٚشکەش کرا و نە جیٚبەجیٚکرا هەنگاو بۆلابردنی ستەمی نەتەوایەتی لە ئیٚراندا هەڵبگریٚت, ئەوانەی کارو باری دەوڵەتیان بەدەستەوەبوو لەگەڵ ئەو گۆڕانە مەزنەی کە ڕاگەیاندنی جەنگی دووەم هیٚنایە گۆڕێ لە خەباتی دژی فاشیزم و چەسپاندنی مافی میللەتانی ژیٚردەستە و ئازادی و دیموکراتی, کە بە ڕەسمیش لە پەیمانی ئەتلانتیك لە 14یئابی1941دا ڕەنگی دابووەوە, جگە لە مامەڵەو بیری ڕەزا شا بیرو شیٚوازیٚکی دییان بۆ مامەڵە لەگەڵ نەتەوە بن دەستەکانی ئیٚراندا بەدەستەوە نەبوو. تەنانەت یاساکانی ئەنجومەنی هەریٚمەکان (انجمنهای ایالتی ولایتی) کە لە بەندەکانی 90-93ی یاسای بنەڕەتیدا هاتبوون[ ] و جیٚبەجیٚکردنیان کەمیٚك باری سەرشانی ئەم نەتەوانەی سوك دەکرد هەر ئاوڕی لیٚنەدرایەوە. جگەلەوەی دەوڵەت بەبیانووی بوونی هیٚزی بیٚگانە لەئیٚراندا خۆی لە ئەرکە سەرەکیەکانی لە هەریٚمی ئەو نەتەوانە دزیبۆوە و بەڕیٚوەبردنی بەدەستگای سەربازیی و هیٚزە سەرکوتکەرەکانی نیٚوخۆ سپاردبوو.

هەربۆیە سەرلەنویٚ زەمینەی جوڵانەوەی نەتەوایەتی لەلایەن ئەو نەتەوانەی کە بەهۆی بەهیٚزی فاکتەرە پیٚکهیٚنەرەکانیانەوە هیٚشتا روحی نەتەوایەتیان جۆشی دەدا و ڕەزا شا فریای هاڕینیان نەکەوتبوو, سەری هەڵدایەوە, کەلەم نیٚوەدا کورد[ ] و ئازەر پیٚشەنگی خەباتی نەتەوایەتی و

([ ]) لەم دەورەیەدا: ئاغای حبیب اللە محیط بە نویٚنەری سەقزو بانە و فرج اللە خانی اصف، ناصر قلی اردلان و عبدالحمید سنندجی بە نویٚنەری ئوستانی سنەو ابو اللقاسم صدر قازی بە نویٚنەری مەهاباد دانراون:
صمدی، سید محمد، نگاهی به تاریخ مهاباد، انتشارات رهرو مهاباد، چاپ میلاد، چاپ اول، 1377ش. ص212.

([ ]) لە یاسای بنەڕەتی سەردەمی شاهەنشاهیدا کە لە ربیع الثاني 1325 قمری دانراوە بەمجۆرە بەندەکانی ئەنجومەنەکانی ئیالەتیو ولایەتی دیاریکراوە:

پایەی نەوەتەم: لەتەواوی مەملەکەتی مەحروسەدا، ئەنجومەنەکانی ئیالەتیو ویلایەتی بەپیٚی بەرنامەی تایبەت ریٚکدەخریٚن و یاسا بنەڕەتیەکانی ئەم ئەنجومەنانە بەم جۆرەیە:

پایەی نەوەت و یەکەم: ئەندامانی ئەنجومەنەکانی ئیلایەتیو ویلایەتی لەلایەن دانیشتوانەوە بێ دەسکاری هەڵدەژیٚرین، هاوجوت لەگەڵ بەرنامەی ئەنجومەنەکانی ئیالەتیو ویلایەتی.

پایەی نەوەت و دووەم: ئەنجومەنەکانی ئیلایەتیو ویلایەتی (دەسەڵاتی تەواویان سەبارەت بەهەر چاکسازیەك هەیە کە لە بەرژەوەندی گشتیدا بیٚت، بە لەبەرچاوگرتنی سنوری یاسا بڕیاردراوەکان.

پایەی نەوەت و سیٚیەم: دانانی شیٚوەی خەرجیو دەستکەوتیئیالات و ویلایەتەکان لەلایەن ئەنجومەنەکانی ئیالەتیو ولایەتی چاپ و بڵاودەکریٚتەوە. کوهستان، 10دی ماه 1324.

([ ]) (حمید رضا جلالی پور) ئەم جیاوازییە بۆ بەهیٚزی هاوبەستەگی کوردەکان و تۆپۆگرافیای ناوچەکەیان و ئیمتدادی کوردستان بۆ ئەودیوی سنوور و لاوازی هەمیشەی دەسەڵاتی ناوەندی لە کوردستان دەگەڕیٚتەوە: بڕوانە:
جلالی پور، حمید رضا، کردستان، علل تداوم و بحران ان پس از انقلاب اسلامی، دفتر مطالعات سیاسی وبین المللی، چاپ اول، تهران، 1372ش.

www.pertwk.com

ئـازادیخوازی نەتـەوە نەفارسـەکانی ئێـران بـوون. لەکاتێکـدا بەشـێکی هـەل و مەرجـە خـۆیی و بابەتییەکان لە قازانجیان دەسوڕا وەك لەدواتردا باسیان لێوەدەکەین.

لێـرەدا جێـی خۆیـەتی ئـاوڕێکیش لەپەرەسـەندنی پەیوەندیـەکانی حکومـەتی ئێـران بـە هێـزە داگیرکەرەکانی شورەوی و بەریتانیاوە بدرێتـەوە, ئەو هێزانـەی هـەر لـە سـەرەتاوە مانـەوەی دەسـەڵاتی ناوەنـدی و پەرتنـەبوونی خـاکی ئێرانیـان بـە قـازانجی بەرژەوەندیـە سـتراتیژیەکانیان دەزانـی, هەربۆیـە هەوڵیاندا ئێران بکەن بەهاوپەیمانێکی خۆیان و هەموو ئاواتەکانی ی بەرەی فاشیزم سەبارەت بە ئێـران لـەگۆڕنێن. ئـەم هـەنگاوەش لـە ڕێگـای بەسـتنی پـەیمانی (اتحـاد سـیگانە/یەکێتیسـیٚلایەنە)نـرا کەلـە 29یکـانونی دووەمـی 1942دالەلایـەن(ئێـران,شـورەوی و بـەریتانیاوە)مـۆرکرا, پەیمانەکـە 9مـادە و 3پاشکۆی لە خۆ گرتبوو و تیایدا: هەردوودەوڵەتی شورەوی و بەریتانیا پـەیمانی ڕێزگرتنـی یـەکێتی خاك و سەربەخۆیی ئێرانیان دا و ئامادەییان دەربڕی لەگەڵ حکومەتی ئێرانی ڕاویـژ بکـەن لەسـەر هـەر مەسـەلەیەك پەیوەنـدی پێوەهـەبێت, جگـە لـەئامادەییان بـۆ بـەرگریی کـردن لـە ئێـران دژی هـەر هەڕەشـەیەکی دەرەکی لەلایـەن ئەڵـەمانیاوە یـان هـەر هێزێکـی ترەوەبێت, هـەروەها پێشـکەش کردنـی یارمەتی و هاوکاری بۆ چاککردنی ئابووری ئێران و دەرهێنانی لەو قەیرانە ئابوورییـەی بەهۆی جـەنگ و حاڵەتی داگیرکردنەوە تووشی بووە, مادەی پێنجـەمی پەیمانەکە بەڵێنی شورەوی و بەریتانیایـە بۆ دەرکردنی هێزەکانیان لەئێران بەجۆرێك لە شەش مانگ دوایکۆتایی هێنانی شەڕ لەگەڵ ئەڵەمانـەکان و هاوبەشەکانیان تێپەڕنەکات, شایانی باسە ئەم پەیمانـە ئـەو مافـەی دایـە هێـزە داگیرکـەرەکان بنکـەی سەربازیی زەمینی و دەریایی و ئاسمانیان لە ئێراندا هەبێت, بیٚئەوەی کار لەژیانی ئاسایی هاوڵاتیـان بکات و ببێتە ڕێگر لەبەردەم چەسپاندنی یاسای حکومەتی ناوەندیو کاری دام و دەزگاکانی.

ئێـرانیش بەرامبـەر بـەوە بڕیاریـدا هاوکـاری تـەواوی هێـزە هاوپەیمانـەکان بکـات بـۆ گواسـتنەوەی پێویسـتیەکانی جـەنگ بـەناو خاکەکەیـدا، سـەبارەت بـە سیاسـەتی دەریشـەوەی کارێـك نـەکات لەگـەڵ نـاوەرۆکی پەیمانەکـەدا پێچـەوانە بێـت، ئـەرکی سـوپای ئێـرانیش تـەنیا پاراسـتنی ئاسایشـی نـاوخۆو چەسپاندنی یاسا بێتو لەبەرەکانی جەنگی دەرەوەی ئێراندا بەکار نەهێنرێت([1]).

لەراستیدا ئێران بەمۆرکردنی ئەم پەیمانە سەرکەوتنێکی دیپلۆماسیانە مـەزنی چنگ کـەوت چـونکە جگـە لـەوەی حاڵـەتی دوژمنایـەتیو داگیرکـاری بـۆ بـووە دۆسـتایەتیو هاوکـاری، هەردوودەوڵـەتی شورەویو بەریتانیا بەرەسمی سەربەخۆییو یەکێتی خاکی ئێرانیان سەلماندوو ماوەیان بۆ مانـەوەی هێزەکاینان لەئێران دیاریکرد، جگە لەوە سوپای داگیرکەر بووە پاڵپشـتی دەسـەڵاتی ناوەنـدی لـەتاران دژی هەرەشـەی دەرەکیو، هـەر هەڕەشـەیەکی نـاوەخۆ، ئـەو حاڵەتـەی کـەم هاوتایـە لەمێـژووی هێرشـە داگیرکارییەکانداو دەسەڵاتی ناوەندی لەسەر لێواری مەرگەوە خستەوە سەر پیٚ.

شایەنی باسە حکومـەتی ئێرانـی کـە ئـەزموونێکی تاڵی لەگـەڵ ئـەو دوو هێـزەدا هـەبوو، گومـانێکی زۆریشـی لەهەڵوێسـتو راستگۆیی روسـیای شـورەوی هـەبوو دەیوویسـت بـەنزیك بوونـەوە لـەهێزێکی سـێیەمو راکێشـانی بۆنـاو بازنـەی ململانـیٚ کـە زیـاتر لەچارەنووسـی خـۆی دڵنیـا بێـتو فشـاری ئـەو دووزلهێـزەی لەسـەر کـەم بێتـەوە، هـەر بۆیـە ئـەو سیاسـەتەی گرتەبـەر کـەپێی دەگوترێـت (سیاسـت موازنـەمنفی/ هاوسـەنگی سـەلبی) سیاسـەتێك کەپێشـتر رەزاشـا لەگـەڵ ئەڵـەمانیای نازیـدا پراکتیـزەی

([1]) ولبر، دونالد، ایران ماضیها وحاضرها، ترجمة: عبدالمنعم حسنین، القاهرة، 1958، ص122" اوری، س. پ، ل207–208.

کردبـووو، هێـزە نوێیەکەشــی بـریتی بـوو لەوڵاتەیــەکگرتووەکانی ئەمــەریکا کەبەهاتنــە ریــزی هاوپەیمانەکانەوە لەکۆتایی ساڵی 1941دا وەك زلهێزێکی خاوەن تواناى سەربازیو ئابوری لەسەر شانۆی نێو دەوڵەتی خۆی سەپاند.

لەراستیدا حکومەتی وەختی ئەمەریکاش تێڕوانینو دیدی تایبەتی خۆی لەسەر ئێران هەبوو کە کاریگەریی راستەوخۆیان لەسەر بەرژەوەندی سەربازیو سیاسی و ئابوری ستراتیژییەکانی دەکرد.هەر بۆیە زۆر بە ووردی بایەخی بە ڕەوشەکەی ئێرانداو بە خێرای هاتە مەیدان[1] .

وەك هەنگاوی یەکەم حکومەتی وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هێزێکی (30) هەزار سەربازی ناردە ئێران بە ناوی (رابەرایەتی کەنداوی فارس /persian Gulf command), دواتر دوو لیژنەی سەربازی نارد یەکێکیان لە ژێر سەرکردایەتی (ژەنەراڵ رادلی/C.S Ridly) کە ئەرکی گەیاندنی بەشی زۆری یارمەتیەکانی گرتبووە ئەستۆ , جگە لەوەی پسپۆرێکیلە نێوان ساڵانی 1942–1944 بە ناوی (میلسپو) ناردە ئێران تا پلانی گونجاو بۆ ئابوری تەپیوی ئێران بدۆزێتەوە[2] .

لە کۆتایی ساڵی 1943دا کاتێك نیشانەی لاوازی ئەڵەمانیای نازی و سەرکەوتنی هاوپەیمانەکان لە ئاسۆ دەرکەوت , هاوپەیمانەکان هەل و مەرجی بەستنی کۆنگرەیەکیان لە تاران پێك هێنا بۆ گفتو گۆ کردن لەسەر مەسەلە چارەنووسسازەکان , ئەم کۆنگرەیە بە ناوی (کۆنگرەی سێ مەزنەکە) ناودەبرێت کە لە 28 تشرینی یەکەمی 1943 تا 1ی کانونی یەکەمی خایاندو ناودارترین کەسایەتی جیهان(ستالین, رۆزفلت و چێرچل) ئامادەی بوون, لەم کۆنگرەیەشدا مەسەلەی بە تەنگەوە هاتنی سەربەخۆی سیاسی و یەکێتی خاکی ئێران دووپات کرایەوە و جەخت لە سەر پێشکەشکردنی هاوکاری ئابوری و کشانەوەی هێزە هاوپەیمانەکان لە شەشە مانگ پاش جەنگ لە ئێران کراو ناوی (پردی سەرکەوتنیان) لە ئێران نا[3] هەروەها پاش کۆنگرە ستالین بە مەبەستی ڕەوینەوەی ترسی حکومەتی ئێرانی وخۆ نزیك کردنەوە[4] سەردانی کۆشکی حەمەرەزا شای کرد و چاوی بە شاهەنشا ی لاو کەوت, ئەو چاوپێکەوتنەی دواتر لای حەمەڕەزا شا بووە خۆشترین یادگاری لە بیرەوەرییەکانی[5].

راستییەك هەیە پێویستە لێرەدا ئاماژەی بۆ بکرێت کە ئەوەیە ,وێرای جیاوازی بەرژەوەندی دژ بەیەکی شێوازی کار و ناکۆکی ئایدۆلۆژیای نێوان هێزەهاوپەیمانەکان لە ئێران و خانە گومانیان لە یەکتر , هەرەشەی نازیسم گشتیانی لە سەنگەرێکدا کۆکردبۆوەو جۆرە هەڵوێستێکی یەکگرتوویان هەبوو سەبارەت بە مەسەلە گرنگەکانی جەنگ و ئێران , بە تایبەتی پاراستنی هێمنی و ئاسایشی ناوخۆ و هاوکاریکردنی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ ڕاگرتنی وەزعەکەو توندو تیژ نەبوونی قەیرانەکانی

---

(1) السبکی، س.پ، ل132–134.

(2) میلسیون، مأموريت امریکائی ها در ایران، ترجمه: حسین ابو ترابیان، انتشارات پیام، تهران، 1372ش،ص16.

(3) وابر، س. پ، ل123" الصمدس. پ، ل46–48.

(4) ستالین پێشتریش واتە لە تشرینی دووەمی 1941دا ئاماژەی بەوەدا کە یەکێتی شورەوی ئامانجە ئیمپریالیستەکان رەت دەکاتەوە، هەروەها ووتی: ((نەئێستاو نە لە ئایندەشدا ئامانجمان لە جەنگ داگیرکردنی وڵاتێکی تر نییە، ناشمانەوێت دەسەڵاتی خۆمان بەسەر هیچ گەلێکدا بسەپێنین چ لە ئەوروپا، یاخود لە ئاسیا، بە ئێرانیشەوە)).
سابیلیە، ادور، ایران مستودع البارود، ترجمە: عزالدین محمود السراج، دار الشؤون الثقافیة، بغداد 1983، ص227.

(5) فرودست، س. پ، ل129.

ناوخۆ, لە گەڵ ڕەوینەوەیترس لە نازیسم درزێکی گەورە کەوتە ئەو هەڵوێستە یەکگرتووەو ناکۆکیەکان بە خێرایی خۆیان بەسەر پەیوەندیەکان سەپاند,هەریەك لەو هێزانە کە دیدێکی لەوی تر جیاوازیان هەبووبەرامبەر مەسەلەکانی ناو ئێران و هەموشیان لە پەیجوی بەدیهێنانی بەرژەوەندییە ستراتیژی و سیاسیەکانی خۆیان هەڵدەسوران. ئەوەش کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆ و قووڵی دەکردە سەر ڕەوشە لەرزۆکەکەی ئێران و قەیرانەکانی تا ڕادەی تەقینەوە دەبرد.

ناکۆکی هاوپەیمانەکان لە ئێران، لەسەرەتای ساڵی 1944 ەوە زیاتر ئاڵۆز بوو,کاتێك نوێنەرایەتی هاوبەشی کۆمپانیای (رویال دوتش شیل) ی بەریتانی و (ستاندر ئۆیل)و(سنکلەر) ی ئەمەریکایی بە نیازی ماف سوود وەرگرتن لە دەرهێنانی نەوتی بلوجستان و هەندێ ناوچەی تری ئێران لە گەڵ دەسەلآتدارنی تاراندا کەوتنە گفتوگۆ و ڕوویە کی خۆشیان پیشاندرا[1]، لەودەمەدا حکومەتی شورەوی ئاگاداری ئەم کەین و بەینە بوو یەکسەر وەفدێکی ناردە تاران بە سەرۆکایەتی (سیرجی کافترا زادە) جێگری کۆمیساری کاروباری دەرەوەی شورەوی لە ئەیلولی 1944دا داوای وەرگرتنی ماف دەرهێنانی نەوتی باکوری ئێرانیان کرد[2]، بەلآم حکومەتی موحەمەد ساعید بە هاندانی ئینگلیز و ئەمەریکاییەکان بڕیارێکی لە 16ی تشرینی یەکەمی 1944 دەرکرد تیایدا مەسەلەی   گفتو گۆکردنی لە سەر بەخشینی ماف دەرهێنانی نەوت بۆ دوای جەنگ و دەرچوونی هێزە هاوپەیمانەکان لە ئێران دواخست, مەجلیسیش بڕیارێکی دەرکرد کە هیبچ مافێکی بەو جۆرە بێ دەنگدانی مەجلیس نابێت بدرێت و هەر سەرۆك وەزیرانێکیش کارێکی وا بکات تووشی لێپرسینەوە دەبێت[3] , بەمجۆرە ئەم ناکۆکیە ئێران و بەریتانیا و ئەمەریکای خستە بەرەیەك و یەکێتی شورەویشی بە تەنێ لە بەرەیەکدا جێهێشت ,ئەو شوورەویەی خاڵە لاوازەکانی دەوڵەتی ئێرانی باش دەناسین و ئامادەش نەبوو هەروا بە ئاسانی پشت لە هەموو قازانج و بەرژەوەندیەکانی لە ناوچەکەدا بکات, هەر بۆیە پەیوەندیەکانی شورەویو ئێران بە خێرایی دوای ئەم بڕیارە بەرەو خراپی ڕۆیشتن ئەو خراپییەی لە سەر ڕەوشی ناوخۆی ئێران بێ کاریگەری تێ نەپەڕی.

Lenczowski, op, cit, pp216-218. (1)

(2) شورەوی هەر دوای هاتنەناوەوەی بۆ خاکی ئێران بە بیرەوەرییەك لە 30ی ئابی 1941دا داوای وەرگرتنی مافی دەرهێنانای نەوتی (کوێرخوریان)ی لە کەنارەکانی باشوری دەریای خەزەر لە حکومەتی ئێرانی کردووە، بەلآم سەرەتا مەسەلەکەیان بە جیددی وەرنەگرتبوو، (جورج. ف. کینان)ی راپەڕێنەری کاروباری ئەمەریکی لە مۆسکۆ مەسەلەکەی وادەبینی کە ئامانجی شورەوی لە ئێران نەوت نییە وەك نەوت، بەڵکو شورەوی لەوە دەترسێت باکوری ئێران ببێتە بنکەیەك بۆ هێزە دژەکان لە ئایندەدا، هەربۆیە ئاسایشی شورەوی وادەخوازێت دەرفەت نەداتە هیچ زلهێزێکی تر لە باکوری ئێران شوێن پێ دابنێت.

کرمانی، حسین کوهی، از شهریور 1320 تا فاجعه اذربایجان و زنجان، جلدی دوم، تهران، 1329ی شەمسی" رمضاني، س.پ، ل125–126.

(3) ولبر، س. پ، ل124" سلمان، س.پ، ل100–101.

باسی دووەم :

ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەسەرو بەندی ڕوداوەکانی خەرماناندا

ئاشکرایە لەسەرەتای دەستپێکردنی جەنگی دووەمی جیهانی لەئەیلولی 1939دا، گەلی کورد لە ئێران بەسەر چوار ئوستانی ڕۆژئاوادا دابەش‌و نیشتەجێ بوون کە: ئازەربایجانی خۆرئاوا، کوردستان،کرماشان‌و ئیلام بوو، (علاءالدین سجادی) ژمارەی کوردەکانی ئێرانی بەپێی ئاماری ساڵی 1939 بە 3،910000 کەس دیاریکردووە کە 23٪ی تێکڕای دانیشتوانی ئەو دەمی ئێران کە بریتیبوو لە(17) ملیۆن کەس (□) ، شایەنی باسە10٪ی دانیشتوانی کوردستانی ئێران لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا لەشارەکاندا دەژیان، لەرووی پێکهاتەی ئاینیشەوە 98٪ی دانیشتوانی موسڵمان‌و 2٪ لەمەسیحی‌و جوو پێکدەهاتن(□)

کوردەکانی ئێران لەرووی مەزهەبییەوە بەسەر دوو ئاینزای سوونەو شیعەدا دابەش دەکرێن، زۆرینەی سوننە بەرێژەی 75٪و کەمینەی شیعە بەرێژەی 25٪ە، لەم بارەیەوە (گوتام) سوننی بوونی زۆرینەی کورد بەفاکتەرێکی جیاکەرەوە لە (نەتەوایەتی ئێرانی) لەقەڵەم دەدات، بەڵام بوونی کوردی شیعەش لەناوچەی کرماشان‌و باشووری کوردستانی ئێران بەخاڵێکی لاواز لەرێگای پێکهێنانی بەرەیەکی کوردی یەکگرتوو دژی دەسەڵاتی ئێرانی دادەنێت، بەرەیەك کەلەسەر بنەمایەکی مەزهەبی دامەزرابێت(□)، هەروەها د.عبدالرحمن قاسملوش بەراشکاوی ئاماژەی بە ڕۆڵی سەلبی مەزهەبی شیعە گەرێتی لەسەر هۆشی نەتەوایەتی کوردەکانی باشوری کوردستانی ئێران داوە کاتێك دەڵێت: ((لەگەڵ ئەوەی ناوچەی کرماشان لەباری ئابوری‌و کۆمەڵایەتییەوە زیاتر پێش کەوتووە، جوڵانەوەی نەتەوایەای لەمەهاباد زۆر بەهێزترە، چونکە کوردەکانی مەهاباد سونین‌و کوردی کرماشان وەك فارسەکان شیعەن))(□).

سەبارەت بەرێبازە سۆفیگەرییەکانیش ڕێبازەکانی (نەقشبەندی‌و قادری) وەك دوو ڕێبازی سۆفیگەری لەکوردستانی ئێراندا بەر بڵاوبوون‌و هەر تەریقەتەو پەیرەوو لایەنگرانی خۆی هەبوون، شێخی تەریقەتەکان لەزۆربەی ناوچەکانی کوردستانی ئێراندا زەوی‌و زارێکی بەرین‌و بەر بڵاویان هەبووە. شێخەکانی نەهری، بنەماڵەی شێخی بورهان، شێخەکانی تەوێڵەو دوورووەو سەیدەکانی ناوچەی کرماشان، ئەمانە جگە لەوەی خاوەنی دەیەها گوند بوون، خانەقای تایبەتیشیان هەبوو کەبەکۆمەکی مریدان‌و مەنسوبانیان بەڕێوە دەچوو، بەشێکی زۆر لەوانە بەناوی ئاین‌و قازانجی گشتییەوە ڕۆڵی سەلبیان لەخاوکردنەوەی خەباتی چینایەتی جوتیاراندا هەبووە(□).

ژیانی عەشیرەتی دیاردەی سەرەکی‌و باڵا دەستی کۆمەڵگا بوو کەنەك تەنیا لەگوندەکاندا، بەڵکو کاریگەرییان بەسەر زۆربەی شارەکانیشەوە دیار بوو. ئەو عەشیرەتانەی وێڕای فشاری حکومەتی

(□) سجادی، علاءالدین، مێژووی ئەدەبی کوردی، چاپی دووەم، چاپخانەی مەعاریف، بەغداد، 1972 ، ل76 _ 77.

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل 14.

(□) گوتام، ریتشارد دبلیو، القومیة في ایران، ترجمة: فاضل الخفاجي، مراجعة: الدکتور علي محمد المیاح، بغداد، 1978،ل108.

(□) قاسملو، کوردستان‌و کورد، ل304.

(□) هـ.س، ل156–157.

ڕەزاشاو هەوڵەكانی بۆ ملكەچكردنیان، لەكوێستانە دوور دەستو ناوچە سەختەكاندا پێكهاتەو ڕەوشتو شێوازی ژیانی خۆیان پاراستبوو، گرنگترینیان بریتی بوون لە: جەلالی، شكاك، میلان، هەركی، مەنگوڕ، زەرزا، بەگزادە، مامەش، تیلەكۆ، گڵباغی، دیبوكری، حەیدەری، بهرامبێگی، فیض الله بیگی، سنجابی و كەلهوڕ بوون،بەشی زۆریان لەگوندەكاندا نیشتەجێ بوونو هەندێكیشیان نیمچە كۆچەرانە گەرمیانو كوێستانی خۆیان دەكردو مەڕو ماڵاتیان دەبردە هەوارانو هۆبەدار بوون. شایەنی باسە هەریەكە لەم عەشیرەتانە بەسەر پێكهاتەی گچكەتری وەك: تایفە، بەرە، تیرەو بنەماڵە دابەش دەبوونو ڕۆڵی مەزنیان لەژیانی ئابوریو كۆمەڵایەتی كوردەواریدا دەدیت(□).

پەیوەندییە نیمچە دەرەبەگایەتییەكان پەیوەندی زاڵی بەرهەمهێنان بوو، سەرخانی فیوداڵیو ئەرباب . رەعیەتی بەتەواوی مانایەوە لەم قۆناغە مێژووییەدا سەرانسەری كوردستانی ئێرانی تەنیبوو، چالاكی ئابوری سەرەكی لەسەر وەرزێری ڕاوەستا بوو كە بەشی سەرەكی بەرهەمی ئاژەڵداریو دواتر بەرهەمی كشتوكاڵییە، ئەو بەرهەمەی دانەوێڵەو توتنەوانی دووپایەی سەرەكیان پێكدەهێنا(□).

ستراكچەری كۆمەڵایەتی دانیشتوانی گوندەكان بەپێی موڵكایەتی زەویو ژمارەی ئاژەڵ لەچەند دەستەو توێژی جیاواز پێكدەهات كەموڵكدارە مەزنو مەڕدارە گەورەكان توێژاڵێكی باڵای هەرەمەكەو جوتیارە بێ زەویو ئاژەڵدارە بچووكەكانیش بنكەكەیان پێكدەهێنا، كەسانێكی زۆریش هەبوون كەلەهەموو ئامرازێكی بەرهەمهێنان بێ بەش بوون وەك كرێكارێكی كشتوكاڵی (فەعلەیی) هەڵدەسووڕان، ئەمانە هەژارترین توێژی لادێ كانی كوردستان بوون (□)، ڕێژەی دابەشكردنی تێكڕای زەویە كشتوكاڵییەكانیش كەبڕەكەی (1/200/000) هیكتارە، بەم شێوەیەی خوارەوە بوو: 78٪ی بەدەست موڵكدارە مەزنەكانەوە بوو، 8٪یشی لەدەست جووتیارە زەویدارەكاندا بوون كە 23٪یان كەمتر لەهیكتارێك زەوییان بەردەكەوت، شایەنی باسە 56٪ی زەوییەكان بەدەست 1٪ی دانیشتوانی لادێ بوون، جوتیارە بێ زەوییەكانیش 60٪ی خێزانە جوتیارەكانی كوردستانیان پێكدەهێنا(□) ئەو توێژەی تێكڕا زیاتر 80٪ی دانیشتوانی لادێیان پێكدەهێناو ژیانێكی كولەمەرگیان بەسەر دەبردو سەرباری فشارو توندوتیژیو ستەمی دەستگا سەركوتكەرەكانی ڕژێمی ڕەزا پەهلەوی، ئەنجامدانی ئەركە دەرەبەگایەتییەكانیشیان لەئەستۆ بوو، هەر لەهاوبەشكردنی دەرەبەگ لەخەلەو خەرماندا تا بێگاریو جۆراو جۆرو پێشكەشكردنی پیتاكەكانی وەك تەپاڵانە، مریشكانە، پووشانە، هێلكانە، گوریسانە، سەرخۆشانەو سورانە..هتد، ئەمەو جگە لەبەزمی سووخۆرەكان كەجوتیاری هەژاریان دەخستە داوێكەوە ڕزگاربوونی چەتوون بوو، ئەم هەلو مەرجە ژیانی جوتیارانی كوردستانی كردبووە دۆزەخێكی بێ وێنەو بەتەواوی بەزەوییەوەی بەستبوونەوە، لەبرسێتیو هەژاریو نەخۆشیو نەزانیدا كرووسابوون(□).

(حیسامی) لەبیرەوەرییەكانیدا دەڵێت: ((باری ئابووریو كۆمەڵایەتی لەكوردستان لەسەروبەندی حكومەتی ڕەشی ڕەزاشادا لەرادەبەدەر شپرزەو كەلەلا بوو، بێجگە لەفشارو زوڵمو زۆری ژاندارمی

(□) بۆ زیاتر:

جواد پور، محمد، مجموعه اطلاعات درباره ایرانو ایرانیان، چاپ اول، انتشارات شرق، تهران، اسفندماه 1363ش.

(□) قاسملو، كوردستانو كورد، ل108.

(□) هـ.س، ل197–200.

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل16.

(□) كوهستان، 10 تیرماه 1325.

دەوڵەتی بێکاری و هەژاری و لەدێهاتی کوردستان پشتی خەڵکی شکاندبوو، ئامرازی کەل و پەلی جوت لەئامووروگاسن تێ نەدەپەڕی، بەبرەوترین حاسڵ و بەربووی وەرزیرو رەشایی گوندی تووتن بوو، پتر لەهەشت. نۆ مانگ بەخاوو خێزانەوە پێیەوە خەریك دەبوون ئاخرییەکەی یاوە بەر باران دەکەوت یا لەدوخانیە بەنومرە 2و3 دەنووسراوە یا دەکرا بەجهەندەمی دەعەمباری دەوڵەتی دەکرا، پاش ئەو هەموو کوێرەوەرییەو بێنەو بەرە ئەگەر لەدەست ژاندارم و کارناسی قەبڵاندان و قولە مەعموری دوخانیە رزگار بووبایە دەکەوتە دەست ئاغا، ئیتر کابرای توتنچی نەیدەزانی توتنەکەی چەندی گرتۆتەوەو چی بۆ ماوەتەوە، دەبوایە دەست بگرێتەوە ئەگەر ئاغا ویژدانی هەبوو شتێکی دایە باشەو دەنا دەبوایە لەشار خۆ لە دوکاندارو قەرزخواز بدزێتەوەو بەلارە ملێ بڕواتەوە))(□).

سەبارەت بەشارەکانی کوردستانیش وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد راستەوخۆ شوێنێکیان لەمەسەلەی پرۆگرامی پەرەپێدان و ئەو مۆدێرنیزمە نەبوو کە رەزا شا لەناوچە فارس نشینەکان کاری بۆ دەکرد، بۆیە بەشێکی زۆری ئەم شارانە لەرووی ئابورییەوە لاوازو چینی مام ناوەندییان کزۆڵ و بێ بەش لەپرۆژە خزمەتگوزارییەکان مابوونەوە. بەڵام پێویستە ئەو راستییە لەبیر نەکرێت کەلەئەنجامی هەوڵەکانی رژێمی پەهلەوی بۆ سوود وەرگرتن لەکوردستان وەك بازارێکی داخراوو بۆ ساغکردنەوەی کەل و پەلەکانی ناوەندو لەقازانجی بۆرجوای نەتەوەی دەسەڵاتدار، دواتر بەکارهێنانی هەندێك لەکوردەکان لەخوارترین پلەی دەستگا بەڕێوەبەرایەتییە بیرۆکراتیەکەی لەشارەکان، هەروەها داگیرکردنی لەوەڕگاکانی عەشیرەتە نیمچە کۆچەرەکان و سنور لێ بەستنیان و ناچارکردنی نیشتەجێ کردنی هەندێکیان، دواتر رووکردنە شاری جووتیارە بێ زەوی و کرێکارە وەرزێرییەکانی لادێ بەتەواوی یاخود لەهەندێ وەرزی ساڵدا کە وەك حەماڵ و کرێکاری و خانووبەرەو چەرچی و زەحمەتکێشی شار دەگوزەران، ئەمانە تێکڕا ناراستەوخۆ سوکە گۆڕانێکیان بەسەر شارەکانی کوردستاندا هێنابوو بەجۆرێك لەرووی ژمارەی دانیشتوانیشەوە وەك پێشوو نەمابوون، ئاشکرایە شاری کرماشان لەم قۆناغەدا90000 دانیشتوانی لەخۆ گرتبوو، سنە60000 سەقز35000 مهاباد20000 سەنقەر 120000 بەو شێوەیە(□).

بارودۆخی کوردستانی ئێران کەلەوپەڕی خراپیدا بوو بە هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی زیاتر پەشێوا، گەرچی حکومەتی رەزاشا بێلایەنی خۆی بەرەسمی لەجەنگدا راگەیاند بەڵام هیواو ئومێدێکی زۆری لەسەر سەرکەوتنی ئەڵەمانیای نازی هەڵچنیبوو، هەر بۆیە کەوتە هەموو کارئاسانییەك بۆ ئەڵەمانەکانی ناو ئێران و جاسوسە نازییەکان بە ئارەزووی خۆیان بەدرێژایی و پانی وڵاتدا دەخولانەوە(□)، لەسەر ئاستی راگەیاندنیش دەستگاکانی حکومەتی رەزاشا بەئاشکرا پروپاگندەیان بۆ سەرکەوتنەکانی فاشیزم دەکردو سەرتاپای رۆژنامەو بڵاوکراوەکانیش جنێو بە روسیاو بەلشەفیك بوو(□)، ئەم بەزمە بەخەستی کوردستانیشی گرتبۆوە، حکومەتی ئێرانی بۆیەکەمجار

(□) حیسامی، س.پ، ل83.

(□) کوهستان، 21 خردادماه 1324.

(□) بۆ زیاتر:

الاحبابی، نصیف جاسم، العلاقات بین ایران والمانیا النازیه 1933–1945، رساله ماجستیر غیر منشوره، کلیه الاداب، جامعه بغداد، 1989.

(□) بەلشەفیزم (Bolshevism) بەلایەنەکانی تیۆری و پراکتیکی کۆمۆنیزمی شورەوی دەوترێت کەلەئەنجامی زاڵ بوونی بیروڕای زۆرینەی پارتی کاری سۆشیال دیموکراتی رووسی بە رابەرایەتی فلادیمیر ئیلتش لینین بەسەر کەمینەدا سەبارەت بەمەسەلەکانی گەشەکردنی

www.pertwk.com

دەستگایەکی رادیۆییان هێنابووە شاری مەهاباد بەمەبەستی بڵاوکردنەوەی بیری نازییەت و ئەو بەرنامەیان بەدەنگی بڵند پەخش دەکرد کەستوونی پێنجەمی نازی لەئێراندا بەناوی رادیۆی (بەرلن) بەزمانی فارسی لەلایەن (شارۆخ) ناوێکەوە دایان مەزراندبوو(), کاربەدەستانی ئێرانی لایەنگرانی خۆیان و خەڵکی سادەیان لەم بەرنامەیە کۆکردەوەو چەپڵەیان بۆ سەرکەوتنەکانی سوپای نازی پێ لێدەدان و تێکڕا سڵاوەتیان لەدیاری هیتلەر دەدا کەبەقەولی عەجەمان: هیتلر نەبوو.. حەیدەر بوو().

لەلایەکی ترەوە فشاری حکومەتی ناوەندی و دەستگا سەرکوتکەرەکانی بۆ سەر خەڵکی کوردستان بەهەڵگیرساندنی جەنگ چەند بەرابەر بوو، لەشکرەکانی ئەرتەشی شاهەنشاهی کەبە تەواوی کوردستانیان میلیتاریزە کردبوو حاڵەتی ئامادەییان وەرگرت. لەشکری 4 بەسەرکردایەتی سەر لەشکر موعینی، لەشکری 5ی بەسەرکردایەتی سەر لەشکر مقدم، لەشکری 12 بەسەرکردایەتی سەرتیپ پۆریا، جگە لەبەشێکی لەشکری 6 کەبەسەرکردایەتی سەر لەشکر شابەختی لەباشووری کوردستان مۆڵیان خواردبوو، ئەوانە لەخۆڕا کەوتبوونە ویزەی عەشیرەتەکانی کورد و گەڕیان پێ دەکردن و تالانیان دەکردن. تاوانەکانی سەر لەشکر مقدم و سەرهەنگ وەزیری دەرهەق خەڵکی کوردستان تاماوەیەکی درێژیش دوای لێخرانی رەزاشا لەبیر خەڵك نەدەچوونەوە().

دەسەڵاتی ناوەندی بەپێی ئەزموونەکانی پێشووی لەوە دەترسا سەرۆك و کەسایەتییە ناودارەکانی کورد سوود لەهەر دەرفەتێك ببینن و ئاژاوەو سەر ئێشەی لەکوردستان بۆ ساز کەن هەر بۆیە ژمارەیەکی لەدوورخراوەکان و زیندانی کراوەکان کوشت() و کەوتە رەشبگیری ئەوانەشی کەجێگای گومان بوون لەکوردستاندا، حیسامی دەڵێت: ((ساڵی 1319 (1940 _ل) بوو حکومەتی رەشی رەزاخان لەکوردستان دەستی کرد بەڕاونان و گرتن و دوورخستنەوەی خەڵك، لەسەرانسەری کوردستاندا ئەو کەسانەی تۆزێك نیوبانگیان هەبایەو ناسراوبان یاژیانیان خۆشبایە دەیانگرتن و بۆشیرازو شارەکانی دیکەی خوارووی ئێران دووریان دەخستنەوە، رژێمی رەزاخان قاچاخچییەتی کردبووە بیانووی گرتنی خەڵك، بەڵام لەراستیدا بەهۆی هاتووچۆی خەڵکەوە بۆ کوردستانی گەرمێن هەستی نەتەوایەتی دەهات گەشەی دەکردو حکومەتی رەزاشای خستبووە مەترسییەوە. پێش ئەوەی ئەم هەستە تەشەنە بکاو ببێتە هێز، دەستیاین کرد بەگرتن و دوورخستنەوەی کوردەکان، ژاندارمێکی جوجەخۆری بێ هەموو شت بەدەسەلاتێکی تەواوەوە کرابوو بەمەعموری گرتن و ئەشکەنجە و ئازارو رووتاندنەوەی خەڵك و

سەرمایەداری وشۆرش لەرووسیاو گەیاندنی پارتی پرۆلیتاریا بۆ دەسەڵات بەهاوکاری توێژەکانی تری وەك جوتیاران لەنزیکترین دەرفەتدا سەقامگیربوو. ئەم زاراوەیە زۆر جاریش بەپارتی کۆمۆنیستی یەکێتی شورەوی دووترا، بڕوانە:

روبرت جیوفرو ادوار، اليستر، القاموس الحديث للتحليل السياسی، ترجمة: سمير عبدالرحيم الچلبی، الطبعة الاولی ، لبنان، بيروت، الدار العربيه للموسوعات، 1999،ص47–48.

() هێمن، س.پ، ل17.

() حیسامی، س.پ، ل65.

() کوهستان، 9 مهر ماه 1324.

() سید تەهای شەمزینی نەوەی شێخ عوبەیدوڵلای نەهری و هاوکاری سمکۆ یەکێك بوو لەوانەی ساڵی 1939 لەتاران دەرمان خوارد کراوو لەئارامگای (ابن بابويه) تاران ناشتیان، بڕوانە:

ایغلتن، ولیم، جمهورية مهاباد، جمهوري 1946 الكردية، ترجمة، جرجيس فتح الله، الطبعة الثانية، اربيل،1999، ص42"گادانی، جەلیل، 50 ساڵ خەبات، کورتە مێژوویەکی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، بەرگی یەکەم، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری هەرێمی کوردستان، بێ مێژوو، ل19.

لەکوردستان ئاگری کردبووە. چەند ساڵ پاش ئەو کارەساتە جنایەت و تاوانی (بوربور) لەسەر زارو زمانان بوو لەبیر خەڵك نەدەچووەوە))[].

لەلایەکی دییەوە حکومەتی ناوەندی بۆ ڕێگرتن لەئەگەری دروستبوونی هەر گرفتێکی ئابوری لەناوەندو بەمەبەستی دابینکردنی خۆراکی ئەرتەش و دەستگا بیرۆکراتییەکەی لەتاران کەوتە تالانکردنی گەنجینەکانی دانەوێڵە لەشارەکانی کوردستان و گواستنەوەی بۆ ناوەند ئەم ئەرکەشی سپاردە بەرێوەبەرایەتی دانەوێڵەو نان (اداره غلەو نان)بەکۆمەکی فەرماندەیی لەشکر ڕایان پەراند دوای ئەوەی زۆربەی موڵکدارەکانیان لەزندان تووند کرد، جێبەجێکردنی ئەو بڕیارەی حکومەت لەوەختێکدا بوو کەتازە خەلەو خەرمانی جوتیاران پێ گەیبوو.

ئەمەش بۆ خۆی قەیرانێکی دانەوێڵەی لەکوردستاندا لێ کەوتەوە کە زۆر پێش ئەو قەیرانە بوو کەدواتر سەرتاسەری ئێرانی گرتەوە، (عباس أزاد پور) کەرۆژنامەنووسێکی کوردە لەژێر سەر دێڕی (درپیرامون غلەو نان/ سەبارەت دانەوێڵەو نان) دەڵێت ((باشم لەبیرە کەلەساڵی 1319 /1940/ل) موڵکدارێك بەسەر چەند ماڵێکدا دەگەڕا بۆ ئەوەی سەرفترەبدا، چەندی حەولدا گەنمی وەگیر نەکەوت، ناچار بەنیسك سەری خۆی قەبلاند))[]، جا ئەگەر موڵکدار گەنمی دەست نەکەوتبێ ئەبێ وەرزێر چۆن حاڵێکی بووبێ!!.

دروست بوونی قەیرانی دانەوێڵە لەکوردستان برسێتی و گرانییەکی گەورەی لێکەوتەوەو ئاسەوارێکی خراپی کردە سەر ژیانی رۆژانەی خەڵکی بەشێوەیەك لەهەندێك شوێن ناڕەزایی جەماوەری سەریان هەڵدا، (ضیائی) لەیاداشتەکانیدا باس لەراپەرینی خەڵکی (خوانسارو خەمین)ی ناوچەی کرماشان دەکات کەلەبەر بێ گەنمی و بێ نانی پەلاماری بێڵ و خاکەنازەکانیان داوەو روویان کردۆتە بەرێوەبەرایەتی دارایی و شارەوانی و گەمارۆیان داون بۆ روخاندنیان [].

لەم کاتەدا چەندە فشاری دەسەلاتدارانی تاران لەسەر خەڵکی کوردستان پەرەی دەگرت ئەوەندەش ئەگەری پەلاماردانی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە وتێوەگلاننی لەئاگری جەنگەوە زیادی دەکرد، خەڵك کەبەتەواوی لەستەمی هەمەلایەنەی حوکمی رەزا پەهلەوی وەڕەس بوون، تارادەیەکی زۆریش لەئەگەری تێوەگلانی وڵات لەشەڕدا دەترسان، چونکە جگە لەپرۆپاگەندە خەست و خۆڵەکانی دەوڵەت لەمەڕ دڕندەیی و دەست نەپارێزی لەشکری سوور، دیمەنی کوشت و کوشتارگاکانی روس لەخەڵکی بێدیفاعی کوردستان لەساڵەکانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لەبیری پیرە پیاوان و پیرەژنانی کورددا نەسڕابوونەوە، ئەوانەی بەچەشنێك لەبێ بەزەیی و تالانچێتی روسەکان ئەدوان و تامەولامەیان پێ ئەدا بەجارێك خەڵکیان تۆقاندبوو[].

کوردستانی ئێران کەلەرووی جوگرافی وسنورییەوە هەمیشە گرنگی تایبەتی خۆی هەبووە، بەهەڵگیرساندنی ئاگری جەنگ و تێوەگلانی یەکێتی شورەوی هێندەی تر بایەخی زیاد بوو، شایەنی باسە پلانەکانی ئەڵەمانیای نازی بۆ دەست بەسەراگرتنی بیرە نەوتەکانی باکۆو قەفقاس و خەونەکانی هیتلر بۆ دەست بەسەراگرتنی سەرچاوەکانی وزە لەخۆرهەلاتی ناوەراست و کشان بەرەو کەنداوی

([]) حیسامی، س.پ، ل59.

([]) کوهستان، 19 اذرماه 1325.

([]) ضيايي، شێخ رئوف، یاداشتهای از کردستان، خاطرات شيخ رئوف ضيائي، بەکوشش عمر فاروقي، ب. ج، ب.ت ص117-118.

([]) هێمن، س.پ، ل 17.

www.pertwk.com

فـارس و هەرەشـەکردنە سـەر دەسـەڵاتی بـەریتانیا لـەم ناوچـەیەدا(□)، هـەروەها سـرت و خـورتی جاسوسە نازییەکان لەئێرانداو ئەگەری پەلاماری بیرە نەوتەکانی باشورو ناوچەی کرماشـان، ئەمانە تێکـڕا بایـەخی شـوێنی سـتراتیژی و سـەربازی کوردسـتانیان بـەرز کـردەوە، هـەر بۆیـە ئـەمجارەش کوردستانی ئێران لەئاگری جەنگێکی تری جیهانی دورە پەرێز نەماوەو شوێنێکی تایبەتی لەپلانی هێزە هاوپەیمانەکاندا هەبوو کاتێ لە 25ی ئابی 1941دا هاتنە ناو ئێرانەوە.

سەرەتا هێزەکانی بەریتانیا لەخانەقینی باشوری کوردستانی عێراقەوە کە 80 میل لەبەغداوە دورە خۆیان کرد بەئێرانداو تاشاری کرماشان نەوەستانەوە(□) دوای ئەوەی قەسری شیرین و گەیلان و شائابادی باشوریان کۆنترۆڵ کرد بێ ئەوەی بەرگرییەك بێتەرێیان، جا چ لەلایەن لەشکری شاهەنشاهییەوە یاخود لەلایەن خەڵکی ناوچەکەوە، ئەوانەی سوودیان لـەلاوازی وورە بـەردانی ئەفسـەران و سـەربازانی ئەرتـەش کردو هەڵیان کوتایە سەریان و دەستێکیان بەخۆیان و موڵکاکانیاندا هێنا.

راپـۆرتێکی کۆنسـوڵخانەی عێراقـی لەشـاری کرماشـان بـەمجۆرە بـاس لەچارەنووسـی ئەفسـەران و سـەربازانی ئەرتەشـی شاهەنشـاهی دەکـات: ((بەشـێکی سـەربازانی سـوپای ئێرانـی شکسـت خـواردوو لەکرماشـان چـەکەکانی خۆیـان بەعەشـیرەتە کوردییـەکانی ئێـران فرۆشـتۆتەوە.. هەندێکیشـیان چـەك و بەرگـە سـەربازییەکانیان لەگونـدەکانی دەوروبـەر حەشـاردا، ژمارەیـەکی زۆریـش لەئەفسـەران بەرگـە سەربازییەکانیان فڕێ داو بەرگی ئاساییان کردە بەرو لەماڵەکانیان خزان، هەنـدێکی دیکەشیان لەترسی سزاو تۆڵەی پیاوانی عەشیرەتەکان بەجلکی ژنانەوە تێیان تەقان))(□).

لەباکوریشەوە هێزەکانی شورەوی دوای ئەوەی هاتنە ئێرانەوە بەرەو ئازەربایجـانی خۆرئـاوا کشـان و لەماوەیەکی کەمدا چوونە ورمێ و لەگـەڵ ئـەو هێزانـەدا یـەکیان گرتـەوە کەلـە ئاراسـەوە هاتبوونـە خـوارێ بـەجۆرێك تاسـنوری ئێـران _ تورکیـا لەلایـەن سـوپای سـورەوە کـۆنترۆڵ کـرا(□)، شـایەنی باسـە هێـزە ئاسمانییەکانی شورەوی لەناوچە کوردنشینەکان بەزمانی کوردی بەیاننامەیان بۆ خـەڵکی بـەردابۆوەو ورەیان بەرز کردبوونـەوەو لـە خـەبات دژی فاشـیزم و رووداوەکـانی جـەنگ ئاگاداریـان کردبـوون(هـێمن)ی شـاعیر لـە (تاریـك و روون)دا بـەمجۆرە رووداوەکـە دەگێڕێتـەوە ((لـەمانگی خـەرمانانی 1320 /1941 رۆژێکی چوو بوومە سەر خـەرمانان، کرێکارەکانمـان خـەریکی مالووسـك زرینگاندنـەوەو باڵەکەو بوون و منیش لەکنیان دانیشتبووم و ئەسپەکەم وەسـەر گـوێزر کردبووە.. لـەپڕ دوو فرۆکـەی رەشـی زەلام پەیدا بوون، ئێمە تاوێستا فرۆکەی ئەوەنـدە زلمـان بەئاسمانـەوە نـەدی بـوو، هـەموو دەسـتیان لـەکار هـەڵگرت و تەماشـای فرۆکـەکانیان دەکـرد. دیمـان فرۆکـەکان نیزیـك بوونـەوەو نـەوی بـوون و کاغـەزیان بەردانـەوە، هەموویان رایان کرد بزانن چییە؟ ژنێك لەپێش هەمووان‌دا گەرأوەو کاغەزێکی دامێ و گوتی هابـەقوربانت دەبم بیخوێنەوەو بزانە چی‌یەو چی تێدا نووسراوە؟

(□) ئاشکرایە کـەبیرە نەوتـەکانی کوردسـتان و هەڵوێسـتی دوژمنانـەی گـەلی کـورد لـە دەسـەڵاتی ئینگلیـز بەتایبـەتی لـەعێراق تارادەیـەکی زۆر سەرنجی ئەڵەمانیای نازییان راکێشابوو، ئەوانەی هەوڵیان دا سوود لەم فاکتەرە دژی بەریتانیا ببین، بەڵام شکستیان خوارد، بڕوانە:
موللر، گوتفرد، في الشرق الملتهب . مهمة خطرة في كردستان 1943، ترجمة: المهندس يونس عبدالعزيز، دهوك، 1995.

(□) رمضاني، س.پ، ل47–48.

(□) د.ك.و الوحدة الوثائقية، ملفات البلاط الملكي، الملف 736،الوثيقة 5، في ايلول 1941.نقلا عن:
البكاء ، طاهر خلف، التطورات الداخلية في ايران 1941–1951، رساله دكتوراه غير منشوره، كليه الاداب، جامعه بغداد، 1990،ص54.

(□) سیستانی، س.پ، بەرگی یەکەم، ل458.

www.pertwk.com

بڕوا بکەن وەختا بوو لەخۆشیاندا باڵ بگرم، ئەو کاغەزە بەیاننامەیێك بوو کە بەزمانی کوردی نووسرابوو،چۆن ئەوە خەونە، یا راستییە؟ دەوڵەتێکی گەورەی وەك یەکێتی سۆڤیێتی بەزمانی کوردی بەیاننامە بلاودەکاتەوە؟))[□].

سەبارەت بەچارەنووسی لەشکری شاهەنشاهیش لەم ناوچانە لەشوێنەکانی دی باشتر نەبوون ئەوانەی هەر ئەوەندە لەشکری سوور بەئاستەم چاوی سووری پیشاندان بیٚ سیٚو دوو بلاوەیان لیٚکرد، هێمن لەم بارەیەوە دەڵێت((بەیانی دوو فرۆکە هاتن‌و چەند نارنجۆکیان بە شاردادا (مەبەستی مەهابادە ـ ل) ئەرتەشی شاهەشناهی، ئەوئەرتەشەی لەکوشتنی میللەتی ئێراندا لاسای مەغۆل‌و نازی دەکردەوە، تاوێکی بەربەرەکانی نەکردو پێش ئەوەی لەشکری سور بگاتە مەهاباد چەکی فریٚ داو وەك تۆوی هەرزن بلاوبۆوە.. تفەنگی بڕنۆیان ئەدا بەنانێك، ئەویش ئەوی ئازایان، دەنا ئەوی ترسەنۆك بەرتیلی دەدا تفەنگەکەی لیٚ وەرگرن))[□].

لەشکری سوور کەپێش هاتنیان بۆ ناوچەکە زراوی خەڵکیان لیٚ تۆقیبوو، کاتێك گەیشتن دیمەنێکی تەواو جیاوازیان خستە بەرچاوی خەڵك کەنەك لەسوپای داگیرکەر نەدەچوون بەڵکو وەك هێزێکی رزگار کەریش تەماشا دەکران ،(هەژار موکریانی) لەبیرەوەرییەکانیدا بەمجۆرە باس لەڕەفتاری سەربازانی شورەوی لەکوردستاندا دەکات: ((... بەلاّم ئەمجارە لەحوکمی کۆمۆنیستی دا هاتبونە ئێران بیری خەڵکیان گۆڕی.بەر لەهەرشت چونە هەر شارێك دەرگای زیندانیان کردەوەو زیندانی سیاسی‌و ئاساییان هەموو بەرەڵلا کردن.. چەکداری روس زوڵمیان لەکەس نەدەکرد، هەمو کەس خۆشی دەویستن، خۆنەخۆازا ئێمەی نیشتمان پەرست کەروسمان بەفریشتەی ئازادی کوردستان دەزانی[□] بەقەد گلێنەی چاومان رێزمان لیٚدەگرتن))[1].

ئەم خۆشرەفتارییەی لەشکری سوور تەنیا لەکوردستاندا نەبوو، بەڵکو لەسەرتاسەری ناوچە داگیرکراوەکانی تری ئێراندا بوو[2] کەبەراستی ناوبانگی شورەوی لەناو خەڵکیدا بەرز کردەوە. رۆژنامەی (باختر امروز) دوای سیٚ ساڵ لەرووداوەکانی خەرمانان لەژێر سەر دیٚڕی (رفتار قشون شوروی/ ئاکاری سوپای شورەوی) نوسیویە((سوپاکەتان بەشێوازێکی رێك‌و پێك‌و خۆشەویستانە، بیٚ ریاوشەرەفمەندانە لەهەموو شوێنێك رەفتاری کردووە، لەماوەی ئەم سیٚ ساڵەدا هەرگیز پەیمانی دۆستایەتی‌و راستی لەئەستۆ گرتنی نەشکاندووە، ئەو پرەنسیپە سەربەرزانەو بەرەوشتانەی

(□) هێمن، س.پ، ل17.

(□) ه. س، ل19.

(□) هەژار لەهۆنراوەی (عەقڵ‌و بەخت) کەئەو دەمی هۆنییوێتەوە دەڵێت:

چ فرۆکێك موجەسەمەی شادی کێی تێدابوو؟ فریشتەی ئازادی

بەبلاوکردنی دووپەڕ ئاگاهی بووبلاو ئەرتەشی شەهەنشاهی

شا کەشێر بوو لەراوی مسکیندا دیم کەمشکە لەژێر ستالین دا

عبدالقادر دەباغی، راپەرینی (کۆمەڵە)ی ژیٚ کاف، وەلاّمێك بەنامیلکەی (ژ – کاف) چ بوو؟ ئینتشارات‌و تەبلیغاتی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران، ب.م ، ل19.

(1) هەژار (عەبدولرەحمان شەرەفکەندی)، چێشتی مجێور، ئامادەکردن‌و سەرپەرشتی چاپ: خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم، پاریس، 1997، ل65.

(2) (سیستانی) بەپێچەوانەی زۆربەی سەرچاوە بیً لایەنەکان‌و بەپشت بەستن بەنووسینەکانی پیاوانی حکومەتی شاهەشناهی بەخراپە باسی رەفتاری لەشکری رووس دەکات لەئێرانداو لەباسی هاتنە ناوەوەی سوپای رووس بۆ ورمیٚ دەڵێت:" رۆژی 7ی شەهریوە/1320/1941 هێزەکانی شورەوی هاتنە ورمیٚ‌و هەرکەسیان دیتبا دەیانکوشت"، بڕوانە:

سیستانی ، س.پ، ل459.

www.pertwk.com

نواندوتانە بەچاکی کاریگەری لەولاَتمان کردووەو ئەتوانن بەپرەنسیپی بەرزو توانای بیٚ وێنەو گیانی بڵندی سەربازەکانتان شانازی بکەن))[3].

هەرچۆنێك بێت ڕووداوەکانی خەرمانان سەبارەت بە کوردستانی ئێران چەند ئاکامێکی گرنگ و چاوەڕوان نەکراوی لێکەوتەوە کە کاریگەرییەکی ڕاستەوخۆیان لەسەر بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری بەجێهێڵا, ئەو ئەنجامانەی کە دەتوانین لەم خاڵانەی خوارەوەدا کۆیان بکەینەوە:

1–هەڵوەشاندنەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهی و پەرت و بلاو بوونی لەشکرەکانی کوردستان, ئەو هێزەی بە درێژایی ساڵانی دیکتاتۆریەتی ڕەزا شا سەرچاوەی نەهامەتیەکانی گەلی کورد و ئامرازی سەرەکی پاراستنی دەسەلاَتی ناوەندی و دام و دەزگا و بەڕێوەبەرایەتی و سەرکوتکەرەکانی ناوخۆ بوو لە ناوچە کوردنشینەکان. بەمەش هەل و مەرجێکی ئاوەلاَ لە زۆربەی ئەو ناوچانە پێکهاتن. بەجۆرێك زەمینەی جولاَنەوەی ئازادیخوازیی و سیاسی و نەتەوەیی ڕەخساندەوە.

2– لەئەنجامی دەست پێداهێنانی دانیشتوانی کوردستان بە مۆڵگاکانی ئەرتەش و دەزگا سەربازییە سنوریەکان و چەککردنی ئەفسەران و سەربازانی هەلاَتوو, چەك و چۆڵێکی زۆر دەست خەڵکی کەوتن کەژمارەیان خولە 15–20هەزار تفەنگی برنۆ و برێکی زۆر لە فیشەك و تەنانەت ژمارەیەك فیشەك پرژێن و تۆپ و خومپارەش بوو[4] بەمەش زۆرینەی خەڵکی کوردستان چەکدار بوونەوە و خۆیان لە مەوقعیەتێکی بە هێزدا دەبینیەوە.

3–بەربوون و ڕاکردنی ژمارەیەکی زۆر لەو سەرۆك عەشیرەت و کەسایەتیە ناودارانەی کە لەسەر هەڵوێستی کوردایەتیان یان وەك بارمتە بۆ مل پیٚکەچکردنی عەشیرەتەکانیان زیندانی کرابوون و بۆ ناوچە دووردەستەکانیان دوورخستبوونەوە لە دەورانی ڕەزا شادا , ئەمانە هەر بەگەیشتنەوەیان بۆ کوردستان نفوز و دەسەلاَتیان لە چاو جاراندا چەند بەرامبەر زیادی کرد و لەلایەن خەڵك و خواکەوە بە چاوی ڕێز و ستایشەوە تەماشا دەکران, هەربۆیە زوو بە زوو خەڵکیان لە دەور کۆ بۆوە و ڕابەرایەتی جەماوەریان گرتەوەدەست, بەمەش نەك هەر هەوڵ و تەقەلای چەند ساڵەی ڕەزا شا بەفیڕۆ چوو بەڵکو ئاکامەکەشی بە سلبی گەڕایەوە. چونکە زۆربەی ئەمانە کە تالاَیی زیندان و ئەشکەنجەی ڕژێمی پەهلەویان چێشتبوو, ڕقێکی ئەستووریان دژی دەسەلاَتی ناوەندی لەلا دروست ببوو, هەربۆیە کاتێك گەڕانەوە دەست لە ئەژنۆ لە کوردستاندا دانەنیشتن.

4– چۆڵکردنی پاسگا سنووریەکان کە ڕەزا شا لەترسی تێکەلاَو نەبوونی کوردەکانی ئێران و عێراق بایەخێکی زۆری پێدەدان, بووە هۆی ئاسان بوونی هات و چۆ لە نێوان هەردوولادا, ئەمەش بیٚکاریگەریی لەسەر ڕوداوەکانی کوردستانی ئێران تێنەپەڕیی, بەتایبەتی ئەگەر بزانین ژمارەیەك لە سەرۆکە کوردە بەرهەڵستکارەکانی حکومەتی ئێرانی وەك پەنابەر لە کوردستانی عێراق دەژیان و بەمەش هەلی گەڕانەوەیان بۆ هەڵکەوت[]، هەروەها ئەم هات و چۆیە زەمینەی بۆ بیروڕا گۆڕینەوەی ئازادیخوازانی هەردووبەشی کوردستان ڕەخساند و کاریگەریەکی زۆری کردە سەر بەرزبوونەوەی هەستی نەتەوەیی لە کوردستانی ئێران, هێمن سەبارەت بەم ڕاستیە دەڵێت ((ئێمە ئەو پۆلە لاوەی لە

---

(3) **باختر امروز، تهران،** 6 **ابان** 1322.

(4) **کوهستان،** 15 **فرودین** 1324.

() **زیرۆبەگی هەرکیو حەمە رەشیدخانی بانە دووکەسایەتی ناودار بوون لەوانە کەرۆڵی مەزنیان لەرووداوەکانی دوای خەرماناندا دیت وەك لەمەودوا باساین لێوە دەکرێت.**

www.pertwk.com

زەمانی پەهلەویەوە یەکترمان گرتبوو و دۆستانە پێکەوە کارمان دەکرد, مەیدانمان بۆ ئاوەڵابوو و چالاکیی خۆمان پەرەپێ دا. دەمان ناردە عێراق ڕۆژنامەو گۆواری کوردیان بۆدەهێنایین و دەمانخوێندەوە...دڵشادی ڕەسوڵی لە عێراق هاتبۆوە و ئەو ئیملای کوردیی لە ئێمە باشتر بوو و خەتیشی خۆشتر بوو و زۆریشی شیعری بێکەس و پیرەمێرد و ئەحمەد موختاری جاف و حەمدی لەبەر بوون و بە خەت بلاۆی دەکردنەوە. گۆڤاری گەلاوێژ ڕۆڵێکی باشی یاریکرد و لاوەکانمان فێری کوردیی خوێندنەوەبوون))(□) , ئەمە و جگە لە بازار گەرمیی سەرسنوورەکان کەلە هەندێ مەڵبەندی کوردستانی ئێران تا ڕادەیەکی زۆر باری ئابووری بووژاندەوە و نرخی بەر وبوومی کشتوکاڵیی و ئاژەڵیی برەوپێدا(□).

5- لێخستنی ڕەزاشاو و دورخستنەوەی بۆ دورگەی مۆریس و دواتر بۆ باشوری ئەفەریقا, پڕو پاگەندەی بەر بلاۆی هێزەهاوپەیمانەکان لەمەڕ چەسپاندنی دنیایەکی دیموکراتی و لە گۆر نانی زۆرداری نەتەوەیی و فاشیزم کە بە ڕاگەیاندنی ئەتلانتیك لە 24 ئەیلولی 1941دا گەیاندیە پۆپە, ئەو پەیمانەی پیێی لەسەر بەدیهێنانی گشت ئازادیەکان و مافی چارەی خۆنووسینی میللەتانی جیهان و رزگارکردنی نەتەوە زۆرلێکراوەکان دادەگرت, گەشەسەندنی بزاڤی دیموکراتخوازیی و دژە فاشیزمی سەرتاسەری لە ئێراندا بە ڕابەرایەتی حیزبی تودە(□) تێکڕا ڕۆڵێکی مەزنیان لە هەژاندنی کۆمەڵگای کوردەواری و پەرەسەندنی هۆشی سیاسی و نەتەوایەتی و ئازادیخوازیی گەلی کوردستاندا هەبوو ئاکامێکی ڕووداوەکانی خەرمانان بوون.

6- دابەشکردنی هەرێمی کوردستان بەسەر سیێهەرێمی دەسەڵاتی جیاوازدا, کەهەر لە باشوری کرماشانەوە تاسنەو هێڵی سەقز-بانە -سەردەشت لەژێر دەسەلاّت و نفوزی هێزەکانی ئینگلیزدا بوون, لە باکوری شاری مەهابادیشەوە واتە هێڵی شنۆ -میاندوئاو بەرەو ئازربایجان تاسنووری شورەوی لە ژێر دەسەلاّت و سەرپەرشتی لەشکری سوردا بوو, ناوچەی لەمپەڕی نێوان ئەم دوو هەرێمەکە شاری مەهابادگرنگترین شارەکانی و چەقەکەی بوو بەناو لە ژێرنفوزی دەسەڵاتی ناوەندیدا مابۆوە. ئەم دابەشکردنە بۆ سیێناوچەی شورەوی, بێلایەن و ئینگلیزی کاریگەریەکی زۆری لەسەر

(□) هێمن، س.پ، ل19.

(□) لەشکری سوور لەئازەربایجان‌و باکوری کوردستانی ئێران پێویستە خۆراکیەکانی خۆی لە ناوچەکە دەکڕی، جگە لەوەی بەشێکی زۆریشی دانەوێڵەو ڕەشەولاخ‌و مەڕو بزن دەبردن بۆ بەرەکانی شەڕ کەبڕێکی لەکوردستانی گەرمێنەوە دەچووە ئەو دیو بێ ئەوەی دەسەلاّتدارانی عێراق‌و کاربەدەستانی ئینگلیز ڕێگرییەکی ئەوتۆ بکەن.
Roosvelt, Archi, Jar: the Kurdish Repablic of Mahabad, in: people without A country ,K urds and Kurdistan, London, zeedpress , 1980 ,p. 107- 108.

(□) حیزبی تودە کە لە تشرینی یەکەمی 1941 دا لە لایەن ژمارەیەك ڕۆشنبیرانی‌مارکسی و رابەرانی سەندیکایی وەك (رضا روستە , أبو قاسم أسدی , أیرج أسکندری , دکتور محمد بهرامی, مرتضی یزدی , رضا رادمنیش , بیشەوەری, سلطان زادە) ە دامەزرێندرا مەزنترین حیزبی سیاسی جەماوەری بوو لەم قۆناغەی مێژووی ئێرانداکە زۆربەی ئەندامانی لە کرێکاران و خوێندکاران و جووتیاران و توێژە مام ناوەندیەکانی کۆمەڵگای ئێرانی پێکدەهات, ئامانجەکانی ئەم حیزبە لەم قۆناغەی دا چەسپاندنی دیموکراتیە لیبرالیەکان , پتەوکردنی سەربەخۆیی سیاسی و ئابووری ئێران, دانانی یاسای کار و گرانتی کۆمەڵایەتی, پاکسازی دەستگاکانی حکومەت لە فاشستیخوازەکان و پتەوکردنی پەیوەندی لەگەڵ بەرەی دیموکراتیك بوو. ڕۆژنامەکانی (مردم/ خەڵك , سیاست,رهبر,) زمان حاڵی حیزب بوو, لە زۆربەی شارەکانی ئێران لق و پێگەی جەماوەری هەبووە , ئەم حیزبە بە هۆی نەبوونی هەڵویستی شۆرشگێرانەیان لە بەرامبەر کێشەی نەتەوەکان بەتایبەتی کێشەی کورد , هەروەها بە هۆی ئەو پەیوەندییە وابەستەییەی کە بە شورەوییەوە هەیانبوو , پێگەیەکی جەماوەری ئەو تۆی لە کوردستاندا نەبووە و هەمیشە بە چاوی گومانەوە لە لایەن خەڵکەوە تەماشا کراوە , بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا لە باشووری کوردستان بە تایبەتی شاری کرماشان ئەندام و لایەنگری زۆریان هەبووە و لە شوێنەکانی دیش تاك و تەرا خەڵکیان لە گەڵدا بوو کە هندێکیان تا پلەی سەرکردایەتیش گەیشتنێ. بۆ زیاتر: تربتی , س.پ, ل320

رەوتی رووداوەکان جێدەهێشت بەجۆرێك هەر ناوچەیەك تایبەتمەندیەکی جیاوازی خۆی هەبوو کە پشتی دەبەست بەسیاسەتی هێزی خاوەن نفوز و بەرژەوەندیەکانی لەو هەرێمە, ئەوەش شوێن پەنجەی لەسەر دیاریکردن و ئاراستەی هەڵوێست و کاردانەوەی گەلی کورد بەرامبەر ئەو ڕووداوە ناوچەیی و سەرتاسەریەکان دادەنا بە جۆرێك وەك دەبوو هاوجووت نەدەبوون.

باسی سێیەم:
ڕاپەڕینە چەکدارەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لەسەرەتای حوکمی محەمەد رەزا شای پەهلەویدا

وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد یەکێك لەئاکامە سەرەکیەکانی ڕووداوەکانی خەرمانان لەڕۆژهەڵاتی کوردستان دا هەرەسی لەشکرەکانی شاهەنشاهی و چەکداربوونی خەڵکی کوردستان بەتایبەتی عەشیرەتەکان بوو، ئەوەش بۆشاییەکی گەورەی دەسەڵاتی ناوەندی لەناوچە کوردنشینەکاندا لێکەوتەوە، بەجۆرێك پاشماوەی دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەکانی حکومەتی ئێرانی لەشارەوانی، فەرمانداری و تەنانەت ژاندارمەریش بێ بوونی ئەرتەش دەستیان بەسەر کاروباری ناوچەکەدا نەدەڕۆیشت، پێکهاتنی هەل و مەرجێکی بەم چەشنە زەمینەی ئازادی هاتوچۆی سەرۆك عەشیرەتەکانی کوردی ڕەخساند، ئەوانەی بەماڤ خۆیان دەزانی بێ هیچ پەیوەندییەك بەناوەندەوە ناوچەکانی خۆیان بەڕێوەبەرن، خۆ ئەوانەی کەلەسەردەمی دیکتاتۆریەتی ڕەزاشادا گیرابوون یادوورخرابوونەوە هەر بەگەڕانەوەیان بۆ کوردستان ڕاستەوخۆ هەڵویستێکی دژ بەدەسەڵاتی ناوەندییان نیشاندا، هەندێکیان داوای گەڕانەوەی زەوی و زارە لێزەوتکراوەکانیان لەحکومەت دەکردەوەو داوای قەرەبووکردنەوەی زیانەکانیان و سزادانی ئەوکار بەدەستانەیان دەکرد کەساڵانی دوورو درێژی دیکتاتۆری رەزاشا خراپیان دەرهەق بەڕۆڵەکانی عەشیرەتەکانیان کردووە[1].

هێندێکی تریشیان کەئازار چێشتووی ستەمی نەتەوەیی دەسەڵاتی ناوەندی بوون و ئاگاداری و پێشینەیەکیان لەجوڵانەوەی نەتەوایەتی کورددا هەبوو، خوازیاری ئەوە بوون زیاتر لەسەرۆك عەشیرەتێك خۆبهاوێنەوە سەر شانۆی ڕووداوەکان و سوود لەو بۆشایی دەسەڵات و ڕق و قینەی خەڵکی کوردستان و عەشیرەتەکان دژی حکومەتی ئێرانی وەرگرن و ئەو دەرفەتە بقۆزنەوە تابەیەکجاری پاشماوەکانی حکومەتی ناوەندی لەناوچەکانیان وەدەرنێن و دەسەڵاتێکی کوردی خۆ جێ بکەنە دیفاکتۆ، ئەوەی زیاتر هاندەری ئەم مەسەلەیەش بوو هەڵویستی سلبی حکومەتی ئێرانی و ڕژێمی موحەمەد رەزا پەهلەوی بوو لەمەڕ ئاوڕنەدانەوەیان لەکێشەی نەتەوە نەفارسەکانی ناو ئێران و نەبوونی بەرنامەیەك بۆ کەمکردنەوەی ئاسەواری درێوی سیاسەتی شۆڤێنی چەند ساڵەی ڕەزاشاو پێداگرتن لەسەر هەمان ڕێبازو پیادەکردنی هەمان شێوازی مامەڵەکردنە لەگەڵ خەڵکی کوردستاندا[2].

هەر بۆیە کوردستانی ئێران لەدوای ڕووداوەکانی خەرمانان و لەسەرەتای حوکمی موحەممەد رەزا پەهلەویدا زنجیرەیەك ڕاپەڕینی چەکداری دژی دەسەڵاتی ناوەندی حکومەتی ئێران بەخۆیەوە بینی کە لەیەك کات و یەك هەرێم و لەژێر سەرکردایەتیەکی یەکگرتوودا نەبوون، بەڵام ئامانجی هەموویان ڕزگار بوون لەچەوساندنەوەی دەسەڵاتی ناوەندی و دەرکردنی پاشماوەی دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ئێران بوو، گرنگترینی ئەم ڕاپەڕینانە ڕاپەڕینی کوردەکانی بانەو ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێیە، ئەم دوو ڕاپەڕینە لەدوو مەڵبەندی نفوزی دەسەڵاتی هێزە هاوپەیمانەکاندا سەریان هەڵدا، یەکەمیان لەمەڵبەندی نفوزی هێزەکانی بەریتانیاو دووەمیان لەمەڵبەندی نفوزی هێزەکانی شورەویدا قەومان.

---

[1] ایغلتن, س.پ, ل35.

[2] البكاء , س.پ,ل135.

کەهەردووکیان کاریگەری خۆیان لەسەر ڕووداوەکانی کوردستان و ئێران هەبوو، بگرە جێ پەنجەشیان لەسەر پەیوەندی زلهێزەکان لەناوچەکەدا بەجێهێشت وەك لێرە بەدووا باسیان لێوە دەکەین.

یەکەم: ڕاپەڕینی کوردەکانی بانە:

بانە ناوچەیەکی لێرەوارو کوێستان و ساردە سێرە، لەرۆخی دەریاوە 1525م بەرزە، لەلای باکوورەوە بەبەرزاییەکانی گەورگی سەقزو مەهاباد، لەباشوورەوە بەگەلی شلێر لەکوردستانی عێراق. لەرۆژهەلاتەوە بەناوچەی سەر شێوی سەقزو لەرۆژئاواوە بەناوچەی (سیوەیل) و (ئالان)ی کوردستانی عێراق بەستراوەتەوە. لەشاری سەقزەوە 55کم دوورەو 20 کم لەسنووری عێراق و 60کم لەشاری سەردەشتەوەو هەڵکەوتووە، چیاکانی (ئاربابا) لەباشوورو (بابۆس و جنێرە) لەرۆژهەلاتەوە شارۆچکەی بانە یان لەئامێز گرتووەو لوتکە بەرزەکانی (سورکێو، حەوتەوانە، کەلی خان و رەشەقەلات، بەسەریدا دەڕوانن، شارستانی بانە بەشێکە لەئوستانی کوردستان و رووپێوەکەی 1347کم2 یە(□).

ئەم ناوچەیە راستەوخۆ لە دوای هاتنی هێزە هاوپەیمانەکانەوە بووە مەڵبەندی ڕاپەڕینێکی گەورە دژی دام و دەستگاکانی حکومەتی ئێران بەرابەرایەتی کەسایەتی ناودارو لێهاتوو (حەمە رەشید خان)(□)، حەمەرەشید کە رابردووەیەکی دووردرێژی لەدژایەتی کردنی حکومەتی ئێرانی و ئەرتەشی شاهەنشاهی لەسالانی نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا هەبوو(□)، هەروەها لەژێر فشاری دیکتاتۆریەتی پەهلەویدا دەستی لەموڵکی ناوچەکانی بانە هەڵگرتبوو لەسنووری عێراق دەژیا، لەوێش پۆلیسی نهێنی ئێرانی وازیان لێنەدەهێناو بەهەرەشەیان دەزانی، هەر بۆیە بەراپۆرتەکانیان دەسەلاتدارانی حکومەتی عێراقیان لێ تیژ دەکرد بەجۆرێك ماوەیەکی زۆری بەزیندان و دوورخراوەیی لەشارەکانی موصڵ و کەرکوکی عێراقدا بردە سەر تا شەوی 12ی کانوونی دووەمی 1939 بەهاوکاری و کۆمەڵەی

(□) خالیدی ,موحسین, روانینێك بۆ کوردستان . (بانە),گۆڤاری سروە, ساڵی دوانزەهەم , خاکە لێوە1375 ه ,ل50" کورد, س.پ,ل104.

(□)حەمە رەشید خانی کوری قادرخانی عەبدوڵلا بەگی بارام بەگە لەبەگزادەکانی شاری بانەن لەساڵی 1898ز لەگوندی (شیوە گوێزان)ی ناوچەی شلێر لەدایك بووە، دوای مردنی باوکی ساڵی 1925 بووە گەورەی بنەماڵەکەیان و موڵکێکی زۆریان لەنێوان بانەو پێنجوینی کوردستانی عێراقدا هەبوو، وەك میرزا مەنگوڕی دەڵێت ((کەسێکی زۆر لێ هاتوو ازاو لەشەڕ زانەو فەرماندەیەکی زۆر چاك بوو بەپیلان بوە بێ ئەوەی کەلەهیچ مدرەسەیەکی عسکری فنی تخطیط و نەخشەسازی وەرگرتبێ لەزۆر پیلانی عسکریدا پێش پیلانی ئەفسەرەکانی ئێرانی دەکەوتەوە)) بڕوانە:
مەنگوڕی، میرزا محمد امین، بەسەرهاتی سیاسی کورد. لە1914 وەهەتا 1958، بەشی یەکەمی، چاپی دووەم، سلێمانی، 2000، ل194،188.

(□)حسن، س.پ، ل156–158.

برایەتی(□) لە شار سلێمانی لەگەڵ کۆمەڵێك لەهاوەڵانیا زیندانیان شکاندو پۆلیسەکانیان چەك کردوو خۆیان گەیاندووە سنوری عێراق ئێران و لێیان داکوتا(□).

هەر لەگەڵ پەلاماردانی ئێران و هاتنە ناوەوەی هێزەکانی شورەوی و ئینگلیز بۆ کوردستان، هێزەکانی شورەوی گەیشتنە بانەو دواتر بەرەو شاری سنە گەڕانەوەو لەوێشەوە بەرەو باکوور ناوچەکەیان بۆ هێزەکانی بەریتانیا بەجێهێشت(□)، حەمە رەشید خان ئەم دەرفەتەی لەدەست نەداو بە 70 چەکدارەوە سنوریان بەزاندو هەڵیان کوتایە سەرشاری بانە دوای دووشەو دوورۆژی شەڕو پێکدادان لەگەڵ پادگاکانی شاردا لەئەیلولی 1941دا بانە یان گرت و زیاتر لە 7 هەزار چەك و کەرەستەی جەنگی کەوتە دەست(□).

بەبەدیهێنانی ئەم سەرکەوتنە ژمارەیەکی زۆر لە بەگزادەکانی بانەو سەرۆك عەشیرەتەکانی ناوچەکە وەك: عەبدوڵلا بەگی سەرحەدی، موحەممەد رەشید بەگی بلەکێ، قادرخانی ئارمردە، عەلی ئاغا جوانمەردی سەرۆك عەشیرەتی گەورك، رەسوڵ ئاغا، ئەحمەد خانی فاروقی، ئەحمەد ئاغای حاجی بایز ئاغا، عەبدوڵلاخانی شەهیدی، لەدەوری حەمە رەشیدخان کۆبوونەوەو لەماوەیەکی کەمدا ناوچەکانی مەریوان، سەردەشت، نەوسوود، پاوەو سەقزیش لەدەسەڵاتی ناوەندی پاك کرانەوە(□). بەم شێوەیە یەکەم راپەڕینی چەکداری کورد دژی دەسەڵاتی ناوەند لەکوردستانی ئێران لەساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی دەستی پێکرد(□).

حکومەتی ئێرانی بڕیاریدا لەرێگای هێزەوە کۆنترۆڵی مەسەلەکە بکات، بۆ ئەمەش داوای لەفەرمانـدەی گشتی هێزەکانی رۆژئاوا جەنەراڵ مقدم کرد رووبەرووی راپەریوەکان بێتەوەو

(□) کۆمەڵەی برایەتی رێکخراوێکی نەتەوەیی بوو لەسلێمانی ساڵی 1938 دامەزرا، ئەندامە ناودارەکانی بریتی بوون لە: شێخ لەتیفی حەفید، حەمە ئاغای ئەورەحمان ئاغا، شێخ لەتیفی دانساز، ئیسماعیل شاوەیس، سعید ناکام و دکتۆر نۆری فتوحی و میرزا ئەمین مەنگوڕی بوو، بڕوانە: زەند، کەریم، کۆمەڵەی برایەتی، ژین ـ گۆڤار، ژمارە 85، 1ژ4ی ئەیلولی 1972.

(□) مەنگوڕی، س.پ، ل189–190.

(□) ارفع، حسن، کردها،یك بروسی تاریخی سیاسی، ترجمه ازمتن انگلیزی، لندن، 1966،ل68.

(□) مەنگوڕی، س.پ، ل190.

(□) (د.حامد محمود) بەهەڵە نوسیویەتی گوایە حەمە رەشید مەهابادیشی گرتووە، لەم نوسینەشیدا پشتی بە(ادگار اوبالانس/Edgar oballance)، تێکستە ئینگلیزیەکەی بەستووە، ئێمە کە وەرگێڕاوە فارسییەکەی ئوبالناسمان لەبەردەستە کاتێك ئاماژە بۆ حەمە رەشید خان دەکات باسی گرتنی مەهابادی نەکردووە، لەراستیدا حەمە رەشید خەیاڵی گرتنی مەهابادیشی لەسەردا بوو بەڵام عەشیرەتەکانی ناوچەکەی وەك مامش، دیبوکری، مەنگور، پێشوازییەکی ئەوتۆیان لێنەکرد، بڕوانە:

عیسی، حامد محمود، المشکلة الکوردیة في الشرق الاوسط منذ بدایتها حتي سنة 1991، کلیة التربیة ـ پور سعید، جامعة قناة السویس، مکتبة مدبولي، 1992" ابالانس، ادگار، جنبش کردها، ترجمة اسماعیل فتاح قاضي، مؤسسة انتشارات نگاه، تهران، 1377ش، ص49" خالیدی، س.پ، ل50.

(□) د.ك.و، الوحدة الوثائقیة، ملفات البلاط الملکي، الملف 746، التسلسل311، الوثیقة 18، ص59. وەرگیراوە لە: العانی، سمیره عبدالرزاق، العلاقات الایرانیة ـ البریطانیة (1939–1951)، (رساله دکتورا غیر منشوره، کلیه الاداب، جامعه بغداد، 1997، ص164.

سەركوتیان بكات، جەنەرال مقدم هێزێكی پێكهێنا لەسێ گوردان(□). پیادەو ژمارەیەك زرێپۆش‌و تانك بەپاڵپشتی هەندێك لەسەرۆك عەشیرەتە دەوڵەتخوازەكانی وەك (عەلی خانی حەبیبی‌و عەلی خانی حەمەوەیسی)و چەكدارەكانیان لەعەششیرەتی تیلەكۆ، گەڵباغی‌و مەندمی، ئەم هێزە لەژێر سەركردایەتی سەرهەنگ (ئیبراهیم ئەرفەع)دا بەرەو سەقز كەوتە رێ، سەرەتا توانیان سەقز لەراپەریوەكان بسێننەوە، ئینجا بێ وەستان بەرەو بانە كشان(□).

حەمە رەشیدخان كەهێزەكانی نزیكەی 2000 كەس دەبوون‌و لەچوار قۆڵەوە لەدەرەوەی بانە دایمەزراندبوون رێگەیان لەهێزەكانی ئێرانی گرت‌و نەیانهێت پێشرەوی بكەن(□)، لە 2 تشرینی یەكەمی 1941دا كەوتنە هێرشێكی پێچەوانەو سوپای ئێرانیان گەمارۆدا، راپەریوەكان كە پردە تەختەكەی سەر چۆمی (كەمەتو) یان سووتاندبوو رێگەی پاشەكشەیان لەهێزەكانی حكومەت بڕی‌و لە هەموو لایەكەوە هێرشیان كردنە سەر بەجۆرێك هێزەكەیان شڕو ووڕكرد(□)، سەرهەنگ ئەرفەع كەبەرێكەوت لەكوشتن رزگاری بوو سوودی لەتاریكایی شەو وەرگرت‌و بەپێ هەڵات بەرەو دیواندەرە، سوپای ئێرانی كوژراوو بریندارو دیلێكی زۆری هەبوو، ژمارەیەك چەك‌و تەقەمەنی زۆریش كەوتنە دەست راپەریوەكان كەلەوانە دوو تۆپی چیایی بوو(□)، بەپێی راپۆرتێكی دپلۆماسیەتی عێراقی هێزەكانی ئێران لەم شەڕەدا زیانێكی زۆریان وێ كەوتووە كەجگە لەدەستدانی پێنج زرێپۆش‌و پێنج تانك ژمارەیەكی زۆریش ئوتومبیلی بارونەفەر هەڵگریان لێگیراوە(□).

شكستی هێزەكانی ئێرانی‌و گێڕانەوەی سەقز لەلایەن راپەریوەكانەوە ئەوەندەی دی ناوبانگی حەمەرەشید خان‌و لایەنگرانی لەناوچەكەدا زیاد كرد، هەروەك هەژار موكریانی دەڵێت: ((بەیتی حەمە رەشیدخان گوند بەگوندو ماڵ بەماڵ دەگەڕا))(□)، ئەوەش زیاتر هانیدا پێ لەسەر دەركردنی دەسەڵاتی ناوەندی لەناوچەكانی دەوروبەر دابگرێت‌و دەسەڵاتێكی كوردی خۆ جێ لەجیاتی دام‌و دەزگاكانی حكومەتی ئێرانی دابمەزرێنێت، بۆ ئەو مەبەستەش هەوڵیدا متمانەو بڕوای عەشیرەتە دژەكانی‌و دەوڵەتخواكان بۆ خۆی رابكێشێت بیانخاتە سەنگەری دژ بەحكومەتەوە. وەك سەرچاوە مێژووییەكان باسی لێوە دەكەن عەشیرەتەكانی مەریوان‌و هەورامان تەنانەت عەشرەتی تیلەكۆو سەركردەكەشیان (عەلی خانی حەبیبی) كەدوژمنی سەرسەختی حەمە رەشید خان بوو دوای ئەم سەكەوتنە بەڵێنی

(□) گورد لەزمانی فارسیدا بەپاڵەوان‌و ئازادێت، بەڵام وەك زاراوەیەكی سەربازی گوردان یەكەیەكی سەربازییە لە3 گروهان پێك دێت، هەر گروهانێكیش لە 140-170 سەرباز پێكدێت، بەم پێیە 3 گوردان، نزیكەی 1500 سەرباز دەكات، بڕوانە:

عمید، حسن، فرهنگ عمید، جلد دوم، انتشارات كبیر، تهران، 1377ش. ص1683،1671.

(□) ارفع، س.پ، ل69.

(□) مەنگوڕی، س.پ، ل192"خالیدی، س.پ، ل50.

(□) (كورد) لەم بارەیەوە پشتی بەنوسراوێكی سەرهەنگ ابراهیم ارفع بەستووە كەساڵی 1941/1320 بەدەستخەتی خۆی دەربارەی رووداوەكانی بانەو كوردستان نوسیویەتی، بڕوانە:

كورد، س.پ، ل429-430.

(□)مەنگوڕی، س.پ، ل192.

(□) وەرگیراوە لە:البكاء، س.پ، ل136

(□) هەژار، س.پ، ل66.

هاوکاری خان و پشتبەردانی دەسەڵاتی ناوەندییان دابوویی(□)، هەر بۆیە هێزەکانی حەمە رەشید خان لەم قۆناغەدا زۆر زیادی کردبوو کەهەندێك سەرچاوە بە (12000) هەزار چەکداری لەقەڵەم دەدەن(□).

هەر لەم سەروبەندەدا بوو حەمە رەشید بەنیازی بەدەستهێنانی پاڵپشتی دەرەکی بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانی لەدوولاوە پەیوەندی بەحکومەتی بەریتانیاوە کرد، یەکێکیان لەرێگای پێشکەشکردنی بیرەوەرییەك بۆ سەر کردەی هێزەکانی بەریتانی لەسنە(□) ئەوی تریشیان لەرێگای ناردنی نوێنەرێك بۆ سەفارەتی بەریتانی لەبەغداد لەئۆکتۆبەری 1941دا. حەمە رەشید داوای لەحکومەتی بەریتانی کردبوو دان بەسەربەخۆیی کوردستاندا بنێت و هاوکاری کوردەکان بکات تا دەوڵەتێکی سەربەخۆ دابمەزرێنن و لەستەم و چەوسانەوەی کاربەدەستانی ئێرانی رزگاریان بێت(□).

پێش ئەوەی وەڵامی کاربەدەستانی بەریتانی سەبارەت بەم داواکارییانەی حەمە رەشید خان بزانین پێویستە ئەو راستیە لەبەرچاو بگرین کەراپەرینەکەی بانە دەکەوتە مەڵبەندی نفوزی هێزەکانی بەریتانیاوە، هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیاش لەمەڕ ئێران و ناوچەکە بەگشتی و کێشەی کوردو راپەرینە چەکدارییەکانی کوردستانی ئێران و ململانێی دەسەلاتی عەشیرەتە کوردەکان و دەسەڵاتی ناوەندی بەتایبەتی، دەبوونە بەردی بناغەی سیاسەتی بەریتانی لەهەمبەر مەسەلەکان و بڕیاری لێبڕاویشیان لەسەر هەر جوڵانەوەیەك دەدا کەلە مەڵبەندی نفوزی بەریتانیا دژی دەسەلاتی ناوەندی بقەومێت، هەر بۆیە لێرەدا جێگای خۆیەتی، سەرنجێك لەدیدو هەڵوێستی حکومەتی بەریتانیا سەبارەت بەکێشەی کوردو پەیوەندی بەدەسەڵاتی ناوەندییەوە بدەین و کاریگەرێتی چۆنێتی ئەم پەیوەندییەش لەسەر بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لەناوچەکەدا بزانین.

ئاشکرایە حکومەتی بەریتانیا نەك هەر زۆرباش ئاگاداری کێشەی نەتەوەیی کوردو ئەو زوڵم و زۆرەبێ سنورە بوو کەلەلایەن دەوڵەتەکانی ناوچەکەوە بەرامبەر گەلی کورد دەکران، بەڵکو وەك هێزێکی داگیرکەرو بڕیاردەری سەرەکی جوگرافیای سیاسی رۆژهەڵاتی ناوەراست لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانیدا ئۆباڵی مەزنی ئەو بارە تراژیدییەی نەتەوەی کورد تیێ کەوتبوو لەئەستۆ بوو(□)، دوای هەڵگیرساندنی ئاگری جەنگی دووەم و چوونە ناوەوەی هێزەکانی بەریتانی بۆ ئێران و رووخاندنی رژێمی رەزا شا حکومەتی بەریتانیا راستەخۆ لەگەڵ زۆر مەسەلەی ناوخۆی ئێراندا رووبەرووبۆوە کەیەکێك لەوانە مەسەلەی دەرکردنی دەسەڵاتی ناوەندی و چەکداربوونی عەشیرەتە کوردییەکان و زیادبوونی بایەخی شوێنی سیاسی و سەربازی و سەرکردەکانیان، هەروەها سەرهەڵدانی چالاکییە نەتەوایەتیەکانی کورد بوون لەکوردستانی ئێران.

سیاسەتی حکومەتی بەریتانی لەبەر ڕۆشنایی پاراستنی بەرژەوەندییە ستراتیژییە ساتییەکانی لەدژی فاشیزم و ئایندەیەکی لەدژی کۆمنیزم لەناوچەکەدا گەلاڵە دەکرا، سەبارەت بەئێران هەر

(□) کورد ، س.پ، ل432.

(□)مەنگوڕی، 0 ل195.

(□)البکاء، 0 ل137.

(□) From the British Embassy in Baghdad to the British legation in Tehran. Fo 317127244,persia ,October 1941.PRO.

(□)مەنتك، ل ل 164-188.

لەسەرەتای چوونە ناوەوەی هێزە هاوپەیمانەکانەوە بەریتانیا هێمنی و پاراستنی ئاسایشی هەرێمەکان و یەکێتی خاکی ئێرانی بەبنەمای پاراستنی بەرژەوەندییە جۆر بەجۆرەکانی خۆی لەناوچەکەدا دەزانی، سەبارەت بەدەسەلاتی ناوەندیش لەکوردستانی ئێران، سیاسەتی بەریتانیا بەتووندی پێی لەسەر بەهێزکردنەوەی ئەم دەسەلاتە دادەگرت و هەموو جولانەوەیەکی بۆ لاوازکردنی ئەم دەسەلاتە بەدژی بەرژەوەندییەکانی خۆی دادەنا().

بەپێی فەرمانی کۆنسوڵی بەریتانی لەتاران نابێت بەهیچ شێوەیەك لەلایەن ئەو لێپرسراوە بەریتانیانەی لەکوردستانی ئێراندا هەن سیاسەتێکی وابگیرێتە بەر بۆنی هاندانی کوردەکانی لێ بێت و بێتە هۆی لاواز بوونی دەسەلاتی ناوەندی و پێویستە پێ لەسەر بوونی ئێرانێکی بەهێزدا بگیرێت، چونکە ئێرانێکی بەو جۆرە وەك دەوڵەتێکی تامپۆنی لەنێوان شورەوی و کەنداوو عێراقدا لەخزمەت بەرژەوەندییەکانی بەریتانیایە، هەروەها هەر بزاڤێکی سەربەخۆ خوازی کوردی کاریگەری سەلبی بۆ سەر هەرێمەکانی دی ئێران بەتایبەتی خۆزستانی پڕ نەوت دەبێت، جگە لەوەی بزاڤێکی وا ئەگەری هاوکاری کوردەکانی ئێران و عێراق پێکدەهێنێت و مەترسی لەسەر حکومەتی ناوەندی لەبەغدا دروست دەکات کە ئاکامەکەی لەدەست چوونی بیرە نەوتەکانی کەرکوکە، خۆ تورکیاش کەخاوەنی زۆرترین بەشی کوردستانە و زەندەقی لەهەر جولانەوەیەکی سەربەخۆ خوازی کورد دەچێت و لەرۆژێکی وەك ئەمرۆدا کەلەدوریانی مانەوە لەحاڵەتی بێلایەنی یاخۆ هاویشتنە باوەشی ئەڵەمانیادا راوەستاوە هەڵوێستی ئاشکراو دیارە، هەر بۆیە بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا دەخوازێت لەکێشەی نێوان کوردو دەسەلاتی ناوندیدا پێویستە پشتی حکومەتی ئێرانی بگیرێت().

هەروەها لەتشرینی یەکەمی ساڵی 1941دا نوێنەرانی حکومەتی بەریتانیا لەئێران بەمەبەستی دارشتنی سیاسەت و هەڵوێستێکی لێبڕاو بۆ رووبەرووبوونەوەی راپەرینەکەی کوردستان و بارە ئاڵۆزەکە و لاوازی دەسەلاتی ناوەندی، کۆبوونەوەیەکیان لەکۆنسوڵخانەی بەریتانی لەتاران بەست کەتیایدا جگە لەستاف کۆنسولخانە، سەرکردەی هێزەکانی بەریتانی لەعێراق، سەرکردەی هێزەکانی بەریتانی لەئێران و جێگری سەرکردەی هێزەکانی بەریتانیا لەهیندستان و ئامادەی بوون.

لەم کۆبوونەوەیەدا مەسەلەی پشتگیری حکومەتی ئێرانی و بەهێزکردنەوەی کرایە مەسەلەیە کی ستراتیژی بەنیسبەت حکومەتی بەریتانیاوە چونکە():

1-دەسەلاتێکی ناوەندی بەهێز دەتوانێت راستەوخۆ مامەڵە لەگەڵ عەشیرەتەکاندا بکات و جڵەویان بگرێت.

()السبکی بێ پشت بەستن بەهیچ سەرچاوەو بەڵگەنامەیەك دەڵێت گوایە بەریتانیا پاش لێخزانی رەزاشا لەئێران کەوتۆتە چەکدارکردنی کوردو لوڕو ئەرمەنەکان، ئەمەش لەگەڵ راستییە مێژوویەکان و سیاسەتی بەریتانیا پێچەوانەیە بروانە: السبکی، س.پ، ل157.

() from the British legation in Tehran to the British Embassy in cairo, F.O, 371/27244,persia,8december 1941,PRO.

() Borhanedin A, yassin, Vision or Reality: the Kurds in the policy of the Great power: 1941-1947,Lund University prees,Sweden, 1995,p.77.

2-لاوازبوونی دەسەڵاتی ناوەندی لەدوای داگیرکردنی ئێران و روخاندنی رژێمی رەزاشا لەبەرژەوەندی حکومەتی بەریتانیادا نییە، هەر بۆیە لەپێناوی مانەوەی ئێراندا ئەم دەسەڵاتە پێویستە بەهێز بکرێتەوە.

3-پێویستە بەریتانیا خۆی لەکێشمەکێشی عەشیرەتەکان دورە پەرێز بگرێت.

4-بەدەست هێنانی پشتگیری عەشیرەتەکان لەلایەن بەریتانیاوە دژی هەر هەڕەشەیەکی ئەڵەمانیای نازی و هاوپەیمانەکانی لەناوچەکە جیٚ بایەخە.

شایەنی باسە بڕیارەکانی کۆبوونەوەکە بۆ وەزارەتی دەرەوەی بەریتانی لەلەندەن بەرز کرایەوەو لەوێشەوە رەزامەندی لەسەر کراو کرایە بەرنامە بەم شێوەیە سیاسەتی بەریتانیا سەبارەت بە هاوکاریکردنی دەسەڵاتی ناوەندی دژی جوڵانەوەکانی کوردستان و هەر چالاکییەکی نەتەوایەتی کوردی لەکوردستانی ئێران دارێژراو لەپراکتیکیشدا هەنگاوی مەزنی بۆ هاوێژرا[]

وەك هەنگاوی یەکەم وەزیری دەرەوەی بەریتانیا (ئەنتۆنی ئیدن ANTONY EDEN) داوای لەکونسوڵی بەریتانی لەتاران کرد بەوردی چاودێری رووداوەکانی کوردستان بکات و لەژێرەوە حکومەتی ئێرانی لیٚ ئاگادار بکاتەوەو داوای لێبکات کارێك نەکات بارودۆخەکە لەوە ئاڵۆزتر بێت، هەوڵیش بدات جیا جیا پەیوەندی بەسەرۆکە کوردەکانەوە بکات وبەبەخشینی هەندێك دەسەڵات بیانلاوێنێتەوە بەلای خۆیدا رایانکێشێت، جگە لەوە ئیدن داوای لەکونسول کرد پلانێك بۆ رۆژی مەبادا دارێژێت. تا ئەگەر هاتوو مەسەلەکە لەداهاتوودا زیاتر ئاڵۆزا بەریتانیا بتوانێت بەپێی ئەو پلانە بۆ پاراستنی بەرژەوەندییە ستراتیژییەکانی هەنگاو هەڵبێنێت([]).

بەهەر حاڵ حەمە رەشید خانی بانە کە ئاگای لەم کەین و بەینە نەبوو ئەوەندەی وەڵام لە حکومەتی بەریتانیا وەرگرتبوو کە ئەوان بۆ دامەزراندنی دەوڵەت هاوکاری ناکەن وپێیان باشە مەسەلەکە لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیدا یەکالا بکرێتەوەو کۆتایی بەراپەرینەکە بێت([]). هەر بۆیە بیٚ لەو بەرچاوگرتنی هەڵوێستی بەریتانیا هێزەکانی خڕکردەوەو لە7ی تشرینی یەکەمی 1941دا پەلاماری دیواندەرەی‌دا کە شوێنێکی ستراتیجی بوو بۆ دەست بەسەرا گرتنی رێگای سنە – کرماشان ناوەندی هێزەکانی بەریتانیا، ئەم هێرشەی حەمە رەشید خان خراپ شکستی خوارد لەئەنجامی هەڵوێستی سەلبی حکومەتی بەریتانیا([]) و بەرگری هێزە ئێرانییەکان و خیانەتی سەرۆك عەشیرەتی (تیلەکوە) کەپەیمانەکەی شکاندو ژێر بەژێر هەواڵی بەسوپای دوژمن دەگەیاندو لەپشتە پەلاماری راپەریوەکانیاندا، هەروەها لێرەدا نابێت دووری 155کم ی دیواندەرە لەبانەوە کەمەڵبەندی راپەریوەکانە لەبیر بکرێت، هەروەها تۆبۆگرافیای ناوچەی دیواندەرەکە تەختانەو توانای جەنگی سوارەکانی حەمە رەشیدخانی کەم دەکردەوە کەپشتیان بەشێوازی (لێدەو هەڵیٚ) و جوڵانەوەی خێراوچەکی سوك دەبەست لەپەلاماردانا وەك (ارفع) بەتەوسەوە نوسیویە: ((جەنگاوەرانی عەشیرەتی

([]) هەر لەم کاتەدا هێزەکانی بەریتانیا لەکرماشان ئۆردوگا سەربازییە ئێرانییەکانیان بۆ سوپای ئێرانی چۆڵ کردو خۆیان (سایلۆ) ی‌کرماشانیان کردە ئۆردوگا، هەروەها لە شاری سنە هەموو کار ئاسانییەکیان بۆ گەڕانەوەی لەشکری ئێرانی کرد، بڕوانە: العاني، س.پ، ل116.

([])حمدي، س.پ، ل401.

([]) Borhanedin A,yassin,op. Cit,p8 z1.

([]) دێشنەر، گوینتەر، کورد: گەلی لەخشتە براوی غەدر لیٚ کراو، گۆڕینی لەئەڵەمانییەوە بۆ عەرەبی: عبدالسلام بەرواری، گۆڕینی بۆ کوردی حمە کەریم عارف، هەولێر،1999،ل120.

www.pertwk.com

ئەو سەبرو حەوسەڵەو پێداویستیە لـۆجیستی یەیـان نیە کـە ئـەم هێرشـە چڕو پڕانە بەئەنجام بگەیەنن))(□).

لـەم کاتـەدا حکومـەتی ئێرانـی بەهاوکاری هێزەکانی بەریتانیا دەستێکی بەهێزە سەربازەکانیدا هێنـاو سـەرهەنگ ئەفـەرعی گواسـتەوە بـۆ سـەرکوتکردنی خێڵـەکانی (داریوەنـد)(□)، لەکرماشـان‌و (سـەرتیپ ئـەمین) کـەحاکمی سـەربازی شـاری سنە بوو کرا بەفەرماندەی لەشکری کوردستان‌و پلـەی سەربازی بەرز کرایەوە بۆ سەر لەشکر، سەر لەشکر ئەمین کەپێشتر لەبۆسەیەکی خێڵەکانی مەریواندا دەسـەت بەسـەر کرابـوو ئەفسـەرانی ئینگلیـزی بـۆی تێکـەوتبوون‌و رزگاریـان کردبـوو(□)، هەسـتا بەکۆکردنەوەی هێزێکی گەورەو خستیە ژێر سەرکردایەتی سەرهەنگ زاگرۆسەوە و ئەرکی گرتنـەوەی شـاری سـەقزی پـێ سپاردن. سـەرەتا هێـزە هەواییـەکانی حکومـەتی ئێرانـی لـە 20ی کـانونی یەکـەمی 1941 بەخەستی شاری سەقزیان بۆردومـان کـرد، حەمـە رەشـیدخان هێزەکـانی لەشار بردنە دەرەوەو 20 میـل دوری خسـتنەوە(□)، هێـزە ئێرانییەکـە کەچـەکدارەکانی عەشـیرەتی تیلـەکۆ بەسـەرکردایەتی (عەلی خانی حەبیبی)و چەکدارەکانی (عەزیزوڵلا خانی مەسعودی وەزیری) یان لەگەڵدا بوو دوای دوو رۆژ بڕینی رێگای ساردو بەفرین لە5ی شوباتی 1942 خۆیـان کرد بەسـەقزدا، شـایەنی باسـە هەنـدێك لەلایەنگرانی حەمە رەشیدخان وەك (ئەحمـەد خـانی فارووقی، موحەممـەد ئـەمین مورتـەزایی) کەبەفێڵ پەیوەنـدییان بەلەشـکری دەوڵەتییـەوە کردبـوو چـوون بەپێشـوازی سـوپای ئێرانییـەوەو لەماڵەکانـدا نیشـتەجێیان کـردن(□) حەمـە رەشـید خـان کـە ئاگـای لەجوڵانـەوەکانی لەشـکر بـوو هێزێکـی گـەورەی لەشـــەوی 10ی شـــوباتی 1942دا کـــۆکردەوەو بـــەیانی لـــەناوکادا خـــۆی کـــرد بەســـەقزدا، (سەرلەشـکرئەمین) یـش کەپێشـتر ئـەم هەواڵـەی زانیبـوو بەهێزێکـەوە خـۆی گەیانـد بـووە سـەقز سەنگەربەندیان لێدا(□).

(میرزا محمد امین مەنگوڕی) کەخۆی لەگـەڵ هێزەکـەی حەمـە رەشـیدخاندا بـووە بـەم چەشـنە بـاس لەم پـەلاماری راپـەریوەکان دەکـات ((هـەتا ئێسـتا لەمێژووی کوردا شـەڕێکی وا بەهەڵمـە تـو قارەمانانـە رووی نـەداوە، لەشـکری دەوڵـەتی بـەهێزی عەشـائرەوە تخمـین ئـەکرا بـە 1500 نەفـەر لـەناو مـاڵان‌و سەختومانی حکومەتی‌و قەراغی شار سـەنگەر بەنـدیان کردبووە هەرچـی پـێ وێسـتیێکی بـەرگری بـوو عجمـەکان بـەکاریان هێنـابوو.. هـاژەی تفـەنگ‌و رەشـاش‌و دەمانجـە ئـەو شـارەی کردبـوو بەنمونەیـەکی

(□) ارفع، س.پ، ل70.

(□)خێڵـەکانی داریوەند لـەکانوونی دووەمـی 1942 دژی دەسـەڵاتی ناوەندی لەناوچەی کرماشـان راپـەرین‌و هێزەکـانی حکومەتیان گەمارۆدا، لەشکری 12ی کرماشان پەلاماری راپەیڕینەکەیداو 34 کەسی لەراپـەریوەکان کوشت‌و 150شـی لـێ بـەدیل گـرتن‌و ویسـتیان هـەلیان واسـن، وەزیـری بـەریتانی لـەتاران داوای لـەتاران کـرد کـارێکی وانـەکات چـونکە بەکوشـتنی ئـەم دیلانـە زیـاتر رق‌و کینـەی کـورد کڵپـە دەسـتێنێ، بۆیـە واچاکە ئەمانـە بەربدرێن، حکومـەتی ئێران ئـەو پێشنیارەی قبوڵ کردو بۆ پاراستنی هێمنی ناوچەکە رۆژی 28ی کانونی دووەمـی 1942 (علـی اعظمي زنگنـە)ناسـراو بە (امیرکل) کرد بەحاکمی گشتی هەرێمی پێنجی کرماشان کەلەلایەن خەڵکەوە پێشوازی لێکرا، بڕوانە: العاني س.پ، ل166.

(□) ارفع، س.پ، ل70.

(□)حمدي ، س.پ، ل408.

(□)کورد، س.پ، ل432-433.

(□)هەندێك مێژووی تشرینی یەکەمی 1944 یان بەهەڵە بۆ روداوی ئەم شەڕە داناوە بڕوانە:

البکاء، س.پ، ل137"صابر، فوزیة، صفحات عن نضال الکورد في ایران، متین، العدد86، اذاری 1999،ص108.

معرەکەو کارزاری کوردایەتی دەنگی شیرانە رۆڵەکانی کورد جەرگی سەربازەکانی ئێرانی بڕی بو گورانی قەتارو ئەڵاوەیسی و لاوەکەو بەستەی پێشکەوتن بۆ پێشەوەی لاوان و گەنجان بەراستی پیاوی ترسەنوکیشی ئەکرد بەلێدەرو نەترس جا بەم تەووژموسامە 8 سعات شەڕ لەناو شاری سقزدا خایاندی، بەم پێیە شاری (ستالینگراد) ی‌سەقز بۆجاری سەهەم گیرایەوە))[□].

لەراستیدا ئەم شەرە شکستێکی زۆر گەورە بوو بۆ حکومەتی ئێرانی و ئەرتەش، چونکە هێزەکە سەروبەری تیا چوو، سەر لەشکر ئەمینی بەدەستی ئەحمەدخانی فاروقی کوژرا، عەلی خانی حەبیبی بەدەستی موحەممەد ئەمین خانی برای حەمە رەشید خان کوژرا[□]، ئەفسەران و سەربازانی ئێرانی نزیکەی 300 کوژراویان داو ئەوانەشی نەکوژران بەدیلی کەوتنە دەست راپەڕیوەکان[□].

نوێنەرانی حکومەتی بەریتانیا لەئێران کەبەچاوی گومانەوە سەیری راپەڕینی کوردەکانی بانەیان دەکرد بەرامبەر بەم سەرکەوتنەو شکستی هێزەکانی ئێرانی لەکوردستان دوڕدۆنگ بوون، دەترسان راپەرینەکە بەجۆرێکی وا تەشەنە بکات، ناوچەکانی سنەو کرماشانیش بگرێتەوە. لەلایەکی دییە ئاسەواری راپەرینەکە لەسەر ناوەند زۆر گران کەوتەوەو بووە فاکتەرێکی روخاندنی دەوڵەتی (محمد علی فروغی) لە28ی شوباتی 1941دا[□]، لەبەر ئەوەش کە بەریتانیا لە 29ی کانونی دووەمی 1941 پەیمانی (یەکێتی سیٚ لایەنە)ی لەگەڵ ئێران مۆرکردبوو وەك لەباسی یەکەمدا ئاماژەمان پێدا. بەپێی ئەم پەیمانەش بەریتانیا کارکردنی بۆ یەکێتی خاکی ئێران و سەربەخۆیی وڵات و چەسپاندنی هێمنی و ئاسایشی لەئەستۆ گرتبوو. هەر بۆیە لەهەموو روویەکەوە سەرکەوتنی راپەرینەکەی بەزیانی ئێران و بەرژەوەندییەکانی خۆی دەزانی و دەیویست هەر چۆنێك بێت کۆتایی پیٚ بهێنێت.

لەبەر ئەوە لێپرسراوانی حکومەتی بەریتانی لەئێران کەوتنە هاندانی حکومەتی نویٚ کە (عەلی سوهەیلی)بوو بۆ بەکارهێنانی تاکتیکێکی نویٚ بەمەبەستی گێڕانەوەی هێمنی و ئاسایشی ناوچەکان[□]، ئەویش بەسەلماندنی لانی کەمی داواکاری راپەڕیوەکان و رازیکردنیان تا حکومەتی ئێرانی لەقەیرانە ئابوری و سیاسیەکانی ئاهێکی پێدا دێتەوەو دەستێکیش بەهێزەکانیدا دەهێنێتەوەو ئەوسا لەهەل و مەرجێکی گونجاوتردا دەتوانرێت کاری پێویست ئەنجام بدرێت.

(مێجەر فلتچر/ Fletcher) کەراوێژکاری سیاسی هێزەکانی بەریتانیا بوو لە کرماشان خۆی گەیاندە سەقز تاسەرۆکاری دانوستاندنی نێوان راپەڕیوە کوردەکانی بانەو نوێنەرانی حکومەتی ئێرانی بکات[□]، سەبارەت بەحەمە رەشید خانیش کەلەشکرێکی عەشایری زۆری لەدەور کۆببۆوە شەڕو شۆڕ

([□])مەنگوڕی، س.پ، ل192–193.

([□]) کورد، س.پ، ل433–434.

([□]) هێندێك سەرچاوە ژمارەی دیلەکان بە 1500 کەس لەقەڵەم دەدەن، بڕوانە: مەنگوڕی ، س.پ، ل194.

([□]) رمضانی، س.پ، ل70.

([□])العاني، س.پ، ل166، شایەنی باسە ئەم کابرایە واتە فلتشر لەو راپۆرتانەی بەرزی دەکردنەوە زۆر بەخراپی باسی حەمە رەشید خانی دەکرد، لەراپۆرتێکیدا کەلەمایسی 1942دا بەرزی کردۆتەوەی پێی دەڵێت ((کابرایەکی رێگرو بیٚ شەرەف و بیٚ بیروڕایە...)) بڕوانە البکاء، س.پ، ل136.

([□])(رزم ارا) کە ئەو دەمە سەرۆکی ستادی ئەرتەش بوو، بۆشاردنەوەی لاوازی سەربازی ئێران دەیگووت کەسەرۆك وەیزران (واتە سوهەیلی، دژی ئەوە بوو لەسنە بەولاوە بچین دەنا سوپای ئێرانی لەتوانایدا بوو پەلاماری کوردستان بدات) بڕوانە:

ماندووی کردبوون‌و بەڕێوەبردنیان لەرووی مادییەوە ئەرکێکی گران بوو، بەتایبەتی ئەوەشی درك پێکردبوو کەهێزەکانی بەریتانی ڕێگای پێشرەوی بەرەو ناوچەکانی تر نادەن‌و پشتگیری سوپای ئێرانی دەکەن. جالەبەر ئەوە هەرچەندە پێشتر بەریتانییەکانی ئاگادار کردبۆوە کە دانیشتن لەگەڵ حکومەتی ئێراندا ئەنجامێکی نابێت(□)، بەڵام ئەمجارە بەناچاری نوێنەری خۆی رەوانەی سەقز کرد تا لەگەڵ نوێنەرانی حکومەتدا بکەونە گفتوگۆ کەئاکامەکەی بەمۆرکردنی ڕێکەوتنامەیەك لەئایاری 1942دا لەنێوان هەردوولادا کۆتایی هات، بەپێی ئەم ڕێکەوتنامەیە: هیچ هێزێکی ئێرانی لەناوچەی (بانە – سەردەشت)دا دانانرێت، بەڕێوەبەرایەتییەکی کوردی بەسەرۆکایەتی حەمە رەشید خان لەبانەدابمەزرێت کەهەموو دەزگاکانی لە: دوخانیات، شارەوانی، پۆلیس‌و خەرج‌و صەرف لەلایەن ئەو کەسانەوە ببرێن بەرێوە کەحەمەرەشید خان هەڵیان دەبژێرێت جگە لەبلاوکردنەوەی لێخۆشبوونی گشتی بۆ ئەوانەی دژی دەوڵەت هەر کارێکیان ئەنجامداوە، هەروەها مانگانە بڕی 25 هەزار تومان(□)، لەلایەن حکومەتەوە بدرێتە ئەم بەرێوەبەرایەتیە بەمەرجێك موچەی فەرمانبەرانی دەزگاکان لەلایەن دەسەلاتی ناوەندییەوە دەدرێت و چ یارمەتیەك لەخواردن‌و پێویستی بۆ شارەکانی ئێران تەرخان دەکرێت بۆ ئەم ناوچەیەش رەوانە بکرێت(□).

بەمجۆرە حکومەتی ئێرانی دوای زەرەروزیانێکی زۆرو بەکۆمەکی‌و پشتیوانی بەریتانیا توانی بەبەخشینی شێوە خودموختارییەك بەڕاپەڕیوەکان هێمنی‌و ئارامییەکی کاتی بۆ ئەم ناوچەیەی کوردستانی ئێران بگێڕدرێتەوەو بەرێوەبەرایەتییەکەی بانە تا پایزی ساڵی 1944ز بەردەوام بوو، حکومەتی ئێرانی سودێکی گەورەی لەم ڕێکەوتنە بینی، بەتایبەتی دوای ئەوەی لەم ماوەیەدا بەپاڵپشتی هێزە هاوپەیمانەکان (بەریتانیا‌و ئەمەریکا) توانی خۆی لەقەیرانە ئابووری‌و سیاسیە خنکێنەرەکان دەرباز بکات‌و داموو دەستگا سەرکوتکەرەکانی نویٚ بکاتەوەو ئەوەندەیان بەهێز بکات کەبەئاسانی هەر جوڵانەوەیەکی ناوەخۆ دژ بەناوەند داپڵۆسێت، هەروەها پەرەسەندنی نفوزی شورەوی لەئازەربایجان‌و بەهێز بوونی جووڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لە ناوچەی موکریان زیاتر سەرنجی حکومەتی بەریتانیای راکێشا سەبارەت بەهەرەشەی مانەوەی بەرێوەبەرایەتیەکەی بانە، بەتایبەتی لەکاتێکدا حەمە رەشید خانی بانە دەیویست بۆ فراوانکردنی مەودای بەرێوەبەرایەتیەکی لەسەر دووپەت یار بکات‌و ناوچەی مەریوان کەمەڵبەندێکی جیاکەرەوەیە لەنێوان بەرێوەبەرایەتیەکەی‌و هێڵی سنە – کرماشان کۆنترۆڵ بکات. ئەم ویستەی حەمە رەشید خان کەحکومەتی بەریتانیا بۆی قووت نەدەچوو، هەر بۆیە دوای ئەوەی حەمەرەشید هێرشی کردە سەر

گذشتە چراغ راە ایندآست، تأریخ ایران در فاصلە دوکودتا، نشر جامی، چاپ دوم، چاپخانە گلشن، تابستان 1362ش.

(□) حمدي، س.پ، ل402.

(□) گذشتە بڕی ئەو پارەیە بە (130000) ریال دادەنێت، واتە 13 هەزار تومان، بڕوانە: گذشتە جراغ راە ایندآست، ل186.

(□)رمضانی، س.پ، ل70.

مەریوان و گرتی[]، حکومەتی بەریتانیا پشتگیری تەواوی خۆی بۆ حکومەتی ئێرانی دەربڕی تا بەرێوەبەرایەتییەکە هەڵبوەشێنرێتەوەو سزای ئەم خانە چاو نەترسە بدرێت و خۆیان بەتەواوی لەم هەرەشەیە رزگار بکەن، ئەم ئەرکەش خرایە سەرشانی بێ بەزەیی ترین ئەفسەری ئێرانی کە (سەرتیپ هۆشمند افشار)ە دوای ئەوەی کرا بەفەرماندەی لەشکری کوردستان.

حەمە رەشیدخان کە ئاگاداری خۆکۆکردنەوەی حکومەتی ئێرانی و نیازی خراپی لێپرسراوانی بەریتانی بوو، نامەیەکی بۆ کونسوڵی بەریتانی لەتەورێز ناردو هەڕەشەی ئەوەی لێکردن ئەگەر رێگری لەکارێکی وانەکەن ناچارە داوای هاوکاری لەیەکێتی شورەوی و لەشکری سوور بکات[]، بەڵام هەر زوو بەریتانیا بریاری لێبڕاوی خۆی لەچۆنێتی یەکالاکردنەوەی مەسەلەکە دابوو. شورەویش ئەو کاتە هیچ ئامادەییەکی نەبوو لەبەر خاتری حەمە رەشیدخان پێچەوانەی بەرژەوەندییەکانی خۆی بجوڵێتەوەو بەگژ حکومەتی ئێراندا بچێت. ئەم فاکتەرانە چارەنووسی بەرێوەبەرایەتییەکی بانەو حەمە رەشیدیان دیاریکرد، بەتایبەتی لەکاتێکدا هێزەکانی دەوڵەتی جگە لەوەی بەتەواوی پێویستیەکانیانەوە ئامادە بوون ژمارەیەکی زۆری چەکدارەکانی عەشیرەتە داخدارەکانی گەڵباغی و تیلەکۆیی و مەنمی و چەکدارەکانی محمود خانی کانی سانانی لەگەڵدا بوو کە ژمارەیەیان لە 10 هەزار کەس تێدەپەڕی[].

سەرەتا هێزەکانی حکومەتی ئێران توانیان مەریوان بگرنەوەو لەشکری خانی لێ دەرپەڕێنن، ئەو پەلامارانەشی کەحەمەرەشید رۆژی 4و 11و15ی تشرینی یەکەمی 1944 کردنیە سەر هێزەکانی ئێران لە (کانی سەلکە)ی ناوچەی سەقز نەیتوانی رێگا لە پێشرەوی سوپای ئێرانی بگری[]، هەر بۆیە کاتێ بینی هێزەکان بەرەو بانە دەکشێن بەخێرایی خۆی گەیاندەوە بانەو بۆ ئەوەی هیچ دەستکەوتێك بەعەشیرەتە دەوڵەتخوازەکان نەبرێت و سوپاش لەپێشڕەوی خۆی بگێرێتەوە بریاری سووتاندنی شاری بانەیدا[] دوای ئەوەی خەڵکەکەی لێهێنایە دەرەوە کە ژمارەیان دەهەزار ماڵ بوو[] ئەم تاکتیکە هەڵەو سەرەرۆیەی حەمە رەشید خان ئامانجی نەپێکا. هەر بۆیە ناچار بوو لەژێر فشاری هێزەکانی دەوڵەتی بکشێتەوە ناو خاکی کوردستانی عێراق و خۆی تەسلیمی هێزەکانی عێراق بکات، ئەوانیش

([])اغای اصف لەمەجلیسدا مەسلەکەی واباس کردووە کەلەسەر موڵك ماڵ بووەو چونکە ژمارەیەك موڵکدار لەترسی محمودخانی کانی سانانی پەنایان بۆ بردوەو ئەویش حەمە ئەمین خانی برای ناردووەو پەلاماری مەریوانی داوە، بڕوانە: کوهستان، 7 اسفند 1323.

([]) العاني، س.پ، ل166.

([]) مەنگوڕی، س.پ، ل201.

([])کوهستان، 7 اسفند 1323.

([]) سیاسەتی (زەوی سوتاندن) تاکتیکێکی جەنگی کلاسیکییە،بەڵام سەبارەت بەسوتاندنی بانە زەرەرەکەی زۆر تر بوو چ قازانجێکی واشی لێنەکەوتەوەو بوو بە بیانوویەك تا زیاتر دەوڵەت دژی حەمە رەشید خان پڕوپاگەندە بکات، (ئاغای فهیمی) وەزیری مشاویر لەبەرامبەر مەجلیسدا دژی حمە رەشیدخان ووتی ((ئەم ئەحمەقە بیری لەوە نەکردبۆوە کەچۆن کارێکی کردووە، تۆ کەدەتەوێت هەڵبێیت راکەو بڕۆ، خەڵکی بێ چارە بێ خانوو کردن، سووتاندنی ماڵ و حاڵەکانیان، تازە چ سوودێ بەتۆ دەبەخشێت کەنەجەنگت کردو نەدەعوا)) بڕوانە: هـ. س.

([])گذشتە چراغ راە ایندا ست، ل187.

گرتیانو بۆ (کەرکوك) یان دورخستنەوە(□) و هێزەکانی ئێران بەشەڕو کوشتار گەڕانەوە هەموو ئەو شوێنانە بۆ ماوەی زیاتر لە 3 ساڵ لێی دەرکرابوو.

ئاغای (فرج الله اصف) نوێنەری ئوستانی کوردستان لەخولی سیازدەهەمی مەجلیسی شورای ئێرانی، لەیەکێك لەکۆبوونەوەکانی مەجلیسدا دژی ئەو کوشتو کوشتارەی کە ئەرتەشی شاهەنشاهی بەسەرکردایەتی سەتیپ ئەفشار لەکوردستان ئەنجامیاندا رایگەیاند:((زلکردنی رووداوەکە لەلایەن لەشکری کوردستانو ئەفسەرەکانییەوە تەنیا بۆ ئەوەیە ئابڕووی تکاوی خۆیان بشارنەوەو ئەو نەنگییە لەخۆداماڵن کەلە خەرماناندا بەپاشەڵیان برا.. بۆیە داواکارم لەدەوڵەت کۆمسیۆنێك لەمرۆڤی پاكو شارەزا پێکبهێنێتو رەوانەی کوردستانیان بکات تا بەچاوی خۆیان باری ناهەمواری فەرهەنگو تەندروستی ناوچەکە ببینن و مامەڵەی ئەو ئەفسەرە پارە پەرستو خوانە ناسانە لەگەڵ خەڵکی بزانن، هەروەها بۆ ئەوەی لێپرسراوانی ئەو کوشتو کوشتارەی کوردستان وەك گای بەڵەك نیشانی خەڵکی بدەنو سزا بدرێن))(□).

دوای نمایشکردنی ئەو روداوە مێژووییانە سەبارەت بەراپەرینی کوردەکانی بانە دەتوانرێت چەند دەرئەنجامێك وەدەست بخرێت بەم شێوەیەی خوارەوە:

1- راپەرینی کوردەکانی بانە یەکەم راپەرینی چەکداری کوردییە دژی پاشماوەی دامو دەزگاکانی دەسەلاتی ناوەندی لەکوردستانی ئێران لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا، ئەو دەزگایانەی بەدرێژایی زیاتر لەدە ساڵی دیکتاتۆرییەتی رەزاشاو بەپاڵپشتی ئەرتەشی شاهەنشاهی دەرەتانی هەر جوڵانەوەیەکی دژ بەناوەندو بەرهەڵستکارانەی خەڵکی کوردستانیان بڕی بوو.

2-ئەم راپەرینە توانی لەماوەیەکی کەمدا ناوچەیەکی فراوان بگرێتەوەو دەسەلاتی ناوەندی لە بانە، سەردەشت، مەریوان، نەوسود، پاوەو سەقز، دەرپەڕاند.

3- هەموو هەوڵەکانی حکومەتی ئێرانی بۆ سەرکوتکردنی راپەرینەکە بەشکست کۆتایی دەهات لەم بوارەدا زەرەرو زیانێکی مادیو مرۆیی گەورە بەهێزەکانی سوپا گەیشتن کەخراپترینیان شەڕی سیٚ هەمی سەقزو کوشتنی سەر لەشکر ئەمین بوو.

4- سەرکردەی راپەرین کەحەمە رەشید خانی بانە بوو پەیوەندی بەهێزێکی مەزنی وەك حکومەتی بەریتانیا کردو داوای هاوکاریو پاڵپشتی لێکردن بۆ رزگارکردنی کورد لەستەمو چەوسانەوەی چینی دەسەڵاتداری ئێرانو دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ.

5- حکومەتی بەریتانیا نەك هەر هاوکارییەکی پێشکەشی راپەریوەکان نەکرد بەڵکو رێگەی ئەوەشی لێگرتن بەرەو ناوچەکانی تری وەك دیواندەرەو سنە بکشێن، چونکە سیاسەتی بەریتانیا لەسۆنگەی پاراستنی بەرژەوەندییە ستراتیجیەکانی لەناوچەکە ئەو هەڵوێستەی پیٚ گرتە بەر کەلە کێشەی نێوان کوردو دەسەلاتی ناوەندیدا پشتگیری دەسەلاتی ناوەندی بکاتو بۆ بەهێزکردنەوەی پایگاکانی حکومەتی ئێرانی لەکوردستان تێبکۆشێت.

(□) ایغلتن، س.پ، ل49، شایەنی باسە عیسی بەهەڵەو بەپشت بەستن بە ابالانس ساڵی 1942ی کردۆتە ساڵی هەلاتنی حەمەرەشیدخان بۆ عێراق، بڕوانە : عیسی، س.پ، ل397" ابالانس، س.پ، ل49.

(□)کوهستان، 7اسفند 1323.

6- حکومەتی ئێرانی دوای ئەوەی بەهێز نەیتوانی هێمنی و ئارامی بۆ ناوچەکە بگێڕێتەوە، بەسەردانەواندنەوە بۆ راپەڕیوان و بەخشینی شێوە خودموختارییەك بۆ ناوچەکانی (بانەـ سەردەشت) ئەم کارەی ئەنجامدا، ئەمەش هەنگاوێکی تاکتیکی حکومەتی ئێرانی بوو وەك لەدواییدا بەئاشکرا دەرکەوت.

7- راپەڕینی کوردەکانی بانە لەبەر پێکهاتەی عەشیرەتی و تیۆەگلانی لەشەڕی ناوخۆو بەرەڵایی ریزەکانی و شێوازی کارکردنی کلاسیکی نەیتوانی ببێتە جووڵانەوەیەکی رزگاریخوازی نەتەوەی کە زۆربەی چین و توێژەکانی کۆمەڵ لەدەوری بەرنامەکانی خۆی کۆبکاتەوەو بەرەو سەرکەوتنی یەکجارەکی نەتەوەیی رابەرایەتیان بکات. هەر بۆیە دوای بێ هیوایی راپەرینەکە لەهاوکاری بەریتانیا ناچار بوو بەدەستکەوتێکی کاتی رازی بێت کەدوایی بەئاسانی لێی وەرگیرایەوە.

8- راپەڕینی کوردەکانی بانە ئاسەواری خۆیان لەسەر رووداوە کوردستانی و ئێرانییەکان بەجێهێشت لەکوردستاندا زەمینەی بەرهەڵستکارانەی دژ بەحکومەتی ئێرانی رەخساندەوەو دەستکەوتە کاتیەکەشی لەلایەن زۆربەی سەرۆك عەشیرەتەکانی دی کوردەوە بەشێوەیەکی نموونەی چاو لێدەکرا[1].

لەسەر ئاستی ئێرانیش بووە فاکتەرێکی رووخاندنی کابینەی محمد علی فروغی و پتر قووڵ بوونەوەی قەیرانەکانی جگە لەوەی لەسەر ئاستی دەوڵەتە مەزنەکانیش سەرنجی بۆ خراپی پەیوەندییەکانی کوردو دەسەڵاتی ناوەندی راکێشاو لەکێشەی کورد لەئێراندا ئاگاداری کردنەوە.

9-راپەڕینەکە ئەزموونێك بوو بۆ قاڵ بوونەوەی سەربازیی و بەرزبوونەوەی ئاستی هۆشیاری سەرکردەکانی بۆ ئەوەی لەرووداوەکانی داهاتوودا رۆڵی گرنگترو مەزنتر ببینن، بەتایبەتی دوای ئەوەی زەمینەی جووڵانەوەی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی ئێران لەساڵانی جەنگدا رەخسایەوەو بەکۆتایی هاتنی جەنگیش هەستایە سەر پێ.

دووەم: راپەڕینی کوردەکانی ورمێ

هەرێمی ورمێ بریتییە لەهەرێمی باکووری کوردستانی ئێران کەلەدەریاچەی ورمێ وە دەستپێدەکات و بەرەو باکوور تا رووباری ئاراس درێژ دەبێتەوەو لەرۆژئاواشەوە هەتا چیاکانی ئاگریێ دەکشێت، ناوەندی ئەم هەرێمە شاری ورمێ یە کەلەسەردەمی دیکتاتۆرییەتی رەزاشادا وەك بەشێك لەبەرنامەی بەفارسکردنی جوگرافیای کوردستان ناوەکەی گۆڕدرا بۆ رەزائییە. ئەم هەرێمە چەند شارو ناوچەی گرنگی وەك : ماکۆ، خوی، سەلماس، قوتوورو مەرگەوەڕو تەرگەوەڕی لەخۆ گرتووە،

---

[1] هەر لەوکاتەی حەمەرەشید خان لەگەڵ حکومەتی ئێرانی دانوستاندنی دەکرد، سەرۆك عەشیرەتێکی ناوچەی کرماشان کەناوی (کەریم بەگ)ە پەیوەندی بەسەرلەشکر (شابەختی) فەرمانده‌ی هێزەکانی ئێرانی لە کرماشان کردو پێی راگەیاند:

1. رێگا نادەن کاربەدەستانی ئێرانی لەکوردستاندابن.
2. دەزگا بەرێوەبەرایەتییەکان و پۆستی ژاندارمەری لەلایەن کوردەکانەوەی ببرێتە رێوە.
3. خوێندنگا لەناوچەکەدا دابمەزرێت کەلەپاڵ زمانی فارسی، زمانی کوردیش بخوێندرێت.
4. کوردیش وەك فارس مافی ئەوەی هەبێت خۆ بۆ ئەندامەتی مەجلیس هەڵبژێرێت.
5. پرۆژەی رێگای نوێ دابمەزرێت و هەوڵی رێخستنی بازاڕو بەروبومی ناوچەکە بدرێت. بڕوانە:

Borhanedin A.yassin, op,cit,p97.

www.pertwk.com

هـەروەها وەك پێشـتر ئاماژەمـان بـۆ كـرد كەلەسـەردەمی دەسـەڵاتدارییەتی رەزاشـادا جوگرافیـای كوردستان دابڕدابڕ كرا، هـەرێمی ورمـێ ناوچـەی موكریانیشـی خرایـە سـەر، كـە شـارەكانی: مـەهاباد، سەردەشت، بۆكان، شنۆ، نەغەدەو میاندو ئـاوو دەوروبـەری دەگرتـەوەو كرایـە یـەك پارێزگـای بـەناوی ئوستانی ئازەربایجانی رۆژئاوا كەشاری رەزائییە بووە ناوەندی بەرێوەبەرایەتییەكەی().

ناوچـەی ورمـێ تایبەتمەندییـەكی خـۆی هەیـە كەتارادەیـەكی زۆر لەهەرێمـەكانی دی كوردسـتانی ئێرانـی جیـا دەكاتـەوە، ئـەویش تێكـەڵاوبوونێتی لەگـەڵ ناوچـە ئازەرنشـینەكان و گیرۆدەبـوونێتی بـەو ناكۆكی و كێشـە مەزهـەبی و نەتەوەییـە مێژووییـەی نێـوان دووگـەلی كـوردو ئـازەر كەبـە كێشـەی كـوردو عەجـەم دەناسـرێت ()، ئـەم كێشـەیە كـە ناوەرۆكەكـەی لەسـەر زەوی و چەسـپاندنی حاكمییـەت و مەوقعییـەتی ئـابوری و كۆمەڵایەتیـە، لەئـەنجامی سیاسـەتی چـەوتی چینەكاربەدەسـتەكان و دەسەڵاتدارانی ئێرانـی بەمەبەسـتی خۆشـكردنی ئـاگری دووبـەرەكی و بەدیهێنـانی بەرژەوەندییـەكانیان زیـاتر قـووڵ ببـووەوە، حكومـەتی ناوەنـدی بـەردەوام ئاسـانكاری و بـۆ بـەئازەری كردنـی ناوچـە كوردنشـینەكان دەكـردو پاڵپشـتی موڵكـدارە عەجەمـەكانی دەكـرد تـا زەوی و زاری كوردەكـان زەوت بكەن و لەناوچە دەشەتایی و بەپیتەكان هەڵیان كەنن و بەرەو چیاكان پاڵیاننێن. لەلایەكی تـرەوە بـەهۆی هاومەزهەبی ئازەرو فارس، حكومەتی ناوەندی لەرووی ئابوری و بەشداریكردنی دەسـەڵاتەوە باوەشـی بۆ بەشێكی زۆری دەرەبەگ و ئەریستۆكراتی لادێ و بۆرجوای بازرگانی عەجەمـەكان كردبـووەوە لەسـەر حیسابی كوردەكان رۆژ بەرۆژ مەوقعییەتی ئابوری كۆمەڵایەتییان بـەهێزتر دەكـرد تـا لـە هـەر رووبـەروو بوونەوەیـەكی كـوردو دەسـەلاتی ناوەندیـدا وەك ئـامرازو لەمپـەرێك دژی گـەلی كـورد بـەكاریان بهێنێت، خەڵكـە رەشـۆكەكەی عەجـەمیش بـەهۆی وابەسـتەییان بەچـینە دەسـەڵاتدارو موڵكـدارە دەوڵـەت پەرستەكانەوە لەلایەك، هەروەها بەهۆی كاریگـەرێتی مەزهـەبی و سـوننی بـوونی كـورد لەلایـەكی تـرەوە زۆر جـار بـێ دەسـتكەوتێكی ئـەوتۆ لەكێشـەكەدا بـەقازانجی دەسـەڵاتی ناوەنـدی هەڵدەسـوڕان، ئـەوەش زیاتر هەستی كوردەكـانی ناوچـەكەی دەوروژانـد و مەسـەلەكەی دەشڵەقاند بـە شێوەیەك هەنـدێ جـار تووشی سەرەڕۆیی زیادە ڕۆیی دەكردن و عەجـەمیان بـە گشـتی وەك دوژمنێكـی سەرسـەختی خۆیـان دادەنا() ئەوەی ئەم دیدەی زیاتر دەچەسپاند ئەو سیاسەتە بـوو كـە دەسـەڵاتی ناوەنـدی لـەم هەرێمـەی گرتبویە بەر , ئەویش دانانی زۆربەی لێپرسـراوو ئەنـدامان و كاربەدەسـتانی دەزگا سـەركوتكەرەكانی حكومەت بوو لە عەجەمـەكان, بـەم شێوەیە گـەلی كـورد لـەم ناوچـەیە لـە كێشـەیەكی بەردەوامـدا لەگـەڵ

()مدنی، س.پ، ل16.

() بۆ زیاتر: امین، س.پ.

() هەر دوای رووداوەكانی خەرمانان دێرە شیعرێك كەوتبووە سەر زاری خوێندەوارانی كورد لەهەرێمەكە دەڵێت:

"زەمانی شادی و عەیشە لەغوصەو دەردو غەم هەڵدە ئەگەر مەردی كوڕی كوردی لەئاثاری عەجەم هەڵدە"

رۆژنامەی (كیـوان)ی چاپی ورمـێ لـەوەڵامی ئـەم شیعرەدا وتـارێكی توونـدی لەسـەر كـورد نوسـیبوو كەلەلایـەن هەنـدێك رۆشنبیرانی ئەو وەختەدا وەڵام درایەوەو جۆرە شەڕە دەنووكێكی دروست كردبـوو، لـەنێوان كـوردو عەجەمـدا، هـەروەها هەندێك لەئاغاكانی كوردی ناوچەكە كەدەرفەتیان بۆ هەڵدەكەوت پەلاماری گوندە عەجەم نشینەكانیان دەداو تاڵانیـان دەكردن، (حیسامی) دەگێڕێتەوەو دەڵێت: ((هەمزە سوارە ئاغایەكی بەزیپك و ئازاو زاڵمی مامەشا بوو، هەر لەو كاتەشدا خۆی بەكوردی وڵات پارێزی دەزانی، بەڵام دێهاتی جوفری ورمێشی هەموو تاڵان كردبوو)).

حیسامی، س.پ، ل87-88.

www.pertwk.com

حكومـەت و عەجەمـەكانى سـەر بـە دەوڵەتـدا دەژيـان(□) دواى ڕووداوەكـانى خـەرمانان, هـەرێمى وورمىٚ كەوتە ژێر نفوزى سوپاى شورەوى يەوە لـە زۆربـەى شـارەكانى ئەم هەرێمـە ئەفسـەرى سياسـى شورەوى كە زۆربەيان توركى ئازەربايجانى شورەوى بوون كرانەبەرپرسى ئاسايش, راستە لەشكرى شاهەنشاهى لەم ناوچەيە بلاْوەى پێكرابوو بـەلاْم دەستگا بەرێوەبەرايەتيـەكانى دەسـەلاْتى ناوەنـدى و پۆستـەكانى ژانـدرميان هێشـتا لـىٚ مابووكە بۆ چاوترسـاندنى خـەڵكى و هـەل وەرگـرتن لـەو دەرفەتـەى وولاْتـى تێكـەوتبوو زۆر لـە جـاران خـراپتر كەوتبوونەبـەكارهێنانى تونـد و تيـژى و چەوسـاندنەوە و ڕووتاندنەوەى خەڵكى , هەر بۆيە لە هەل ومەرجێكى وا ناسكدا و لەگەڵ گەڕاندنەوەى نفوزى سـەرۆك عەشيرەتەكان و گـەورە پياوانى كـورد بـۆ ناوچـەكە ئاسـايى بـوو كـە پێكهەڵپـژان لـە نێـوان هـەردوو لادا دروسـتبێتو پۆسـتەكانى ژانـدارمو دەسـتگاكانى تـرى دەسـەلاتى ناوەنـدى كەسـومبلى چەوسـانەوەو ستەمى سەردەمى ڕەزاشاهى بوون بكەونە بەر پەلامارو هێرشى كورد.

ئاشكرايە هەر دواى داگيركردنى ئێران لەلايەن هاوپەيمانەكانەوە ئەوەنـدەى نەخايانـد كەسـەرۆكى بەناوبانگى عەشيرەتى شكاك عەمـەر خـانى شـەريفى كـە ايغلتن بـەلێهاتوويى ديپلۆماسـىو دووربينـى ناوى دەبـاو پێشـتر لەسـەر هەڵوێسـتى كوردانـەو هاوكـارى سمكـۆى شـكاك خرابـووە زينـدانى (قەسـرى قەجەر)ەوە(□) ئازاد بووو گەڕايەوە ناوچـەكەى خـۆىو دەسـەلاْتى فراوان كـردو هێزێكـى چەكدارى 20 هەزار كەسـى كـۆكردەوەو كەوتـە پـەلاماردانى پۆسـتەكانى ژاندارمو كـۆنترۆڵى ناوچـەى نێـوان شـائاواو مـاكۆى كـردو سـەربەخۆيى خـۆى لـەتاران راگەيانـد، عەمـەرخان كـە عەشـيرەتەكانى دى ناوچـەكەى وەك جـەلالىو ميلانـى لـەدەور كـۆكردەوە، ئالاْيـەكى تايبەتيشـى بـەرزكردەوەو كەتەختەكـەى سـەوزو ناوەراستەكەى دوو خەنجەرى كوردى راستو چەپو لەگۆشەيەكى سەرەوەشيدا سىٚ ئەستێرەى سپى نەخشێنرابوون(□).

(دهقـان) كـەتێكراى راپەڕينـەكانى كـورد بەچـەتەگەرىو راپـەڕيوانيش بـە (مـاجراجو، مفسـدەجو، وطن فروشو اشرار) ناو دەبات، هێرشـى عەمـەرخانى شـكاك بـۆ سـەر دەزگـا دەوڵەتييـەكانو ژاندارمو بـەم شـێوەيە دەگێڕێتـەوە ((دواى هاتنـە نـاوەوەى سـوپاى بێگانـەو لێكهەڵوەشـانى لەشـكرو راكردنـى ئەفسـەرانو بـەديلگرتنى هەنـدێكيان، لەرەزائييـەش وێنـەى شـوێنەكانى تـرى وڵات ئاسـايشو ئـارامى بيست ساڵە بەئاژاوەو گێرە شێوێنى شوێنى گيرايـەوە، هەنـدێك لەسـەرۆكە كـوردە دەسـەلاْتخوازەكانى دەوروبەرى رەزائييـە كەلەسـەردەمى سـەڵتەنەتى رەزاشـادا گوێڕايـەڵى دەوڵـەت بـوونو هەنـدێكى تريـان وەك (عومـەر خـانى شـكاك) كەلەبـەر تاوانـە كۆنـەكانى كەلـەدەورانى يـاخى بـوونى سمكـۆدا ئـەنجامى دابـوو، سـالاْنێك بـووخرا بـووە زينـدانى قەسـرى قەجـەرەوە لـەتاران، دواى شـەهريوەرى 1320 (ئـابى 1941 – ل) ئـازاد بـوون، دووبـارە هەنـدێك لەوانـە لـەژێر كاريگـەرى پڕوپاگنـدەى بێگانـەو ئەفسـەرانى سوپاى داگيركەردا كەوتنە بەد رەفتارىو پەلامارو تالاْنكردنى گوندەكانى شار))(□).

(□) (ايغلتن) دەڵێت" لـەو كاتـەدا هيـواى ئـازاديى كـورد لەپاكژترينو روونترين شـێوازى خۆيدا لـەكێوەكانى رۆژئـاواى رەزائييەوە خۆى دەنواند، ئازادييـەك تێكـەڵ بوو بەپـەلاماردانو رێگـرتنو هێـرش كردنـە سـەر گوندنشـينەكانو گـومرگ وەرگرتنيش" بڕوانە: ايغلتن ، س.پ، ل35.

(□) هـ. س، ل39.

(□)البكاء، س.پ، ل138.

(□) دهقان، س.پ، ل668–669.

سەر لەشكر (ئەحمەد زەنگنە) كە ئەو دەمە ئەفسەرێكی سەربازی لەشكری چواری رەزائییە بووە، لەیادداشتەكانیدا بەتوندی هێرش دەكاتە سەر عەمەرخانی شكاك و هەندێك سەرۆكی كوردی تری وەك: رەشید بەگی جیهانگیری، زیرۆ بەگی هەركی[1] و تەها هەركی بەتالانچی و نۆكەری بێگانەیان ناو ئەبا كەپەلاماری دەزگای ژاندارمەی دەروازەی شاپوورو بنكەی پۆلیسی 3ی شەقامی داریوشی ورمێ یان داوە[2].

ئەم دوو نووسەرە ئێرانییە كەیەكێكیان كاربەدەستێكی مەدەنی و ئەوی تریان ئەفسەرێكی سەربازی ئەرتەش بووە، بەهیچ جۆرێك باسی خراپی سیاسەتی حكومەتیان بەرامبەر كوردی ئەم هەرێمەو باسی داواكارییەكانی راپەڕیوەكان ناكەن، جگە لەوەی رەزاشا بە (كبیر) و دەورانی دیكتاتۆری بەئاسایشی بیست ساڵەو كوردیش بەئەشرارو راپەڕینەكەیان بەفیكی بێگانە لەقەڵەم دەدەن، ئەم دوونووسەرە كە دواتر لەسەر دەستی هێزە دیموكراتخوازەكانی ناوچەكە یەخسیر كران، مەبەستیان لەبێگانە یەكێتی شورەوییە بێ ئەوەی تاكە بەڵگەیەكی مێژوویی پشتگیری ئەم تۆمەت هەڵبەستنەیان بكات.

بەهەر حاڵ یەكێك لەو راپۆرتانەی كە بۆیەكەمجار لەلایەن كۆنسوڵخانەی تازە دامەزراوی ئەمەریكایی لەتەورێزی پایتەختی ئازەربایجانی رۆژهەڵات بەرزكراوەتەوە، راپۆرتی كونسوڵی ئەمەریكی (كانیهوڵم/ Kuniholm)ە كەباسی هەل و مەرجی ئاڵۆزی ورمێ تیادا كردووە، بەپێی ئەم راپۆرتە راپەڕیوەكان پەلاماری 800 ژاندارمی ئێرانییان لەگوندەكانی دەرەوەی ورمێ دا داوە، هەروەها داوایان لەحكومەت كردووە سەربەخۆیی ناوخۆییان بۆ مسۆگەر بكات چونكە ئەوان خۆیان بەكۆمەڵێكی نیمچە سەربەخۆ دەزانن، هەروەها بەپێچەوانەوە هەرەشەی پەلاماری هەموو پۆستەكانی ژاندارمیان لەناوچەكەدا كردووە[3].

حكومەتی ئێرانی نەهێزێكی سەربازی ئەوتۆی لەناوچەكەدا لەبەردەستتدا بوو تاراپەڕینەكەی سەركوت بكات و نەسیاسەتێكی پراگماتییانەو گونجاویشی گرتە بەر تالەگەڵ راپەڕیواندا بسازێ و لانی كەمی داواكارییەكانیان بۆ بهێنێتە دی، هەر بۆیە رۆژ لەدوای رۆژ راپەڕیوەكان هێرشی خۆیان بۆ سەر بنكەو بارەگاكانی حكومەت فراوانتر دەكردو گەمارۆی شارەكانیان توندتر دەكرد، بەرادەیەك لەسەرەتای ساڵی 1942دا شاری ورمێ ی پایتەختی هەرێمەكەیان خستە ژێر گەمارۆو پەلامارەوە.

لەراپۆرتێكی نوێنەرایەتی حكومەتی عێراقی لەتاران باسی بارودۆخی شاری ورمێ بەمجۆرە هاتووە ((كونسوڵخانەكەمان لەشاری تەورێز ئاگاداری كردینەوە كەحاڵەتی ئاسایش لەشاری رەزائییە

---

[1] زیرۆ بەگی هەركی یەكێك بوو لە سەردەستە چەكدارەكان و دەستەراستی سمكۆی شكاك، دوای ترۆركردنی سەرۆكەكەی لەلایەن رەزاشاوە، رایكردە عێراق، لەساڵی 1941دا گەڕاوە ناوچەكەو لەدۆڵی (باراندوز) دەسەڵاتێكی بۆ خۆی پێكهێنا، پەیوەندییەكی بەتینی لەگەڵ ئەفسەرە سیاسییە شورەوییەكاندا هەبوو لەناوچەكە، ئەم كابرایە چۆنی بۆ بلوایە دەستی لەشكری ئێرانی و دەزگاكانی ژاندارم و دەوەشاندو لەناو سەرۆك عەشیرەتەكانی كورددا ناوبانگێكی زۆری هەبوو.

Roosvelt,op.cit,p151.

[2] زنگنه، سر لشكر احمد، خاطرات در مأموريت من در اذربايجان از (شهريور 1320 تا دی ماه 1325)چاپ دوم، انتشارات شرق، ص35-36.

[3] السبكي، س.پ، ل166.

تائێستا جێی سەرنجە، لەبەر ئەوەی دەسەڵاتدارانی ئێرانی ناتوانن کۆنترۆڵی کاروباری شارەکە بکەن‌و تائێستا چەند حاڵەتی پەلامار روویانداوە))[].

کونسوڵی گشتی بەریتانیا لەتەورێز لەراپۆرتێکیدا هۆی پشێوی شاری ورمێ بەمجۆرە باس دەکات ((لەگەڵ سەردانی سەرهەنگ هاشمی بۆ رەزائییە رووداوەکان دەستیان پێکرد، ئەو سەرهەنگە فەرمانێکی دەرکرد بۆ کوردەکان لەناو شاردا نابێ چەك هەڵبگرن‌و داوای لەژاندارمەکانی کرد کەلەناو شیعەکانی دانیشتووی ئەوێدا هەڵیدەبژاردن‌و چەکداری ئەکردن کەبەزوویی فەرمانەکانی جێبەجێبکەن، ئەم پیاوە بێ دیسپلینانە بەکوشتنی یەکەمین کوردێکی کەویستیان چەکی بکەن دەستی پێکرد. زنجیرەیەك رووداوی بەدوا یەکدا وایان لەکورد کردبوو کەوا بزانن ئەفسەرانی فارس هەوڵی گێڕانەوەی دەسەڵاتی زۆردارانە ئەدەن بۆ ناوچەکە))[].

لەسەرەتای ساڵی 1942دا کونسوڵخانەی بەریتانی لەتاران هەندێك زانیاری لەکونسوڵی تورکیاوە لەورمێ بەدەست گەیشتووە لەمەڕ دامەزراندنی حیزبێك بەناوی (ئازادی) لەلایەن کوردو ئەرمەن‌و ئاسوورییەکانەوە، بەپێیئەم زانیارییە ئەم حیزبە بیرەوەرییەکی ئاراستەی حکومەتی ناوەندی کردووە تیایدا داوا لەکار بەدەستانی ئێرانی دەکات شاری ورمێ چۆڵ کەن[]، وێ دەچێ ئەو حیزبەی باسی لێوە کراوە (حیزبی ئازادیخوای کورد) بێت کە (عەزیز زەندی) دوای داگیرکردنی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە لەموکریان دایمەزراند وەك دواتر لەسەری دەئاخفین.

هەر چۆنێك بێت جموجۆڵەکانی کوردەکانی شاری ورمێ‌و هەوڵەکانی سەرهەنگ هاشمی بۆ بەخشینەوەی چەك بەسەر عەجەمەکان‌و پێداگرتنی لەسەر چەککردنی کوردەکان‌و بڵاوکردنەوەی پروپاگەندەی درۆو چاووراوکردن قەیرانەکەی بەرەو تەقاندنەوە برد[]، ئاغایانی عەشیرەتەکانی هەرکی‌و شکاك لەمزگەوتی سوننی شار کۆبوونەوەو باسی پێکهێنانی حکومەت‌و یەکێتی کوردیان دەکرد[]، لە 28ی نیسانی 1942دا کوردەکانی شار خۆپێشاندانێکیان سازداو هێڵی تەلەگرافیان قرتاندو چەند ژاندارمێکیشیان کوشت[].

لەدەرەوەی شاریش عەشیرەتەکانی ناوچەکە ژمارەیەك دەستەی چەکداریان رێکخستبوو لەژێر رابەرایەتی سەرکردەکاینان وەك: زیرۆبەگ، رەشید بەگ‌و عەمەر ئاغا، ئابلۆقەیان خستە سەر شار، لەراستیدا دۆخەکە ئەوەندە بۆ حکومەتی ئێرانی دژوار بوو کەحاکمی شار (امیر ابراهیمی) هەڵات بوو

([]) وەرگیراوە لە :سلمان،س.پ،ل111.

([]) وەرگیراوە لە:ئەمین ،نەوشیروان مستەفا, حکومەتیکوردستان رێبەندانی 1324–سەرماوەزی 1325. کورد لە گەمەی سۆڤێتی دا, چاپی دووە , هەولێر, 1993,ل 52.

([]) From the British Legation in Tehran to the Foring Office , Jan q. – 1942, Fo , 371/ 31388, persia 1942,PRO.

([]) ژیگالینا, ئولگاریڤانوڤا , باری سیاسی کوردستانی ئێران لە ساڵانی 1942– 1945 دا , وەرگێرانی : کامەرانی قادر شۆرش, رووناکبیری–گۆڤار , ژمارە 1, ستۆکهۆڵم, مارتی 1992, ل101.

([])حیسامی,س.پ, ل72.

([]) کۆچێرا , کریس , مێژووی کورد لەسەدەی 20–19 دا , وەرگێرانی:محمد ریانی,چاپی هەوەڵ, چاپخانەی کارون, تاران, بەهاری 1369ی هەتاوی , ل257.

بۆ تەورێز، عەجەمەكانی دەوڵەتیش هێدی هێدی شاریان چۆڵ دەكردو پەیتا پەیتا داوای هاتنی لەشكرو یارمەتیان لەناوەند دەكرد تا لە (دڕندەیی) كوردەكان بیانپارێزن[]، دهقان دەربارەی هەڵوێستی ئێرانی دەڵێت ((هەڵبەتە لەو كاتەدا دەفعی ئەشراری كورد بەلای حكومەتی ئێرانەوە كارێكی زۆر سەخت نەبوو، گرفت لەوەدا بوو دەسەلاتدارانی سیاسیو فەرماندەكانی سوپای شورەوی كەناوچەكانی ئازەربایجانی رۆژئاوایان داگیر كردبوو، رێگەیان نەدەدا هێزی دەوڵەتی بنێررێتە ئازەربایجان، ئاشكرایە ئەشراریش لەم مەسەلەیە ئاگادار بوون بۆیە رۆژ لەدوای رۆژ چاونەترس ترو بێ منەت تر دەبوون))[].

(عەلی سوهەیلی) سەرۆك وەزیرانی ئێرانی لەو دەمەدا لەتارانەوە تەلەگرافێكی بۆ كارمەندانی دەوڵەتو خەڵكی رەزائییە ناردووە كە ئەمە وەرگێڕدراوی دەقەكەیەتی ((بێ ئەندازە، لەهەڵگیرساندنی ئەم رووداوانە دڵگرانمو هەر كارێك پێویست بوو ئەنجام درا، تەلەگرافم لەگەڵ ئاغای (فەهیمی . فهیم الملك حاكمی گشتی ئازەربایجانی رۆژهەلات لەتەورێز – ل)كردوەو داوام لێكردووە كە خۆی بەرەو رەزائییە حەرەكەت بكاتو كەسێكی شیاو بەفەرماندار لەشوێنی ئاغای (امیر ابراهیمی) دابنێت، لەگەڵ عەمەر ئاغاش تەلەگراف كراوەو لەگەڵ رووسەكانیش خەریكی چاوپێكەوتنین))[].

حكومەتی ئێرانی لەلایەكی ترەوە ژاوەژاوێكی راگەیاندنی دەستپێكردبوو، هەموو رووداوەكانی بەدەستی لێپرسراوەكانی شورەوی لەئازەربایجان دەناساندو داوای لەنوێنەرو دپلۆماتەكانی ئینگلیزو ئەمەریكاییەكان لەئێران دەكرد فشار بخەنە سەر شورەوی تالە مەسەلەی چەككردنی راپەڕیوەكانو گەڕانەوەی دەسەلاتی ناوەندی بۆ ناوچەكە هاوكاری حكومەتی ئێرانی بكات[].

شایەنی باسە دپلۆماتەكانی ئینگلیزو ئەمەریكاو توركیا لەئێران زۆربە وردی چاودێری راپەرینی كوردەكانی ورمێ یان دەكردو لەم رووەوە بەرەیەكی هاوبەشیان پێكهێنابوو تا فشار بخەنە سەر شورەوی بۆ ئەوەی داواكارییەكانی تاران جێ بەجێبكاتو چیدی لەوە زیاتر راپەرین درێژە نەخایەنێت، چونكە بەرای ئەوان مەسەلەكە زۆر لەوە مەترسیدارترە كەشورەوی دەیبینێت، مەسەلەكە هەرەشەیەكە بۆ بەرژەوەندییەكانی هەمووانو تەنیا لەبەرژەوەندی بەرەی فاشیزمدا دەبێت[].

هەر زوو لە 23ی ئەیلولی 1941دا ئەنتۆنی ئیدن Antony Eden وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بە (ئیڤان مایسكی Evan Maisk) كونسولی شورەوی لە بەریتانیا راگەیاند هەر دەستێوەردانێك لەكاروباری ناوخۆی ئێرانو هەر لایەنگرییەك لەبزاڤە جیاخوازەكان لەباكووری ئێران لەلایەن روسەوە شتێكی قبوول نەكراوە[]، هەروەها ئیدن لەبەرواری 21ی كانونی دووەمی 1942 بەبۆنەی رووداوەكانی

() ژیگالینا , س.پ, ل102

() دهقان , س.پ, ل669.

() هـ. س, ل670.

()هـ.س ، ل670–671.

(). Borhanedin,op.cit,p90-91

() رمضانی، س. پ، ل111.

کوردستــانو راپــەرینی ورمــێ وە بیرەوەرییــەکی داوە بەکونســوڵی شــورەوی لەلەنــدەن بڕوانــە پەیوەستی ژمارە (1).

سەبارەت بەهەڵوێستی حکومەتی ئەمەریکاش، راپەڕینی کوردەکانی ورمــێ هــەلێکی گونجاوی بــۆ دیپلۆماسییەتی ئەمــەریکی رەخســاند تــا بــەناوی پاراستنی بەژرەوەنــدی هاوپەیمانــەکان دژی فاشــیزم، ببێتــە مەیــدانو رۆڵــی دادوەرێکــی فێڵبــاز ببینێــت، بەچەشــنێك ســەرەتایەکی ســەرکەوتوو بێــت بــۆ جــێ خۆشکردنی ئەم دیپلۆماسییەتەو کارکردنی بۆ بەهێزکردنو پاراستنی بەرژەوەندییــە ستراتیژییەکانی ئەمەریکا لەئێران. شایەنی باسە لەم بوارەدا جگە لەتوانا سیاسیو دیپلۆماسی ئەمــەریکا، فاکتــەرەکانی ئەمــەریکایی بــوونی بــڕی زۆری ئــەو یارمەتییانــەی لەرێگــەی ئێرانــەوە بەشــورەوی دەدران، هــەروەها شێوازی سیاسەتی دەرەوەی حکومەتی ئێرانی لەم قۆناغەدا کەپێی دەگووترا (سياست موازنه منفي) واتە پشت بەستن بەزلهێزێکی سێهەمی وەك ئەمەریکا بــۆ بــەدیهێنانی هاوســەنگیو مامەڵــەکردن لەگــەڵ دوو زلهێزەکەی تر کەشورەویو بــەریتانیا بــوو(□)، ئەمانــە تێکــڕای ئەگــەری ســەرکەوتنی دبلۆماســیەتی ئەمەریکی لەئێران لەبارتر دەکرد، خۆلێرەدا ناشــکرێ ئــەوە لــەیاد بکرێــت کەلەســەر ئاســتی رای گشــتی ئێرانیشوتەنانــەت لای زۆربــەی رۆشــنبیرانی ناوچــەکە تــا ئــەو کاتــە نــاوەرۆکی سیاســەتی ئــەمریکایان سەرەبات بەرژێمە دیکتاتۆرە فاشی رەفتارەکانی ناوچەکە بــۆ روون نــەبوو، کــە وای کردبــوو زیــاتر وەك کۆترێکی ئاشتی بێتە بەرچاو.

هەڵوێستی حکومەتی ئەمەریکا لەهەمبــەر راپــەرینی کوردەکــانی ورمــێ هەڵوێســتێك بــوو کــە دەکــرا هەر ئەو کات گەلی کورد ناوەرۆکی راستەقینەی سیاسەتی ئەمەریکا بەدرێژایی قۆنــاغی جــەنگی ســارد بەرامبــەر کێشــەی نەتــەوەیی کــورد بزانیبــا، چــونکە ئەمەریکییــەکان پێیــان وابــوو کــە راپەرینەکــە بــەئارەزووی شــورەووی هەڵگیرســاوەو ئامــانج لێــی بەلشــەفەکردنی ئازەربایجــانی ئێرانییــە، کــانیهوڵم کونســوڵی ئەمــەریکی لەتــەورێز رای وابــوو کەشــورەوییەکان خۆیــان لەئاســەواری ئــەم راپەرینــە گێــل کردووەو حکومەتی ئێرانی پێویستە هێزەکانی بنێرێتو سەرکوتی راپەڕینەکە بکات. هــەروەها دوای ئەوەی کونسوڵ چاوی بەمحەمەد رەزاشا کــەوت، شــا داوای لێکــرد کەوڵاتــە یــەکگرتووەکان هــەوڵ بــدات فشــار بخاتــە ســەر شــورەوی تــا رێگــە لــەناردنی هێزەکــانی ئێرانــی بــۆ ســەرکوتکردنی راپــەڕیوەکان نەگرێت(□).

ســەیرتر ئەوەیــە نــەك تــەنها دیپلۆماتــە ئینگلیــزو ئەمــەریکیو تورکــەکانو راگەیانــدنی حکومــەتی ئێرانی رووداوەکانی ورمێ یان بەدەستی شورەوی دەزانی، بەڵکو نازییەکانو جاسوســەکانیان لــەئێران بەمەبەســتی قۆزتنــەوەی مەســەلەکان وایــان بڵاودەکــردەوە کەشــورەوی بزوێنــەری ســەرەکی شۆڕشــی کوردەکانی ورمێیەو لەم رێگایەوە خوازیاری داگیرکردنی ئێرانە(□).

لەراستیدا بەڵگەیەکی ئەوتۆ بەدەستەوە نییە لێکۆڵەر بڕیاری ئەوە بدات کە راپــەرینی کوردەکــانی ورمــێ بەدەســتی شــورەوی رابووبێــت، چونکە راپەڕینەکــە خزمــەتێکی راســتەوخۆی بەرژەوەندییــەکانی شورەوی لەناوچەکەدا نــەدەکرد، هــەموو قســەیەك کــە ئــەو لایــەنو دیپلۆماتانــەی شــورەوییان پــێ تاوانبــار

(□) جــواد، خالــد موســی، العلاقــات الامريكيــة الايرانيــة 1968-1988، رســالة ماجســتير غــير منشــورة، كليــة العلــوم السياسية، جامعة بغداد، اذار 1990، ص10.

(□) السبكي، س.پ، ل166.

(□) هـ.س ، ل169

دەكـردو دووپاتيـان دەكـردەوە تـەنيا ئـەوەبوو كەچـۆن هێزەكـانی لەشـكری سـوور كـەژمارەيان لەناوچەكەدا نزيكـەی 20 هـەزارێك دەبێـت رێ بەعەشـيرەتە كوردەكـان دەدات بـەئازادی چـەك هـەڵگرن و چۆنە كۆتـايی بەراپـەڕينی 3 هـەزار كـورد ناهێنێـت؟ دواتـريش بۆچـی سـوپای شـورەوی رێگـا نـادات هێزەكانی سوپای ئێران بەمەبەستی سەركوتكردن و گەڕانەوەی دەسەلاٌتی ناوەندی بچێتەوە ورمێ؟([1]).

لێـرەدا پێويسـتە بزانرێـت كەروسـيای شـورەوی خـاوەنی پـلان و سـتراتيژێكی تايبـەت سـەبارەت بەكێشەی كوردو جولاٌنەوەی نەتەوەيی كورد نـەبووە كـاتی هاتنـە ناوەوەيـان بـۆ خـاكی ئێـران و دەست بەسەراگرتنيان بۆ بەشی باكوری كوردستان، بەڵكو بەپێی روداوەكان و بەگوێرەی رۆژ مامەڵەيان لەگەڵ مەسەلەكاندا دەكرد، بەدرێژايی سالاٌنی جەنگ قازانجی ستراتيژی سياسی و سوپايی شورەوی لـەوەدا بوو نەك بە تەنها مەڵبەندەكانی ئێران بەڵكو تەواوی ناوچەی رۆژهەلاٌتی ناوەراست ئارام و هـێمن بێـت و پشێوی ئەو شارێگەيە نەگرێتەوە كـە هاوكـاری و يارمەتييـە سـەربازييەكانی هاوپەيمانـەكانی ئينگلـيزو ئەمـەريكای دەگەيەنێتـە دەسـت، تابتوانێـت هـەموو هـەوڵێكی بـۆ بەرپەرچـدانەوەی هەرەشـەی نـازيزم تەرخان بكات و دڵی دراوسێكانی و هاوپەيمانەكانی لەم بارەيەوە راگرێت([2]).

سياسەتی شورەوی لەو بەشەی كوردستانی ژێر نفوزی خۆيان سياسەتێكی پراگمـاتی بـوو، دوور بـوو لـەتێڕوانينێكی ئايـدۆلۆژی، لـەو راستيەوە هـەڵقولاٌبوو كەپێويسـتە شـورەوی دوژمنايـەتی سـەرۆك عەشيرەتەكانی كورد نەكات و نەيانكاتـە دوژمـن لـەخۆی، چـونكە لـەو دەمـەدا عەشـيرەتەكان فاكتـەرێكی سياسی و كۆمەلاٌيەتی بوون نەك بەتەنيا سەبارەت بەسياسەتی ناوخۆی ئێران، بەڵكو لەسەر پەيوەنـدی نێوان زلهێزەكانيش لەناوچەكەدا بايەخ و كاريگەری خۆيان هەبوو.

هـەر بۆيـە شـورەوی بـۆ پاراسـتنی هـێمنی و بەرێوەچـوونی كاروبارەكـانی لەناوچـەكەو سـڕينەوەی ئەووێنەيەی كە كورد لەسالاٌنی جەنگی يەكەمی جيهانييەوە لەسەر رووس وەريانگرتبوو، هەروەها ئەو پروپاگەندانەی كە دەسەلاتدارانی ناوەندی و دوژمنانی كۆمۆنيزم دەياندا بەگوێی خەڵكی كوردستاندا. هەوڵيدەدا خۆی نەكاتە لايەن لەكێشەی نێوان كوردو دەوڵەتی ناوەنديدا([3]). جگـە لـەوە پێـی بـاش بـوو كورد لـەو ناوچـەيەدا ئـەو نيمچـە ئازادييـەی بپـارێزن كەلـەدوای هەڵوەشـاندنی ئەرتـەش بـەدی هـاتبوو، چونكە بەرای شورەوی هەر فشـارێكی دەسـەلاٌتی ناوەنـدی و دەزگـا سـەركوتكەرەكانی. هـەر هەوڵـدانێك بۆ گەڕاندنەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەو كاتەدا دەبوونە رووبەڕووبوونەوەی زياترو ئەمـەش دەبـووە مايەی ئاژەوەو خولقاندنی نائارامی لەو دۆخە ناسكەدا.

كەواتـە سياسـەتی شـورەويش لەپاراسـتنی ئاسـايش و هێوركردنـەوەی قەيرانـەكان لەناوچـەكە سەرچاوەی دەگرت. بەلاٌم بەو شێوازەی شورەوی پـێ باشـە واتـە باشـكردنی پەيوەنـدی لەگـەڵ سـەرۆك عەشيرەتەكان و رێگرتن لەفشـاری دەسـەلاٌتی ناوەنـدی لەسـەريان و پێكهێنـانی جۆرەهـا هاوسـەنگەييەك لـەنێوان لايەنـەكانی هاوكێشـەكە، نـەك بـەو شـێوەيەی حكومـەتی ئێرانـی خوازيـاری بـوو، وتـورك و

---

[1] هـ.س، ل168.

[2] ئەمين، س.پ، ل241–242" بلوريان، س.پ، ل24.

[3] ايغلتن، س.پ، ل35.

ئەمەریکاو بەریتانیاش لایەنگری بوون، واتە سیاسەتی گەڕاندنەوەی لەشکرو پەلامارو سەرکوتکردنی عەشیرەتەکان کەلەو ناوچەیەدا ئەگەر کرابا گۆبەندی گەورەتری بەدوادا دەهات[□].

هەر بۆیە ئەو سیاسەتەی شورەوی بەرامبەر عەشیرەتە کوردەکان ئەوە ناگەیەنێت کەشورەوی هاندەری هەستی نەتەوەیی و گیانی سەربەخۆخوازی گەلی کورد بووبێت لەناوچەکەو بەڵێنی هاوکاری پێدابن بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی نەتەوەیی و جیابوونەوە لەئێران. چونکە کارێکی بەمجۆرە نەك هەر ئەیخستە سەنگەری ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران، بەڵکو تەواوی دۆستەکانی دی ئەو دەمەی لەئینگلیزو ئەمەریکاو تورکیا لیێ دەووڕژاند. ئەمەش لەو قۆناغەدا بەهیچ جۆرێك لەخزمەت بەرژەوەندییەکانی شورەویدا نەبوو، بەتایبەتی ئەگەر بزانین هێشتا شورەوی لەژێر هەرەشەی هێزە پەلاماردەرەکانی ئەڵەمانیای نازیدا بوو. هەروەها پێویستیەکی زۆری بەو یارمەتییانە بوو کەلەرێگای ئێران و لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە بەدەستی دەگەیشتن. شایەنی باسە شورەوی تێکڕای فاکتەرە ڕێگرەکانی پێکهێنانی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆی لەم قۆناغەداچ ناوخۆیی یاخود دەرەکی باش دەزانین، لەبەر ئەوە هەنگاونانی بۆ مەسەلەیەکی وا نەك هەر لاناڕیالیستانە بوو، بەڵکو جۆرێکیش بوو لەسەرەڕۆیی کەئاکامەی لێڵ و نادیار بوو.

لەبەر ئەوە شورەوی بەڵگەی زۆر بوو وەڵامی ئەو لایەنانە بداتەوە کەپەنجەی تاوانبارکردنیان بۆ لێپرسراوانی ڕووسیا لەناوچەکە درێژ دەکردو بەسەرچاوەی ئاژاوەو ڕاپەرینەکەیان دەدایە قەڵەم، حکومەتی شورەوی ئەوەی دووپاتدەکردەوە کە ئەو لێپرسراوانە نەك هەر هانی کوردەکانیان نەداوە کەئاژاوە لەناوچەکەدا بنێتەوەو دژی حکومەتی ئێرانی ڕاپەڕن، بەڵکو هەندێك جاریش بەقازانجی حکومەتی ئێرانی دەخالەتیان کردووە. بۆ نمونە هێزەکانی شورەوی گەمارۆیان لەسەر هێزێکی ئێرانی لابردووە کەلەلایەن کوردەکانەوە گەمارۆ درابوون. هەروەها شورەوی هەندێك ناوچەی کوردنشینی ناچار کردووە کەچاو لەبوونی پۆستەکانی ژاندارمی ئێرانی بپۆشن لەکاتێکدا ئەوان دەیانەوێت دەریانپەڕێنن، جگە لەوە هەوڵی زۆری داوە ئاشتی لەنێوان کوردو حکومەتی ئێرانیدا بچەسپێنێت، هەروەها مەسەلەی ڕێگرتنی شورەوی لەناردنی هێزی سەربازی بۆ سەرکوتکردنی ڕاپەریوەکان مەسەلەیەکە لەپێناوی فراوان نەبوونی قەیرانەکەو زیاتر پەرەنەسەندنێتی، چونکە ئەوە هەل و مەرجی پێکهێڵپڕژانی نێوان کوردو حکومەت زیاتر دەکات و لەلایەکی دیشەوە لەوانەیە مەسەلەکە سنوری تورکیاش بگرێتەوەو تورکیش بۆ ڕێگرتن لەم مەسەلەیە سوپای خۆیان ڕەوانەی ئەودیو سنور بکەن[□].

لەکۆتاییدا حکومەتی شورەوی هیوای خواست مەسەلەکە بەئاشتی و هێمنی چارەسەر بکرێت، هەر بۆیە لەهەل و مەرجێکی وادا کەراپەریوەکان کۆنترۆڵی بەشی زۆری هەرێمەکەیان کردبوو، گەمارۆی سەر ورمێشیان توندتر کردبوو، لە30ی نیسانی 1942دا کونسوڵی شورەوی لەتەورێزو فەرماندەی لەشکری سوور لەناوچەی ئازەربایجان بەفرۆکە لەشاری ورمیێ نیشتنەوە بۆ سەرۆکاری دانوستاندن لەنێوان حکومەت و سەرانی کوردە ڕاپەڕیوەکاندا[□]، لەو دانیشتنەدا کەلەگوندی (عەسکەر ئاوا)ی نزیك شاری خوی لەنێوان هەردوولادا پێکهات، دوازدە نوێنەری کورد ئامادە بوون کەناودارترینیان نوری بەگی هەرکی و کامیل بەگی هەرکی بوون، کونسوڵی شورەوی داوای

([□]) Borhanedin,op.cit,p84-85.

([□]) السبکی، س.پ، ل168.

([□]) کۆچیرا، س.پ، ل253.

www.pertwk.com

لەکونسوڵی ئەمەریکی لەتەوریز کرد کەئامادەی دانیشتنەکە بێت، بەڵام هیچ ئامارەیەکی ئاشکرا بەبوونی کونسوڵی ئەمەریکی لەدانیشتنەکەدا نابینرێت(□)، نوێنەرانی کورد ئەم داواکارییانەیان پێشکەش بەحکومەتی ئێرانی کرد:

((1. پۆستی ژاندارم لەناوچە کوردنشینەکانی نێوان خوی‌و مەهاباد نەمێنێ.

2. رێگا بدرێتە کوردەکان چەك هەڵگرن.

3ـ ئەو (1200) تفەنگەی دەڵێن بەسەر فارسە لادێیەکانی مەڵبەندی رەزائییەدا دابەشکراوە کۆبکرێتەوە(□).

4. لەهەر دائیرەیەکی حکومەتدا لەرەزائییە نوێنەرێکی کورد هەبێت.

5. کوردەکان لەکاروباری نەتەوەییاندا ئازادبن.

6. حکومەتی ئێرانی قوتابخانە لەکوردستاندا بکاتەوە کەبەزمانی کوردی تیایدا بخوێنرێت.

7. ئەو زەوییانەی زەوتکراون بدرێتەوە دەست خاوەنە کوردە راستەقینەکانیان.

8. ئەو بیست کوردەی ئێستا لەزینداندان ئازاد بکرێن))(□).

ئاشکرایە ئەم داواکارییانەی سەرەوە کوردانە فۆرمەڵە کراون‌و خاڵێکی وایان تێدا نابینرێت دەستکەوتێك بۆ شورەوی بێنێتەدی، جگە لەوەی کەچۆنێتی دارشتنی داواکارییەکان ئەوە دەگەیەنێت کەنوێنەرانی کورد خاوەنی هۆشی سیاسی‌و نەتەوەیی بوون‌و داواکارییەکانیان بەرژەوەندی کەسێك یان عەشیرەتێك یان شارو گوندێك ناگرێتەوە، ئەمەش ئەو راستیە دەدا بەدەستەوە کەنوێنەرانی کورد جگە لەسەرۆك عەشیرەتەکان کەمەودای بیریان لەخۆیان‌و عەشیرەتەکانیان تێناپەرێت، کەسانی خوێندەوارو شارەزاو سەر لەسیاسەت دەرچووشیان لەناودا بووە، چونکە خاڵی (1،4،5،6) داواکاری سیاسی نەتەوەیین‌و دەتوانرێت بەبنەمای ماف (خودموختاری) حیساب بکرێت، راستیەکی وا ئەگەر بەرجەستەی شتێك بکات ئەوە تەنیا بەرجەستەی ناوەرۆکی ئازادیخوازی‌و رەتکردنەوەی ستەمی میللی‌و ناوەرۆکی دژ بەدیکتاتۆرییەتی راپەرینی کوردەکانی ورمێ دەکات.

ئاغای (مهدی اردلان) لەژێر سەردێری (طبقه حاکمه و اوضاع فعلي كشور/ چینی دەسەڵاتدارو رەوشی راستەقینەی وڵات)دا نوسیویە: ((پێویستە رووداوەکانی ئازەربایجان بەجیا لەوە بناسرێ کەهەندێك بەدەستی بێگانەو دەستخستنە ناوەوەی وڵاتانی دراوسێی دەزانن، بەڵکو ئەم مەسەلەیە ئاکامی قەیرانێکی ناوخۆیە.. چینی دەسەلاتدارانی ئەمرۆ هەمان پیاوانی رەزاشاهین کەلەبەرگێکی نوێدا حوکمی ئەم میللەتە ستەمدیدەیە دەکەن.. ئەم چینە دانەوێڵە دزە سیاسەتیان کردۆتە بازرگانی‌و بۆ سوودی تایبەتی خۆیان کەوتوونەتە تاوان ئەنجامدان، خەیانەت، دزی، بەرتیلخۆری‌و چی خراپە دەیکەن، میللەتی داماویش جگە لەبرسێتی، هەژاری‌و کەمدەستی ژیانێکی تریان نییە(□).

(□) Borhenadin, op. Cit, P. 89

(□) ئەم بەندە کەدەقە ئینگلیزییەکەی بریتییە لە:

3-1.200 rifles allegad to hav been given to persian villagers in rezaieh district to be with drawn.

لەکتێبی (حکومەتی کوردستان)دا بەم شێوەیە وەرگێڕاوە: " ئەو 1200 تفەنگەی دەستی بەسەرداگیراوە بەسەر لادێییەکانی مەڵبەندی رەزائییەدابەش بکرێ" بڕوانە: ئەمین، س.پ، ل52–53.

(□) Borhanedin,op.cit,p89.

(□)کوهستان، 12 اذر 1324.

www.pertwk.com

بەهەر حاڵ نوێنەرانی حکومەتی ئێرانی لەمەڕ داواکاری نوێنەرە کوردەکان هەڵوێستێکی دیاریکراویان پیشان نەدا، ئەوانە لەکۆبوونەوەکەدا وایان دەردەخست کە ئەوان هاتوون کەلەسەر مەسەلەی چەککردنی عەشیرەتە کوردەکان گفتوگۆو بکەن‌و ئەو داواکارییانەی کورد لەدەسەڵاتی ئەواندا نییە، بەڵکو ئەوە تەنیا ناوەندە کە دەتوانێت بڕیار لەسەر مەسەلەیەکی وابدات().

حکومەتی ئێرانی گوێی خۆی لەداواکارییەکانی کورد دەخەواند، کەوتە ئاژەوە نانەوەو هانی عەجەم‌و فارسە نیشتەجێکانی ئەم هەرێمەی دژی کورد دەدان، لەسەر ئاستی دپلۆماسیش زوو زوو پەیوەندی بەئەمەریکاو ئینگلیزەوە دەکرد تا زیاتر فشار بخەنە سەر شورەوی‌و بەوە رازی بکەن هەڵوێست دژی راپەڕیوەکان وەربگرێت.

کۆنسوڵی ئێرانی لەشورەوی پەیوەندی بە (ستالین)ەوە کرد لەمۆسکۆوی داوای هاوکاری بۆ سەرکوتکردنی راپەڕیوەکان لێکرد، هەروەها موحەممەد رەزاشا پەیوەندی بەکونسوڵی ئەمەریکی کرد لەتاران‌و هیوای خواست کەئەمەریکا لەچارەسەرکردنی ئەم قەیرانە پشتی ئێران بگرێت().

لەم بێنەو بەرەیەدا شورەوی لەژێر فشاری دپلۆماسی ئینگلیزو ئەمەریکا لەلایەك‌و دوای ئەوەی هەستی کرد سنوری راپەرین رۆژلەدوای رۆژ فراوانتر دەبێت‌و ئەگەری ئەوەی هەیە نازییەکان() بۆ خۆیانی بقۆزنەوەو سەرئەنجام لەتوانای کۆنترۆڵکردنی شورەویدا نەمێنێت لەلایەکی دییەوە، رەزامەندی خۆی دەربڕی بۆ هاوکاری حکومەتی ئێران‌و گەڕاندنەوەی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ ورمێ، (مۆڵۆتۆف) کۆمیساری کۆمارەکانی شورەوی بۆ خۆی ئامادەیی شورەوی بۆ مەسەلەیەکی ئاوا راگەیاند().

دوا بەدوای ئەوە (ئەمانوڵڵا جیهانبانی) وەزیری جەنگی ئێران‌و هەندێ لێپرسراوی تری ئێرانی چوونە ئازەربایجان‌و لەگەڵ لێپرسراوی شورەویدا پلانی گونجاوی کۆتایهێنانی راپەڕینیان دارشت.

هەر سێ رۆژ دوای گەیشتنی لێپرسراوانی ئێرانی بۆ تەورێز، چەند هەنگاوێکی هاوبەشی شورەوی ئێرانی بەمەبەستی گەڕانەوەی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ ورمێ نرا، شورەوی رەزامەندییان بۆدامەزراندنی بیست‌و یەك پۆستی پۆلیس دەبڕی کەلەنێوان شاری ورمێ‌و خوی دابنرێت کەلەهەر

() Borhanedin,op.cit,p89. دەر بارەی چەککردنی عەشیرەتە کوردەکانی ئێران، ئەفسەری ئێرانی (فردۆست) لەیاداشتەکانیدا دەڵێت ((کوردەکان زۆر هۆگری چەکن، ئەوانە چەکەکانیان بەقولایی (2–3) مەتر لەخاکدا دەشارنەوەو تەنییا خۆیان جێگەکەی پێ دەزانن، ژاندارمەری کە فەرمانی بۆ چەککردنی عەشیرەتە کوردەکان دەرکردووە تەنها دەتوانن دوای دەردەسەرییەکی زۆر لەکوردێك کە (3–4) پارچە چەکی شاردۆتەوە هەر پارچەیەکی لێبستێنن کە ئەویش ژەنگهەڵهات‌و بێسوودە.. هەر بۆیە مەسەلەی چەککردنی عەشیرەتەکان شتێکی بێمانا بوو، چەك هەموو کاتێك لەنێو عەشیرەتەکاندا زۆربووە)) بڕوانە: فردۆست، س.پ، ل 170.

() السبکی، س.پ، ل170.

() هەندێك توێژەر بەپشت بەستن بەسەرچاوە شورەوییەکان باس لەدەستی نازییەکان دەکەن لەڕووداوەکانی ورمێدا، ئەو نازییانەی کەحیزبی (ملیون ایران) یان هەڵدەسوراندو نفوزێکی زۆریان لەناو کاربەدەستانی مەدەنی‌و سەربازی ئێرانیدا هەبووە لەناوەند، ئێمە لەتێکرای توێژینەوەکەماندا لەسەر راپەرینەکە بەڵگەیەکی وامان نەکەوتۆتە بەردەست دیدێکی بەمچەشنە بسەلمێنێت. جگە لەوەی سەرکردەکانی راپەرین‌و پەیوەندییان بەشورەوییەوە خراپ نەبووەو داواکارییەکانیشان سروشتێکی دژە فاشیستانەی هەبوو، بڕوانە:
سلمان، س.پ، ل85–86.

() السبکی، س.پ، ل169.

يەك لەم پۆستانەدا 20 سەربازی شورەویو 3 – 4 ژاندارمی ئێرانی تێدابێت، هەروەها لە 25ی ئایاری 1942دا ڕێگەیاندا بە 500 سەربازی ئێرانیو دواتر بە 1500ی دی کەبێنە ناوچەکەوە دابمەزرێن[]،

ئەم هەنگاوە هاوبەشانەی شورەوی – ئێرانی تارادەیەك تاوی ڕاپەڕینیان كز كردو ئەگەری بەدیهێنانی ئامانجەكانیان سڕكرد، چونكە بەگژاچوونەوەی سوپای زلهێزێك، سەرەرای بەشێكی ئەرتەشی شاهەنشاهی كارێكی ئاسان نەبوو. بەمجۆرە ئێران ڕێگای هاوكاریو دەست لەدەست نانی سوپای بێگانەی پێ باشتر بوو لەمەسەلەی بەدیهێنانی لانی كەمی داواكارییەكانی ڕاپەڕیوە كوردەكان.

هەر لەم ماوەیەدا ستالین لەمۆسكۆ چاوی بەكونسولی ئێرانی كەوتو نیاز پاكی شورەویو بەردەوامی هاورێیەتیو باش بوونی پەیوەندییەكانی هەردوو دەوڵەتی ڕاگەیاند، عەلی سوهەیلی سەرۆك وەزیرانیش لەتاران باش بوونی پەیوەندییەكانی ئێرانو شورەوی دووپاتكردەوەو هەڵوێستی شورەوی لەیارمەتیدانی ئێرانی بەرز نرخاند[].

گەڕانەوەی سوپای ئێرانی بۆناو ورمێو دامەزراندنەوەی پۆستەكانی ژاندارم لەناوچەكە دەسەلاتی ناوەندییان لەهەرێمەكەدا نەچەسپاند، چینی فەرمانڕەوا لەجیاتی چاككردنی بارودۆخی ئاڵۆزی ناوچەكەو باشكردنی گوزەرانی خەڵكیو ئاوڕدانەوە لەخواستە نەتەوەییەكانیان، هەمان خووی پێشوویان گرتەوە بەرەو كەوتنەوە پەنابردنە بەر ترساندنو تۆقاندن، هەر ئەمەش بووە هۆی ئەوەی بەدرێژایی سالانی جەنگی دووەمی جیهانی ئارامی باڵ نەكێشێ بەسەر ئەم هەرێمەداو ناو بەناو پێكهەڵپژان لەنێوان عەشیرەتە كوردەكانو سوپاو هێزەكانی ژاندارمدا ڕووبدات[]، تا ساڵی 1945 كاتێك تەواوی ئازەربایجان لەبن دەستی دەوڵەت دەرهاتو كەوتە ژێر دەسەلاتی هێزە دیموكراتەكان.

دهقان لەژێر ناونیشانی (بارودۆخی ڕەزائییە لەساڵی 1943دا) نوسیویە ((لەساڵی 1322 (1943 ـ ل) بارودۆخی ڕۆژئاوای ئازەربایجان لەجاران باشتر نەبوو، بگرە خراپتری لێهات، هەرچەندە (أمين الملك) بەناوی حاكمی شارەوە نیشتەجێ بوو، بەڵام كارێكی لەدەست نەدەهات.. لەم بارەیەدا چەند جارێك كوردە یاخییەكان پەلاماری ئاواییەكانی دەرەوەی شاریان دەداو گەمارۆی شاری ڕەزائییەیان دەداو مەترسیان دروست دەكرد.. خەڵكی گومانلێكراوو فیتنەبازی شارو كەمینەكان لەسایەی هێزە داگیركەرەكان كەوتبوونە چالاكی ترسناكو بەئاشكرا هێرشیان دەكردە سەر دەوڵەتی ناوەندیو هەریەكەی بەچەشنێك لەپەیجوری ئاژاوەنانەوەو تێكدانی شار بوونو خەڵكیان دەوروژاند.. كەسانی وریاو دووربین دەیانزانی كەلەئایندەی ئەم ناوچەیەدا ڕووداوی لەناكاو بەرێوەیەو ئەشرار لەرێگەی جیاجیاوە خەریكی زەمینە سازكردنن تاخواستە ئەهریمەنییەكانیان لەكاتی شیاودا بهێننەدی))[].

() ایغلتن، س.پ، ل37" اوبالانس، س.پ، ل45.

() السبكی، س.پ، ل170.

() كوشتنی سەرهەنگ (هیدایە توڵلای مافی) لەبۆسەیەكی ڕەشید بەگی هەركی دا لەهاوینی 1945 لەگوندی (گجین)، هەروەها شەڕی بەرزاییەكانی (كێوی یەهودان) كە 8كم لەباكووری ورمێیە، نمونەی ئەم ڕاستیەن، بڕوانە: دهقان، س.پ، ل701" زنگنە، س.پ، ل45–46.

() دهقان، هـ.س ، ل676.

بەم شێوەیە راپەرینی کوردەکانی ورمێ لەم قۆناغەدا بەهۆی نەبوونی سەرکردایەتییەکی سیاسی لێهاتوو خاوەن پرۆگرام و تاکتیکی روون و دیاریکراوەوە[]، بەهۆی نەبوونی یەکێتی نێوان سەرۆك عەشیرەتە ئازادیخوازە راپەڕیوەکان، ئەوانەی هەریەکەی لەپەیجوری چەسپاندنی نفوزی عەشیرەتی خۆیاندا بوون و گەورە پیاوو دەسەڵاتدارێکی کوردی خاوەن نفوزی وانەبوو گشت چین و توێژەکان لەسایەی خۆیدا کۆبکاتەوە، جگە لەهەڵوێستی سەلبی زلهێزەکان بەشورەویشەوە کەدژی پێکهێنانی دەسەڵاتێکی نەتەوەیی کوردی سەربەخۆ بوولە ناوچەکەی ژێر نفوزی خۆیداو رێگەی بۆ سوپای ئێرانی و هێزە سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی خۆش کرد بگەڕێنەوە ناوچەکەو ورمێ کەناوەندی هەرێمەکەیە لە رووخان و کەوتنە دەست راپەڕیوەکان بپارێزن. ئەمانە هەمووی رۆڵی خۆیان بینی لەپاشەکشەی راپەرینەکەی ورمێ و توانایەکی ماددی و مرۆیی مەزن بێ هوودە بەفیڕۆ چوو.

بەهەر حاڵ ئەو سەرۆکە کوردانەی بەشداری ئەم راپەرینەیان کردو نووسەرە ئێرانییەکان بەئەشرارو نیشتمان فرۆشیان لەقەڵەم دەدەن. لەداهاتوویەکی نزیك و لەگەڵ کۆتایهاتنی جەنگدا، لەگەڵ ئەوەی کەجولانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی کورد لەکوردستانی ئێران پێی نایە قۆناغێکی نوێ و پێشکەوتووترەوە، ئەوانە رۆڵێکی گەورەتریان یاریکردوو لەئاستێکی نەتەوەیی بەرزتر تێکۆشانیان دەستپێکرد.

حکومەتی ئێرانیش کەگشت داواکاری راپەڕیوەکانیان لەبەردانی زیندانیەکان و ئازادی نەتەوەیی کوردو بەشدارییان لەبەرێوەبردن و کردنەوەی خوێندنگا بەزمانی کوردی رەتکردەوەو بەهێنانەوەی هێزی سەرکوتکەرو دەست لەدەست نانی لەشکری سوور دەسەڵاتی گێڕایەوە ناوچەکە نەیتوانی جگە لەئاسایشێکی لەق و ئارامییەکی رووکەش شتێکی دی دەستکەوێت، چونکە بەمانەوەی فاکتەرەکانی راپەرین نەك هەر نەیتوانی رێگە لەپێکهەڵپژانی کوردو هێزەکانی حکومەت بگرێت، بەڵکو گیانی دژایەتی ناوەند بەچەشنێك قووڵدەبوونەوە کەبەدوای دەرفەتێکدا دەگەڕا بۆی بلوێت تێیدا بەتین تر لە پێشوو بتەقێتەوە.

([]) راستە وەك بەڵگە نامەکان ئاماژەی بۆ دەکەن حیزبی ئازادی کوردستان هاندەری راپەڕینەکە بووەو دەستی تێدا هەبووە، بەڵام ئەم حیزبە وەك باسی لێوە دەکەین جگە لەوەی لەرووی سیاسی و رێخستەوە لاواز بووەو بنکەیەکی جەماوەریشی نەبووە، شورەوییەکانیش بەچاوی گومانەوە سەیریان کردووە، چونکە سەربەخۆیان نەبووە بەجۆرێك هەندێك سەرچاوە ئاماژە بەوە دەکەن کەرووسەکان رۆڵی سەرەکییان هەبووە لە پوکانەوەی ئەم حیزبەدا، ئەمانە رۆڵی گرنگیان گێرا کەحیزبی ئازادی نەتوانێت رابەری راپەرینەکە بگرێتە دەست و خێڵەکان و جولانەوەکانیان بخاتە قاڵبێکی سیاسی – نەتەوەیی، بڕوانە: کۆچیرا، س.پ، ل257.

www.pertwk.com

باسی چوارەم

بەرەو خراپتربوونی رەوشە گشتییەکەی رۆژهەلاتی کوردستانو راپەڕینی ناوچەی هەورامانو مەریوان لەکۆتایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا

یەکەم: خراپتر بوونی رەوشی گشتی رۆژهەلاتی کوردستان لەدوا ساڵەکانی

جەنگی دووەمی جیهانیدا

پێشتر لەباسی یەکەمی ئەم فەسڵەدا سەبارەت بەهەلو مەرجی گشتی ئێرانو پەرەسەندنی رووداوە سیاسیەکانی ناوخۆی وڵات ئاماژەمان بۆ ئەو راستیە کرد کە ئەو ئازادییە رێژەییە دوای لێخرانیو رەزا پەهلەوی لەئێراندا هاتەدی هەر زوو پێشی لێگیراو رێگەی ئەوەی لێبەسترا گەشە بکاتو بەرێكو پێکی هەنگاو بنێتو بەجۆرێك ئاسەوارە سلبییەکانی رژێمی رابردوو بسرێتەوەو کەمێك باری سەرشانی گەلانی ئێران سووك بکات، هەروەها ئاماژەشمان بەگەندەلی ئیداریو پاشاگەردانی سیاسیو قووڵ بوونەوەی قەیرانە ئابوریەکانی وڵات کرد کەسەرچاوەی خولقاندنی نائارامییەکی گەورە بوونو بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی ئێرانیان لەتەنگەژەیەکی سەختدا هێشتەوە. ئەمە جگە لەبەدینەهێنانی بەڵێنەکانی موحەممەد رەزاشا سەبارەت بەچەسپاندنی دیموکراسیو رێزگرتنی یاسای بنەڕەتیو بەردەوام بوونی لەسەر هەمان سیاسەتی باوکی بەرامبەر نەتەوە نەفارسەکانی ئێرانو پشت گوێ خستنی خواستەکانیانو رێگرتن لەگەشەکردنی ئابوریو کۆمەڵایەتی فەرهەنگیانو دادۆشینیان لەبەرژەوەندی ناوەندو چینی دەسەڵاتداری مشەخۆری نەتەوەی سەردەستدا. ئەم بارەش هۆکاری ئەوە بوو کوردستانی ئێران لەدوا ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا لە هەموو روویەکەوە نمونەیەکی زەقی سیاسەتی جیاخوازی رەگەزی ناوەند و قوربانی گەندەڵی و داوەشاوی دەزگا بەڕێوبەرایەتیەکانی حکومەتی ئێرانی بێت, بە چەشنێك ڕقو بێزارییەکیزۆر و ڕەشبینیەکی مەزنی لە ناو زۆرینەی چین و توێژەکانی گەلی کورد دژی دەسەلاتی ناەندی خولقاندبوو.

لەڕاستیدا بە درێژایی سالانی جەنگ, رۆژهەلاتی کوردستان بازارێکی گەرمی بۆ گیرفان پڕکردنی لێپرسراوە دەزگا مەدەنی و سەربازییەکانی حکومەتی ناوەندی پێکهێنابوو, ئەوانەی بە ئارەزووی خۆیان و بۆ بەژەوندی تایبەتی خۆیان بێ لێپرسینەوەوهەڵدەسوران , بۆ نموونە لە لایەکەوە کارمەندانی حکومەت ئەو بڕی شەکر و چاو قوماشەیان نەدەدا بە خەڵکی کە بە شێك بوو لە بەرنامەی هاوکاری دەوڵەتە هاوپەیمانەکان بۆئیران , هەر ئەو کاتەش هانی ژمارەیەك بازرگانیان دەدا کە لە گەڵ خۆیان شەریك بوون تا ئازووقەو کەلو پەلە پێویستیە خۆراکییەکانی بازاڕ کۆبکەنەوەو بیشارنەوە و یاری بە نرخ بکەن بە چەشنێك زۆرترین قازانجیان دەستکەوێت[1]. ئەم ڕەفتارەش بۆخۆی هۆکاری بەرز بوونەوەی نرخی شمەك و قاتی بوونی بوو بەجۆرێك کەم کەس دەیانتوانی مامەڵەی بکەن, لە هەل

---

(1) کوهستان، 24 اردیبهشت 1324، 12 اذر 1324.

و مەرجێکی واشدا کەوتنەوەی گرانی و برسێتی شتێکی ئاسایی و چاوەڕوان کراوە. لە سەرەتای ساڵی 1943دا بێنانی و برسێتی لە شاری کرماشان بە جارێك خەڵکی پەرێشان کرد, شەقامەکانی شار پڕببوون لە ژنو پیاوی سواڵکەری ڕووت و قووت, کە ڕۆژانە (10ــ 15) یەکیان لە برسا دەمردن. لە بەهاری ساڵی 1940دا لەم شارەدا کیلۆی ڕۆن لە 220 ڕیاڵەوە بۆ 260 ڕیاڵ سەرکەوتبوو()، ئەم نرخە لە کۆتایی ساڵی 1944دا لە کرماشان و دەوروبەری گەیشتە 400 ڕیاڵ کە لەو ڕۆژەدا نرخێکی خەیالی بوو. شایەنی باسە لەم ڕووەوە ڕەوشی شارەکانی دی کوردستان لە کرماشان باشتر نەبوون, لە ئایاری ساڵی 1944دا خەڵکی سەقز تەلەگرافێکیان بۆ حکومەت ناردووە و ناڕەزاییان لە بەرزبوونەوەی نرخی گۆشت و نان و کەوتنەی برسێتی لەشارەکەیان دەربڕیوە().

دەزگا بەرێوەبەرایەتییەکانی دەسەلاتی ناوەندی لەکوردستان لەجیاتی ئەوەی بەپەلە هەنگاو بۆ چاککردنی قەیرانە ئابورییەکە بنێن، بەهۆی دەرکردنی چەند بڕیارێکی نابەجیٚ زیاتر گرفتەکەیان قووڵ کردەوەو لەگرێژنەیان دەرکرد، بۆ نمونە: لەسەنقەر بەرێوەبەرایەتی دانەوێڵەو نان باجی *سەرشانی موڵکدارەکانیان بەرز کردەوەو بڕیارێکیان دەرکرد کەتیایدا خۆیان لەکرینی بەرهەمی جۆ پاراستو نرخێکی زۆر کەمیان بۆ کرینی گەنم دانا کەهەر تەنەی 200 تومان بوو*، لەشارستانی (ئەسفەندئاواش) کەسەر بەئوستانی کوردستانەو چەند کیلۆمەترێك لەشاری سنەوە دوورە. بەرێوەبەرایەتی دانەویڵەو نان بریاری ئەوەیاندا کەجووتیارانی ناوچەکە پێویستە بەرهەمەکانیان بەرنە ئوستانی هەمەدانو لەوێڕا تەسلیمی بەرێوەبەرایەتیەکەی بکەن، ئەم بڕیارەش نارەزاییەکی گەورەی لەناو جوتیارانی ناوچەکە خولقاند ئەوانەی پێیان سەیر بوو بۆچی 1200 کیلۆمەتر بەخۆرای بیڕنو لەهەمەدان سەرگەردان بن ()، لەشاری سەقزیش بەرێوەبەرایەتی دانەوێڵەو نان نرخی کرینی ڕەسمی دەوڵەتی ئاشکرا نەکرد کە 260 تومان بووو راستەوخۆش گەنمیان لەجوتیاران نەدەکڕی، بەڵکو بەنرخێکی هەرزان واتە هەر پووتێك() گەنم بە22 ریالو لەرێگای بازرگانەکانی شەڕەوە دانەوێڵەی ناوچەکەیان کۆدەکردەوەو دوایی خۆیان پووتی بە 42 ریال دەیان قەبلاند، بەمجۆرە پارەیەکی زۆریان لەم رێیەوە بلۆف لێداو زیانێکی زۆریان بەجوتیارانی زەحمەتکێش گەیاند().

سەبارەت بەبەرهەمی توتنیش، بەرێوەبەرایەتی توتن وسیگار لەساڵی 1945دا بریارێکی دەرکرد کە 25٪ نرخی کڕینی توتنی دابەزاند بەوەش گورزێکی گەورەی لەم بەرهەمە تیکنیکەی کوردستان وەشاندو تووتن کارەکانی شپرزە کردو بازاڕی وەستاند، لەناوچەی شنۆ بەرێوەبەرایەتی ناوبراو توتنی لەتوتنەوانەکان وەرنەدەگرتو داوای لێدەکردن بچنە مەهابادو لەویٚ تەسلیمی بکەن، لەمەهابادیش کاتێك ئەو بەرێوەبەرایەتیە تووتنی دەقەبلاند پارەی نەدەدا بەخاوەنەکەی، بەڵکو حەواڵەی بۆ دەکردنو داوای لێدەکردن بچنە تاران پارەکەی وەرگرن، خۆ ئەگەریەکێکیش لەوانە

() کۆچێرا، س.پ، ل261.

() کوهستان، 12 اذر 1324" 24 اردیبهشت 1324.

() ه.س، 25 تیرماه 1324" 19 اذر 1324.

() هەرتەنێك 60 پووتە، واتە پووتێك نزیکەی 16/71 کغم ە.

() کوهستان، 30 مهر ماه 1324.

توانیبای بچێته تاران ئەوا لەویٚ دوای هەزار ئەم سەرو ئەوسەر پێیان دەگووت:((تاتوتنتان نەگاتە ئێرە ناتوانین پولٚت بدەینیٚ!!))[]، لەبانەش تووتنەواکانیان رەوانەی سەقز دەکردنو لەوێش پێیان دەگوتن پارەمان نییە بتاندەینیٚ، ئەم چاوو راوەی بەرێوەبەرایەتی توتن نارەزاییەکی زۆری لەناو بنەماڵە تووتن کارەکاندا دروستکردبوو، لەشنۆ 1200 بنەماڵە بەتەلەگراف دەنگی نارەزایەتییان بەرز کردەووە، لەبانەش بەهەمان شێوە تەلەگرافیان بۆ دەوڵەت، مەجلیسو وەزارەتی دارایی ناردوو ئاکشرایان کرد کە زۆرینەی خەڵکی بانەو دەوروبەری کەپێشتر بەتووتن کارییەوە خەریك بوون واخەریکە بەتەواوی واز لەچاندنی ئەم بەرهەمە دەهێنن[].

هەفتەنامەی کوهستان لەژێر ناونیشانی (توتون هم بلای عجیبی شد/ تووتنیش بۆتە بەڵایەکی گەورە) نوسیویەتی ((ئەمساڵ (ساڵی 1945– ل) مەسەلەی تووتن بۆتە بەڵایەکی گەورە بەسەر شانی خەڵکی کوردستانەوە، لەسنە چەند کەسێکیان داناوە بەگۆترەو بەئارەزووی خۆیان نرخ دادەنێنو سەری خەڵکی دەقەبڵێنن، لەسەقز هەندێك بازرگانیان گرتووە لەسەر سەوداو مامەڵەی تووتن، لەمەهاباد تووتن وەردەگرنو حەواڵە دەدەنە خاوەنەکەی پێی دەڵێن برۆرە تارانیٚ لەویٚ پارەکەت وەرگرە، دەوڵەت کەئێستا بایی 6 ملیۆن تومان تووتنی لەمەهاباد کڕیوە، تەنها پارەی ملیۆنێكو سیٚ سەد هەزار 1300000ی بەخاوەنەکانی داوەو ئەوانی دی حەواڵەی داونەتیٚ کەبچنە تاران، ئەو 60 نەفەرەی بەم دواییە لەکوردستانەوە چوونەتە تاران بەدەستی خاڵی گەڕاونەتەوەو پێیان راگەیاندوون کەتا تووتن نەگاتە ئێرە (واتە تاران ـ ل)هیچ پارەیەکتان نادرێتیٚ))[].

لەلایەکی دییەوە نەبوونی کۆمپانیایەکی کشتوکاڵی، نەبوونی کۆمپانییای گواستنەوەو، گوێنەدان بەچاککردنەوەی رێگاوبانو پردە داروخاوەکان کەلەئەنجامی سیلاوی بەفرو بارانی زۆری زستانو وێران ببوون، کاریگەری خراپیان لەسەر هاتو چۆو گواستنەوە جێهێشتبوو، بەچەشنێکی وا پەیوەندی گوندەکانی بەشارەکانی کوردستانو پەیوەندی کوردستان بەئوستانەکانی دی ئێرانییەوە زۆر دژوار بوو، لەساڵی 1945 رێگای سنە ـ هەمەدانو سنە ـ کرماشان هاتووچۆی پێدا نەدەکرا، تەنانەت ناوچەکانی رۆژئاوای کرماشان بەهۆی رووخاندنی پردە گەورەگەی کەقەسری شیرین بەگەیلانەوە دەبەستێتەوە، بەتەواوی لەناوەندکە شاری کرماشانە دابڕابوون[].

ئەم دارمانە ئابوورییەی کوردستانی ئێران بەشێکی زۆری چینو توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری نابوود کردبوو، بەتایبەتی چینی جوتیارانی لادیٚو زەحمەتکێشانی شار، هەر بۆیە لەکاتێکدا لقی کرماشانی حیزبی تودە لەرۆژی سیٚ شەممەی رێکەوتی 1ی ئایاری 1945 بانگەوازی خۆپێشاندانی کرد بەبۆنەی جەژنی کرێکارانی جیهانییەوە، ژمارەیەکی زۆری زەحمەتکێشانو کرێکارانی کورد رژانە سەر شەقامەکانی کرماشانو دژی کۆنەپەرستانو دەسەڵاتی ناوەندی دروشمیاندا، ئەم

[] هـ.س، 36 ابانماه 1325“ 17 دی 1324

[] هـ.س 16 مهر 1324“ 30 مهر 1324.

[] هـ.س، 3ی دی 1324.

[] هـ.س، 24 اردیبهشت 1324“ 17 تیرماه 1325.

خۆپێشـاندانەش دیاردەیـەکی کـەم وێنـەو نۆبـەرەی خـەباتی چـینایەتی مـۆدێرن‌و دیموکراتیخـوازی سەرتاسەری ئێران بوو لەکوردستان(□□).

بـۆ زانـینی وێنەیـەکیش لـەژیانی جوتیـارانی کـورد لـەم قۆناغـەدا بەسـەرنجێك لـەو چـەند دێـڕەی کوهسـتان لـەژێر ناونیشـانی (تـوجهی بـدهات لازم ارسـت/ پێویسـتە ئاوڕێـك لەگونـدەکان بدرێتـەوە) نالـەباری ژیـانی جوتیـارانی کوردمـان بـۆ دەردەکـەوێت، نوسـەر دەڵێـت: :((ئەگـەر سـەردانی ماڵـە جوتیارێکی کورد بکەین لەگوندێکدا چی دەبینین؟ ماڵ کاول، گەووڕ وێران، کەندو بێ نان، لەدەست چوونی بەشێکی زۆری ئاژەڵەکانیان، هەندێك لـەو جوتیارانـە گاجووتەکانیشیان لەبەر بڵاوبوونـەوەی نەخۆشـی لەدەسـتداوەو ئێسـتا لەداڵغـەی ئـەوەدان داخـۆ سـاڵی داهـاتوو زەوییـەکانیان بەچی‌و چۆن بکێڵن))(□□).

ئەگەر لەرووی تەندروستیشیەوە سەرنجێکی کوردستانی ئێران بدەین دەبینین کەبەتەواوەتی لـەم قۆناغەدا لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندییەوە پشت گوێ خرابوو، زۆربەی شارو گوندەکانی کوردستان بێ یەکەی تەندروستی‌و خەستەخانە مابوونـەوە، خـۆ ئەگـەر لەشارێکیش خەستەخانەیەك هـەبووبێ ئـەوە بێ نـوژدارو دەرمـان‌و پێویسـتیە تەندروستییەکان جێهێڵرابوو، لـەزۆر شوێنیش نەخۆشییەکانی وەك (مـەلاریا، تیفۆئیـدو ئاولـە) بـڵاو دەبوونـەوەو بـەپۆل خـەڵکیان قـڕ دەکـرد، لـە 27ی شـوباتی 1943دا نەخۆشـی تیفـۆ لەشـاری کرماشـان بڵاوبووەوەو بەرێوەبـەرێتی تەندروسـتی شـار نـەك هـەر کـارێکی بـۆ بـەرەنگار بوونـەوەی ئـەم بەڵایـە نـەکرد بـەڵکو دەرگـای خەسـتەخانە شـڕەکەی شاریشـی داخسـت بەبیانووی ئەوەی نەوەکا نوژدارو پەرستارەکانیش بەو دەردە گرفتار بن(□□).

لەشارۆچـکەی سـەنقەر کـەژمارەی دانیشـتوانی بەتـەنیا 12 هـەزار کـەس‌و بەگونـدەکانی دەوروبەرییەوە نزیکەی 80 هەزار کەس بوو، نەنوژدارو نەنەخۆشخانە هـەبوو، تـەنیا پیـاوێکی لـێ بوو بـەناوی (ئاغـای دکتر زادە) کـەخۆی لەخـەڵکی کردبـووە دکتـۆرو دەیڕوتاندنـەوە ئـەویش دوای ئـەوەی چەند کەسێکی کوشت‌و زانرا فڕی بەدکتۆرییەوە نییە تێیتەقاندو کەس چاوی پێی نەکەوتەوە(□□).

ئوستانی کوردستان کەلەم قۆناغـەدا ژمـارەی دانیشـتوانی نزیکـە خـۆی لـەنیو ملیـۆن کـەس دەدا، تـەنیا نەخۆشخانەیەکی شڕی بێ نـوژدارو دەرمانخانـەی هـەبوو، بـاری تەندروسـتی لەشـاری سـنەی ناوەندی ئەم ئوستانە لەرادە بەدەر خراپ بوو، لەناوەندی شاردا پاشەڕۆی زیاتر هەزار ئاودەستخانەی ماڵان‌و تەپاڵەی ئاژەڵان کەڵەکە ببوون کەسەرچاوەی جۆرەها نەخۆشی‌و مەڵبەنـدی چەندەها میکرۆبـی جیاوازییـان پێکهێنـابوو، خـەڵکی سـنە چـەندە هـا جـار هاواریـان لەدەسـەڵاتداران دەکـرد ئاوڕێـك لەشـارەکەیان بدرێتـەوەو کۆمسـیۆنێك لەناوەنـدەوە بنێرێـت تـا لـەوبارە ناهـەمووارە تەندروسـتییەی شارەکەیان تێ کەوتووە بکۆڵێتەوە(□□).

(□□) هـ.س، 24 اردیبهشت 1324.

(□□) هـ. س ، 16اردیبهشت 1325.

(□□) کۆچێرا، س.پ، ل261.

(□□) کوهستان، 21 خرداد 1324.

(□□) هـ.س، 10 دی 1324.

شاری مەهابادیش کەناوەندی هەرێمی موکریان بوو، لەرووی ژمارەی دانیشتوانیشەوە شتێکی لەئوستانی کوردستان کەمتر نەبوو، نەبەرێوەبەرایەتیەکی تەندروستی تێدا بوو نە (شێرو خورشید/ واتە خەستەخانە ــ ل)، نەخۆش لەم هەرێمەدا بەهۆی حەکیمی سوونەتیو دەرمانی گژوگیاو زۆرجاریش دوعاو نووشتەو پەڕۆی سەوزی مەزاری شێخەکان چارەسەر دەکرا، لێرەدا هەرگیز نابێت رۆڵی ئەو نوژدارە مسیۆنێرە بیانیانە لەبیرکەین کەلەناوچەکەدا بوونو بۆ هەر مەبەستێك بێت خزمەتی زۆری خەڵکەکەیان کردووە.وەك: دکتور شارل، دکتۆر قاسوم ، دکتور میللەر، دکتور یوناثانو مس داڵ خانم().

ئەگەر لەبارەی ئاستی فەرهەنگو پەروەردەیی کوردستانی ئێرانیشەوە لەم قۆناغە بئاخفێن، ئەوا هەروەك بوارەکانی تری ژیانی کۆمەڵگای کوردەواری تراژیدیایەکمان بەرچاو دەکەوێت، جگە لەمانەوەی قەدەغەکردنی خوێندن بەزمانی کوردی، دەسەڵاتی ناوەندی فەرقو جیاوازییەکی گەورەی لەنێوان کوردستانو ناوچەکانی تری ئێراندا سەبارەت بەبەرنامەی فێرکردن دەکرد، ئەوەش جگە لەهێشتنەوەی گەلی کورد لەتاریکی دواکەوتوویيو نەزانیو نەخوێندەواریو رێگرتن لەهۆشیاری کۆمەڵگای کوردەواری مەبەستێکی تری نەدەپێکا، هەربۆیەجێی سەرسوڕمان نییە رێژەی نەخوێندەواری لەم قۆناغەدا لەشاری کرماشان کەمەزنترینو پێشکەوتووترین شاری کوردستانە 80٪ بێت، ساڵی 1940 لەم شارەدا لەکۆی 41357 ژن تەنیا 4391و، لەکۆی 47265 پیاو تەنها 12347 یان خوێندەوار بوون، واتە شاری کرماشان کە 88622 کەسی تیادا ژیاوە تەنیا 16838 کەسیان خوێندەوار بوون، ئەمەش بۆ خۆی کارەساتێك بوو.

شارەکانی تری وەك سەقز، بانە، سەردەشت، بیجار لەساڵی 1944دا تاقە خوێندنگایەکی ناوەندیشیان تیادا نەبوو، شاری سەقز کە ساڵی1944 ژمارەی دانشتوانی خۆی لە (35000) کەس دەدا لەتەنگەژیەکی فەرهەنگیدا دەژیا، ساڵی خوێندن خەریك بوو تەواو دەبوو کەچی هێشتا کتێبی خوێندنی قۆناغی یەکەمو دووەمی سەرەتایی لەلایەن وەزارەتی فەرهەنگەوە نەنێردرابوو، ژمارەی خوێندکارانی سەرەتایی ئەم شارە لە500 کەسەوە بۆ 127 کەس دابەزیبوو، ئەو پارەیەی نێردرابوو بۆ ئاوەدانکردنەوەی تەلاری خوێندنگا ناوەندییەکە لەلایەن بەرپرسانی فەرهەنگی سەقزەوە وەك گەزۆو مازوو خورا، خوێندنگا سەرەتاییەکەش لەبەر پەڕپووتی لایەکی رووخابوو، کەبووە هۆی داخستنی سێ پۆلی خوێندنگاکە

خەڵکی سەردەشت کە تەلەگرافیان بۆ حکومەت و وەزارەتی فەرهەنگ بەرزکردبووەوە لەژێر ناونیشانی (ماهم بفرهنگ نیازمندیم / ئێمەش حەزمان لە خوێندەواریە) باسی ئەوە دەکەن کەلەبەرنەبونی خوێندنگا لە شارەکەیان زۆربەی منداڵەکانیان بێکار لە جادەو کۆڵانادا دەسورێنەوە و

() مس داڵ خانم ژنێکی ئەمەریکی دانیشتووی نەرویژ بوو، لەگەڵ گرووپێکی مسیۆنێری مەسیحی لەمەهاباد گیرسابووەوە لەوێ شووی بەپیاوێکی کوردی مەهاباد کرد بەناوی (حوسێنی حەبیبی) وەك نوژدارێکی منداڵانو مامانی ژنان خزمەتێکی گەورەی خەڵکی مەهاباد کردووە، بڕوانە:

ایغلتن، س.پ، ل63" بلوریان، س.پ، ل42.

() کوهستان, 9 مهرماه 1324" 24 اُردیبهشت 1324.

هەندێکیشیان بونەتە شاگرد ی پینەچی، داواکارن حکومەت روویەکی رەحمەتیان تێبکات و چەند خوێندنگایەکیان بۆ بنیات بنێت(□□).

له تەواوی هەرێمی موکریاندا تاقە خوێندنگایەکی ناوەندی و 14 خوێندنگای سەرەتایی پێنج پۆلیو چوارپۆلی هەبوو . ژمارەی کارمەندان بەرێوە بەرایەتی فەرهەنگ لە سالی 1944 بە بەرێوەبەرو مامۆستاو کارمەندو خزمەتکارانەوە 71 کەس بوون. بودجەی تەرخان کراوی خوێندن لەم سالەدا تەنها 4120 تومان بوو. ئەمەش بۆ شارستانێکی وەك مهابادو ناوچەی موکریان جێگایەکی نەدەگرت و لە ئاستی پێویستیدانەبوو(□□).

شاری سنەش لەرووی خوێندن و پەروەردەوە لەشارەکانی دی کوردستان چێتر نەبووگەر خراپترنەبێت ، دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ناوەندی لەوشارەدا بەئارەزووی خۆیان دەستیان لەکاروباری خوێندن وەردەداو کارمەندی نەزانو پاشەڵ پیسیان دەکردنە پەروەردەکەری منداڵانی کوردو خۆیان لەمرۆڤی پاكو رۆشنبیر دەپاراست، ئوستانێکی پانو پۆڕی واکە درێژییەکەی 500 کمو پانتاییەکەی 220 کم بوو تەنها دوو خوێندنگای ناوەندی هەبوو، یەکێکی کوڕانەی شەش پۆلی، ئەوی دی کچانەی سیٚ پۆلی، جگە لەدوو خوێندنگای سەرەتایی چوار پۆلی تێکەڵاوو سەرەتاییەکی شەش پۆلی میللی بەناوی (اتحاد/ یەکگرتن) کەپرۆگرامی خوێندیان لەسەر رێبازێکی شۆڤێنستانەو دوور لەواقیعو پێویستیەکانی کۆمەڵگای کوردەواری داندرابوون(□□).

عباس ازاد پور لەژێر ناونیشانی (فرهنگ درکردستان)دا، بەدرێژایی باس لەرەوشتی ناهەمواری فەرهەنگی کوردستان دەکاتو رەخنەی زۆری لەشێوازی بەرێوەچوونی کاروباری خوێندنگاکان گرتووە کەبەشی زۆریان چۆڵنو پێویستیەکانیان بۆ دابین نەکراوەو منداڵان روویان تیٚ ناکەن. ازاد پور کاتێك دێتە سەر رەوشتی فەرهەنگی ئوستانی کوردستان دەڵێت: ((پیاو لەبەراوردکردنی ئوستانی کوردستان لەگەڵ ئوستانەکانی تردا سەری سورٍ دەمێنێت، لەکاتێکدا ئەوانە هەموو خاوەنی ناوەندی تەواوو دانشەران، شاری سنە تەنیا دوو کۆنە تەلاری مەعاریفی لیٚیە، تەلاری خوێندنگا ناوەندییە نویٚ کەپێش ئەوەی تەوا وبێت لەساڵی 1321 هـ (1942ز. ل) کراوەتە گەنجینەی دانەوێڵەی هێزەکانی سوپا، چەندە شتێکی باش بووە وەزارەتی فەرهەنگ بەناوی یەکسانیو دادپەروەرییو نێوان هاوڵاتیانی ئێران چەند پارچە زەوییەکی کڕیبایە لەکوردستانو چەند خوێندنگایەکی ناوەندی لەسەر ئاوەدانکردبایە بۆ ئەوەی ئەو خوێندکارانەی لەساڵی 1316وە (1937 ــ ل) خوێندنی سەرەتاییان تەواو کردووە، دەرفەتی خوێندنی ناوەندییان بۆ هەڵکەوتبا، چەندە شتێکی باشە خوێندنگاکانی کوردستان بەناوی مەزنانی کوردەوە ناونرابان، بۆ نمونە چ دەبێت گەر ناوەندی کچانی سنە بەناوی (مەستورەی) شاعیرەوە ناو بنرێت))(□□).

(□□) هـ.س, 28آبان1324.

(□□) هـ.س, 23 مهرماه1324.

(□□) هـ.س, 27 فروردین 1324" 9 مهرما1324.

(□□) هـ.س, 25 تیرماه 1324.

ناوچــەی عــیلام و لوڕســتانیش لــەبارودۆخێکی فەرهــەنگی زۆر خراپــدا بــوون، (ئاغــای دیرکونــد لرســتانی) لەوتارێکیــدا لــەژێر ناونیشــانی (لرســتان در چ حــال اسـت / لوڕسـتان لــەچ حاڵێکدایــە) دوای ئەوەی باس لەکورد بوونی لوڕ دەکات و پێشینەی مێـژووییان دادەبەزێنێت، دێتـە سـەر باسـی فەرهـەنگ لــەو ناوچــە فراوانــەداو دەڵێــت: ((بــڕوا ناکــەم ئەگــەر لــەنێوان نیــو ملیــۆن نەفــەر لــوڕدا بگــەڕێیت چــەند خوێنــدەوارێکت دەســت کــەوێت، تــا ئێســتا ئــەم ناوچــەیە ناوەندییــەکی تیــادا نەکراوەتــەوەو و خەڵکــەی لەتەواوی نەزانی و نەخوێندەواریدا دەژین))().

ئــەم رەوشــە خراپــەی ئــابوری و تەندروســتی و فەرهەنگییــەی کوردســتانی ئێــران کەئــەنجامی سیاســەتی رەگەزپەرستانەی چینی دەســەڵاتداری ناوەنــدو ئاکــاری گێرفــان پڕکەرانــەی لێپرســراوانی ئێرانی بوون لەناوچە کوردنشینەکان *رق و بێزاری رۆڵـەکانی کـوردی دژی حکومـەتی تـاران جۆشـدەدا، ئەوانەی لەرێگای شکایەت و تەلەگراف و نووسینەکانیانەوە بەئاشکرا ئاماژەیان بۆ خراپـی سیاسـەتی ناوەندو گەندەڵی دەزگاکانی لەکوردستان دەداو داوای چارەی گونجاویان لێدەکردن. تەنانـەت هەنـدێك لەرۆشــنبیرانی کــورد کــەبێ ئومێــد بــوون لەهــەر ئاوڕدانەوەیــەکی باشــی دەســەڵاتی ناوەنــدی، لەنووسینەکانیاندا بەئاشکرا هـانی خـەڵکیان دەدا راپـەڕن و چیدی بـەو ژیانـە نامرۆڤانەیـە لەسـایەی حکومەتی ناوەندیدا رازی نەبن.*

رۆژنامەنووسی کـورد (ناصـر توانـا) لـەژێر ناونیشـانی (تـذکری چند/ چـەند بیرخسـتنەوەیەك) نوسیویەتی:

((کوردستان پێویستە مالیات بدات بەڵام لەنیعمەتی فەرهەنگ و تەندروستی زۆر پێویسـتی تـر بـێ بەشە، هەموو ئوستانەکانی تر ئەلەتریك و قیرتاوکردنی شەقامەکان و باخی گشتی و هـەموو رووخسـارە مەدەنییـەکانی دییـان دەوێـت و هەیانـە، کەچـی لەکوردسـتان پێویسـتە بـۆ رووناکردنـەوەی کـۆڵان و ماڵـەکانی لەفتیلـە نەوتییـەکانی سـەدەکانی ناوەراسـت سـوود وەرگرێـت، رێبـواران لـەرۆژێکی بـاران بارینێکی کەمدا پێویستە لەکوردستان شەڕواڵەکانیان تا ناوقەد بێنن و بەناو قوڕولیتەدا دوعا بۆ باڵای دەسەڵاتداران بکەن نەباخوا نەکردە بەیاخی و گێرەشێوێن تاوانبار بکرێن.. رۆژنامـە کـە لەناوەند چاپ دەکرێـت و لەهــەموو شــوێنێك بــڵاو دەکرێتــەوە() تــەنیا لەکوردســتاندا نــەبێت سانســۆر دەکرێــت و نوێنــەرەکانیان راوەدوو دەنــرێن() و لەزیندانــەکان توونـد دەکـرێن.. دادپــەروەری شـتێکی باشـە، ئایـا

() ه.س, 23 اردیبهشت 1325.

() ئاشکرایە لـەم ماوەیـەدا ڕۆژنامـەکانی تـاران (25)ڕۆژێکیـان دەخایانـد تـا دەگەیشـتنە شـاری سـنە, واتـە خـەڵکی کوردستان پاش مانگێك لـە ڕووداوەکانی ناوەند ئاگادار دەبوون, جگـە لـەوەی لـە هەندێك شاری وەکو سەردەشت خەڵکی بێ مۆڵەتی فەرماندەی پادگان مافی ڕۆژنامە خوێندنەوەیان نەبوو بڕوانە:ه.س,15 مرداد 1324.

() محمدسـعید حافـدی لـە ڕۆژنامـەی (صـوت الاحـرار) ی لوبنانی‌یـەوە بابـەتێکی وەرگێـراوە لـە ژێـر نـاوی (تأریخچەنگارش بزبان کردی/ کورتە مێژوویەکی بڵاوکراوە بەزمانی کوردی) کە بە قەڵەمی‌قەشە(م. لـورانس) نووسـراوە تیایـدا بـاس لـەوەرگرتنی ئیمتیـازی رۆژنامەیـەك بـە زمـانی کـوردی لـە ژێرنـاوی (زاگـرۆس)دا دەکـات کـە لـە شـاری سـنە وەرگیراوە, بەڵام هێشتا هیچ ژمارەیەکی لێدەرنەچووە , هەروەها حسن قزڵجی لـە ژمـارە 21ی کوهستاندا ووتـارێکی لـە سەربابەتەکەی محمد سعید نوسیووە و دەڵێت: ((ئەوە تازە بۆ یەکەم جارە ئیمتیـازو ئیجازەی رۆژنامەیـەکی ڕۆژانـە بـە

پادداشـتی میللـەتێکی هـەژارو گوێڕایـەڵی وەك کـورد ئەوەیـە کەچـۆن ئەمەریکاییـەکان لەگـەڵ رەش پێســـتو سورپێســـتەکانو، بەریتانییـــەکانیش لەگـــەڵ خـــەڵکی هیندســـتاندا رەفتاریـــان کـــردووە ئابـەوجۆرەش دەوڵـەتی ناوەنـدی لەگـەڵ کـوردا مامەڵـە بکـات، ئایـا دوای ڕژانـدی ئـەو هـەموو خوێنـە لـەپێناوی ئـازادیو دیموکراسـیدا وەخـتی ئـەوە نـەهاتووە دەسـتی تـاوان لـەقوڕگی دانیشـتوانی ئـەم ناوچەیەی ئێران بەربدرێت))(□□).

(هۆشـنگ سـهرابی)ش لـەژێر ناونیشـانی (پیـام بـەراد مـردان کـرد/ پـەیام بـۆ جـوامێرانی کـورد) بەدرێژی باسی ستەمی میللیو سیاسەتی رەگەزپەرستانەی دەسەڵاتی ناوەندی بەرامبەر بەگەلی کورد لەسـەردەمی رەزاشـا پەهلەویـدا دەکـاتو باسـی ئـەو هیوایـە دەکـات کەخـەڵکی دوای رووداوەکـانی خەرمانان لەسەر گۆڕانکارییە رواڵەتییەکانی ناوەند هەڵیانچنیبوو، دوایی دەڵێت:

((رژێمـی دیکتـاتۆری لەکۆتایـدا سـەرنگون بـوو، بەرواڵـەت ئـازادی بیروبۆچـوونو ئـازادی قەڵـەمو بڵاوکردنـەوە راگەیەنـدرا، بـیٚ وەسـتان پارتـەکان، کۆمەڵـەکان، گرووپـە جـۆراو جۆرەکـان، رۆژنامـەو گۆڤارەکان بەژمارەی رۆژەکانی ساڵێکی هەتاوی بڵاوبوونەوە، رۆژنامەنووسان بەهەموو جۆرێك کاریـان بۆ چەسپاندنی ئەم ئازادییە رواڵەتییـە دەکردو چیان دەزانـیو دەیانبیست دەیانهێنایـە سـەر لاپـەرەی رۆژنامەکانیان، گەرچی ئەمانە لەم دیموکراسییە فریودەرە سوودێکی وایان نەبرد بەڵکو زیاتر لەپێشین کەوتنـە نێـوان مەنگەنـەی ئیسـتیبدادەوە، فەرمانـدەکانی لەشـکر، پارێزگارەکـان، کارمەنـدەکانی تـری دەوڵەتیو لێپرسراوە ئیدارییەکان بۆ ئەوەی زیاتر لـەجاران نفوزو دەسـەڵاتو گـەورەیی خۆیـان بەسـەر جووتیارانو گوندنشینانی کوردستاندا بسـەپێنن، جگـە لەزنـدانو تـاڵانکردن، کەوتنـە سانسـۆرکردنی رۆژنامەو پۆستەکانیشو بەدڕاندەترین شێوە لەمافە بنەرەتییەکانی کەمەشرووتییەت پێـی بەخشیبون نائومێدیان کردن... بەو خەیاڵەی کورد بـیٚ ئاگـاو گوێڕایەڵـە کەوتوونەتـە پۆپـەی بێدادی بەرامبـەریانو لەئەنجامـدانی هـەر کـارێکی پـوچو نـارەوا دژ بـەکورد نەپرینگاونەتـەوەو کـەمترین رێـزو حورمـەتیان بـۆ کەسایەتی کورد دانەناوە..

دەسا تۆ ئەی وەرزێرێك کەبەدرێـژایی رۆژگـاری سـاڵ لەکێڵگـە سـەوزەکەتدا کـار دەکـەیتو ئارەقـە دەرێژیتو خۆرەتاو رووی بیٚ گەردو پاکتی سووتاندووە، هۆشیار بنـەوە، راپـەرن، بـەخۆتانا بێنـەوە و هێمەت بکـەن , بـە ئیرادەی پـۆڵایین و دەنگـی بلنـد داوای مـافی خوراوتـان بکـەن ... دژی دێـوو درنجـی بیٚشـاخ و کلـك خـەبات بکـەن، بـزانن لەسـەر زەمینـی بـاوو باپیرانتـان مـافی ژیانتـان هەیـە ، ئـەرکی سەرشانتانە دژی گەندەڵیو نـەزانی و خـەرافات راوەستن . رۆژانـی زۆرو ستـەم و کەڵـەگایی لەخـەرمانی 1320 (ئـابی 1941) بـۆ هەتاهەتایـە لەناوچـوو. تاکـەی خـوێنی خۆخواردنـەوە و ئەشکەنجەکێشـان،

ناوی (زاگرۆس) بە زمانی کوردی لە سنە وەرگێراوە کە شتێکی چاوەڕواننەکراوە , بەڵام پێش ئەوەیتـەنها ژمارەیـەکی لێدەربچێت , ڕێگا لە بڵاوکردنەوەی گیرا ,زیاتر لەوەش کەس مافی بەشداریکردنی ڕۆژنامـەی کوردی نییـە و کارێکی وا بە تاوانێکی نەبەخشراو دادەنرێت)) , بڕوانە : ه.س, 25 تیرماه1324“ 28 مرداد 1324.

(□□) ه.س, 13دی 1324.

تاکەی لەزیندانە تاریك‌و چاڵە ڕەشەکانی حکومەتدا ترنجان(□□)، تاکەی بەرەوپەتی سێدارە ڕاکێشان . بەکورتی تاکەی دەست لەئەژنۆ بەرنەدان سەرشۆرکردن بۆ ستەم بیٚ مروەتی کردن))(□□) .

عباس ئازاد پور لەوتارێکی دا بەناوٍنیشانی (دعوت بە اصلاح است نە هدایت بە انقلاب / بانگەشە بۆ چاکسازییە نەك ڕێگای شۆڕش نیشاندان ، نوسیویە ((لێپرسراوانێك کە دەنێرڕێنە کوردستان بەبیری سەدەی هەژدە پەروەردەکراون و بە نوێترین مۆدیلی پۆشاکی پاریسی داپۆشراون ، بە شێوەی ئاغاو ڕەنجبەر مامەلە لەگەل خەلکی دەکەن ،.... باشە ڕاستە ولاتێکی وەك کوردستان لەسەنتەری زۆژهەلاتی ناوەراستدا کەلانکی شارستانیەتی کۆنەو لە رووی سروشتی و هەرێمی و بەرهەمەوە باشترین هەلی بۆ ڕەخسابێت، ئابەم چەشنە کاول‌و وێرانە بێت ، قبولمە ئەمرۆ کوردستانی ئێران لەچاو ناوچەکانی دەورو بەریا 150 ساڵ و تەنانەت لە کوردستانی عێراقیش 100 سالێك پاشکەوتووترە ، بەلام ئەم پاشکەوتووە ئۆباڵی بەئەستۆی کیٚیە؟

ئۆباڵی بە تەنیا لە ئەستۆی چینی دەسەلأتدارە کە بچوکترین هەنگاویان بۆ چاکسازی لەکوردستاندا نەناوەو بەیانووی جۆراو جۆر خۆیان لەکارە خزمەتگوزارییەکان دەدزنەوە، ئەمانە تەنیا و تەنیا لەپەیجوری بەتالأنبردنی دەیەها هەزار تەن دانەوێڵەمانن، میوەو توتنمانن.. بمریٚ ئەم ژیانە، پڕ مەرگەساتە، نابوودبێت ئەم سیستەمە گەندەڵە کۆمەلأیەتیە))(□□) .

دووەم: ڕاپەرینی کوردەکانی هەورامان‌و مەریوان

وەك ڕووداوە مێژووییەکان دەریدەخەن، بانگەوازی ڕۆشنبیرانی کوردو تەلەگرافەکانی خەڵکی ستەمدیدەی کوردستان لەمەڕ پیادەکردنی ریفۆرم‌و کورتکردنی دەستی لێپرسراوە مەدەنی‌و سەربازییە ئێرانییەکان لەسەریان‌و بەدیهێنانی دیموکراسی لەناوچە کوردنشینەکان نەك هەر لەلایەن حکومەتی ناوەندییەوە ئاوڕێکی جیددی لێنەدرایەوەو پشتگوٚیٚ خرا، بەڵکو دەسەڵأتدارانی تاران هەر هەلێکی گونجاویان دەقۆزتەوە تادەزگا سەرکوتکەرەکانیان لەو ناوچە کوردنشینانەی دەستیان پیادا رادەگا بەهێزتر بکەن، بەجۆرێك هێشتا جەنگی دووەمی جیهانی کۆتایی نەهاتبوو کە لەناوەندو باشووری کوردستانی ئێراندا (مەڵبەندی نفوزی ئینگلیزی کەدەزگا سەربازییەکانی ئێرانی تێدا دەسەڵأتدار بوو) حکومەتی سەربازی حوکمفرما بوو دەستی لەگشت کاروبارەکانی ژیانی خەڵکی

(□□) عباس ازاد پورلە ژێر ناونیشانی (زندان شهربانی‌کردستان/ گرتووخانەی شارەوانی کوردستان) دەڵێت: ((گرتووخانەکەی شارەوانی گەوڕە کۆنەکەی (ناظم الشریعة)یەکە تەنها (10) کەسی تێدا جێگە دەبێتەوە کەچی زیاتر لە 100 کەسی تێدا ئاخنراوە, پیس و ئەسپێیاوی , بۆگەنی ئاودەستەکانی خەڵك کاس دەکات , تاریك, هیچ مەرجێکە تەندروستی تیادا نییە , گرتووخانەکانی تاران و شیراز لە چاویا کۆشك و تەلارن, شەرم نییە شوێنێك (50) ساڵ پێشتر ووڵأخی تێدا بەسترابێتەوە ئێستا بکرێتە شوێنی کەسانێك کە زۆربەیان لەو تۆمەتانەی بۆیان هەڵبەستراوە بیٚ تاوانن)) هـ. س, 30 مهر1324.

(□□) هـ.س, 13 فروردین1324.

(□□) دیارە ئازاد پوور لەترسی گرتن‌و تەشقەڵە پێکردنی کاربەدەستان ئەم ناونیشانەی داناوە دەنا بمریٚ‌و نابوود بێت سیستەمی کۆمەڵأیەتی , دەنگێکی شۆڕشگێرانەیە تا ریفۆرمستانە. هـ.س, 28فرداد 1324.

وەردەداو دەرفەتێكی بۆ ئازادییەك نەهێشتبووەوە، لێپرسراوانی سەربازیو بەكرێگیراوەكانیان تاوانی وایـان ئـەنجام دەدا رۆژانـی رەزاشـایان وەبـیر خەڵكەكـە دەهێنایـەوە، تـاڵانو برۆكـانی (سـەرگورد كشاورزی) لەگوندی (لك زی) سەقز، تاوانەكانی سەرۆكی شارەوانی سەقز (ئاغای راستگار) وپیاوە بـەكرێگیراوەكانی وەك (قالـە مـۆدو ئـەنوەری پـادو)دەرهـەق بەخـەڵكی ئەوشـارە كـەس لـێ نەدەپرسییەوەنەوە، بەجۆرێك كار گەیشتە رادەیەك فەرماندەیەكی وەك (سرهنگ جوانشیر) فەرماندەی پادگـانی سەردەشـت بـەهاوكاری چەندسەردەسـتە چـەتەیەكی چـەكداری وەك (حسـن اسماعیـل نـژادی)بەشـەو هـەڵیان دەكووتایـە سـەر ماڵـە سەردەشـتیانو كچـەكانیان دەفڕانـدنو بەقاچـاخییە عێراقییەكانیان دەفرۆشتنەوە بە 80–100 دیناری عێراقی[□].

لەلایەكی ترەوە دەسەڵاتی ناوەندی كەمەترسییەكی زۆری لەمەسەلەی چەكداربوونی عەشیرەتە كوردەكانو بڵاوبوونـەوەی نفـوزی سـەرۆكەكانی هـەبوو، دەیوویسـت سـود لـە دەرفـەتی بـوونی هێـزە هاوپەیمانـەكان لـەئێرانو سیاسـەتیان بـۆ پاراسـتنی ئاسایشـی نـاوخۆ وەرگرێـت تـاوەكو پـێش ئـەوەی جەنگو كۆتای بێت چەكو چۆڵی كوردستان كۆبكاتەوەو حكومەتی سەربازی بچەسپێنێت،

(عباس طباطبائي) فەرمانداری شائاوا لەباشووری كوردستان نامەیەكی نهێنی لـەم قۆناغـەدا بـۆ وەزارەتـی نـاوخۆ نـاردووە كـەدواتر رۆژنامـەی (رهـبر) بـڵاوی كردۆتـەوە، تیایـدا باسـی بـارودۆخی خێڵەكانی كرماشانو پێویستی چەككردنیان لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندییەوە دەكاتو دەڵێت: ((هەموو خێڵـە كوردەكـانی پاوەنـدپور، كـەلهور، سـنجابی، گـوران، وەڵـەدبێگی، قوبـادی، باباخـانیو قلیخـانی) وتایەفـە بچـوكەكانی تـر، هـەر لەكرماشـانەوە تـا خوسـرەوی، تەنانـەت زۆربـەی رەعییـەتی گونـدو شارۆچـكەكانیش بەچـەكی جیـاواز بەتایبـەتی برنـۆ چـوكدارنو رۆژبـەرۆژ ژمارەیـان لەزیادبوونـدان لەراسـتیدا ئـەوەی ئاسایشـی ناوچـەكەی پاراسـتووە تـەنها سیاسـەتی زیرەكانـەی لێپرسـراوە سیاسـیەكانی هێـزە هاوپەیمانەكانـەو بـوونی چەند یەكەیـەكی چەكدارییانە لەدەوروبـەری كرماشـانو كەرەندتا خوسرەوی، كە بەبەردەوامی نیشتەجێن یاخود لەهاتو چۆدان.

هەر كاتێ خوداكردی ئاگری جەنگ خامۆشو ئاشتی گشتی بەرقەرار بوو سوپای هاوپەیمانـەكان ئێران بەجێبهێڵن، ئەوكاتە سەرەتای كێشمەكێشو شۆرشێكی ناوخۆ لەم ناوچانەدا بەرپا دەبێتو ئەم عەشیرەتە چەكدارە نائارامانە دەبنە سەرچاوەی زەحمەتو مەشەققەت.

بەنـدە وەك كارمەنـدو لێپرسـراوێكی ئـەم ناوچـەیە لـەروی هەسـتو سـۆزمو پەیوەنـدیم بەوڵاتـەوە بەئـەركی خـۆمی دەزانم بیگەیێنمـە مـەقامی وەزارەت ئالـەم وەختـە ناسـكەدا كـەهێزە هاوپەیمانـەكان ئاسایشـی ئـەم ناوەیـان پاراسـتووە، بـەهۆی گرنگـیو بایـەخی ئاسایشـی ناوچـەكە وەك شـارێگەی گواسـتنەوەی كـەلو پەلـە جەنگییـە پێویسـتییەكانی خۆیـانو دژی هـەر شـۆرشو نائارامییـەك رادەوەستن، پێیتان رادەگەینم كەهەوڵدەین سوود لەم فرسەتە وەرگرینو سیاسـەتی دەرەوەمـان لەگـەڵ چـەككردنیاندا بگـونجێنن، تالـە ئاینـدەدا بـێ خـەرجكردنی پـارەو پـولێكی زۆرو لەشكركێشـیو زیـان لێكەوتن ئارامی ناوچەكە بەشێوەیەكی راستەقینە بپارێزین.

([□]) هـ.س,21خرداد 1324" 3 أرديبهشت 1324" 22 مرداد 11324.

فرمانداری شائاوا – عباس طباطبائی))[□□].

لەراستیدا حکومەتەکانی بەریتانیاو ئەمەریکا پاڵپشت و هاندەرێکی سەرەکی ئەم بۆچوونانەو چۆنێتی پیادەکردنی بوون لەلایەن حکومەتی ئێرانییەوە چونکە چەسپاندنی دەسەڵاتی سەربازی لەم شوێنە گرنگانەدا تەواوی بەرژەوەندییە ستراتیژیو نەوتەییەکانی دەپاراستنو مەوقعییەتێکی بەهێزتری بەخۆیانو ئێرانی هاوپەیمانیان دەدا بەرامبەر قەوماندنی هەر رووداوێکی ئایندەیی چاوەڕوانەکراو لەباکوری کوردستانی ئێران کەلەژێر کاریگەری نفوزی شورەویدا بوو، لەلایەکی دییەوە هەوڵە ئامادەییەکانی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ پەلاماردانی کوردستان هاوکات بوو لەگەڵ ئەو هێرشە بەرفراوانەی کەحکومەتی تاران دژی رێخراوە دیموکراسیخوازەکانی ناوەند دەستی پێکردبوو، بەجۆرێك بریارەکانی حکومەت بۆ قەدەغەکردنی خۆپێشاندانەکانو مانگرتنو کۆبوونەوە جەماوەرییەکان و سەرکوتکردنی ئازادیخوازانی زۆربەی شارەکانی ئێرانو راگەیاندنی حکومەتی سەربازی تیایدا زیاتر هانی دەسەڵاتدارانی ئێرانو فەرماندە سەربازییەکانیدا پرۆسەی پەلاماردانی عەشیرەتە چەکدارەکانی باشوورو ناوەندی کوردستان بخەنە خانەی جێبەجێکردنەوە. ئەو جێبەجێکردنەی کەلەهەموو ناوچەکاندا بەئاسانی بۆ سوپای ئێران نەچووە سەر، چونکە لەهەندێك مەڵبەند عەشیرەتە کوردەکان بەتووندی بەگژ هێزە پەلاماردەرە ئێرانییەکاندا چوونەوەو قەیرانێکی گەورەیان بۆ سوپای ئێرانی لەکوردستاندا دروستکردو جەنگێکی راستەقینەیان بەروویدا تەقاندەوە، ئەم مەڵبەندانەش بریتی بوون لە ناوچەکانی خۆرئاوای ئوستانی کوردستان بەتایبەتی ناوچەکانی هەورامانو مەریوان.

سەرەتا سەرلەشکر (حسن ارفع) سەرۆکی ستادی ئەرتەشی ئێران بەیاننامەیەکی لە 28ی شوباتی 1945دا بۆ چەککردنی عەشیرەتە کوردەکانو موڵکدارەکانی ئوستانی کوردستان بڵاوکردەوەو ئەرکی ئەنجامدانی کارەکەی سپارد بەلەشکری 4ی کوردستان کەفەرماندەکەی سەرتیپ هۆشمند ئەفشار بوو، لەشکری 4 بەتەواوی هێزەکانییەوە بۆ ئەنجامدانی ئەم فەرمانە کەوتەکار، بەچەشنێك لەگەڵ چەککردنی عەشیرەتەکاندا ماڵو سامانیشیان تالان دەکرانو ماڵاتەکانیان زەوت دەکرانو دەیانبردنە شارەکانی وەك زنجانو تەبرێزو بۆ قازانجی خۆیان دەیانفرۆشتن، بەم چەشنە دوای دوومانگ لەهەڵمەتی یەکەمی لەشکری 4 ژمارەیەکی زۆری عەشیرەتەکانی نێوان سنەو سەقز چەککرانو بەشێکی سەرۆکەکانیشیان بەرەو زیندانەکان راپێچ ***کران،*** ستادی ئەرتەش بڵاوی کردەوە کەلەم هەڵمەتە سەرکەوتووەدا توانراوە 416 تفەنگی جۆری 5 تیرو238 پارچەچەکی جۆراوجۆری تر کۆبکرێنەوەو لەشکری 4 لەئەنجامدانی ئەرکەکەی بەردەوام دەبێت[□□]، سەرتیپ ئەفشاریش لە 11ی نیسان 1945دا لەلایەن وەزارەتی جەنگەوە بانگ کرایە تارانو لەوێ مەدالیای ئازایەتی پێدا هەڵواسراو دوای خەڵاتکردنو تاووتوێ کردنی مەسەلە بایەخدارەکانی هەڵمەتەکە، رەوانەی کوردستان

([□□]) رهبر, 7 خرداد 1324.

([□□]) کوهستان ,17 اردیبهشت 1324“ 24 اردیبهشت1324“ 31 اردیبهشت1324.

www.pertwk.com

کرایەوە تا گرنگترین بەشی ئۆپەراسیۆنەکە کەچەککردنی عەشیرەتە کوردەکانی ناوچە سەختەکانی هەورامانو مەریوانە بەئەنجام بگەیەنێت[□□].

پێویستە بوترێت کەهەرێمی هەورامانو مەریوان[□□] لەزۆر رووی سەربازیو شوێنی ستراتیژیو سنوورییەوە بایەخی تایبەتی خۆی هەبوو، ئەم هەرێمە کەدەکەوێتە رۆژئاوای ئوستانی کوردستانەوە لەدوولاوە ناوچەیەکی جیا کەرەوەی گرنگ پێکدەهێنێت، چونکە وەك دەزانرێت ئەم هەرێمە لەلایەکەوە ناوچەی سنە لەکوردستانی عێراق جیا دەکاتەوە، لەلایەکی تریشەوە ناوەندە لەنێوان هەرێمی موکریانو مەڵبەندی کرماشاندا، تۆبۆگرافیای ناوچەکەش کەسەختو چیاییە لەرووی بەرگرییەوە ئەوەندەی تر بایەخە سەربازییەکەی زیاتر دەکرد.

هەر بۆیە سەرەڕای مل نەدانی عەشیرەتەکانی ئەم هەرێمە بۆ چەککردنیان، ستادی ئەرتەشو راوێژکارەو ئەمەریکیو بەریتانییەکان زۆریان مەبەست بوو بەتەواوی ناوچەکە لەچەك دامالنو بیکەنە پشتی جەبهەیەکی توندوتۆڵ بۆ سەربازگەکانی سەقزو بانەو سەدەشت لەهەر رووبەرووبوونەوەو جوڵانەوەیەکدا ئایندە لەناوچەی نفوزی شورەویدا سەرهەڵبدات، هەر لەبەر ئەوە لەشکری 4ی کوردستان بەتەواوی ئامادەییو پاڵپشتی هێزە هەواییەکانی ئێرانییەوە کەوتە ئەنجامدانی پلانەکانیو هەر لەسەرەتاوە بریاری سەرکوتکردنی هەر جۆرە مل نەدانو نارەزاییەتیەکی عەشیرەتە کوردەکانی هەرێمەکەیدا.

سەرۆك عەشیرەتەکانی هەورامان کاتێك لەنیازی لەشکرو سەرتیپ ئەفشار حاڵی بوون هەوڵیاندا لەرێگای پەیوەندیکردن بەتارانەوە رێگری لەهەڵگیرساندنی ئاگری شەرو کوشتار بکەنو رای گشتی بۆ بارودۆخی ناهەمواری خێزانەکانیان راکێشن کەلەترسی فشارو تالانی لەشکر چوونەتە ناوچە سەختە کوێستانەکانو ژمارەیەکی زۆریان لێ مردووە.

لەناوەراستی حوزەیرانی 1945دا (حەسەن خانی رەزاو) سەرۆك عەشیرەتی رەزاو تایەفەی حسەن سوڵتانی لەگەڵ (عەزیز خان زادە مەحمود دزڵی) سەرۆك عەشیرەتی هەورامان، تەلەگرتافێکیان رەوانەی مەجلیس، حکومەتو وەزارەتی جەنگ کردووە لەژێر ناونیشانی (سرتیپ هوشمند افشار ازما چە میخواهد/ سەرتیپ هوشمند ئەفشار چی لێمان گەرەکە)و تیایدا دەڵێت:

((لەم ساڵانەی دواییدا چاوەرێمان دەکرد دەوڵەت لەرابردوو ئەزموون وەرگرێتو بەشێوەیەکی راستەقینە بنچینەکانی دیموکراسی بگرێتە خۆو کاری پێ بکات، بەڵام بەداخەوە رووداوەکانی ئەم دواییەی کوردستانو شێوازی مامەڵەی سەرتیپ هۆشمەند ئەفشاری دیکتاتۆر لەگەڵ خەڵکی ناوچەکە بەرەزامەندی دەوڵەت ئەنجامدراوە هەموو گەشبینیەکەمانی گۆری بۆ رەشبینیو بێ هیوایی، ئەفشار کەلەم دواییەدا لەتاران گەراوەتەوە کوردستان لەکن چەند کەسانێکی نزیك بەخۆی فەرموویەتی

[□□] هـ.س, 8 مرداد1324.

[□□] ناوچەی مەریوان لە باکورەوە بەدەرەی شلێری کوردستانی عێراق , لە باشوورەوە بە ناوچەی پاوە , لە خۆرهەڵاتەوە بە ناوچەی سنەو لە خۆرئاواوە بە کوردستانی عێراقەوە بەستراوە, رووپێوی کۆنی (3828کم2) و ناوەندەکەی شاری مەریوانە کە 3 کم لە گۆلی (زرێوارە) وە دوورە و (1273) مەتر لەرووی دەریاوە بڵندە , ناوچەیەکی سەخت و لێرەوار و کوێستانە, بروانە: کورد, س. پ, ل ل 927–928.

www.pertwk.com

(دەبێت دادگای لەشکری کوردستان بکەمە قەسابخانە، بەراستی جێی داخ و پەژارەیە بۆ میللەتێك کەسانی وەك ئەفشار ببنە رابەری و حوکمی بکەن))(□□).

سەرتیپ ئەفشار کەلەتارانەوە فەرمانی تەواوی وەرگرتبوو، بەیاننامەیەکی بڵاوکردەوە تیایدا بەتوندی هێرشی کردبووە سەر حەسەن خانی رەزاوو بەدزو تاڵانچی ناوی بردووە، هەروەها پەروەندەیەکی 19 تۆمەتی بۆسازدابوو کەزۆربەیان سەرانەسەندن و دەست بەسەرا گرتنی موڵك و ماڵی خەڵکی بوون، ئەفشار بەیاننامەکەی بەم پەرەگرافەی خوارەوە کۆتایی هێنابوو: ((لەبەر ئەوەی ئامۆژگاری فەرماندەکانی پێشوو وئەو داواکارییانەی 15 مانگە بۆ رەوانە دەکرێت هیچ سوودێکی ئەوتۆی نەبەخشی و کارێکی لەسەرناوبراو (واتە حەسەن خان ـ ل) بەجێنەهێشت، بۆیە لەشکر لەوە زیاتر ناتوانێت چاوپۆشی لەرێگرو پیاو خراپ بکات و فەرمانیان وەرگرتووە بەرەو هەورامان بچن و ئەم ناوچەیەی کوردستان لەم جۆرە پیاو خراپانە پاك بکەنەوەو ئاسایش و موڵك و ماڵی عەشیرەتەکان و خەڵکەکە بپارێزن.

فەرماندەی لەشکری 4ی کوردستان ـ سەرتیپ هوشمند ئەفشار))(□□).

سەرۆك عەشیرەتەکانی هەورامانیش لەوەڵامی ئەو راگەیاندنی جەنگەی لەشکری 4دا، لە بەرواری 30 حوزەیرانی 1945 تەلەگرافێکیان بۆ حکومەت، مەجلیس، وەزارەتی جەنگ بەرز کردەوە کەئەمە وەرگێڕراوی دەقەکەیەتی:

((لەگەڵ ئەوەی جارەهای جارە بەدبەختی خۆمان و نیازی شووم و گڵاوی سەرتیپ هۆشمەند ئەفشارمان گەیاندۆتە ئەولیای ئموور، بۆ بەدبەختی لەجیاتی بەهاوارمانەوە بێن و ستەمی سەرشانمان لابەرن، فەرمانی براکوژییان دەرکردووەو لەرێگای هێزەوە دەستیان داوەتە دامەزراندنی قەسابخانەیەك، لەکاتێکدا خەڵکی ئەم ناوچەیە بەماڤی خۆیانی دەزانن پەنا بۆ یاسا بەرن، بۆیە داواتان لێدەکەین لیژنەیەکی لێکۆڵینەوە رەوانەی کوردستان بکرێت تا لەرووداوەکان بکۆڵنەوەو پەردە لەرووی راستییەکان هەڵماڵرێت و کۆتایی بە بەدبەختیمان بهێنرێت))(□□).

لەراستیدا چەند جارێکی تر سەرۆك عەشیرەتەکانی هەورامان ناوەندیان لەو تاوانانە ئاگادار کردۆتەوە کەسەر لەشکری 4و هێزەکانی بەرامبەر خەڵکی بێدیفاعی ناوچەکەیان کردووەو داوای پێکهێنانی لیژنەی لێکۆڵینەوەیان کردووە بێ ئەوەی ئاورێکیان لێبدرێتەوە.

بەپێی ئەو بەیاننامەیەی سەرۆکایەتی ستادی ئەرتەش لە 23ی تەمووزی 1945دا بڵاوی کردەوە، سەرەتا ستونێك لەهێزە ئێرانییەکان بەهەموو پێویستیەکانییەوە لەسنەوە بەرەو هەورامان لەبەرواری 23ی حوزەیرانی 1945دا کەوتە رێ، ئەم هێزە ماوەیەك بەسەرکوتکردنی عەشیرەتەکانی نێوان سنەو هەوراماندا خەریك بوو رێگەی بۆ خۆی پاکدەکردەوەو پادگانی بەهێزی لەو شوێنانەی دادەمەزراند. دواتر لە12ی تەمووزی 1945دا لەگەڵ عەشیرەتەکانی هەوراماندا پێکاهەڵپرژان و هێزەکانی ئێرانی توانیویانە بەرزاییەکانی (نیگڵ، دانە، کەش و رەشنەش) لەدەست عەشیرەتەکانی دەربهێنن و بەرەو چیای (کەرەمەیانە) پاشەکشەیان پێ بکەن، ئەو کێوە بەرزەی کەبەسەر ئاوایی

(□□) کوهستان ,28خرداد,1324.

(□□) هـ.س, 18 تیر 1324.

(□□) هـ.س.

رەزاودا دەڕوانێت. هێزەکانی لەشکری 4ی کوردستان دوای سێ ڕۆژ واتە لە15ی تەمووزی 1945 پەلاماری چیای کەرەمەیانەیان داوەو ناوچەکەیان لەدەست (ئەشرار) پاککردۆتەوەو 35 کەسیان لێ کوشتوون‌و راویان ناون بەرەو کێوەکانی سنوور، (شەهیدەکانی) لەشکریش تەنیا 6 نەفەر بوون.

بەپێی ئەم بەیاننامەیە لەکاتی شەڕی لەشکرو عەشیرەتەکانی هەورامانـدا، ناوچەی مەریوانیش راپەریون‌و عەشیرەتەکانی لەژێر سەرکردایەتی مەحمودخانی کانی سانان کەپلەی سەرهەنگی دووەمی ئیفتیخـاری ژاندارمـەری هـەبوو لەبەرەبـەیانی ڕۆژی سـێ شـەممە ڕێکـەوتی 18ی تـەمووزی 1945 لەپشـتەوە پـەلاماری قـەرارگای گـوردانی سـەربەخۆیی مەریوانیانیـانـداوە، بـەڵام نـەیانتوانییووە لەبـەر بـەرگری قارەمـانی گـوردان کەدووشـەهیدو 12 برینـدارینان داوە ئامانجـەکانیان بەدەسـت بهێـنن‌و بەشاخ‌و کێوەکانی دەوروبەریدا وەك تۆی هەرزن بڵاو بوون.سەرکردایەتی ستادی ئەرتەش لەکۆتایی بەیاننامەکەیدا نوسیویەتی: ((ئاشکرایە بەردەوام بوونی ئەوچەشنە دۆخەی (ملوك الطوایفی)و خود سەرییە لەناوچەیەکی مەرزی‌و پڕ بایەخی بەم شێوەی وڵاتی ئێراندا بەهیچ جۆرێك قابیلی قبووڵ نییە، هـەر بۆیـە لەلایـەن سـتادی ئەرتەشـەوە دەسـتوری تـەواو دراوە بـۆ سـەرکوتکردن‌و لەرەگـەوە دەرکێشانی ئەشرارو موتەجاسرو چەککردنیان لەناوچەکەدا، هێـزی زیاتریش نێردراوە تا گەرچی زووترە کۆتایی بەم ئاژاوەو بەرەڵڵاییە بهێنن‌و ئاسایش‌و ئارامی بۆ ناوچەکە بگێڕنەوە.

سەرۆکی ستادی ئەرتەشی . سەرلەشکر حسن ارفع))[]

لەهەمان کاتدا لەشکری 4 کوردستانیش بەیاننامەیەکی بەهەمان ناوەرۆکی بەیاننامەی ستادی ئەرتەش بڵاوکردەوەو تیایدا بەتووندی هێرشی کردۆتە سەر حەسەن خانی رەزاو ، تەنیا جیاوازییەك لەنێوان ئەم دوو بەیاننامەیەدا، ئەوەی ستادی ئەرتەش مێژووی 15ی تەمووزی داناوە بۆ پەلا***مارو*** گرتنی چیای کەرەمەیانە لەلایەن هێزە ئێرانییەکانەوە، بەڵام ئەوەکەی لەشکری 4ی کوردستان 13ی تـەمووزی دانـاوە، دیـارە ئـەم دوو ڕۆژ فەرقـە ئەوکاتەیـە کەپێویسـت دەکـات هـەواڵێکی تێـدا لەکوردستانەوە بگاتە تاران[].

سـەرۆکی روکـن 2ی سـتادی ئەرتەشـیش لەرۆژنامـەی (اطلاعـات)ی رەسمیـدا لـەژێر ناونیشانی(تفصیل وقائع کردستان/ درێژەی ڕووداوەکانی کوردستان) باسی لەڕووداوەکانی هێرش‌و پەلاماردانەکەی لەشکری کوردستان کردووەو بەتووندی هێرشی کردۆتە سەر سەرۆك عەشیرەتەکانی کـوردو بەسەرچـاوەی ئاژاوەیـان دەداتـە قەڵـەم، دواتـر باسـی ئـەو هاوکارییـە سـەربازییە دەکـات کەوەزارەتی جەنگ لەتارانەوە ناردوویەتی بۆ کوردستان، هـەروەها هەوڵـەکانی هێزەکانی کرماشان بۆ کۆنترۆڵکردنی ڕێگای نێوان سنەو مەریوان کەلەژێر هەرەشەی راپەریوەکاندا بووە. سەرۆکی روکنی 2 لـەکۆتایی قسـەکانیدا دەڵێـت: ((لـەم ئـاژاوەو یـاخی بوونـەدا ئەشـراری عێراقـی لـەپاڵ ئەشـراری کوردسـتاندا دژی هێـزە ئێرانییـەکان بەشـدارییان کـردووە، تەنانـەت یـەکێك لـەو شـەرارە عێراقییانـە گوللەی پێ کەوتووەو کوژراوەو بەجلەکانی خۆیەوە لەگردێك شاردویانەتەوە))[].

() ه.س, 8 مرداد 1324.

() کوهستان ،8مرداد1324..

()اطلاعات ,تهران , 6 مرداد1324.

بەگشتی دەتوانرێت ناوەرۆكی ئەو بەیاننامەو ئاخاوتنانەی لێپرسراوانی سەربازیی ئێرانی سەبارەت بەرووداوەكانی هەورامان و مەریوان بلاویان دەوكردەوە، لەم چەند خاڵەی خوارەوە كۆبكەینەوە:

1ـ تاوانباركردنی سەرۆك عەشیرەتەكانی كوردو نیشاندانیان بەئەشرار، موتەجاسیر، دز، تالانچی و خائن، و سەپاندنی ئۆباڵی پەلاماردانەكە بەئەستۆی ئەواندا.

2ـ باسكردنی پەلاماردانەكانی لشكری 4ی كوردستان و گێڕانەوەی وەك قارەمانێتی و پاڵەوانێتی بەسەر هێزێكی بێگانەداو ناونانی كوژراوەكانی سوپا بەشەهیدی ڕێگای سەربەرزی ئێران.

3ـ داپۆشینی ئەو قەسابخانەیەی كەهێزە ئێرانییەكان لەخەڵكی بێدیفاعی ناوچەكەیان كردووەو شاردنەوەی لەرای گشتی ئێرانی.

4ـ تاوانباركردنی مەحمودخانی كانی سانانی بەخیانەت لەئێران و پەلاماری گوردانی سوپای ئێرانی لەپشتەوە.

5ـ تاوانباركردنی عێراق و ئاماژە بۆ كردنی بەشداربوونی كوردەكانی گەرمێن لەپاڵ راپەڕیوەكاندا دژی لەشكری ئێران. سەرۆكی روكن 2 ووتی: ((زۆربەی ئەو عەشیرتە كوردە ئاژاوە گێڕانە دەچنە عێراق و حكومەتی عێراق وەك پەنابەرێكی سیاسی دەیان حەوێنێتەوەو نایانداتەوە بەئێران.. رەزاوییەكانیش هەر پشتیان بەمەقایمە))[ ].

6ـ دان پیانان بەوەی لەشكری 4ی كوردستان بەتەنیا نەیتوانییووە مەسەلەكە كۆتایی بهێنێت و لەتاران و كرماشانەوە بەفریای گەییوون.

بەبەراوردكردنی ناوەرۆكی بەیاننامەكەی ستادی ئەرتەش و لەشكری چوار لەگەڵ ئەو هەواڵ و بلاوكراوانەی كەهەندێك كەسانی بێلایەن و ژمارەیەك رۆشنبیرانی كوردی نیشتمان پەروەرو هەندێك لەرۆژنامەكانی ناوەند لەسەر رووداوەكان بلاویان كردۆتەوە، هەروەها بەبەراوردكردنیان لەگەڵ ئەو تەلەگرافانەی لەكوردستانەوە بەرزكراونەتەوە بۆ پشتگیری خەڵكی ستەملێكراوی هەورامان، دواتر تەلەگرافی سەرۆك عەشیرەتەكانی هەورامان خۆیان، بەروونی دەردەكەوێت ناوەرۆكی بەیاننامەكان تارادەیەكی زۆر ناراستی مێژوییان پێوە دیارەو لەلایەن ستادی ئەرتەش و لەشكری 4ەوە بۆچاوبەست هەڵبەسراون.

مێژوونووسی ناسراوو كەسایەتی ئاینی بەناوبانگی كورد (شێخ موحەمەد مەردۆخی كوردستانی) لەنامەیەكیدا كەئاراستەی حكومەتی (محسن صدر)و نمایندەیەكانی مەجلیسی شورای ئێرانی كردووە، دوای ئەوەی ئۆباڵی كوشتارەكانی كوردستانی خستۆتە ئەستۆی ژمارەیەك لەكارمەندو فەرماندە چاوبرسی و خۆپەرستە ئێرانییەكان، بەتووندی رەخنەی لەهەردوو بەیاننامەكەی ستادی ئەرتەش و لەشكری 4و ژمارەیەك لەرۆژنامە رەسمییەكانی ناوەند گرتووە كەكوردیان بە ئەشرارو سەربازەكانی ئێرانیشیان بەموجاهید ناوبردوون، كوژراوەكانی كوردیان بەتەلەفات و ئەوی سوپایان بەشەهید لەقەڵەم داوە، لەكاتێكدا هەردوو بران و پەیرەوی خوداو پێغەمبەرێك و كتێبێكن و تەنیا جیاوازیان ئەوەیە كورد داوای ئارامی و ئاسایش و چەسپاندنی مەشرووتییەت و بنچینەكانی دیموكراسی دەكات، مەردۆخی نامەكەی بەم پەرەگرافەی خوارەوە كۆتایی پێدێنێت: ((هەموو كەس دەزانێت كەلەو بەردە مەرمەڕەی بەبۆنەی بنیاتنانی مزگەوتی (دارا الاحسان)ەوە دانراوە ناوی حەسەن

( ) هـ.س.

خانی ڕەزاوو مەحمودخانی کانی سانانی وەك دوو فداکارو خزمەتگوزاری دەوڵەت هاتووە، هەموو ڕۆژێکی هەینی کەخەڵکی شار بۆ نوێژی جومعە سەر لەم مزگەوتە دەدەن بەچاوی خۆیان ئەم بەردە دەبینن، ئێستا چ قەوماوە وا بەجارێ ئەم دوو فداکارە ببنە ئەشرارو خائن؟! ئەوەی ڕوون و ئاشکرایە تەنها ئەوەندەیە، هەر کاتێك عەشیرەتەکانی کورد ئامادە نەبن ببنە ئامرازی دەستی دەوڵەت یەکسەر بەئەشرار دەناسرێن و بەهەرەشە لەسەر دەوڵەت دادەنرێن.مجاهد فی سبیل الله ـ مردۆخ))([]) .

ئاغای (جعفەر حیدەری) لەژێر ناونیشانی (سرتیپ هۆشمند افشار دیکتاتور کردستان) وتارێکی بڵاوکردۆتەوە ، دوای ئەوەی بەتووندی ڕەخنەی لەقەسابخانەکەی سرتیپ ئەفشار گرتووە لە کوردستان و ڕووی دەمی کردوتە سەرۆك وەزیرانی ئێرانی ودەڵێت: ((بەڕاستی جەنابی سەرۆك وەزیران زۆر سەیرە بەڕێزتان لە جیاتی ئەوەی فەرمانی کوشتن وپەلامارو براکوژی دەرکەن چاتر نەبوو لێژنەیەکی لێکۆڵینەوە بنێرن و ڕاستیەکان دەرخەن ،ئەوە بۆدوومانگ دەچێت کوردەکانی هەورامان و مەریوان بەتەلەگراف داواتان دەکەن ، ئایە باشتر نەبو فەرمانی دامەزراندنی خوێندنگاو پەروەردە کردنی منداڵانی کورد لەجیاتی براکوژی دەربکەن، خۆ جەنابتان زۆرباش دەزانن کە پارەی دامەزراندنی چەند خوێندنگایەك زۆر کەمترە لە یەك لە سەر هەزاری مەسرەفی ئەو لەشکرکێشی و کوشت و بڕەی تێدەچێ کە لەناوچەکە بەرپابووە ،ئەگەر بەڕێزتان دوولایەنی گرنگ واتە فەرهەنگ و تەندروستی لەناو ئێمەی کورددا برەو پێ بدەن و لێپرسراوی پاك و نشتیمان پەروەر لەخۆمان دابنێن کە یاسا بچەسپێنن و یەکسانی و دادپەروەری لەکوردستاندا بەرقەرارکەن ،من گرێنتیتان دەدەمێ ئەو هەموو کەسایەتییە فیداکارانەی سەرتیپ هۆشمەندی ئەفشار بەدزو خائین ناویان دەبات و سەدجار لەو شارستانی ترو نیشتمانپەرست ترن هیچ پێویستیەکیان بەهێزی سەربازی نییە تا خزمەتی دەوڵەت و میللەت بکەن، کوردستان ئەمرۆ پێویستی بەخوێندنگاو تەندروستی و یاسایە نەك تۆپ و تەیارەو سەربازی سەرکوتکەر))([]) .

ژمارەیەکیش لەبازرگانان و موڵکدارە نیشتمانپەرو ڕۆشنبیرە ئازادیخوازەکانی شاری مەهاباد کەژمارەیان لە 40 کەس زیاترە، نامەیەکیان لەژێر ناونیشانی (ازادی است یا دکتاتۆری) بۆسەرۆك وەیزرانی ئێرانی، وەزارەتی ناوخۆ، وەزارەتی جەنگ، وەزارەتی دادو ستادی ئەرتەش نووسیوە بەبۆنەی لەشکر کێشییەکەی هەورامان و مەریوان کەئەمە وەرگێڕاوی دەقەکەیەتی:

((دوای ڕژاندنی خوێنی 50 ملیۆن کەس لاوو جوانانی ئازاو قارەمانی دەوڵەتە هاوپەیمانەکان، جەنگ لەئەوروپا کۆتایی هات، زۆرداران و دیکتاتۆران نابوود بوون، خۆرەتاوی بەختەوەری و ئازادی لەئاسۆ دەرکەوت، گەرچی جەنگ قەڵای فاشیستەکان و دیکتاتۆرەکانی ڕمان، کەچی ئێمەی کورد لەدەستی مامۆستایانی فاشیزم ڕزگارمان نەبووەو بەئارەزووی خۆیان لەناوچەکانی کوردستان تەراتێنیانەو خەڵکی دەهاژوون، بێ خەبەرن لەوەی ئازادی و دیموکراسی سەرانسەری جیهانی گرتۆتەوەو چیدی ڕێگا بەزۆرداران وفاشیستان نادرێتەوە بگەرێنەوە سەر شانۆو باڵا دەستی خۆیان بسەپێنن، دیارە بەدبەختی گەلی کوردە واجاریکی تر لەئێرانی ئێمەدا بەپیلان و فیتنەبازی لێپرسراوە فاشیستەکانی پێشوویان ناردۆتە ناوچەکانی کوردستان و خەریکی قڕکردنی پاکترین ئێرانی نەژادن

([]) کوهستان , 15مرداد 1324.

([]) کوهستان ،10 دی1324 .

(واتە کورد ـ ل) کەمێژوو شاهیدی پیاوەتیو جوامێریو ئازایەتیانە، بۆنمونە: سەرتیپ هۆشمەند ئەفشار لەهەڵپەی بەرزکردنەوەی پلەو پایەی خۆیدا سەر لەنوێ ئاگری جەنگی لەکوردستان هەڵگیرساندووەو بەخۆرایی خوێنی لاوانی کورد دەڕێژێت، هەر بۆیە میللەتی کورد داوای لەکارخستنی ئەم کابرایە دەکاتو چاوەڕێیە دەوڵەت ریشەی دیکتاتۆری لەکوردستان هەڵکەنێتو چیدی چاو لەتاوانەکانی ئەفشار نەپۆشێتو خەڵکی ستەمدیدەی کوردستان لەبێدادیو دیکتاتۆری رزگاریان بێت))(□□).

ئاغای هوشنگ سهرابیش لەوتارێکیدا بەناونیشانی (مرگ در راه ازادی/ مردن لەرێگای ئازادیدا) نووسیویەتی: ((بەئاشکرا پێویستە بەفەرماندەکانی ئەرتەشو تەواوی کارمەندانی دەوڵەتو لێپرسراوان لەکوردستاندا بگووترێت کوشتاری چەندین ملیۆن جوان وپیر، ژنو منداڵ، رۆشنبیرو پیشەوەرو کاسبکار لەپێناوی ئازادیو بەناوی ئازادییەوە بووە، تا ئەو کاتەی ئاسەواری وێرانییەکانی ستالینگرادو بەرلینو لەندەن بمێنێو لەبیر مابێ، تا ئەو کاتەی گۆڕستانی جەنگاوەرانی سباستۆپۆلو عەلەمەین لەبەرچاو بێ، ووشەی ئازادی هەرگیز لەچاو ون نابێ، دواتر بێ عەقڵی و کەم دەماغییە کە بە زۆر و هەڕەشە دژایەتی موقەدەساتی کۆمەڵێکی گوێڕایەڵو ئازاو دلاوەری وەکو کورد بکرێت, ئەنجامدەرانی ئەم تاوان وکارە ناڕەوایانەی کوردستان پێویستە ئاگادار بن کە زۆرو کەڵەگاییو سەرەڕۆیی ئەنجامی خراپتری لێدەکەوێتەوە و بە هەموو هێزمان هاوار دەکەین و دەڵێین یا مەرگ یا ئازادی))(□□).

سەرۆك عەشیرەتەکانی هەورامانیش کە ئەم جارە ناوی مەحمود خانی کانیسانانیشیان دەگەڵدا هاتووە, تەلەگرافێکیان بۆ ناوەند ناردووە و باسی تاوانەکانی سەرتیپ ئەفشاریان کردووە و گووتویانە: ((تا وەختی نووسینی ئەم بلاوکراوەیە سەرتیپ هوشمەند ئەفشار (35) جووتیاری بەناوی ئەشرار تیرەباران کردووە , لە جێگایەکی ترکۆمەڵێك خەریکی دروێنە کردن بوون و تۆپباران کراون و زۆریان لێ کوژراوە , داوای ناردنی لێژنەیەکی لێکۆڵینەوە دەکەین))(□□).

ئەم نووسین و تەلەگرافانەی خەلکی کوردستان و ڕۆشنبیرانیکورد تا ڕادەیەك مەسەلەکەی لە ناوەند زەق کردەوە و ڕۆژنامە و گۆڤارەدیموکراتیخوازەکان و نەیارەکانی حکومەت قۆزتیانەوە, ئەوانەیبە خراپی باسی فەرماندەکانی لەشکری کوردستان و داوای وەستانی لەشکرکێشیان دەکرد, ڕۆژنامەی (رهبر) ئۆرگانی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی تودەی ئێران نووسیویەتی ((لە ئەنجامی کردەوەی کەسانی ئاگر خۆشکەر و کۆنەپەرست و سەرکردایەتی نابەجێ ژەنەراڵ (هۆشمەند ئەفشار) جارێکی تر ئاگری ئاژاوە و نائارامی کوردستانی تەنییوەتەوە, بە گوێرەی هەواڵی گەیشتوو لە گوندی (ڕەزاو)(□□) تیپێکی سوپای دەوڵەتی گەمارۆ دراوە و زیانێکی زۆری لێکەوتووە, بە جۆرێك لەتارانەوە

(□□) هـ.س. 22 مرداد 1324.

(□□) هـ.س. 2 مهر 1324.

(□□) هـ.س، 8 مرداد 1324.

(□□) گوندی ناوەندی دێکۆی ڕەزاوە, لە44کم باشووری خۆرهەلاتی مەریوانەوە و لە قەراخ چۆمی (ئەویهەنگ)دایە , کوێستانی و ئارانە, دەغڵ و توتنو ئاژەڵداری هەیە , بڕوانە کورد, س.پ, ل ل 964–966.

www.pertwk.com

بەتالوکە سەربازی دی بۆ ئەویٚ ڕەوانەکراون , ستادی گەشتی پەیوەندی لەگەڵ یەکە سوپاییەکانی ناوچەی نائارامدا پچراوە(□□)

هەروەها ڕۆژنامەی (ستاخیز ایران/ ژیانەوەی ئێران) فەرمانی پەلامارو ناردنی سوپای بۆ کوردستان بە مەبەستی " دەوڵەمەند کردنی ژەنەراڵەکان و بەتاڵ کردنەوەی گەنجینەی دەوڵەت و وورووژاندنی خێڵە کوردەکان " لێکدایەوە(□□). وەك ڕووداوەکان دەریدەخەن هێزەکانی لەشکری 4ی کوردستان ئاگری جەنگێکیان هەڵگیرساندووە وا بە ئاسانی بۆیان نەدەکوژاوە, چونکە ئۆپەراسیۆنی چەککردنی عەشـبرەتەکوردەکانی هـەورامان بـووە هانـدەری ڕاپـەرینی عەشـیرەتەکانی مـەریوان دژی هێـزە ئێرانییەکانی ناوچەکە , ئەمەش پێچەوانەی چاوەڕوانکردنی فەرماندەکانی لەشکر بوو, هێزەکانی مەحمود خانی کانیسانانی سوودیان لە سەختی ناوچەی مەریوان کرد و چەند جارێك پەلاماری بنکەو بارەگاکانی هێزە ئێرانیەکانیان دا, بە تایبەتی ئەو دوو هێرشەی کرایە سەر پادگانی مەریوان و پادگانی قژاکان زیانی گەورەیان پێگەیاندن و وورەی سەربازەکانی هێنایە خوار, لەگەڵ هێندەش لەشکری 4ی کوردستان بە تەواوی چەك وهێزەکانییەوە لە شەڕ گلابوون, وێرای ئەوەی هێزە ئاسمانیەکانیـەکانی حکومـەتی‌ئێرانی هێرشـی بـەردەوامی ئـەکردە سـەر خێزانـە بێدیفاعـەکانی عەشیرەتەکانی هەورامان, دواتر ناردنی هێز و پاڵپشتی لە تاران و کرماشان بۆ بەشداری لە ئۆپەراسـیۆنەکەدا, سـەرەڕای هـەموو ئەمانـە سـوپای ئێرانـی نـەیتوانی گونـدی دزلیٚ ناوەنـدی ڕاپەرینەکەی هەورامان بگرێت , جگە لەوە زۆربەی دۆڵ و دەربەندە سەختەکان لە دەستی عەشیرەتە ڕاپەریوەکاندا مابوونەوە(□□).

لەبەر شکستی سەرتیپ هوشمەند ئەفشار لە بەئەنجام گەیاندنی ئەرکەکەی لە کاتی دیاریکراودا, هـەروەها دوای شێواندنی ناوبانگی و ڕیسواکردنی تاوانەکانی لەلایەن ڕۆژنامە ئازادیخوازەکانی تارانەوە, ستادی ئەرتەش بە بڕیارێك ئەفشاری لە فەرماندەیی لەشکری کوردستان لابردو (سەرتیپ همایۆنی) کردە فەرماندە, پاشان لە تارانەوە سەرلەشکر (جهانبانی) ناردە کوردستان تا چیدی زووترە کۆتایی بە مەسەلەی هەورامان و مەریوان بهێنن, ئەو مەسەلەیەی ببوە قەریانێکی ڕاستەقینەو فاکتەرێکی بەشداربووی رووخاندنی حکومەتەکەی (صدر) بوولە کۆتاییی حوزەیرانی1945دا(□□).

سەرلەشکر جیهانبانی کاتێك گەیشتە کوردستان بە دوو ئاراستە کەوتە کار , لە لایەك لەگەڵ سەرتیپ هومایۆنی کەوتنەوە ڕێکخستنەوەی سوپاو دانانی پلانی سەربازی گونجاو , لە لایەکی تریشەوە ئاشکرایکرد کە خوازیاری گفتوگۆو چاوپێکەوتنی سەرۆك عەشیرەتەکانەو دەیەوێت لەو ڕێگایەوە کۆتایی بەو شەڕو کوشتار بهێنێت, بۆ ئەم مەبەستەش کۆمسیۆنێکی پێکهێنا لە چەند کەسایەتیەکی خۆجێی دەوڵەتخواز بە سەرۆکایەتی پاسیار آصف وزیری و ئەندامێتی وکیل السلطان عبدالعلي سنندجی, حاجی أمیر أردەلان ,علی أشرف وزیری و سرهنگ پیشداد فەرماندەی هەنگی سوارەی پەهلەوی. ئەم کۆمسیۆنە بڕیار بوو لە گوندی (بارام ئاوا) ی نزیك دزلیٚ چاویان بە سەرۆك عەشیرەتەکانی هەورامان بکەوێت و لە گەڵیاندا کۆببنەوە و گویٚ لە داواکاریەکانیان بگرن.

(□□) وەرگیراوە لە :ژیگالینا. س.پ , ل 109.

(□□) لە: ه.س، ل 109.

(□□) کوهستان، 10 دی 1324.

(□□) ه.س، 30 مهرماه 1324.

له كاتێكدا سەرۆك عەشیرەتەكانی كورد هیوایەكی زۆریان بەو گفتوگۆیە هەڵچنی بوو خۆیان ئامادە دەكرد بەرەو بارام ئاوا بەرێكەون، هێزە ئێرانییەكان خۆیان لەئابلوقە رزگاركردو هەندێك شوێنی گرنگی وەك بەرزاییەكانی (سەروئاواو دووروو)یان كەوتە دەست، سەرۆكە كوردەكان كەبریتی بوون لە(حەسەن خانی رەزاو، محمود خانی دزڵێ، محمودخانی كانی سانانی، محمد شریف ئەڵمانە، عەبدوڵڵا قەڵاچی، محەمەد كانی سانانی، موزەفەر رەزاوی، محەمەد عەلی تەفلی، محەمەد ڕەزا بەگ، مەحمود كەراوایی)و زۆری تر لەگەورە پیاوانی هەورامان لەبارام ئاوا لەگەڵ كۆمسیۆنی ناوبراو كۆبوونەوە، كۆمسیۆن بێ ئەوەی گوێ لەداواكارییەكانی ئەو سەرۆكە كوردانە بگرێت پێ ڕاگەیاندن كەپێویستە تەواوی چەكەكانیان تەسلیمی حكومەت بكەن و پابەندی (حسن سلوك) بن، هێزەكانی ئێرانی كەهەلیان بۆ رەخساو لەپادگانی (گاشێخان) لەنێوان مەریوان و هەورامانـدا دایان كوتاو چاوەڕێی ئاكامەكانی گفتوگۆو فەرمانی سرتیپ هامیۆنی بوون. كۆمسیۆن بەسەرۆكە كوردەكانی ڕاگەیاند كەقۆناغی دووەمی گفتوگۆ پێویستە لەدزڵێ بێت بەمەرجێك فەرماندەی لەشكری كوردستان بەهێزێكی ئێرانییەوە لەوێ ئامادەبن، ئەم داواكارییە لەلایەن سەرۆكە كوردەكانەوە رەتكرایەوە، هەر بۆیە هێزە ئێرانییەكان بۆ هەلێكی گونجاو دەگەڕان پەلاماربەن و ئەم هەلەشیان زوو كەوتە دەست(□□).

دوای ئەوەی سەرۆكە كوردەكان لەگفتوگۆ هیچیان پێ نەبڕا، گەڕانەوە دزڵی تا لەناوخۆیاندا راوێژ لەسەر هەل و مەرجە ناسكەكە بكەن. چەند سەرۆكێكی وەك (محەمەد عەلی تەفلی و محەمەد شەریف ئەڵمانە) رازی بوون بەوەی چەكەكانیان بدەن بەدەستەوە بەمەرجێ حكومەت لێخۆشبوونی گشتیان بۆ دەركات، مەحمود خانی دزڵێ، مەحمودخانی كانی سانانی، حەسەن خانی رەزاو ***دژی*** خۆبەدەستەوەدان بوون ولەگەڵ بەرگریدابوون.

سەرلەشكر جهانبانی لەم دەرفەتەی باشتر نەدۆزییەوە بەتایبەتی كەوەرزی پایز دەستی پێكردبوو، ناوچە سەختەكانی هەورامانیش رۆژ بەرۆژ ساردتر دەبوون و سەربازی ئێرانیش لەهەل و مەرجی سەرمای زستاندا نەجەنگی پێدەكراو نەپەلامار، هەر بۆیە جهانبانی فەرمانی بەهێزە زەمینی و *ئاسمانییەكانی ئەرتەشی شاهەنشاهیدا پەلامارێكی سەتاسەری دزڵێ بدەن و كام شوێنەی گرنگە كۆنترۆڵی كەن، تۆپەكانی ئێرانی زۆربەخەستی گوندی دزلیان بۆمباران كرد، ئەو سەرۆك عەشیرەتانەی لەگەڵ خۆبەدەستەوەدانابوون خۆیان تەسلیم كرد، ئەوانی دیش كەتوانای بەرگرییان نەمابوو فریای خێزانەكانیان كەوتن و ئاودیوی سنور بوون*(□□) *محمودخانی دزڵێ دوای ماوەیەك گرتنی لەلایەن*

(□□) ه.س، 10 دی 1324.

(□□) وێرانكردنی گوندی دزڵی بەو شێوەیە سۆزی شاعیرانی ئەو دەمەی جولاندووەو بەشیعر كارەساتەكەیان هۆنیوەتەوەو، لەیەكێك لەو شیعرانەدا بەناوی (شەڕە!!) هاتووە.

بیستوته لەئێرانی قوا جەمع كراو

جبهەی شڕی دایر بوه حمله بەڕەزاوە؟

سەرباز غریب هاتووە بیچارە لەڕێی دوور

بۆ كوشتنی لاوانی وطن نقشە كشاوە

هورامی همو صاحب منداڵ و عیالن

بۆچیان دەكوژن، چەبوە، چەرا بۆ چەكراوە؟

خاكێ نیە اطفالی صغیر بیكەنە سەردا

هرچی كە دەچن خوینی براو بابە رژاوە

برلن بۆ مگر گرتنی أم قریە خرابە

کاربەدەستانی عێراقەوە لەهەڵەبجەی گیانی سپارد، مەحمودخانی کانی سانانیش کەحکومەت بۆ کوشتنەکەی پاداشتی دانابوو ناوی لێ نابوو (روباە صفت/ ڕێوی سیفەت)، دووچاری نەخۆشییەکی سەخت بوو لەکوردستانی عێراق، نەخۆشییەکەی زۆری بۆ هێناو ناچار سوودی لەفەرمانی لێخۆشبوون کردو گەڕاوە ئێران‌و بەرەو تاران کەوتە ڕێ بەڵام بەمردوویی لاشەکەیان گەڕانەوە بۆ کوردستان، خێزانە ئاوارەو پەراگندەکانی کوردستانی عێراقیش ئەرکی گەڕانەوەیان سپێردرا بەپاسیار اصف وەزیری‌و وردە وردە گەڕانەوە شوێنەکانی خۆیان(□□).

بەم چەشنە دوای ئەنجامدانی تاوانێکی زۆرو زەرەرو زیانێکی مادیی‌و مرۆیی مەزن ئۆپەراسیۆنی چەککردنی عەشیرەتە کوردەکانی هەورامان‌و مەریوان لەلایەن لەشکری 4ی کوردستانەوە کۆتایی هات، هێزە ئێرانییەکانی گاشێخان‌و دزڵیش دوای ئەنجامدانی کارەکەیان یەکیان گرتەوەو بۆ بەهێزکردنی پادگاکانی ناوچەی سەقزو سەردەشت بەرێکەوتن(□□).

"ژیگالینا" کەراپەڕینی کوردەکانی هەورامان‌و مەریوان بەبەشێك لەبزووتنەوەی دیموکراسی سەرتاسەری ئێرانی دژی حکومەتی تاران‌و تیرۆری سوپا دەداتە قەڵەم، پێ وایە کەراپەڕینەکە هەرچەندە ناوچەگەری بووە، بەڵام زۆرینەی عەشیرەتەکان‌و چین‌و توێژە کۆمەڵایەتیەکانی ناوچەکەی لەخۆ گرتبوو، بەهۆی رابەرایەتیە عەشیرەتییەکەشییەوە نەیتوانیووە خۆی لەگۆشەگیری رزگار کات‌و ببێتە راپەرینێکی سەرتاسەری لەکوردستان دژی ئیمپریالیزم‌و کۆنەپەرستی ناوخۆ(□□).

وا کوتنە جولآنەوە بم تیپ‌و سپاوە

نارنجك‌و خمیارەو هم توپ مسلسل

بم تانك لەکیوانو طیارة لەسماوە؟

قصابی ملت نەبو شایستە دولت

معلومە بە اغفالی عدو أمر دراوە

بڕوانە: ه.س، 15 مرداد 1324.

(□□) ه. س، 10دی 1324، 28 ئابان ماە 1324. شایەنی باسە مەحمود خانی کانی سانان لەبەرواری 13ی کانونی یەکەمی 1945 چووە تاران و بۆ ماوەیەك لەماڵی پاسیار آصف وەزیری حەسایەوە، دواتر لە ئاسایشگای پۆستی چووە ژێر چاودێری پزیشکەوە تا لەبەرواری 27ی بەفرانبار بەرامبەر 18ی کانونی دووەمی 1946 واتە چوار ڕۆژ پێش ڕاگەیاندنی کۆماری کوردستان، لە تاران گیانی سپارد. بڕوانە: ه. س، 1 بهمن 1324.

(□□) ه. س، 10دی 1324.

(□□) ژیگالینا بێ هیچ بەڵگەو سەرچاوەیەك دەڵێت کە باڵی چەپی کۆمەڵی ژ. ك ڕێبەرایەتی ڕاپەڕینەکەیان کردووە، ئێمە ئەوەندەی گەڕاین زانیارییەکی وامان چنگ نەکەوتووە ئەو بۆچوونەی ژیگالینا بسەلمێنێت، بەتایبەتی وەك دواتر باس لێوە دەکەین کۆمەڵی ژ. ك بڕوای بە عەشیرەتەکان و سەرکەوتنی ڕاپەڕینە چەکدارییەکانیان نەبووە چ جای ڕێبەرایەتی کردنیان !!

ژیگالینا، باری سیاسی کوردستانی ئێران، ل 110 .

www.pertwk.com

باسی پێنجەم:

بۆژانەوەی کاری ڕێکخراوەییو دامەزراندنی کۆمەڵەو پارتە سیاسییە کوردییەکان لەساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا

یەکەم : سەرنجێکی مێژوویی لەکۆمەڵەو ڕێکخراوە سیاسیەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێش دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ.ك).

ئاشکرایە کە ڕێکخراو گروپێکی کۆمەڵایەتی خاوەن سنوری جیاکەرەوەیە بیرێکی هاوبەش کۆیان دەکاتەوەو لەپێناوی تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی ئامانجێکی دیاریکراوو لەرێی کاری هاوبەشی لایەنگرانییەوە دادەمەزرێت، کەهەر یەکەیان بەپێی سروشتی باوەڕو ئامانجو زەمینەی کارکردنییەوە خاوەنی: شێوازی ئەندامەتی، پێکهاتەی هەرەمی، جۆری ڕێکخستنو کارکردن، چۆنیەتی بڕیار وەرگرتنو ڕێبەرایەتی تایبەتمەندی خۆیانو لەرێکخراوێکی دی پێ جیا دەکرێنەوە. هەر بۆیە کاتێك دەڵێن ڕێکخراوێکی سیاسی مەبەستمان گروپێکە لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجێکی سیاسیدا دادەمەزرێت کە خاوەنی بەرنامەی تایبەتەو لەهەموو پێویستییەکانی دابەشکردنی ئەركو کاری ڕێکخراودا بەهرەمەندە[1].

خۆ ئەگەر لەبەر تیشکی ئەم پێناسەیەی سەرەوە ئاورێکی مێژوویی لەرۆژهەڵاتی کوردستان بدرێتەوە ئەوا دەتوانرێت بوترێت کەدیاردەی پێکهێنانی ڕێکخراوو کاری ڕێکخراو لەم بەشەی کوردستاندا تا ماوەیەکی درەنگ دواکەوتووە ،دوای دەرکەوتنیشی لاوازو ساکار بووە، بەجۆرێك لەئاستی بەجێهێنانی ئەرکەسەرەکییەکانی نەبووە کەخۆی لەراکێشانی جەماوەرو ڕێکخستیان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە سیاسیو کۆمەڵایەتییەکان ببینێتەوە، هەر بۆیە کاریگەری ڕاستەوخۆشی لەسەر ژیانی سیاسی، کۆمەڵایەتیو ڕۆشنبیری ناوچەکە بەجێنەهێشتووە. ئەمەش خۆی لەخۆیدا بۆ دووهۆی سەرەکی دەگەرێتەوە: یەکەمیان لاوازی ڕیشەو پایەکانی بنکەی کۆمەڵایەتی کاری ڕێکخراو کەپەیوەندی ڕاستەوخۆی بەدواکەوتوویی کۆمەڵایەتیو ئابوریو فەرهەنگیو لاوازی هۆشیاری سیاسیو نەتەوەیی کۆمەڵگای کوردەوارییو نەبوونی توێژێکی تۆکمەی ڕۆشنبیرانو چینی مام ناوەندیو شۆرشگێرەکانی شار (بۆرجواو ووردە بۆرجواو کرێکارانو زەحمەتکێشان) بەرامبەر پەیوەندییە زاڵەکانی ڕژێمی ئەرباب – رەعییەتیو سەرخانی بالا دەستی بیری (دەرەبەگایەتی ، ئاینی ، خێلایەتی)وە هەیە کە جگە لەرێکخراوە سەرەتاییە عەشیرەتییەکە پەی بەشێوازێکی تری ڕێکخستن

---

[1] ڕوبرت و ادوارد، س. پ، ل291-292.

نابات تا ئامانجە سیاسیەکانی خۆی پێ بەدیبهێنێت، هەر بۆیە هێندێك نوسەر جولآنەوەی کوردایەتی کەلایەن ئاغاو سەردارانی کوردەوە ڕێبەرایەتی کراوە بەکوردایەتی نارێکخراو ناو دەبەن (1).

فاکتەری دووەمیش بریتییە لەسەپاندنی رژێمێکی دیکتاتۆری بەسەر گەلی کورد کەجگە لەهەوڵدان بۆ تواندنەوەی نەتەوەی کورد لەبۆتەی نەتەوەی سەردەستو گرتنو راوەدوونانی ئازادیخوازانی کوردو لێدانی بنەما ئابوریو کۆمەلآیەتییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری، سەرەتایی ترین هەنگاوی بۆ بەدیهێنانی دیاردەو ئاکارەکانی ژیانی هاوچەرخ لەکوردستاندا نەناوە. هەر بۆیە دوای رووخاندنی رژێمی رەزاشا پەهلەویش هێشتا ماوەیەکی دەویست خەڵکی کوردستان تێیدا بەخۆیاندا بێنەوەو توێژە کۆمەلآیەتییەکەی دێنەمۆی کاری رێکخراو بگەنە ئەوئاستەی رێکخراوێکی سیاسی کوردی دابمەزرێنن، رێکخراوێك رۆڵی راستەقینە لە ئاراستەکردنی سیاسی جەماوەری کوردستاندا ببینێتو وەرچەرخاندنە چۆنایەتییەکە لەشانۆی سیاسیو جولآنەوەی کوردایەتیدا بهێنێتەدی.

سەرەتای ئاشنابوونی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکاری رێکخراوەییو سیاسی هاوچەرخ بۆ قۆناغی جولآنەوەی مەشرووتە خوازی ئێرانی (1905–1911ز)دا دەگەڕێتەوە، کەتیایدا جەماوەری شارەکانی کوردستانی وەك مەهاباد، سەقز، کرماشانو بۆکان دوای دەرکردنی دامو دەزگاکانی حکومەتی ئێرانی کۆمیتەی شۆرشگێڕیان دادەمەزراند کە لەنوێنەرو کاندیداکانی خەڵك پێکدەهاتنو ئەرکیان پاراستنی دەستکەوتەکانی مەشرووتە خوازیو یەکەمین نمونەی راستەقینەی بەشداریکردنی جەماوەر بوو لەبەڕێوەبردنی شارەکانیان هەروەك لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کردووە.دواتر دامەزراندنی کۆمەڵەی (جیهاندانی)و (ئیستیخلاصی کوردستان) لەپێشو دوا ساڵی جەنگی یەکەمی جیهانی لەلایەن عەبدولرەزاق بەدرخانو سەید تەهای شەمزینییەوە، بەهاوکاری رابەری نەتەوەیی سمکۆی شکاك هەلێکی گونجاویان بۆ نەرەخسا تا پەرە بەچالاکییە سیاسیو رۆشنبیرییەکانیان بدەن ئەو ئامانجەی کەلەپێناویدا دامەزرابوون کەسەربەخۆیی کوردستانە بهێننەدی.

کاتێك رژێمی شاهەنشاهی پەهلەویش جێگای حکومەتی قاجاری لەئێران گرتەوە، کوردستان لەتاریکییەکی ناهەموارو لەسایەی دەسەلآتێکی سەربازیو بیرۆکراتی رەگەز پەرستیدا بوارێکی بۆ ئازادیو کاری رێکخراوەیی نەمابوەوە، بەدرێژایی دیکتاتۆریەتی بیست ساڵەی رەزاشا، جگە لەرێکخراوێکی بچوك نەبێت کەلەساڵی 1927و لەشاری مەهاباد پێکهاتبوو بەمەبەستی پەیوەندیکردن لەگەڵ (کۆمەڵەی خۆیبوون)و شۆرشی ئاگری داغی کوردستانی تورکیا (1927 –1930) (2)، هەولێکی تر لەم بوارەدا بەرچاو ناکەوێ، ئەم رێکخراوە بەپێی دکۆمینتێکی حکومەتی عێراقی بەناوی (کۆمەڵەی خێرخوازانی کورد)ەوە دامەزراوەکە بۆ سەربەخۆیی کوردستان تێکۆشاوەو لقی لەزۆربەرەی شارەکانی کوردستانی ئێران وەك ورمێ، سنە، سەقزو بانە داو تەنانەت تارانی پایتەختیش دامەزراندووە ژمارەی ئەندامانی خۆی داوە لە 20000 کەس کەگرنگترینیان (عمر خانی

(1) حەسەنپوور،ئەمیر، سێ ڕچکە و سێ ڕێبازی کوردایەتی , گۆڤاری مامۆستای کورد, ژمارە(8)،زستانی 1989–1990.

(2)بۆ زیاتر: ئالآکۆم , ڕۆهات , خۆیبوون و شۆرشی ئاگری , شوکور مستەفا کردوویە بە کوردی ,چاپی یەکەم ,هەولێر, 2000.

شكاك، سيف القضاة ، حاجى بابه شێخ، على ئاغاى ديبوكرىو كوێخا رەحيمى شێخى بورهان) بوون[□] ، حساميش لەيەكێك لەكتێبەكانيدا باسى ئەم رێكخراوەى كردووەو (قازى محەمەد، شێخ ئەحمەدى

سريلاوا، كاكە حەمەى بۆكان،مەلا صادق قزڵجىو مەلا ئەحمەدى فەوزى) بەئەندام ناوبردوون[□] .

هەروەها لەسەرەتاى هەڵگيرساندنى ئاگرى جەنگى دووەمى جيهانيدا ژمارەيەك لەرۆشنبيرانو كاسبكارانى شارى مەهاباد لەبيرى ئەوەدا بوون رێكخراوێكى سياسى ئازاديخوازانە پێكبهێننو دژى چەوسانەوەى نەتەوايەتىو سياسەتى ڕەگەزپەرستانە رەزاشا تێبكۆشن، بەڵام هەرزوو لەلايەن دەزگا جاسووسيەكانى حكومەتو روكن 2ەوە هەوڵەكەيان پوچەڵ كرايەوەو ژمارەيەكيان لێگيراو هەندێكيشيان لىٚ دورخرايەوە وەك (حاجى خوسرەوى، حوسێنى زيڕەنگەران، حەمەدى مولودى، محمود محموديانو حسێن لبادى) كەتا رووخاندنى رەزاشا نەگەڕانەوە كوردستان[□] .

بەداگيركردنى ئێران لەلايەن هاوپەيمانەكانەوە لەئابى 1941داو دواى هەڵوەشانەوەى ئەرتەشى شاهەنشاهىو لێخستنى رەزاشا، هەلو مەرجێكى ئاوەڵاو تەواو جياواز لەكوردستانى ئێراندا بە تايبەتى مەڵبەندى موكريانو شارى مەهابادى ناوەندى هاتە گۆڕىٚ، ئەم هەرێمە كەلەنێوان مەڵبەندى دەسەڵاتى روسىو ئينگليزدا بوو، نەهێزە سەربازييەكانى ئينگليزو ئەمەريكاى لێبوونو نەلەشكرى سوريشى لىٚ جێگير بوو، لەلايەكى دييەوە خەڵكەكەى دەرفەتيان لەرووداوەكانى خەرمانان وەرگرت، پەلامارى دامو دەزگاكانى دەسەڵاتى ناوەندييان دانو نابوديان كردن، تەنانەت دواتريش كەفەرمانداريو شارەوانى لەمەهاباد لەلايەن حكومەتى ئێرانييەوە دامەزرايەوە وەك پێويست دەسەڵاتيان بەسەر خەڵكەكەدا نەدەرۆيشت، وەك بلوريان دەڵێت: ((كاتێك پاسەوانەكان بۆ كڕينى پێداويستيەكانيان لەشارەوانى دەهاتنە دەر، كلاوەكانيان هەڵدەگرتو لەجياتى دەسماڵێكيان لەسەرى خۆيان دەئالاندو بەكلاوى پاسەوانييەوە نەدەهاتنە نێو خەڵك))[□] .

لەلايەكى ترەوە پەرەسەندنى شەپۆلى ديموكراتخوازىو دژايەتى كردنى فاشيزم، بلاوبوونەوەى هزرى ئازاديخوازىو مافى چارەى خۆنوسينى گەلانو دامەزراندنى جيهانێكى بىٚ كۆلۆنياليزمو چەوساندنەوە لەسەرانسەرى ئێراندا، بەتايبەتى لەناوچەى نفوزى شورەوى كەموكريانيش لەژێر كاريگەرێتيدا بوو، راستەوخۆ هيوايەكى نوێيان خستە بەردەم گەلى كوردو هۆشيارى سياسيان بەرزدەكردەوە، بەتايبەتى لەم كاتەدا كە لەناوەند جارێكى دى رێكخراو پارتو يانە سياسىو كۆمەڵايەتيەكان هاتنەوە سەر شانۆى سياسىو رۆژنامەو گۆڤارو بەرنامەى گروپە سياسييە جياوازەكان دەستيان بەبلاوبوونەوە كرد[□] .

(□) دائرة السجلات العامة, القسم الثاني , وزارة الطيران ,أكس / أم 4583, من ضابط الخدمات الخاصة في السيلمانية الى الهيئة أستخبارات المقر الجوي في بغداد , 6 تشرين الثاني ,1927. وەرگيراوە لە : بوتانى , عبدالفتاح على, من وثائق الحركة القومية الكوردية التحررية , متين, العدد 94,دهوك، تشرين الثاني 1999, ص98-99.

(□) حسامى كريم , قافلة من الشهداء كردستان ايران, ترجمه :نزار محمود, بلا مكان , 1973 , ص 13-14 .

(□) بلوريان , س.پ, ل17, گادانى , س.پ,ل 19.

(□) بلوريان، هـ. س، ل 25 .

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل27.

www.pertwk.com

لێرەدا ناکرێت رۆڵی گرنگ و سەرەکی شەپۆلی جوڵانەوەی نەتەوایەتی دیموکراتخوازانەی کوردستانی عێراق و تێکۆشانی رێکخراوە سیاسی و چالاکییە رۆشنبیرییەکانی ئەم پارچەیەی کوردستان کەشاری سلێمانی سەنتەرەکەی بوو، لەسەرهاندان و پەسەرەندنی هۆشی نەتەوایەتی لەمەڵبەندی موکریاندا لەبیر بکرێت ، چونکە بەدروست بوونی ئەو بۆشاییە سیاسییە لەم مەڵبەندەدا سنور بەشێوەیەك ئاوەڵا بوو کەهات و چۆ لەنێوان هەردوولادا لەئاستێکی کەم وێنەدا بەرێوە دەچوو کە زۆری نەبرد ئاکامی بەرداری لەسەر پەرەسەندن کاری رێکخراوەیی لێکەوتەوە[1].

ئەوەی زیاتر ببووە کەمۆڵەی ئاوێتەکردنی فاکتەرە هەمە جۆرەکان، هەل و مەرجی هێمن و ئارامی مەڵبەندی موکریان و شاری مەهاباد بوو[2]، ئەو شارەی کەلەم قۆناغەدا شوێنی نیشتەجێ بوونی توێژێکی باشی بازرگانان و کاسبکاران بوو کەپەیوەندی توندوتۆڵیان لەگەڵ ناوچە گوندنشینەکان و عەشیرەتەکانی هەرێمەکەدا هەبوو، ئەو توێژەی کەبەپەرەسەندنی جوڵانەوەی بازرگانی لەنێوان شارەکانی ئازەربایجانی شورەوی، تەورێز، شاری سلێمانی لەکوردستانی عێراق و تەنانەت سنوری تورکیاش رۆڵی ئابوری و مەوقعییەتی کۆمەڵایەتییان پتەوتر دەبوو و سەریان دەخورا رابەرایەتی سیاسی و بەرێوەبردنی کۆمەڵگا بگرنە دەست و لەم بوارەدا بۆڕی سەرۆك عەشیرەتەکان و موڵکدارەکان بدەنەوەو لەپەراوێزیان بهاوێن، شایەنی باسە ئەم ئارامییە مەڵبەندەکەشی تیادا دەژیا لەدوو فاکتەرەوە سەرچاوەی گرتبوو: یەکەمیان سیاسەتی شورەوی بوو کەهەوڵی پاراستنی ئاسایشی هەرێمەکەی دەدا لەرێگای دۆستایەتی کردنی گەلی کوردو پێ داگرتنی لەسەر نەگەڕانەوەی ئەرتەش بۆ ناوچەکە دا[3]، دووەمیش لێهاتووی و دڵسۆزی گەورە پیاوانی شاری مەهاباد بوو، ئەمانە لەترسی پەلاماری تالانخوازانەی عەشیرەتە چەکدارەکانی دەوروبەری شار وەك بەشێك لەپاشماوەکانی رۆژانی

---

(1) هێندێك نووسەری ئێرانی لەم بارەیەوە بێ لەبەرچاوگرتنی هەل و مەرجە سیاسی و ئابوورییەکەی کوردستانی ئێران و واقیعی جوڵانەوە نەتەوایەتیەکەی زیاد لە پێویست پێ لەسەر ئەم مەسەلەیەدادەگرن بە جۆرێك شوێنێك بۆ سەربەخۆیی ئەو جوڵاندنەوەیە لە نێو کوردەکانی ئێراندا ناهێڵنەوە کە ئەوەش بەرجەستەی ڕاستییە مێژوویەکان ناکات, بڕوانە : برزويی,مجتبی,أوضاع سياسي كردستان أز1258 تا 1325هـ.ش, چاپ أول , نشر فكرنو, تهران, 1378, ص285.

(2) شاری مەهاباد دەکەوێتەباشووری دەریاچەی وورمێ وە , پێشتر ناوەکەی (سابلاغ) بوە کە ناوێکی تورکیە بە مانای (کانی سارد) دێت, بەڵام لەسەردەمی ڕەزا شادا ناوەکەی کرا بە مەهاباد وژمارەی دانیشتوانی لە ساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا (14–16) هەزار کەس دەبوو, ئەم شارە پێشینەو شوێنێکی تایبەتی لە جوڵانەوەی کوردایەتی و ئازادیخوازانە هەیە. بڕوانە:

ايغلتن, س,پ, ل52–58" .Entessar, op.cit, P. 16

(3) لە تشرینی دووەمی 1941دا دەسەڵاتدارانی شورەوی هەیئەتێکیان لە گەورەپیاوانی کوردی هەرێمی موکریان بۆ باکۆ بانگ کردن, ئەم هەیئەتە لە 30 کەس پێکهات کە زۆربەیان سەرۆك عەشیرەت وملکدار و پیاوی ئایینی بوون کە لە سەرووی هەموانەوە قازی محمد بوو , ئەمانە نوێنەری حیزبێکی سیاسی یاخود جوڵانەوەی نەتەوەیی نەبوون و گەشتەکەیان تەنها بۆ بەیەکتر ئاشنا بوون بوو, پێش گەڕانەوەش چاویان بە(جعفر باقرۆف) سەرۆك کۆماری ئازەربایجانی شورەوی کەوتبوو بێ هیچ خواست و باسێکی سیاسی بەدیارییەوە گەڕابوونەوە کوردستان، ئەم گەشتە بووە سەرچاوەی ترس و نارەزایی کۆنسوڵی بەریتانی لەتاران و لە5ی کانونی یەکەمی 1941دا حکومەتی شورەوی لێ ئاگادار کردەوە، بڕوانە:

قاسملو، چل ساڵ خەبات ،ل50" حمدی، س.پ، ل405" بلوريان، س.پ، ل24.

www.pertwk.com

کێشەی (کۆچەرو نیشتەجێکان) هەڵسان بەپێکهێنانی دەستەی چەکدارو ئێشکچی کە ئەرکی پاراستنی ئاسایشی شەوو رۆژی شاریان گرتە ئەستۆو ئامادەبوون بەرپەرچی هەر رووداوێکی وابدەنەوە هێمنی شارەکە تێکبدات، ئەم هەنگاوانەش لەژێرچاودێریو رێنمایی کەسایەتی رێزدارو خۆشەویستی شار (محەمەد قازی) کەدواتر بە (پێشەوا قازی محەمەد) [1] شۆرەتی دەرکرد چوو بەڕێوە، بەچەشنێك مەڵبەندی موکریان، بەتایبەتی شاری مەهاباد دیاردەیەکی نموونەیی ئاسایش و ئارامی بوو بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی.لەم بارەیەوە بلوریان نوسیویە: ((خەڵکی مەهاباد قەت بەتەمەنی خۆیان رۆژگاری ئاوا ئازادو خۆشیان نەدیتبوو، کورد گوتەنی گورگو مەڕ بەیەکەوە ئاویان دەخواردەوە، هەرچەندە هەموو کەس چەکی هەبوو، بەڵام بەدەگمەن رووداوی تاڵ و ناخۆش رووی‌دەداو لەراستیدا رێگاوبانی شارو گوندەکان قەت وەك ئەو پێنجساڵەی کەمەڵبەندی موکریان ئازاد کرابوو ئاوا ئارام و ئەمین نەبوو)) [2].

بەم جۆرە لەمەڵبەندی موکریاندا زەمینەی بوژاندنەوەی کاری رێکخراوەیی و پارتایەتی رەخسا، کەهەروەك باوە سەرەتا بەبیروڕا گۆڕینەوەوو گەرم بوونی کۆڕی رۆشنبیران و لاوانی وڵات پارێز دەست پێدەکات، وەك هەژار موکریانی دەڵێت: ((نازانم چۆناو چۆن بوکە چەند کەسێکی تریش ببونە ئاودەنگیمان و شەریکی بیرکردنەوەمان بون (واتە بیری ئازادیو رزگاری کوردستان – ل)، لەسابلاغ حوسێنی زێرەنگەران.. عەزیز کاکەغا کەئەفەسرێکی پۆلیس بوو، مینەی شەرەفی، عەبدرەحمانی کەیانی، لەلادێ کاکەرەحمانی حاجی بایز ئاغا، مەلا رەحمانی حاجی مەلا عەزیزی کەندی،و رەنگە هی تریش کەلەبیرم نەماون، واتە حیزبێك بوین بێ بەرنامەو تەنزیم)) [3].

ئاشکرایە،حزبی ئازادی کوردستان بەیەکەمین رێکخراوی دیموکراتیکی پێشکەوتووخوازی نیشتمانی لە کوردستانی ئێران دادەنرێت کە لەقۆناغێکی مێژوویی چارەنووسسازدا واتە کۆتایی سییەکان و سەرەتای دەیەی چوارەمی سەدەی بیستەمدا رۆڵی گرنگ و بەرچاوی لە رووداوەکاندا بینیووە،بەشێوەیەك بۆ ئازادی کوردستان تێکۆشاوەو گۆمی مەنگی خەباتی نەتەوایەتی‌گەلی کوردی لەو پارچەیەی کوردستاندا شڵەقاندوە کە زەمینەخۆشکەری هەڵسانەوەی جوڵانەوەی رزگاریخوازی کوردەکانی ئێران بووە،ئەو جوڵانەوەیەی بوژانەوەیەکی مەزنی بەخۆوەدیت و لەناوەڕاستی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیدا بەخێرایی بەرەوپێش هەنگاوی نا.

---

(1) قازی محەمەد (1900–1947) کوڕی قازی عەلی کوڕی قازی ابو القاسمەو لەبنەماڵەیەکی ناوداری هەرێمی موکریانە، لەمنداڵییەوە لەسەر دەستی باوکی زانستە ئاینیەکانی خوێندووە، جگە لەزمانی کوردی، زمانی فارسیو عەرەبی بەباشی زانیووەو دواتریش خۆی فێری زمانی تورکیو ئینگلیزیو رووسی کردووە، مرۆڤێکی ئەدەب دۆستو میهرەبان و لەسەرخۆو رووناکبیر بووە، لەساڵی 1926ەوە سەرۆکی بەرێوەبەرایەتی فێرکردن و پەروەردەی مەهاباد بووەو بێ موچە دڵسۆزانە ئەرکی خۆی راپەراندووە، دوای مردنی باوکی لەساڵی 1931 بۆتە قازی شەرعی مەهابادو تاکۆتایی جەنگ لەم شوێنەدا خزمەتی کردووە، ماڵەکەی هەمیشە پەناگای لێقەوماوان و بێ نەوایان بووە.
سەجادی، عەلائەدین، شۆڕشەکانی کوردو کوردو کۆماری عێراق، بەغدا، 1959، ل 174" جلالی پور، حمید رضا، قاضي محمد، کردستان درسالهای 1320 تا1324، چاپ اول، تهران، 1369.
(2) بلوریان، س.پ، ل27.
(3) هەژار، س.پ، ل54.

کاتێك باس لەدامەزراندنی حیزبی ئازادی کوردستان([1])دەکرێت،دەبێت بزانرێت کەسەرچاوە مێژووییەکان و زۆربەی ئەوانەی قسەیان لەسەر جولانەوەی نەتەوەییکورد لەکوردستانی ئێراندا کردووە،سەبارەت بەدیاریکردنی مێژووی ئەم ڕێکخراوە کۆك نین،ئەوەش ئاساییە چونکە لەولایەنەوە دکۆمێنتی مێژوویی بڕوا پێکراو لەبەردەستدانەبووە.

شایەنی باسە بەشێکی سەرچاوەکان مێژووی دامەزراندنی حیزبی ئازادی بۆ سەرەتای چلەکان دەگێڕنەوە،(هێمن موکریانی) شاعیر کەهاودەمی ڕووداوەکان بووە،کاتێك باس لەهەوڵەکانی(حیزبی تودەی ئێران)بۆ دامەزراندنی لقی خۆی لەکوردستاندا دەکات،ئنجا دێتە سەرباسی بوونی ڕێکخراوێك لەکوردستاندا بەناوی حیزبی ئازادی،ئەوەش ئاشکرایەکە حیزبی (تودە/گەل)ی ئێران لەتشرینی یەکەمی1941دا لەلایەن گرو پێك لەڕۆشنبیرانی لاوی مارکسی لەتاران دامەزراوە.([2])

هەروەها (هەژار)ی شاعیر کەلەبیرەوەرییەکانیدا خۆی بەشایە تحاڵی دامەزراندنی ئەو حیزبە لەقەڵەم دەدات،بەجۆرێك قسەلەمێژووی دامەزراندنەکە دەکات کە پاش هاتنی لەشکری سوری شورەوی بۆباکوری ئێران و پچڕانی شیرازەی دەوڵەتی ڕەزاشا بووە،واتە دەوروبەری ئابی ساڵی 1941.([3])

لەڕاستیدا سەرەتاو مێژووی دامەزراندنی حزبی ئازادی ئەوەندە تەماوی و لێڵ بووە،بەجۆرێك شارەزایەکی مێژووی کوردی وەك عەلائەدین سەجادی خستۆتە هەڵەیەکی زەقەوە،کاتێك ناوبراو ئاماژەبەوە دەدات کەئەو حزبە لەسەر داروپەردووی(کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان/ژێکاف)ولەئە نجامی پەرتبوونی ئەو کۆمەڵەیەوە دامەزراوە،ئەو کۆمەڵەیەی کەزۆربەی مێژوونوسان لەسەر بەرواری دامەزراندنی کۆکن کە16ی ئابی ساڵی 1942ە.[4]

دیارە لێرەدا پێویستە ئاماژە بەوەش بکرێت کەخودی نوسەری ئەم بابەتەش لەتێزی دکتۆراکەیدا لەم ڕووەوە هەڵەی هێندێك لەو مێژوونووسانەی پێش خۆی دووبارە کردۆتەوەو دوای وەپێشخستنی چەند ئەگەرێك سەرەتای چلەکانی کردۆتە مێژووی دامەزراندنی ئەوحیزبە.[5]بەلام پاش وردوبونەوە لەوسەرچاوانەی کەزانیاری و

---

[1] – شایەنی باسە ئەم ڕێکخراوە لە سەرچاوەکاندا بەناوی جیاواز هاتووە،وەك:(کۆمەڵی ئازادیخوازانی کورد، کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان، حزبی ئازادیخوای کوردستان، حزبی ئازادیخوازی کورد، حزبی ئازادیخوای کورد) هاتووە، ئێمە (حزبی ئازادی کوردستان)مان لەتێکڕای ئەوانە پێڕاسترە چونکە لە مەرامنامەکەی حزبدا ناوی بەم شێوەیە هاتووە، وەك دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

[2] – هێمن: تاریك و ڕوون ـ گوڵبژێرێك لە شیعرەکانی هێمن، لە بڵاوکراوەکانی بنکەی پێشەوا،ل.2

[3] – هەژار(عەبدوڕڕەحمان شەرەفکەندی): چێشتی مجێور، ئامادەکردن و سەرپەرشتی کردنیچاپ: خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم، پاریس،1997،ل57.

[4] – عەلائەدین سەجادی: شۆڕشەکانی کوردو کوردو دۆماری عێراق ، بەغدا،1959،ل275-276.

[5] – بڕوانە:

د.یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران ـ لێکۆڵینەوەیەکی مێژوو یی لە جولانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد(1939-1979)، سلێمانی ، 2003،ل116.

بەڵگەی تازەیان لەم بارەیەوە خستۆتە بەردەست، لێکۆڵەر دەتوانێت مێژوویەکی ڕاستر لەوەی باسیلێکراوە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی بسەلمێنێت، دیارە لێرەدا دەبێت ئەوەش لەبیر نەکەین کەقۆناغەکانی ژیانی ئەوحیزبە بۆخۆی هۆکارێکن لەبەردەم دروستبوونی ئەم ناکۆکییەدا، چونکە وەك سەرچاوەکان دەیسەلمێنن حزبی ئازادی لەدوو قۆناغی جیاوازدا ژیاوە، کەیەکەمیان لەکۆتایی سییەکان و ترۆپکی دەسەڵاتی دیکتاتۆری ڕەزاشایە، دووەمیشیان لەگەڵ داگیرکردنی ئێرانە لەلایەن هێزەهاوپەیمانەکان لە25یئابی1941 و ڕووخاندنی حکومەتی ڕەزاشاو هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی‌یە.

لەڕاستیدا ڕەوشی کوردستانی ئێران لەسەرەتای دامەزراندن و قۆناغی یەکەمی حیزبی ئازادی کوردستاندا لەژێر باڵی ڕەشی ڕژێمی شۆڤێنیست و میلیتاریستی ڕەزا پەهلەوی تابڵێی خراپ و نالەباربوو ، بەڵام ئەوەی کەهەمیشە وای کرد کوردستان لەگەڵ ناوچەکانی دیکەی ئێراندا جیاوازی هەبێت، ئەو شەپۆلە ئازادیخوازی و نەتەوەییەبوو کەلەودیو سنوری دەستکردەوە، واتە خەباتی پەرەگرتووی نەتەوەیی گەلی کورد لە پارچەکانی دیکەی کوردستان، بەتایبەتی کوردستانی باشور ــ عێراق، کە پشکۆی کوردایەتی لەکوردستانی ئێراندا دەبووژاندەوە، بەتایبەتی پاش سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحمودی حەفید لەکوردستانی باشووردا، قۆناغێکی نوێ لەکاری ڕێکخراوەیی و سیاسی و دروستکردنی کۆمەڵەو پارتەکوردییەکان دەستی پێکردبوو، مەسەلەیەکی‌وا کەکاریگەری خۆی لەسەر ڕەخساندنی زەمینە بۆ دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان هەبوو.

لەو هەلومەرجە سەختەدا، کۆمەڵێك لاوی بەهەست و تێگەیشتووی شاری مەهابادی ناوەندی هەرێمی موکریان، بەپێی داب و نەریتی ئەوکاتی شەوانی مانگی ڕەمەزانی کوردستان، ئێواران پێکەوە کۆبوونەتەوە، بەدەم خوێندنەوەی هۆنراوەی نەتەوەیی هۆنەرانی کوردو قسەکردن لەسەر باس و خواسی سیاسی و نارەزایی دەربڕین لەسیاسەتی‌داگیرکەرانی کوردستان و تاوانەکانیان، هەوێنی فیکری دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستانیان لەلادروست بووە، ئەوەی کەلەو دەمەدا بۆخۆی هەنگاوو بیرێکی بوێرانەبووە.

بۆیەکەمین مێژووی دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان، دەکرێت ئەو دکۆمێنیتە بکرێتە بنەما، کە پاشتر هەیئەتی ناوەندی کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان لە28ی دیسەمبەری ساڵی 1944دا پێشکەشی(مۆلۆتوف)ی وەزیری کاروباری دەرەوەی شورەوی کردووە، وبێ‌ئەوەی ناوی حزبی ئازادی بهێنێ، مێژووو خەباتی ئەوحزبەی بەبەشێك لەمێژوو وخەباتی خۆی حسێب کردووە، ئەوەش تاڕادەیەك درەنگ ئاسایی دێتە بەرچاو گەر زانیمان ژێکاف لەسەر دارو پەردووی حزبی‌ئازادی دامەزراوە، بەپێی ئەودکۆمێنیتە دەتوانین مێژووی دامەزراندنی حزبی‌ئازادی کوردستان بۆ حوزەیرانی ساڵی1938بگێڕێتەوە،[1] بەڵام ڕاگەیاندنی ئەوحزبە تارادەیەك درەنگ کەوتووەو لەسەرەتای ساڵی 1939دا ڕاگەیەندراوە، وەك لەمەرامنامەی حزبی ناوبراودا هاتووە.[2]

سەبارەت بەدامەزرێنەرانی حزبی ئازادی کوردستان، بەهۆی نەبونی بەڵگەنامەیەکی مێژووی کەناوی دامەزرێنەرانی ئەو ڕێکخراوەی تێداهاتبێت، ولەئەنجامی نهێنی کاروژیانی پڕمەترسی ئەوقۆناغە، تائێستا

---

[1] – بۆ بینینی دەقی بەڵگەنامەکە بەزمانی تورکی ئازەربایجانی، بڕوانە :
{حامید گەوهەری : کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هەولێر، 2004، ل250} .

[2] – اسناد احزاب سیاسی ایران (1320-1330)ش، به کوشش : بهروز طیرانی، تهران، 1376، ص25-30.

www.pertwk.com

بەڕوونی ناوی تێکڕای بناغەدانەران و دامەزرێنەرانی ئەوحزبە لەسەرچاوە مێژووییەکاندا نەخراوەتە بەرچاو، بەڵام بەگشتی ناوی بەشێك لەوانە دەرکەوتووە کەتێکڕایان لاوی مەهابادی بوون وەك: حوسێنی زێڕەنگەران کەریمی یاهو مەحمود مەحمودیان، حوسێنی لبادی، غەفوری مەحمودیان، محەمەدی ڕاتبی، حوسێنی میکایلی محەمەدی نانەوا زادە، ئەمانە بەسەرۆکایەتی ڕوناکبیری مەهابادی(عەزیزوڵڵای زەندی[1] کەبە(عەزیز ئەڵەمانی)یاخود(دکتۆر عەزیز زەندی)ش ناودەبرێت، کەسەجادی گوتەنی((هەتا بڵێیت بەکارو گورج وگۆڵ بوو لەوڕۆژەدا بۆ ئیشی کوردایەتی))[2]، یان وەك هەژار موکریانی دەڵێت((پیاوێکی زۆر زاناو دەم پاراوبوو))[3] حزبی ئازادی کوردستانیان دامەزراندا.

شایەنی باسە قۆناغی یەکەمی دامەزراندنی حزبی ئازادی کوردستان کە کەمترلە ساڵێکی خایاند، لەئاکامی توندوتیژی ڕژێمی ڕەزاشاو سیاسەتی ڕاوەدوونانی ئازادیخوازانی کورد لەکوردستانی ئێران لەلایەك، وبەهۆی خۆپارێزی کارکردنی ئەندامان و ڕێبەرانی حزب لەلایەکیدییەوە، بەقۆناغێکی ئاڵۆزو لاواز لەژیانی ئەورێکخراوەدا دادەنرێت، چ لەڕووی نەبوونی مەرامنامەو بەرنامەی گشتگیر، یاخود سەبارەت بەئەنجامدانی چالاکی و پەیوەندی کردن بەجەماوەرو کاریگەری لەسەر ڕەوتی سیاسی سەردەم و ڕەوشی کوردستانی ئێران، کەلەڕاستیدا سەرچاوەکان لەو ڕووەوە شتێکی وایان بۆجێنەهێشتووین، چونکە ئەرشیفەکانی دەزگای پۆلیسی نهێنی ئێرانی سەبارەت بەکوردستان تاهەنوکە بەتەواوی ئاشکرا نەکراون و زانیارییەکان بەشاراوەیی ماونەتەوە.

دیارە ئەوەندە هەیە بە پێی چەند هەواڵێك کەلەگۆشەی هەندێك بیرەوەری، یاخود چەند دکۆمێنتێکی مێژوویی بڵاوکراونەتەوە، حزبی ئازادی کوردستان سەرەتا لەنێو شاری مەهابادا ئەندام و چالاکی هەبووەو هەڵسوڕانێکی دیاریکراوی بووە، یەکێك لەچالاکیەکانی بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەکی دەستنووسی بووە کەجگە لەخۆڕاگەیاندن، تێیدا داواله جەماوەری کورد کرابوو کەبەهانای ئەولاوانەوە بچن کەبۆ کوردستانێکی سەربەخۆ تێدەکۆشن،[4] مەسەلەیەکی‌وا کەدەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەتی ئێرانی هۆشیار کردەوەو هانیدان بۆ ڕاوی ئازادیخوازانی کورد قۆڵی‌لێ هەڵماڵن.

---

[1] – عەزیز زەندی(1898-1972) ناسراو بە عەزیز ئەڵەمانی لەدایکبووی گوندی(قالوێی زەندان)ی ناوچەی مەهابادە، وەك فەقێیەك لەنێو مزگەوتدا فێری خوێندەواری بووە، ساڵی 1939 لەگەڵ چەند گەڕیدەیەکی مسیۆنێردا چۆتە وڵاتی ئەڵەمان، لەساڵی 1941دا گەڕاوەتەوە شاری مەهابادو لەبەڕێوەبەرایەتی ئیدارەی سجیل کاری کردووە، پاش هەڵوەشانەوەی حزبەکەی چۆتە تەورێزو پاشتر بەرەو تاران ملی ناوەو وەك پارێزەر کاری کردووە، بەنەخۆشی شێرچە نجە کۆچی دوایی کردووەو لە گۆڕستانی (بەهەشتی زەهرا) بەخاك سپێردراوە.

یەکێك لەبەرهەمەکانی کتێبی(ارشاد المذنبین/ڕێنوێنی گوناهباران)ە کە لە ئینگلیزیەوە وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و تائێستاش کۆپیەکی لە کتێبخانەی کۆنگرێسی ئەمریکایە.

.

[2] – عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل275.

[3] – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

[4] – غەنی بلوریان: ئاڵەکۆك ـ بەسەرهاتەکانی سیاسی ژیانم، ستۆکهۆڵم، 1997، ل17.

هـــەروەها حزبـــی ئـــازادی کوردســـتان بەمەبەســـتی پتـــەوکردنی پەیوەندیـــەکانی لەگـــەڵ نیشتمانپەوەرانی کورد لەعێراق و وەدەستهێنانی کۆمەك و هاوکاری، لـەمانگی ئایـاری سـاڵی1939دا ئەنـدامێکی خۆی ناردبووە ناوچە سنورییەکانی ئێران ـ عێراق و لەوێ لەگەڵ چەند کوردێکی کوردستانی باشوور کۆبونـەوەو سـەبارەت بـەهاوکاری دوولایەنـەو خـەبات لـە پێناو ئـازادی کوردسـتاندا گفتوگـۆ کرابـوو،[1] ئەوکۆبونەوەیـەی کەبڕیارەکانی بەدەست دەزگا سیخوڕییەکانی عێراق گەیشتبووەوە، حکومەتی پاشایەتی عێـراق کـە ڕۆژئاواگـەراو هاو پەیمان و وابەسـتەی دەوڵـەتی ئیسـتعماری بـەریتانیا بوو، هەرلـە سـۆنگەی ئەوەشـەوە بۆپاراسـتنی خـۆیی و بەرژەوەندی هاو پەیمانـەکانی لـە پاکتی(سـەعد ئابـاد)دا ئەنـدام بوو، ئـەو پاکتـەی کەلـە8ی تـەمووزی سـاڵی 1937دا لەنێوان وڵاتـانی ئێران، عێراق، تورکیا و ئەفغانسـتان بەسـترا، وبەندی حەوتـەمی بەئاشـکرا دژایـەتی ئەو وڵاتـانەی لەحاست جوڵانەوەی ئازادیخوازانی گەلی کورددا دەخستە ڕوو.[2]

لێـــرەوە حکومـــەتی عێـــراق ڕژێمـــی ڕەزاشـــای پەهلـــەوی لـــەبڕیارەکانی کۆبوونەوەکـــەی سەرســـنورو مەترسیەکانی لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی هەردوولا ئاگادار کردەوە، حکومەتی ئێرانیش هەوڵیدا لـەڕێگای دەزگـا سیخوڕییەکانیەوە بەوردی چاودێری چالاکی و هەڵسوکەوتی ئەندامـەکانی حزبـی ئـازادی کوردسـتان بکات، وئـەو ئەرکەشی سپاردە لێپرسراوی بەشی پاراسـتنی لەشـکری ئێـران لـە مـەهاباد و سـەرۆکی بـانکی میللـی لەوشـارەدا کەبەرنامـەی وردیـان بۆدارشـت،[3] هەربۆیـە پـاش ماوەیـەکی کـەم دەزگـا سـەرکوتکەرەکانی ڕژێمـی پەهلـەوی لەمەهاباد، پـەلاماری لـەناکاوی کـردە سـەرئەندامان و ڕێبـەرانی حزبـی ئـازادی کوردسـتان و پەرتـەوازەی کـردن، (حـاجی خوسـرەوی)یـەکێك بـووە لەئەندامـەکانی حیزبـی ئـازادی کەدەستبەسـەر کـراو ئەشـکە نجەش دراوە، هەروەها حوسێنی زێڕەنگەران و موحەمەدی ڕاتبی لەشاری مـەهاباد بۆناوچـە دووردەسـتە فارسنشـینەکانی ئێران دوورخراونەتەوە،[4] لەڕاستیدا حوسێنی زێڕەنگـەران کەئـەو دەمەکارمەنـدبوو لەئیـدارەی مالییـەی شـاری مەهاباد لەهەوڵی ئەوەدابووکە بەهۆی دۆستەکانییەوە کـەنالێك بـۆ پەیوەنـدیکردن بدۆزێتـەوە لـەنێوان حزبـی ئازادی کوردستان و یەکێتی شورەوی بێئەوەی لەهەوڵەکەیدا سەرکەوتووبێت.[5]

دامەزرێنـەری حزبەکـە عـەزیز زەنـدی بوو، پـاش ئەو پـەلامارە ناچـاربوو ئێـران جـێ بهێڵێـت و بچـێتە ئەڵەمان وتاروخانی دکتاتۆری ڕەزاشا ئاوارەبێت، بەوەش پەردە لەسەر قۆناغی یەکەمی تێکۆشانی حزبی ئـازادی کوردستان دادەدرێتەوە.

---

[1] – هۆشەنگ تۆفیق: ئاوڕدانەوەیەك لە حیـزب ئـازادیخوازی کوردسـتان، (ئـاڵای ئـازادی) – ئۆرگـانی حیزبـی زەحمەتکێشـانی کوردستان، ژمارە(59)، 1995/12/3.

[2] – بۆ زیاتر:
محمد صالح الزيباري:ميثاق سعد آباد1937 وأثره على الكورد، (متين)،العدد(102)، تموز2000،ص93.

[3] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل24.

[4] – غەنی بلوریان: سەرچاوەی پێشوو، ل17.

[5] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل93.

www.pertwk.com

ڕوخاندنی ڕژێمی ڕەزاشا لە ئێران و سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی حزبی ئازادی کوردستان:

ئاشکرایە لەئەنجامی پەرەسەندن و توندوتۆڵ بوونی پەیوەندییەکانی ڕژێمی ڕەزاشای پەهلەوی و دەوڵەتی ئەڵەمانیای نازی، ئێران لەسەرەتای جەنگی دووەمی جیهانیدا ببووە بنکەیەکی ستونی نازییەکان بۆ دژایەتیکردنی بەرژەوەندییە سەربازی، سیاسی، ستراتیژی و نەتەوەییەکانی وڵاتانی هاوپەیمان لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، جگە لەوەی پاش هێرشی بەربلاوی نازی بۆ سەر خاکی یەکێتی شورەوی و پاشەکشەی سوپای سورله(12ی حوزەیرانی 1941)دا، هاوپەیمانان گەیشتنە ئەوبڕوایەی کەجگە لەئێران وڵاتێکی دیکەی بەو چەشنە نابیننەوە کەبتوانن پێویستی و هاوکارییەکانی جەنگی لێوە ڕەوانەی بەرەی لاوازی شورەوی بکەن، ئەوەش لەوکاتەدا تەنیا بەداگیرکردنی ئێران و لابردنی ڕەزاشا دیکتاتۆری دۆستی فاشیزم مسۆگەر دەبوو، هەربۆیە هاوپەیمانان لە25ی ئابی ساڵی 1941دا خۆیان بەئێراندا کرد.[1]

لەڕاستیدا داگیرکردنی ئێران لەلایەن هاوپەیمانەکانەوە بەخاڵێکی وەرچەرخان و سەرەتای ئاڵوگۆڕێکی لەناکاو لەو وڵاتەدا دادەنرێت، کەگرنگترین دەرهاویشتەکانی هەڵوەشاندنەوەی لەشکری شاهەنشاهی و لێخرانی ڕەزاشاو دوورخستنەوەی لەوڵات و بوژانەوەی ژیانی پارتایەتی و ئازادی ڕۆژنامەنوسی و هەڵچوونی شەپۆلی دیموکراسیخوازی و دژایەتی فاشیزم بوو.

هەل و مەرجێکیوا کاریگەری خۆیان لەسەر ڕووداوەکانی قۆناغە مێژووییەکە جێهێڵا کەبەڕوونی لەسەر کوردستانی ئێران و بووژانەوەی جوڵانەوە نەتەوایەتییەکەی ڕەنگی دایەوە. شایەنی باسە ڕۆڵەکانی گەلی کورد هەر بەبیستنی هەواڵی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکان، هەڵیان کوتایە سەر بنکەو بارەگاکانی لەشکری شاهەنشاهی و باقی دیکەی دام و دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی ڕژێم و چەکەکانیان لێ داماڵین، ژمارەیەکی زۆر لەکوردە ئازادیخوازە زیندانی کراوەکان، سەرۆک عەشیرەتە نیشتمانپەروەرە دوورخراوەکان، دەرفەتیان قۆستەوەو گەڕانەوە شارو ناوچەکانی خۆیان، ولاوازی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستانی ئێران بۆشاییەکی بەڕێوەبەرایەتی - سەربازی تێدا دروست کردبووکە زەمینەی بۆبوژانەوەی گیانی نەتەوایەتی و گەڕانەوەی نفوزو دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵایەتی و چەکداری سەرۆک عەشیرەتەکانی کورد ڕەخساندەوە.[2]

لەبارودۆخێکی بەوچەشنە، پاش گەڕانەوەی ئەندامە دوورخراوەکانی حزبی ئازادی کوردستان و عەزیز زەندی سەرۆکیان لەتاراوگە، سەرلەنوێ زەمینەی دامەزراندنەوەی ئەو حزبە لەکوردستانی ئێراندا دامەزرایەوەو بەگیانێکی نوێوە دەستی بەتێکۆشان کرد.

سەبارەت بەمەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستان کە پێشتر بەکوردی لەهیچ نووسراو و کتێبێکیمێژووییدا ئاماژەی پێ نەدراوە، دکۆمێنتێکی مێژوویی هەیە کەڕا پۆرتێکی وەزارەتی جەنگی ئێرانییە و بەئیمزای(ابراهیم زند)ی وەزیری جەنگی ئێرانی ئاڕاستەی (علی سهیلی)سەرۆک وەزیرانی ئێرانی کردووە لەشوباتی ساڵی

---

[1] – بۆ زیاتر:
پیتر آوری: تأریخ معاصر إيران، ترجمة: محمد رفيعى مهرآبادى، تهران، 1379، ص147-150.

[2] – د. یاسین سەردەشتی: کوردستانی ئێران، ل64-65.

1943دا، ئەم ڕاپۆرتە کەدەقی مەرامنامەی حزبی ئازادی کوردستانی بەفارسی گرتۆتە خۆ، بۆیەکەم جار لەلایەن نووسەری ئەم دێرانەوە وەرگێردراوەتە سەرزمانی کوردیو بڵاوکراوەتەوە.[1]

مەرامنامەکە لە پێشەکیەک و28خاڵ پێکهاتووە کەزۆر چڕو پڕو دەوڵەمەندە، وەك لەمەرامنامەکەدا ڕادیارە حزبی ئازادی کوردستان ڕێکخراوێکی دیموکراسیخوازی ئەنتی فاشیستی پێشکەوتووخوازی کوردستانی ڕیفۆرمیست بووە، نەڕێکخراوێکی ناسیۆنالستی تۆخ، نەچە پێکی ڕادیکاڵ بووە، بڕوای بەکوردستانێکی ئازادی فرەنەتەوەو فرەزمانو کلتوربووە کەتەواوی نەتەوەکانی وەك کورد، ئەرمەن، ئاسوری. هتد لەکاروباری نەتەوەیی، ڕۆشنبیریو ئاینییاندا، لەسایەی سیستمێکی کۆماری عەلمانیدا ئازادبن.

شایەنی باسە حزبی ئازادی کوردستان لەمەرامنامەکەیدا مەسەلەکانی: گێڕانەوەی سنوری مێژوویی کوردستان بەهەرێمی لوڕستانیشەوە، یەکگرتنو ڕێکەوتنی بێجیاوازی هاوڵاتیانی کوردستانی لەکوردو ئەرمەنو ئاسورو تورکەکان، گەڕانەوەی کوردە ئاوارەو عەشیرەتە کوردییە دوورخراوەکان، هەڵوەشانەوەی یاسا دیکتاتۆرییەکان، بەڕەسمی کردنو گەشە پێدانی زمانی کوردیوتێکڕای زمانی گەلە غەیرە کوردەکانی کوردستان، دامەزراندنی خوێندنگاو چاپکردنی گۆڤارو ڕۆژنامە بەوزمانانە لەتێکڕای بوارەکانی ژیاندا، دابینکردنی ئازادی بێ قەیدوشەرتو پەرەپێدانی ئازادییە تاکەکەسیو گشتیو کۆمەلایەتییەکانو ڕێزگرتن لەمافی میللەتە بچوکەکانی کوردستانو گیانی میللیانی کردۆتە ئامانجی سەرەکی خۆی.

سەبارەت بەهەڵوێستی دیموکراسیخوازیو ئەنتی فاشیستانەی حزبی ئازادی، لەخاڵەکانی مەرامنامەکەدا مەسەلەکانی: ئامادەکردنی تاك تاکی میللەت بەمەبەستی خەبات دژی بەرەی فاشیستی، تێکۆشانی توند دژی دیکتاتۆریو فاشیستی، بەستنی پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتە دیموکراتەکانو بەرەی دیموکراتی بەمەرجی دانپیانان بەمافەکانو ئازادییەکانی گەلی کوردستاندا، چەسپێنراونو جەختیان لەسەر کراوەتەوە.

هەر لەوڕووەوە، حزبی ئازادی کوردستان لەبەیانامەیەکدا پێشوازی هاتنە ناوەوەی سوپای هاوپەیمانەکانیان بۆئێران کردو ستایشی لەشکری سووریان کردبوو، وەك لەیەکێك لەدکۆمێنتەکاندا هاتووە((بەبۆنەی هاتنی لەشکری سور بۆ مهاباد، حزبی ئێمە بەیانامەیەکی نوسیو دەست بەدەست بڵاوی کردەوەو ڕایگەیاند هەرکەس ئەم بەیانامەیەی پێدەگات، لاپەڕەیەکی لەڕوو بنوسێتەوە، وبیدات بەکەسێکی تر، حزبی ئێمە لەوبڵاوکراوەیەدا لەشکری سووری بەناوی لەشکری ئازاد کەری نەتەوەی کورد ناساند، دوای هاتنی لەشکری سووری سۆڤێت بۆ ئێران دەرکەوت حزبی ئێمە لەناو حیزبەکانی دیکەدا حزبی هەرە پێشکەوتووی دژ بەفاشیست بووە)).[2]

حزبی ئازادی کوردستان مەسەلەی چەکداردنو ئامادەکردنی پێویستییەکانی بەرگریکردن لەکوردستانی کردۆتە یەکێك لەئامانجە سەرەکییەکانی کەلەخاڵی9ی مەرامنامەکەیدا چەسپاندوویەتی ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کەئەم حزبە بۆئازادی کوردستان ودژایەتی دکتاتۆری بڕوای بەخەباتی چەکداریش بووە لە پاڵ

---

[1] – بڕوانە:

دکتۆر یاسین سەردەشتی: سەبارەت بە حزبی ئازادی کوردستان، (بەدرخان) ـ مانگنامەیەکی هونەری ڕۆژنامەوانی گشتی ئازادە، ژمارە(38،39)، سلێمانی، 11/22و2003/12/22.

[2] – حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل24.

خەباتی سیاسیدا، هەرئەمەش بووکەوای لەحزبی ئازادی کرد کەلەجولانەوە چەکدارانەکەی هەریمی باکوری کوردستانی ئیرانەوە بگلیت کەلەنیوان سالانی(1941 ـ1942)دا دژی هەولەکانی حکومەتی ناوەندی بۆ گیرانەوەی دامودەزگا سەرکوتکەرەکانی بۆ ناوچەی ورمیٚ هەلگیرسا، ئەوەی دواتر ئاماژەی بۆ دەکەین.

سەبارەت بەئامانجە ئابووری و کۆمەلایەتییەکان، پێویستە بوترێت کە حزبی ئازادی کوردستان هەولی قوتکردنەوەی خەباتی چینایەتی نەداوەو لەروانگەیەکی چینایەتییەوە سەیری مەسەلە ئابووری و کۆمەلایەتییەکانی نەکردووە، هەربۆیە باسی لەستەمی چینایەتی نەکردووەو جوتیارانی بەگژ ئاغاو مولکدارانی لەکوردستانی ئیراندا نەکردووە، بەلکو بڕوای بەوە هەبووە کەگرفتەکان بەشێوازی دیموکراتی و یاساییانە لەلایەن دەسەلاتێکی دیموکراتی پێشکەوتووخوازانە لەکوردستانێکی ئازاددا چارەسەر بکات، هەر بۆیە لەمەرامنامەکەی حزبی ئازادیدا مەسەلەکانی: یەکخستن و پێکەوەگرێدانی هەول و کۆششی تەواوی زەحمەتکێشان و جوتیاران و کرێکاران و مولکداران لە پێناوی بەرهەمی کشتوکالی و مالییات، لەنێوبردنی بێکاری و هەژاری، دۆزینەوەی بازاڕ بۆ بەرهەمی وەرزێران و چاکردنی ئاستی گوزەرانیان، دامەزراندنی کۆمپانیا هەرەوەزییەکان و سەندیکا کرێکارییەکان، بەستنی پەیوەندی بازرگانی لەگەل دەولەتە ئازادەکاندا، بەرهەمهێنانی کانزاکان و چاکردنی ڕێگاکان و پێکەوە بەستنی هەرێمەکان لەڕێگای تۆڕێکی پەیوەندی هاتووچۆوە، دامەزراندنی خوێندنگا وەرزێرییەکان، هێنانی کارگەو ماشێن و هەولدان بۆ میکانیزەکردنی کوردستان، پەرەپێدانی هۆشی کۆمەلایەتی هاولاتیان لەڕێگای کردنەوەی شانۆو سینەماو بەرنامە پەروەردەییەکان، تێکڕای ئەوانە بەشێکن لەئامانجەکانی حزبی ئازادی کوردستان.

گرنگترین مەسەلە کە حزبی ئازادی کوردستان بوێرانە بۆ خۆی کردۆتە ئامانج و لەخالی24دا شوێنی بۆ کردۆتەوەو دەلێت کەیاساکانی ولات لەسەرچاوە تەشریعیەکانی ئاینی ئیسلام بەهرەمەندبێت، واتە ئەوسەرچاوەیەی نەکردۆتە چوارچێوەیەکی کۆنکرێتی بۆ یاساکان، ئەو ئاینەی بەئاینی ڕەسمی دەولەت نەناساندووە، جگەلەوەی هەرلەو خالەدا باس لەهاندانی داب و یاسای ئەو گروپ و میللەتە جیاوازانەی کوردستان دەکات کەئیسلام نین و ئازادی بێقەیدو شەرتی بۆ تەواوی کاروبارەکانی ئاینی و میللیەکانی پێبەخشیوون، ئەوەش بێگومان جگە لەبیری ئازادیخوازی بناغە دانەرانی حزبی ئازادی و دیدی واقیعبینانەیان بۆ ڕەوشی هەمەلایەنەی ئاینی و مەزهەبی و میللی لە کوردستانی ئیراندا، سروشتێکی خۆرسک و مێژوویی جولانەوەی نەتەوایەتی کوردە.

هەرحال حزبی ئازادی کوردستان بەو بەرنامەیەوە سەرەتای قۆناغێکی نوێی دەستپێکرد، وتادەهات لەنێو خەلکدا لایەنگرو ئەندامی زێدەتر دەبوون، شایەنی باسە هەژار موکریانی لەبیرەوەرییەکانیدا ویڕای ئەوەی خۆی بەئەندامی حزبی ئازادی لەقەلەم دەدات، باس لەهەولەکانی عەزیزی زەندی و پەرەگرتنی ئەو حزبەش دەکات و نوسیوویە((زۆر کەسی تریش هاتنە ناوحزبەکەوە، عەزیزی زەند بۆ تەبلیغاتی حزب گەشتێکی کرد، شێخ محەمەدی خانەقا، خەلیفە مەلاعەلی زەنبیلی و زۆر ئاغای تری کردبووە دۆستی خۆی و بەلێنی هاوکاری لێ سەندبوون، هەتاسەقز هات و گەڕایەوە، چووبووە تەورێز، زۆر ئەرمەنی تەورێزیشی کردبووە پەیڕەوانی خۆی.))[1]

پەرەسەندنی نفوزی حزبی ئازادی کوردستان بەو خێراییە تارادەیەکی زۆر دلی کاربەدەستانی حکومەتی ئیرانی داخورپاند، لەڕاستیدا مەسەلەکە هێندە بەلای حکومەتی ئیرانەوە گرنگ بوو کە خودی شاهەنشاهی

---

[1] – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

سەخڵەت کردبوو، لەو بارەیەوە وەزیری جەنگی ئێران بۆ (عەلی سهیلی سەرۆکیوەزیران)ی نوسیووە ((هەواڵەکانی لەشکری چواری کوردستان ئەوە ڕادەگەیەنن، بەم دواییانە حزبی ئازادی کوردستان لەمەهاباد دامەزراوەو مەرامنامەی حزبی ناوبراو بەزمانەکانی کوردی، ئەرمەنی، ئاسوری نوسراوە بەشێوەیەك لەبارەی ئەم مەسەلەیەوە لێکۆڵینەوەی پێویست ئەنجامدراوە، دامەزرێنەری ئەو حزبە (عەزیزوڵڵای زەندی)یە، هەروەها لەبەر ئەوەی مەسەلەکە بە ئەندازەیەك گرنگەو لەبنەڕتدا لەشکر لەسەربازخانەی مەهابادیش نییە دەگونجێت وردە وردە ئەم کارە بیری خەڵکی سادەو ساکاری ئەو ناوچەیە تێکبداتو گرفتێکی زۆر بۆ وڵات بخوڵقێنێت، هەواڵەکە عەرزی والا حەزرەتی شاهەنشاهی هومایۆنی کراوەو فەرمانی شاهانەش لەوبارەیەوە دەرچووە دەبێت پێش لەکاری ئەو کابرایە (واتە: عەزیز زەندی ـ ل) بگیرێت)).[1]

لەڕاستیدا ئەم ترسو دڵە ڕاوکێیەی دەسەڵاتدارانی تاران لەخۆڕا نەبوو، چونکە حزبی ئازادی کوردستان لە سۆنگەی بڕوای تەواوی بە خۆچەکدارکردنو ڕێکخستنی چینو توێژەکانی کۆمەڵگای کوردستان و بە گژاچوونەوەی فاشیزمو دیکتاتۆریو چەسپاندنی ئازادیو مافی دیموکراتیکی گەلان، هەوڵیداوە ئاشنایەتیو دۆستایەتی لەگەڵ گەورە پیاوانی کوردو ئەرمەندا هەبێتو بەقازانجی وەدیهێنانی ئامانجەکانی ڕێنایییان بکات.

ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێو حزبی ئازادی کوردستان:

ڕاپەڕینی چەکدارانەی کوردەکانی هەرێمی ورمێ(1941 ـ 1942)لە باکوری کوردستانی ئێران یەکێکە لەنۆبەرەو گرنگترین ڕاپەڕینەکانی گەلی کورد لەئێران لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا دژی دامو دەزگا سەرکوتکەرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی هەڵگیرسا، ڕێبەرانی ئەو ڕاپەڕینە بریتیبوون لەگەورە پیاوان و کەسانی وەك: عەمەرخانی شکاك، ڕەشید بەگی جیهانگیری، تەهاهەرکی، زیرۆ بەگی هەرکیبوون، وهۆکاری ڕاستەوخۆی ڕاپەرینەکەش بریتیبوولە هەوڵەکانی حکومەتی ئێران بۆ گێڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهیو پتەوکردنی دەزگاو پۆستەکانی ژاندارمو بەخشینەوەی چەك بەسەر عەجەمە شاپەرستەکانو چەککردنی کورد لەناوچەی ورمێو دەوروبەری.شایەنی باسە ڕاپەرینەکە لەماوەیەکی کەمدا بەخێرایی پەرەی گرتو کۆنترۆڵی ناوچەیەکی فراوانی کردو دەسەڵاتی ناوەندی لەناوچەکە دەرپەڕاند، نەك هەربووە جێگای مەترسیو دڵەڕاوکێی کاربەدەستانی ئێران، بەتایبەتی(علی سهیلی)سەرەك وەزیران، بگرە سەرنجی زلهێزەکانی وەك ئینگلیزو ئەمەریکاو شورەویو دەوڵەتە هەرێمییەکانی وەك تورکیای بۆخۆی ڕاکێشاو بووە جێگای گفتوگۆو مشتومڕیان.[2]

پێویستە بوترێت کوردە ڕاپەڕیوەکانی ورمێ لەماوەیەکی کەمدا تەواوی شارۆچکەو گوندەکانی دەوروبەری ورمێیان لە پۆستەکانی ژاندارم پاك کردەوەو شاری ورمێشیان بۆماوەیەکی باش گەمارۆدا، بەچەشنێك (ئەمیر ئیبراهیمی)فەرمانداری ئێرانی ئەوشارە ناچاربوو لەگەڵ زۆرینەی پیاوانی حکومەت لەوشارە هەڵبێن، ئەوەش وای لەحکومەتی ئێران کرد لەلایەك ناچاربێت لەگەڵ ڕاپەڕیوەکاندا دانوساندن بکاتو لەلایەکی تریشەوە دەستەودامانی ئینگلیزو ئەمەریکاو شورەوییەکان بێت تالەو سەرکوتکردنی ڕاپەڕینەکەدا هاوکاری بکەن.بە پێی

[1] – بەدرخان: سەرچاوەی پێشوو، ژمارە(38)، 2003/11/22.

[2] – بۆ زیاتر:

یاسین خالد حەسەن: ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ(1941-1942)ز، (گۆڤارا زانکۆیا دهوك)، کانونیا ئێکی2000، پەرپەندا3، هژمار2، ل167-187.

هەندێك سەرچاوەو بەڵگەی مێژوویی، حزبی ئازادی کوردستان پەیوەندی توندوتۆڵی بەڕا پەڕیوەکانەوە هەبووەو هەوڵیداوە لەسۆنگەی بڕوابوونی بەبەرەنگاربوونەوەی چەکداری دژی دیکتاتۆری و گەڕانەوەی دام و دەزگاکانی بۆکوردستان، دەرفەتی ڕا پەڕینی کوردەکانی ورمێ بقۆزێتەوە تاتێکڕای هاوڵاتیانی ناوچەکە لەچوارچێوەی سیاسەت و ئامانجەکانی خۆیدا ئاراستە بکات، بەتایبەتی ڕێبەرانی ڕاستەقینەی ڕا پەڕینەکە کەئەو سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرانە بوون کە پەیوەندی پتەویان بەجوڵانەوەی نەتەوەیی کورد و حزبی ئازادی کوردستانەوە هەبوو.

شایەنی باسە ئالای ڕا پەڕیوەکان بریتیبووە لەدووخە نجەری ڕاست و چەپ، سێ ئەستێرە لەسەر تەختێکی سەوز،[1] لەشوعاری حزبی ئازادی کوردستانەوە وەرگیراوە کەلەمەرامنامەکەیدا چەسپاندویەتی، هەروەها ئەوداواکارییانەی ڕێبەرایەتی ڕپەڕینەکەدا بەئامادەبوونی کۆنسڵی شورەوی لەکاتی گەمارۆدانی شاری ورمێدا لەدان وساندنەکەی گوندی(عەسکەراوا)ی نزیك ورمێ پێشکەش بەنوێنەرانی حکومەتی ئێران کران، ئەوەی باسی لەبەشداریکردنی کورد لەبەڕێوەبەرایەتی، ئازای نەتەوەیی، کردنەوەی خوێندنگا بەزمانی کوردی، ئازادی گیراوە سیاسییەکان، گێڕانەوەی زەویە زەوتکراوەکان بۆسەرخاکی کوردستان و بۆدەستی خاوەنەکانیان،[2] ئەو داواکارییانەی کوردانەو سیاسییانە فۆرمەڵە کراون و لەوە دوورە بەتەنیا بەرجەستەی خواست و بەرژەوەندی چەند سەرۆك عەشیرەتێك بکات، بەڵکو لەئاسۆیەکی نەتەوەیی قوڵەوە سەری گرتووەو لەڕاستیدا بەشێکە لە ئامانجەکانی حزبی ئازادی کوردستان.

ئەوەی زیاتر ئەو گریمانە دەکاتە ڕاستیەکی مێژوو یی ئەو زانیارییە نهێنیانەیە کە کونسوڵخانەی بەریتانیا لەگەرمەی ڕووداوەکانی ڕا پەڕینی ناوچەی ورمێدا واتە لەسەرەتای ساڵی1942دا، لەلایەن کونسوی تورکیاوە بەدەستی گەیشتووە، تورکەکان لە سۆنگەی ئەوەوە کە زۆر بەترسەوە دەیانڕوانیە چالاکی سیاسی و نەتەوەیی کوردەکانی ئێران و لەهەرکردەیەك دەسڵەمینەوە، بەوردی چاودێری ڕوداوەکانی ناوچەی ورمێیان دەکردو لە ڕێگەی سیخوڕەکانیانەوە زانیارییان لەسەر کۆدەکردەوەو بەریتانی و ئەمریکاییەکانیان لێ ئاگاداردەکردەوە.

ئەو ڕا پۆرتەی کونسوڵخانەی بەریتانیا باسی لەوەکردووە کە لەوکاتەدا حزبێك بەناوی (ئازادی) لەلایەن کوردو ئەرمەن و ئاسورییەکانەوە لە هەرێمەکەدا دامەزراوە، و چالاکیەکانی خۆی لە ناوچەی ورمێدا لەماوەی نێوان کۆتایی ساڵی1941 وسەرەتای ساڵی1942دا پەرە پێداوە، لەوەش زیاتر لەو ڕا پۆرتە نهێنییەدا هاتووە کە کاتێك کوردە ڕا پەڕیوەکان گەمارۆی شاری (ورمێ)یان داوە، حزبی ئازادی بەیاننامەیەکی بڵاوکردۆتەوە کە تێیدا داوای ئەوەی لە لێپرسراوانی حکومەتی ئێران کردووە شاری ورمێ جێبهێڵن، ئەو بەیاننامەیەی کە ژمارەیەکی زۆریان لەناو شاری ورمێدا بەبازاڕو دیواری شوێنە گشتییەکاندا هەڵواسیبوو، ئەوە

---

[1] – د.طاهر خلف البكاء: التطورات الداخلية في إيران1941-1951، بغداد، 2002، ص115.

[2] – برهان ياسين أبابكر:كوردستان في سياسة القوى العظمى1941-1947، ترجمة :هوراس، دهوك، 2002، ص75-76.

دەگەیــەنێت کــە حزبــی ئــازادی کوردســتان بــەناوی ڕا پەڕیوەکانــەوە ئاخــاوتووەو لــەنێو ورمێشــدا لایەنگروئەندامی نهێنی هەبووە.(1)

ڕاستیەکی دیکە هەیە کە جێگەی سەرنج و تێڕامانە، ئەویش ڕۆڵی حزبی ئازادی کوردستانە لـە ڕاکێشـانی نەتەوە غەیرە کوردەکانی ئێران بۆ ڕیزی تێکۆشان لە پێناوی ئازادی و بەدژی دیکتاتۆری، وەك پێشـتر ئاماژەمـان بۆکرد حزبی ئازادی کوردستان لە مەرامنامەکەی خۆیدا برایـەتی و دۆسـتایەتی کـورد و ئەرمـەن و ئاسـورییەکانی کردۆتە ئامانج و پێی لەسەر ئەوە داگرتووە کە تەواوی مافە (ئایینی و نەتەوەیی و فەرهـەنگی وکلتوری) یـەکانی ئەو نەتەوانە دەستەبەر بکرێن، ئەوەش کاردانەوەیەکی باشی هەبوو لەسەر دۆستایەتی کـورد و ئـەو نەتەوانـە و لەسەنگەری دژ بە دەسەلاتی ناوەندی سەرکوتکەردا کۆی کردبوونەوە، بەچەشنێك کە لە مێژووی ئـەو ناوچـەیەدا کە کێشە و ئاڵۆزی نەتەوەیی و مەزهەبی تێداهەبوو کەم وێنەبوو، دیـارە ژمارەیـەك لـەو ئەرمـەنی و ئاسـوریيانە ببونە ئەندامە حزبی ئازادی کوردستان و وەك (هەژار موکریـانی)دەڵێت کەبەشێکی ئێشکچییەکانی عـەزیز زەنـدی سەرۆکی حزبی ئازادی کوردستان، ئەرمەنی بوون.(2)

شایەنی باسە دۆستایەتی کورد و ئەرمـەن و ئاسـورییەکانی ناوچـەکە تـادەهـات پتـەوتر دەبوو،کونسـوڵی ئینگلیز سەبارەت بە ڕووداوەکانی ورمیٚ و ناوچەکە لە ساڵەکانی جەنگی دووەمـی جیهانیـدا بـاس لە پـەلاماردانی چەکدارانەی خەڵکی هەرێمەکە دەکات دژی هێزەکانی ئێرانی و دەڵێت: ((هێزە چـەکدارەکان زۆر تێکـەڵبوون، بـۆ یەکە مجار لە مێژووی کوشت وکوشتاری مەزهەبی لە ڕەزائیە (ورمیٚ ـ ل)دا، کـورد و ئـازەری و موسـوڵمان و ئەرمـەن و ئاسوری شان بەشانی یەکتری دژی دوژمنی هاوبەش(حکومەتی ئێران ـ ل) دەجەنگان)) .(3)

هەڵوەشانەوەی حزبی ئازادی کوردستان :

ئاشـکرایە تـا ئێسـتا سـەبارەت بەلەکارکـەوتن و هەڵوەشـاندنەوەی حزبـی ئـازادی کوردسـتان لەلایـەن مێژوونوسان و بایەخدارانەوە بەڵگەی مێژوویی چەسپاو نەخراوەتە بەرچاو،تەنیا ئەوە هەیـە بریتییـە لەچـەند دیدو بۆچونی جیاواز کەناکرێت وەك ڕاستیەکی مێژوویی چەسپاو پشتیان پێببەسترێت،لەوانە ئـەو تۆمەتانـەی خراونەتە پاڵ عەزیز زەندی سەرۆکی حزب و کراونەتە فاکتەری هەڵوەشانەوەی ئەو ڕێکخراوە کوردستانییە.

لەو ڕووەوە عەلائەدین سەجادی باس لەعەزیز زەندی دەکات و دەڵێت((بەرە بەرە حکومەتی‌ئێران ڕایکێشا بۆلای خۆی و بەرزی کردەوە،لەئاخری کارا بەهۆی ئەوەوە گەلیٚ لیستی ئەم حزبە))کەوتە دەست حکومەتی ئێران و کەوتە گرتنی ئەندامانی ئەم حزبە!.عەزیزیش بەتەواوی خۆی بوو بـە پیـاوێکی پیـاوانی ئێـران))،(4) هـەروەها

1- From the British legation in Tehran to the Forcing office, Janq-1942, Fo, 371/31388, Persia1942, PRO.

وەرگیراوە لە : هەمان سەرچاوە ،ل76.

2 – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

3 – وەرگیراوە لە :

یرواند ابراهامیـان : إیـران بـین دو إنقـلاب، ترجمـە : کـاظم فیروزمنـد ومحسـن مدیرشـانە چـی،چـاپ چهارم،نشـر مرکز،1380ش،ص266.

4 – عەلائەدین سەجادی: سەرچاوەی پێشوو، ل76.

هەژاریش بەهەندێك گومانەوە نوسیویە((پاشان ڕاست یان درۆ گوتیان لەهەمان كاتدا پیاوی دەوڵەتی ئێران بوو(واتە عەزیز زەندی ـ ل)پارەی لێساندون كەنەهێڵێ بیری ئازادیخوازی پەرە بسێنێ.))[1]

لەڕاستیدا ئەو تۆمەتانەی دراونەتە پاڵ عەزیزی زەندی گوایە بۆتە پیاوی دەوڵەتی ئێران و خیانەتی لەحزب و بیری ئازادیخوازی كردووە، جگە لەقسەو قسەڵۆك نە پشت بەهیچ بەڵگەو دكۆمێنتی ڕەسەنی مێژوویی دەبەستێت، ونەلەگەڵ ڕوداوەكانی ئەو سەردەمەو ژیانی عەزیز زەندیدا یەكدەگرێتەوە، چونكە لەتێكڕای ئەوبەڵگەنامانەی كەلێرەو لەوێ لەو قۆناغەدا باسیان لە پیاوانی ڕژێمی ئێرانی و دارودەستەكانی لەكوردستانی ئێراندا كردووە ناوی عەزیزی زەندی نەبراوە، بەڵكو بە پێچەوانەوە وەكو پێشتر لەدكۆمێنتەكەی وەزارەتی جەنگی ئێران ئاماژەمان پێدا، وەزیری جەنگ لەشوباتی1943دا سەرۆك وەزیرانی لەچالاكییەكانی عەزیزی زەندی ئاگاداركردۆتەوەوكارەكانی بەهەڕەشە لەسەر ئاسایشی وڵات دادەنێت، وخودی شاهەنشاهیان لێ‌ئاگاداركردۆتەوەو ئەویش فەرمانی بەوەداوە كەڕێگەی لێبگرن و دژایەتی بكەن. شایەنی باسە هەرخودی ئەو دكۆمێنتە ڕای خراپی حكومەتی ئێران لەسەر عەزیز زەندی بەڕوونی دەردەخات و پێی‌وتووە((كابرایەكی بێ‌سەروبەرو سەرلێشێواوە))[2]ئەوەش سوكایەتییەكە كەهەردەم لەفەرهەنگی ڕژێمی شاهەنشاهیدا بۆكەسانی ئازادیخوازونەیارو نیشتمانپەروەر بەكاردەهێنرا.

جگەلەوەی نابێ لێرەدا ئەوە لەبیر بكرێت، كەعەزیزی زەندی پاش هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی كوردستان ودووركەوتنەوەی لەناوچەكەو بەسەربردنی باقی ژیانی لەتەورێزو تاران جگە لەدڵسۆزی بۆ نەتەوەكەی كارێكی دیكەی لێ نەبینراوە، وێڕای ئەوەی وەك لەنوسینێكی كاك(عبیداللە ایوبیان)داهاتووە، لەهاوینی ساڵی 1952 و لەسەردەمی حكومەتە نیشتمانییەكەی دكتۆر مصدق دا، عەزیز زەندی لەگەڵ(ژەنەراڵ ئیحسان نوری پاشا)ی ڕابەری شۆڕشی نەتەوەیی ئاگری لەكوردستانی باكوور(1927 ـ 1930)، كەئەودەمە وەك پەنابەر لەتاران دەژیا، پێكەوە لەگەڵ(سەید عەبدوڵڵای گەیلانی)ڕێكخراوی نهێنییان بەناوی(كۆڕی بەرزی تایبە تمەند)دروستكردووە[3]تاكو مافەكانی گەلی كورد لەڕێگای پەیوەندیكردن بەوڵاتە زلهێزەكانەوە بەتایبەتی(وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا)بهێننەدی، هەروەها لەشەستەكانداكە (جەلیلی گادانی)لەتاران چاوی بەعەزیز زەندی كەوتووەو دەربارەی نوسیویە :((زۆر كوردێكی بەهەست مابوو، گەلێك بۆكوردە بەش خوراوەكەی بە پەرۆش بوو)).[4]

شایەنی باسە هەندێكی دیكە بێ‌بەڵگە هەڵوەشاندنەوەی حزبی ئازادی كوردستان بۆ فاشی بوونی عەزیز زەندی دەگێڕنەوە، (حوسێنی مەدەنی)لەم بارەیەوە دەڵێت((وا پێدەچێت عەزیز زەندی پەیوەندی بەئەڵمانی‌یەكانەوە بووبێ، كەلەسەرەتای شەڕەكەدا لەزۆربەی ناوچەكانی ئێراندا خاوەن نفووز بوون، بەدوای

---

[1] – هەژار: سەرچاوەی پێشوو، ل57.

[2] – بەدرخان: سەرچاوەی پێشوو، ژمارە(38)، 2003/11/22.

[3] – گۆڤاری(ئاوێنە)، ژمارە(4)، خەزەڵوەری1369، ل24.

[4] – هۆشەنگ تۆفیق: سەرچاوەی پێشوو، ئاڵای ئازادی، 1995/12/10. شایەنی بسە گادانی وەك تێكۆشەرێكی كورد سەردەمانێك لەتاران ژیاوەو نوسەرێكی ڕاستگۆو ئەندامی دەفتەری سیاسی حزبی دیموكراتی كوردستانی ئێرانە

شكست و پاشەكشەی ئەڵمانیيەكان لەئێران (حزبی ئازاد یخوازی كورد)یش لەفڕەكـەوتووە)).[1] دیـدێكی بـەم چەشـنە دەگونجێت لێكدانەوەیـەكی هەڵـەبێت بـۆ ڕووداوەكان، یـاخود لـەونازناوەوە سەرچـاوەی گرتبێـت كەعەزیز زەندی پیٚ ناسراوە واتە عەزیز ئەڵمانی كەبەهۆی ڕووخسـارو ڕێكپۆشـی نـاوبراو و ئـاوارەبوونی چـەند ساڵەی لەوڵاتی ئەڵەمانیا بووە، نەك بەهۆی لایـەنگری لەفاشیزم، چـونكە وەك لەمەرامنامەكـەی حزبـی ئـازادی كوردستاندا دەركەوتووە ئەو حزبە و سەرۆكەكەی بەیەكەمین ڕێكخراوە سیاسییەكانی دژبـە فاشیزم لەناوچـەكەو بگرە لەسەرانسەری ئێرانیشدا دادەنرێت.

لەڕاسـتیدا ڕایـەكی(كـریس كۆچـێرا)هەیـە سـەبارەت بەهەڵوەشـاندنەوەی حزبـی ئـازادی كوردسـتان كە پێویستە لێرەدا ئامـاژەی پیٚبـدرێت و ئیستیكی لەسـەر بكرێت، كۆچـێرا بە پشت بەسـتن بـەڕا پۆرتێكی (ریـدر پۆلارد)یسەفیری بەریتانیا لەتـاران كەبۆ وەزارەتی دەرەوەی وڵاتەكـەیخۆی بـەرز كردۆتـەوە دەڵێـت((دوو ڕووداو هەن كەهەڵوێستی بە پارێزی، روسـەكان سـەبارەت بەچـالاكی نەتـەویی كـوردان لـەم سـاڵەدا1942دا بـەجوانی بەرجەسـتە دەكات، لـەمانگی 1ی 1942دا دەسـەڵاتدارانی سـۆڤییەت كۆمیتـەی((حزبـی ئـازاد یخواز))كـەكوردو ئاشوریو ئەرمەنیان یەكدەخست دوای ئەوەی ئەنـدامانی ئـەم حزبـە بەگـژ چـەندرمەی ئێرانـدا چوون، روسـەكان هەڵیانوەشاندنەوە))[2]

ئەم بۆچونەی كۆچێرا زیاتر لەبۆچوونەكانی دیكە گونجاو شیاوترەو دەتوانرێت بەفاكتـەری سـەرەكی لەكاركـەوتنی حزبـی ئـازادی كوردسـتان بدرێتـە قەڵەم، چـونكە وەك سەرچـاوەو بەڵگـە مێژووییـەكان دەریدەخەن، سیاسـەتی شـورەوی لـەباكووری ئێرانـدا بریتیبـوو لە پاراسـتنی ئاسـایش و ئـارامی ناوچـەكە تـاكو گرەنتـی تێپـەڕبوونی ئـەو هاوكارییانـەی بكـات كەلەلایـەن وڵاتـانی هاوپەیمانـەوە لەباشـوری ئێرانـەوە بـۆ بـەرەكانی شـەڕ لەشـورەوی دەگوازرانـەوەو هەڕەشـەی فاشـیزم لەسـەرخۆی كەمبكاتەوە، هەربۆیـە شـورەوی دژی هەرجوڵانـەوەو لایـەنێك ڕادەوەسـتا كەئـەو ئارامییـە بشـێوێنیٚو بـەردەوام گومـانی فاشـیزم بوونیـان دەخستەسەر،[3] دیارە سەرنجی بەرپرسانی دەوڵەتی شورەویو هەڵوێستیان لەهەمبەر ڕا پەڕینی كوردەكانی ورمیٚ ئەو مەسەلەیە زۆر بەڕوون نیشان دەدەن.

(مۆڵۆتـۆف)ی وەزیری كاروبـاری دەرەوەی یەكێتی شورەوی لەنامەیەكی خۆیدا كەبۆ (سمیر تـۆڤ)ی بـاڵیۆزی شـورەوی لـەتـاران ناردووە، لەسـۆنگەی لێكدانەوەیـەكی نازانسـتییانە بۆكێشـەی كـوردو خـەباتی چـەكدارانەی كوردەكانی ورمیٚ دژی دام و دەزگا سەركوتكەرەكانی دەسەڵاتیناوەندی، بەڕاشكاوی نوسیویە((خەباتی كوردەكـانی ئێـران بـۆ خودموختـاریو سـەربەخۆیی بـە پێی ناوەرۆكـە كۆمەڵایەتییەكـەی، دیفاعێكی كۆنە پەرسـتانەیە لەدەرەبـەگی جیـاوازیخوازی كـورد دژبـە سیاسـەتی سـەنتراليزم لەئێرانـدا... جیـاوازیخوازی كـوردان لـەئێران هەمیشە لەڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا بووە بیانوویەك بۆسیاسەتی ئینگلیـزو توركـان... سـەرۆكە كوردەكـان خـەڵكی

---

[1] – حوسێنی مەدەنی: كوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووهەم، خاكەلێوەی1380ی هەتاوی، ل194.

[2]– تەلەگراف رۆژی 1942/1/14ی ریدر پولاردی بەریتانیا لەتارانیٚ ، وەزارەتـی كاروبـاری دەرەوەی ئینگلیسـتان37131388.
وەرگیراوە لە:
كریس كۆچیرا: كورد لەسەدەی نۆزدەوبیستدا ، وەرگێڕانی: حەمە كەریم عارف، هەولێر، 2003، ل205.

[3] – بۆ زیاتر: {برهان یاسین أبابكر: سەرچاوەی پێشوو، ل70-71}.

ئاسایی کورد گوێڕایەڵیان نین، زۆربەیان بەکرێگیراوی دەوڵەتە جۆربەجۆرەکانی ئیمپریالیستین و بگرە لەناویشیاندا ڕاسپاردەی دەوڵەتە فاشیستەکان کەم نین))[1]

شایەنی باسە مۆڵۆتۆڤ ئەم بۆچوونە هەڵەیەی بۆ لێپرسراوە سیاسی و سەربازییەکانی شورەوی لەئێران دووپاتکردۆتەوەو داوای لێکردوون هاوکاری تەواوی سوپای ئێرانی بکەن بۆ دژایەتی هەر هەوڵێکی کورد بۆسەربەخۆیی و ئازادی کوردستان و دەزگاسەرکوتکەرەکانیان لەناوچەکە دا بمەزرێنەوە، مەسەلەیەکی وافاکتەری سەرەکی شکستی ڕاپەڕینی کوردەکانی ورمێ دادەنرێت، ئەو ڕاپەڕینەی کە حزبی ئازادی کوردستان بەشدارو هاوکارو تاڕادەیەکیش زما نحاڵی بوو.

ئەو هەڵوێستە مەنفییەی شورەوی سەبارەت بەڕاپەڕینی چەکدارانەی کوردەکانی ورمێ و جوڵانەوەی ئازادیخوازی کوردستان وای لەهەندێك نوسەر کردووە بکەونە هەڵەوەو بە پشت بەستن بەسەرچاوە شورەوییەکان ڕاپەڕینی ورمێ لەساڵی 1941 ـ 1942دابەدەستی نازییەکان بزانن.[2]

هەرحاڵ شکستی ڕاپەڕینەکەی ورمێ بووەهۆی دروستبوونی بیروڕای جیاواز لەنێو حزبی ئازادی کوردستاندا کەکەوتبووە بەرفشارو پیلانی شورەوییەکان لەهەرێمی ورمێ و موکریانی کوردستانی ئێراندا، لێرەدا دووبەرەکی لەنێو سەرکردایەتی ئەو ڕێکخراوەدا دەرکەوت، عەزیز زەندی سەرۆك و چەند ئەندامێکی دیکە کە پاش ڕوداوەکانی ورمێ بڕوایەکیان بە پاڵپشتی و لافی ئازادیخوازێکی شورەوییەکان نەمابوو، نوێنەری باڵی کەمینەبوون، کەلەو قۆناغەدا وازیان لەکاری سیاسی هێناودانیشتن، باڵەکەی دی کەحوسێنی زێڕەنگەران ڕێبەرایەتی دەکرد، پاش ماوەیەکی کەم لەگەڵ ژمارەیەکی دیکەی ڕۆشنبیرە لاوەناسیۆنالیستەکانی شاری مەهاباددا، ڕێکخراوێکی نوێیان لەسەرداروپەردووی حزبی هەڵوەشاوەی ئازادی کوردستان دامەزراند، کەناسیۆنالست ترو مەزهەبیتر دوورلە ڕاپەڕینی عەشیرەتە کوردییەکان و خەباتی چەکداری بوو، ئەو ڕێکخراوەش (کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان/ژێکاف)بوو.[3]

---

[1] – وەرگیراوە لە {حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو، ل100-101}.

[2] – عبدالهادي كريم سلمان: إيران في سنوات الحرب العالمية الثانية، مركز دراسات الخليج العربي، البصرة، 1986، ص85-86.

[3] – بۆ زیاتر: {حامید گەوهەری: سەرچاوەی پێشوو}.

دووەم: کۆمەڵەی (ژ . ك)

کۆمەڵـەی ژیانـەوەی کـورد کـە کورتکراوەکـەی (ژ.ك)ەو زۆر جـاریش تـەنیا بەکۆمەڵـە ناودەبرێـت، لەبەرواری 25ی مرداد/گەلاوێژی 1321هـ بەرامبەر 16ی ئابی 1942ز لەلایـەن ژمارەیـەك لەرۆشـنبیران و کاسبکارانی شاری مەهاباد لەکوردستانی ئێران وەك ڕێکخراوێکی سیاسـی نەتـەوەیی رووت دامـەزرێنرا [1]، نـاوی دامەزرێنـەرانی ئـەم ڕێکخـراوە لەسەرچـاوە مێژووییەکانـدا هـاوجووت نـین [2] ، بـەڵام بەگشـتی ناوی تاقمی دوازدەکەسی دێت کە ئەمانەی خوارەوەن:

1ـ حوسێن فروهەر ـ کارمەند
2ـ عەبدولرەحمان زەبیحی
3. قادری مودەریسی ـ کارمەند
4ـ عەبدولرەحمانی ئیمامی ـ کارمەند
5ـ نەجمەدینی تەوحیدی ـ کارمەند
6ـ محەمەدی نانەوازادە
7ـ عەلی مەحمودی ـ مامۆستا
8ـ محەمەد ئەسحابی ـ مامۆستا
9ـ عەبدوڵڕەحمانی کەیانی ـ دوکاندار
10ـ سەدیقی حەیدەری ـ کارمەند
11ـ قاسمی قادری ـ مامۆستا
12ـ مەلا عەبدوڵڵای داودی ناسراو بە مەلای حەجۆکی ـ بازرگان و رووناکبیر [3] ..

---

(1) دەربارەی مێژووی دامەزراندنی کۆمەڵەی (ژ.ك) مێژووی جیاوازو دوور لەیەك دانراوەو کەمێـژوویی راستەقینە نین، بلوریان و رەحیمی قازی ساڵی 1938 و رۆزفیلت 1943 و زۆربـەی سەرچاوەکانی دی 25ی گەلاوێـژیان بـە16ی ئـەیلول داناوە کەلەراستیدا مانگی گەلاوێژ (تەمووز – اب) دەگرێتـەوە، سـەیر ئەوەیـە خـودی قاسملو کەلـە (چل سـاڵ خەباتـدا) مێژووە راستەکەی نوسیووە لە شوێنێکی تردا 16ی سێبتمبەر / ئەیلولی بەهەڵە داناوە:

بلوریان، س.پ، ل18" احمد، دراسات فی تأریخ ایران..، ص257" Roosvelt, op.cit,p13، ایغلتن، س.پ، ل66، قاسملو، چا ساڵ خەبات، ل28" Gassumlu, op.cit,p118.

(2) هەندێك سەرچاوە ناوی (عزیز زەندی، رەحمانی علوی، محەمەد ئەمین شەرەفی، محەمەد یاهو)شیان وەك ئەندامی دامەزرێنەر ناوبردووە. بڕوانە:

ایغلتن، س.پ، ل66" گادانی، س.پ، ل20" بلوریان، س.پ، ل17–18.

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل28، ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل59.

www.pertwk.com

ئامانجی یەكەمی كۆمەڵەی (ژ.ك)، بەدیهێنانی ماف خۆدموختاری بوو بۆ گەلی كورد لەكوردستانی ئێران، مەسەلەی خەباتیشی بۆ رزگاركردنی سەرانسەری كوردستانی مەزن و یەكگرتنەوەی كوردستانی دابەشكراوو دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی سەربەخۆی بۆ قۆناغێكی دواتر دانابوو[4]، كۆمەڵە بۆ بەدیهێنانی ئامانجەكانی پشتی بەزانستو خوێندەواریو گەشەكردنی كۆمەڵایەتی دەبەست لەجیاتی چەكو پەلامارو هێرش بردن، هەر بۆیە لەقۆناغی یەكەمی دامەزراندنیدا زۆر بەتوندی هێرشی تەبلیغاتی دەكردە سەر شێوازی كاری عەشیرەتی [1]، بەلەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندیو رەوشی ئاینی كوردستان كۆمەڵە بنەماكانی خۆی لەسەر چوار كۆڵەكە دامەزراندبوو كە (ئیسلامەتی، كوردایەتی، مەدەنیەت، صولحو ئاشتی خوازی)یە، لەم رووەوە هاتووە: ((7ـ بەبۆنەی موتەدەین بوونی بەشی زۆری نەتەوەی كورد بەدینی ئیسلام كۆمەڵەی كوردستان تەنیا دینی موقەدەسی ئیسلام بەرەسمی دەناسیو بۆ تەرویجی شەریعەتی خاوێنی ئیسلامو بەجێ گەیشتنی هەمو ریوشوێنێكی ئیسلامەتی تێ دەكوشیو لەگەڵ موناقیقان بەربەرەكانییەكی بەشیدەت ئەكا))[2].

كۆمەڵە مەسەلەی كاری دیموكراتی وەك رێبازێكی گونجاو بۆ گەیشتن بەئازادیو بەختەوەری كۆمەڵگا دەبینیو دەرگای بەئەندام بوون لەم رێكخراوەدا تەنها لەبەردەمی كەسانێك كرابووە كەلەدایكو باوكەوە كوردو كەسانی باشو پاكو بڕوا پێكراو بوون، لەم رووەوە تەنها چاوپۆشی لەئاسوورییەكان دەكرا، ئەویش بۆ پتەوی پەیوەندییەكانی هەردوولا لەم ناوچەیەدا دەگەڕێتەوە[3].

ئەو كەسەی دەبووە ئەندامی كۆمەڵە دەبووایە سەرەتا خۆی بشۆردایەو لەروانگەی ئایینییەوە خۆی خاوێن كردبا، ئەوسا دەهاتە كن سێ ئەندامی (ژ.ك)و لەشوێنێكی نهێنیو تایبەت سوێندی ئەندامەتی بەقورئانو ئاڵای كوردستانو [4] و شمشێرو شەرەف خۆی دەخوارد كە:.((.. لەم رووەوە بەدڵو گیان بۆ ئازادی كوردستان تێ دەكۆشمو تامردن قوسور ناكەم، هیچ بەرژەوەندییەك وەپێش بەرژەوەندی خزمەت بەوڵاتەكەم ناكەم، برای حیزبیم بەقەد خۆم خۆش دەوێت، هەتا مردن بەزمان، بەقەڵەم، بەئیشارەو بەهیچ جۆرێ خەیانەت بەحیزب ناكەمو راستی لێ ناڵێمو ناوی نهێنی ئەندامان

---

(4) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە1، ساڵی یەكەم، پووشپەڕی 1322 بەرامبەر جولای 1943، ل201. وەرگیراوە لە: نەبەز، جەمال، گۆڤاری نیشتمان تەموزی 1943–مایسی 1944 زمان حاڵی كۆمەڵەی ژێ كافو ئایدۆلۆژی هووردە بۆرجوای رۆشنبیری ناسیونالیست لەكوردستاندا، بنكەی چاپەمەنیو ئازاد، ستۆكهۆلم، 1985.

(1) لەدیاری كۆمەڵەی ژ.ك بۆ لاوەكانی كوردا هاتووە" عەشیرەتەكانمان كێ هەیە لەدەستیان وەرز نەبوبێ، باوەڕ بكەن كارەساتی وایان هێناوەتەدی، كەدونیای شارستانێتی لێیان بێزارە.. تەنیا ئەوانن بەرهەڵست بۆ پێشكەوتنی كورد" بڕوانە:حەسەنپوور،س.پ،ت،ل92.

(2) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 6، رەشەممەی 1322، ل16" صمدی، س.پ، ل110.

(3) دەباغی، عبدالقادر، راپەرینی (كۆمەڵە)ی ژێ كاف، وەڵامێك بەنامیلكەی ژ–كاف چ بوو؟ ئینشاراتی كۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموكراتی كوردستانی ئێران، بێ شوێن، بێ مێژوو، ل10" Rossevalt, op.cit,p136.

(4) ئاڵای كوردستان كەژ.ك بۆ سوێندخواردن دای دەنا لەسێ رەنگی سور، سپیو سەوز پێكدەهات كەلەناوەراستیدا وێنەی خۆرێك دروست كرابوو كەپیتی (J.K)ی لاتینی لەبەشە سپییەكەیدا بوو، بڕوانە" صمدی، س.پ، ل109.

www.pertwk.com

لای کـەس نـادرکێنم))[5]، لەرێخسـتنی ئەندامانیشـدا کۆمەڵـە پـەیڕەوی شـانەی بچـوکی نهـێنی دەکرد کەژمارەی ئەندامەکانی لە 7ـ9 کـەس بوون، هەریەکەمان لەمانە خـاوەنی نـاوو ژمارەی نهێنی خۆیـان بوونو جگـە لەیەکدیو سـەرۆك شـانە کەسێکی دیکـەیان نەدەناسـی. بۆنموونـە: عەبـدولقادر دەبـاغی بـە ع. سیامك .57، رەحمـانی شـەرەفکەندنی بـە ع. هـەژار 20و مـەنافی کـەریمی بـە م. آریـا 27 دەناسران [6].

شـایەنی باسـە بەمەبەسـتی پەرەپێـدانی چالاکییەکانی کۆمەڵـەو پتـەوکردنی ریزەکـانی، نزیکـەی 100 کـەس لەئەنـدامانی ئـەم رێکخـراوە کـە (میرحـاجو مسـتەفا خۆشـناو) کـەدوو ئەفسـەری کـوردی نیشـتمانپەروەری کوردسـتانی عێراقیـان دەگەڵـدا بـوون لـەکۆتایی نیسـانی 1943دا لـەباغی (داودی) لـەنزیك چیای (خوداپەرست)ی رۆژهـەڵاتی مـەهاباد کۆبوونەوەیـەکی فراوانیـان ئەنجامدا کەلەشێوەی کۆنگرەدابـوو، تیایـدا پـاش هەڵسـەنگاندنی هەلومـەرجی گشـتی کوردسـتانو ئەرکـە سـەرەکییەکانی کۆمەڵە چەند بڕیارێکی گرنگ وەرگیرا:

1ــ گۆڤارێـك بـەناوی (نیشـتمان)ەوە چـاپ بکرێـتو وەك ئۆرگـانی کۆمەڵـە بـیروراو دیـدو هەڵوێستەکانی تیادا بڵاوبکرێتەوە.

2ـ هەوڵـدان بـۆ پەیوەنـدی گـرتن بەلێپرسـراوانی شـورەوی لـەئێران بەمەبەسـتی بەدەسـتهێنانی هاوکاریو پاڵپشتی دەرەکی بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد.

3ــ دانـانی وشـەی نهـێنی بەمەبەسـتی یـەکتر ناسـینی ئەندامـەکانی کۆمەڵـە کـەبریتی بـوو لـە (خوداپەرست شتێکی چاکە).

4ـ هەڵبژاردنەوەی کۆمیتەی ناوەندی کۆمەڵەو دابەشکردنی ئەرکەکانیان بەم شێوەیەی خوارەوە:

حوسـێن فروهـەر ــ لێپرسـراوی کۆمیتـە، قـادری مودەریسـی ــ بەرپرسـی لیژنـەی راوێـژکاران، عەبـدولڕەحمانی زەبیحـی ــ بەرپرسـی چـاپو بڵاوکردنـەوە، سـەدیق حەیـدەر فـاروقی ــ راسـپاردەو کارمەنـدی بڵاوکردنـەوەی بڵاوکراوەکـان، نەجمـەدینی تەوحیـدی ـ بەرپرسـی مـالی، محەمـەدی یاهوـ نووسـەرو رێکخـەری کاروبارەکـانی کۆمیتـە، عەبـدولڕەحمانی ئیمـامی ــ پشـکنەر، قـاسمی قـادری ــ ئەندامی لیژنەی راوێژکاران، محەمـەدی ئەسـحابی ـ ئەندامی لیژنـەی راوێـژکاران، رەحمـانی کـەیانی ـ راوێـژکار، حامـدی مازوچـی ــ رێکخسـتن، محەمـەدی سـەلیمی کارمەنـد، عـەلی مـەحمودی ــ ئەنـدامی کۆمیتە، محەمەدی نانەوازادە ـ فەرماندەی هێز[1] .

بـەم جـۆرە کۆمەڵـە دەسـتی کـرد بەپەرەپێـدانی کـاری رێکخراوەیـیو لەماوەیـەکی کەمدا جگـە لـە کۆمیتـەی مـەهاباد کەلەلایـەن مـەلای حەجۆکیـیەوە رێبەرابیـەتی دەکـرا، کۆمیتـەی لەزۆربـەی شـارو ناوچـەکانی هـەرێمی موکریـان لەنەغـەدە، سـندوسو بۆکـان دامەزرانـدو رۆژلـەدوای رۆژ نفـوزی لەپەرەسەندندا بوو، بنکەی رێکخستنەکانی کۆمەڵە لەچینە مام ناوەندییەکانو زەحمەتکێشانی شـارو لادێ بـوون وەك: کارمەنـدان، کاسـبکاران، خوێنـدکاران، رووناکبیران، جووتیـارانو رەشو رووتـانی

---

(5) هەژار، س.پ، ل58.

(6) صمدی، س.پ، ل111، دەباغی، س.پ، ل10.

(1) صمدی، ه.س، ل112، ایغلتن، س.پ، ل70−71،ه ملا عزت، س.پ، ل66.

کورد[2] دیاره چوار دەستە کە: شێخ، مەلا، سەیدوئاغایە مافی ئەندامەتی (ژ.ك)یان هەبوو، بەڵام هەرگیز ئەو مافەیان پێ ڕەوا نەبینرابوو، بگەنە سەرکردایەتی و پلەی ڕێبەرایەتی، کۆمەڵە لەرووی تێڕوانین و دیدی سیاسییەوە ئەندامەکانی خۆیان بەتیۆرو تیزێکی سیاسی ــ فەلسەفییەوە نەبەستبۆوەو بەڵکو هەروەك هێمن دەڵێت: ((..ئەندامانی کۆمەڵە لەهەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵگای کوردەواری پێك هاتبوون و جیاوازی بیروڕای سیاسی و فەلسەفی یان هەبوو.. بەڵام هەموو لەبەر شتێك ڕێکەوتبوون ئەویش رزگاری کوردستان بوو))[3].

(ع ـ ساسان) ناوێك لەگۆڤاری نیشتمانی زمانحاڵی کۆمەڵەداو لەژێر وتارێکدا بەنێوی (کوردستان ماڵی کوردە) دا دەڵێت ((کورد بەهەموو هێزی خۆی ئەچریکێنێ ئەڵێ کوردستان ماڵی خۆمە بەکەسی نادەم، وڵاتی خۆم بۆ کەس بەجێ نایەڵم، لەکوردستان بووم لەکوردستان ژیاوم و ئەژیم و ئەبێ هەر لەکوردستان و لەرێگای کوردستانیشدا بمرم))[1].

بەپێچەوانەی ئەوەی کە أرفع ئاماژەی بۆ کردووە، گوایە کۆمەڵە ڕێکخراوێکی تەواو خۆ جێ بووەو پەیوەندی بەحیزبی هیواو کوردەکانی عێراقەوە نەبووە [2]، سەرکردایەتی کۆمەڵە لەو بڕوایەدا بوون کانابێت چالاکی و ڕێکخستنەکانی ڕێکخراوەکەیان لەناوچەی موکریان و مەهابادا قەتیس بێت، بەڵکو هەر لەسەرەتاوە بایەخیان بەدامەزراندنی پەیوەندی پتەو لەگەڵ کوردەکانی پارچەکانی تری کوردستان، بەتایبەت کوردستانی عێراق دەدا، بۆ ئەم مەبەستەش یەکێك لەئەندامە ناسراوەکانی خۆی کە (محەمەد ئەمین شەرەفی)یە ڕەوانەی کوردستانی عێراق و تورکیا کرد. ناوبراو کاتی سەردانەکەی بۆ کوردستانی عێراق، چووە کەرکوك و سلێمانی و چاوی بەئەندامانی سەرکردایەتی حیزبی هیوا[3] کەوت و باسی ڕێگرە سەرەکییەکانی بەردەم خەباتی نەتەوایەتی کوردو پتەوکردنی پەیوەندییەکانی نێوان هەردوولا کرا[4].

جگە لەوە لەمەهاباد پێشوازی لەنوێنەرەکانی پارچەکانی تری کوردستان وەك: ئیسماعیل حەقی شاوەیس و عوسمان دانیش لەسلێمانی، قەدری جەمیل پاشا لەحەلەب، قازی مەلا وەهاب

---

(2) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل28" شریف، س.پ، ل33.

(3) هێمن، س.پ، ل21.

(1) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 15، ساڵی یەکەم، پووشپەڕی 1322 بەرامبەر جولای 1943، ل22.

(2) ارفع، س.پ، ل73.

(3) حیزبی هیوا لەساڵی 1939 وەك ڕێکخراوێکی نهێنی لەشاری سلێمانی دامەزرا بەسەرۆکایەتی کەسایەتی رووناکبیر (رەفیق حیلمی) ئەم حیزبە کەسروشتێکی نەتەوەیی نیشتمانی هەبوو لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا پەرەی سەندو ژمارەیەکی زۆر لەخوێندکاران، کارمەندان، ئەفسەران، کاسبکاران و بازرگانانی کورد لەدەوری کۆبوونەوە، ناوەندی حیزب لەشاری بەغدا دانراو لقی لەزۆربەی شارەکانی کوردستانی عێراق و تەنانەت دەرەوەش دامەزراند، لەبەر سروشتە نەتەوەییەکەی و هەڵوێستی ئاسایی لەحکومەتی بەریتانیا ئەم حیزبە لەلایەن کۆمۆنیستەکانی عێراقەوە دژایەتی دەکرا تا لەساڵی 1945 هەڵوەشایەوە، بڕوانە:

ملا عزت، س.پ، ل114" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل72.

(4) صمدی، س.پ، ل114" ایغلتن، س.پ، ل73.

لەکوردستانی تورکیا کرا [5]، لقەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك)یش لەشارەکانی کەرکوك، هەولێر، شەقلاوە، سلێمانی، دامەزران، ئەم پەیوەندییە گەیشتە رادەیەك کەنوێنەرە نەتەوە خوازەکانی پارچە جیاوازەکانی کوردستان لەئابی 1944 و لەچیای (دالانپەر) کەدەکەوێتە سنوری ئێران – عێراق – تورکیا، کۆبوونەوەو پەیمانێکیان بەست بەناوی (پەیمانی سێ سنور) کەتیایدا لەسەر دوازدە خاڵ رێکەوتبوون، گرنگترینیان ئەوە بوو کە جگە لەمانەوەی لقەکانی (ژ.ك) لەهەریەك لەم پارچانەدا، سەرکردایەتییەکی یەکگرتوو بۆ هەموو کوردستان پێکبهێنرێت کەئاراستەی خەباتی نەتەوایەتی کورد تاسەرکەوتن بکات، بەشداربوانی ئەم پەیمانە بەپێی سەرچاوە جیاوازەکان وەك لای خوارەوەن:

لەکوردستانی عێراق: شێخ عەبدوڵلای زینۆ، ووردی، سەعیدی کانی مارانی، سەید عەزیز شەمزینی، حەمزە عەبدوڵلا.

لەکوردستانی ئێران: قاسمی قادری، رەحمانی ئیلخانی زادە.

لەکوردستانی تورکیا: قازی مەلا وەهاب.

لەکوردستانی سوریا: قەدری جەمیل پاشا زادە[1].

بلاوبوونەوەی ناوبانگی کۆمەڵەو پەیوەندی لەگەڵ کوردە نەتەوەخوازەکانی پارچەکانی تری کوردستان بووە مایەی ترس و دڵە راوکێی حکومەتی عێراق، تورکیاو ئێران، حکومەتی بەریتانیاش کەهاتوچۆی کوردەکانی سنور هەراسانی کردبوو. کەوتبووە ناردنی جاسوسەکانی بۆ ناوچەی موکریان تالەسەر (ژ.ك). زانیاری کۆبکەنەوەو بەوریاییەوە چاودێری چالاکییەکانی بکەن[2]، بەتایبەتی لەو کاتەی کۆمەڵە نامەیەکی نهێنی بۆ (مەلا مستەفا) رابەری راپەرینی ناوچەی بارزانی کوردستانی عێراقی (1942 ـ1945) ناردبوو، تیایدا هەوڵیاندا بوو سروشتی راپەرینەکەی بارزان بزانن تا ((تەئمینی یارمەتییەکی زۆر گەورە بۆ ئێوە (واتە مەلا مستەفا ـ ل) بکەین و حەرەکەتی موبارەکی ئێوە بکەینە حەرەکەتی میللی عمومی تاکو لەتاریخ دا ئەم فەخرە بۆ ئێوە تەسجیل بکرێ))[3].

سەبارەت بەچالاکمی نهێنی کۆمەڵەو هەڵوێستی حکومەتی ئێرانی، دەباغی نووسیویەتی: ((نهێنی کاری دیسپلینی توندوتیژی کۆمەڵە فەزایەکی وای خولقاندبوو کەخەڵك وایان دەزانی کۆمەڵە خاوەن چەند چاپخانە یا چەند هەزار ئەندامی چەکدارو فیداکارە.. ناووناوبانگی عەزەمەت و گەورەیی ژی ـ کاف شەخسی حەمە رەزاشاو دەوڵەتی تارانی توقاند، روکنی دوی ستادی ئەرتەش و

---

(5) Roosvelt,op.cit,p13, Borhanadin,op.cit,p146، ئاشکرایە کەدوای هەڵوەشاندنەوەی حیزبی هیوا لقێکی ژ.ك لەسلێمانی بەسەرۆکایەتی کەسایەتی ناسراو ئیبراهیم ئەحمەد دامەزرا کەگرنگترین ئەندامەکانی: ئیسماعیل شاوەیس، فایەق بێکەس، سەدیق شاوەیس، حەمەعەلی مەدهۆش بون، بەلام غەفوری میرزا کەریم دەڵێت:" جەمالی حەمە سەعی و ناهیدەی شێخ سەلام خۆیان بەدامەزرێنەری لقی ژ.ك لەسلێمانی دەزانن" بروانە:

ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل73" میرزا کەریم، غەفوری، سەرەتا لێ لەکلافەی مێژووی پڕ هەڵبەزو دابەزی ژیانم، چاپی یەکەم، سلێمانی 1982، ل89.

(1) سلوپی، زنار، في سبيل كردستان، مذكرات، ترجمة: د.علي، الطبعة الاولي، رابطة كاوه للثقافة الكردية، بيروت، لبنان، 1987، ص213.

(2) Borhanadin,op.cit,p147.

(3) وەرگیراوە لە: مەدەنی، حوسێنی، کوردستان و ستراتیژی دەوڵەتان، بەرگی دووەم، بێ شوێن، خاکەلێوەی 1380ی هەتاوی، ل211.

جاسوسانی دەربار لەهەموو چەشنە بەرگ‌و لیباسێکدا دەهاتنە کوردستان تا کۆمەڵە کەشف بکەن بەڵام بەدەستی خاڵی دەگەڕانەوە))[4].

لەراستیدا حکومەتی ئێران تا درەنگانێکیش زانیارییەکی راست‌و دروستی سەبارەت بەکۆمەڵەو ئەندامەکانی چنگ نەکەوتبوو، لەناوەند زیاتر وەك رێکخراوێکی کۆمۆنیستی باسیان لێوە دەکرد، جا ئەمە لەبێ ئاگاییەوە بێت یاخود بەمەبەستی شێواندنی رووی کۆمەڵە لەبەردەم خەڵکی کوردستان‌و رای گشتی ئێرانیدا بێت [5]، صدری قازی نوێنەری مەهابادو موکریان لەخولی چواردەهەمی مەجلیسدا، لەیەکێك لەدانیشتەکانی مەجلیسدا لەپایزی 1945دا ووتی: ((ئەوە چ درۆیەکی گەورەیە دەکرێت سەبارەت بەخەڵکی کوردستان، بۆ نمونە دەڵێن کورد ئەنجومەنێکی بۆ جیابوونەوە پێکهێناوە بەناوی کۆمەڵەی کۆمۆنیستی کورد. برایان (ك.ك.ك) مانای کۆمەڵەی کۆمۆنیستی ناگەیەنێت بەڵکو ئەوە یەکەم: کۆمەڵەی گەنجانی کوردەو دووەمیش ناوەندەکەی لەعێراقەو بەهیچ جۆرێك پەیوەندی بەکوردەکانی ئێرانەوە نییە، ئەوانە چونکە جار جارە دێنە ئێران دوور نییە کاریگەریشیان لەسەر عەشیرەتەکانی کوردی ئێران بەجێهێشتبێت))[1].

دەتوانرێت راکێشانی کەسایەتی ناودارو رێز لێگیراوی وەك (قازی محەمەد) بۆناو ریزەکانی کۆمەڵە بەوەرچەرخانێکی گرنگ‌و سوودبەخشی ئەم رێکخراوە لەقەڵەم بدرێت، دوای ئەوەی لەتشرینی یەکەمی ساڵی 1944دا داوای لێکرا بێتە ماڵی دڵشادی رەسوڵی‌و سوێندی ئەندامەتی بخوا، قازی محەمەد دوای سوێند خواردن بڕیاریدا چی لەدەست بێت بۆ خزمەتی کۆمەڵەو بەدیهێنانی ئامانجەکاتنی درێغی نەکات، بەرامبەر بەوەش شەرەفی ئەندامەتی درایەو ناوی (بینایی) کرایە ناوی نهێنی[2].

سەبارەت بەئەندام بوونی قازی محەمەد لە (ژ.ك)دا هەندێك بیرورا هەن کەپێچەوانەی راستییە مێژووییەکانن، بۆ نمونە: (د. عەزیز شەمزینی) دەڵێت گوایە قازی محەمەد چەند جارێك داوای کردووەی لەریزەکانی کۆمەڵە وەرگیرێت‌و بۆ ئەم مەبەستە سەردانی کۆمیتەی ناوەندی و سکرتێری کۆمەڵەی کردووە، بەڵام ئەوان بەوەرگرتنی رازی نەبوون [3]، (صەلاحودینی موهتەدی)ش

---

(4) **دەباغی، س.پ، ل**34–35.

(5) **ژەگالینا دەڵێت عەبدولڕەحمانی زەبیحی کەئەندامێکی تودە بوو کۆمەڵەی دامەزراندووە، هەروەها اوبالانسیش کۆمەڵە بەرێکخراوێکی شێوە کۆمۆنیستی دەناسێت، بەڵام وەك دیارە زەبیحی ئەو دەم پەیوەندییەکی بەتودەوە نەبووە، لەگۆڤاری نیشتمانیشدا هاتووە: چەند کەسێك لەم بێ مێشکانە کەکتێبی دیاری‌و ژمارەی یەکەمی نیشتمانیان خوێندبووەوە لەلایەنگری‌و تەمایلی ئێمەیان بۆ لای حکومەتی شۆڤێتی دا دی بو گوت بویان ئارمانی کۆمەڵی ژ.ك بڵاوکردنەوەی مەسەلەك‌و باوەری کۆمۆنیزمە.. ئێمە کۆمۆنیست نین" بڕوانە: ژەگالینە، هەندێ رێبازی ئایدۆلۆژی بزووتنەوەی نەتەوەیی کورد لەچەرخی تازەدا. وەرگێڕانی: رەشاد، پەیڤ، گۆڤارێکی وەرزی رۆشنبیر گشتییە، ساڵی یەکەم، ژمارە**3**، کانونی ەکەمی** 1986**، ل**929**“ اوبالانس، س.پ، ل**46**“ گۆڤاری نیشتمان، ژمارە**2**، خەزەڵوەری** 1322**، ل**8–9.

(1) **کوهستان،** 15 **ازرماه** 1324.

(2) **صمدی، س. پ، ل**13**“ گادانی، س.پ، ل**23**“ جلالی پور، قاضي محمد، ل**29.

(3) **شەمزینی، عەزیز، جوڵانەوەی رزگاریی نیشتمانیی کوردستان، وەرگێڕانی: فەرید ئەسەسەرد، چاپی سێیەم، سلێمانی** 1998**، ل**231.

لەچـاوپێکەوتنێکیدا دەڵێــت گوایــە بەئەنــدام بــوونی قــازی لــە (ژ.ك)دا بەفشــاری شــورەوی بەمەبەسـتی تێکـدانی رێکخـراوی کۆمەڵـە بـووە [(4)]، لەراسـتیدا بەڵگەیـەکی مێـژوویی بەرچاو نییـە ئـەم جۆرە بۆچوونانە بسەلمێنن.

هەژار کەیەکێك بوو لەئەندامە چالاکە سەرەتاییەکانی (ژ.ك) سەبارەت بـەم مەسـەلەیە دوای ئـەوەی تـاریفێکی زۆری قـازی محەمـەدو ئاکـاری بـەرزی دەکـات نوسـیویە: ((... ئێمـەش هەسـتمان دەکـرد کـە عەشـایرو خـەڵکی دیکـەی سـەرناس چەتونە هـەتا نـەزانن سـەرۆکمان پیـاوێکی زل‌و شـیاوی حورمـەت گرتنە بێنە گەڵمان‌و هیچ کەسی پایەبەرز بەحوسێن (مەبەستی حوسێن فروهـەرە کەدووسـاڵ بەرپرسـی یەکـەمی ژ.ك بـوو ـل) رازی نـەدەبوو.. ئـەوسا داوامـان لێکـرد (واتـە لـەقازی ـل) کەبێتـە حیزبـی قبـوڵی کردو زۆر زوبڕیاردرا قازی سەرۆکی کۆمەڵەبێ، ئیتر زۆر لەئاغاو پیاو ماقوڵان بچوکی قازیان پـێ شـەرم نەبوو هاتنە یاریمان‌و هاتنە ناو حیزبەوە))[(5)].

نەبەزیش ئەم هەنگاوەی ئەندامانی (ژ.ك)ی بۆ راکێشانی قازی بەمەبەستی خۆچەسپاندن لەقەڵـەم دەدات [(1)] ، بەتایبەتی گەر بزانین قازی چ لەبواری دەسەڵات‌و نفوزی‌و رووناکبریـداچ لـەنێوان خۆشـی‌و رێزگـرتنی لێپرسـراوانی شـورەوی بـۆی لەناوچـەکەدا کەسـێکی تاقانـە بـووە، ئەمـەش لـە دوولایەنـەوە بـەقازانجی (ژ.ك) کەوتـەوە. لەگـەڵ ئـەم راستیانەشـدا ئـەگونجێ کەسـانێك بـوون لەترسـی کەسـایەتی خۆشەویسـت‌و نمونـەیی قـازی‌و بـەهۆی بەرچـاوتەنگی خۆیـان لەهاتنـە نـاوەوەی قـازی بـۆ کۆمەڵـە خۆشحاڵ نەبووبن ئەوەش شتێکی ئاسایی‌و شەخسییە‌و ناچێتە قاڵبێکی گشتییەوە.

ئاشـکرایە قـازی محەمـەد وەك زمانحـاڵی کۆمەڵـە رۆڵێکـی مـەزنی گێـرا لـەفراوان بـوونی ریزەکـان‌و دەسەڵاتی ئەم رێکخراوە نەتەوەییە، وتارەکانی لەمەڕ بیروڕای (ژ.ك)، هاندانی خەڵکی بۆ هاتنـەڕیزەوە، کارئاسانی بۆ چالاکییە سیاسی‌و رۆشنبیرییەکانی، ئەمانە هەر زوو شوێنی خۆیان گرت بـەجۆرێك زۆر لەسەرداران‌و پیاو ماقوڵانی کورد کەپێشتر بەچاوێکی گومانـەوە سـەیری کۆمەڵـەیان دەکـرد، پـۆل پـۆل روویـان لـەم رێکخـراوە دەکـردو دەبوونـە ئەنـدام. کەسـانی وەك: رەشـید بـەگی هـەرکی، عەمـەر خـانی شکاك، حاجی قادری حـەریری نەغـەدەیی، ئاغاکـانی ئیلخـانی زادەی ناوچـەی بۆکـان، سـەید عەبدوڵڵا ئەفەنـدی کـوری شـێخ عەبدولقادری شـەمزینی‌و عەبدولڕەحمانی قـادری مـامش‌و زۆری تـر لـەو گـەورە پیاوانـەی کـەنفوزی کۆمەڵایـەتی‌و سیاسـیان لـەناو کۆمـەڵگای کوردەواریـدا هـەبوو، بەرادەیـەکی وا کۆمەڵەو ئەندامە سەرەتاییەکانی چاوەڕوانیان نەدەکرد[(2)].

کۆمەڵـەی (ژ.ك) بەدرێـژایی تەمـەنی سـێ سـاڵەی خـەباتی جگـە لـەکاری تەشـکیلاتی زنجیرەیـەك چالاکی‌و رۆشنبیرو سیاسیشی ئەنجامدان کەکاریگەرییەکی گەورەی کردە سەر کۆمەڵگای کوردەواری لەرووی بوژاندنەوەی هۆشی نەتـەوەیی‌و سەرخسـتنی ئاسـتی رۆشـنبیرو سیاسـی خـەڵك‌و راکێشـانیان بـۆ کـۆڕی تێکۆشـان لـەپێناوی ئـازادی‌و دیموکراسـیدا. لـەرووی رۆشـنبیرییەوە کۆمەڵـەی چـەند چالاکییەکی ئەنجامدان کەلەمێژووی گەلی کوردی کوردستانی ئێراندا نمونەی نەبووە، وەکو:

---

(4) موهتەدی، صەلاحودین – دیدار، رۆژنامەی کوردستانی نوێ،ساڵی نۆیەم، چوارشەممە 9ی ئابی 2000.

(5) هەژار،س .پ،ل69.

(1) نەبەز، جمال، کوردستان‌و شۆرشەکەی، وەرگێرانی: کوردۆ، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، سوید، 1985، ل127.

(2) صمدی، س.پ، ل113–114" ایغلتن، س.پ، ل72" ملا عزت، س.پ، ل71.

1ـ هـەردو مـانگ دوایدامەزانـدنی کۆمەڵـە, واتـە لـە تشـرینی یەکـەمی 1942دا, کۆمەڵـە شیعرێکی نیشتمانی و نەتەوەیی لە نامیلکەیەکی سەربەخۆدا بە ناوی(دیاری کۆمەڵەی ژ.ك بۆ لاوانـی کورد) بڵاوکرایەوە , ئەم نامیلکەیە لـە لایـەن زەبیحـی یـەوە لـە تـەبریز لـە چاپخانەی کلێسیا چاپکراو پێشکەش کرابوو بەگیانی ئەندامی ژمارە 13.م.س(محمد سەلیمی) کە بە نەخۆشـی تیفۆ گیـانی لـە دەست دابوو, دوابەدوای ئەم دیارییە هەر لەم ساڵەدا ژمارەیەك نامیلکەی شیعری تر بە ناوی (دیاری مەلا محمد کۆیی) , (گوڵبـژێرێك لـە دیـوانی حـاجی قادری کـۆیی بلبلینیشـتمانیی کـورد) و (دەسـتە گوڵێکی جوان و بۆنخۆش لە باغی نیشتمان پەروەری).ئەم نامیلکەیە شیعرییانە لـە وروژانـدنی سـۆزی نەتەوایـەتی و هۆشـیارکردنەوەی خەڵکیـدا بایـەخی خـۆی هـەبوو بـەجۆرێك کـون بـە کـون بەدوایـدا دەگەڕان و بە دەیەها بەرابەری نرخەکەی خۆی دەفرۆشرایەوە[3].

2ـ بڵاوکردنەوەی 9ژمارە لە گۆڤاری (نیشتمان)لە نێوان تـەموزی 1943 تا مایسی 1944 لـە 7 بەرگدا , بەرگی ژمارەکان ئەم گۆڤارە بەدرشـتی نـاوی نیشتمانیلەسـەر نووسـراوە, زۆربـەی ژمارەکـانی وێنـەی سـەرداران و گـەورەپیاوانی کـورد, بـە تایبـەتی (سـەلاحەدینی ئـەییوبی) بـە بەرگەکەوەیـەتی, لەسـەرەوەی هـەر بەرگێکـدا ڕۆژێـك دروسـتکراوە کـە دوو پیتـی لاتینـی (J.K) کـەژ.ك دەگەیـەنێت لـە ناوەندیایـەتی و ئایـەتی قورئـانی بەدەوریـدا بـە لاری نووسـراوە, لـە سەریسـەرەوەش دروشـمی (بـژی سەرۆك و کورد و کوردستانی گەورە).

دەربـارەی بڵاوکردنـەوەی یەکـەم ژمـارەی نیشـتمان دەبـاغی دەڵێـت ((زۆری پێنەچـوو کتێبێکی بە ڕواڵەت بچوك دەرکەوت دەس بـەدەس و مـاڵ بـە مـاڵ و دێ بـە دێ و شـار بـە شـاری کوردستانی پێواو وولاتی تامـەزرۆی تێرا و ڕوونـاك کـردەوە, کۆمـەڵانی خـەڵك بـە خۆشیەوە بـە شوێن میرزاو خوێندەوارێکی دادەگەران کە کوردی بزانێت... بە ئیحترامـەوە دەسـتیان بـۆ دەبرد و ماچیان دەکرد)) [1].

گۆڤاری نیشـتمان کـە گۆڤارێکـی سیاسـی , کۆمەڵایـەتی ,ئـەدەبی مانگانـە بـوو سـەراپای ووتـار و هەڵبەسـت و بابەتـەکانی بانگـەواز بـوون بـۆ کوردایـەتی و برایـەتی و ڕزگـاری خـوازی , ئـەم گۆڤـارە کاریگەریەکی مەزنیکردە سەر جوڵاندنی هەستی نەتـەوەیی وبزاڤی ڕۆشـنبیری پێشخسـت بـە جۆرێـك دەسـتەیەکی بـاش نووسـەران و شـاعیرانی کـوردی پێگەیانـد و یەکـەمین ئـەزموونی ڕۆشـنبیری کوردەکانی ئێران بوو .

3ـ لـە خـەزەڵوەری 1321هـ دا بەرامبـەر بـە کـانوونی یەکـەمی 1942 ز, کۆمەڵـە ڕۆژ ژمێرێکـی بـۆ ساڵی نوێ بلاو کردەوە کە لـە 12 پـەڕە پێـك هـاتبووو , ئـەم ڕۆژ ژمێـرە هـەمان سـاڵ و مـانگی هـەتاوی کۆچـی ئێرانیـەکان بـوو کـە نـاوی مانگـەکانی وەرگێردرابـوون بـۆ زمـانی کـوردی بـە پێـی دیـاردە سروشـتیەکانی وەرزەکـانی سـاڵ لـە کوردسـتاندا . ئـەم ڕۆژ ژمێـرە جگـە لـە پـەیامی (ژ.ك) , بـۆ لاوان و خوێنـدەوارانیکورد دەربارەی شارسـتانیەت و تێکۆشـان لـە ڕێگـای ئـازادی کوردسـتاندا , بـە شـیعری نەتەوایەتیکوردی و هەندێك مێژووی بۆنەو بیرەوەرییەکانی کۆمەڵـە وەك ڕۆژی دامەزرانـدنی لـە 25

---

(3) صمدی، هـ.س، ل115، ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل71-71.

(1) دەباغی، س.پ، ل30.

ی گەلاوێژ/ 16ی ئابدا ڕازێندرابۆوە. شایانی باسە پێشوازی گەرمی خەڵکی لە بڵاوکردنەوەی ئەم ڕۆژ ژمێرە هانی کۆمەڵەی دا ساڵی داهاتووش ڕۆژ ژمێرێکی تر پێشکەش بە دایکی نیشتمان بکات [2] .

4ـ کۆمەڵە بە مەبەستی فێرکردنی منداڵانی کورد بە نووسین و خوێندنەوەی زمانی زگماکیان و بڵاوکردنەوەی زمانی کوردی هەستا بە دامەزراندنی دوو خوێندنگای شەوانە, یەکێکیان بە ناوی (گەلاوێژ) کە لە گەڕەکی قولە قەبرانی شاری مەهاباد و سەرەتا لە ماڵی حاجی ئەحمەدی گادانی باوکی کاك جەلیل و دواتر بۆ ماڵی سەید عەبدوڵلای تەها زادە گوێزرایەوە, لەلایەن مەلای حەجۆکی دەبرا بە ڕێوە, ئەوی دیش بە ناوی (ئازادی) لە گەڕەکی ئەرمەنیان لە نزیك ماڵی حەمەدی مەولودی دامەزرا[3], ئەم هەوڵەی کۆمەڵە دوای هەوڵەکەی عەبدلڕەزاق بەدرخان و سمکۆ لە ساڵی 1913دا , دووەمین ئەزموونی فێرکردنی منداڵانی کورد و ئاشنا بونیانە بە زمانی کوردی کە خزمەتێکی گەورە بوو لەو کاتەدا.

5ـ کۆمەڵەی ژ.ك بە پێشکەشکردنی شانۆگەری (دایکی نیشتمان) بۆ یەکەمجار بەردی بناغەی هونەری شانۆیی و شانۆی سیاسی ــ نیشتمانی لە کوردستانی ئێران دارشت , ئەو شانۆگەرییەی کە دوای مهاباد لە شاری شنۆش نمایش کراو تیایدا باس لەچەوساندنەوەو داگیر کردنی کوردستان و نەتەوەی کورد دەکرد لەسەر دەستیووڵاتەکانی ئێران ــ عیراق ــ تورکیا و سیاسەتی هەرێمی و نێودەوڵەتیدژی کورد ریسوا کرد , دواتر مژدەی ئازادی و ڕزگاری بە نیشتمان دەدا کە بە هاوکاری هاوڕێی نوێی ڕوسیای شورەوی کۆت وبەندی دیلی دەپسێنێت و ڕۆڵەکانی لە باوەش دەگرێت و ئاڵای کوردستان بەرزدەکاتەوە و دەسەڵاتی کوردی دادەمەزرێنێت , ئەم شانۆگەرییە کاریگەرێکی زۆری لە تەماشاکەرانی دەکرد, ئەوانەی ئازارەکانی خۆیان بۆ یەکەمجار بە نواندن دەدیت و بە چاوی پڕ فرمێسکەوە چەپڵەیان بۆ ڕۆڵەکانی نیشتمان لێدەدا کاتێك دایکیان ڕزگار دەکرد[1].

شایەنی باسە چالاکیەکانی کۆمەڵە تەنیا لە بواری تەشکیلاتی و ڕۆشنبیریدا قەتیس نەما, بەڵکو هەڵوێست وەرگرتن لە ڕووداوە سیاسیەکانی کوردستان بە تایبەتی و ئێران بەگشتی بوو بە ئەرکێکی پێویستی مێژوویی کۆمەڵە, هەر بۆیە کۆمەڵە لە تەواوی خەباتی نهێنی و ئاشکرای سێ ساڵەیدا چەندچالاکی و هەڵوێستێکی سیاسی ئەنجام داون گرنگترینیان:ـ

أـ کۆمەڵە هەر لە سەرەتای دامەزراندنیەوە لە شاری مەهاباد چەند چالاکیەکی دژی ڕژێمی ئێرانی و داروەستەکەی بە مەبەستی ترساندنیان ئەنجامداوە, بۆ نمونە هەژار باسی یەکێك لەو چالاکیانە دەکات کە چۆن حوسێن فروهەر بە دەمانچەوە هەڵی کوتاوەتە سەر کۆمەڵێك لە دەوڵەمەندان و داروەستەی ڕژێم کە لە مزگەوتی سەید نیزامی مەهاباد کۆبونەتەوە بە مەبەستی دامەزراندنی حیزبێك دژی کۆمەڵە و ئامانجە نەتەوایەتیەکانی .ئاکامی پەلامارەکەش ئیجابی بووە بە قەولی هەژار

---

(2) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل ل 69−71.

(3) گادانی، س.پ، ل21.

(1) بلوریان، س.پ، ل ل35−44" ایغلتن، س.پ، ل80−81.

((ئەو هەموو دەوڵەمەندە قەڵەوانە وەك جندۆکەی بسمیللا لێکراو هەرئەوەندەیان پێ کرا بوو لە پەنجەرەوە بازدەن و خۆ دەربازکەن پتر لە دووسەت کەوشی زۆر باش لەوێ بەجێ مابوو)) [2].

ب ـ شاری نەغەدە کە ڕەوشێکی تایبەتی هەیە و لە مێژە کێشەی دەسەلات وململانێ بۆ دەست بەسەراگرتنی کاروباری شار لە نێوان کورد و دەرەبەگەکانی قەرەپەپاخی عەجەمدا هەبوو , کوردەکانی شار کە بەناچاری پیشتر ملیان بۆ (قولیخان) ی قەرەپەپاخ دانەواندبوو ئامادەنەبوون لە دوای ڕووداوەکانی خەرمانانی گەورەیی قولیخان قبوڵ بکەن,ئەو قولیخانە کە دەیویست بە هاوکاری دەرەبەگە عەجەمەکانی تری وەك (پاشا خانی ئاختەلەو و مەمەد تەقخانی حەسەنە لیان) نەك تەنیا نەغەدە , بەڵکو لە سندوسیش دەسەلاتی خۆی بسەپێنێت , هەر بۆیە کۆمیتەی نەغەدەی کۆمەڵە بە مەبەستی چاوترساندنی عەجەمەکان بڕیاری نیشادانی هێزی دا , بۆ ئەم مەبەستەش بانگی هەندێك لە عەشیرەتە کوردە چەکدارەکانی سەر بە کۆمەڵە و ژمارەیەك ئەندامی چەکداری خۆی کرد لە نەغەدە کۆببنەوە, لەم کۆبونەوەیەدا زیاتر لە 550 سواری کورد بە چەکەوە و بەڕیز و نەزمێکی تایبەتی کە دوو کەس بەناوی (مرادی ئایشە خالە و کەریم کاشان) ڕێبەرایەتیان دەکردن و حوسێنی فروهەر کە بە جلی سەربازییەوە لە سابلاغەوە گەیشتە نەغەدە وتارێکی پێشکەشی خۆنیشاندەران کرد و کۆبوونەوەکە بۆ خۆشبەختی بێ هیچ خوێنڕشتنێك کۆتایی هات , بەم شێوەیە کێشەی دەسەلات لە سندوس بە قازانجی کورد کۆتایی هات , و کۆمیتەی کۆمەڵە لە نەغەدە هەموو کارو بارێکی لێپرسینەوە و بەڕێوە بردن و شکایەتی کەوتە دەست[1].

ج ــ لە هەڵبژاردنەکانی خولی چواردەهەمی مەجلیسی ئێرانی , بە هۆی پاڵپشتی کۆمەڵەو هاندانی خەڵکی مەهابادو ناوچەکە، ئاغای صدرقازی بەنوێنەری مەهاباد هەڵبژێردرا، هەروا دوای ئەوەی دەسەلاتی ناوەندیو حکومەتی سەربازی لەشاری سنەو ئوستانی کوردستان بەپێچەوانەی ڕاو دەنگەکانی خەڵك، کابرایەکی دەرەبەگی کۆنەپەرستیان بەناوی (ئاغای محیط) [2]وەك نوێنەر سەپاندبوو بەسەر خەڵکەکەدا، کۆمەڵە دەنگی نارەزایی دژی دەسەلاتدارانی تاران لێ بەرز کردەوەو بەدەرکردنی بەیانێك ئەم کارە نادیموکراتیانەی ریسوا کرد[3].

د ـ دوای ئەوەی حکومەتی (محمد ساعید) داواکاری شورەوی بۆ بەدەیهێنانی ئیمتیازی نەوتی باکوور لەتشرینی یەکەمی 1944دا ڕەتکردەوە، کۆمەڵەی (ژ.ك) وەك هەموو ڕێکخراوە دیموکراتیخواز بەیانێکی دەرکرد بەژمارە 312 لەخەزەلوری 1323/تشرینی یەکەمی 1944دا تیایدا هەلوێستی خۆی بەمجۆرە دەبڕیووە: ((... ئەم وەلامەی کەلەلایەن حکومەتی ایران دراوەتەوە بەنوێنەری یەکێتی سووەت بەهیچ کلۆجێك لەگەڵ قازانجی نەتەوەکانی ایران بەراورد نەکراوە دیارە قازانجی نەتەوەی کوردیش لەم جوابەدا لەبەرچاو نەگیراوە، نەتەوەی کورد ناتوانێ لەسەر ئەم هەموو جەورو ستەمەی کەتائێستا

---

(2) هەژار، س.پ، ل68.

(1) حیسامی، بیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل ل 87–98.

(2) ئاغای محیط لەدانیشتنێکیدا رایگەیاند بوو" خەڵك دەنگی خۆیانم بدەنێ یانە بۆمن فەرق ناکات، چونکە دەستوور لەناوەندەوە دێتو بیانەوێ نەیانەوێ، دەبمە نوێنەریان !" بروانە:

کوهستان، 2 مهرماه 1324.

(3) ژیگالینا، باری سیاسی، ل109.

www.pertwk.com

لیەی کراوە بیینی کەداوخوازی حکومەتێکی وەك یەکێتی سووەتی کەهەمیشە لەپێناوی خۆشی ژیانی نەتەوە بچوکەکاتندا تیٚ دەکۆشیٚ لەلایەن پیاوێکی نەفامی وەکو (ساعید) سەرەك وەزیرانی ایران رەدبکرێتەوەو ببێتە مایەی ئاژەوەو ولاٚتێکی کە3 ملیۆن کوردی تێدا دانیشتووە. کۆمەڵەی (ژ.ك) حکومەتی یەکێتی سووەت ئاگادار ئەکا 9 ملیۆن نەتەوەی کورد بەتایبەتی کوردەکانی ایران کەبریاری حکومەتی ایران دەربارەی نەدانی امتیازی نەوتی باکور بیزارەو بەهیچ بارێك موافەقەتی ئەم بیرەی حکومەت ناکا)) بروانە پاشکۆی ژمارە (1).

ه ـ دوای ئەوەی (ئاغای فهیمی) وەزیری راوێژکاری حکومەتو راپەێنەری بەشێکی ئەرکەکانی شاهەنشا بۆلێکۆڵینەوەی لەو راپۆرتەی لەسەرەتای سالی 1945 بەدەستی گەیشتبوو لەبارەی کوردستانەوەو تیایدا هاتبووە کە: ((کوردستان یەك پارچە بۆتە ئاگر)) [4]سەردانێکی ناوچە کوردنشینەکانی کرد، ناوبراو کاتیٚ گەیشتە مهاباد لەلایەن پیاو ماقولاٚنیو دانیشتوانی شارەوە پێشوازیی لرا، کۆمەڵەی (ژ.ك) ئەم دەرفەتەی قۆزتەوەو یاداشتێکی بەناوی دانیشتوانەوە پێشکەشی ئاغای فهیمی کرد کەمۆرو ئیمزای ژمارەیەکی زۆر خەڵکی پێوە بوو، تیادا داوای مافە نەتەوایەتییەکانی کورد بەم شێوەیەی خوارەوە کرابوو:

1ـ پێویستە حکومەتی ئێران دان بەزمانی کوردیدا بنێتو وەك زمانی رەسمی بۆ 3 ملیۆن کوردی ناوچە کوردنشینەکان.

2ـ زمانی کوردی بکرێتە زمانی رەسمی خوێندنو بەرێوەبردنو دادگاکانی کوردستان.

3ـ هەموو ئەو باجو دەرامەتانەی لەکوردستان کۆدەکرێتەوە پێویستە لەبنیاتنانی خوێندنگاو نەخۆشخانەو ئاوەدانکردنەوەی خودی کوردستاندا خەرج بکرێن.

4ـ دەبێت کارمەندانی دەوڵەتی لەکوردستاندا کوردبن.

5ـ پێویستە ئەم داواکارییانە لەمەجلیسدا باس بکرێنو بریاری باش بەرامبەریان وەربگیرێت.

6ـ لەهەلومەرجی ئێستادا ئەمانە داواکارییەکاننمانن، بەلاٚم ئامانجی دواییمان خودموختارییە کەپشت بەمافی یاسایی گەلی کورد دەبەستێت لەخۆ بەرێوەبردندا، گفتوگۆ کردن لەم بارەیەوە پێویستە لەدوای جەنگ دەست پێبکات چونکە گومان لەوەدا نییە کە کورد خۆی بریاری چارەنووسی خۆی دەدات.

7ـ گەر هاتوو کورد بریاری چارەنووسی خۆیدا، ئەوسا ئێران وەك هاوسێیەك مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت [1].

شایەنی باسە ئەم داواکارییانەی کۆمەڵەو خەڵکی مەهاباد لەلایەن قازی محەمەدەوە کە بانگهێشت کرابووە تاران، پشتگیری کراو ناوبراو لەچاوپێکەوتنی محەمەد رەزاشادا مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کوردی دووپاتکردەووە ووتی: ((باشاهەنشا لەجیاتی ناردنی تۆپو تانك دژی کورد بایەخ بەبارودۆخی نالەباری فەرهەنگیو تەندروستیو کوردستان بدات)) [2]، بەلاٚم ئاغای فهیمی کاتێك

---

(4) کوهستان، 7اسفند1323.

(1) حیسامی، کەریم، کۆماری دیموکراتی کوردستان یاخود موختاری، بنکەی چاپەمەنی ئازاد، چاپی دووەم، ستۆکهۆڵم، 1986، ل59-60" ئەمین، حکومەتی کورسدتان، ل62-63.

(2) صمدی، س.پ، ل117" احمد، دراسات في تأريخ ايران..، ص259.

www.pertwk.com

گەڕایەوە تاران و ئامادەبوو لەدانیشتنی مەجلیسدا یەکسەر باسی خراپەکاری لێپرسراوە سەربازییە ئێرانییەکانی لەکوردستان کردو گوێڕایەڵی خەڵکی کوردی بۆ (اعلا حضرت شاهنشاهی) دووپاتکردەوە بێ ئەوەی باسێك لەو یادداشتەو داواکارییەکانی خەڵك بکات (3).

و - هێشتا قازی محەمەدو هاوڕێیانی لەتاران نەگەڕابوونەوە، لەرۆژی 26 بهمن/رێبەندان 1323 ه بەرامبەر 15 شوباتی 1945، نزیکەی هەزار کەس لەخەڵکی چەکدارو بێ چەکی شاری مەهاباد لەمزگەوتی (هەباس ئاغا) بەرابەرایەتی حوسێن فروهەرو عەزیزخانی کرمانج کۆبوونەوە، دوای ئەوەی عەزیزخان رووی لەخەڵکەکە کردو وتارێکی دژی زوڵم و ستەمی رژێمی پەهلەوی و دەزگا سەرکوتکەرەکانی بەرامبەر گەلی کورد دا، داوای لێکردن چیدی سەر بۆ ئەو دەزگاو حکومەتە دانەنوێنن و شاری مەهابادیان لێ پاك بکەنەوە. دوای ئەوە خەڵکەکە روویان کردە بەرێوەبەرایەتی شارەوانی گەمارۆیاندا، بەکوشتنی (عەوڵای مینەخاڵندی) کەلاوێکی مەهابادی بووو بەدەستی ژاندرمە ئێرانییەکان خەڵکی هێرشیان کردە سەر شارەوانی و 2 سەرپاسەوان و 3 ژاندرمیان کوشت و ئەوانی تریش لەسەربانەکانەوە هەڵاتن(1).

لەتەگرافێکدا کە(قەرەنی ئاغای مامش) دوژمنی سەرسەختی کۆمەڵە، سەبارەت بەم رووداوە لە1ی رەشەمێ/ 21 شوباتی 1945 بۆ ناوەندی ناردووە، باس لەعەزیز خانی کرمانج و پەیوەندی بەحەمە رەشیدخانی بانەوە دەکات. دواتر دێتە سەرباسی پاڵەوانێتی خۆی هەندێك لەسەرۆك عەشیرەتی دەوڵەتخوازی تر کەچۆن بەرێکەوت لەمەهاباد بوون و رێگەیان لەخەڵکی گرتووە پەلاماری دەزگای فەرمانداری و دەزگاکانی تری حکومەت بدەن، لەکۆتایی تەلەگرافەکەی قەرەنی ئاغا نووسیویەتی:

((بەراستی رەوشی مەهابادو بەرێوەبەری فەرمانداری و تەواوی دەزگاکانی تری دەوڵەتی زۆر ناهەموارە، ئەگەربێت و زوو دەوڵەت بەمەسەلەکەدا رانەگات ئەگەری قەومانی بەڵایەکی گەورە لەگۆڕێدایە

ئیمزا - قەرەنی ئاغای مامش)) (2).

ز ــ کۆمەڵەی (ژ.ك) هەلوێستێکی کوردانەی لەهەمبەر راپەرینی عەشریەتەکانی ناوچەی هەورامان و مەریوان دژی پەلامارو تاوانەکانی لەشکری 4ی کوردستان بەسەرکردایەتی سەرتیپ هۆشمەند ئەفشار نیشاندا، ئەویش هاندانی خەڵکی شارەکان و ناردنی تەلەگراف بۆ رۆژنامەکانی ناوەندو دەسەڵاتدارانی ئێران و بەرزکردنەوەی دەنگی نارەزایەتییان دژی کوشتارو ئاژەوەگێری و فەرماندە سەربازییەکانی کوردستان، تەلەگرافی خەڵکی مەهاباد سەبارەت بەم راپەرینە کەپێشتر باسکراوە نموونەیەکی ئەم هەلوێستەی کۆمەڵەی (ژ.ك)ە، ئەم هەلوێستە وای لەهەندێك لێکۆڵەری وەك

---

(3) کوهستان، 7اسفند 1323.

(1) مێژووی رووداوی چەککردنی شارەوانی مەهاباد لەلایەن زۆر لەنوسەرانەوە بەهەڵە نوسراوە، بۆ نمونە: بلوریان، ارفع و ایغلتن هەرسێك بەهاری 1943 یان داناوە، قاسملو 1944 و گادانیش 26ی سەرماوەرزی 1324 واتە 17ی کانونی یەکەمی 1945. بڕوانە: بلوریان، س.پ، ل24" ارفع، س.پ، ل74، ایغلتن، س.پ، ل54، قاسملو، کوردستان و کورد، ل 90" گادانی ، س.پ، ل32.

(2) کوهستان، 7اسفند 1323.

ژگالینا کردووە کە(باڵی چەپی کۆمەڵەی (ژ.ك)، بەرابەری راپەڕینەکەی هەورامانو مەریوان [3] بزانێت وەك لەپێشەوە ئاماژەمان بۆ کردووە.

ح ـ شایەنی باسە کۆمەڵەی (ژ.ك) بەتەنیا وەرچەرخانێکی چۆنایەتی نەبوو لە جووڵانەوەی نەتەوایەتی کوردی کەهەنگاوێکی گەورەی لەبواری بوژانەوەی هۆشی کوردایەتیو سەرخستنی ئاستی رۆشنبیرو راکێشانی جەماوەری شارەکان بۆ کۆڕی تێکۆشان لەپێناوی ئازادی کوردستاندا هاویشت، بەڵکو لەرووی کۆمەڵایەتیشەوە کاریگەری خۆی هەبوو، وەك هێمن وتەنی: ((بێجگە لەوەی کۆمەڵەیەکی سیاسی بوو کۆمەڵەیەکی کۆمەڵایەتیو ئەخلاقیش بوو، زۆربەی ئەندامانی کۆمەڵە بڕوایان بەو سوێندە هەبوو کەخواردبوویانو دەستیان لەئاکاری دزێو هەڵگرتبوو، دزی، خراپە، نێوان ناخۆشی لەکزیدابووو دەتوانم بڵێم لەهیندێك جێگایان هەرنەما)) [4]، هەژاریش ئەم راستیەی لەبیرەوەرییەکانیدا درکاندووە کەدەڵێت: ((.. خەڵکی لەسەرخەرمان نەدەنووستن کەدەیان زانی کەس دزیان لێ ناکا، کیژو لاو چەند شەوان پێکەوە شەو بەکێو دەبوون، بۆ رێواس یا بۆ پرێش کەس دڵ پیسی لەکەس نەدەکرد)) [1].

سەبارەت بەهەڵوێستی کۆمەڵەی (ژ.ك) بەرامبەر زلهێزەکانو هەوڵدانی بۆ بەدەستهێنانی پاڵپشتی دەرەکی بۆ بەدیهێنانی مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد، دەتوانرێت بوترێت، لەبەر ئەوەی کۆمەڵە رێکخراوێکی نەتەوەیی ئازادیخوازانەی رووت بوو هەڵوێستێکی دژە فاشستانەی هەبوو، لەبەر ئەوەشی خۆی بەتیۆرێکی سیاسی ـ فیکری ـ فەلسەفی دیاریکراو نەبەستبۆوە، هەر بۆیە ئامادەبوو هاوکاریو یارمەتی هەر جەمسەرێك لەدەوڵەتە هاوپەیمانەکان بێ جیاوازی بۆ ئازادی کوردستان وەرگرێت، پەیوەندی بەتینی کۆمەڵە لەگەڵ حیزبی هیوا کەشورەوی و لایەنگیرەکانیان لەناوچەکە بەپیاوی ئینگلیزیان دادەنان، نووسینەکانی گۆڤاری نیشتمان لەمەڕ ستایش کردنی حکومەتی بەریتانیاو نیشاندانی وەك ئالا هەڵگری ئازادیو سەربەخۆیی پێگەیەنەری نەتەوە بچووکەکان، لەپاڵ ئەو وتارانەی باس لەشۆرشی ئۆکتۆبەرو لینین دەکەن، کە د. قاسملو بەنیشانەی کورتبینی ئایدۆلۆژی رێبەرایەتی کۆمەڵەیان دادەنێ [2]، ئەم راستیەی سەرەوە دەسەلمێنن. بەڵام بەهۆی هەڵوێستی سەلبی حکومەتی بەریتانیا بەرامبەر کێشەی کورد بەگشتیو بەرامبەر کوردەکانی ئێرانو پەیوەندییان بەدەسەلاتی ناوەندییەوە بەتایبەتی وەك پێشتر ئامازەی بۆ کراوە، بەریتانیا نەك هەر هیچ یارمەتییەکی پێشکەشی کۆمەڵەی (ژ.ك) نەکردووە، بەڵکو زۆربە ترسەوە چاوەدێری چالاکییەکانی دەکردو بۆ ئەم مەبەستە جاسوسێکی زۆری رەوانەی موکریان کردبوو تا هەواڵەکان کۆبکەنەوەو حکومەتی ئێرانی لێ ئاگادار بکەنەوە [3].

سەبارەت بەیەکێتی شورەویش، بەڵگەیەکی مێژوویی بەدەستەوە نییە کە تاساڵی 1943 پەوەندییەك لەنێوان کۆمەڵەو لێپرسراوانی شورەوی لەئێران هەبووبێت، شورەوی لەم قۆناغەدا کەسەر

---

(3) ژیگالینا، باری سیاسی کوردەکانی ئێران، ل110.

(4) هێمن، س.پ، ل20.

(1) هەژار، س.پ، ل71.

(2) گۆڤاری نیشتمان، ژمارە 4،3 سەرماوەرزیو رێبەندانی 1322–ل8–9" قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل30.

(3) حیسامی، لەبیرەوەرییەکانم، بەرگی یەکەم، ل105.

www.pertwk.com

قاڵی پەلامارەکانی ئەڵەمانیای نازی بوو، لەلایەکی دییەوە باوەشی بۆ حیزبی تودەی ئێران کردبۆوە، ئامادەی ئاوڕدانەوە لەرێکخراوێکی ناسیونالیسی کوردی رووت نەبۆ کە بۆ رزگاریکردنی کوردستانی گەورە تێبکۆشێ. شورەوی هانی کردنەوەی لقێکی حیزبی تودەیان دەدا لەکوردستان کەپێشوازییەکی ئەوتۆی لێنەکرا [4]، تەنانەت کاتێك ژمارەیەك لەپیاو ماقولانی کوردو سەرۆك عەشیرەتەکانی موکریانیان بۆ جاری یەکەمو بەمەبەستی ئاشنا بوون بانگ کردە باکۆ، نەهانیاندان رێکخراوێکی سیاسی کوردی دامەزرێنن،نەبەڵێنی هاوکاری کردنیان دانیٚ بۆ دامەزراندنی دەسەڵاتێکی کوردی، چونکە جگە لەوەی سیاسەتی شورەوی هەروەك بەریتانیا خۆی لەدابینکردنی هێمنی و ئاسایشی ناوچەکەو نەشڵەژاندنی ئێران، تورکیاو عێراق دەبینییەوە، هەر لەبنەرەتیشەوە شتێك بەناوی چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوایەتی کوردو پێکهێنانی دەسەڵاتێکی کوردی سەربەخۆ یا خۆجیٚ چ لەئێران یا لەدەرەوەیدا لەبەرنامەی شورەویدا نەبووە، هەر بۆیە کاتێك کۆمەڵەی (ژ.ك) دامەزراو بەنهێنی کەوتە ئەنجامدانی چالاکییەکانی، شورەوی ئامادەییەکی بۆ هاوکاریو پشتگیری چالاکیو ئامانجەکانی نیشان نەدا، لەم رووەشەوە بەتینی پەیوەندییەکانی کۆمەڵەو حیزبی هیوا، هەروەها نەبوونی ئەندامێکی مارکسی دوو ئاتەشە لەرێبەرایەتی (ژ.ك)دا کەبتوانێت باڵێکی زاڵ لەم رێکخراوەدا دروست کاتو بەلای چەپدا وەری گێڕێت [1]، ئەوەندەی تر شورەوی لەپەیوەندیکردن بەکۆمەڵەوە ساردتر کرد، بەڵام ئەم دۆخە زۆری نەخایاند بەتایبەتی کاتێك (ژ.ك) بووەهێزێکی راستەقینەو جەماوەرێکی لێکۆبووەوە.

هەژار دەڵێت: ((زۆر کەس لایان وایە کەحیزبی (ژ.ك) روسان دروستیان کردووە، کەخوا هەڵناگریٚ راستی بۆنەچوون، کاتیٚ کەحیزب بۆ هەوەڵجار لەسابلاغ دامەزرا، روس هیچ ئاگایان لیٚ نەبو، دەمانویست کەبەرەسمی بماننناسنو یارمەتیمان بکەن، بەڵام هەرچی کۆششمان کرد جوابیان نەداینەوە، لەئاخریدا کەدیتیان هێزو پێزێکمان پێکەوە ناوە، ئەوانیش لەشکری زۆریان لەوڵاتەکەدابو، نەیان دەویست وڵاتەکە ئەمین نەبیٚ نەوەکا ئینگلیز بەهرەمان لێوەرگریٚ، گوتیان حیزبەکەتان رەوایەو ئێمە مانعتان نابینو ئێوەش لەنوسراوەی خۆتاندا هەواڵەی ئێمە بکەن، کوێرە چیت دەویٚ دوچاوی ساغ)) [2].

لەم رووەوە لەگەڵ ئەوەی بەڵگەیەك دەربارەی سەرەتای پەیوەندیگرتنی کۆمەڵەو شورەوی بەدەستەوە نییە، بەڵام دامەزراندنی (ئەنجومەنی فەرهەنگی کوردستانو شورەوی) لەکوردستان کەلەناوچەکانی تری ئێراندا بە(ئەنجومەنی فەرهەنگی ئێران - شوروی) ناودەنرا جۆرە دان پیانانێك بوو بەکوردو جوڵانەوەی نەتەوایەتییەکەیدا لەلایەن شورەوییەوە. شورەوی لەماوەی ساڵانی جەنگدا چاودێری پەرەسەندنی چالاکیەکانی کۆمەڵەو زانیاری لەسەرستراکچەری کۆمەڵایەتی - سیاسی ئەم رێکخراوە کۆدەکردەوە. لێرەدا پێویستە ئاماژە بەو راستیەش بدرێت کەکۆمەڵەی (ژ.ك) چ کاتێك راستەوخۆ یان ناراستەوخۆ لەناوچەکەدا دژی بەرژەوەندییەکانی شورەوی نەجوڵاوەتەوە، بەڵکو بەپێچەوانەوە وەك لەمەسەلەی رەتکردنەوەی ئیمتیازی نەوتی باکور لەلایەن (ساعید)ەوە ئاماژەمان

(4) هێمن، س.پ، ل20

(1) ایغلتن، س.پ، ل79.

(2) هەژار، س.پ، ل65.

www.pertwk.com

بۆكرد، جگە لەوەش زۆربوون ئەو ئەندامانەی كۆمەڵە كەشورەوییان بەتاكە پشتو پەنای گەلی كورد دەزانیو تاریفی سیاسەتی (ئازادیخوازانەو دیموكراتیخوازانە)ی شورەویان دەدا بەگوێی خەڵكدا[3].

لەلایەكی ترەوە بەنزیك بوونەوەی كۆتایهاتنی جەنگو ڕەوینەوەی ترس لەفاشیزمو سەركەوتنی بەرەی دیموكرات، پەرەسەندێكی مەزن بەسەر پەیوەندی خودی زلهێزەكانو هەڵوێستیان بەرامبەر ئایندەی بەرژەوەندییەكانیان لەئێرانو پەرەسەندنی جوڵانەوەی دیموكراتیخوازی سەرانسەریو جوڵانەوەی نەتەوەیی دیموكراتیخوازی گەلانی نەفارس هات، ململانێی زلهێزەكان بۆ بەدەستهێنانی بەرژەوەندییە ئابووریو سیاسیو ستراتیژییەكانیان لەئێراندا ڕۆژ بەڕۆژ پەرەسەندووتر دەبوو كەدواتر قەیرانێكی ڕاستەقینەی لێكەوتەوە، ئەو قەیرانەی سەرەتایەكی ئاشكرا بوو بۆ ئەو ململانێو كێشە درێژخایەنەی دوای كۆتایهاتنی جەنگ بەسەر پەیوەندییە نێو دەوڵەتیەكاندا خۆی سەپاند كەبەجەنگی سارد دەناسرێت [1].

لەم نێوەدا شورەوی لەهەموان بێ منەت تر بوو چونكە نەلەئێرانداو نەلەناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناوەراستدا بەرژەوەندییەكی وەدەستهاتووی نەبوو لەكیس بچێ، هەر بۆیە دەستی واڵاتر بوو، جابەهەر مەبەستێك بێت، تێكوپێكدانی حوكم لەئێرانو دامەزراندنی حوكمێكی كۆمۆنیست لەسەرتاسەری وڵاتو دواتر كشان بەرەو باشووری ئێرانو ڕۆژهەڵاتی ناوەراست. یاداپچڕینی ناوچەی دەوڵەمەندنی ئازەربایجانی ئێرانیو بەستنەوەی بەكۆماری ئازەربایجانی شورەوی كە زۆر خاڵی هاوبەش پێكەوەی دەبەستنەوە. یاخود پفدانی جوڵانەوەی دیموكراتیخوازی سەرتاسەری بەڕابەری حیزبی تودە بۆ فشار خستنە سەر دەوڵەتی ناوەندیو ناچاركردنی بۆ مل دانەواندنو بۆ دابینكردنی بەرژەوەندییەكانی شورەوی لەباكووری وڵات بێت كەگرنگیو بایەخی ژیانی بۆ شورەوی هەبوو لەگشت ڕوویەكەوە[2].

---

(3) بڕوانە:

فەروخ، م، انقلابی گەورەی اوكتوبر، زنجیرە وتارێكە لەگۆڤاری نیشتمان، ژمارە 3،2-4، خەزەڵوەر، سەرماوەرز-ڕێبەندانی 1322دا بڵاوكراوتەوەوە، جگە لەسەروتارەكانی ژمارە جیاجیاكانی گۆڤارەكە كەلێرەو لەوێ ستایشكردنێكی شورەوی بەئاشكرا تێدا دەبینرێت.

(1) مەبەست لەجەنگی سارد ئەو ململانێیە بوو كەلەدوای كۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی لەنێوان دوو بلۆكی سەرمایەداریو بەسەرۆكایەتی ئەمەریكاو بلۆكی سۆشیالیزم بەسەرۆكایەتی یەكێتی شورەوی بەگەرمی دەستی پێكرد ئامانجەكەی پاشەكشەو هەڵوەشاندنی یەكێك لەدوو بلۆكی بوو لەلایەن ئەوی دییەوە لەڕێگای شكاندنی ورە، پروپاگندەی درۆ، تێكدانی بەرەی ناوخۆو هاندانی ناكۆكییەكان، داخستنی بازاری دەرەوەو گەمارۆی ئابوری نومایشو مانۆری سەربازی، پێشبركێ لەبواری تەنكەلۆژیای سەربازیو جەنگی سەتێرەكان، دەرخستنی دكۆمێنتە نهێنیەكانو پاشەكشە لەكۆنگرە نێودەوڵەتییەكانو زۆر شێوازی دی بەربەرەكانیو ڕووبەڕووبوونەوەو كەكۆتاییەكەی لەسەرەتای دوا دەیەی سەدەی بیستەمدا بەسەركەوتنی بلۆكی یەكەم كۆتایی هات، بڕوانە:

عطية، احمد، القاموس السياسي، الطبعة الثالثة، دار النهضة، قاهرة، 1998،ص445" Lawson, f,The Iranian crisi of 1945-1946 and the spiral model of International conflict, in International Journal of Middle East studies , no 21,p307, Borhanadin,op.cit,p100.

(2) Fatemi,The U.S.S.R in Iran: the Background history of Russian and anglo – american conflict in Iran. Its effects on Iranian Nationlisim and the fall of the Shah, London, 1980, p77/Entesser, op. Cit, p16.

لەبەر ئەوە هەر هێزێك لەئێراندا حیسابی تایبەتی خۆی لای كاربەدەستانی شورەوی هەبوو، گەلی كوردو جولانەوەی نەتەوایەتییەكەی بەرابەری كۆمەڵەی (ژ.ك) كەبەدرێژایی سالانی جەنگ هێزێكیان بۆ خۆیان پێكەوە نابوو لەناوچەی موكریانی سەر بەئوستانی ئازەربایجانی خۆرئاوادا هەلو مەرجێكیان بۆ هاتە پێش كەلەلایەن شورەوییە سوكە چاوێكیان لێبكرێت. هەر بۆیە (سابیلیە) شكستی سیاسەتی شورەوی بەدەستهێنانی بەرەژوەندییەكانی لەئێران لەرێگەی دیلۆماسییەوەو گەرانەوەی شاندەكەی (كافترار زادە) بەدەست بەتالی بۆ مۆسكۆ بەسەرەتای ئاوردانەوەی شورەوی ومامەڵەی سیاسی لەگەڵ جولانەوەی نەتەوەی كورد لەئێران دادەنێت [3].

كۆمەڵەی (ژ.ك) كەلەسالانی جەنگدا رۆڵێكی لەبوژاندنەوەی بیری نەتەوایەتیو رۆشنبیر كۆمەڵگای كوردەواریدا دیتو هاندەری سەرەكی راكێشانی جەماوەر بوو بۆ كۆری تێكۆشان، لەبەر ئەوەی یەكەمین ئەزمونی رێكخراوەیی سیاسی كوردی بوو لەكوردستانی ئێران بێ كەمو كورتی نەبوو لەهەموو روویەكەوە، جگە لەنەبوونی پەیرەو پرۆگرامو بەرنامەیەكی تێروتەسەل، دژبەیەكی لەستراتیژی دوورونزیكی دەكرا بەتایبەتی پێكەوە گرێدانی خەباتی خودموختاریخوازیو سەربەخۆیخوازی كەدوو ئامانجو رێبازی جیاوازن، دواتر وەك نەبەز دەڵێت لەرووی ئایدۆلۆژییەوە باوەریان بەهێزی لەبن نەهاتووی كۆمەڵگە نەمابوو، رەخنەگرتنیشیان لەستراكچەری كۆمەڵگای كوردەواری تەنیا رەخنەیەكی مۆرالی بوو دوور بوو لەهەر چارەسەرێكی واقیعیو زانستیانە بۆ كێشەی جووتیارانو مۆڵكایەتی زەویو زوڵمی ئاغاو دەرەبەگەكانی كورد [1]، لەلایەكی ترەوە راستە ئەندامەكانی (ژ.ك)لەكاتی سوێند خواردندا خەنجەرێك یان شمشێرێكیان لەبەردەمدا بوو، راستیشە كەلە كۆبوونەوەكەی باغی داودیدا محەمەدی نانەوازادە كرایە فەرماندەی هێزی كۆمەڵە، كەچی ئەم رێكخراوە نەیتوانی دەستەی چەكداری رێكو پێك لەلاوانی خاوەن بیروباوەر پێك بهێنێت كە بۆ دەست بەسەراگرتنی بالی چەكداری جولانەوەی كوردایەتیو دوور لەدەسەلاتو رێكخستنی عەشیرەتی و سەرۆك عەشیرەتەكان هەنگاو هەلێنێتو رێبازێكی نوێ بۆ رێبەرایەتی پراكتیكی جەماوەر بگرێتە بەر [2].

هەروەها لەكاتێكدا كۆمەڵە رزگارییو سەربەخۆییو یەكگرتنەوەی كوردستانی گەورەی كردبووە ستراتیژ، لەرووی پراكتیكەوە نەیتوانی هەنگاوی مەزن بهاوێژێت، تەنانەت پەیمانی سێ سنوریش بەمردوویی لەدایك بوو، لاوازی جولانەوەی نەتەوەیی كوردی لەكوردستانی توركیا لەم قۆناغەدا، نەبوونی یەكگرتوویی ریزەكانی جولانەوەكە لەكوردستانی عێراقو دوورەدەستی كۆمەڵە لەراپەرینەكەی بارزان، چەسپاندنی حكومەتێكی سەربازی ئێرانی بەپاڵپشتی بەریتانیاو ئەمەریكا لەخودی كوردستانی ئێران، كارێكی وای كرد كەچالاكییە راستەقینەكانی كۆمەڵە تەنیا لەهەرێمی موكریانو شاری مەهابادا چربێتەوە.

---

(3) سابلییە، س.پ، ل240.

(1) نەبەز، كوردستانو شۆرشەكەی، ل127.

(2) د. عباس وەلی، دەسەلاتدار یا سیاسیو ئیدیولۆجی یا بزاڤا نەتەوەییا كوردی لەئێرانێ 1942-1979، هاڤیبون - گۆڤارا كوردولوگیە، ژمارە 4.1998، ل98-99.

قـاسملو كـەباس لەهەل‌ومـەرجى كۆتـايى جـەنگ‌و تايبەتمەندييـەكانى كۆمەڵـەى (ژ.ك) دەكات‌و دەڵێت: ((بەڵام كۆمەڵەى (ژ.ك) كەلەلايەكەوە رێكخراوێكى ناسيوناليست‌و لەلايەكى ديكەوە داخراو و نهێنى بوو كەرووى لەكۆمـەلانى بەرينى خـەڵكى كوردستان نـەدەكرد، وەلامـدەرى وەزعـى تـازەى كوردسـتانى ئێـران نـەبوو، پەرەسـتاندنى بـێ وێنـەى جولانـەوە لەكوردسـتانى ئێـران كـەديارە پەيوەندييـەكى ئۆرگـانيكى لەگـەڵ جوولانـەوەى ئێـران هـەبوو كەبەشێوەيەكى نـەديتراو پـەرەى گرتبـوو نيازى بەرێكخراوێكى يەكگرتووو ديموكرات‌و ئاوالە بۆ كۆمەلانى خـەڵك لەگـەڵ بەرنامەيـەكى روون‌و رێك‌وپێك هـەبوو.. كۆمەڵـەى (ژ.ك) ئيدى ئـەو رێكخـراوە نـەبوو كـە بتـوانێ جووڵانـەوەى پـەرەگرتووى كۆمـەلانى خـەڵكى كوردسـتانى ئێـران رێبـەرى بكـا.. جێگيربوونى ئازادييـە ديموكراتييـەكان لـەئێران‌و چـوونە پێشـى جولانـەوەى گشـتى.. زەمينـەى بـۆ ئـەوە ئامـادەكرد كـەحيزبێكى پێشـەنگ‌و وەلامـدەرى رۆژگارى نوێ بۆ يەكەم جار لەمێژووى نەتـەوەى كورددا بـۆ وەدى هێنـانى ئامانجـە لەمێژينـەكانى پێك بێ، حيزبێكى ئەوتۆ هەم پێويستيەكى مێژوويى بوو هەم زەمينـەى دامەزراندنى ئامادە ببوو))[3].

سێيەم: حيزبى ديموكراتى كوردستان

لەبەروارى 1ى ابان/ خەزەڵوەرى 1324 ه بەرامبەر 24ى تشرينى يەكەمى ساڵى 1945ز لەشارى مـەهابادو لەسـەرداروپەردوى كۆمەڵـەى (ژ.ك) بەبڵاوكراوەيـەك دامەزرانـدنى (حيزبـى ديمـوكراتى كوردستان/ لەمەودوا بە ح.د.ك ناوى دەبەين) راگەيەندو مەرامنامەى خۆى بڵاوكردەوە،بڕوانە پاشكۆى ژمارە (3).

هـەروەها رۆژێـك دواتـر واتـە لـە 25ى تشـرينى يەكـەمى 1945دا ح.د.ك بەبەشـدارى ژمارييـەكى زۆرى كەسايەتييە ناسراوەكانى كوردستان‌و ئەندامانى رێبەرايەتى كۆمەڵەى (ژ.ك) لەمەهاباد يەكەم كـۆنگرەى خـۆى بەسـت كەتيايـدا جگـە لـەوەى قـازى محەمـەد كرايـە پێشـەواى حيـزب، ئەنـدامانى كۆميتەى ناوەنديش هەڵبژێردران‌و خواس‌و باس لەسەر مەرامنامەى حيزب كرا كەدواتر بڵاوكرايەوە. ئەنـدامانى كۆميتـەى ناوەنـدى بريتيـى بـوون لـە:حـاجى بابەشـێخ، محەمـەد حسـێن سـەيفى قـازى، رەحمـانى زەبيحـى، مـەناف كـەريمى، سـەيد محەمـەد طـە زادە، عەبدوڵرەهمانى ئيلخـانى زادە، ئەحمـەد ئيلاهى، خليل خوسرەوى، كەريم ئەحمەدين، حـاجى مستەفا داودى، محەمـەد ئـەمين موعينى، محمود وەلـى زادە، محەمـەد رەسـوڵ دڵشـاد، محەمـەد ئـەمين شـەرەفى، سـەيد عەبـدوڵلاى گـەيلانى زادە، عەمـەر خانى شكاك، زيرۆ بەگى هەركى‌و رەشيد بەگى جيهانگيرى[1].

ئەگەر سەرنج لەبەرنامەو مەرامنامەكەى ح.د.ك لەبەر رۆشناى قۆناغە مێژووييەكەو هەل‌و مەرجى ئـەوكاتى جولانـەوەى نەتـەوەيى كورد لەكوردسـتانى ئێـران بـدرێت، دەتووانرێت بوترێت كەبەرنامەكە وەلامدەرى بەشێكى زۆرى پێويستە سياسى‌و ئابورى‌و كۆمەڵايەتيەكانى كۆمەڵگاى كوردەوارى بووەو

---

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل31-32.

(1) ئەمين, حكومەتى كوردستان,ل 86.

لەگەڵ بەرنامەی پێشووی کۆمەڵەی ژ.ك دا نەك هەر جیاوازییەکی ئەوتۆی نییە، بەڵکو لەهەندێك رووەوە بەتایبەتی دیاریکردنی هەڵوێست لەجوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێران، ماف گەلانی ناوچەکەو بەدیهێنانی ئازادی، رێزگرتنی کەمینەکان، ئەرکە کۆمەڵایەتییەکان دیدێکی روونترو ئاشکراتری هەبوو.

هەر بۆیە بێ ئەوەی پەرت بوونو دووبەرەکییەك لەرێبەرایەتی (ژ.ك)دا دروست بێت لەدواڕۆژەکانی تەمەنیدا، تەنانەت بێ ئەوەی هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەش رابگەیەندرێت [2] ح.د.ك لەسەر داروپەردووی کۆمەڵە دامەزرێنرا، تەنانەت رۆژی 25ی گەلاوێژ/16 ئابیش کەرۆژی دامەزراندنی ژ.کە کرایە رۆژی دامەزراندنی حیزبی نوێ، بەجۆرێك لەساڵی داهاتوودا واتە لە 16ی ئابی 1946 ح.د.ك بەبۆنەی پێنجەمین ساڵی دامەزراندنییەوە جەژنی گێڕا، بەجۆرێك هەندێك پێیان وایە گۆڕینی کۆمەڵە بۆ حیزبی دیموکرات جگە لەناو گۆڕینەکە ماندووبوونێکی تری نەویستووە[1].

لەگەڵ ئەو راستیەش، دامەزراندنی ح.د.ك بەرنامەکەی لەسەر داروپەردووی کۆمەڵەی ژ.ك، لەچەند روویەکەوە جێی مشتو مڕو دەبڕینی بیروڕای جیاوازن، بۆ نمونە هەندێك پێیان وایە کەلابردنی دروشمی خەبات بۆ رزگاری کوردستانی مەزنو رازیبوون بەدامەزراندنی کوردستانێکی خودموختاری دیموکراتیك لەناو ئێرانێکی دیموکراتیکدا پاشەکشەیەکی نالەبارە لەبەرنامەی ژ.كو ستراتیژیەتی جوڵانەوەی رزگاریخوازی نیشتمانی کوردستان[2].

هەر بۆیە ئەو دەمەش واتە کاتی گۆڕینی (ژ.ك) بۆ ح.د.ك کەسانێك هەبوون کەئەم پاشەکشەیان پێ خۆش نەبوو بەڵام قبوڵیشیان بوو، هەژار موکریانی کەلە کۆنگرەی یەکەمی حیزبدا پڕ بەدەنگی دەیشیڕاند: ((حیزبێکی ساز دەکەین دیموکراتمان دەوێت.. کێ راستەو قەولی ثابیتە بێجگە لەرووسەکان)) [3]، لەبیرەوەرییەکانیدا دەربارەی ئاشکراکردنی ناوی حیزبی دیموکراتو بەرنامەی خودموختاری دەڵێت: ((.. زۆرمان ئەو خەبەرە لاگران هات بەڵام چارچییە قبوڵ کرا.. هەرچیم دەکرد نەمدەتوانی ناوی ژێ ـ کاف لەخۆم داببڕنمو ح.د.ك لەخۆم بدەم))[4].

لەلایەکی ترەوە هاتنە ناوەوەی ژمارەیەك لەبازرگانەکانو سەرۆك عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکان بۆ کۆمیتەی ناوەندیو سەرکەوتنیان بۆ وەدەستهێنانی دەسەڵاتو شوێنی بریاردەر لەحیزبی دیموکراتدا کەلە ژ.ك دا رێگەیان پێ نەدەدا، دەرگایەکی تری لەبەردەم رەخنەو دیاریکردنی کەمو کورتییەکاندا کردۆتەوە. (مەلا قادری مودەریسی) دوای 40 ساڵ لەدامەزراندنی حیزبی دیموکراتی

---

(2) لەگەڵ ئەوەی سەرچاوەیەکی مێژوویی نیە باس لە بەرەسمی هەڵوەشاندنەوەی کۆمەڵەی (ژ.ك) و پەرت بوونی کۆمەڵە لەئەنجامی ململانێی نێوخۆیی بکات, کەچی ژیگالینا بێ پشت بەستن بە سەرچاوەیەك باسی رۆڵی ئینگلیز لە تێکدانیریزەکانی ژ.ك و رووبەرووبونەوەی باڵی چەپ وراستی ئەم رێکخراوە دەکات سەبارەت بەوخاڵەی ئایا کورد دەبێت بە لە خەباتی نەتەوایەتیدا پشت بە ئینگلیز ببەستێت یا بە شورەوی , لەوانەیە ژیگالینا لەنێوان حیزبی هیواو کۆمەڵەی ژ.ك دا لێی تێکەڵ بووە.

ژیگالینا، باری سیاسی کوردەکانی ئێران، ل105–106.

(1) ئەمین حکومەتی کوردستانو ل86–87"ایغلتن, س.پ,ل111.

(2) بلوریان ,س.پ,ل58, موهتەدی,س.پ.

(3) گۆڤاری کوردستان , مەهاباد, ژمارە1, 15 دیسامبر1945,ل12.

(4) هەژار,س.پ, ل 72,73.

كوردستان لەم بارەیەوە كۆمەڵێ گلەیی هەڵرشتووە، گوایە سەراپای مەسەلەكە پلانی شورەوی بووە دوای ئەوەی خەبات و بۆ سەرفرازی كوردستانی گەورە وەلانراوەو بەدیهێنانی كوردستانێكی خودموختاری دیموكرات بەهاوكاری شورەی گیراوەتەبەر، ئەویش بەلابردنی كەسانی لێهاتوو بەتوانای وەك جەنابی و دانانی كەسانی بێ لیاقەت و گوێ لەمست لەشوێنی[5].

(الطالبـانی) سـەبارەت بەكاریگـەری نـەریتی گـۆڕانی ژ. ك : بـۆ حیزبـی دیمـوكرات دەڵێـت: ((ئـەم هـەنگاوە هـەنگاوێكی كۆنەپەرستانە بوو لەجوڵانـەوەی رزگـاریخوازی كـوردو هۆكـاری لاوازبـوونی بـوو لـەئامانج و سـتراتیژی دوا رۆژیـدا، خۆسـەپاندنی قـازی محەمـەدو بـاڵی عەشـیرەتگەری بەسـەر بزووتنـەوەی كوردایەتیدا بـەم شێوە نادیموكراتیانـە سـەرەتایەكی زۆرترسـناك بـوو بـۆ دەسـتپێكردنی قۆناغێكی نوێ لەپیادەكردنی حوكمی رەهاو دیكتاتۆرییەت لەبزووتنەوەكەدا))[6].

(شـەمزینی)یـش لـەلای خۆیـەوە دوای ئـەوە قـازی محەمـەد بەریفۆرمسـتێكی ئایدیالیسـت و كابرایەكی دیموكراتیكی لیبرال دەناسێنێت و رەخنەی ئەوەی لێدەگرێ كەكۆمۆنستێكی عەیارە هـەژدە نەبووە، دێتـە سـەر ئـەم مەسـەلەیەو هاتنـە نـاوەوەی ژمارەیـەك لـەبازرگانان و نوێنـەری موڵكدارەكان بۆ كۆمیتـەی ناوەنـدی بەكـەم و كورتییـەكی حیزبـی دیمـوكرات دادەنێـت، لـەوەش زیـاتر پـێ دادەگرێـت و دەڵێت كە ئەم هەنگاوە لەلایەن یەكێك لەرێبەرانی كۆمەڵەوەكە رەحمانی زەبیحی‌یە دژایەتی كراوە بـەڵام دوای بەگرتـدانی زەبیحـی مەسـەلەكەی بـۆ قـازی ئاسـان بـووەو پرۆسـەی گـۆڕینی (ژ.ك) بـۆ حیزبـی دیموكراتی كوردستان هاتۆتەدی[1].

رەخنەیـەكی تـری د. عـەزیز كـەژگالیناش بـۆی دوویـات كردۆتـەوە ئەوەیـە كـە بەرنامـەی حیـزب سـەرپێیانە باسـی ریفـۆرمی كشـتوكاڵی كـردووەو جوتیـارانی بەهێـزی سـەرەكی جوڵانەوەكـەدا نـەناوەو زەحمەتكێشان و كرێكارانی بەچەند وشەیەك بەسەركردۆتەوەو بەپێی هەڵوێستی ریشـەیی و چینایەتی ئەندامی وەرنەگرتووەو بەكورتی واتە حیزبی چینی پرۆلیتار نەبووە[2].

ئاشـكرایە سـەبارەت بـەوەلانانی دروشمـی كوردسـتانی گـەورەو جێگرتنـەوەی بـەپێكهێنانی كوردسـتانێكی خودموختـاری دیموكراتیـك لەچوارچـێوەی ئێرانێكـی دیموكراتیكـدا هـەنگاوێكی پراغماتیانەو تاكتیكیانە بووە تـا پاشەكشـەیەك لـەبیروباوەڕدا، ئـەم راستیەش بەئاشـكرا دەردەكـەوێت ئەگـەر سـەیرێكی بەنـدی (4)ی فەسڵی چوارەم بكـەین كەنوسراوە:" لـەقۆناغی ئێسـتادا" واتـە حیزبـی دیمـوكراتی كوردسـتانی بـەدیهێنانی كوردسـتانێكی خودموختـاری لـەئێرانێكی دیموكراتیكـدا بەستۆتەوە بەقۆناغێكی دیاریكراوو بەچارەسەرێكی هەتا هەتایی بۆ كێشەی كورد دانەناوە.

ئەمـەش تێڕوانینێكـی واقعبینانـە بـووە بۆمەسـەلەی شـوێن و هێـزی جووڵانـەوەی رزگـاریخوازی نەتـەوەیی كـوردو توانـای بـەدیهێنانی دەسـتكەوتی سیاسـی لـەو قۆناغـە مێژووییـەدا كەلـەوەزیاتری لـەباردا نـەبووە. ئێمـە نامانـەوێت لێـرەدا ئـەو فاكتـەرە سیاسـی و ئـابووری و كۆمەڵایـەتی و جـوگرافی و سۆسیۆلۆژی ناوەكیانەو هۆكاری هەرێمی و نێو دەوڵەتییە جۆر بەجۆرانە بە دوورودرێژی باس بكـەین

---

(5) صمدی,سید محمد , ژێ _ كاف چ بوو ؟ , چی دەویست؟ , چی لێ بەسەرهات؟ مەهاباد, خەرمانانی1360,ل16.
(6) الطالباني, جلال, كردستان و الحركة القومية الكوردية, الطبعة الثانية, دار الطليعة بيروت,1971, ص 127.
(1) شەمزینی,س.پ,ل237.
(2) هـ.س, ل237–238" ژیگالینا , باری سیاسی كوردەكانی ئێران, ل114.

کەلـەو کاتـەداو تائێسـتاش لەمپـەرن بەرامبـەر پێکهێنـانی کوردسـتانێکی یـەکگرتوو سـەربەخۆ، ئەوەنـدەی هەیـە دەڵـێن کەلەسـاڵەکانی جـەنگی دووەمـی جیهـانی جوڵانـەوەی نەتەوایـەتی کـورد لەکوردسـتانی عێـراق چ لـەرووی توانـای ڕێکخراوەییـە یاخود لـەرووی توانـای چەکداریو ئـەزموونی مێژووییـەوە لەهـەموو پارچـەکانی تـری کوردسـتان بـەهێزترو لێوەشـاوەتر بـوو، ئینجـا ئـەوەی لـێ بەسەرهات کەبەسەری هات، تەنانەت نەك هەر دانەمەزراندنی کوردستانی گەورە، بەڵکو نەیتوانی لەژێر تـۆپو تـەیارەکانی ئینگلیـزو سـوپای عێراقـی زەبـەلاحو چەکدارە بـەکرێگیراوەکانی بـەپێوەش خـۆی ڕاگرێتو جگە لەناوچەی موکریانی ئازاد پەناگەیەکی تری بۆ نەماوە[3].

لەلایەکی دییەوە ئەگەر ئەو یادداشتەو بەندەکانی کەلەلایەن (ژ.ك)ەوە دراوە بەئاغای فهیمی کاتی سەردانەکەی بۆ مهاباد وەك پێشتر ئاماژەمان بۆدا. سەد دەر سەد ڕاست بێت، مانای ئەوەیە (ژ.ك)یش لەگەڵ چارەسەرکردنی مەسەلەی کوردەکانی ئێران بووە لەسـەر بنـەمای ماڤ خودموختاری لـەناوخۆی ئێرانـدا لـەو قۆناغـە مێژووییـەدا، بەتایبـەتی کاتێـك دەبیـنین واژەی (کوردەکـانی ئێـران) لـەو بەیانـەی کەبەبۆنەی نارەزایەتی دژی نەبەخشینی ئیمتیـازی نـەوت لەلایـەن حکومـەتی (سـاعید)ەوە بـە شـورەوی دەرکراوە، بەئاشکرا دیارە، ئەمەش جۆرە سـەردانەواندنێکە لەلایـەن (ژ.ك) ەوە بـۆ واقعـی دابەشـکردنی کوردستانی مەزن، لەبەر ئەوە دانانی ئامانجی بەدیهێنانی خودموختاری بۆ کوردستانی ئێـران لەلایـەن حیزبی دیموکراتەوە پێچەوانەی خواسـتو ویسـتەکانی (ژ. ك) نییـە، بەڵکو سـەردانەواندنی ڕێبـەرانو تێگەیشتووەکانی (ژ.ك)ە بۆ هەنگاونان لەگەڵ هەلو مەرجە مێژووییەکەو چۆنێتی مامەڵەی ڕاستەقینە لەگـەڵ فاکتـەرە دژەکـانو فاکتـەرە هـەموارەکانی جوڵانـەوەی نەتەوایـەتی کـورد، بـەو پـێیـەی سیاسـەت هونـەری وەدەسـتهێنانی ئـەو ئامانجانەیـە کەزەمینـەی بـۆ سـازەو لەتوانادایـە نـەك ئـەو هیـواو ئاواتـەی لەهێزو توانای جوڵانەوەکە بەدەرەو شوێنی بەدیهاتنی لەخەیاڵدایە. جا هەر چەندە پیرۆزیش بێت.

هەر بۆیە پێش دامەزراندنی حیزبی دیموکرات لەسـەر بناخـەی کۆمەڵـە، بـێ ئـەوەی پـەرت بوونێـك ڕووبـدا یـاخود گروپێـك لەئەنـدامانی کۆمەڵـە، تەنانـەت ئەوانـەی لەکۆمیتـەی ناوەندیشـدا لابـران، جیاببنـەوەو وەلانـانی دروشـمی دامەزرانـدنی دەوڵـەتی کـوردی سـەربەخۆ لەسـەر ح.د.ك بەعـەیبو عـاربزانن، بـەڵکو مەسـەلەکەیان ئاسـایی وەرگـرت، وەك هـێمن دەڵـێن: ((دەسـتەیەك لـەڕووناکبیرانو ئەندامانی کۆمەڵەی (ژ.ك) هاتنە سەر ئەو بڕوایە، کەجێ بەجێکردنی بەرنامەی کۆمەڵە لەهەلو مەرجی ئێسـتای جیهـانو کوردسـتاندا ئیمکـانی کەمـە، بۆیـە بەرنامەیـەکی کـورتو نـوێ یـان کەلەگـەڵ هـەلو مەرجی ئەو سەردەمیدا دەگونجا گەڵاڵە کردو.. ڕێکخـراوی حیزبـی دیموکراتی کوردسـتان هـەر لەسـەر بناخەی ڕێکخراوی کۆمەڵەی (ژ.ك) دامەزرا))[1].

هەروەها پێویستە ئاماژە بۆ ڕاستیەکی تریش لەم ڕووەوە بکەین، ئەویش ئەوەیە کەقازی محەمـەد بەقووڵی بڕوای بەکێشەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد هـەبوو، ئەگـەر سـەرنجێکی ئـەو وتـارە بدرێت کـەقازی بەبۆنـەی دامەزرانـدنی گـەورەترین دەسـتکەوتی حیزبـی دیموکراتـەوە کـە (کۆمـاری کوردسـتان)ە وەك لەبەشـی دووەمـدا باسـی لێـوە دەکـەینو دای بـەگوێی هـەزاران کەسـدا لەمەیـدانی چوارچـرا، بەدرێـژی

---

(3) بۆ زیاتر : البارزاني, مسعود, البارزاني و الحركة التحررية الكردية. ثورةبارزان 1943–1945, كردستان . آب 1986"Borhanadin ,OP.cit,chapter 6

(1) هێمن,س.س.پ, ل21.

باسی چەوسانەوەی نەتەوەی کوردو دابەشکردنی کوردستان‌و مێژووی خەبات‌و قارەمانێتی گەلی کورد بۆ بەدەستهێنانی ئازادی لەسەرانسەری کوردستاندا دەکات[2]. خودی ارفع بەئاشکرا ئاماژەی بۆ ئەم بڕوا پتەوییەی قازی کردووە، کاتێك باسی سەردانەکەی قازی‌و هاوەڵانی ئەکات بۆ تاران لە16ی ئۆکتۆبەری 1944دا. دوای ئەوەی ئەرفەع چاوی پێیان کەوتووەو باسی ئێرانی بوونی کوردو شانازی کردنی کوردی بەداب‌و نەریتی شاهەنشاهییەوە بۆ کردوون‌و قازی محەمەد بایەخێکی ئەوتوی پێ نەداوە، هەروەك ئەرفەع باسی لێوە دەکا ((لەگەڵ هەموو ئەم درێژدادری‌و راوو رێوییەی بۆم هێنایەوە تەماشام کرد کە قازی محەمەد بییەك نییە بەم بایە بشنێتەوە، بێگومان لەئایندەدا تەنگمان پێ هەڵدەچنێ))[3].

سەبارەت بەو رەخنەیەش کەدامەزراندنی ح.د.ك لەسەر حیسابی وەلانانی ئەندامە چالاك‌و شارەزاکانی کۆمەڵەو سەپاندنی بازرگانان‌و دەرەبەگ هاتۆتە دی. سەرنجێکی کورت لەناوی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکرات‌و چارەنووسی وەلانراوەکان، دواتر سروشتی باڵەکانی یان خود راستر هێزەکانی جوڵانەوەی نەتەوەیی کوردو توانای کۆمەڵەی (ژ.ك) لەخۆگرتنی ئەو هێزانە، بۆمان دەردەخات کەمەسەلە بەو زەقییە نییە باسی لێوە دەکرێت.

رەحمانی زەبیحی، ئەحمەدی ئیلاهی، محەمەد ئەمین شەرەفی، محەمەد رەسولی دڵشاد، رەحمانی ئیلخانی زادە، ئەمانە کەئەندامە سەرەتاییەکان‌و کادرە سەرەکییەکانی کۆمەڵەی (ژ.ك) بوون‌و لەناو کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیموکراتدا هەڵبژێردرابوونەوە. مەلا قادری مودەریسی، محەمەدی نانەوازادە، محەمەد یاهو کەهەڵنەبژێردران بۆ کۆمیتەی ناوەندی پشت گوێ نەخران، بەڵکو ئەرکی گرنگتر لەو ئەرکەیان پێسپێردرا کەلە کۆمەڵەی (ژ.ك)دا لەسەر شانیان بوو. بۆ نمونە: قادری مودەریسی کرایە بەرپرسی چاپخانەی کوردستان کەگرنگترین دەزگای تەبلیغاتی سەردەمەکەی خۆی بوو، محەمەدی نانەوا زادە کرایە فەرماندەی هێزی مەرکەزی‌و معاونی سیاسی وەزیری جەنگ لەکۆماردا، محەمەدی یاهو کرا بەبەرپرسی کۆمیتەی ح . د. ك لەمەهابادو ..هتد[1]، ئەمەش وایکردووە کەهێمن بڵێت: ((.. تەنیا لەکادری رابەریدا ئاڵ‌و گۆڕێك پێکهات‌و پێشەوا قازی موحەمەد.. بەپێشەوای حیزب هەڵبژێدراو سەرۆکی کۆمەڵەی پیاوێکی زۆر تێکۆشەرو ئازاو پاك بوو لەکادری رابەری نەما، ئەم ئاڵ‌و گۆڕە هیچ نەکردە سەر ئەو پیاوەو لەریزەکانی خوارەوەی حیزبدا درێژەی بەخەبات‌و کاری خۆی هەرداو رەنجێکی زۆری کێشا))[2].

دەربارەی گیرانی رەحمانی زەبیحی‌و بەهەل زانینی قازی محەمەد بۆ گۆڕینی ناوی (ژ.ك) بۆ حیزبی دیموکرات هەروەك د. عەزیز ئاماژەی بۆ کردووە، بەڵگەیەکی مێژوویی بۆ سەلماندنی نییە، ئەوەی لەم بارەیەوە زانراوە، رەحمانی زەبیحی لەکاتی دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی کوردستان‌و

---

(2) بڕوانە:

رۆژنامەی کوردستان, بڵاوکەرەوەی بیری حیزبی دیموکراتی کوردستان, ژمارە10-11, 15-17 رێبەندانی 1324 بەرامبەر 4-6ی فیوریە1946" ئەمین , حکومەتی‌کوردستان,ل ل106-108.

(3) أرفع , س.پ,ل76.

(1) دەباغی ,س.پ,ل25-26.

(2) هێمن,س.پ, ل21.

بەستنی کۆنگرەی یەکەمی لەمەهاباد بووە وەك ئاشکرایە بەئەندامی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژێردراوە، دواتر بەنوێنەری قازی محەمەدو وەك رازگری سەرەکی پەیوەندییەکانی کوردو شورەوی لەگەڵ دووهەواڵی تردا کەدڵشادی رەسوڵی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزب و قاسمی قادریە، بەرەو ورمێ کەوتۆتە رێ، هەروەك سەرلشکر (احمد زنگنە) فەرماندەی هێزە ئێرانییەکانی رەزائییە لەژێر سەر دێری "چگونە اسناد ارتباط قاضي محمد باشوروى ها بدست امد/ چۆن بەڵگەکانی پەیوەندی نێوان قازی محەمەدو شورەوییەکان دەست کەوتن)) باسی گیرانەکەی ئەوسێ هەڤاڵەی حیزبی کردووەو نوسیویەتی کەلەسەرەتای ابان/ خەزەڵوەری 1324 هەواڵی نهێنی سەفەری ئەو تاقمە گەیشتۆتە تیپی رەزائییە [3]، هەر بۆیە حیزبی دیموکرات کەلە1ی خەزەڵوەر راگەیەندراو لە2ی خەزەڵوەردا کۆنگرەی خۆی بەستووە تا 3 رۆژ بەردەوام بووە بەڵگەی ئەوە کە زەبیحی وهاوەڵانی دوای کۆنگرە ئەم سەفەرەیان بۆ پتەوکردنی پەیوەندیەکانی کورد وشورەوی وەك بەشێك لە ئەرکەکانی کۆنگرە و پێویستیەکانی قۆناغەکە ئەنجام دابێت, لەوەش گرنگتر خودی زەبیحی نە لە کۆڕێکدا و نەلە نووسینێکیدا باسی لە مەسەلەیەکی وا نەکردووە, هەروەها ئەندامە سەرەتاییەکانی ژ.ك و هاوەڵەکانی زەبیحی وەك (هەژار و هێمن و دەباغی) کە باسی ژ.ك و حیزبی دیموکراتیان کردووە ئاماژەیان بە شتێکی وا نەکردووە.

لەلایەکی ترەوە گەیشتنی هەندێك کەسانی وەك حاجی بابە شێخ و عەمەر خانی شکاك و سەید عەبوڵڵای ئەفەندی گەیلانی زادە بۆ کۆمیتەی ناوەندی حیزب تەنها بەهۆی موڵکو ماڵ و داراییەوە نەبووە, بەڵکو بە هۆی لێهاتوویی و دڵسۆزی و بەناوبانگی ئەو رۆڵە مەزنە بووە کە لە بواری سیاسی و کۆمەڵایەتی کۆمەڵگای کوردەواریدا هەیان بوو, حاجی بابە شێخ (1879ــ 1959) زانایەکی ئایینی بەرزو خاوەنی چەند کتێبێك بوو لە ژمێریاری و زانستە ئاینیەکاندا, جگە لەوەی ڕۆڵی چاکسازێکی کۆمەڵایەتی بینیوە لە چارەسەرکردنی ناکۆکیە عەشیرەتیەکاندا و لە دەورانی جەنگی یەکەمی جیهانیدا ڕۆڵی لە ڕووبەڕووبونەوەی سوپای روسی تزاری بینیووە و دواتر بۆتە ئەندامی کۆمەڵەی خێرخوازانی کورد[1], عەمەر خانیش وەك پێشتر باسی لێکراوە لە بواری کوردایەتی و دژایەتی دەوڵەتی ناوەندی ڕۆڵی مەزنی هەبووە,ڕاپەرینی ناوچەی وورمێ ساڵی 1941ــ 1942 دژی دەسەڵاتی ناوەندی عەمەر خان رابەرایەتی کردووە. سەید عەبدوڵڵاش لە بواری ئاینیو کۆمەڵایەتیو پێشینەی کوردایەتی بنەماڵەیان شانی لەشانی قازی محەمەد دەدا [2]، ئەم جۆرە کەسایەتییانە کەلەکۆمەڵگای کوردەواری جگە لەنفوزی کۆمەڵایەتیو ئابوریان بەنیشتمان پەروەر دادەنرانو هیچ جوڵانەوەیەکی سیاسی بێ لەئامێز گرتنی ئەم توێژە گرنگە ئیمکانی سەرکەوتنی نەبوو. ئەمانە کە کۆمەڵەی (ژ.ك) نەیتوانیبوو پێش چوونی قازی محەمەد لەئامێزیان بگرێت هۆکاری لاوازی چالاکییەکانی (ژ.ك) بوون لەرووی پراکتیکەوە. جێکردنەوەشیان لەناو حیزبی دیموکراتی کوردستان هۆکاری بەهێزبوونو دەرکەوتنی بوو وەك حیزبێکی پۆپۆلیست. هەر بۆیە کەسانێك هەن پێیان وایە کە لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهانیدا دووهێز لەسەرشانۆی کوردستانو جوڵانەوەی نەتەوەییدا

(3) زنگنە,س.پ,ل61.

(1) بۆ زیاتر: کورد، س.پ، ل ل522-524.

(2) ایغلتن,س.پ, ل42.

هەبووە هێزێکی دەسەڵاتدارو چەکدارو خاوەن نفوزی کۆمەڵایەتی و ئابوری، لەگەڵ هێزێکی فکری ـ رێکخراوەیی دوور لەهێزی یەکەم، دامەزراندنی ح.د.ك هاوبەندیو پێکەوە گرێدانی هەردوو هێزەکەیە بەمەبەستی تێکۆشان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکان و رەتکردنەوەی گەڕانەوەی شێوە ژیانی رەزاشاهی بۆ کوردستان[3].

ئاشکرایە ح.د.ك وەك حیزبێکی نەتەوەیی ریفۆرمیستی لیبرالی جەماوەری دامەزرا، حیزبی بەتەنیا چینێك یاخود توێژێکی تایبەتی کۆمەڵگای کوردەواری نەبوو، بەڵکو حیزبی گەل و پشتیوانی زۆری لەجوتیاران و زەحمەتکێشی شارو وردەبورجواو موڵکداری ناونجییەکان و عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەکانی بۆلای خۆی راکێشا،ن بڕوای بەگەشەکردنی پلەبەپلە هەبوو. نەك لەگۆڕانی چینێك لەبەرژەوەندی چینێکی تر، هەر بۆیە لەبەرنامەکەیدا شوێنێك بۆ دیکتاتۆرییەتی چینێك و بەکۆمۆن کردنی موڵکایەتی نییە، بەڵکو هەوڵی داوە بەلەبەرچاوگرتنی بافتی کۆمەڵگای کوردەواری و لەرێگەی دانانی یاساوە بەرژەوەندی هەر چینێك بپارێزێت، بەسەرکردنەوەی زەحمەتکێشانی شار بەچەند وشەیەك و دانەڕشتنی بەرنامەکە بەپێی بەژرەوەندی چینی برۆلیتاریا هۆکارەکەی بۆ نەبوونی چینێك دەگەڕێتەوە بەناوی پرۆلیتاریا لەکوردستاندا[1].

سەبارەت بەناساندنی کەسایەتی قازی محەمەدیش ، هەندێك لەوانەی قازی محەمەد یان لەنزیکەوە ناسیووە باسی نەرم و نیانی و لەخۆبردوویی و قازییان کردووەو رەخنەی ئەوەیان لێگرتووە کەرای خۆی نەسەپاندووە، (عبدالله احمد پشدەری) یەکێکە لەوانەی کەلەباسی کەم و کورتییەکانی قازی محەمەدا نوسیویە: ((3ـ قازی محمد زۆر توند نەبوو لەوسەر رای خۆی وەکو ئەو سەرکردانەی بڕوایان بەخۆیان هەیەو هەتا زۆرجاران بەقسەی دەوروپشتەکانی خۆی رای خۆی ئەگۆڕی.. 5ـ هەمیشە سیاسەتی چاوپۆش و رازیکردنی خەڵکی بەکار ئەهێنا))[2].

لەگەڵ هەموو ئەو راستیانەداو وەك قاسملوش ئاماژەی بۆ کردووە بەرنامەو مەرامنامەی ح.د.ك هەرچەندە وەڵامدەری بەشێکی زۆری پێویستە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی کۆمەڵگای کوردەواری بووە، بەڵام بێ کەم و کوریش نییە بەتایبەتی لەبارەی دیارینەکردنی سنوری ناوچەی کوردستانی خودموختارو چۆنیەتی رێکخستنی پەیوەندییەکان لەگەڵ دەسەلاتی ناوەندی و روون نەکردنەوەی هەڵوێست لەدابەشکردنی دەسەڵات و شێوازی چەسپاندنی یاسا لەکوردستاندا، بەتایبەتی کە قانونی ئیالەتی و ویلایەتی تارادەیەکی زۆر لەمەسەلەی خودموختاری و بەرنامەکەی حیزبی دیموکرات لەخوارترە[3].

سەبارەت بەدیدی ئێرانییەکان، ارفع دوای ئەوەی بەندەکانی بڵاوکراوەکەی ح.د.ك بەهەڵە گواستۆتەوەو دەڵێت (هاشمۆف) کونسووڵی شورەوی لەورمێ بۆیانی نوسیووە، ئاماژە بەوە دەکات کەبەندەکانی بڵاوکراوەکە پێچەوانەی یاسای بنەرەتی وڵاتن و بەدیهاتنی مانای دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی تەواو سەربەخۆیە لەئێران، ئەرفەع دەڵێت ئەگەر هەر هەریمێکی ئێران دەسەڵاتێك

(3) صابر, صفحات عن نضال الکورد, ل110"شریف,س.پ,ل36-37.

(1) قاسملو, چل ساڵ خەبات ,ل44" کوردستان وکورد, ل89.

(2) پشدەری , عبدالله احمد رسول , یاداشتەکانم, بەشی یەکەم , بەغداد, 1992, ل112.

(3) قاسملو چل ساڵخەبات ,ل44.

www.pertwk.com

دروست كاو ريَگا لەناردنی باج و دەرامەت بگريَت بيَتە ناوەند ئيتر چ رۆلَيك يان زەمينەيەك بۆمانەوەی دەولَەتی ناوەندی دەميَنيَتەوە [4]، ئەو هەلَويَستەی ئەرفەع هەمان هەلَويَستی ئەوسای حكومەتی ناوەندی ئيَرانە كەهەر لەسەرەتاوە مەسەلەكەی بەجوداخوازی داناو كەوتە پروپاگندەيەكی گەورە بۆ راكيَشانی سەرنج و هاوكاری دەولَەتە هەريَمييەكانی عيَراق و توركيا و زلهيَزەكانی وەك بەريتانيا و ئەمەريكا بەوەی كەئاژاوەگيَرِی و پيلانيَكی گەورە لەئازەربايجان و كوردستاندا دژی يەكپارچەيی خاكی ئيَران لەلايەن رووسيای شورەوييەوە بەدەستەوەيەو لەم رووەوە رۆژنامەكانی رەسمی ئيَران دەستيان كرد بەكووتينی تەپلَی ((هوس استقلال وجداشدنی كردستان/ ئارەزووی سەربەخۆيی و جيابوونەوەی كوردستان)) [5]ئەو پروپاگندانەی كەنەك بەتەنيا ئەو دەولَەتانەی توقاندو لەگەلَ رژيَمی پەهلەويدا كردنيە هاوسەنگەر، بەلَكو كاريگەری خراپيشی لەسەر رای گشتی ئيَران بەجيَهيَشت بەوروژاندنی سۆزی ئيَرانچيَتی و راكيَشانی ئازاديخوازە ناسيوناليستە فارسەكان بەبەرژەوەندی چينی دەسەلاَتدارو رژيَمی شاهەنشاهی لەتاران.

لەراستيدا بەلَگەيەكی ميَژوويی بەدەستەوە نييە سەبارەت بەوەی ح.د.ك بەفەرمانی شورەوی دامەزرابيَت ياخود ئاميَريَكی دەستی شورەوی بيَت بۆ بلاَوكردنەوەی كۆمۆنيزم و پارچەكردنی ئيَران، رايەكی وا كەجگە لەرای رەسمی حكومەتی ئيَران و كارمەندە سياسييە رۆژئاواييەكانی هاوپەيمانی دەولَەتی شاهەنشاهييەت كەبیَ لەبەرچاو گرتن و بەخۆ گيلكردنی لەريشەی ميَژوويی كيَشەی كوردو پەرەسەندنی جولاَنەوەی رزگاريخوازی نەتەوەيی كوردو لەراستيدا بۆ شيَواندنی رووی راستەقينەی جولاَنەوەكە باسيان كردووە [1] و تائيَستا لەليَكۆلَينەوەيەكی بابەتيانەدا نەسەلميَنراوە، چونكە وەك لەبەرنامەو مەرامنامەی حيزبی ديموكراتدا دەردەكەويَت كەتەنها مافە نەتەوەييەكانی گەلی كوردو ژيانيَكی ديموكراتی ئازادانە لەچوارچيَوەی دەولَەتی ئيَران و بەپيَی ياسای بنەرِەتی ئيَرانی كراونەتە ئامانج و شتيَك دەربارەی دامەزراندنی دەولَەتيَكی كوردی كۆمۆنيست لەبەرنامەكەدا بەرچاو ناكەويَت.

پيَويستە بوتريَت كەلەمەسەلەی پەرەسەندنی دۆستايەتی كوردو شورەويدا دەبيَت بەرژەوەندی هەردوولا لەبەرچاو بگيريَت نەك يەك لايەنە سەيری مەسەلەكە بكريَت كەكراوە، يەكيَتی شورەوی كەنەلەكاتی جەنگ و نەلەدوای جەنگيشدا بەرنامەو چالاكييەكی بۆ كوردستانی سەربەخۆی سۆشياليست بەدەستەوە نەبووە، ئەمەش راستيەكی ميَژووييە يەكيَتی شورەوی تەنيا لەپەراويَزی بەرژەوەندييەكانی لەئيَران بەگشتی و لەئازەربايجانی ئيَرانی كەموكريان لەرووی ئيدارييەوە بەبەشيَك بووە ليَی، بەتايبەتی مامەلَەی لەگەلَ مەسەلەكاندا كردووە [2]، دۆستايەتی شورەوی لەگەلَ ح.د.ك سەردانەواندنی شورەوييە بۆ هيَزی پەرەسەندووی نەتەوايەتی ديموكراتی كورد لەناوچەی موكريان كەلەدايك بوونی بۆ سیَ چارەكە سەدە پيَشتر دەگەرِيَتەوەو لەسالاَنی جەنگدا سوودی لەهەل و مەرجی گشتی ئيَران و ناوچەكە وەرگرت و بووە هيَزيَكی جەماوەری راستەقينەی حيساب بۆ كراو كەخاوەنی ئامانج و ريَبازی تايبەتی خۆی بوو.

---

(4) أرفع,س.پ,ل80.

(5) بروانه: كوهستان, 24 ارديبهشت 1324.

(1) أرفع,س.پ,ل79؛"يغلتن , س.پ, 91" دهقان ,س.پ,ل530.

Borhanadin , op.cit,pp154 – 158. (2)

ئاشكرایە ئەم سەردانەواندنەی شورەوی كاتێك بوو كەنەلقی حیزبی تودە لەكوردستاندا پێشوازی لیٚ كراوونە نەتەوە خوازانی كورد ئامادەییان هەبوو ببنە تودەیی، هەژار لەبیرەوەرییەكانیدا دەگێڕێتەوە، كەجارێكیان قازی محەمەد لەتەوریٚز گەڕاوەتەوەو ئەندامانی (ژ.ك)ی كۆكردوونەوەو ئاگاداری كردوون كە ((قولی یوف (لێپرسراوی سیاسی شورەوی لەتەبەریٚز ـ ل) گوتویە ئێمە جگە لەتودە هیچ حیزبێك قبولٚ ناكەین، دەبیٚ خۆتان حەل كەنو ببنە تودە دەنا ناچارین بتان كوژین، ئێوە دەڵێن چی؟.. زۆر زوو جوابمان داوە كەئێمە بۆ خۆمان ئەم ریٚگەمان هەڵبژاردووە روس ئاگایان لیٚ نەبووە، ئێستاش هەر لەسەری دەرۆینو چیان لەدەست دیٚ منەتیان نەبیٚ))[3].

كاتێكیش رووداوەكان لەئازەربایجانی ئێرانی پەرەیان سەندو (فرقەی دیموكراتی ئازەربایجان) لە 25ی ئابی 1945 دامەزرێندراو كار بۆ پێكهێنانی دەسەلاٚتێكی ئازەری چەپ بەهاوكاری شورەوی بە مەبەستی بەدیهێنانی یەكیٚ لەدوو ئامانج یان بەستنەوەی ئازەربایجانی ئێرانی بەئازەربایجانی شورەوییەوە یاخود ناچاركردنی ئێران بۆ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندییە جیاكانی شورەوی لەئێران، لەم كاتەدا ئالۆزەدا كەقازی محەمەدو هاوەلاٚنی بانگ كرانە باكو لە21ی خەرمانان/12 ئەیلولی 1945 دا لەلایەن میرجەعفەر باقرۆف پێشوازییان لێكرا [1]، باقرۆف بەئاشكرا پێی گوتن كە ئەوان بەرنامەیەكیان بۆ كوردستان پیٚ نییەو پێویستە كورد لەفرقەی دیموكراتی ئازەربایجانو بۆ خزمەتی دەسەلاٚتی سۆسیالیستی ئایندەی ئازەربایجان تێبكۆشن، قازی محەمەد هەوالاٚنی كەبڕوای تەواویان بەمافی نەتەوەیی كوردو چەسپاندنی رژێمێكی دیموكراتی هەبوو دژی بۆچوونەكەی باقرۆف وەستانو ملیان نەدا[2].

لەراستیدا شاندەكەی قازی بۆ چارەسەرێك دەگەڕان هەم نەچنە ژێر حوكمی ئازەریو تایبەتمەندێتی خۆیان لەدەست نەدەن، هەم بۆ بەدیهێناتنی مافە نەتەوەییەكانی گەلی كورد لەئێران لایەنگری شورەوی بەدەستبێنو سوود لەو هەلو مەرجە هەرێمییە ببینن كەلەململانێی نێوان جولاٚنەوەی دیموكراتی سەرتاسەریو دەسەلاٚتی ناوەندی لەلایەكو تێكچوونی پەیوەندییەكانی ئێران ـ شورەوی لەلایەكی دییەوە دروست بووە.

بێگومان هەڵوێستی سەلبی حكومەتی ئێرانی بەرامبەر داواكارییەكانی گەلی كورد بەدرێژایی ساڵەكانی جەنگی دووەمی جیهانیو ئەو كوشتو كوشتارەی فەرماندە سەربازییەكانی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەباشوورو ناوەندی كوردستان دەستیان پێكردبوو. هاندەرێكی گەورە بوو كەجولاٚنەوەی نەتەوایەتی كوردی كە ئەوكات لەلایەن قازی محەمەدو هاوەلاٚنییەوە رێبەرایەتی دەكرا، هەروا

---

(3) هەژار , س.پ, ل72.

(1) بە پێی ئەو ڕاپۆرتەنهێنیەی بە دەست ستادی ئەرتەش گەیشتووە ئەوانەی كە لەگەڵ قازی محمد چوونەتە باكۆ بریتین لە: رشیدبەگ, قادر بەگ, قاسم بەگ ,حسین چنارە, عمر خان, سیدخان بەگ, ناصر بەگ, كامل بەگ٬ئەمین بەگ و سەید نورەالدین. رۆژنامەی (ئیطلاعات) یش ناوی (قازیمحمد ,محمد حسین خان , سەیفی قازی , علی ایلخانی , حمزە ئاغای مامشو عبدالقدرجلدیان) یان ناوبردووە و بەكاركردن بۆ سەرەبەخۆیی كوردستان تاوانباریان كردوون . شایەنی باسە قازی و هاوەڵانی بە تەلەگرافێك بۆ مەجلیسی شورای میللی ورۆژنامەكانیناوەند نكوڵیان لەوسەردانەكردووە.بڕوانە: كوهستان, 30مهرماه 1324, 7آبان 1324“ اطلاعات, تهران , 9 مهرماه 1324.

(2) ایغلتن,س.پ, ل88–89.

بەئاسانی و بیٚ سەلماندنی مافیٚك مل بۆ دەسەلاٚتی ناوەندی دانەنەویٚنیٚت، بەتایبەتی پاشی ئەوەی شورەوی بۆ فشار خستنە سەر ئیٚران سوکە لایەنگرییەکی جولاٚنەوەکەی کرد [3]، هیٚزیٚکی جەنگاوەرو خاوەن ئەزموونی وەك بارزانییەکان و هاوەلاٚنیان لە2ی تشرینی یەکەمی 1945 گەیشتنە ناوچەکە، هەر بۆیە حیزبی دیموکراتی کوردستان لەرۆژی 26ی سەرماوەرز/ 19ی کانوونی یەکەمی 1945 لەنەغەدە لەلایەن سەرۆکی پیٚشووی کۆمەلٚەی (ژ.ك) ئاغای حوسیٚن فروهەر وتاری هەلٚکردنی ئالاٚی کوردستان خویٚندرایەوە. لەشارۆچکەی بۆکانیش لە 7ی بەفرانبار/28ی کانوونی یەکەم 1945 مەراسیمی هەلٚکردنی ئالاٚی کوردستان ئەنجام دراو ئالاٚی ئیٚران کەسونبلی دەسەلاٚتی ناوەندی بوو لەتەواوی شارو ناوچەکانی موکریاندا هیٚنرایە خوار[1].

شایەنی باسە وەزارەتی دەرەوەی حکومەتی ئیٚرانی یادداشتیٚکی نارەزایەتی پیٚشکەشی کونسولٚی شورەوی لەتاران کرد تیایدا بەتوندی رەخنەی لەریٚگرتنی هیٚزەکانی شورەوی لەناردنی سوپای ئیٚرانی گرتووە بۆ ئازەربایجان و هەل و مەرجی نائاسایی کوردستانی خستۆتە بەرچاویان بەم شیٚوەیەی خوارەوە:

1ــ ژمارەیەك لەسەرۆکە کوردەکانی نیشتەجیٚ ئوستانی 4ی مەهاباد بەپیلانی دەستەیەك کەنیازی خراپیان بەرامبەر یەکیٚتی خاکی ئیٚران لەسەردایە، کەوتوونەتە جرت و فرت و بەزۆر ریٚگا خەریکی خۆ چەککردنن و خۆیان بۆ ئەنجامدانی کاریٚك ئامادە دەکەن.

2ــ ئەو سەرۆکە کوردانە بۆ ئەنجامدانی نیازەکانیان و نانەوەی ئاژاوە خەریکن لەریٚگای چاپەمەنییەوە بیری کوردە رەوشت باشەکانیش خراپ دەکەن، بەمەبەستی پەرەپیٚدانی ئاژاوەش دەزگایەکی ماشینی چاپ و کاغەزیٚکی زۆری رۆژنامەیان لەشورەوی وەرگرتووە.

3ــ چەند کەسیٚك لەو سەرۆکە کوردانەی مەهابادو بەشی رۆژئاوای ئازەربایجان بیٚ هیچ ئاگادارییەکی دەولٚەت و بۆ بەرەوپیٚش بردنی کارەکانیان چوونەتە باکۆو گەراونەتەوە.

4ـ مەلا مستەفای بارزانی، خۆی و هاورِیٚیانی لەخاکی عیٚراق رایان کردووەو هاتوونەتە ئیٚران و لە ناوچە کوردنشینەکاندا نیشتەجیٚ بوون، لەبەر ئەوەی چەکدارن، وادیٚتە پیٚش چاو لەگەلٚ کەسانی ئاژاوەگیٚرِ ئاسایش و هیٚمنی بەشی رۆژئاوای ئوستانی 4و مەهاباد بشیٚویٚنن))[2].

هەر لەم ماوەیەدا بوو رادیۆی پاریس هەوالٚیٚکی بلاٚوکردەوە ئەمە دەقەکەیەتی: ((لەکوردستانی ئیٚراندا راپەرینیٚکی گەورە بۆ بەدەستهیٚنانی سەربەخۆیی ئەم ناوچەیەو جیاکردنەوەی لەئیٚران بەرپا بووەو تائیٚستا ئاشکرا نییە کە ئەم شۆرِشە بەرەو کوردستانی تورکیا درزە دەکات یا نەخیٚر، بەلاٚم

(3) وەك ستادی ئەرتەشی ئیٚران لە کاتیخۆیدا ئاشکرای کرد کە قازی لەکاتی هاتنەوەی لە باکۆ دوو ماشینی چاپ و شەش تەن کاغەزی رۆژنامەی بۆ کوردستان هاوردووە ؟,' أیغلتنیش باسی 1200 تفەنگی برِنۆدەکات کە دواتر رِووسەکان رِەوانەی مەهابادیان کردووە, بەهەر حالٚ پشتگیری شورەوی بۆ جولاٚنەوینەتوایەتیەکەی کورد زۆر سنووردار بوو و بە هیچ جۆریٚك نەگەیشتە رادەی ناردنی چەکی قورس و بەستنی پەیمان هاوبەش و بەلٚیٚنیٚکی رِەسمی لیٚ سەوز نەبوو. برِوانە کوهستان, 30 مهرماە 1324" ایغلتن,س.پ,ل107–108.

(1) ئەمین, حکومەتی کوردستان, ل ل80,90–93.

(2) وەرگیراوە لە: دهقان,س.پ, ل717–718.

تورکەکان هێزێکی زۆریان لەسەر سنور مۆڵ داوەو لەحاڵەتی ئامادەییدان، بارودۆخ لەو ناوچانە زۆر دژوارە))[3].

(3) **کوهستان**,28 **آبان** 1324.

www.pertwk.com

باسی یەکەم:
دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان‌و بەرچاوترین دەستکەوتەکانی

ئاشکرایە کەجولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکۆتایی هاتنی جەنگی دووەمی جیهانی وەرچەرخانێکی گەورەی بەخۆوە دی‌و پێی نایە قۆناغێکی گرنگ‌و مێژوویی نوێوە، بەچەشنێك لەسەرئاستی جیهانی‌و ئێرانی‌و نێوخۆیی هەل‌ومەرجی لەباری بۆلواو زەمینەو دەرفەتێکی شیاوی هاتەپێش کەبتوانێت دەسەلاتی سیاسی بگرێتە دەست‌و بەدامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان کەلەسەرچاوە مێژووییەکاندا زیاتر بە کۆماری مەهاباد ناو دەبرێت [1] لاپەرەیەکی پرشنگدارە لەمێژووی هاوچەرخی گەلی کورد بەگشتی‌و، لەمێژووی جولانەوەکە بەتایبەتی تۆمار بکات.

لەرووی جیهانییەوە، کۆتایهاتنی جەنگ ئاکامی گرنگ‌و هەمەلایەنەی لێکەوتەوە، سەرکەوتنی بەرەی دیموکراتیخوازی‌و رووخاندنی رژێمە فاشیستە توتالیتێرەکانی وەك: ئەڵەمانیا، ئیتالیا‌و یابان، پاشەکشەی دەوڵەتە سەرمایەدارە کۆلۆنیالیستەکانی وەك فەرەنساو بەریتانیا‌و لاوازبوونیان بەرامبەر پەرەگرتنی خەباتی ئازادیخوازی‌و نیشتمانی گەلانی ژێر دەستەو بەدەستهێنانی دەرفەتی بەدیهێنانی سەربەخۆیی سیاسیان، دەرکەوتنی یەکێتی شورەوی وەك زلهێزێکی بەتوانا خاوەن بەرژەوەندی‌و ئایدۆلۆژییەتی تایبەتی خۆی بەچەشنێك تا دەهات کێشی لەسەر سیاسەتی نێودەوڵەتی زیاتر دەبوو، بەهێزبوونی جولانەوە دیموکراتی‌و سۆسیالیستەکان لەئەوروپا‌و رێگە خۆش بوون بۆ هەندێکیان تا دەسەلاتی سیاسی بگرنە دەست بەتایبەتی لەرۆژهەلاتی ئەوروپا، هەموو ئەمانە کاریگەری خۆیان هەبوو لەسەر ولاتەکانی رۆژهەلاتی ناوەراست بەتایبەتی‌ولاتە داگیرکەرەکانی کوردستانی دابەشکراو لەپێش هەمووشیانەوە ئێران کەلەسۆنگەی گرنگی شوێنی ستراتیژی‌و ئابوری‌و هاوسێیەتی یەکێتی شورەوییەوە زیاتر ببووە جێی بایەخ‌و ململانێی زلهێزەکانی وەك ئەمەریکاو شورەوی‌و بەریتانیا [2]، ئەوەش ئاسەوارێکی زۆری لەسەر رووداوە سیاسییەکانی ناوخۆی ئەم ولاتە هەبوو، بەجۆرێك ریزبەندییەکی لەنێوان هێزە راسترەوەکان، بەدەسەلاتی حوکمرانیشەوە، لەگەڵ هێزە دیموکراتخوازەکانی سەرتاسەری‌و جولانەوەی ئازادیخوازەکانی نەتەوە

---

(1) وێڕای ئەوەی ناوی (کۆماری میللی کوردستان) زیاتر لەبلاوکراوەکان‌و دکۆمێنتەکانی کۆماردا بەکار هێنراوە، چەند ناوێکی دیکە یوەك (دەوڵەتی جمهوری کوردستان)، (جمهوری خودموختاری کوردستان)و (کۆماری کوردی لەمەهاباد)و(حکومەتی کوردستان)، (کۆماری میللی مەهاباد)، (کۆماری کوردستان)لەدکۆمینتەکانی کۆمارو ئەو سەرچاوانەی کەلەسەر ئەم ئزموونە مێژووییە ئاخاوتوون بەکارهێنراون، زۆربەی جاریش بۆ کورتکردنەوەی لەبەر ئەوەی شاری مەهاباد پایتەختی ئەم دەسەلاتە کوردییە بوو، تەنیا بەزاراوەی (کۆماری مەهاباد) ئاماژەی پێ دەکرێت.

ملا عزت، محمود، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دکۆمینت، بەرگی یەکەم، سوید، 1992"کۆماری میللی مەهاباد" ایغلتن، س پ، قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل54"ئەمین، حکومەتی کوردستان" Roosevelt,op.cit.

(2) ۆ زیاتر:

Kunihalm,B. the origin of the cold war in the neer Easti Greet power conflict md diplowacy in Iran., Turky,and Greece, princeten Univer Sity prees ,1980; Rubin, B.the Great powen in the Middle East,1941-1947; the Rood to the cold war, Frank cass,landon,1980.

www.pertwk.com

نەفارسەکانی ئێران پەیدا بوو، کەهەریەکە لەم هێزانە لەدەوری یەکێك لەجەمسەرێکی ململانیٚ کە گرد بوونەوە[(1)].

لەراستیدا رێکخراوە دیموکراتییە ئێرانییەکان لەم قۆناغەدا ببوونە هێزێکی حیساب بۆ کراوو کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر رووداوە سیاسیەکان هەبوو ، حیزبی تودەی ئێران کە ئەو کاتە هێزە دیموکراتو چەپەکانی لەریزەکانی خۆیدا کۆکردبوونەوە، لەناو شارە پیشەسازییەکانی کرماشان، ئابادان، سەفەهان، ناوچەکانی گەیلانو مازندەران لەباکوری ولاتدا رێکخراوی بەهێزی هەبوون، وەك پێشرەوی ئۆپۆزسیۆنێکی دیموکرات سەنگەری لەهێزە راسترەوەکانو حکومەتی ئێرانی گرتبوو هەنگاوی بۆ خولقاندنی کەشو هەوایەکی شۆرشگێرانە دەدا.

سەرکەوتنی جولانەوەی ئازادیخوازانەی گەلی ئازەر لەئێرانو کۆنترۆلکردنی هەرێمی ئازەربایجانی رۆژهەلات بەشاری تەورێزی پایتەختیشەوە لەلایەن فیداییەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان، خۆ بەدەستەوەدانی هێزەکانی لەشکری شاهەنشاهی بەفەرماندەیی (سەرتیپ درەخشانی)و داگیرکردنی تەواوی پۆستو دامو دەزگاتکانی حکومەت لەلایەن هێزەکانی دیموکرات، دامەزراندنی (ئەنجومەنی میللی ئازەربایجان)و راگەیاندنی حکومەتی میللی ئازەربایجان، لەو 12ی کانونی دووەمی 1945دا[(2)]، ئەوانە گشتی رووداوی هەژێنەر بوون بۆ گەلی کوردو رابەرانی جولانەوەی نەتەوایەتییەکەی، کەلەلایەکەوە خۆیان بەهاوخەباتی ئازەرییەکان دژی دەسەلاتی ناوەندی دەزانیو لەلایەکی تریشەوە دەترسان لەلایەن ئەم دەسەلاتە نوێیەوە قوت بدرێن، چونکە هەروەك لە پێشدا ئاماژەمان بۆ کردووە بەشێکی گەورەی باکوری کوردستانی ئێران بەئەنقەست لەلایەن رژێمی رەزاشاوە لەرووی ئیدارییەوە بەئازەربایجانەوە لکێنرابوو[(3)].

سەبارەت هەلو مەرجی نێوخۆیش، وەك دەزانرێت بۆیەکەم جار بوو رێکخراوێکی سیاسی وەك ح.د.ك رابەرایەتی جولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بگرێتە دەست. بەجۆرێك بتوانێت تەواوی هێزو بالە جیاوازەکانی بزووتنەوەی کوردایەتی لەئامێز بگرێتو تەواوی چینو توێژەکانی کۆمەلگای کوردەواری دوور لەرقەبەرایەتی عەشیرەتیو جودا لەکینەی مەزهەبیو ناسیونالیستی گۆشەگیرانە لەژێر ئالای خۆیو لەدەوری پرۆگرامێکی دیاریکراوو پێشکەوتووخوازانە کۆبکاتەوە. حیزبی دیموکراتی کوردستان زادەی خەباتو تێکۆشانی جەماوەری ستەمدیدەی کوردستانی ئێران بوو، ئەوانەی بەدرێژایی

---

(1) البکاء،س پ، ل194

(2) اوری، س. پ، ل271. " الجبراني امل عباس جبر، الاذربيجانيونو دورهم السياسي في ايران، رسالە ماجستير غير منشوره، كليه التربيه، جامعه المستنصريه،1997،ص ص140ـ182.

(3) رۆژنامەی (داریا) لەیەکێك لەژمارەکانیدا نوسیویە:" ئەمرۆ مەسەلەی کوردستان لەئێران خۆی سەپاندووە، دوای ئەوەی لەئازەربایجان حکومەتی دیموکرات بەرقەرار بوو کوردەکانیش لەپێناوی خود موختاریدا دەستیان بەچالاکی کرد، ئەم جولانەوەیەی کوردەکان پەیوەستی تەواوی بە ئازەربایجانەوە هەیە، چونکە داوا لەوان کرابوو کەسەر بەحکومەتی تەبرێزبن، ئەوانیش پێیان وابوو گەر لەتاران دابپچرێن چاکترە خود موختاری بۆ خۆیان رابگەیەنن" بڕوانە: داریا، تهران، 24 فروردوین 1325.

www.pertwk.com

ساڵەكانی جەنگی دووەمی جیهان چ لەرووی خەباتی چەكدارییەوە، یاخود لەرێگای كاری رێكخراوەیی و سیاسییەوە دژی دامو دەزگا سەركوتكەرەكانی حكومەتی ئێرانی تێكۆشابوون و خۆیان تاقی كردبۆوە.

لەراستیدا ح.د.ك لەكوردستانی ئێراندا بەتایبەتی لەموكریان خاوەن پایەو نفوزێكی بەهێز بوو، هەر بە ماوەیەكی كەم پاش دروست بوونی لەسەر داروپەردووی كۆمەڵەی (ژ.ك) شێلگیرانە كەوتبووە نواندنی چالاكی سیاسی و رۆشنبیرو خاوەن هێزێكی چەكداری رێكخراو بوو، سەركەوتووانە سەرۆكاری بەرێوەبردنی كاروباری هەرێمەكەی دەكرد بەجۆرێك دەسەڵاتی ناوەندی لەم رووەوە شوێنێكی بۆ نەمابۆوە، قازی محەمەد رابەری حیزبی رۆڵێكی یەكجار سەرەكی و كاریگەری هەبوو لەپێگەیشتنی هەل‌ومەرجی نێوخۆدا، بەجۆرێك رۆڵی كارێزمای یاری دەكرد هەر بۆیە لەسایەی ح.د.ك دا بیری ئازادیخوازی و گیانی كوردایەتی لەو هەرێمەداو لەو قۆناغە مێژووییە نوێیەدا گەیشتبووە پۆپە. شایەنی باسە گەیشتنی بارزانییەكان و هاوەڵانی هێندەی تر مەسەلەكەی بەقازانجی جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی كگورد لەئێراندا ئاراستە كرد [(1)].

ئەو راستیە مێژووییەی كەنابێت لەبیر بكرێت ئەوەیە كەپێدرتنی دەسەڵاتدارانی تاران و رژیمەكەی محەمەد رەزاشای پەهلەوی لەسەر هەمان سیاسەتی باوكی سەبارەت بەراوەدوونان و سەركوتكردنی ئازادیخوازانی ئێرانی بەگشتی و بەگژاچوونەوەی داواكارییە رەواكانی نەتەوە نەفارسەكانی ئێران و لەپێش هەموویانەوە گەلی كورد بەتایبەتی، رۆڵێكی سەرەكی و فاكتەرێكی سەلبی گەورە دەبینێت لەشێواندن و تەقینەوەی بارودۆخەكەی وڵات. لەم رووەوە هێشتا ئاگری جەنگی دووەمی جیهانی بەتەواوی دانەمركابوو كەحكومەتی ئێرانی هێرشی بەربڵاوی بۆ سەر ئازادیخوازان دەستپێكرد، لەحوزەیرانی ساڵی 1945دا دەسەڵاتی سەربازی و حاڵەتی نائاسایی لەشارەكانی ئەسفەهان و تاران راگەیەندراو فەرمانی داخستنی زیاتر لە 40 رۆژنامەی ئازادیخوازی و ژمارەیەكی زۆری یانەو ناوەندە رۆشنبیرییەكان و هەڵوەشاندنەوەی سەندیكاو رێكخراوە پیشەییەكان درا، خەڵكانێكی ئازادیخواز لەشارەكان و ریزەكانی سوپادا دەست بەسەر كران و بۆ زیندانە تاریكەكان راپێچ كران. ژاندارم لەزۆربەی بۆنەو كۆبوونەوە جەماوەرییەكاندا بەگژ هاوڵاتیاندا دەچوونەوەو رووی ئاگری تفەنگەكانیان تێدەكردن [(2)].

خۆ لەباشوورو ناوەندی كوردستانی ئێران، ئەو ناوچانەی حكومەتی تاران دەستی بەسەریاندا دەرۆی، وەك فەسڵی یەكەمدا ئاماژەمان بۆ كرد، دەسەڵاتێكی سەربازی پیرۆكراتی ئێرانی دامەزرابوو كەلەگەڵ كۆتایی هاتنی جەنگدا رۆژ بەدوای رۆژ فشاریان لەسەر خەڵكی شارەكان و عەشیرەتە نیشتمانپەروەرەكان زیاتر دەبوو، بەجۆرێك بەچەشنی كۆلۆنییەك مامەڵەیان لەتەك ناوچەكەدا كرد، ئەوانە هەموو هەوڵێك و بایەخێكیان

---

(1) (راندل) لەم بارەیەوە وتویە:" هاتنی مەلا مستەفاو هاورێكانی بۆ كوردستانی ئێران هەواڵێكی زۆر خۆش بوو بۆ كوردە نەتەوەخوازەكان و بەرێوەبەرایەتییە ساواكەیان لەمەهاباد.. وەك دیارییەكی یەزدانی بوو چونكە ئەم بەرێوەبەرایەتییە جگە لەلایەنگری خەڵكی مەهابادو هەندێ رۆڵەی عەشیرەتەكانی كورد لەكوردستانی ئێران، خاوەن سوپایەكی كارامە نەبوو لەرووی سەربازییەوە هەژار بوو..:"
راندل، موناثان، امە فی شقاق، دروب كردستان كما سلكتها، ترجمە: فادی حمو، الطبعة الاولی، دار النهار، بیروت ـ لبنان، 1997،ص 226 .

(2) البكاء، س.پ، ل196–197.

ئەوەبوو بنکەو بارەگا سەربازییەکان لەم ناوچانەدا بەهێزکەن‌و سیخوڕەکانیان بڵاوبکەنەوە تا ڕێگا لەو شەپۆلە ئازادیخوازی‌و نەتەوەییە بگرن کەلەهەرێمی موکریانی باکوریانەوە قوڵپی دەدا.

حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێرانچ لەساڵانی جەنگی دووەمی جیهان چ دوای کۆتایی هاتنیشی گاڵتەیان بەمەسەلەی نەتەوایەتی کورد دەهات‌و ئامادە نەبوون کەمترین ماف بۆ گەلی کورد لەئێران بسەلمێنن، کاتێك پێش تەواوبوونی جەنگ قازی محەمەدو ژمارەیەك لەگەورەپیاوانی کورد چونە تاران‌و چاویان بەشاو دەسەڵاتدارانی ئێران کەوت‌و داوای چاکسازی دۆخی شێواوی کوردستان‌و بایەخدان بەباری تەندروستی‌و رۆشنبیری گەلی کوردیان لێکردن هەرگوێشیان لیٚ نەگرتن، وەك قازی دواتر ئاشکرای کرد:" لەپێش دا کاربەدەستانی ئێران بێجگە لەوەی جوابیان نەداینەوە شوخیشیان بەداوای ئێمە کردو ناچار بوین حکومەتی میللیمان دامەزراندو هێزی خۆمان لەبەرامبەر ئەواندا تاقی کردەوە" [1].

لەلایەکی ترەوە جگە لەو پەلامارو کوشت‌و بڕەی فەرمانڕەوایانی ئێرانی‌و فەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهی لەکوردستان دەرهەق بەگەلی کورد ئەنجامیان دەدا، بیٚ لیاقەتی‌و گەندەڵی دەزگا بەڕێوەبەرایەتییەکانی دەسەڵاتی ناوەندی لەکوردستان‌و دواکەوتوویی لەهەموو روویەکەوە جێگەی رەخنەو بێزاری خەڵکی کوردستان بوو، ئەم حاڵەتە زیاتر خەڵکەکەی هاندەدا کەبیر لە دامەزراندنی دەسەڵاتێکی خۆ جیٚ بکەنەوە کەئەلتەرناتیفی دام‌و دەزگا گەندەڵەکانی حکومەت بێت پاش ئەوەی گەیشتبوونە ئەو باوەڕەی کە دەزگاکانی حکومەت بەئەنقەست‌و بۆ شێواندنی زیاتری بارودۆخەکەی کوردستان وا مامەڵە لەگەڵ ناوچەکەدا دەکەن. (احمد کمانگر) کە بۆخۆی کارمەندێکی حکومەتی ئێران‌و وەکیلی پایەی أی دادگای شاری سنە بوو، لەئایاری ساڵی 1945واتە 7 مانگ پێش دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، لەتەلەگرافێکیدا ئەوەی پێشنیاری دەوڵەت کردبوو کەمادامەکی دەزگاکانی حکومەت لەتواناییاندا نییە بەکارامەیی کاروبارەکانی ناوچەکە راپەڕێنن، چی دەبێت ئەگەر حکومەت (استقلال ناقص / واتە خودموختاری) بەخەڵکی کوردستان بدات تا بۆ خۆیان بەکاروباری خۆیاندا رابگەن" [2].

دروست مانگێك پێش بەدەستەوە گرتنی دەسەڵاتی سیاسی لەلایەن ح.د.ك و دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەمەهاباد، هەفتەنامەی کوهستان لەچەند ژمارەیەکیدا بەدرێژی باسی شێواوی بارودۆخی ئابوری کوردستانی کردووەو بەرپرسیارییەکەی خستۆتە ملی دەزگا گەندەڵ‌و ناکارامەکانی حکومەت، ئەوانەی نەلەکوردستان‌و نەلەتاران ئامادەنین کارێك بۆ خەڵکی کورد راپەڕێنن‌و وەڵامی داخوازییەکانیان بدەنەوە، بەتایبەتی وەڵام نەدانەوەی توتنەوانەکانی مەهاباد لەتاران‌و بێبەشکردنیان لەهەموو حەق‌و دەسترەنجێکیان، کوهستان نوسیویە:" دوای ئەوەی خەڵکی لەتارانەوە بەدەستی خاڵی دەگەرێنەوە مەهاباد، دێنە سەر ئەو باوەڕەی کە دەسەڵاتدارانی ناوەند مەهابادیان پشت گویٚ خستووەو ئامادەنین لەرێی یاساییەوە کار ئاسانییەکیان بۆ بکەن‌و ناراستەوخۆ پێیان دەڵێن:" بابە ئێمە ناتوانین بریارتان بۆ بدەین برۆن خۆتان چۆنتان پیٚ خۆشە وابکەن، ئەو کاتەش خەڵکی وەپەی کاری خۆیان دەکەون‌و خودموختاری بەشێك لەکوردستان لەپاڵ ئازەربایجان دا رادەگەیەنرێت[3] هەروەها لەژمارەیەکی دیدا نوسیویە:" ئایا ئەم پشتگویٚ خستنەی دەوڵەت بۆ راپەراندنی کارەکانی خەڵکی کوردستان بەئەنقەست نییە؟ ئایا ئەمە مانای ئەوە نییە هەمان ئەزموونی ئازەربایجان لەکوردستاندا نەوپابێت" [4] هەر خودی قازی محەمەد دواتر بەئاشکرا ئاماژەی بەم لایەنەدا کەوتی:" ئەگەر ئێمە ئەمرۆ پێدائەگرین لەسەر داوای ئوتونومییەکی جوزئی

(1) رۆژنامەی کوردستان، 8ی گەلاوێژی 1325" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل238-239.
(2) کوهستان، 7 خرداد 1324.
(3) هـ.س، 3 دیماه 1324.
(4) هـ.س، 17 دیماه 1324.

بۆ وڵاتەکەمان، گوناحی حکومەتی ناوەندییە کەهیچی نەکردووە بۆ باشکردنی وەزعی ئێمە، ئێمە بەراستی حەز دەکەین ڕێگەی پێشکەوتن بگرین، ئێمە حەز ناکەین لاسایی ئەمەریکاو رووسیا بکەینەوە بەڵام ئەوەش رەت دەکەینەوە کە وەك ئاژەڵی وڵاتانی شارستانی بژین"(□).

لەپاڵ رەتکردنەوەی دەسەڵاتدارانی تاران بۆ سەلماندنی کەمترین مافی نەتەوایەتی کوردو بێ لیاقەتی دەزگاکانی حکومەتی ناوەندی لەدۆزینەوەی ڕێگاچارەی گونجاو بۆ دۆخە شێواوەکەی کوردستانو قەیرانە ئیدارییەکەی، تەوژمی بیسری ئازادیخوازانەو بڕوا بەمافی گەلان بۆ بڕیاردانی چارەنووسیانو دیاریکردنی جۆری دەسەڵاتو شێوازی بەڕێوەبردنیان. ئەو پرەنسیپانەی کەناوەرۆکی پەیمانی ئەتلانتیك، کەهاوپەیمانەکان بەدرێژایی جەنگ بەگوێی میللەتانی ژێر دەستو چەسواوەیان دەدا، ئەو تەوژمە دوای کۆتایی هاتنی جەنگ تا دەهات لەکوردستاندا پەرەی دەسەند، بەتایبەتی لەهەرێمی موکریاندا کەخەڵکی ئامادە نەبوون بەرداری ئەو ئازادییە بن کە بەدرێژایی سالانی جەنگ خەباتیان بۆ کردووەو لەدوای رووخانی رژێمی رەزاشالەم ناوچەیەدا بەدەستیان هێناوە، ئامادە نەبوون بچنەوە بن دەستی رژێمێك کەبەئاگرو ئاسن وەڵامی سادەترین داواکارییەکانیان بداتەوە. وەك دواتر رۆژنامەی (کوردستان) ئاماژەی بۆدا، هیچ قوەتو قودرەتێك ناتوانێ لەدنیای دیموکراسی فیعلی دا ئێمە بێنێتەوە ژێر یوغی ئەسارەتو بەندەگی چون ئەو حەقە ئەورۆ ئێمە بەدەستمان هێناوە رۆحیو مەشنوری ئەتلانتیكو موعاهەداتی موتەفقینە"(□).

هەر پێش دامەزراندنی کۆمار بەماوەیەك یەکێك بەناوی (قصلانی حیوا) نامەیەکی دوورودرێژی بۆ سەرنوسەری هەفتەنامەی کوهستان لەتاران ناردووەو گلەیی ئەوەی لێدەکات کەلەوتارێکیدا مەسەلەی کوردی تەنیا بەقەیرانە ئابورییەکەی کوردستانەوە بەستۆتەوە، ئاغای حیوا دەڵێت:" بادەسەڵاتدارانی تارانێ باش بزانن کەمەسەلەی کورد لەئێران برنجو قەندو چانییە، بەڵکو خەباتە لەپێناوی ئازادیو سەربەخۆییدا.. میللەتی کورد کەچەند ساڵە لەژێر ستەمو ئەشکەندەدا دەناڵێنێت، ئەورۆ کەچرای ئازادیو دیموکراتی هەڵکراوەو سەراسەری جیهانی گرتۆتەوە، میللەتی بەشخوراوی کورد خوازیاری ئازادیو سەربەخۆیی خۆیەتی.."(□).

بەم شێوەیە جولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران بەکۆتایهاتنی جەنگی دووەمی جیهانی خۆی لەبەردەم دوریانێکی سەختو دژواردا دیتەوە، یان پاشەکشەو خۆبەدەستەوەدان بێ بەرامبەر بەرژێمی سەرکوتکەری پەهلەویو لایەنگرانی لەدەوڵەتە زلهێزەکانی ئەمەریکاو بەریتانیا، هەروەها پشتکردنە خواستو دەستکەوتەکانی جەماوەری ئازادیخوازی کوردو خۆ گێلکردن لەبزاڤی دیموکراتیخوازی سەرتاسەری ئێرانی، یاخود هەنگاو هەڵهێنان بۆ پێشەوەو تێکۆشان لەپێناوی بەدیهێنانی ئامانجەکانی جولانەوەکەو سەنگەرگرتن لەدەسەڵاتی ناوەندیو گۆڕینی بەشێکی کوردستانی ئێران بۆ قەڵایەکی ئازادیخوازیو جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێرانی، لەراستیدا زەرورەتی مێژوویی جولانەوەکەو دڵسۆزیو لەخۆ بردوویی رابەرانی لەسەرویانەوە قازی محەمەد وای لێکردن کەلەو سوێندەی پێشتر بەئالای

(□) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل 234.

(□) رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 24/3ی بەفرانباری 1325 بەرامبەر 15ی کانونی دووەمی 1946" ئەمین، هـ.س، ل207

(□)کوهستان، شمارە 41، 17 دی ماە، 1324.

کوردستان خواردبوویان پەشیمان نەبنەوە، هەر بۆیە بەئازایەتییەوە ڕێگای دووەمیان هەڵبژاردو بڕیاریاندا بۆ ڕزگاری گەلی کورد ئەو دەرفەتە بقۆزنەوە کەهاتۆتە پێشیان، وەك قازی وتەنی:"پیاوانێکی بەبیرو هۆش و بەشەرەف کەزۆر لەمێژ بو خوێناوی دڵی خۆیان دەخواردەوە بۆ زەلیلی ئەو میللەتە دوکەڵ لەدەروونیان دەهاتە دەری زور زو تەشخیصیان دا کەوەختی کارەو لەو فرصەتەدەبی بەهرە وەربگیری و ئەوەتە تەواو ئەو ڕۆژە بە کەپشتاو پشتمان چاوەڕوانی بون"().

ئەوە بوو لەپێش نیوەڕۆی ڕۆژی 2ی ڕێبەندانی 22/1324 کانوونی دووەمی 1946 () ،لەمەیدانی چوارچرا شاری مەهاباد، بەئامادەبوونی زۆربەی کادرەکانی ح.د.ك و جەماوەرێکی زۆری شارو نوێنەری ناوچەکان و عەشریەتە کوردەکان هەر لەماکۆوە هەتا سەقزو سەردەشت کەپێشتر بانگهێشت کرابوون، ئاهەنگی مەراسیمی ڕاگەیاندنی کۆماری میللی کوردستان دەستی پێکرد. دوای پرشینی سروودی نەتەوەیی "ئەی ڕەقیب هەرماوە قەومی کورد زمان" و هەڵکردنی ئالآی نەتەوەیی کورد کەلەسێ ڕەنگی کوردستان کەلەسور، سپی و سەوز پێکهاتبوو کەلەناوەڕاستیدا نیوەڕۆژیچك کەدوو گوڵە گەنمی بەدەوردا هاتونە خوارو قەڵەمێکیش لەپشتەوەی چەقێنرابوو()، لەناو جۆش و خرۆش و چەپڵەو بەختەوەری جەماوەردا، گەورە پیاوانی کوردو سەرانی ح.د.ك دەستیان بەوتار خوێندنەوە کرد().

سەرەتا قازی محەمەد ڕابەری حیزب وتارێکی مێژوویی گرنگی خوێندەوە کەتیایدا باسی لاپەڕە پرشنگدارەکانی مێژوویی نەتەوەیی کوردو حکومەت و دەسەڵاتە کوردییە دێرینەکان کرد، ئینجا کەوتە سی کردنەوەی شروشتی حەقخوازانەی ئامانجە ئازادیخوازەکانی گکەای کوردو ئاکاری سەرکوتکەرانەی ڕژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان بەتایبەتی ڕژیچمی ڕەزاشا پەهلەوی، دواتر باسی چۆنیەتی دامەزراندنی ح.د.ك کردو دەستکەوتە ڕۆشنبیرو لایەنگرییە جەماوەرییە کەلەماوەیەکی کەمی دوای دامەزراندنییەوە بەدەستی هێناوە خستە ڕوو. ئینجا ڕووی کردە خەڵکەکەو بەم چەند دێڕە گرتنە دەستی دەسەڵاتی سیاسی هەرێمەکەی ڕاگەیاند:" میللەتی کورد هەزاران سەدو بەرهەڵستی سەخت و سەهەندەی لەڕیدابو دەستەو دایرەی دیکتاتۆری بێ وچان کارشکینی ئیمەیان دەکردو لەهیچ نامەردییەك ڕانەدەوەستان، ئیختیلافاتی عەشایر بو داخلیش ئیشکالاتیکی گەورە بو بو ئێمە، ئەمما ئەوانە هیچکامیان نەیان توانی پیش بەشێمە بگرن بەدلیکی بەهیز پایەداریمان کردو ئیدامەمان بەفەعالییەتی خۆمان دا تا ئازادی و ئیستقلالی نەتەوەی کوردمان بەدەست هینا..ئەورو لەنومایندەکانی تەواوی نەواحی و نوقاطی کوردستان بی ریعایەتی طەبەقات

()ڕۆژنامەی کوردستان، ژمارە11، 17ی ڕێبەندانی 1325،ئەمین ، حکومەتی کوردستان، ل107

() هەندێك سەرچاوە بەتایبەتی بێگانەکان ڕۆژی ڕاگەیاندنی کۆماریان لەمێژووی هەڵەدا نوسیوەکە بۆ نمونە: ژیگالینا 24ی کانوونی دووەمی 1945و، اوری 15ی کانونی یەکەمی 1945و،1946و، الصمد لە 15ی کانونی یەکەمی 1945و، مەنگوڕی لە 26ی کانونی یەکەمی 1945 یان بەمێژووی دامەزراندنی کۆمار داناوە.

ژیگالینا ، تولگائیڤانوڤا، کۆماری مەهاباد: کانوونی دووەمی 1945 ـ تەشرینی یەکەمی 1946، وەرگێڕانی لەڕوسیەوە: سەیوان عەلی ڕەزا، گۆڤاری پەیف، ژمارە 9، ساڵی 3، کانونی دووەمی 1989" اوری، س.پ، جلددوم، ل287" الصمد، س.پ، ل 113" مەنگوڕی، س.پ،ل72.

() مەنگوڕی دوای ئەوەی هەندێك ڕەخنە لەلایەنی هونەرییەوە لەئالآی کوردستانی ئازاد دەگرێت دەڵێت:" دروشمەکانی بنی اومیەو خلفای ڕاشدین و محمد . چەپەیوەدێکی بەسەر دروشمی ئازادی کوردەووە هەیە"، لەهەمان کاتدا سلوپی دەڵێت:" کە ئەو ئالآیەی لەمەهابادا هەڵکرا هەمان ئالآی (جمعیت تشکیلات اجتماعی) کوردی بوو کە لەساڵی 1919دا لە ئەستەمبوڵ دامەزراوە"بڕوانەمەنگوڕی، س.پ، ل116" سلوپی، س.پ، ل 233.

()بلوریان، س.پ، ل62–63.

www.pertwk.com

ئەعەم لەئاغاو رەعییەت‌و، گەورەو چوك، كۆبونەوەو یەكدل‌و یەكزمان هاواری دیموكراسی دەكەن‌و بەریی دیموكرات دا دەرون قودرەت‌و قوەتی دیموكرات نیشان دەدەن" (□).

لەراستیدا ناوەرۆكی گشتی وتارەكانی تری مەراسیمەكەی 22ی كانونی دووەم باسكردنی سەروەرییەكانی گەلی كوردو، هێرش كردنە سەر رژێمی رەزاشاو، ئاماژە بەخۆفرۆشەكانی كوردو، ستایشی قۆناغی ئازادی‌و حیزبی دیموكرات بوو، وتاربێژەكان بەدروشمی (بژی كوردو كوردستانی گەورە)، (بژی حیزبی دیموكراتی كوردستان)و (بژی رەئیس جمهوری كوردستان جەنابی قاضی محمد) كۆتاییان بەوتارەكانیان دەهێنا، لەناو وتاردەرەكاندا دووخانمی مامۆستایان تێدابوو بەناوی (یای ویلمەی صیادیان)و(یای خدیجەی حیدەری)، ئەم دووانە لەقسەكانیاندا باسی یەكسانی ژن‌و پیاوی كوردو پێویستی گرێدانی خەباتی هەردوولا لەپێناوی پاراستنی كوردستان‌و ئەو ئەزموونە مێژووییەی هاتۆتە دی، هەروەها پشتگیری خۆیان‌و هەموو خوشكان‌و دایكانی نیشتمانیان بۆ كۆماری كوردستان راگەیاند(□).

دوای تەواوبوونی وتارەكان، لەهەلای خوێندنەوەی سروودی خوێندكارانی كچ‌و كوری قوتابخانە كان‌و شیعرە ئاگرینەكانی جووتە شاعیر میللی (هەژارو هێمن*دا، قازی محەمەد سوێندی سەرۆكایەتی بەئالاو نەخشەی كوردستان‌و قورئان خواردو وتی:" ئەمن بەخودا، بەكەلامی عەظیمی خودا، بەنیشتمان، بەشەرافەتی میللی كورد، بەئالای موقەدەسی كوردستان، سوێند دەخوم كەتائاخر هەناسەی ژیانم‌و رژاندنی ئاخر تنوكی خوێنم بەگیان‌و بەمال لەریی راگرتنی سەربەخویی وبەرزكردنەوەی ئالای كوردستاندا تی بكوشم‌و نیبەت بەرەئیس جمهوری كوردستان‌و یەكیەتی كوردو ازەربایجان موطیع‌و وەفاداربم" (□).

بەم شێوەیە پاش مەراسیمی راگەیاندنی كۆمارە سوێندخواردنی قازی محەمەد، دەستە دەستە سەرانی خێلەكان‌و خەلكی شارو دێهاتەكان‌و تەواوی كۆمیتەكانی حیزبی بەمەبەستی نیشاندانی دلسۆزیان بۆ كۆمارو گوێڕایەلی‌و دانپیانیان بۆ سەرۆكەكەی سەردانی بنكەی ح.د.ك یان كردو لەم رۆژەوە نازناوی (پێشەوای معظم)یان بەقازی رەوابینی (□)،

لێرەدا پێویستە راستیەك بووترێت ئەویش ئەوەیە كە پرۆسەی كۆتایهێنانی دەسەلاتی ناوەندی‌و راگەیاندنی كۆمارو بەدەستەوە گرتنی دەسەلاتی سیاسی هەرێمەكە لەلایەن ح.د.ك ەوە بێ خوێن رشتن سەری گرت، چونكە لە مێژ بوو لەناوچەكەدا هێزێكی وانەمابو بەرجەستەی دەسەلاتی ناوەندی بكات.سەبارەت بەپڕكردنەوەی بۆشاییە ئیدارییەكەو راپەراندن‌و بەرێوەبردنی كاروبارەكانی هەرێمەكە كۆمیتەی ناوەندی ح.د.ك چەند كۆبوونەوەیەكی سازداو لەئاكامدا بریاری پێكهێنانی حكومەتێكی دا لەژێر ناونیشانی ((هیئت رئیسەی میللی)) (□)،بەسەرۆكایەتی حاجی بابە شێخ، راگەیاندنی ئەم هەیئەتەو ناوی

(□)رۆژنامەی كوردستا، ژمارە11، 17ی رێبەندانی 1324" ئەمین، حكومەتی كوردستان، ل.108

(□)رۆژنامەی كوردستا، ژمارە 13، 22ی رێبەندانی 1324 بەرامبەر 11ی شوباتی 1 .

(□)بلوریان، س.پ ، ل63 .

(□)پشدەری، عبدالله احمد رسول، یادداشتەكانم، بەشی یەكەم، بەغدا، 1992،ص54.

(□)هەندێك سەرچاوە كەپشتیان راستەوخۆ بەایغلتن بەستووە لەكاتی لەناوبردنی وەزیرو پۆستەكانی حكومەتی كوردستاندا، عەبدولرەحمانی ئیلغانی زادە بەوەزیری كاروباری دەرەوەدادەنێن، ئەمەش پیچەچێت یان هەلەیەك بێت لەلایەن ایغلتن كرابێت یان بەئەنقەست بۆ ئەوە دانرابێ كۆماری پێ پرۆسەیەكی جواداخوازی تاوانبار بكرێت، لەراستیدا نەحكومەتی میللی ئازەربایجان‌و نەكۆماری میللی كوردستانیان پۆستێكیان بەناوی وەزارەتی دەرەوە نەبوو، هەروەك چۆن لەپێشەوەری رایگەیاند كەلەترسی تاوانباركردن بە جیاخوازی حكومەتەكەی وەزارەتی دەرەوەیان فەرامۆشكردووە، سەرانی كۆمارمیللی كوردستانیش نەك هەر وەزیری دەرەوەیان دانەنا، بەلكو تەواوی كابینەكانی وەزیرانیان ناونا (هیئت رئیسەی میللی)، بڕوانە:
ایغلتن، س.پ، 130، جلالی پور، قاضي محمد،ل37" عیسی، س.پ، ل399.

وەزیرەکانو پۆستەکانیان لە 11ی شوباتی 1946دا بلاوکرایەوە بەم شێوەیە: محەمەد حوسێن سەیفی قازی ـ وەزیری جەنگ، محەمەد ئەمین موعینی ـ وەزیری کاروباری نێوخۆ، محەمەد ئەیوبیان ـ وەزیری لەش ساغی، عەبدولڕەحمانی ئیلغانی زادە ـ وەزیری مشاور، سمایلی ئیلغانی زادە ـ وەزیری ڕێگاوبان، ئەحمەدی ئیلاهی ـ وەزیری ئابووری، کەریمی ئەحمەدین ـ وەزیری پۆستو تەلەگراف، مستەفای داودی ـ وەزیری بازرگانی، مەناف کەریمی ـ وەزیری فەرهەنگ، مەحمودی وەلی زادە ـ وەزیری کشتو کاڵ، سەدیقی حەیدەری ـ وەزیری تەبلیغات، خەلیلی خوسرەوی ـ وەزیری کارو مەلا حوسێنی مەجدی بەوەزیری داد دانرا بوون(□).

وەك لەناوی وەزیرەکاندا دیارە نزیکەی تەواویان لەئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی ح.د.ك هەڵبژێدرابوونو نوێنەری چینە باڵاکانو بنەماڵە ناسراوەکانی شاری مەهاباد، یاخود موڵکدارە گەورەکانی دەوروبەری بوون، چ نوێنەرێکی باکوری کوردستانو شارەکانی ماکۆو خویو ورمێ یاخود ناوچەکان سەقزو سەردەشتی تێدا نەدەبینرا. کەسایەتیە ناودارەکانی ئەو ناوچانە وەك ڕەشید بەگ، عەمەر خانی شکاكو زیرۆبەگ زیاتر پێشەوا وەك ڕاوێژکار پرسو ڕای پێ دەکردن. شایەنی باسە جگە لەوەزارەتەکان چەند بەڕێوەبەرایەتییەکی تریش دامەزران لەوانە ئیدارەی دارایی کوردستان بەسەرۆکایەتی ئەحمەدی علیو ئیدارەی کوللی ئەوقاف کوردستان بەسەرۆکایەتی محەمەدی لاهیجانی (□).

بەم چەشنە کۆماری میللی کوردستان وەك حکومەتێکی دیفاکتۆ دەسەڵاتی خۆی لە هەرێمی موکریاندا، هەر لەمیاندوو ئاوەوە تا نزیك سەقزو سەردەشت دامەزراند(□) ،ئەو ناوچەیەی کە د. قاسملو بە 3/1یو ژیگالینا بە 4/1ی خاکی کوردستانی ئێرانیان لەقەڵەم داوە (□)، ئاڵای کوردستان لەهەموو ئەو ناوچانەدا لەشوێنی ئاڵای ئێرانی هەڵکران. لەراستیدا دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی بەم جۆرە بەدیهاتنی یەکەمین ئامانجەکانی جوڵانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد بوو لەئێرانو دەستکەوتێکی سیاسیو نەتەوەیی مەزن بوو بۆ ح.د.ك کەجوڵانەوەکەی لە قاوغە تەسکەکەی دەرهێناو گواستیەوە بۆ پلەو قۆناغێکی نوێ، هەروەك باڤیج دەڵێت:" کوردستانی ئێرانی بەمۆرێکی تایبەتو قوڵ نیشانە کرد کەتائێستا کە ئەو نیشانەو تایبەتمەندیانەی مەهاباد خولقێنەری روخساری چەسپیووی سیاسیو کۆمەڵایەتی ئەم پارچەیەی کوردستانە"(□).

(□)سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، ل 281ـ282" حمدی ، س.پ، ل170" لیغلتن، س.پ، ل126ـ131" ملاعزت، کوماری میللی مەهاباد، ل102تت103.

(□) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل139" صمدی، س.پ، ل171

(□)اوری قەڵەمرلاەوی حکومەتی کوردستان بە نزیکەی 50 میل بوەدەوروبەرۆی شاری مەهاباددا لەقەڵەم دەدات، وەك ئاشکراشە ناوچەکانی ورمێو ماکۆو خوی کەهەندێ سەرچاوە بەبەشێ لە کوماریان دا ناون تا دوا رۆژەکانی تەمەنی کۆماریش مەسەلەی دەسەڵات بەسەریاندا لەنێوان حکومەتی ئازەربایجانو کۆماردا یەکالاً نەبوّوە.

اوری، س. پ، جلدوم، ل 187.

(□) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل96" ژیگالینا، کۆماری مەهاباد، ل941

(□)باڤیج، رادوڤان، جوڵانەوەی رزگاریخوازی کورد لەخەباتیدا بۆ سەربەخۆیی نەتەوایەتی و سیاسی، وەرگێڕ: محمود ملا عزت، بلاوکراوەی دەزگای ناوەندیو رۆشنبیر کۆمەڵە، چاپی دووەم، ب.ج،مارتی 1986، ل48

وێڕای ئەوەی تەمەنی کۆماری میللی کوردستان زیاتر لە11 مانگ یا وردتر بڵێین لە 330 ڕۆژی تێپەڕی نەکردو هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە کۆمەڵێ گرفتی ئابوری قورس و هەڕەشەی سیاسی و سەربازی سەخت یەخان گیر بوو، کەچی لەو ماوەکەمەدا توانی گەلێك کارو دەستکەوتی گرنگ بێنێتە دی کە زۆریان ئاواتی لەمێژینەی خەڵکی کوردستان بوون و بۆ یەکەمین جار لەژیانی نەتەوەی کورد لەئێران هاتنە دی. ئەوەش ئەگەر بۆ فاکتەرێك بگەڕێتەوە تەنیا ئەوە بوو کەسەرانی کۆمار بەو پەڕی دڵسۆزی و ماندوو نەناسییەوە هەڵدەسوڕان و کۆمەڵانی خەڵکیش بڕوایان بەقەوارە نەتەوەییەکەیان بوو ئامادەبوون لەپێناویدا بێ بەرامبەر خزمەت بکەن.

لەم رووەوە مەزنترین هەنگاو بریتی بوو لەبەرەسمی راگەیاندنی زمانی کوردی و بەکارهێنانی لەتەواوی خوێندنگاو دەزگا بەڕێوەبەرایەتیەکانی حکومەتی کوردستاندا، تەنانەت لەوتاری رۆژی هەینی مزگەوتەکانیشدا، ئەمەو بایەخدانێکی زۆر بەبوژاندنەوەی ئەدەب و مێژوو کلتورو رۆشنبیری کوردی. شایەنی باسە خودی پێشەوا لەم بوارەدا رۆڵێکی سەرەکی دەگێڕا، ناوبراو بەمەبەستی بەرپەرچدانەوەی ئەو دیدە هەڵەیەی کەنووسەرە فارسەکان لەسەر زمانی کوردی بڵاویان دەکردەوە، گوایەو زمانی کوردی زمانێکی سەربەخۆ نییە، بەڵکو دیالیکتێکی پاراوە لەزمانی فارسی، هەستا بەبڵاوکردنەوەی زنجیرە وتارێك لەژێر ناونیشانی (گنجینئه گرانبهای ادبیات کرد) بەزمانی فارسی، تیایدا باسی هەوڵەکانی حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێران دەکات بۆ لاوازکردن و ریشەکێش کردنی زمان و ئەدەبی کوردی، هەروەها چەند نمونەیەکی شیعری کوردی شاعیرە ناودارەکانی وەك: مولوی، مصباح و شێخ رەزای دابەزاندووەو نمونەی هێناوەتەوە. دواتر بیروبۆچوونی ژمارەیەك رۆژهەڵاتناسی لەسەر سەربەخۆیی زمانی کوردی هێناوەتەوە، لەوانە کوردناسی بەناوبانگ (ئۆسکارمان)، دواتر رای خۆی دەردەبرێت بەوە ی زمانی کوردی زمانێکی رەسەن و سەربەخۆیەو لەرووی ناسکی و دەوڵەمەندی زاراوەو بابەتە فۆلکلۆرییەکانیەیوە لەریزی زمانە زیندووەکانی جیهانی دادەنێت().

ئاسەواری خراپی چەند ساڵەی سیاسەتی پشت گوێخستن و لاوازکردن لەسەر دواکەوتوویی زمان و رۆشنبیری کوردی بەتەواوی لەلایەن سەرانی کۆمارەوە درکی پێدەکرا، هەر بۆیە زوو کەوتنە خۆو چەند هەنگاوێکی خێرایان لەم رووەوەنا، هەر لەپەنا وەزارەتی فەرهەنگدا کۆمسیۆنێکیان بەناوی (هیئت فەرهەنگی)یەوە دامەزراند کەدڵشادی رەسوڵی و حوسێنی زێرەنگەران سەرۆکارییان دەکرد() ،لەشاری سابلاغ 8 خوێندنگای نوێی کوڕانەو کچانەیان دامەزراند، لەشارەکانی بۆکان، شنو، نەغەدە، دیسان خوێندنگای نوێ کرانەوە، لەشاری شنۆ بۆیەکەم جار خوێندنگایەکی کچانە دامەزرا، بەتەنیا ژمارەی قوتابییەکانی شاری مەهاباد لەم قۆناغەدا گەیشتبووە 1600 قوتابی، بریارێك لەلایەن وەزارەتی فەرهەنگەوە بۆ گۆڕینی ناوی خوێندنگاکان و کردنیان بەکوردی بڵاوکرایەوە، بۆ نمونە: ناوی (مدرسه پهلوی) گۆڕدرا بۆ (مەکتەبی کرمانجی)، و بەم شێوەیە خوێندنگاکانی تر بەناوی (گەلاوێژ، پێشەوا، کوردستان) ناونران ().

لەلایەکی ترەوە حکومەتی کوردستان فەرمانی بەزۆر خوێندنی بۆ منداڵان دەرکرد. ئەو مندالانەی کە هەژارو بێ نەوا بوون و لەسەر شەقامەکانی شار ئەسورانەوە کۆکرانەوە، ئەمانە بەرۆژ لەمەکتەبی گەلاوێژ

()کوهستان، 17 تیر-31 تیر 1325

()ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل147.

()مەنگوڕی، س.پ، ل145-146

وانەیان پێ دەگوتنەوەو بەشەویش شوێن و ڕێگای پێویستیان بۆ دیاریکرابوو، بەمەبەستی هەڵگرتنی جیاوازی رووخسارو پۆشتەکردنی قووتابیان فەرمانی یەکگرەنگکردنی جل و بەرگ لەقوتابخانەکاندا لەسەر بودجەی حکومەت پیادەکرا(□)،ژمارەیەکیش لەو خوێندکارانەی کەقۆناغی سەرەتایی یاخود ناوەندییان تەواو کردبوو کەنزیکەی (60) کەسێك دەبوون بەمەبەستی تەواوکردنی خوێندن نێردرانە تەورێز یاخود باکۆ لەسەر حسابی حکومەت تالەداهاتوودا وەك کادرێکی لێهاتوو سوودیان لێوەربگیرێت، لەوانە: غەنی بلوریان، ڕەحیمی قازی، عەلی گەلاوێژ، سوڵتانی وەتەمیشی، سەید عزیز شەمزینی کەبەشێکیان دوای رووخاندنی کۆماریش نەگەڕانەوە (□).

سەبارەت بەپرۆگرامی خوێندن، سەرەتا سوود لەو کتێبە کوردییانە وەرگیرابوو کەلەخوێندنگاکانی کوردستانی عێراقدا دەخوێندران و بۆ کۆمار رەوانە کرابوون، بەمەبەستی پڕکردنەوەی ئەم بۆشاییەو دانانی پرۆگرامی خوێندن بۆ سەراپای قۆناغەکانی سەرەتایی و ناوەندی کۆمسیۆنێك لەشارەزایانی زمانی کوردی پێکهات لەوانە: هێمن، زەبیحی، هەژار، دڵشادی ڕەسوڵی، ئیبراهیمی نادری، کەلەلایەن پێشەواشەوە هاوکاری دەکران، ئەم کۆمسیۆنەبەباشی بۆ ڕاپەڕاندنی ئەرکەکانیان تێدەکۆشان و چەند کتێبێکیان بۆ چاپکردن ئامادە کرد کەپێ را نەگەیشتن (□).

شایەنی باسە مامۆستایان لەخوێندنگاکانی کۆماردا جێگای ڕێزو بایەخێکی زۆر بوون و موچەیەکی باشیان بۆ بریبوونەوە کەمانگانە لە نێوان 100ـ250 تومانداا بوو، پارەیەکی وا کەبەپێی ئەو وەختە ئێکجار زۆر بوو، ساڵانە لەسەر حیسابی حکومەت جلکی تایبەتی و نوێیان دەدرایە کاروباری خوێندنگاکان زۆرلا بەوردی لەلایەن وەزارەتی فەرهەنگەوە چاوەدێری دەکرا کە بۆ ئەم مەبەستە چەند کەسێکی وەك: (عەلی خوسرەوی و ڕەحیمی لەشکری) کرابوونە پشکنەر ، لە کوردستانی عێراقەوە ژمارەیەکی زۆر مامۆستا چووبوونە مەهاباد و لەخوێندنگاکانی کۆماردا وانەیان بەمنداڵانی کورد دەوتەوە، لەوانە:" عوسمان دانیش، محەمەد دوردی، عەبدولقادر ئەحمەد، جەمیل بەهادین، کەریم زەندی و قانعی شاعیر، کە زۆر ڕێز **لێگیرابوون** (□)مەنگوڕی دەربارەی شێوازی خوێندن و هەڵسوکەوتی خوێندکاران و بایەخدانی پێشەوا بەخوێندنگاکانی کوردستان نوسیویە:" کچانی مدرەسی زور بەسفورو جلی ئاڵە فەرهەنگەو سەربەستی ئەژیان، جلی مدرەسی کچ و کوڕ لەسەر فۆرمێکی تازە بو بەجلی ڕەشوکی و ناوخۆیەتیەوە شاگردی کوڕو کچ لەمدرسە وەرنەئەگیران، کچ و کوڕ وەك یەك ئەچوونە ناو بەزمو ئاهەنگ و نومایشی مدەنی و سیاسیانەوە، هەروەکو کوڕ بەکچیش سەربەستی تەواو درابو، کچان دەوری خطبەو شیعر خوێندنەوەو نوسین و مقالات یان

(□)گادانی، س.پ، ل50.

(□)بلوریان، س.پ، ل66–67" پشدەری، س.پ، ل72–73" اوری، س.پ، ل286.

(□)هێمن، س.پ، ل24.

(□)مەنگوڕی، س.پ، ل146" پشدەری، س.پ، ل60.

زور بەسەربەستی ئەگێڕا.. قازی محمد.. زۆر بەخەیالاتی بەرزی خوێندنی کچانەوە سەرگەرم بوو.. هەتا لەرۆژی 325/4/10 ، 1 تموزی 1946 مدیری گۆڤاری (خواندنیها) لەتاران چاوی بەقازی محەمەد کەوتبوو لەبارەی خوندنەوە لیٚ پرسی بو قازی محمد وەلامی دابووە، کەنیازمانە دەبوستانی سابلاغ بکەمە دەبیریستانو دانشکەدە"(□).

کردنەوەی قوتابخانەی شەوانە بۆ ئەو کەسانەی کەبەتەمەن گەورە بوونو دەنوویست لەکاروانی خوێندەواری دانەبڕێنو قەرەبووی سالانی لەدەست چوویان لەسایەی چەوسانەوەی فەرهەنگیو رەزاشاهیدا بکەنەوە، کارێکی تری حکومەتی کوردستان بوو، لەراستیدا سەرەتای ئەم هەنگاوە پێش دامەزراندنی کۆمارو لەلایەن ح.د.ك ەوە رێگای بۆ خۆشکرا، هەروەك پێشەوا لەوتارەکەیدا لەرۆژی دامەزراندنی کۆماردا ئاماژەی بۆدا " مەدرەسەی شەوانەمان دایر کردو کتێبو بەزمانی کوردی تەرجەمە کران.. کوڕو کچو پیاوی گەورە لەمەداریسی شەوانەو رۆژانە بەزمانی کوردی دەخوێنن لەجیاتی ئەوەی شەش حەوت سالٚ خەریکی خوێندنو فێربونی زمانی فارسی بن لەمانگێكو دومانگ دا دەبنە خوێندەوارو هەمو شتێك دەخوێننەوەو دەنوسن"(□).

ئەو هەلوێستەی حکومەتی کوردستان کەپێویستە لەم رووەوە بەرز بنرخێنرێت، دان پیانانە بەمافی رۆشنبیری کەمینە ئاینیو رەگەزیو نەتەوەییەکانی وەك: (جوو، ئاسوریو ئەرمەنەکان) کەلە کوردستاندا نیشتەجیٚ بوون، ئەمانە مافی تەواوی خوێندنو نووسینو کردنەوەی قوتابخانە یان هەبوو بەزمانی خۆیانو لەتەواوی کاروبارە ئاینیو بەرێوەبەرایەتییەکانیاندا سەربەخۆ بوون. جگە لەوە رێگەیان پێدرابوو گەر بیانەوێت لەگەلٚ مندالانی کورداو لەقوتابخانە کوردییەکاندا بخوێنن بیٚ ئەوەی فەرقو جیاوازییەکیان لەگەلٚ بکرێت، لەراستیدا کەم نەبوون ئەو کچە جوو ئەرمەنیانەی کەلەهەردوو قوتابخانەی (پەروانە)و (شەهناز)دا لەپالٚ کچە کوردەکاندا فێری خوێندنو زانیاری دەبوون (□).

لەلایەکی ترەوە دامەزراندنی چاپخانەی کوردستان لە کانونی دووەمی 1946دا لەشاری مەهاباد بەکارێکی گرنگی سەرانی ح.د.ك دادەنرێت لەمێژووی رۆشنبیریو سیاسی کوردستانی ئێراندا، دەرکردنی یەکەمین ژمارەی گۆڤاری (کوردستان) لە6ی کانونی یەکەمی 1945دا دەرچوو کەبلاوکراوەیەکی سیاسی، ئەدەبیو گشتی بووەو هەر 15 رۆژ جارێك چاپدەکراو تا رووخاندنی کۆمار (16) ژمارە لێدەرچوو، سەرنووسەرەکەی سید محمدی حمیدی بوو، جگە لەم گۆڤارە لەچاپدانی رۆژنامەی (کوردستان) کەیەکەم ژمارەی لەمەهاباد لە 10ی کانوونی دووەمی 1946 بلاوکرایەوەو زمانحالٚی حیزبی دیموکرات بوو، رۆژ نارۆژێك چاپدەکرا خۆی لەخۆیدا ئەزمونێکی نویٚ بوو لەژیانی سیاسیو رۆشنبیری گەلی کورد لەکوردستانی ئێراندا، ئەم رۆژنامەیە تا روخانی کۆمار 114 ژمارەی لیٚ بلاوکراوەتەوەو تائێستاش بەردەوامی هەیە(□).

(□)مەنگوڕی، هـ.س، ل145.

(□) رۆژنامەی کوردستا، ژمارە11، 17ی رێبەندانی 1324" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل107.

(□) احمد، فاضل کریم، اتحاد بانوان کردستان، مترجم، امیروحدتی، مجله اغازنو، شماره 7، تابستان 1367ش.ل59 .

(□)لەم بارەیەوە قاسملو دەلێت:" کەرۆژنامەی کوردستان لەماوەی کۆماردا (113) ژمارەی لیٚ دەرچووە، محمود ملا عزت یش باس لە 116 ژمارە دەکات:

قاسملو، چل سالٚ خەبات، ل 72" ملا عزت، کۆماری میللی مەهاباد، ل139.

دواتـــر لەچـــاپدانی گۆڤارەکـــانی (هـــاواری کـــورد) کەمانکانەیـــەکی سیاســـی بـــوو لەمـــەهاباد بڵاودەکرایەوە، (هاواری نیشتمان) بڵاوکەرەوەی بیری یەکیەتی لاوانی دیموکرات و یەکە م ژمارەی لە21ی مارسی 1946دا بڵاوکرایەوە، (گرۆگاڵی منداڵانی کورد) کەکرێکارانی چاپخانەی کوردستان لەمەهاباد بڵاویان دەکردەوە ئەمانە هەموویان رۆڵێکی تایبەتییان یاری کرد لەبەرز کردنەوەی ئاستی رۆشنبیرو پێگەیاندنی کۆمەڵێك نووسەری لاو کەبابەتی سیاسی و ئەدەبی و رۆشنبیری بەپێزیان دەنووسی و لەو رۆژنامەو گۆڤارانەدا بۆیان بڵاو دەکرایەوە(□).

وەك دەزانرێت شارە خنجیلانەکەی بۆکانیش لەتەوژمی گەشانەوەی رۆشنبیری کوردی لەم قۆناغەدا لەلاوانی سپی رانەوەستا، دوای ئەوەی چاپخانە کۆنەکەی کۆمەڵەی ژ.ك یان بردە ئەوێ، ژمارەیەك لەلاوانی رۆشنبیری بەتایبەتی (حەسنی قزڵجی) هەوڵیچکی زۆریانمدا تا گۆڤاری (هەڵاڵە) یان هێنایە بوون، کە گۆڤارێکی سیاسی و ئەدەبی بوو، بەرهەمێکی زۆری شیعرو ئەدەبیاتی کوردی تێدا بڵاو دەکرایەوە (□)، لەراستیدا رۆژنامەو گۆڤارەکانی حکومەتی کوردستان جگە لەبڵاوکردنەوەی رووداوە سیاسیەکانی وەخت لەناوخۆی کوردستان و ئێران و دەرەوەدا، چەند بابەتی فیکری و ئەدەبی و مێژوویی بەنرخی تیادا بڵاودەکرایەوە وەك: سۆسیالیستی چییە، دیموکراسی چییە، لەرۆژهەڵاتی مەیانە چ خەبەرە، زبان و ادبیات کوردی، کردان از بدو تأریخ تاساڵ 1920 و بەسەرهاتی ئارارات.. هتد.

دامەزراندنی ئێزگەی رادیۆی کوردستان لە 30 ی نیسانی 1946 لەشاری مەهاباد، لەلایەن دەزگای راگەیاندنی حکومەتی کوردستانەوە، هەروەها ئەو بەرنامەو هەواڵانەی بڵاوی دەکردنەوە رۆڵی خۆیان بەباشی لەبەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری سیاسی و نەتەوەیی و کۆمەڵایەتی خەڵکی وئاسایی شارەکەدا دەدیت، هەرچەندە زۆربەی زۆری خەڵك لەدەزگای رادیۆ بێ بەش بوون، بەڵام بەهۆی ئەو پێنج بڵند گۆیەی کەلەوشێنە جیاجیاو گونجاوەکانی شاردا هەڵیان واسیبوو، زۆرینەی خەڵکی بەئاسانی دەیانتوانی گوێ لەبەرنامەکانی رادێرن، پێشەوا لەیەکەم ئاخاوتنیدا لەرادیۆی کوردستانەوە وتی:" لەهەمو شتێك چاتر بۆ ئێمە ئەوەیە کەبتوانین قسەی خۆمان بەگوێی دنیا بگەیەنین و تەصدیقی دەرفەرموون کەهەموشتیك وردە وردە تەرەق پێدەدری، دیسان ئەتوانین بەهۆی ئەم دەزگایەوە دەرسی ئەخلاق، فەلاحەتی، بەبرایانی خۆشەویست بلێین و لەئایندەش دا بەرنامەیەکی باش بو بەرنامەکەمان دیاری دەکەین" (□).

شایەنی باسە بۆ یەکەمین جار دامەزراندنی کتێبخانەی میللی لەشاری مەهاباد لەلایەن حکومەتی کوردستانەوە، هەروەها هێنانی سینەمای گەرۆك و پەرەپێدانی شانۆو کۆبوونە شیعرییەکان لەکارە رۆشنبیرییە گرنگەکان دەژمێردرێن کەهەریەکەیان لەلای خۆیەوە بەرادەی جیاجیا کاریگەری لەبەرزکردنەوەی هۆشی سیاسی و رۆشنبیری کۆمەڵانی خەڵك هەبوو (□).

(□)لەو نوسەرانەی لەبڵاوکراوەکانی کۆماردا بەرهەمیان بڵاودەکردەوە (هێمن، حەسەنی قزلچی، دڵشاد رەسولی، رەسولی میکائیلی، هەژار، عەبدولقادر دەباغی، محەمەد شاپەسەندی، ئەنوەر دڵسۆز، محەمەد تۆفیق ووردی، قانعی شاعیر، کوبرای عەزیمی، **شا سوڵتان خانمی فەتاح قازی)**.

(□)سەرنوسەری ئەم گۆڤارە حەسەنی قزڵجی بوو , هەژار و هێمنیش بەرهەمی شیعریان تیا بڵاودەکردەوە, تا ڕوخاندنی کۆمار چوار ژمارەی لێدەرچووە, ژمارە (3)ی لە بانەمەڕی 1325 مایسی 1946 بڵاوکراوەتەوە. صمدی ,س.پ,ل409.

(□)گادانی س.پ, ل45" رۆژنامەیکوردستان, ژمارە44, 16ی بانەمەڕی 1325.

(□)Borhanadin, op.cit.p.164.

پێویستە دان بەو راستیەدابنرێت کەلەحکومەتی کوردستاندا، وەزارەتی جەنگ کەهەندێك جار بەوەزارەتی هێزی دیموکراتو جار جارەش بەوەزارەتی هێزی میللی کوردستان ئامارژە ی بۆ کراوە بەیەکێك لەگرنگترین دەزگاکانی کۆمار دادەنرێ، ئەم دەزگایە وێڕای هەموو کەمو کووڕییەکی کەهەیبوون سەبارەت بەنەبونی کادری سەربازی زانستیو کەمی چەكو تنەمەنیو پێویستیە مادییەکانی تر، لەگەل ئەوەش توانی سوپایەکی میللی دابمەزرێنێت کەبەهێزی پێشمەرگەی کوردستانیش دەناسرا(□) ،ئەم سوپایە تا دواساتەکانی تەمەنی کۆمار سەنگەری بەرگری بەرنەداو ئازایانە بەرپەرچی هەوڵەکانی حکومەتی ئێرانو لەشکری شاهەشناهی دەدایەوە کەبەمەبەستی لەبابردنی ئەو دەسکەوتە مێژووییەی بۆ کورد بەدیهاتبوو، هێرشیان دەهێنا. هێزی دیموکرات کەباڵی چەکداری حیزبی دیموکراتی کوردستان بووو پێش راگەیاندنی کۆمار لە: لیزگە، قۆڵ، دەستە، چلّ،لك، پۆل، هێز..تاد دا رێکخرابوون، لەگەڵ چەکداری عەشیرەتە کوردە نیشتمان پەروەرەکانو لەژێر سایەی سەرکردەکانیاندا سوپای میللی کوردستانیان پێك دەهێنا، حکومەتی کوردستان بۆ پڕکردنەوەی بۆشاییەك کەنەبوونی کادری سەربازی کوردو دەرچوویی زانستە جەنگییەکانی زانستگا سەربازییەکانی ئێران پێکهێنابوو، هەر لەسەرەتاوە ناچار بوو پلەی سپاییو پێشمەرگەیی بەبەر کادرە سیاسیو رێکخراوەییەکانی وخۆیو سەرۆك عەشیرەتەکاندا ببەخشێتەوە (□).

دیارە رادەی دڵسۆزی بۆ حکومەتی کوردستانو نفوزی سیاسیو کۆمەڵایەتی رۆڵێکی گەورەی دەبینی لەوەرگرتنی پلەو نیشانەی سوپاییدا لەهێزی میللی کوردستاندا، سەرۆك عەشرەتەکان بەئارەزوویەکی زۆرەوە لەپێناوی نیشانەو پلەی پێشمەرگایەتیدا لەدەوری هێزی میللی کۆببوونەوە، وەك مەنگوڕی دەڵێت:" ئەفسەریو دەرەجەی هەڵگرتن ببو بەخولیای وەمۆدەیەکی زۆر سەیر.. ئەگەر ئەستێرەیەك بەگیان بکرایە وە تەواو بوایە ئەیان کری.. روتبەو دەرەجە نرخێکی زۆر باڵاو خۆشەویستی هەبو لەناو عشایرو شارەکانا"□ محەمەد حوسێن خانی سەیفی قازی کەوەزیری جەنگ بوو پلەی جەنەراڵی هەڵگرت، جەعفەری کەریمی بەپلەی مایور کرا بەمعاونی حەربی وەزیرو، محەمەدی نانەوازادە بەپلەی پەد کلونیك کرا بەفەرمانەدەی هێزی مەرکەزیو دواتر بەمعاونی سیاسیو وەزیرو، ئیبراهیم سەلاح کەپێیان دەوت ئیبراهیم خانی سارو قامیشە کرا بەسەرۆکی ستادی گشتیو، محەمەد ئەمین شەرەفی بەپلەی مایور بەسەرۆکی گەنجینەی هێزو، عەزیزی

(□)ووشەی پێشمەرگە بۆ یەکەم جار لە کۆماردا داهێنراو بەکارهێنرا, بە مانای ئەوکەسەی بیّ بەرامبەر لە پێناوی گەل و نیشتماندا خۆ بەخت دەکات.

(□)لەگەڵ ئەو هەموو کەم وکورتییەش (مەلا بەختیار) تواناو ڕادەی کارایی هێزی پێشمەرگەی کۆماری کوردستان بە سەدان قات پتر لە توانای هێزی ئەو سەردارە کوردانە دەزانێت کە پێش کۆمار ڕاپەرینی چەکداریان بەرپا کردووە, بە پێچەوانەوەأرفع خۆراگرتنی هێزەکانی شکاك بەرامبەر بە سوپای ئێرانی باڵاترهەڵدەسەنگێنێت تا توانی سەربازی کۆمار کە بەلایەوە فشەڵ بووە,لەم نێوەنەشدا مەلا راستی پێکاوەو ئەرفەع خۆی لیّ دورخستۆتەوە، چونکە ئەو سوپایەی کەئێران دواتر پیّ هەڵکوتایە سەر کۆماری کوردستان ئەو سوپایە نەبووکە بۆ شەری سمکۆ چوو بوون، جگە لەوەی ستراتیژی سوپایی – سیاسی سمکۆ دەست وەشیچنەرانەتر بوو تا کۆمار. لەگەڵ ئەوەش ئەو هێزی پێشمەرگەیەی ئەرفەع بەفشەڵی دەزانێت 6 مانگی رەبەقیش دوای چۆڵکردنی ئۆردووی سور لەئێران نەیتوانی زەفەر بەکۆمار بگەیەنێتو لەقۆڵی کوردستانەوە زیاتر لە 5 کم پێشرەوی بکات.

مەلا بەختیار، حیکمەت محەمەد کەریم، شۆرشی کوردستانو گۆرانکارییەکانی سەردەم، خەباتی شاخەکان یا راپەرینی شارەکان؟ چاپی یەکەم ، هەولێر،1994، ل213" ارفع، س.پ، ل92.

(□) مەنگوری،س.پ، ل150.

سەدیقی بەپلەی کاپیتان بەبازرەسی هێز سوپای میللی جگە لەهێزی سابلاغ کەژمارەیان نزیکەی (1000) کەس دەبوون و لەلایەن خودی وەزیری جەنگەوە زیرۆبەگی هەرکی سەرۆکاری دەکران، لەسێ لەشکری دیش پێکدەهات کەسەرۆکەکانیان پلەی جەنەراڵیان درابووێ، بەم شێوەیەی خوارەوە:

1ـ لەشکری شکاك بەسەرۆکایەتی عەمەرخان کەهێزەکانی عەشیرەتی شکاك و جەلالی و خێڵەکانی ناوچەی ماکۆی لەخۆ گرتبوو.

2ـ لەشکری بانەیی بەسەرۆکایەتی حەمە رەشید خانی بانە کەلەبانەییەکان و عەشیرەتەکانی فیض الله بەگی و جاف و سەرشیوییەکان پێکهاتبوو

3ـ هێزی بارزان بەسەرۆکایەتی مەلا مستەفا، ئەم هێزە کەژمارەیان زیاتر لە 1000 کەس دەبوو، لەرووی دیسپلین و گیان و توانای جەنگاوەرییەوە لەتێکڕای هێزەکانی تری کۆمار کارامەتر بوون، چونکە بارزانییەکان خاوەنی ئەزموونێکی دووردرێژی جەنگ و شۆرش بوون دژی سوپای عێراق و بەریتانیا، جگە لەوە ئەم هێزە لەلایەن ژمارەیەك لەئەفسەرانی کورلادی دەرچووی زانستگا سەربازییەکانی عێراق فەرماندەیی دەکران کەهەندێکیان خولی سەربازییان لەئەورووپاش دیتبوو، ئەمانە لەرووی بیروباوەڕیشەوە نەتەوەخوازو نیشتمانپەروەر بوون و دڵسۆزانە هەڵدەسوڕان چونکە بەدیهاتنی کۆماریان بەدەستەکەوتێکی نەتەوەیی گەورە دەژمارد، هەر بۆیە پێشەوا بڕواو متمانەیەکی زۆری بەلێوەشاوەیی هێزی بارزان هەبوو، ئەو هێزەی زۆری نەخایاند چەند داستانێکی جەنگی قارەمانانەی لەبەرەکانی جەنگدا تۆمار کرد شایەنی باسە سوپای میللی کوردستان هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە بەخێرایی پەرە یگرت، بەهەزاران کەس ئارەزوومەندانەو لەپێناوی پاراستنی کۆماردا چەکیان هەڵگرت و بوونە پێشمەرگە، هەر بۆیە شتێك نەبوو بەناوی سەربازگیری بەزۆر، وەزارەتی هێزی دیموکراتی کوردستان چەند هەنگاوێکی خێرای هاویشت بەمەبەستی رێکخستن و دانانی ڕێ و شوێن و مەشق پێکردنی هێزەکانی هەندێك لەو هێزانە جلکی سەربازی و یەکرەنگیان لەبەر کرد کەهەر کەسەو پلەی سەربازی خۆشی لەسەردیاری کرابوو، بەپێی ئەو پلەیەش سەربازو ئەفسەرەکان موچەیان بۆ بڕابۆوە، ئەوانەکە لەبەرەکانی شەڕ بوون بە10 رۆژ جارێك ئازووقەو پێویستیە سەرەکیەکانی تریان بۆ دابین دەکراو دەیاندرایە ().

()ئەمین، جکومەتی کوردستان ، ل172

()حەمەرەشیدخانی بانە پێشتر لە25ی کانونی یەکەمی 1945دا بەخۆی 250 نەفەر لەخزم و ناسایوەکانی لەپێنجوینەوە بەرەو ناوچەی موکریان رۆیشتن، بڕوانە: مەنگوڕی، س.پ، ل210.

() دهقان لەگەڵ ئەوەی کاتی گێرانەوەی روداوەکان ناتوانێبیتی راستیە مێژووییەکانی شێواندووە کردووە، بەڵام بەمەبەستی پاودان بۆ ئەو شکستە شەرمەزار ئاسیەی دواتر سوپای ئێرانی لەسەر دەستی بارزانییەکان تووشی بوون ئەو رساتیەی درکاندووە کەدەڵێت:"بارزانییەکان شەڕکەرترین و ئازاترین تایەفەی ئەم سەر زەمینەن، توانی جوڵانەوەو بەرگەگرتنی باری ناهەموارو تیر ئەندازیان کەم وێنەبوو، لەم نێوەندەدا فەرمانی مەلا مستەفاو شێخ ئەحمەدی برایان بەسەرو گیان جێبەجێ دەکرد".دهقان،س.پ،ل796.

()مەنگوڕی، س.پ، ل ل 111–112–128.

سەبارەت بەژمارەی پێشمەرگەکانی سوپای میللی، جیاوازی لەسەرچاوە مێژووییەکاندا بەدی دەکرێت، وەزیری جەنگی کۆمار لەوتارێکیدا بەرامبەر هێزی ناوەندی کوردستان ژمارەی پێشمەرگەکوردەکانی بە 45هەزار قەبلاند( ).

کەچی ایلتن لەباسی هێزەکانی کۆمارداو دوای ژماردنی پێشمەرگەکانی یەکە یەکەی عەشیرەتەکان [(4)]، تێکڕای بە 12/750 کەس داناوە( )، شەمزینیشین لەلای خۆیەوە بە 10ـ11 هەزار پێشمەرگەی داناون جگە لەهێزە ئاسایشیەکانی شارەکان ( ).

لەراستیدا ئەم جیاوازییە بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەسەر ژمێرییەکی تەواوی هێزی پێشمەرگە لەوەختی کۆماردا نەکراوە، لەلایەکی تریشەوە لەبەر ئەوەی پێشمەرگایەتی کارێکی ئارەزوومەندانە بوو، هەر بۆ رۆژانە کۆمەڵێك دەهاتنە ریزەوەو چەند کەسێکیش دەرۆیشتن، بەتایبەتی لەدوا رۆژەکانی کۆماردا کەهەندێك گرفتی نێوان سەرۆك عەشیرەتەکانو ستراتیژی سیاسی ــ سوپایی بەرگریخوازنەی کۆمار کەپێشمەرگەکانی لەحاڵەتێکی دەست بەتاڵیو چاوەڕوانیدا هێشتەوەو مانەوەیان بەم جۆرە جاڕسو بێزاری دەکردن، ئەوانەی زۆرەیان جوتیار یاخود کاسبکار بوونو ماڵ ومنداڵیان بەجێهێشتبوو تەنیا بۆ خزمەت ئارەزوومەندانە هاتبوونە بەرە، هەر بۆیە کەی دەیانویست بێ رێگریەك بەرەو ماڵەوە دەگەڕانەوە( ).

حکومەتی کوردستان هەروەها لەبواری پاراستنی هێمنی شارەکان، ئاسایشی ژیانی هاوڵاتیان، دژایەتی کردنی دیاردەو ئاکارە درێوە کۆمەڵایەتییەکانو زەمینە رەخساندن بۆ چالاکییە کۆمەڵایەتیو دیموکراسییەکان چەند هەنگاوێکی گرنگی ناو کارامانە هاتە دەست، لەماوەی یازدە مانگی تەمەنی کۆماردا وێڕای ئەوەی بەهەزاران کەس چەکدار بوون وەك بزانرێت تەنیا یەك کەس کوژرا ( ) وەزارەتی نێوەخۆی کۆمار بریاریکی بەمەبەستی تاراستنیسیمای مەدەنییەتی شارەکان دەرکردتیایداسورانەوەی بەچەکەوە لەشارەکاندا قەدەغەکرد،سزای بۆفیشەك تەقاندنی ئەنقەست دانا، جگە لەوانەی حکومەت خۆی دانابوونو پسولەی تایبەتیان پێ بوو کەس ماف چەك هەڵگرتنی لەشارەکاندا نەبوو ( ). دزیو بەرتیل خۆری کەدوویاردەی سەرەکیو ئاشکرای سەردەمی حوکمیو رەزاشاهی بیرۆکراتی بوو بەتووندی لەلاین حکومەتی کوردستانەوە دژایەتی کراو سزای سەخت بۆ کەمترین دزیو حاڵەتی بەرتیل خواردن دەرچوو کە هەر لەبەخائین ناساندنی تاوانبار تابەزندانی کردنو تیرەباران کردن دەگەیشت. لەلایەکی ترەوە چەند

( )ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل174.

( )ایغلتن، س.پ، ل164–165

( )شەمزینی، س.پ، ل240.

( )مەنگوڕی، س.پ، ل149.

( )ایغلتن باس لەکوژرانی (غەفوری مەحمودیان) دەکات دوای دوو رۆژ لەراگەیاندنی کۆمار، واتە لە24ی کانونی دووەمی 1946داو دەڵێت گوایە جاسوسی دووسەرە بووە لەنێوان روسو حکومەتی ئێرانیداو بەویستی (نماز عەلیبۆف) ئەفسەرەی سیاسی شورەوی کوژراوە، لەکاتێکدا بلوریان کوشتنی مەحمودیان لەدوا رۆژی تەمەنی کۆمەڵەی ژ.ك دا باس دەکاتو بۆ ئەوەی دەگێڕێتەوە کەمەحمودیانو چەند کەسێك سەر بەر هامۆف ی ئەفسەری شورەوی لەورمێ بوونو ویستویانە بەپێچەوانەی نەتەوە پەرستەکانی کۆمەڵەی ژ.ك ەوە رێکخراوێکی چەپ سەر بەرێبازی سۆڤێتی لەکوردستاندا دروست کەن. دیارە بۆچونەکە ایغلتن راستترە، چونکە لەوتارەکەی محەمەد حوسێن نانەوازادەدا فەرماندەی هیچزی دیموکراتی کوردستان رۆژی راگەیاندنی کۆمار لەکاتێکدا ناوی ئەوانەی هێنا گومانی پەیوەندیو جاسوسیان لەگەڵ تاراندا لەسەر بوو، ناوی غەفوری مەحمودیان یشی دەگەڵدا بوو، بڕوانە:

ایغلتن، س.پ، 123" بلوریان، س.پ، ل54–55" رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 17،11ی رێبەندانی 1324

( )کوهستان، 22 بهمن1324.

کۆمسیۆنێکی دادوەری بەمەبەستی لێکۆڵینەوەو بریاردان لەسکالاَنامەو بریاردان لەسزادانی تاوانبار پێکهات، یەکێك لەم کۆمسیۆنانە تایبەت بوو بەهێزی پێشمەرگەو سەیری تاوانەکانی سیخوڕی مەستی و هەرزەیی پێشمەرگە، رێگری و تریاك کێشانی دەکردو بریاری لەسەر دەدان، کۆمسیۆنێکی تر کەلەسیٚ چوار مەلای شارەزا پێك دەهات لەمەسەلەکانی ژن و ژنخوازی و تەلاق و بابەتە کۆمەلاَیەتییەکانیان دەکۆڵییەوە، مەسەلەکانی کێشەی موڵك و نێوان ناخۆشیش دەخرایە بەردەم کۆمسیۆنێکی چواردە نەفەری کەخەڵکی بەسالاَچووو دنیا دیدە بوون و خودی پێشەوا سەرپەرشتی دەکردن (□)، ئەم کۆمسیۆنانە بەشێوەیەکی دادپەروەرانە دوا بریاری خۆیان دەداو بریارەکانیش بەوردی جێبەجیٚ کران. شایەنی باسە لەرووی هاندانی کۆمەلاَنی خەڵکی بۆ دورکەوتنەوە لەئاکاری دزێوو دەستگرتن بەبەها سودبەخشە رەسەنەکانی کۆمەڵگای کوردەواری و جولاَندنی هەستی نەتەوەیی و گیانی گوێڕایەلییان بۆ فەرمانەکانی حکومەتی کوردستان، مزگەوت و مەلا نیشتمانپەروەرەکان هەنگاوی باشیان هاویشت و بەباشی رۆڵی خۆیان دەبینی (□)

.دوور لەژاندارمو ئەرتەشی شاهەنشاهی، لەژێر سایەی حکومەتی کوردستاندا هاولاَتیان بەیەك چاو سەیر دەکران، شتێك نەبوو بەناوی ها,لاتی پلە یەك و پلە دوو، کەمینەکان تێکرای ئەو مافانەیان هەبوو کەکورد هەیبوو. لەسەر جیاوازی بۆچوون و دیدی سیاسی کەس نەدەگیراو تین و تاویان بۆ کەس نەدەهێنا، زندانێکی نهێنی یاخود ئاشکرا بەناوی زیندانی سیاسییەوە نەبوو. ئەمە لەکاتێکدا نەك تەنیا لەو ناوچانەی ژێر دەسەلاَتی حکومەتی ئێرانی. بەڵکو لەناوچەکانی ژێرۆ دەسەلاَتی حکومەتی میللی ئازەربایجانیش داگرتن و کوشتن و ئەشکەنجە لەسەر جیاوازی بیروڕای سیاسی، زۆر ئاسایی بوو، لەژێر دەسەلاَتی حکومەتی کوردستاندا خەڵکی تارادەیەکی زۆر لەژیانی سیاسی و کۆمەلاَیەتی و ئابوورییاندا ئازاد بوون. هەر بۆیە بزووتنەوەی جەماوەری و دیموکراتی رۆژ لەدوای رۆژ لەو ناوچانەی کۆمار دەستی پێدا رادەگەیشتن پەرەسەندووتر دەبوو، بەتایبەتی لەنێوان لاواندا کەرێکخراوەیی خۆیان لەژێر ناوی (یەکێتی جەوانانی دیموکرات)دا دامەزراندن و خاوەنی بلاَوکراوەو هەڵوێستی نیشتمانی خۆیان بوون.

ئافرەتانی کورد لەو دەمەدا کەدواکەوتووترین توێژی ستەمدیدەی کۆمەڵگای کوردستان بوون بۆ یەکەمین جار لەمێژووی خۆیاندا بوونە خاوەنی رێکخراویی تایبەت بەخۆیان کەلەبەرواری 15ی ئازاری 1946دا لەژێر ناوی (یەکێتی یایانی کوردستان) (□)،بەسەرۆکایەتی (مینا خانم) هاوسەری پێشەوا دامەزرێنرا، بەم شێوەیە ئەوانیش حاڵەتی دوورە پەرێزییان شکاندو بەدامەزراندنی ئەم رێکخراوە تێکەلاَوی تێکۆشانی سیاسی و نەتەوەیی و بەرگریکردن لەمافە گشتی و تایبەتییەکانیان بوون، لەراستیدا ئەم رێکخراوە سەرەتا وەك دەزگایەکی خێرخوازانە کەوتە کار، خولی فێربوونی زمانی کوردی بۆ ژنانی نەخوێندەوار، هەروەها رینوێنی کردنی ئافرەتانی کورد بۆ چارەسەرکردنی گرفتە کۆمەلاَیەتییەکانیان لەهەنگاوە سەرەتاییەکانی ئەم رێکخراوە بوون،

(□)قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل77“ مەنگوڕی، س.پ، ل143

(□)ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل145–146“ Borhanedin,op.cit,p146.

(□)یایا) زاراوەیەکە لەناوچەی مەهابادو دەوروبەری بەمانای خانم بەکاردەهێنرێت.

www.pertwk.com

ئەندامە ناسراوەکانی یەکێتی یایانی کوردستان جگە لەمینا خانم بریتی بوون لە (عایشە خان، ئامینە خان، کلثوم خان، زیبا خان و عیسمەتی کچی پێشەوات کەکەم تەمەنترین ئەندامی بوو()، ئەوەی پێویستە لێرە ئاماژەی بۆ بکرێت ئەوەیە کەکارەکانی ئەم رێکخراوە تەنها لەبواری کارە خزمەتگوزارییەکان قەتیس نەما بەڵکو بۆ لایەنی سیاسی و نەتەوەیش هەنگاوی نا. بەتایبەتی کۆکردنەوەی کۆمەك بۆ پێشمەرگە لەبەرەکانی شەڕ، سازدانی چەندین کۆبوونەوەو خۆپێشاندان لەشەقامەکانی مەهاباددا و دروشم دان دژی دەسەڵاتدارانی ئێران و لایەنگری لەکۆماری کوردستان، وتاردان و رەوانەکردنی نوسین بۆ رۆژنامەو بڵاوکراوەکانی حکومەتی کوردستان، کۆبوونەوە یەهەفتانە لەهۆڵی بنکەی حیزبی دیموکرات لەمەهابادو باسکردنی مەسەلە نەتەوەیی وسیاسیەکان، ئەمانە هەموی وەرچەرخانێکی گەورە بوو لەخەباتی ئافرەتانی کوردستان و بەرزکردنەوەی ئاستی هۆشیاری سیاسی و نەتەوەیی وکۆمەڵایەتییان. ئاشکرایە پێشەوا هاندەرێکی گەورەو پاڵپشتێکی دڵسۆزی ئەم خەباتە بوو هەر بۆیە کارئاسانییەکی زۆری بۆ یەکێتی یایان دەکردو بەشداری چارەسەرکردنی گرفتەکانی دەکردن ().

لەرووی ئابوریشەوە، وێرای ئەو گەمارۆ ئابورییە قورسەی کەبەمەبەستی لەبابردنی حکومەتی کوردستان لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندییەوە بەسەر هەرێمی موکریاندا سەپێنرابوو، وێرای ئەو قەیرانە سەختە ئابورییەی کەکۆمار هەر لەسەرەتای دامەزراندنییەوە خۆی تێدا دیتەوە لەئەنجامی کەمی دەرامەتی گەنجینە کەجگە لەباجی موڵك و خانوبەرەو ئابوونە حیزبی و هەندێك موڵکی ئاغا خۆفرۆشە راکردووەکان و برێك هاوکاری حکومەتی ئازەربایجان سەرچاوەیەکی دیکەی دەرامەتی نەبوو() ،لەگەڵ ئەوەشدا هێشتا دەزگاکانی حکومەتی کوردستان زۆر باشتر لەدەتیگاکانی دەسەڵاتی ناوەندی بەکاروباری ژیانی خەڵکەکەی ژێر دەسەڵاتی خۆیدا رادەگەیشت، ئەمەش هۆکارەکەی بۆ کاردانەوەی ئاسایش و ئازادی سیاسی لەسەر ئابوری ناوچەکە دەگەڕێتەوە، هەر لەودەمەدا کەلەهێندێك بەشەکانی ئێران و تەنانەت لەناوەندو باشوری کوردستانیش گرانی و برسێتی کەوتبووەو خەڵکی لەبرسان دەمردن) ()،ژیانی ئابووری خەڵکی لەسایەی حکومەتی کوردستاندا نەك هەر ئاساییانە بەرێوە دەچوو بەڵکو لەزۆر رووەوە تا دەهات بەرەو چاکتر هەنگاوی دەنا. برینی دەستی دەزگا مشەخۆرەکانی دەسەڵاتی ناوەندی و رزگاربوونی بازرگانان و موڵکدارەکانی کورد لەباجە سەخت و رووتێنەرەکانی حکومەتی ئێرانی ئەم توێژەی کۆمەڵگای کوردەواری ژیاندبۆوە، ئەمانە دامەزراندنی حکومەتی کوردستانیان جگە لەوەی بە دەستکەوتێکی نەتەوەیی و سیاسی و دادەنا، بەبەدیهێنەرو زامنکەری دەستکەوتە

()احمد، اتحادیە بانوان کوردستان، ل ل 60–61.

()راپۆرتی کۆمیتەی بەرێوەبەرایەتی گشتی یەکێتی ژنانی دیموکراتی کوردستانی ئێران بۆ کۆنفرانسی گشتی لە21و22 بانەمەڕی 1373 ل27–30.

()مەنگوڕی، س.پ، ل ل 108–110" پشدەری، س.پ، ل57

()150 کەس لەخەڵکی شاری سنە تەلەگرافێکیان بۆ دەسەڵاتدارانی ئێرانی لەتاران ناردووەو بەتوندی دژی ئەو گرانی و قات و قرییەی لەناوچەکەیان کەوتۆتەوە بێزاری خۆیان دەربڕیووە، ئەمانە لەتەلەگرافەکەیاندا نوسیاونە، خەڵکی شار نەك میووە گۆشتی بەگرانیش دەست ناکەوێت، بەڵکو نان و شەوزەواتیشی لیَ قاتی بووە، بڕوانە:
کوهستان، 14 اردینبشهت 1325. وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل112.

www.pertwk.com

ئابورییەکانیشیان دەدایە قەڵەم کەبەرجەستەی راستەقینەی بەرژەوەندییەکانی دەکردن، هەر بۆیە لەسەرەتای ئامادەبوونداں بەشەرعییەتی حکومەتی کوردستاندا بنێنو دەستی هاوکاریو پشتگیری بۆ کارو هەنگاوەکانی درێژ بکەن.

(ئەحمەدی ئیلخانی زادە) کەموڵکدارێکی نیشتمانپەروەری کورد بوو، نمونەیەکی زەقی ئەو راستییەیە ناوبراو هەر لەرۆژی راگەیاندنی کۆماردا رایگەیاند ((ئێستاش لەحەمدی خوداوە لەسایەی ئازادی ئەملاكو داراییم زیاد بووە، ئەوا سێ دانگی دێی "عەیش اوا"ی موڵکی خۆم کەپێم وایە لەژیانی ماڵو منداڵم زیادە، بەدەوڵەتی سەربەرزی کوردستانم پێشکەش کرد، چونکو لەپێش چاوم گەلی چەتونە کەبرایانی خۆم بێ سەوادو ئەسبابی خوێندنیان نامورەتەب ببیت ومن لەعەیشی کامەرانیدابم)) ().

حکومەتی کوردستان چەند هەوڵێکی دا کە کوردستان لەرووی بازرگانیو کشتوکاڵییەوە ببوژێنێتەوە، یەك لەوانە دامەزراندنی کۆمپانیاکی بازرگانی بوو بە هاوکاری بازرگانەکانی شاری مەهاباد لەژێر ناوی (شیرکەتی تەرەقی کوردستان)، هەروەها هانی بازەرگانان دەدرا کە لەدەرەوە، بەتایبەتی لەشارەکانی ئازەربایجانی شورەوییەوە کەلو پەل بهێننو بەرهەمە تەکنیکیەکانی کوردستانی وەك توتن، خوری، کەتیرەیان پێ بفرۆشنەوە، لەلایەکی دییەوە حکومەتی کوردستان کریاری بۆ بڕی ئەو توتنە دۆزییەوە کەلەگەنجینەکاندا مابوونەوەو حکومەتی ئێرانی ئامادە نەبوو بیکڕێتەوە، ئەو کڕیارەش روسیای شورەوی بوو کەبەرامبەر بەو توتنە بڕی (6) ملیۆن تومانی بەخشی بەگەنجینەی حکومەتی کوردستان()، پێشەوا لەوتارێکیدا بەرامبەر بازرگانانی کۆمپانیای تەرەقی کوردستان رایگەیاند:" یەگانە حەملەی دوژمنان حەملەی ئیقتصادییەو هەمیشە خەریك دەبن لەو رێگایەوە ئینقلاب دەخەنە نیو میللەتی مەسەلەن مەسئەلەی توتن کەدەوڵەتی ئیران خەریك بو وەسائیلی نیفاقو دوبەرەکی لەنێو کوردان دا پێك بێنی لازمە کەئیمە رێگایەکی ئیقتصادی بو خومان بکەینەوە شیرکەتی تەرەقی دەبی تەوسیعەی پێ بدرێو رەوابطی تجارەتی لەهەمو کوردستاندا بەرقەرا بکرێ. حکومەتی کوردستان ئیحتیاجاتی زۆرە دەبی وەضعی خوی وەکو دنیای ئەورۆ تەغیر بدا مەسەلەن فەرهەنگ، فەلاحەت، کارخانەجات کەدەبی دەتەوسیعەو تەرەقی ئەوانەدا سەعیو جییدیەت بکری"()،شایەنی باسە هەروەك سەرچاوە مێژووییەکان لەم رووەوە ئاماژەیان بۆداوە لەسەردەمی حکومەتی کوردستاندا بۆ یەکەمین جار هەوڵی میکانیزمەکردنی کشتوکاڵو بەکارهێنانی ئامرازی بەرهەمهێنانی هاوچەرخ دراوە().

لێرەدا دەکرێت بوترێت کەئاشکراترین رەخنە لەبواری کۆمەڵایەتیو ئابوریدا لەحکومەتی کوردستان گیراوە ئەوەیە کەجوتیارانی کورد بەشێکی ئەوتۆیان لەدەستکەوتەکانی کۆماردا وەبەر نەکەوتووەو مافە

()ئەمین، حکومەتی کوردستا، ل112

()قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل76" ایغلتن، س.پ، ل159" Borhanadin,op.cit,p163.

()رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 23، 15ی رەشەمێی 1324 بەرامبەر 5ی مارسی 1946

()گادانی، س.پ، ل52.

ئـابووری و کۆمەڵایەتیـەکانیان کـەخۆی لەدابەشـکردنی زەوی و زاری ئاغـاو مولێکـدارەکان بەسـەریاندا دەبینێتـەوە، لەبەرچـاونەگیراوە( ) ،بەپێچـەوانەی حکومـەتی میللـی ئازەربایجـان کەهـەر زوو جـونگێکی کۆمەڵایەتی راگەیاندو دەستی بەڕاوە دوونـانی موڵکدارەکان و زەوی بەخشینەوە بەسەر جووتیاراندا کرد( )، لەراسـتیدا خۆپـەنادانی سـەرانی کۆمـار لـەرۆفۆرمی کۆمەڵایـەتی و هەڵپـەکردن بـۆ زەوتکردنـی زەوی زاری موڵکدارەکان و بەخشینەوەیان بەو شێوە رادیکاڵەی لـەئازەربایجان روویـدا، کارێکی لـەخڕاو بیٚ وردبوونـەوەوو هۆکار نەبوو، بۆ تێگەیشتن لەمەسەلەیەکی وا پێویستە سرشوتی دیموکراتی لیبراڵانەی کۆماری کوردستان، بافتی دەزگا باڵاکانی حکومەت، ستراکچەری ئابوری و کۆمەڵایـەتی کۆمـەڵگای کوردەواری خـاوەن سروشـتی رژیچمی ئەرباب ـ رەعیەتی، هەروەها ئاستی هۆشی چینایەتی جوتیارانی کورد کەوابەستەی تەواوی موڵکدارو سـەرۆك عەشـیرەتەکانیان بـوون، ئەمانـە تێکـڕا کەپیچشـتر کـەم و زۆر ئاماژەیـان بـۆ کـراوە، پێویسـتە لـەکاتی بڕیاردان لەمەسەلەیەکی بەمجۆرە لەبەرچو بگیرێن، هەروەها لێرەدا پێویستە حیسابێکی تایبـەتیش بۆ تەمـەنی کۆمارو گشت ئـەو گیروگرفتـە ئابوری و سیاسیانە بکرێت کەلەبـەردەم حکومـەتی کوردستاندا قوت بوونـەوەو رێگرێکی سەخت بوون لەهەڵهێنانی هەنگاوی گەورەتر لەوەی کەنرا لە بواری ئابووری و کۆمەڵایەتیدا.

وەك دەزانرێت بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی و دوای جەنگیش چینی ناوەند لەشارەکانی کوردستاندا تـازە کەوتبوونـە سـەرپا، رۆشـنبیران و ئـازادیخوازە نیشـنمانپەروەرە کـوردە تـازە پێگەیشـتووەکان گەرچی بەقوڵی بڕوایان بە زەرورەتی رابەرایەتیکردنی جوڵانـەوەی نەتەوایـەتی لەلایـەن رێکخراوێکـی سیاسـی و پێشکەوتووخوازەوە هەبوو، گەرچی بەکردەوە سەرەنجام ح.د.ك یان دامەزراندو جوڵانـەوەی نەتەوایـەتی گـەلی کوردیـان گرتـە دەسـت، بـەڵام لـەرووی هێـزی ئـابووریی و چەکدارییەوە چینی ناوەنـدو رۆشـنبیرانی کـورد ئـەوە نەبوون شان لەشانی سـەرۆك عەشیرەتە ناسراوەکان و موڵکدارە گـەورەکانی کـورد بدەن و لەبەرامبەریاندا لاواز دەهاتنــە بــەر چــاو ح.د.ك بــەکردەوە نەیــدەتوانی ســەربەخۆو دوورلالــە پشــتگیری و ســەرکەوتنی هێــزە دیموکراتخوازەکانی تری سەرانسەری ئێران ، بەرامبەرۆ نفوزو کاریگەری شێوەی کـۆنی بەرهـەمهێنان و رژێمـی دەرەبەگایـەتی ـــ عەشـیرەتی و ئاکـاری ئیسـتغلالانەی موڵکـدارەکان بوەسـتێتەوەو بەیـەك شـێوەو ئاسـت پـڕ بەخـەباتی نەتەوایـەتی و چـینایەتی و دا بکـات و دژی دەسـەڵاتی ناوەنـدی و رژێمـی دەرەبەگایـەتی و ئاکـاری عەشیرەتی لەکوردستاندا بچێتە سەنگەرەوە( ).

لەلایـەکی تـرەوە محەمـەد رەزاشـا بەپێچـەوانەی باوکییـەوە سیاسـەتی راکێشـان و رازیکردنـی ئـەو چـینە کۆمەڵایەتییە گرتبۆبەرەو بەبەشێکی پێکهێنەری و تەواوکەری رژێمە ئـابووری و کۆمەڵایەتیەکـەی خـۆی دەزانین کەلەتارانەوە رابەرایەتی دەکرا. هەر بۆیە بەشێکی ئەم توێژە لەکوردستان بەگومانەوە هەڵس و کەوتیان دەکردو لەهـەر هـەنگاوو دەسـتکەوتێکی کۆمـار دەسـڵەمانەوە، پێشـەوا قـازی محەمـەدیش کـەبۆ خـۆی دژی کـاری

( )جلیل و اخرون، س.پ، ل207.

( )ئاشکرایە حکومـەتی میللـی ئازەربایجـانیش جگـە لـە 3/1 زەوییـەکانی میری و موڵکـدارە گـەورەکان نـەیتوانی بەتـەواو ئـەم پرۆسەیە بگەیەنێتە ئەنجام.

عبدالرحمن، محمد کامل، الفلاح الایرانی في العهد البهلوی 1925–1979، رساله دکتوراه غیر منشوره، کلیه الاداب، جامعه بغداد، 1991،ص78.

( )مدنی، س.پ، ل52.

عەشـيرەتی و هەڵسـوکەوتی سـەرەك عەشـيرەتەكان بـوو، بـەڵام لەبـەر بـەردەوام بـوونی ئەزمونەکـەو دانەگیرسـاندنی ئـاژەوەی نـاوخۆ هەنـدێك مەسـەلەی بـۆ دواتـر هـەڵگرتبوو هەرچـی ئـەو ئاغـاو سـەرۆك عەشیرەتانەشە دەیـانزانی کەبـەردەوام بـوونی حکومـەتی کوردسـتان و گەشەسـەندنی کۆمـەڵگای کـوردەواری و چەسپاندنی دیموکراسی زەنگی خەتەری لەناو چونیانە، هەر بۆیە ژێر بەژێر کەوتنە پەیوەندیکردن بەتارانەوە ().

هەروەك لەفەسڵی یەکەمدا ئاماژەمان بە خراپی باری تەندروستی گشتی ناوچەکانی کوردستانی ئێران کـرد، هـەرێمی موگکریـانیش لـەبێ دکتـۆری و بـێ دەرمـانی و بڵاوبوونـەوەی نەخۆشـییە کوشـندە کـانی وەك مـەلاریاو تیفـۆ بـەدوور نـەبوو. هـەر بۆیـە حکومـەتی کوردسـتان ئـەم مەسـەلەیەی بەجیـدی وەرگـرت و چـەند هەنگاوێکی لەم رووەوەنا، پێشەوا لەوتارەکەیدا لەرۆژی راگەیاندنی کۆمار رایگەیاند:" لەزەمانی دیکتاتۆری دا کەهـەمو عـەواریفێکیان لـێ دەسـاندین کـەمو زور وەسـیلەی لەشسـاغی و موعالەجـە" نەحـەکیم نـەدەرمان نەمەریضخانەی بویان ساز نەکردین ئێمە بو خمان مەریضخانەی زور باش بەو زوانە دایر دەکەین و لەشساغی وڵاتمان تەئمین دەبی"().

ئەوە بوو بەڵێچنەکەی پێشەوا هاتەدی کاتێك خەستەخانە کۆنەکەی مەهابادیان ئاوەدانکردەوەو ژمارەیـەك برینپێچی کوڕو کچی کوردی عێراق کەبۆ خزمەتی کۆماری هاتبوونە مـەهاباد، لـەوێ کەوتنـەکار، دەرمـانێکی زۆریشـیان لەئازەربایجانـەوە هێنـا، هـەروەها ژمارەیـەك لـەو حەکیمـە میللیانـەی شـارەزای حاڵـەتی شـکاوی ودەرچوونی جومگەکان بوون هێنرابوونە خەستەخانەکەو شانبەشانی دکتۆرو برینپێچەکان خزمەتیان دەکرد، بـەجۆرێکی وا کەنـەك هـەر چارەسـەری نەخۆشـی خـەڵکی ئاسـاییان دەکـرد بـەڵکو بـەتیمارکردنی زامـدارانی بەرەکانی جەنگیشدا رادەگەیشتن.

سـەبارەت بەپەیوەندییـەکانی کـوردو ئـازەریش دەتوانرێـت بەسـتنی پـەیمانی یـەکێتی وبلایـەتی لـەنێوان کۆمـاری میللـی کوردسـتان و حکومـەتی میللـی ئازەربایجـان کـە لـە23ی نیسـانی 1946دا لەلایـەن ژمارەیـەك لەنوێنـەرانی هـەردوولاوە لەتـەورێز مـۆرکرا ()، بەدەسـتکەوتێکی سیاسـی مـەزون و وەرچـەرخانێکی ئیجـابی لەپەیوەندییەکانی هەردوولادا دابنرێت، وەك ئاشكرایە كە لەئەنجامی سیاسەتی چەندین شاڵەی (تفرقە بیندازو

()مـەنگوڕی رەخنـەی ئـەوە لەپێشـەوا دەگرێـت کـەبۆ لاوازکردنـی سـەرۆك عەشـیرەتەكان کـاری کـردووەو دژی ئاغاکـان و دەرەبـەگی کـورد جوڵاوەتـەوە بەلاسـایی کردنـەوەی ئازەربایجـان و دەڵێـت:" قـازی محمـد ئەگـەر بـوی بکرایـە بـەزووترین کـات ئاغاواتەکانی لەناو ئەبردن.. لەو باوەرەدا بوم ئەگەر لەترسی و روس و ملا مصطفي و حمە رەشیدخان نەبوایە هەر زو ئاغایەکان لەقازی محەمەد رائەپەرین و.. ئەنجومەنە ئەیالەتیەکەیان لەناو ئەبرد" بڕوانە:
مەنگوڕی، س.پ، ل128–129.

()وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل108.

()نوێنەرانی کورد بریتی بوون لە (پێشەوا قازی محەمەد، سەید عەبدوڵلای گەیلانی زادە، عەمەرخانی شەریفی، محەمەد حوسێن سەیفی قازی، رەشید بەگی جیهانگیر، زیرۆ بەگی هەرکی، قازی محەمەدی خضری)، نوێنەرانی ئازەریش بریت بوون لە (جەعفەری پیشەوەر، میرزا علی شبستری، دکتۆر سلام الله جاوید، محەمەد بیریا)، بڕوانە:
ایغلتن، س.پ، ل150.

حکومـت کـن / پـەرت کـەو زاڵ بـە)ی حکومەتەیـەك لـەدوا یەکـەکانی ئێـران، دوژمنایـەتی و ناکۆکییـەکی مێژوویی قووڵ لەنێوان هەردوو گەلی کوردو ئازەر دروست ببـوو، لەهـەمان کاتـدا بیرتەسـکی ناسیونالیستانەی بەشـێکی زۆری سـەرانی حکومـەتی میللـی ئازەربایجـان کـەئامادە نـەبوون دان بەدەسـەڵاتێکی سیاسـی کـوردی جیاو سەربەخۆ لەدەسـەڵاتەکەیان بنـێن، زیـاتر ساردو سڕی خسـتبووە پەیوەندییەکانـەوە، ئەمانـە لسـەۆنگەی ئـەوەی کەهەریچمی موکریـان لـەرووی ئیدارییـەوە بەشـێکە لـەئازەربایجانی پێیـان وابـوو کەگـەلی کـورد دەبێـت لـەرێگای نوێنـەری خۆیانـەوە بۆ مەجلیسـی میللـی ئازەربایجـانی گوێرایـەڵی خۆیـان بۆ حکومـەتی ئازەربایجـان راگەیەنن و بیر لەهەنگاوێکی سەربەخۆخوازانە نەکەنەوە( )،هەر بۆیە کاتێك پێشـەوا بەپێچەوانەوەی خواسـتی سەرانی ئازەرەوە سـەربەخۆیی کوردستانی بەدامەزراندنی کۆماری خودموختـاری کوردسـتان لـەئازەربایجانی راگەیانـد دەسـەڵاتدارانی تـەبریز بەسـەپاندنی گـەمارۆی ئـابووری و رێگـرتن لەچـوونی دانەوێڵـە بـۆ مـەهاباد هەنگاوەکەی پێشەوایان پیرۆز کرد( ).

شایەنی باسە بەدامەزراندنی حکومـەتی میللـی کوردسـتان ناکۆکییـەکانی نێـوان هـەردوولا تونـدتر بـوون، دەسەلاـدارانی ئازەربایجـان دژی ئـەوە وەسـتان کەقەڵـەمڕەوی حکومـەتی کوردسـتان شـارە کوردەکـانی (مـاکو، خوی، سەلماس، ورمێ، میاندوئاو) بگرێتـەوە بـەو بیـانووەی گوایـە زۆرینـەی دانیشـتوانی ئـەم شـارانە ئازەرین ( )، ئـەو شـارانەی کـەکورد بەبەشـێکی جیانـەکراوەی خـاکی کوردسـتانی دەزانـی و بـەهۆی سـوارەکانی رەشـید بەگی هەرکی و زیرۆ بەگەوە دەسەڵاتی ناوەندییان لێ وەدەرنرا( ).

لەلایـەکی دییـەوە جیـاوازی سروشـتی هـەردوو دەسـەڵاتە ئـازەری و کوردییەکـە هۆکاریچـکی تـری گـرژی پەیوەندییـەکان بـوو، هـەروەك دەزانرێـت حکومـەتی ئازەربایجـان سروشـتێکی میللـی چـەپی رادیکـاڵی هـەبوو، لەکاتێکدا ئەوەی کوردستان نەتەوەییەکی دیموکرات و ئازادیخوازی بوو، ئەمـەش وایکردبوو کەبەشـێکی زۆری موڵکدارە ئازەرییەکانی ورمێ و دەوروبەری لەو کێشەیەدا پێیان خۆش بـوو بـەقازانجی کوردەکانـدا بکەوێتـەوە، چونکە ئەوانە لەسۆنگەی پاراستنی شوێن و پایەی چینایەتیان حەزیان بەکەوتنـە ژێـر دەسـەڵاتێکی پـەیڕەوی رادیکاڵە نەدەکرد، بۆیە زۆریان هانی سەرانی حکومەتی کوردستاندا پایتەختەکەیان لەمەهابادەوە بەرنە شـاری ورمێ( )، لەراستیدا هـەر ئـەم هۆکارەش بـوو پـاڵی بەقەرەپەپاغەکانی نەغـەدەوە نـا ببنـە پێشـمەرگە لەسـوپای میللی کوردستاندا.

( )جەعفەر پیشەوەری سەرۆکی حکومەتی میللی ئازەربایجان لەچاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ (روبرت رۆسۆ Robet Rossow) جێگری کونسولی ئەمەریکی لەتەبرێز رایگەیاند، کەهێشتا کوردەکان لەو ئاستەدا نین حکومەتێکی خودموختاری بۆ خۆیان پێکبهێنن، لەجیاتی ئەوە ئەنجومەنێکی میللی سەربەخۆ پکبهێنن، حکومەتی ئازەربایجان پێنج کورساین لەئەنجومەنی میللی ئازەربایجان دەداتێ تا لەژێر سایەی دەسەڵاتی تەبرێزدا بن، هەروەها رایگەیاند کەدۆستایەتی حکومەتی ئازەربایجان بۆ کوردەکان لەوەوە سەرچاوەی گرتووە کەحکومەتی تاران ئەم کەمینەیەی ئازەربایجان وەك فاکتەرێك دژی حکومەتی تەبرێز راست نەکاتەوە:

From Rossow to the secretary of state,Jan.2.1946. DSDF, 891.00/1-246,NA

( ) البحراني، س.پ، ل123

( )البكاء"س.پ،ل220، ایغلتن، س.پ، ل148–149 .

( ) سـرهنگ زنگنـە سـەرکردەی هێـزە ئێرانییـەکان لەشـاری ورمـێ بریاریـدا چـەك فـرێ نـەدات و بـەرگری بکـات دژی هێـزە دیموکراتەکان، بۆیە دوای ئەوەی ماڵ و منداڵەکانی بردە کونسڵخانەی تورکیا لەورمێ، ئینجا کەوتە دامەزراندنی حکومەتێکی سەربازی لەشاری ورمێ بەمەبەستی چاوترساندن چەند جارێك کوشتاری بەکۆمەڵی لە گوندە ئاسوری و کوردەکانی دەوروبەری ورمێ کرد تا سوارەکانی رەشید بەگی هەرکی و زیرۆ بەگ لەگوندی باراندوزەوە پەلاماری شاریان داو دوای رۆژێك شەڕ لە18ی کانونی یەکەمی 1945 ورمێیان گرت و سەرهەنگ دەست بەسەرکرا.

اذبايجان، 7 ديماه 1324" زنگنە، س.پ، ل69–74

( )ایغلتن، س.پ، ل149" قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل92

بەهەر حاڵ پیچشەواو سەرانی دیکەی ح.د.ك هەوڵیکی زۆریاندا کێشەکان لەرێگای گفتوگۆو دانیشتنەوە چارەسەر بکرێت، بۆ ئەم مەبەستەش هەر لەشوباتی 1946ەوە تا کۆتایی ئازاری هەمان ساڵ چەند جارێك سەردانی تەورێزیان کرد بێ ئەوەی بگەنە ئاکامێك بەدەست بتاڵی دەگەڕانەوە، ناکۆکیەکان بەجۆرێك پەرەیان گرت چەند جارێك شەڕو پێکدادان لەنێوان فیدائییەکانی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان و پێشمەرگە کوردەکان لەدەوروبەری ورمێ قەومان، راپۆرتەکان لەمارسی 1946دا هەواڵی ئەوەیان رادەگوێزا کەتەواوی دەوروبەری شاری ورمێ کەوتوونەتە دەست کوردەکان و لەناوچانە پێشمەرگەی کورد ئەوانەی ئارمی (کۆماری کوردستان)یان بەقۆڵیانەوە بەستووە ئاسایش دەپارێزن ()، لەراستیدا ئەم پێکدادان و خۆ لەیەکتر گیڤ کردنەوەیەی چەکدارەکانی هەردوولا لەبەرژەوەندی هیچ کام لەحکومەتی ئازەربایجان و کوردستاندا نەبوو، بەتایبەتی لەکاتێکدا سوپای شورەوی لەسەروبەندی جوڵکردنی ئێراندا بوون، ئەو سوپایەی تالەشوێنەکانی خۆیدا جێگیر بوو نەیدەهێشت ئەرتەشی شاهەنشاهی لەتارانەوە بەرەو ئازەربایجان و موکریان بکشێت ().

ئەوە بوو سەرانی هەردوو حکومەتی میللی کوردستان و ئازەربایجان هاتنە سەر ئەو باوەرەی پێویستە ناکۆکییە سنوری و زەمینی و مەسەلە لاوەکییەکانی ناوخۆ وەلانێن و بیرێك لەئایندەی دەسەڵاتەکەیان بەرامبەر حکومەتی ئێرانی بکەنەوە، هەر بۆیە بەگەرمی کەوتنە خۆو لەنیسانی ساڵی 1946دا گفتوگۆو دانیشتنەکان دەستاین پێکردەوە، ئەم هەنگاوەی کوردو ئازەر لەلایەن شورەوییەوە پشتگیری لێکرا، چونکە ئەوانیش بەبەرژەوەندی خۆیان نەدەزانی لەم قۆناغەدا پەیوەندییەکانی ئەو دوولایەنە لەوە زیاتر گرژتر بیچت و بەرامبەر ناوەند لاواز بن.

بەمجۆرە دانیشتنەکانی نێوان نوێنەرانی کوردو ئازەر لە 23ی نیسانی 1946دا پەیمانی یەکێتی و برایەتی لێکەوتەوە، کەلەلایەن هەردوولاوە بەدەستکەوتێکی گەورە دانرا، حکومەتی ئازەربایجان دەقی رێکەوتنامەکەی لەرۆژنامەی (ازربایجان) لە 5ی مایسی 1946 بلاوکردەوە. حکومەتی میللی کوردستانیش لەرۆژنامەی کوردستان و گۆڤاری هەڵاڵەدا هەمان کاری کرد. ئەو خاڵانەی کەبەپێی پەیمانەکە لەسەری رێکەوتبوون بریتییە:

1ـ لەو جێگایانەی بەپێچویست دەزانرێ هەردوو حکومەتی میللی نوێنەر دەگۆڕنەوە.

2ـ لەئازەربایجاندا ئەو جێگایانەی کەدانیشتوانی کورد بن کاری ئیداراتی دەوڵەتی بەکوردان دەبێت، هەروەها لەکوردستانیش لەو جێگایانەی کەبەشی زۆری دانیشتوانی ئازەربایجانی بن لەلایەن کاربەدەستانی حکومەتی میللی ئازەربایجانەوە بەرێوەببرێت.

3ـ بۆ چارەسەرکردنی گیروگرفتە ئابورییەکانی نێوان هەردوولا، کۆمسیۆنێکی هاوبەش دابمەزرێت کەبڕیارەکانی لەلایەن سەرانی هەردوو حکومەتەوە جێ بەجێ بکرێ.

() From the .British Embassy in teheran to the foreign office.2 nd Maroh 1946. Fo 371/52702,persia 1946,PRO.

()روسیای شورەوی لەجێبەجێکردنی بەندی (5)ی پەیمانی ئیتحادی ساڵی 1942 سەبارەت بەدەرکردنی هێزەکانی لەئێران خۆی دواخست بەبیانوی ئەوەی سیاسەتی حکومەتی ئێرانی لەباکووری ئێران هەڕەشە لەئاسایشی شورەوی دەکات، ئەوەش بەپێی پەیماننامەی بەستراوی ساڵی 1921ی نێوان هەردوولا مافی هێشتنەوەی هێزەکانی لەئێران پێ دەدات، رێگرتنیشی لەچوونی هێزەکانی حکومەتی ئێرانی بۆناوچەی ئازەربایجان تەنها لەبەر ئەوەیە کەئاژاوەی زیاتر نەکەوێتەوە، ئەو شتەی شورەوی نایەوێت روویدات.

كيرك، جورج، الشرق الاوسط في اعقاب الحرب العالمية الثانية، ترجمة سليم طه التكريتي، بغداد، 1990، ص125.

4ـ لەكاتی پێویستدا لەنێوان حكومەتعی میللی ئازەربایجان و كوردستان هاوكاری سەربازی دەكریّ و ئەوەی پێویست بێت بۆ یارمەتی یەكتری ئەنجام بدرێت.

5ـ هەر كماتێك پێویست بێت لەگەڵ حكومەتی تاراندا وت و وێژ بكرێت دەبێت بەپەسەندی هەردوو حكومەتی ئازەربایجان و كوردستان بێت.

6ـ حكومەتی میللی ئازەربایجان سەبارەت بەو كوردانەی كەلەخاكی ئازەربایجاندا دەژین و تا ئەو ئەندازەیەی بتوانیّ بۆ پێشكەوتنی زمان و فەرهەنگی میللیان هەوڵ دەدات.

هەروەها حكومەتی میللی كوردیش بۆ ئەو ئازەربایجانیانەی كەلەخاكی كوردستاندا دەژین بۆ پێشكەوتنی زمان و پەرەپێدانی فەرهەنگی میللیان تا ئەو ئەندازەی بتوانیّ تێدەكۆشێت.

7ـ هەر كەسیّ بۆ تێكدانی دۆستایەتی مێژوویی نەتەوەی ئازەربایجان و كوردو لەنێوبردنی برایەتی و دیموكراتی میللی وەیا لەكەداركردنی ئەم یەكێتیە هەوڵ بدا، هەردوو بەیەك دەست و ئەو كەسانە بەسزای خۆیان دەگەیەنیّ(□).

لەراستیدا حكومەتی كوردستان بەبەستنی ئەم پەیمانە سەربەخۆیی و دانپیانانی حكومەتی ئازەربایجانی بۆ خۆی مسۆگەر كرد، جگە لەوەی ناتەبایی و ناكۆكی گۆڕا بەدۆستایەتی و هاوسەنگەری، لەبواری رووبەرووبونەوە یدەسەلاّتی ناوەندیشدا حكومەتی كوردستان و هاوپەیمانێكی بۆ پەیدا بوو كەلەلایەنی توانای ئابوری و ماددی و پشتگیری شورەوییەوە تارادەیەكی زۆر بەهرەمەند بوو. هەر بۆیە سەرانی حكومەتی كوردستان زۆریان باوەڕ بەم پەیمانە هەبوو، دڵسۆزانەش بۆ جێبەجێكردنی خاڵەكانی تێدەكۆشان، خۆ ئەگەر لایەنی بەرامبەریش هەمان شێوزە بۆ چەسپاندنی ناوەرۆكی پەیمانەكە كاری بكردایە دوور نەبوو چارەنووسی هەردوو دەسەلاتەكەی كوردستان و ئازەربایجان جۆرێكی نر لەلەوەی كەبوو.؟ هەر چۆنێك بێت بلاّوكردنەوەی ئەم پەیمانە حكومەتی ئێرانی تورەكرد، چونكە دەیزانی كەتاچ رادەیەك ناوەرۆكی ئەم پەیمانە دژ بەنیازو خواستەكانێتی، هەر بۆیە وای پیشان دەدا كەهەردوو دەسەلاتەكەی ئازەربایجان و كوردستان بەبەستنی ئەم پەیمانە دروست وەك دوو حكومەتی سەربەخۆو دژ بەتاران رەفتاریان كردووە(□).

لەلایەكی دییەوە راگەیاندنی كۆماری میللی كوردستان و ئەكارو دەستكەوتانەی حكومەتی كوردستان ئەنجامیدان كاریگكەرییەكی زۆریان كردە سەربەهێزبوونی شەپۆلی بیری نەتەوەیی و ئازادیخوازی رۆڵەكانی گەلی كورد بەتایبەتی و لەسەر راكێشانی سەرنجی دیموكراتیخوازانی ئێرانی و ناوچەكە بەگشتی.

لەرووی پەرەسەندنی هۆشی نەتەوەیی و ئازادیخوازانە لەناو گەلی كوردا، كۆماری كوردستان ببووە نمونەیەكی سەركەتووی ئەزموونی قەوارەیەكی كوردی و قیبلەگای نەتەوەخوازانی كورد، ئەوانەی بەپەرۆشەوە بوون دەسەلاّتی كۆمار بیانگرێتەوە یاخود هەمان رێباز بگرنەبەر، راستە قەڵەمڕەوی كۆمار لەبەشێكی هەرێمی موكریاندا قەتیس ما، بەلاّم كاریگەری كارەكانی حكومەتی كوردستان لەسەركوردەكانی ناوەندو باشوری كوردستانی ئێران، بگرە لەەسر كوردەكانی دانیشتووی تارانیش جیّ پەنجەی دانا، لەوەش زیاتر پارچەكانی

(□)هەلاّلە، گۆڤار، ژمارە 3، ساڵی یەكەم، بانەمەڕی 1325،ل1-7.

(□) ایغتتن، س.پ، ل152.

تـری کوردسـتانیش، بەتایبـەتی کوردسـتانی عێـراق لەسـایەی ئـەو شـەپۆلە نەتەوەییـەی لەمـەهابادەوە سەرچاوەی گرتبوو، جۆش و خرۆشیان تێ کەوتبوو.

(م.ش) ناوێك لەنامەیەکیدا کەلەهەفتەنامەی کوهستاندا بڵاویکردۆتـەوە لـەژێر ناونیشـانی (نالـە گـروس / ناڵەی گەروس)، دوای ئەوەی بەدرێژی باسی خراپـی بارودۆخـی ناوچـەی گـەروس دەکات و ئۆبـاڵی ناهـەمواری بارودۆخەکـە دەخاتـە ملـی دەزگاکـانی دەسـەڵاتی ناوەنـدی، نوسـیویە:" خـەڵکێکی زۆر هاتوونەتـە سـەر ئـەو بـاوەڕەی کەحـەق دەسـەندرێ، نـادرێ، ئـەوانیش وەك براکانیـان لـەئازەربایجان (مەبەسـتی هـەرێمی موکریانـە کەلـەرووی ئیدارییـەوە بەشـێك بـوو لـەئازەربایجان ــ ل) پێویسـتەی لـەپێناوی ئـازادی پسـاندنی زنجـیری دیکتـاتۆری و ئەسـارەتدا راپـەڕن، پێویسـتە تـەختی ستەمکاران داڕمێنن و لێپرسـراوەکانی دەوڵـەتی بگـرن و دادگایان بکەن، ئەوانیش پێویستە هەمان ئەزموونی براکانیان لەئازەربایجان بەرپا بکەن"().

ئەو کوردە ئازادیخوازانەی کەلەشارو ناوچەکانی ژێر دەسـەڵاتی حکومـەتی ئێرانیـدا بەرگـەی ئـەو فشـارو مامەڵــە تونــدو ســەرکوتکەرانەیەی دەزگاکــانی دەســەڵاتی ناوەنــدیان نــەدەگکرت، پــەنایان بــۆ ناوچــە ئازادکراوەکانی ژێر دەسەڵاتی حکومەتی کوردستان دەبرد، بۆ نمونە تـا مـانگی حـوزەیرانی 1946دا بەتـەنیا لەشاری سەقز زیاتر لە 3000 کەس پەنایان بۆ ناوچەی موکریانی ئازاد بردبوو() .

کوهسـتان لـەژمارە 49داو لـەژێر سـەردێڕی (توجـە خـاص بکردسـتان بایـد داشـت / پێویسـتە ئـاوڕێکی تایبـەت لەکوردسـتان بدرێتـەوە) نوسـیویە:" سـاڵێك لەمەوبـەر چارەسـەرکردنی کوردسـتان زۆر ئاسـانتر بـوو، دەوڵـەتی وەخـت دەیتـوانی لـەرێگای ئەنجامـدانی چاکسـازییەوە بـەدەم خـەڵك و خهواکـەی مـەهابادەوە بچێت. بەڵام بەداخەوە ئەو هەموو هات و هاوارەی خەڵکی گوێی لێ خەوێندراو بێ وەڵام مانـەوە، ئەوانیش ناچار بۆ بـەرێوەبردنی کـاری خۆیـان کەوتنـە خـۆو وەك دیـارە بـەهێزیش بـوون بـەجۆرێك دەوڵـەتی ناوەنـدی ئـەمڕۆ لەباکوری کوردستاندا شوێنێکی بۆ نەماوەتەوە، هاتنی مـەلا مستەفاو هـاوەڵانی بەتـەواوی چەك و پێویسـتیە جەنگییەکانیانیەوە، گەیشتنی حەمەرەشید خان بۆ ناوچـەکانی دەوروبـەری سـەقز، ئەمانـە زیـاتر مەهابادیان بـەهێز کـردووە. ئەگـەر رۆژێکـیش دابـێ سـەقزو بانـەش بکەونـە بـەر هێرشـی مـەهاباد گومـان لـەوەدا نییـە کەبـەرگری هێزەکـانی دەوڵـەتی لـەم ناوچـەیە گرفتێکـی گـەورە دەبێـت، ئـەوەی رادیـۆی لەنـدەن سـەبارەت بەهەڕەشەی کوردەکانی مەهاباد لەسەر سنە باسی لێوە دەکات بەتەواوی قابیلی روودانە..

ئەمڕۆ خەڵکی کوردستان لەتەواوی ئەو ناوچانەی دەوڵەت دەستی پێیاندا رادەگات بێزارو نـارازین، ئـەو نارازییەی ئەگەر زوو فریای چارەسەرییەوە نەگەن ئاسەواری خراپ و مەترسیداری لێدەکەوێتـەوە، لەراسـتیدا دەوڵـەت بەهەڕەشـەو زینـدان و بـەهێزکردنی حکومـەتی سـەربازی لـەم ناوچـانەدا، ناتواهنێـت ئـەو هەرەشـەیە برەوێنێتـەوە، مانـەوەی هـەل و مەرجـە خراپەکەو نەبوونی هـیچ هـەنگاوێکی ریفۆرمسـتانە، مانـەوەی پیـاوانی بێزراوی رەزاشاهی لەکوردستان لەگەڵ گشت ئەو فریادو بێزارییەی لەلایـەن خەڵکەوە بەتەلـەگراف ئاراسـتەی

()کوهستان، 12 فروردین، 1325.

()ه.س، 13 خرداد 1325 .

ناوەند دەكرێت، هەموو ئەمانە خەڵكی گەیاندۆتە ئەو باوەڕەی كەدەوڵەت بەتەنگ دەردو ئازارەكانیانەوە نایەن و ئاوڕێك لەسكالاكانیان نادانەوە، بۆیە واچاكە بۆ خۆیان پەی حاڵی خۆیان كەون"(□).

لەراستیدا هەر لەژێر كاریگەری كۆماری میللی كوردستان و دەستكەوتە دیموكراتییەكانیدا بوو كەچەند گەنجێكی كورد لەناوچەی گەروس لەحوزەیرانی 1946دا رێكخراوێكیان بەنێوی (اتحادیە جوانانی بیجار/ یەكێتی لاوانی بێجار) دامەزراند بەسەرۆكایەتی گەنجی كورد (عبدالباقی رفیع)، ئەم یەكێتییە ئامانجی ریفۆرمی گشتی و بەگژدا چوونەوەی دیاردە نالەبارەكانی دزی و بەرتیل خۆری و گەندەڵی دەزگاتكانی حكومەتی ئێران بوو لەناوچەكەیاندا (□).

هەروەها كوردەكانی دانیشتووی تاران رێكخراوێكیان بە ناوی (ئەنجومەنی ئازادیخواهانی كوردستان) لە سەرەتای تەمموزی 1946 دامەزراند كە ئامانجیان پشتگیری داخوازییە نەتەوەییەكانی گەلی كورد لە ئێران و هەوڵدان و كاركردنە سەر ڕای گشتی ئێرانی و دەسەڵاتی ناوەندی لە تاران بوو تاسیاسەتێكی گونجاو و نەرم بەرامبەر كورد و دەسەڵاتەسیاسیەكەی لە مەهاباد بگرنەبەر(□).

هەر لەم قۆناغەدا بوو كە خوێندكارە كوردەكانی زانكۆی تاران كەوتنە خۆو لە سەرەتای تشرینی دووەمی ساڵی 1946 دا ڕێكخراوێكیان بە ناوی (اتحاد دانشجویان كرد در دانشگاه تهران / یەكێتی خوێندكارانی كورد لە زانكۆی تاران) دامەزراند . ناسری موحسینی كە ئەندامێكی چالاكی ئەو یەكێتییە بوو , لەووتارێكدا نووسیوویە ((ئێمەش وەك خوێنكارانی كوردی زانكۆی تاران شوێنی گرنگ و ئەركی مەزنی خۆمانە لە ناو كۆمەڵدا هەست پێكردووە و دەزانین كوردستانی لانەی ئازیزمان چەنددەردەدار و ئەمڕۆ لە هەموو ڕۆژێك زێتر پێویستی پێمانە, ئیچمە بەتەواوزی دركمان بەوە كردوە كەبەداخەوە فەرهەنگمان، باری تەندروستیمان، كشتوكاڵمان، سەنعەتمان.. بەكورتی هەموو شتێكمان خراپەو لەتەواوی شارەكانی تری ئێران دواكەوتووترە.. هەر بۆیە تا ئەو شوێنەی هەل و مەرج و شوێن ڕێگەمان پێبدات، بگرە زیاتر لەوەش خەبات دەكەین بۆ ریفۆرمی كۆمەڵایەتی ودژی وێرانكاری و خراپی بارودۆخی وڵاتەكەمان رادەوەستین.. ئێمە لاوانێكی تێكۆشەرو خاوەن هەست كەپێشتر بەشێوەی جیا جیاو تاك چالاكیمان دەنواند، واقۆڵمان لێ هەڵماڵیووە یەكێتی خوێندكارانی كوردمان دامەزراندووە هەوڵ دەدەین هاوكاری و یارمەتی خوێندكارانی كورد بكەین و هانیان بدەین بۆ پلەكانی خوێندنی باڵا بخوێنن، جگە لەوە تێدەكۆشین بۆ رۆشنكردنەوەی بیری خەڵكی و بەدیهێنانی ریفۆرمێكی گشتی "(□).

سەبارەت بەهەژاندنی هۆشی نەتەوەیی پارچەكانی دی كوردستانیش، بەشداریكردنی بەشێكی زۆر لەكوردەكانی عێراق لەدەزگا سەربازی و رۆشنبیرو خزمەتگوزارییەوكانی كۆمارۆدا ئەو راستیە دەسەلمێنن، بارزانییەكان و ئەفسەرە كوردە ئازادیخوازەكان كەبەسەرۆكایەتی مەلا مستەفا هاتبوونە هەرێمی موكریان هەر

(□) هـ.س، 12 فروردین 1325.
(□)هـ.س، 10 تیر 1325.
(□)هـ.س، 24 تیر هـ1325
(□)هـ.س 4 ازار 1325

زوو بوونـە بڕبـڕەی پشـتی هێـزی میللـی کوردسـتانو بەرادەیـەك بـۆ حکومـەتی کوردسـتانو بـەرگری لێکردنـیو دڵسـۆز بـوون کەپێشـەوا متمانـەی تـەواوی پێیـان بـوو ئـەرکی سەرپەرشـتی ناسـکترین بـەرەکانی جەنگی پیٚ سپاردن کەبەرەی سەقز بوو ().

شایەنی باسە جگە لەبارزانییەکانو هاوەڵانیان، زۆر بوون ئەوانە ی لە کوردستانی عێراقەوە بەمەبەستی خزمـەتو بـەرگری لـەکۆمار بـەرەو مـەهاباد وەریٚ کـەوتن. ئـەوتا (عبـدالله احمـد پشـدەری) لەیاداشـتەکانیداو لەژێر ناونیشانی :" رۆیشتنم بۆناو کۆماری مەهاباد" نوسیویە :" لەساڵی 21945دا کەوتم ناو کوردایـەتی وحیزبی هیوا وەرگیرام بەئەندام هەستی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری کەوتە نـاو مێشکمەوزە بـاوەڕم هاتـە سەر ئەوە کە ئەبیٚ لاوی کورد ئامادەبێتو لە کاتی پێویستدا گیانی خۆی بەخت کات بـۆ وەدەست هێنـانی ئـازادیو سەربەسـتی بـۆ نیشـتمانەکەی ئـەوە بـوو ئـاڵای کوردسـتان لەسـاڵی 1946دا بـەرز کرایـەوە بـەناوی کۆماری مەهاباد لەکوردستانی ئێرانداو بڕیارمدا کەئەبیٚ خـۆم بەشداری ئەو خەباتـە بکـەمو بـڕۆم بـۆ بـەرەی شـەڕ" () ،جگـە لـەوەی کـە ژمارەیـەکی زۆریـش لەمامۆسـتاو بـرین پـێچ رۆژانـە لەکورسـدتانی عێراقـەوە سنوریان دەبەزاندو بۆ خزمەت دەچوونە مەهاباد، وەك پێشتر ئامارەمان بەناوی هێندێکیان داوە.

لەراستیدا ناوبانگی کۆمارو کارەکانی لەپارچەکانی دی کوردستان تا دەهات زیاتر دەبوو، غەفوری میرزا کـەریم لەیاداشـتەکانیدا نوسـیویە:" رزگـاربوونی کوردسـتانی ئێـران لـەدڵو مێشـکی ئێمـەی قووتابـەدا دەزرنگایەوە" ()، بەهادین نوریش لەیاداشتەکانیدا دەڵێت:"منیش وەك زۆربەی لاوەکانی سلێمانی لـەدوورا ئاگاداری رووداوەکانی کۆماری مەهاباد لەکورسدتانی ئێران بووم، بابەتـە نوێیـەکانی رۆژنامـەی کوردسـتانم دەخوێنـدەوە کەدەگەیشـتە دەسـتمان، لەهـەر ژمارەیەکیـدا بـەدوای هۆنراوەکـانی هـێمنو هـەژاردا دەگـەڕام، هەرچەندە ئەوکات من لەتەمەنێکی وادا نەبووم رووداوەکان بەتەواوی تێبگەمو شیان بکەمـەوە، کەچی لـەبیرم دیٚ زۆر بـۆ کۆمـارە سـاواکە بەپـەرۆش بـووینو کاریگەرییـەکی بەرچـاوی لەبوژاندنـەوەی جوڵانـەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی لەکوردستانی عێراق هەبوو، بەتایبەتی لەسەر شاری سلێمانی کە ئەو دەمە سەنتەری جوڵانەوەی شۆرشگێری بوو لەکوردستانی عێراق لەهەردوو رووی نیشتمانیو نەتەوەییەوە" ().

دەکرێـت بوترێـت کەبیرۆکـەی کۆکردنـەوەی رێکخـراوە سیاسـیەکانی کوردسـتانی عێـراق لـەحیزبێکی یـەکگرتوودا بـەناوی (پـارتی دیمـوکراتی کوردسـتان) کەلـە16ی ئـابی 1946دا بەسـەرۆکایەتی مـەلا مسـتەفا راگەیەنـدرا، لـەژێر کاریگـەری کۆمـاری میللـی کوردسـتاندا هاتـەدی، دوای ئـەوەی مـەلا مسـتەفاو هاورێکـانی لەمـەهاباد هەسـتیان بـەزەرووڕەتی هـەنگاوێکی وانـاو چـەند جارێك نوێنـەری خۆیـان بـۆ کوردسـتانی عێـراق

()بڕوانە:حەوێزی، عەقید بەکر عەبدولکەریم، گەشتێك بەکۆمارەکەی مەهابادەوە بیرەوەرییەکانم لەرۆژهەڵاتی کوردستاندا 1944-1947، بەشی یەکەم، چاپی یەکەم، کوردستان – کۆیە، 2000، ل69.

()پشدەری، س.پ، ل39.

()میرزا کەریم، غەفور، س.پ، ل42.

(). نوري بهاء الدين، مذكراتي، الطبعة الثانية، سليمانية، 1992،ص35-36.

ناردەوەو تا جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد لەو پەرتەوازییە رزگاری بیٚ و لەژێر رێبەرایەتی حیزبێکی یەکگرتووی پێشکەوتنخوازدا بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکان دەست بەتێکۆشانی بکەن (□) ،ئەمەش لەو دەمەدا بۆ خۆی وەرچەرخانێکی ئیجابی بوو لەمێژووی خەباتی نەتەوەیی گەلی کورد دژی رژێمی پاشایەتی هاشمی و دەسەڵاتی ئیستعماری بەریتانی لەعێراق، ئەو رژێمو دەسەلاتەی بەتوندی دژی کەمترین مافە نەتەوایەتییەکانی گەلی کورد راوەستا بوون و فشارێکی گەورەیان بۆ سەر جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری لەعێراق دەستپێکردبوو، ئەو جوڵانەوەیەی کە (حیزبی شیوعی عێراقی) سومبلێکی دیاری بوو، هەر بۆیە ئەو حیزبەش بەپێی تێگەیشتن و هەڵویچستی لەجوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری لەناوچەکە لایەنگری لەکۆمارەکەی مەهاباد کرد، هەروەك کەریم زەند ئاماژەی پێداوە کەبەدەستی خۆی نامەی (فەهد)ی سکرتێری حیزبی شیوعی عێراقی بۆ پێشەوا بردووە کەتیایدا دانپیانان و لایەنگری حیزبی شیوعی بۆ ئەو ئەزموونە نەتەوەیی و دیموکراتییەی گەلی کورد راگەیاندووە (□).

لەلایەکی دییەوە دوای دامەزراندنی کۆمار بەماوەیەکگی کەم قەدری جەمیل پاشا بەنوێنەرایەتی کوردە نیشتمان پەروەرەکانی سوریاو لەرێگای سلێمانییەوە خۆی گەیاندە مەهابادو پیرۆزبایی هەموو کوردەکانی سوریاو تورکیای بەپێشەوا راگەیاند، ناوبراو لەیاداشتەکانیدا نوسیویە:" ئێمەی نیشتمان پەروەرانی کوردی کەلەسوریا بووین بەبیستنی هەواڵی دامەزراندنی کۆماری مەهاباد گەلیٚ دڵخۆش بووین، لەسەر پێشنیازی من و رازی بوونی هەڤاڵانم بریارماندا کەبەمەبەستی بەستنی پەیوەندی دۆستانە لەگەڵ حکومەتی کۆمار سەردانی مەهاباد بکەم"(□) .

لەراستیدا وێرشای ئەوەی کۆماری میللی کوردستان حکومەتێکی (دیفاکتۆ) بوو، ئامانجی هەروەك زۆربەی جار دووپاتدەکرایەوە بەدیهێنانی کوردستانێکی خودموختار بوو لەچوارچێوەی دەوڵەتی ئێرانیدا، کەچی هەر لەسەرەتاوە هەموو ناسیونالیستە ئازادیخوازەکانی کورد لەپارچەکانی دیکەی کوردستان هیوای سەرکەوتن و بەرادمبونیان بۆ دەخوازی (□)، ئەوەش ئەو راستیەی دەسەلمێنێت کە کێشەی نەتەوەیی کورد لەهەر پارچەیەکی کوردستاندا پەیوەندی بەتین و نەپساوی بەپارچەکانی دیکەوە هەیەو هەر سەرکەوتن و بەدیهاتنی بەشێك لەئامانجەکانی لەپارچەیەکدا دەستکەوت و هاندەرە بۆ پارچەکانی دی.

(□)حەوێزی، س.پ، ل39–41" عبدالله، علی، مێژووی پارتی دیموکراتی کوردستان – عیراق . تابەستنی کۆنگرەی سێیەمی، بیٚ شوێن، ایلولی 1986.

(□)رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 291، 31ی گەلاوێژی 1379.

(□)سلوپی، س.پ، ل237.

(□)شایەنی باسە کاتێك (نوری ئەحمەدی تەها) کەئەفەسەرێکی ئازادیخوازی کوردی عێراق بوو لە هێزی میللی کوردستاندا، گەڕایەوە سلێمانی بەمەبەستی کۆکردنەوەی یارمەتی، کەسانیچکی زۆر بەهاندەری هۆشی نەتەوەییان دەستی هاوکارییان بۆ درێژ کرد، یەك لەوانە خاتوو (درەخشانی شێخ جەلالی حەفیدە) کەملە لیرەکەی خۆی بەکۆمار بەخشی، بڕوانە:
مەحمود، عەبدوڵلا کەریم و مەلا عزت، بەخێر، ئەو ژنەی ملە لیرەکەی پێشکەش بەکۆماری مهاباد کرد، گۆڤاری رێبازی خوێندکاران، ژمارە 31، سلێمانی، شوباتی 1999، ل83.

لەمەڕ جوڵانەوەی دیموكراتی سەرتاسەریش لەئێراندا، كۆماری میللی كوردستانو هاوپەیمانەكەی لەئازەربایجان جێی ئومێدو شانازیو دیموكراتخوازانی ئێرانی بوون، ئەوانە یاچوەڕوانی ئەوە بوون ئەو شەپۆلە لەكوردستانو ئازەربایجانەوە بەرەو ناوەند بڕواتو سەراپای وڵات بگرێتەوە، بە جۆرێك لەئازادیەكی سەرتاسەری لەئێرانێكی دیموكراتیكدا بەرقەرار بێت. ئەو پیچشوازییە گەرمەی لەئازادیخوازانی تاران لەوەفدی تێكەڵاوی كوردو ئازەر كردیان كەلە 28ی نیسان بەمەبەستی وتوێژ سەردانی ناوەندیان كرد بەڵگەیەكی روونە (□)،پشتگیری رۆژنامە ئازادیخوازەكانی تارانی وەك: فرمان، ایران ما، رهبر، رعد.. هتد، لەداخوازییە رەواكانی كوردو ئازەرو ریسواكردنی تاكتیكە فێڵاوییەكانی حكومەتی ئێران بەڵگەیەكی ترە(□).

خۆ ئەگەر هەردوو وەزارەتەكەی محسن الصدر (حوزەیرلانی 1945 ـ تشرینی یەكەمی 1945)و ابراهیم حكیمی (تشرینی یەكەمی 1945 ــ كانونی دووەمی 1946) كەدوو كەسایەتی كۆنەپەرستو دژ بەدیموكراتیخوازان بوون، نەیانتوانی جگە لەماوەیەكی كەم نەبێت لەسەر كورسی دەسەڵات بمێننەوە، ئەوە تەنیا لەژێر كاریگەری ئەو شەپۆلە دیموكراتیخوازییە بوو كەسەرچاوەكەی لەكوردستانو ئازەربایجانەوە هەڵدەقوڵا. هەر بۆیە جۆرە پەیوەندییەكی ئۆرگانیكی لەنێو جوڵانەوەی دیموكراتی سەرتاسەری ئێرانیو جوڵانەوەی میللی دیموكراتیك لەئازەربایجانو كوردستان هەبوو، وەك پێشەوا ئاماژەی بۆ ئەم راستیەدا كاتێك نوێنەری رۆژنامەی (رهبر) لەتاران چاوپێكەوتنی لەگەڵ كردو لێی پرسی:" پرسیار: نە هضة تی دیموكراتیكی كوردستان تاچ ئەندازەیەك یارمەتی دیموكراسی ئایندەی ئێران دەدا؟ وەڵام: نەهضەتی ئێمە لەئازادیخوازانی تارانەوە ئیلهامی گیر كەوت.. قەڵەمی ئێوە لەتاران كاری سەد شمشێری ئێمەی لەمنگقەی خومان كردو میللەتی ئێمە زوریان دڵ بەنەهضەتی ئازادیخوازانی ئێرانەوەیە، رۆژنامەی ئازادیخوازاكانی تاران بەئیشتیاوە دەخوێنینەوە" (□).

هەر لەبەرتیشكی ئەو راستیەی سەرەوەدا بوو كە ح.د.ك ئامادەبوو بەپراكتیك و بەمەبەستی سەرخستنی جوڵانەوەی دیموكراتی سەرتاسەری ئێرانی لە2ی تشرینی 1946دا لەگەڵ رێكخراوە دیموكراتیخوازەكانی وەك حیزبی دیموكراتی ئازەربایجان، حیزبی سۆسیالیست، حیزبی جەنگڵ (اجتماعیون)دا لەبەرەیەكی یەككگرتوودا تێكۆشانی هەبێت (□). دواتریش كەسەرۆك وەزیرانی نویٚ (قوام السلطنة) لەبارەگای سەرەكی حیزبی تودەوە لەتاران وەك تاكتیك رایگەیاند كەبەرەیەكی دیموكراتی یەككگرتوو لەنێوان حیزبەكەی (حیزبی دیموكراتی ئێران)و حیزبی تودەو باقی رێكخراوە دیموكراتییەكانی تر بەمەبەستی هەڵبژاردنەكانی مەجلیسی پازدە پێكدەهێنێت، ح.د .ك وەك حیزبێكی دیموكراتیخواز

(□) ئەمین، حكومەتی كوردستان، ل217-218.

(□)البرزی، حسن، درباره جنبش ملیو دموكراتیك 21 ازار 1324 خلق ازربایجان یا القلاب اكتوبر ایران، از انتشارات شعبه تبلیغات حزب توده ایران، باكو 1364، ص306.

(□) وەرگیراوە لە:
ئەمین، حكومەتی كوردستان، ل 237-
(□)كوهستان، 13 ابان 1325.

بەتەلەگرافێك پیرۆزبایی لەو هەنگاوە كردو بەئەندام بوونی خۆی لەو بەرەیەدا راگەیاند دوای ئەوەی ئاماژەی بەوەدا كەپێویستە هەڵوێست بەرامبەر رووداوەكانی كوردستان لەلایەن ئەو بەرەیەوە وەربگیرێت، چونكە وەك لە تەلەگرافەكەدا هاتبوو:" ئەوە شەش مانگە ئێرتیجاع بەتۆپ و تانك و فرشۆكە ناوچە ئازادكراوەكانی كوردستان ئاگر باران دەكات"().

() ه.س ، 14 ازر 1325.

باسی دووەم:

کۆماری میللی کوردستان لەگێژەنگی هەڵوێستو سیاسەتی هەرێمیو نێو دەوڵەتیدا

ئاشـکرایە کەراگەیانـدنی کۆمـاری میللـی کوردسـتان لەشـاری مـەهابادو دامەزرانـدنی دامو دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتییەکی کوردی لەلایەن سەرانی ح.د.ك ەوە قۆزتنـەوەی ئـەو دەرفەتـە مێژووییـە بـوو کـە بۆجولانـە وەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد لـەئێران هـاتبووە پـێشو هـەوڵێك بـوو بـۆ هێنانەکایـەی دەسەلاتێکی دیفاکتۆ کەببێتە فاکتەری فشار لەسەر لێپرساوانی ئێرانی لەتاران تـا دان بـەلانی کـەمی مافـە نەتەوایەتییـەکانو ئینسـانییەکانی گـەلی کـورد لەچـوار چێوەی ئێرانێکـی دیموکراتیـك دابنـێن، بەوتایـەکی دی حکومەتـە کوردییەکـەی مـەهاباد بانگەشـەی سـەربەخۆخوازیو جیابوونـەوەی کوردسـتانی لـەئێران نـەدەکردو بـۆ دامەزرانـدنی دەوڵـەتو یەکگرتنـەوەی کوردسـتانی دابەشـکراو تێنەدەکۆشا ستراتیژێکی بەم جۆرە نەلەبەرنامـەی حیزبدا شـوێنێکی هـەبوو، نەلەپراکتیکیشدا هـەوڵی بـۆ دەدرا، چـونکە ڕێبـەرانی ح.د.ك وێـڕای ئـەوەی بـەدیهێنانی کوردسـتانێکی سـەربەخۆو یـەکگرتوو خـەونو ئاواتیـان بـوو، بـەلام باوەڕیشـیان بـەو ڕاسـتیە هـەبوو کەهـەلو مـەرجی نێوخـۆییو هـەرێمیو نێودەوڵەتی ئەو قۆناغەی بەردەم جولانەوەی کوردایەتی هەر ئەوەندەی تێدا لەباردا بووبێتەدی [1].

هــەر بۆیــە دەبیــنین کەپێشــەوا قــازی لەزۆربــەی وتــارو چاوپێکەوتنەکانیشــدا ڕێــزی خــۆیو حکومەتەکـەی بـۆ یـەکێتی خـاکی ئێـرانو یاسـای بنـەڕەتی ئێرانـی دووپاتکردۆتـەوەو بانگـەوازی بـۆ لێپرسراوانی دەسەلاتی ناوەندی کردووە بۆ چەسپاندنی دیموکراسی تێبکۆشێنو واز لەکەڵەکەگاییو دیکتـاتۆری بێـننو چـاوێك بـە سیاسـەتەکانیان بەرامبـەر گـەلی کـورد لەئێرانـدا بخشـێنینەوە، ئـەو سیاسـەتانەی لـەرووی نەتـەوەییو ئینسـانییەوەچ مـافێکی بـەکورد ڕەوانـە دیبـوو، بـەپراکتیکیش بـۆ دادۆشینی ئابووری کوردستانو تواندنەوەی گەلی کورد لە بۆتەی نەتەوەی زاڵدا تێدەکۆشا، بـەمجۆرە لەبـەر تیشـکی ئـەو ڕسـاتیەی سـەرەوەدا دەتوانرێـت بوترێـت کەسـتراتیژی سیاسـی ـ سـوپایی کۆمـاری میللی کوردستان ستراتیژێکی ڕادیکالانەو هێرش بەرانە نـەبوو، بـەڵکو ئاشـتیخوازانەو هێمنانـەبوو، بـۆ بـەدیهێنانی ئامانجـەکانیو چارەسـەرکردنی گرفتـەکان لەگـەڵ دەسـەلاتی ناوەندیـدا بـڕوای بەخـەباتی سیاسیو گفتوگۆ بوو نەك لەشکرکێشیو توندو تیژی، دامەزراندنی سوپای میللـی کوردسـتانیش بـۆ نمایشو پاراستنی دەستکەوتەکەو سەپاندنی بوو بەسەر هەردوو حکومەتی ئازەربایجانو تاراندا گـەر ڕەتکرایەوە.

نوێنـەری ڕۆژنامـەی (وطـن یولـدا/ لـەڕێگای نیشـتماندا) لەچاوپێکەوتنێکیدا پرسـیاری لەپێشـەوا کرد:

---

(1) أرفع ئەو نەخشەیەی کوردستانی مەزن کە لە ئۆفیسەکەی پێشەوا قازی محمد هەڵواسرابوو بەبەڵگەی سەربەخۆیخوازیکۆمار دەهێنێتەوەو دەڵێت قازی محمد خوازیاری ئەوەبوو ببێتە ڕابەری هەموو کوردەکانی خۆرهەلاتی ناوەراست. أرفع ,س.پ, ل86.

www.pertwk.com

پرسیار: لەتاران دەڵێن کوردان بەرەهبەری جەنابت جویێ بوونەوەو ئیستقلالی کوردستانیان دەویێ، ئایا راستە؟

وەڵام: نەخەیر راست نییە، لەبەر ئەوەی کەئێمە لەدەوڵەتی ئێران ئیجرای قانونی ئەساسیمان دەوویێ دەمانەوی بەخودموختاری لەژێر بەیداغی ئیران دا بژین، وەخود موختاریشمان وەگیر کەوتوە" .(1)

کاتێکیش پەیامنێری رۆژنامەی (مردم) دەربارەی چۆنێتی پیادەکردنی ئەو خودموختارییە کە پێشەوا دەیگوت چوار ساڵە لەکوردستاندا بەرقەرارە، پرسیاری کرد، پێشەوا بەم شێوەیە وەڵامی داوە:

" کاتێکی ویستمان خودموختاری لەکوردستان بەعەمەلی پیادە بکەین هەڵبژاردنمان کرد، نوێنەرانی ناوچەکانی کوردستان هاتنە مەهاباد، هەیئەتێکیان بۆ بەرێوەبردنی کاروباری خەڵکی کوردستان و دۆزینەوەی پەیوەندی لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی هەڵبژارد، ئەم هەیئەتە بەناوی (هەیئەتی رئیسەی میللی) ناونرا" (2).

لەلایەکی دییەوە گەر سەرنجی ناوەرۆکی بابەتەکانی رۆژنامەو بڵاوکراوەکانی کۆمارو وتارەکانی پێشەواو سەرانی دی حکومەتی کوردستان بدرێت، جگە لەوەی پێداگرتن لەسەر ناسنامەی نەتەوەیی و باس لەخواستە ئازادیخوازەکانی گەلی کورد لەئێران و لەقاودانی سیاسەتی دیکتاتۆری و سەرکوتکەرانەی رەزاشا، چ هێرشێکی بۆ سەر دەوڵەتی ئێران و خودی شەخسی محەمەد رەزاشا تیادا نابینرێت، بانگەشەی راپەرین دژی دەسەڵاتی ناوەندی و سەرنگون کردنی رژێمی شاهەنشاهی بەرچاو ناکەویێ، بەڵکو دان بەدەسەڵاتی ناوەندیدا نراوەو داواشی لێکراوە کە ئەویش حیسابێك بۆ حکومەتی میللی کوردستان و ئامانجەکانی بکات، هەروەك پێشەوا لەچاوپێکەوتنێکی لەگەڵ پەیامنێری رۆژنامەی (فرانس پریس) ئاماژە پیێدا" کورد رازی ئەبێ ئەگەر حکومەتی ناوەندی بڕیار بدا قانونی دیموکراتی لەهەمو ئێراندا جێبەجێ بکری و، دان بنێ بەو قانونانەدا کەئێستا لەکوردستاندا سەبارەت بەخوێندنی کوردی و ئوتونومی بەرێوەبەرایەتی ناوچەیی و لەشکر کاریان پێ ئەکریێ"(3).

شایەنی باسە رژێمی محەمەد رەزاشا و دەسەڵاتدارانی تاران کەبەدرێژای ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانی بەئاگرو ئاسن وەڵامی نارەزایی و داواکارییەکانی خەڵکی کوردستان و عەشرەتە کوردەکانی کوردستانی ئێرانیان دابوەوە جوڵانەوەکانیان لەبانەو، ورمێ و، هەورامان و مەریوان لەرێگای لەشکرکێشی و کوشت و کوشتارەوە دامرکاندبوون، ئامادەییەکیان نەبوو دان بەشتێکدابنێن بەناوی کێشەی نەتەوایەتی لەئێرانداو بەرنامەیەکیان بۆ دابین کردنی مافی نەتەوە نەفارسەکانی وڵات بەدەستەوە نەبوو، ئەوان لەو باوەرەدا بوون کەچەسپاندنی رژێمێکی دیموکراتی لەئێراندا کەتیایدا جۆرە یەکسانییەك لەنێوان نەتەوەکانی وڵاتدا بێنێتەدی بەتەواوی پێچەوانەی بنەماکانی دەوڵەتی شاهەنشاهییە کەلەسەر بالا دەستی رەگەزی فارس و ناوەندییەتیەکی توندوتیژو پێشێلکردنی مافی نەتەوە نەفارسەکان بەناوی ئێرانیییەتەوە دامەزراو، هەر لەبەر تیشکی ئەم بۆچوونەش و لەسەرەتاوە

---

(1) شریف,س.پ, ل38.

(2) مردم, تهران, 11 بهمن 1324.

(3) وەرگیراوە لە:ئەمین , حکومەتی کوردستان, ل233.

www.pertwk.com

چینی دەسەلاتدارانی ئێرانی لەتاران هەڵوێستیان لەکۆماری میللی کوردستان و داواکارییە نەتەوەیی و دیموکراتییەکانی وەرگرتن بەوەی هەرەشەیەکی مەزنە لەسەر دەسەڵاتی ناوەندی و ئاسایشی نەتەوەیی وڵات و هەوڵێکە بۆ لەت و پەتکردنی خاکی (پیرۆزی) ئێران، جگە لەوەی سەراپای مەسەلەکەشیان بەدەست تێوەردانی بێگانەو هەوڵی کۆمۆنیزمخوازی و سەربەخۆ خوازی دایە قەڵەم و سەرانی کۆماریشیان بە: یاغی، اشرار، وطن فروش، (جالەهاو خائین) لەئاخاوتن و بڵاوکراوە رەسمییەکانی حکومەتدا نیوزەد دەکرد[1]، ئەم هەڵوێستە دژانەیەی رژێمی محەمەد رەزاشا بەرانبەر کۆماری میللی کوردستان لەلایەکەوە بۆ شێواندنی رووی راستیەکان و خۆدزینەوە بوو لەدانانی رێگاچارەیەکی ئاشتیانەی کێشەی کورد لەئێران، لەلایەکی دیشەوە بۆ راکێشانی سەرنجی حکومەتەکانی تورکیاو عێراق و سوریا و زلهێزەکانی وەك ئەمەریکاو بەریتانیا و وڵاتە سەرمایەدارەکانی دی رۆژئاوا بوو تا پشتگیری حکومەتی ئێرانی بکەن و لەو قەیرانە سیاسیە قوڵەی تێب کەوتووە بەقازانجی دەسەڵاتی ناوەندی دەستی هاوکاری بۆ درێژ بکەن.

صدری قازی نوێنەری مەهابادو ناوچەی موکریان لەیەکێك لەدانیشتنەکانی خولی چواردەی مەجلیسی شورای ئێرانیدا رایگەیاند:" شتێك نییە لەمەهاباد بەناوی جوڵانەوەیەکی سەربەخۆ خوازی.. ئەوانەی ئێوە بەیاخی نێویان دەبەن چەند مانگێك بەر لەئێستا بەتەلەگرافێك (150 فرسەخیان بڕی و خۆیان گەیاندە تاران " [2]، لەئاخاوتنێکی تریدا صدر بەئەندامانی مەجلیسی وت:" خەڵکی کوردستان هی چکاتێك بیریان لەجیابوونەوە نەکردۆتەوەو بەپێی عەقیدەو مەزهەبیان هەمیشە گوێڕایەڵی حاکمی وەختیان کردووە، ئەو کۆمەڵە کۆمۆنیستییەی لەکوردستاندا باسی لێوە دەکرێت چ راستیەکی بۆ نییە.. بەداخەوە کاتێك تۆمەت هەڵدەبەسترێت مەهاباد بەشی شێری بەردەکەوێت، کەچی وەختی دابەشکردنی بودجەی وڵات بۆ فەرهەنگ و تەندروستی ئەم شارە ناوی لەکولەکەی تەڕیشیدا نییە" [3].

لەلایەکی ترەوە هاتنی بارزانییەکان و ئەفسەرە ئازادیخوازەکانی کوردستانی عێراق بەسەرکردایەتی مەلا مستەفا بۆ ناوچەی موکریان ببووە بنێشتە خۆشەی سەر زمانی رۆژنامە رەسمییەکانی حکومەتی ئێرانی ئەوانەی لەنوسینەکانیاندا هەوڵی چەواشەکردنی رای گشتی و ئاوەژووکردنەوەی راستیەکانیان دەداو پروپاگندەی ئەوەیان بڵاو دەکردەووە گوایە بارزانییەکان تاقمێك چەکداری دزوو رێگری بێ پرنسیپ و بەفیکی بێگانەو بەمەبەستی ئاژوەگێڕی و هەرەشە

---

(1) رۆژنامەی (جبهە) ی زمانحاڵی حیزبی ئێران لە وەڵامی بڵاوکراوە ڕسمییەکانی حکومەتدا نوسیویە ((ناڕەزایی لە سەراسەری ئەم مەملەکەتەدا حوکمفرمایە , گوتمان تەنیا ترسی سەرە نێزەیە ڕێبگرە لە ڕاپەرینی خەڵکی ئێران , ئەمڕۆ هێزێك لە ئازەر بایجان هەیە و خەڵکی بە پاڵپشتی ڕادەپەڕن , ئەگەر سبەی هێزێکیش لە کرمان پەیدا بێت , کرمانێکی برسی و ڕووت , کرمانێکی بێ چارە کە لە سەدا نەوەتی بە نانی شەو موحتاجن , ئەوا بێگومان لەوێش ڕاپەرین دەست پێدەکات . ئایا ئەگەر لە هەر چوار گۆشەی مەملەکەتدا ئاڵای ڕاپەرین هەڵکرێت , هێشتا حکومەت هەموویان بە یاخی و موتەجاسر ناو دەبات)). جبهە, تهران, 30 آذرماه1324.

(2) کوهستان , 28آبان 1324.

(3) ه.س, 5 آذرماه 1324.

www.pertwk.com

لەسەروەری دەوڵەتی شاهەنشاهی سنوریان بەزاندووەو بونەتە داشی دەستی یاخیانی مەهاباد" [1].

شایەنی باسە ڕاگەیاندنی کۆماری میللی کوردستان لە ساتێکدا بوو کە بۆشاییەکی حکومەتی لە تاران پێکهاتبوو , چۆن وەك دەزانرێت (ابراهیم حکیمی) ی سەرۆك وەزیران لە بەرواری 20ی کانوونی دووەمی 1946 دا دەستی لەکار کێشایەوە, شەش ڕۆژ دوای ئەو مێژووە نوێنەرانی مەجلیسیشورا بە دەنگێك زیاتر (أحمد قوام سلطنة) [2] یان بە سەرۆك وەزیرانی نوێ هەڵبژارد [3]،قەووام کە سیاسەتکارێکی دنیادیتە و فێڵباز بوو , هەرچەند تێڕوانینێکی ئیجابیانەی لە ئاست کێشەی نەتەوایەتی کورد و جوڵانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێران نەبوو و لەم بوارەشدا لە سەرۆك وەزیرەکانی دی پێش خۆی نیاز پاکتر نەبوو. بەڵام لەبەر تیشکی ئەو ڕاستیە هەنگاوی دەنا کە ناکرێت لەو قۆناغەدا هێرشێکی سەرتاسەری بکرێتە سەر جوڵانەوەی میللی ئازەربایجان و کوردستان و دواتر ئازادیخوازانی ناوچەکانی تری ئێران. چونکە بەڕای قەووام بوونی هێزەکانی سووپای سوور لە باکوریووڵات ڕێگری بەدیهاتنی هەنگاوێکی بەمجۆرەیە, هەر بۆیە پێویستە یەکەم هەوڵ بۆ دەرکردنی هێزەکانی شورەوی لەئێران دەست پێبکرێت و سوپای سور لە هەر ڕووبەڕووبونەیەکی ئایندەیی نێوان حکومەتی ئێران و هەردوو دەسەڵاتە ئازەری و کوردیەکە بێ لایەن بکرێت دواتر قەوام لەرێگەی چەند تاکتیکێکی دیماگۆجیانەی زیرەکانە دەتوانێت یاری بەکارتەکانیناوخۆو دەرەوە بکات و بنەماکانی هەردوو دەسەڵاتەکەی تەورێزو مەهاباد کلۆر بکات و دوای بە ناوخۆیی کردنی مەسەلەکە و دابڕینی لە فاکتەری نێو دەوڵەتی هەنگاوی دووەم بنێت و گورزی خۆی لێیان بوەشێنێت.

بەم شێوەیە قەوام سەبارەت بە مەسەلەی کوردستان وکێشەی نەتەوایەتی گەلی کورد لە ئێران بەرنامەیەکی جیاوازی لە حکومەتەکانی پێش خۆی لە هەگبەدا نەبوو , ئەو لە کاتێکدا تۆڕێکی جاسوسی فراوانی دامەزراند کەە ووردترین هەواڵەکانی کوردستان وئازەربایجان و ناوچەئاڵۆزەکانی

---

(1) **شایەنی باسە (جەنەراڵ ئیحسان نوری پاشا) کەئەوسا لەتاران وەك پەناهێندەیەك دەژیا، بەرامبەر ئەم هێرشو پەلامارەی ڕۆژنامە رەسمییەکانی ناوەند بۆسەر بارزانییەکان خۆی پێ ڕانەگیراو بەوتارێك وەڵامی داونەتەوەو سروشتی ئازادیخوازیو دژی ئیستعماری ڕاپەرینی بارزانی بۆ رای گشتی ئێرانی روونکردۆتەوە، ئێمە پێشتر دەقی وتارەکەمان لەفارسیەوە کردۆتە کوردیو بۆ یەکەم جار بڵاومان کردۆتەوە. بڕوانە:**

کوردیار، قارەمانی شۆرشی ئاگرداغ بەوتاریك بارزانی وەك رابەرێکی نەتەوەییو ئازادیخوازی کورد بەرای گشتی ئێرانی دەناسێنێت، گۆڤاری مەتین، ژمارە 94،چریادوێ، 1999، ل3-8.

(2) **ئەحمەد قەوام ئەلسەلتەنە موڵکدارێکی گەیلانی گەورەو سیاسەتکارێکی کۆنە ساڵی سەردەمی قاجارییەکان بوو، لەبزاڤی مەشرووتە خوازیدا وەك ئازادیخوازێك بەشداری کردووەو بەخەتەخۆشەکەی داواکاریی مەشرووتەخواکانی دەنووسی، رێك پۆشو شیعرزانو خۆش مەشرەب بوو، حەزی بەیاری پۆکەرو کۆڕی ئەدەبی دەکرد، لەساڵی 1910-1911 وەزارەتی جەنگی گرتەدەست، لەساڵی 1911 وەزیری ناوخۆو لەساڵی 1921-1922دا بۆیەکەم جار بووە سەرۆك وەزیرانی ئێران، تا ساڵی 1946 چەند جارێکی دی پۆستی سەرەك وەزیرانی گرتۆتە دەست، سەرچاوەکان بەگشتی لەسەر لێهاتوویو زیرەکی قەوامو پەیوەندی توندوتۆڵی خۆیو بنەماڵەکەی بەئینگلیزەکانەوە لەئێران یەکدەگرنەوە.**

عاقلی , باقر, میرزا أحمد خان قوام السلطنة در دوران قاجایە و پهلوی, چاپ دوم , چاپخانە أحمدی,1377, انتشارات جاویدان "

نیا, جعفر مهدی , زندگی سیاسی قوام السلطنة, چاپ دوم , تهران , تابستان 1366.

(3) **آوری , س.پ, ل29.**

www.pertwk.com

تری پێبگەیەنێت [1]، لە کاتێکدا کە ڕۆژلەدوایڕۆژ لەشکری شاهەنشاهی و بنکەکانی سووپای ئێرانیلە ناوچەکانی باشووری کوردستان بەهێز دەکران و سەنگەر بەندییان دەکرد, لە کاتێکدا کە دەسەڵاتی سەربازی و دەزگا سەرکوتکەرەکانی حکومەت ڕۆژانە دەیەها کەسیان لەپیاوە ناودارەکانی کورد دەگرت و دوریان دەخستنەوەو عەشیرەتە کوردە دەوڵەتخواکانیان لەکۆمار هان دەدا [2]، لەم کاتەدا قەووام کەوتبووە وازییەکی سیاسیو دبلۆماسی بەهێز لەسەر ئاستی ناوەوەو دەرەوەی ئێران، لەم وازییەشدا قەوام مەسەلەی کوردو کۆماری میللی کوردستانی بەبەشێك لەو ئاژاوەیە تەماشا دەکرد کەشورەوی لەئازەربایجانی ئێرانی بەرپای کردووە. هەر بۆیە پێی وابوو کەپێویست ناکات ئاوڕێکی تایبەت لەکوردستان بدرێتەوە، چونکە بەدەرکردنی سوپای سور لەئێرانو چارەسەرکردنی م ەسەلەی ئازەربایجان، مەسەلەی کوردستان بەشێوەیەکی ئوتۆماتیکی کۆتایی دێت. بەمجۆرە قەوام ئەلسەلتەنە لەگەڵ ئەوەی خۆی بەرووییەکی دیموکراتیخوازو دۆستی شورەوی دەدایە قەڵەمو بەرگێکی فریو دەرانەی لەم ڕووەوە پۆشیووە، بەڵام هەر لەسەرەتاوە کەوتە سازدانی زەمینەیەکی گونجاو لەرووی سیاسی، دبلۆماسی، سەربازیو لەسەر ئاستی دەرەوەو ناوەوەی ئێران تا هەردوو دەسەڵاتە میللیەکەی تەورێزو مەهاباد بهاڕێچت.

لەبەر ئەوە جێگای سەرسوڕمان نییە، لەکاتێکدا ڕێبەرایەتی کۆماری میللی کوردستان بەمەبەستی نیاز پاکی شاندیکیان لەکۆتایی کانونی دووەمی 1946دا رەوانەی شاری سنە کرد تالەگەڵ حاکمی ئێرانی ئەو شارە بکەونە گفتوگۆو داخوازییەکانیان پێشکەشی حکومەتی ئێرانی بکەن، دەسەڵاتدارانی تاران هەڵوێستێکی رەسمیو ئیجابیان لەدواکارییەکانی شاندەکە نیشان نەدا کەبریتی بوو لە دان پیانان بەمەهاباد وەك ناوەندێکی کوردستانی باکورو دامەزراندنی ئەنجومەنێکی بەڕێوەبەرایەتی لەکوردستانو بەکوردی کردنی زمانی رەسمی ناوچەکەو رازی بوون بەخەرج کردنی بڕی 4/3ی داهاتی ناوچەکە بۆ ئاوەدانکرنەوەو چارەسەرکردنی گرفتە ئابوریو کۆمەڵایەتییەکانی ناوچەکە خۆی [3]، هەر لەم قۆناغەدا رقو کینەی محەمەد رەزاشا لەسەرانی کۆمارو دەستکەوتە نەتەوەییو دیموکراتییەکانی گەیشتنە رادەیەك بری 100/000 تومانی لەگەنجینەی ئەخسی خۆی بۆ لەناو بردنی ح.د.ك تەرخان کرد [4]، جگە لەوەی هەوڵێکی زۆر درا نفوزی کۆمار بەرەو ناوچەکانی دی

---

(1) قەوام لە یاداشتەکانیدائاماژە بە م تۆڕە جاسوسیانە داوە ودەڵێت بە هۆی ئەم تۆڕەوە هەواڵەکانی خۆئامادە کردن بۆ ڕاپەرینمان لە هەمەدانەمازەندەران و مەلایەر زانی و زوو پێشگیریمانلێ کردن, شایەنی باسە(حسین مکی) مێژوونوسی ئێرانی ئەندامێکی چالاکی ئەم تۆڕە جاسوسیانە بووەو بە هۆی ئەوەوە بوو راپەرینی مەلایەر پوچ کرایەوە. بڕوانە: عاقلی ,س.پ,ل442.

(2) لەشاری سنەو سەقز کەسانی وەك (رەشید دەباغی , شیخ الاسلامی, موحسینی جەعفەر زادە, ئەحمەدی عەبەڕەش) گیران. لە ناوچەی مەریوانیش جگە لە چەند کەسایەتیەکی ناودار محمد خانی کوڕی محمود خانی کانی سانانیش گیراو دوورخرایەوە. کوهستان ,16 اردیبهشت 1325 و 13 خرداد 1325.

(3) د.ك.و, الوحدة الوثائقية, ملفات البلاط الملكي, الملف4953, الوثيقة 41و الوثيقة 69, ص77 و 124في 6شباط 1946" البكاء س,س.پ, ل220.

(4) د.ك.و, الوحدة الوثائقية, ملفات البلاط الملكي, الملف4953,الوثيقة 177, كتاب المفوضية العراقية في طهران بتأريخ 5تشرين الثاني 1945, ص 322.

www.pertwk.com

کوردستانی وەك سنەو کرماشان سەرەو ژێر نەبێتەوەو لەناوچەی موکریاندا قەتیس بکرێت، تالەژێر ئەو گەمارۆ ئابورییەی تاران بەسەر ناوچەکەدا سەپاندبووی، ئەو ئەزموونە بەرێوەبەرایەتییە کوردییە رۆژ بەرۆژ لاوازتر بێتو هەلو مەرجی رووخاندنی لەناو خۆدا بۆ برەخسێت.

لەراستیدا فاکتەری ئالۆزی جیوسیاسی کوردستانی ئێران رۆڵێکی یارمەتیدەرانەی دەدایە دەسەڵاتدارانی تاران تا پیلانەکانیان دژ یکۆماری میللی کوردستانی بەئاسانی جێبەجێ بکەنو لەم بوارەشدا هاودەردیو هاوکاری هەردوو دەوڵەتی عیراقو تورکیا بۆ خۆیان مسۆگەر بکەن، وەك دەزانرێت پروپاگەندەی خەستی دەزگا راگەیاندنەکانی دور لەراستی حکومەتی ئێرانیو هەندێك ئاژانسە بێگانەکان لەمەڕ هەوڵی سەربەخۆ خوازی کوردەکانو ئەگەری دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی کەسەرانسەری خاکی کوردستانی مەزن بگرێتەوە بەهاوکاریو پاڵپشتی روسیای شورەوی، بەجارێك ترسو لەرزی لەدڵی چینە دەسەڵاتدارەکانی تورکیاو عیراق خستبوو، چونکە وەك ئاشکرایە تورکیا مەزنترین پارچەی کوردستانی لەخۆ گرتووە کەزۆرترین ژمارەی کوردی تیادا دەژینو لەکەمترین ماف نەتەوەیی بێ بەشنو لەبارودۆخێکی ناهەمواردا دەگوزەران، بگرە هەر بەکوردیش ناو نەدەبران.

لەعێراقیشدا زۆر نەبوو رژێمی پاشایەتی بەهەزار دەردەسەریو بەهاوکاری هێزە هەواییەکانی ئیستعماری بەریتانی توانیبووی راپەرینی بارزان (1943ـ1945) دامرکێنێتو راپەریوەکان بۆ ئەو دیو سنور دەرپەرێنێت، پەرەسەندنی رووداوەکانی موکریانو بەشداریکردنی بارزانییەکان لەسوپای میللی کوردستاندا ئەوەی دەکردە چاوەڕوانی رژێمی پاشایەتی لەعێراق کەبەپەرەگرتنی نفوزی کۆمار زۆر نابا مەلا مستەفاو هاورێکانی دەگەڕێنەوە ناوچەی بارزانو ئەمجارە شورەویش پاڵپشتیانەو لەجاران خراپتر ئالچۆزی بۆ سەراپای ولات دەگەڕێتەوە، هەر بۆیە ئەم مەسەلەیە بەدرێژایی تەمەنی کۆمارو تاپەنابردنی مەلا مستەفا بۆ شورەویو ببووە دێوزمەی رژێچمی پاشایەتی هاشمی هەراسانی کردبوو. لێرەوە ئاسایی دێتە بەرچاو کە هەردوو دەوڵەتی عێراقو تورکیا بەوریاییو ترسەوە چاودێری رووداوەکانی کوردستانی ئێرانو کارەکانی کۆماری میللی کوردستانیان دەکردو کەوتبوونە تا پلانی هاوبەشو گونجاو بۆ رووبەرووبوونەوەی ئاکامە (زیانبەخشەکانی) لەسەر ئاسایشی ولاتەکەیان دابنێن، گەر هاتوو لەداهاتوودا مەسەلەکە لەسنوری کوردستانی ئێرانی تێپەڕاند.

(اسماعیل نامق) سەرۆکی ستادی گشتی سوپای عێراق لەرۆژنامەی (الجهاد)دا سەبارەت بەبایەخدانی حکومەتی عێراق بەرووداوەکانی کوردستانی ئێران رایگەیاند: " زۆر بەوردی هەلو مەرجەکەمان خستۆتە ژێر چاودێرییەوە، مەلا مستەفای بارزانی کەلەساڵی 1945 دا راپەرینی کوردەکانی عێراقی رابەرایەتی دەکردو ئێستا لەئێرانەو لەناوچەی نفوزی شورەویدایە، ئەو هەوالانەی لەکوردستانەوە بەدەستمان گەیشتوون باس لەوە دەکەن کەبەم زوانە کوردەکانی عێراقیش رادەپەڕن، دەوڵەتی عێراق بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەم خەتەرە بەهەموو جۆرێك خۆی ئامادە کردووە، بەتایبەتی لەسەر سنورەکانی ئێران ـ عیراق، تالەکاتی قەومانی هەر رووداوێکی بەمجۆرەدا بۆ بەرەنگاری دەست بەکاربێت" [1].

---

(1) الجهاد, العدد51, 20 آذار 1946.

نوێنەری یەکێتی ڕۆژنامەنووسانی عێراقیش لەلایەن خۆیەوە ئەوەی ڕاگەیاند کەحکومەتی عێراق داوای تەسلیم کردنەووەی مەلا سمتەفای لەحکومەتی ئێران کردووە، بەڵام ئەوان وەڵامیان بەو جۆرە داوەتەوە کەمەلا مستەفا لەناوچەی دەسەڵاتی شورەویدا دەسوڕێتەوە، شورەویش بونی مەلا مستەفای لەئێران سەلماندووە، بەڵام ئەوەی ڕەتکردۆتەوە کەلەناوچەی نفوزی هێزەکانیدا بێت [(1)]، ڕۆژنامەی (دەیلی تەلەگراف/ the daily telegraph) سەبارەت بەئەگەری هەڵایسانی شۆڕشی کوردەکانی عێراق نوسیویە:" کوردەکانی عێراق زۆر بەوردی گرنگی بەڕوداوەکانی ئێرتان دەدەن، گومانی تێدا نییە کەهەڵایسانی جوڵانەوەیەکی کوردی لەعێراقدا زادەی سەرکەوتنی جوڵانەوەی شۆڕشگێڕانی کوردستانی ئێران دەبێت، ئەگەر شۆڕش لەکوردستانی عێراق هەڵگیرسێ، ئەوا ئەو شۆڕشە هەرەشە لەکارگەو چاڵە نەوتەکانی کەرکوك‌و بۆری نەوتی حەیفاو تەرابلی دوکات"[(2)].

ڕۆژنامەی (المصری) چاپی مسریش لەلایەن خۆی ئەم ترس‌و دڵەڕاوکێیەی عێراقی دووپاتکردۆتەوەو باسی لەوە کردووە کە حکومەتی عێلاپق ترسی ئەوەی هەیە جوڵانەوەی کوردەکانی ئێران ببێتە مایەی گەڕانەوەی مەلا مستەفاو ڕاپەڕینی کوردەکانی عێراق، ئەو ڕاپەڕینەی کە بۆ دەوڵەتی عێراق زۆر زیانبەخش دەبێت، چونکە دامەزراندنی کوردستانێکی سەربەخۆ مانای لەدەست چوونی سەر زەمینێکی فراوان‌و چاوگەنەوتییەکانی باکوری وڵات دەگەیەنێت کە زۆر دەوڵەمەندن، هەروەها ڕۆژنامەکە ئاماژەی بەهەڵوێستی حکومەتی عێراق داوە کەزۆر بەتوندی دژی کارێکی لەو چەشنە دەوەستێتەوە، بەوردیش چاودێری یەکێتی شورەوی ودەکات بۆ ئەوەی بزانێت کەتاچ ڕادەیەك شورەوی ئارەزووی گەیشتنی بەچاڵە نەوتەکانی کەنداوی لەکەللەدایە، چونکە مەسەلەیەکی وا چاوەڕوانکراوو ئەو دەمەش نەعێراق‌و نەبەریتانیای هاوپەیمانی لەپیلانێکی وا بێ دەنگ نابن"[(3)].

بەم شێوەیە لەکاتێکدا حکومەتی عێراق 3/2ی هێزەکانی کەلە 4 لەشکری سەربازی‌و 7000 پۆلیس پێکدەهات لەسەر سنوری کوردستانی عێراق ـ ئێران کۆکردبۆوە[(4)] لەهەمان کاتدا لەناوخۆی کوردستانی عێراقیشدا چەند تاکتیکێکی دیماگۆجیانەی گرتە بەرۆ کەگەلی کوردی پێ بخافڵێنێ، بۆ نمونە لەکاتێکدا حکومەتی ئێرانی وەك بەشێك لەبەرنامەی گەمارۆ ئابورییەکەی بەسەر کۆماردا، خۆی لەکڕینی بەرهەمی توتنی ناوچەی موکریان دەبواردو نرخی کرینی توتنیشی لەباشوورو ناوەند کوردستانی ئێران بەڕێژەی 25٪ کەم کردبۆوە، دەسەڵاتدارانی ڕژێمی عێراقی نرخی کرینی توتنیان لەکوردستانی عێراق بەرزکردەوە، غەفوری میرزا کەریم لەیادداشتەکانیدا نوسیویە:" لەو کاتەدا ڕژێمی گەندەڵ‌و دواکەتوویی عێراق بەفیتی ئینگلیز بۆ ئەوەی ئاغاو کوێخاو ناوداران‌و کوردپەروەران نەچنە ژێر ئاڵای بەرزو پیرۆزی (کۆماری کوردستان) لەمەهابادو ڕازی بن بەوە یلەکوردستان بمێننەوەو پشتگیری لەکۆمارەکە نەکەن نرخی توتنیان بەرزکردەوە.. ڕاگەدرا توتن لەشارەزووورو گەرمیانیش بچێن،ن هەرچەندە توتنەکەشیان باش نەبوو بەڵام ڕژێم هەر بەنرخی ئەوانی دی وەری

(1) مهر ایران, تهران 25 فروردین 1325.

(2) شەمزینی ,س.پ, ل222.

(3) وەرگیاوە لە : کوهستان و9أردیبهشت,1325.

(4) هـ.س, 30 أردیبهشت, 1325.

www.pertwk.com

دەگرت.. دوای ئەوەی کۆماری کوردستان روخێنرا، رژێم نرخی توتنی هێناوە خوارەوەو فشاری خستە سەرو سیاسەتی پێشووی گۆڕی" [5].

لەلایەکی دییەوە حکومەتی عێراق بەناوی دژایەتی شیوعیەتەوە هانی هەندێك لەئاغاکانی کوردی عێراقی دەدا کەبچنە پاڵ سوپای ئێران و لەدژی کۆماری میللی کوردستان چەك هەڵگرن، بەتایبەتی لەناوچە سنوورییەکانی وەك پشدەر، بۆنمونە (حەسەن ئاغای بێزیلە) و (مامەندنی حاجی هەباس ئاغا)ی برای بابەکر ئاغا لەو ئاغایانە بوون کەدژی کۆمار چەکیان هەڵگرتبوو، هەروەها ئەم جۆرە کەسانە خەریکی جاسوسی کردنیش بوون بەسەر ئەو کوردە عێراقییە نیشتمانپەروەرانەی دەستی هاوکارییان بۆ کۆمار درێژ دەکرد[1].

گرتن و دوورخستنەوەی خێزانی ئەو کەسانە لەکوردستانی عیچراقەوە دەچوونە مەهاباد، هەنگاوێکی دژانەی دیکەی حکومەتی عێراق بوو، بۆ نمونە دوای رۆیشتنی حەمە رەشید خانی قادر زادە لەپێنچوینەوە بۆ موکریانی ئازاد موتەسەڕیفی سلێمانی خێزانەکەی گرت و دووریخستەوە [2].

حکومەتی تورکیاش لەوە دەترسا جوڵانەوەی نەتەوەیی پەرەگرتووی کوردەکانی ئێران ئاکامی زیانبەخشی لەسەر ناوچە کوردنشینەکانی تورکیا هەبێت، جگە لەوەی ئامادەباشییەکی لەو ناوچانە وەرگرتبوو کەلەمێژ بوو دەسەڵاتی سەربازی و حوکمی عورفی تێدا راگەیەندرابوو، هێزێکی سەربازی گەورەشی لەسەر سنوری کوردستانی تورکیا ـ ئێران مۆڵدابوو، هەروەها کونسوڵخانەی تورکیا لەورمێ رۆڵێکی پرۆپاگندەیی گەورەی یاری دەکردو هەواڵی درۆیان دەربارەی داکشانی سوپای سور بۆ سنورەکانی تورکیاو عێراق بڵاودەکردەوە تا ڕای گشتی حکومەتەکانی ناوچەکە دژی شورەوی و هەردوو کۆماری ئازەربایجان و کوردستان بەقازانجی دەسەڵاتی ناوەندی ئێرانی بوروژێنن [3]، لەلایەکی تریشەوە حکومەتی تورکیا بۆ ئەوەی ترسی خۆی لەرووداوەکانی کوردتانی ئێران بشارێتەوە هەوڵی ئاوەژوو کردنەوەی راستیەکانیان دەدا، بۆ نمونە (سراج اوغلو)ی سەرەك وەزیرانی تورکیا سەبارەت بە چالاکی نەتەوەیی کوردەکانی ئێران رایگەیاند:" شۆرشی ئەم دواییەی کوردەکانی ئێران جوڵانەوەیەکی مەزهەبییەو هیچ ئامانجێکی سیاسی و نەتەوەیی نییە"[4].

رۆژنامەی (جمهوریت)ی تورکیش بەراشکاوی ئاماژەی بەوەدا کەسیاسەتی شورەوی لەئێراندا هەرەشە لەعێراق و تورکیا دەکات و دامەزراندنی حکومەتێکی کوردی لایەنگری شورەوی خەتەرێکی گەورە لەسەر ئاسایشی هەردوو وڵات دروست دەکات، هەر بۆیە پێویست بەوە دەکات عێراق و تورکیا پەیوەندییەکانیان چەشنێکی واتوندو توڵ رێکبخەنەوە کەلەسەر ئاستی رووبەرووەوەبوونەوەی هەر هەڕەشەیەکی لەناکاودا بێت" [5]

---

(5) میرزا کەریم ,س.پ, لل28–30.

(1) پشدەری ,س.پ, ل41.

(2) مەنگوڕی ,س.پ , ل 214–215.

(3) العانی , س.پ,ل201.

(4) کوهستان، 26 فروردین 1325.

(5) السبعاوی، عونی عبدالرحمن، العلاقات العراقیه–الترکیه1932–1958، الموصل، 1985، ص138.

www.pertwk.com

لەراستیدا حکومەتی تورکیا کەبەم شێوەیەو بەرواڵەت خۆی لەراستیەکان گێل دەکرد، ژێر بەژێر کەوتبووە پەیوەندی کردن بەحکومەتی عێراقەوە تا پلانی گونجاو هاوبەش دژی پەرەسەندنی جولانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد لەکوردستانی ئێران و ئاکامەکانی لەسەر کوردەکانی هەردوو ولات دابرێژن. بۆ ئەم مەبەستەش لە28ی شوباتی 1946دا (نوری سەعید)ی سەرەك وەزیرانی عێراقی سەردانی تورکیای کردو گفتوگۆی نهێنی لەم رووەوە دەست پێکرا، لەئاکامدا هەردوو لاگەیشتنە رێکەوتنامەیەك لەم9یمارسی 1946دا کەناوەرۆکەکەی لەلایەن رۆژنامەی (دیلی میل / the Daily mail) ەوە ئاشکرا کرا کەدەڵێت:" پێویستی بەستنی ئەم پەیمانە بەو شێوەیە لەوەوە هاتووە کەپاکتی سەعد ئاباد لەکارکەوتووەو دۆزی ناسیونالیسی کورد مەترسییەکی مەزنە لەسەر ئاسایش و ئاشتی لەرۆژهەلاتی ناوەراست دا"(1).

پێویستە لێرەدا ئاماژە بەوراستیە بدرێت کەئەو لێشاوە پروپاگندەییەو تۆمەتانەی کەلە لایەن دوژمنانی کۆماری میللی کوردستانەوە بلاودەکرانەوە بۆتەهۆی ئەوەی کە ژمارەیەکی زۆر لەوانەی لە نوسنەکانیاندا ئاماژەیان بەو ئەزمونە مێژووییەی گەلی کورد لە ئێران داوە بکەنەوە هەلەی زەق و بێوردبونەوە هەوالی ناراست و تۆتی دروسکراو لەجیاتی روداوە مێژووییە راستە قینەکان رابگوێزن وبلاویان بکەنەوە .

(روح اللە رمضانی) لەیەك دووشوێنی کتێبەکەیدا کە لە سەر سیاسەتی دەرەوەی ئێران نوسیویە،باس لە ح.د.ك دەکات وەك حیزبێکی کۆمۆنیست و بە بەشێك لە حیزبی تودەی ناو دەبات و سەرانی کوردیش بەیاخی نێوزەد دەکات ، (2).

سابیلیەش لەیەکێك لە کتێبەکانیدا دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان وحکومەتی ئازربایجان بەپیلانێکی ئاژاوەگێرێری شورەوی لەقەلەم دەدات و دەلیچت گوایە میر جەعفەر باقرۆف داوای لەکوردەکان کردووە بەپالپشتی سوپای سور کوردستانێکی سەربەخۆ دابمەزرێنن ،دواتر نوسەر چەندلە هەلەیەکی تری کردووە . گوایە شورەویوکان پەیمانی (هاوکارییان) لەگەل کۆماری میللی کوردستان مۆر کردووە و سوپای کورد تێکەل بەسوپای سور بوون و هێزەکانی کۆماری بەیەکەی تانکو زرێپۆش وتۆپی قورسو خومبارەی بازۆکا چەکدارکراون(3).

گازیورسکی ش کە هەمان بۆچوونی سابیلیەی هەیە سەبارەت بە دامەزراندنی کۆمارو وەك پلانێکی ئاژاوەگێری شورەوی بۆ دەستخستنی ئیمتیازی نەوتی باکوری ئێران دەخاتە بەرچاوو لەگۆشەیەکی کتێبەکەیدا نوسیویە:" هێزەکانی شۆرش (واتە هێزی پیچشمەرگەی کوردستان ـ ل) بەپاڵپشتی گویٚ لەمستانی غەیرە نیزامی شورەوی کۆنترۆڵی هەوردوو کۆمارە خودموختارەکەیان دەپاراست"(4).

هەرچی نوسراوی هەندێك نوسەرە ئەکادیمییە ئێرانییەکانە، ئەوانیش هەمان هەڵەی پیاوانی دەوڵەتی شاهەنشاهی وەك (زنگەنە، دهقان و ارفع) یان دووبارە کردۆتەوەوو فاکتەری شورەوییان

---

(1) وەرگیراوە لە قادر، جەبار، چەند بابەتێکی مێژووی کورد، چاپی یەکەم، سلێمانی، 1999، ل71.

(2) رمضانی، س.پ، ل 113،111.

(3) سابلییە، س.پ، ل 241-242.

(4) گازیورسکی، س.پ، ل88.

کردۆتـه فاکتـەری یەکـەمو کۆتـایی مەسـەلەی دامەزرانـدنی کۆمـاری میللـی کوردسـتان، بۆنمونـه (قوبادی ئێرانی) ئاماژەی بەوەداوە کە هـەر راستـەوخۆ دوای دامەزرانـدنی کۆماری میللـی کوردستـان، یەکێتی شورەوی بەرەسمی دانی پێداناوە[5]،(فاطمي)یش باسی لەوە کردووە گوایە شـورەوی رۆڵێکـی کاریگـەری لەهانـدانی جولاّنـەوەی نەتەوایـەتی کـورد لـەئێران دیتـووەو سـوپای سـور داوای لەسـەرۆك عەشـیرەتەکانی کوردسـتان کـردووە کـەهاوکاری جولاّنەوەکـە بکـەن، لـەوەش زیـاتر فـاتمی پێـی لـیّ داگرتـووەو نوسـیویە گوایـە سـوپای سـور ئابلۆقـەی گونـدە کوردنشـینەکانیان داوەو ئـەو ەسـرۆك عەشریەتانەیان چەك کردووە کەلەگەڵ کۆمار نەبوونو ژمارەیەکیان لیچ زیندانی کردوون[1].

بـەم شـێوەیە دەتوانرێـت بوترێـت کـە ئـەم نوسـەرانە ناومـان بـردنو چـەندەهای دی وەك ئەوانـە کـە ناکرێـت هـەموویان لێـرەدا نـاو بـبرێن بـیّ لێکۆڵینەوەیـەکی ورد لەپەرەسـەندنی جولاّنـەوەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد لـەئێران، بـیّ لەبەرچاوگرتنی هـەلو مـەرجی نێوخـۆو رادەی بێـزاری خـەڵکی کوردسـتان لـەدامو دەزگـا گەندەڵـەکانی دەسـەلآتی ناوەنـدی، بـیّ خوێندنـەوەی تێـروانینی شـورەویو پەیوەنـدی بەنەتەوە خوازانی کوردەوە، ئەو پەیوەندییەی کە اوری بە"نیـوە گـەرم نـاوی دەبـا"[2]، ئەمانـە بریـارێکی هەڵـەیان سـەبارەت بـەزل کردنـی رۆڵـی شـورەوی لەمەسـەلەی دامەزرانـدنی کۆمـاردا داوەو چـاویان لەراستیە مێژووییەکانی دیو فاکتـەرە ناوخۆییەکانی مەسەلەکە نوقاندووە، هەروەك ئیگلتن ئاماژەی پێـداوە، پەیوەنـدییـەکانی کـوردو شـورەوی پەیوەنـدییـەکی وابەسـتـەیی نـەبووە، بـەڵکو بەویسـتـی هـەردوولاو بـۆ بەرژەوەنـدی هـەردوولا بـووە، جگـە لـەوەی دامەزرانـدنی کۆمـاری میللـی کوردسـتان بـۆ زۆربەی لێپرسراوانی شورەوی لەئێرانو ناوچەکە رووداوێکی کوتوپڕو جێی سەر شوڕمان بووە[3].

لیچرەدا وێرشای ئەوەی ناتوانرێت فاکتەرە شورەوی وەك بەشێك لەفاکتەری دەرەکیو هاندەر بۆ گەیشتنی هەلو مەرجی دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان فـەرامۆش بکرێـت، بـەلآم پێویسـتە دان بـەو راستیەشـدا بنرێـت کـەبڕیاری دامەزرانـدنی کۆمـار بڕیـارێکی کوردانـەی رووت بـووەو بەرجەسـتەی ئامانجـە نەتەوایەتییـەکانی تـەواوی چـینو توێـژەکانی کۆمـەڵگای کـوردەواری کـردووە کەبەتـەواوی لەمەسەلەی ئیمتیازی نەوتو بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانی شـورەی لـەئێران جیـاوازە، وەك سەرچـاوە مێژووییەکان دەریدەخەن کەپەیوەندی نێوان سەرانی کوردو شورەوی لەبوارێکی تەسکدا بووەو چ دان پیانـانێکی رەسمـی بـۆ کۆمـاری میللـی کوردسـتان لەلایـەن یـەکێتی شـورەوییەوە بەرچـاو ناکـەوێت. سیاسـەتی شـورەوی بەرامبـەر بـەکوردو حکومـەتی کوردسـتان لەمۆسـکۆ وە دەسـت نیشـان نـەدەکرا، بەڵکو لەلایەن سەرانی ئازەربایجـانی شـورەوییەوە هەڵدەسـەنگێنراو لەپـەراوێزی مەسـەلەی جولاّنـەوەی میللی چەپی ئازەربایجانیشەوە بڕیاری لەسەر دەدرا [4].

لەمەهابادو دەوروبەریشیدا نەسوپای سوری لیّ بوونەو نە تانکۆ تۆپو چەکی قورسیش بـەکورد درابوو، دەسەلآتە کوردییە دامەزراوەکەش چـص رەنگـو بـۆی شـیوعییەتی نـەدەدا، بـەڵکو وەك (گوتـام)

(5) Irani,R,American Diplomacy: An option Analysis of the Azerbaian crisis 1945-1946, stratigic studies Institute, U.S. Aremy war college, 1978,p22.

(1) Fatemi, oil diplomacy: powderkeg in Iran, Newyark, 1954, p.274- Borhonadin, op.cit,p178.

(2) اوری، س.پ، ل32.

(3) ایغلتن، س.پ، ل 139،123.

(4) Borhana din, op.cit,p 156.

www.pertwk.com

وتەنی " کۆمارێکی میللی بوو، رۆحی نەتەوەیی بەسەریدا زاڵ بوو، قازی محەمەدیش مرۆڤێکی ناسیونالی ریفۆرمیست بوو، کەڵەگایی و خۆسەپاندنی نەدەزانی" [5]، ئەمەش نەك بەقازانجی شورەوی نەبوو بەڵکو جێگەی مەترسی و دڵە راوکێشیان بوو، چونکە لەوە دەسڵەمینەوە شەپۆلی نەتەوەیی کوردی لە مەهابادەوە بەرەو ناوچەکانی دی کوردستان پەل بهاوێت و ئاکامەی بەسەلبی لەسەر ستراتیژی شورەوی لەئێران و ناوچەکەدا بکەوێتەوەوشورەوی بخاتە خانەی رووبەرووبوونەوەی حکومەتەکانی ناوچەکەو زلهێزە خاوەن بەرژەوەندییەکانی وەك بەریتانیاو ئەمەریکا، هەر بۆیە شورەوی کەهەر لەسەرەتاوە ئامادەیی رووبەرووبونەوەیەکی ئەوتۆی لەباردا نەبوو قازانجی خۆی لەرێگرتن لەجوڵانەوەی نەتەوەیی کورد لەئێران و سەرکەوتنی یەکجارەکی دەدیتەوە [1].

دیارە وێرای رەسەنایەتی جوڵانەوەی میللی و دیموکراتخوازی گەلی ئازەرو رەوایەتی ئامانجەکانی جوڵانەوەکەیان و پێشکەوتنخوازی دەستکەوتەکانی حکومەتی میللی ئازەربایجان کەخودی دپلۆماتە بێگانەکانیش لەهەندێك بۆنەدا ئاماژەیان بۆ داوە [2]، بەڵام لەگەڵ ئەوەش کاتێك بڕیاری لەسەر مەسەلەکان دەدرێت، پێویستە هەردوو دەسەڵاتەکەی تەبرێزو مەهاباد پێکەوە نەخرێنە تای تەرازوویەکەوە، خودی پێشەوا لەوەڵامی پرسیارێکی نوێنەری پەیامنێری ئاژانسی (فرانس پرێس)دا ئاماژەی بەم راستیە کردووە کەوتویە:"هەل و مەرجی کوردستان زۆر جیاوازە لەهی ئازەربایجان، وڵاتەکەی ئێمە هەرگیز لەلایەن هێزەکانی شۆڤێتەوە داگیرنەکراوەو، لەو کاتەوە رضا شا وازی لەشاهێتی هێناوە، نەژاندارم، و نەهیچ هێزێکی تری ئێران نەهاتونەتە ناو کوردستانەوە، لەبەر ئەوە ئێمە لەو ساوە بەکردەوە سەربەخۆ ژیاوین، ئێمە هەرگیزچاوپۆشی ناکەین لەهیچ جۆرە دەستێوەردانێکی بێگانە لەهەر کوێوەبێ، کێشەی کوردستان بەتەواوی مەسەلەیەکی ناوخۆییەو ئەبێ لەنێوان کورد خۆی و حکومەتی ناوەندیدا لابەلا بکرێ.. ئێمە بەراستی حەز دەکەین رێگای پێشکەوتن بگرین" [3]، هەروەها پێشەوا لەوەڵامی پرسیارێکی (محمود هرمز)ی پەیامنێری رۆژنامەی (مردم) دا رایگەیاند (ئەوەچوارس الە خودموختاری لەکوردستاندا بەرقەرارە" [4].

لەراستیدا گردبوونەوەی موڵکدارو سەرۆك عەشیرەتە کوردەکانی هەرێمی موکریان لەکۆماری و پێداگرتنی سەرانی ح.د.ك لەسەر مافە نەتەوەییەکانی گەلی کورد لەئێران و رێکخستنەوەی پەیوەندییەکان لەگەڵ حکومەتی ناوەندیدا، هەروەها دوورکەوتنەوە لەهەر هەنگاوێکی رادیکاڵانە چ لەبەرنامەدا یاخود بەپراکتیك کەبۆنی شیوعیەتی لێوەبێت تێکڕای ئەو تۆمەتانە پوچەڵ دەکاتەوە کەکۆماری میللی کوردستان دەسکەلایەکی دەستی شورەوی بێت و بۆ بڵاوکردنەوەی کۆمۆنیزم لەئێران و ناوچەکەدا دامەزرابێت.

---

(5) گوتام، س.پ، ل116.

Borhanedin, op.cit,p178. (1)

(2) کۆنسولی بەریتانی لەئێران یەکێك بوو لەوانەی رووداوەکانی ئازەربایجانی تەنیا بەهاندانی روس نەدەزانی، بەڵکو پێی وابوو کەساختەچێتی و گەمژەیی دەسەڵاتدارانی تاران رۆڵی سەرەکی لەهاندانی جوتیارە ئازەرییەکان هەیە کەجگە لەتاران دوای دەسەڵاتێکی خۆی جێ بکەون.

الجبرانی، س.پ، ل108.

(3) وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل 233–234.

(4) مردم، 11 دیماه 13245.

لەســەر ئاســتی سیاســەتی نێودەوڵــەتی و هەڵوێســتی هێــزە مەزنــەکانی جیهــانیش، وولاتەیەکگرتوەکانی ئەمەریکا کە لە دوای کۆتایی جەنگی جیهانی دووەمی جیهانی وەك زلهێزێکی خاوەن توانای ئابووری و سەربازی لە سەر شانۆی نێودەوڵەتی دەرکەوتبوو, بایەخێکی گەورەی بە ڕووداو ە ناوخۆییەکانی ئێران دەدا و لە نزیکەوەچاودێری دەکرد, دیارە شوێنی گرنگی جیوسیاسی ئێران بەدرێژایی نزیکەی 2200کم لە باکورەوە سنوری لەگەڵ یەکێتی شورەویدا هەیە , هەروەها دەوڵەمەندی ئێران بە سامانی نەوتی و دواتر ڕوانینی بەسەر (تەنگەی هورمز) دا کە شوێنی تێپەر بوونی نەوتی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست و وولاتەکانی کەنداوە بۆ بازارەکانی دەرەوە ئەمانەو زۆر هۆی دی کە ببونە فاکتەری زیاد بوونی بایەخ و ستراتیژی ئێران لە پلانو تێڕوانینە ئایندەییەکانی ئەمەریکا سەبارەت بە ڕۆژهەلاتی ناوەراستی دوای جەنگ[1] سەبارەت بە کوردستانیش چ وەك بەشێك لە ئێران و چ وەك (أرنست بیڤن) وەزیری دەرەوەی بەریتانیا دەیووت((کوردستان ناوچەیەکی نەوتینیە هەر بۆیە جێی خەباتی زلهێزەکان دەبێت لە وانەش وولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا)) [2].

لە ڕاستیدا ناوەندە ڕەسمییەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەموو جۆرە چالاکیەکی نەتەوەیی کوردیان لەئێران بەکۆمارە ساواکەی مەهابادیشەوە بەهەوڵی کۆمۆنیستانە لەقەڵەم دەدا کەشورەوی لەپشتیەوە راوەستاوە، دپلۆماتەکانی ئەمەریکا لەئێران ئەوەیان دەخستە بەرچاوی دەسەلاتدارانی تاران کەبەرژەوەندی ئێران لەوەدایە وەك حکومەتێکی کۆمۆنیست مامەڵە لەگەڵ کۆماری میللی کوردستاندا بکەنو چالاکی نەتەوەیی کورد بەنۆکەرایەتی شورەوی نێوەزد بکەن، چونکە بەبڕوای ئەمەریکاییەکان کۆماری میللی کوردستان هەروەك هاوپەیمانەکەی لەئازەربایجان بازیچەیەکی دەستی شورەوییەکانەو ئاکامیشیان بەپەیوەست بوون بەیەکێتی شورەوییەوە کۆتایی دێت [3]، شایەنی باسە لەم بوارەدا راپۆرتەکانی دپلۆماتە ئەمەریکییەکان لەئێرانی ئەوە دەخەنە روو کەحکومەتی ولاتە یەکگرتووەکان بەترسێکی زۆرەوە روانیویەتە رووداوەکانی کوردستانو بەهەڕەشەیەکی گەورەی لەسەر بەرژەوەندییە سیاسیو ئابوریو ستراتیژییەکانی ئەمەریکا لەئێرانو ڕۆژهەلاتی ناوەراستدا لەقەڵەم داوە، بەمجۆرە لەم قۆناغە مێژووییەوە فاکتەری کوردی وەك فاکتەرێکی گرنگ لە ململانێ ئەمەریکی ـ شورەوی لەلایەن دەزگابایەخدارەکانی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە تەماشا کراوەو حیسابی وردیشی بۆ کراوە.

(ڕۆسۆ) کەجێگری کۆنسوڵی ئەمەریکی بوو لەتەورێز لەراپۆرتێکی دا وتویەتی کەئەوەندە سەری لەخواستو ویستەکانی سەرانی کورد دەردەچێت، کۆماری میللی کوردستان ناوکێکە بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێکی کوردی سەربەخۆ کەتەواوی کوردستانی ئێرانو عێراقو تورکیاو سوریا دەگرێتەوە، ئەو ناوچەیەی تا ئەسکەندەروونەی سەر دەریای ناوەراست درێژ دەبێتەوە، هەروەها ڕۆشۆ ئەوەی ڕونکردۆتەوە کە ئەم هەنگاوەی کورد لەخزمەتی یەکێتی شورەویدایە، چونکە بەپێی بۆچوونی ڕۆسۆ ئەگەر ئازەربایجان پردێك بێت شورەوی پێدا بپەڕێتەوە بۆ ئێران، ئەوا بێگومان خەونەکانی قازی محەمەد لەپەلهاویشتن بۆ دەرەوەی کوردستانی ئێران خزمەتێکی گەورەتر پێشکەش بەشورەوی

---

(1) فردوست، س.پ، ل530–531.

(2) کوهستان، شماره 49، فروردین 1325.

(3) Borhanedin, op.cit,p179.

دەكاتو ڕێگای پەرینەوەیان بۆ ناوچە نەوتیەكانی توركیاو عێراقو كەنداو بۆ تەخت دەكات..
هەر بۆیە پێویستە بەدیهێنانی خەونەكانی یەكێتی شورەوی لەناوچەكەو مەسەلەی چالاكی نەتەوەیی كوردەكان لە یەك چوارچێوەدا سەیر بكرێن [4].

هەر لەسەرەتای ساڵی 1946دا دەزگا پەیوەندیدارەكانی ئەمەریكا سەرقاڵی ئەوە بوون ڕاستی ئەو هەواڵانە بزانن كەباس لەهەوڵەكانی شورەوی دەكات بۆ هێنانە سەركاری ڕژێمێكی دەسكەلا لەتوركیا، (جورج كینان) هەڵسوڕێنەری كاروباری سەفارەتی ئەمەریكی لەمۆسكۆ وڵاتەكەی ئاگاداركردەوە كەپلانێكی دیاریكراوی شورەوی بۆ ئەنجامدانی كارێكی لەو جۆرە بەرچاو ناكەوێت، تەنیا سەرچاوە یەك لەم نێوەدا بتوانێت هەڕەشە لەسەر توركیا بكات ئەو كوردە چەكدارە شورەویو خوازانەن كەلەسەر سنوری ئێران ـ توركیا چالاكیان هەیە، هەروەها كینان ئەوەشی ڕونكردەوە كەبەڵگەیەكی وای بەدەستەوە نییە تێوەگلانی شورەوی لەكاروباری ناوخۆی عێراق بسەلمێنێتو جەخت لەسەر ئەو هەواڵانە بكات كەلەو ماوەیەی دواییدا دەربارەی هەوڵی شورەوی بۆ داگیركردنی ویلایەتی موسل بڵاوبونەتەوە [1].

شایەنی باسە ئەو ڕاپۆرتو هەواڵە نهێنیانەی دەگەیشتنە دەزگا بەرپرسەكانی ئەمەریكا وایان لەحكومەتی وڵاتە یەكگرتووەكان كرد كەهەڵسەنگاندنێكی ورد لەمەڕ شوێنی مەسەلەی كوردو كاریگەرێتی لەرەهەندی هەرێمیو نێودەوڵەتی قەیرانە ئێرانییە دوای جەنگ بكات، (كۆمیتەی هەماهەنگی كەشتیگەلی جەنگی دەوڵەتی/State war-Nary Cordin ating commite) ئەمەریكی هەستا بەدەستنیشانكردنی ئەو ئەگەرانە ی كە ئەگونجێت لە ئایندەی چالاكییەكانی شورەوی لەئێراندا بێتەدی، كەیەكێك لەوانە بریتی بووولە "دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی ئوتونومی دۆستی سشورەوی كە ئەو زەویانە بگرێتەخۆ كەدەكەونە باكوری ڕۆژئاوای ئێرانو باكوری ڕۆژهەڵاتی عێراق"، كۆمیتەی هەماهەنگی دوای ئەوەی لەراپۆرتەكەیدا جەختی لەسەر گرنگیو بایەخی ستراتیژی ئێران بۆ وڵاتەیەكگرتووەكانی ئەمەریكا لەهەموو ڕوویەكی بەرگریو هێرش بردنەوە كردو ڕۆڵی ئێرانی وەك لەمپەرێك لەبەردەم بڵاوبونەوەی نفوزی شورەویو كۆمۆنیزم لەناوچەكەدا بەگرنگ دانا، باسیشی لەگرنگی شوێنی جیۆسیاسی كوردستان كرد وەك پردێك كەشورەوی بتوانێ پیایدا بپەڕێتەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستو ڕۆژهەڵاتی دەریای ناوەڕاست [2].

سەبارەت بەئەگەری دامەزراندنی دەوڵەتێكی كوردی دۆستی شورەویش، كۆمیتەی هەماهەنگی ڕونیكردەوە كە ئاكامی بەدیهاتنی كارێكی وا ڕیچگرییەكی مەزنو هەرەشەیەكی ڕاستەقینەیە لەبەدیهێنانی بەرژەوەندییەكانی ئێستاو ئایندەی وڵاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا لەڕۆژهەڵاتی نزیكو ناوەندی دەكات، چونكە گەر دەوڵەتیچكی وا دابمەزرێت، كەسەرچاوەكانی وزەی بەریتانیا كەخۆی لە بیرە نەوتەكانی كەركوكدا دەبینێتەوە لەخۆ دەگرێت، ئاكامی مەسەلەیەكی واش شاراوە نییە، چونكە ئەو داهاتی نەوتەی ئێستا حكومەتی عێراق دەستی دەكەوێت ئەوسا دەچێتە گیرفانی كوردەكانەوە،

From Rossow to the secretary of state, Jan.2,1946,DSDF, 891/.0011-246,NA.Borhanedin, op.cit,p167. (4)

Borhanedin,op.cir,p181. (1)

Ibid,p182. (2)

Ibid,p183.(3)

www.pertwk.com

ئەوەش بۆ خۆی کارەساتێکی گەورە دەبێت بۆ حکومەتی عێراق و فاکتەری سەرەکی رووخاندنی دەبێت، ئالەم کاتەشدا ئەگەر هاتنە سەرکاری رژێمێك بۆ عێراق چاوەڕوانکراو دەبێت کەدۆستایەتی شورەوی لەولاتە رۆژئاواییەکان پێ چاکتر بێت. ئەگەر لێرەشدا ئەو راستییە لەبەرچاو بگرین کەزەوییەکانی عێراق بەرەو کەنداو درێژ دەبێتەوەو بەسەر چاڵە نەوتەکانی ئابادانیشدا دەڕوانێت، ئەوساتە قەبارەی ئەو هەرەشەیەمان بۆ روون دەبێتەوە کە چ مەترسییەکی راستەقینە لەسەر سەرچاوەکانی وزەی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەناوچەکەدا دروست دەکات [3].

پێویستە بوترێت کەبەسەرنجدان لەبۆچونەکانی حکومەتی ئەمەریکا سەبارەت بەپەیوەندییەکانی کوردو شورەوی و هەرەشەی جولانەوەی نەتەوایەتی کورد لەسەر بەرژەوەندییە بنەڕەتییەکانی ئەمەریکا تارادەیەکی زۆر زێدەرۆیی کراوەو مەسەلەکە زیاتر لەرادەی خۆی قەبەکراوە، چونکە هەروەك پێشتریش ئاماژەمان بۆدا سەرانی کۆماری میللی کوردستان کۆمۆنیست نەبوون، پەیوەندییەکانیشیان لەگەڵ حکومەتی شورەویدا پەیوەندیەکی توندوتۆڵ و هەڵقولاوی بیروباوەڕو پەیوەستی ئایدۆلۆژی نەبوو، سەرانی کۆمار خوازیاری ئەوە نەبوون ببنە بەشێك لەیەکێتی شورەوی وبچنە ژێر رکێفی رژێمێکی کۆمۆنیستییەوە، بەڵکو پەیوەندی کوردو شورەوی لەو راستییەوە سەرچاوەی دەگرت کەجگە لەیەکێتی سورەوی زلهێزێکی دی نەبوو ئاوڕ لەنەتەوە خوازانی کورد بداتەوەو لایەك لەخواستە نەتەوەییەکانیان بکاتەوە، ئەگەرەکو بەرژەوەندی خۆشیان بووبێت.

هەروەك (تفرشیان) ئاماژەی پێداوە: "لەهەل و مەرجی ئەو سەردەمەی دوا جەنگی دووەمی جیهانیدا روسیای شورەوی وەك قەلای میللەتانی چەوساوەو تاکە زلهێزی یارمەتی دەری بزاڤە رزگاریخوازەکانی گەلانی جیهانی سێ دژی رژێمە کۆنەپەرستەکانی سەر بەرۆژئاوا بوو، هەر بۆیە ئاسایی بوو گەلی کوردیش سوود لەو هەل و مەرجە جیهانییە وەرگرێت و بۆ بەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەیی و خواستە سیاسییەکانی سوود لەو هاوکێشەی جیهانییە ببینێت" [1]، تەفرەشیان هەر لەم بارەیەوە وتەیەکی مەلا مستەفامان بۆ رادەگوێزێت لەمەڕ تێڕوانینی رابەرانی کورد بۆ هاوکێشە جیهانییەکە کەوتویە "ئەوە هەل و مەرجی جیهانییە والە روسەکان دەکەن یارمەتیمان بدەن، ئەوان ئێستا پێویستیان بەبوونی ئێمەیە لەم ناوچەیەدا، هەر بۆیە ئێمەش بۆ بەدیهێنانی سەربەخۆیی خۆمان دەتوانین سوودیان لێوەربگرین" [2].

لەلایەکی ترەوە حکومەتی ئەمەریکا ئاگاداری کێشەی نەتەوە نەفارسەکانی ناو ئێران و ململانێیان بوو لەگەڵ دەسەلاتی ناوەندیدا، (باکسچر) سەرۆکی بەشی تایبەت بەکاروباری رۆژهەلات لەوەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا ئاماژەی بەسروشتی سیاسەتی دوژمنانەی حکومەتە یەك لەدوا یەکەکانی ئێران کردووە بەرامبەر خەڵکی ئازەربایجان و کوردستان، هەروەها دیپلۆماتێکی بەریتانی دەسەلاتی ناوەندی لەتاران ئاگادار کردۆتەوە کە تێکچوونی پەیوەندییەکانی تاران لەگەڵ ئازەربایجان و کوردستاندا تەنیا لەئەنجامی سیاسەتی شورەوییەوە نییە، بەڵکو خراپی پێشینەی

(1) تفرشیان، ابوالحسن، قیام افسران خراسان، چاپ اول، انتشارات اطلس، ب.ج، 1367، ل113.
(2) هـ. س، ل113.

www.pertwk.com

مێـژووی پەیوەندییـەکانی هـەردوولا پێویسـتە حیسـابی تایبـەتی بـۆ بکرێـت کـەخودی باکسچـەر ئاماژە ی بۆ بەشێکی ئەو مامەڵە خراپە کردووە کەدەسەڵاتی ناوەندی دژی کوردو ئازەر ئەنجامی داون (3).

لەلایەکی ترەوە ویڕای ئەوەی ڕێبەرانی کۆماری میللی کوردستان پەیوەندییەکان بەشورەوییەوە هـەبوو، بـەڵام لـەپێناوی بـەدیهێنانی ئامانجـە نەتەوایەتییـەکانیانو پاراسـتنی ئـەو دەسـتکەوتەی بەدیهاتبوو ئامادەیی ئەوەیان تێدابوو پەیوەندی بەهەر لایەکی دییەوە بکەن کەدەستی هاوکارییان بۆ درێـژ بکـات، بـا ئـەو لایەنـەش وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا بێـت، بۆیـە کاتێـك پێشـەوا لـەکۆتایی نیسـانی 1946دا چـاوی بـە (دۆهـەر)ی جێگـری کۆنسـوڵی ئەمـەریکی لەتـەورێز کـەوت، هـەوڵی دا ئاگـاداری خوێندنـەوەی وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا بـۆ ڕوداوەکـانی ئێـران بێـتو هەڵوێسـتی ڕاسـتەقینەی حکومـەتی ئەمـەریکی لەمـەڕ کێشـەی کـورد بزانێـت. شـایەنی باسـە پێشـەوا لـەم چاوپێکەوتنەدا زۆر پەرۆشی زانینی ئەوەە بوو کەتاچ ڕادەیەك ئەمەریکا چەسپاندنی یدموکراسیو هاتنەسەرکاری ڕژێمێکی دیموکراتیخوازی لەئێراندا مەبەستە.

دۆهـەر لـەوەڵامی پرسیارەکانی پێشـەوادا ڕایگەیانـد کەوڵاتەکـەی نایـەوێت دەسـت لـەکاروەباری ناوخۆی وڵاتانی دی وەردات، هەروەها ئاماژەی بەوەدا کەئەو ئالچۆزییەی لەئێراندا هەیە کێشـەیەکی نێوخۆییەو ئەمەریکا خۆی لەدەست خستنە ناو ئەو مەسەلەیەوە دەپارێزێت(1)، دۆهەر دواتر ئاشـکرای کـرد کەپێشـەوا لەچاوپێکەوتنەکەیدا پێشـنیاری ئـەوەی کـردووە کـە گـەلی کـورد پێشـوازی لەدەسـت خسـتنە نـاوەوەی حکومـەتی ئەمـەریکا لەمەسـەلەکەدا دەکـەن بەمـەرجێك بەمەبەسـتی کۆتایهێنـانی سیاسەتی داپلۆسینی حکومەتی ئێرانی بێت کەبەرامبەر نەتەوە نەفارسەکانی ئێران گرتویەتیە بەر.

هـەروەك دۆهـەر دەڵێـت پێشـەوا پێشـنیاری بەسـتنی پەیوەنـدی دۆسـتانەیەی لـەنێوان کۆمـاری میللـی کوردسـتانو حکومـەتی ئەمـەریکادا لـەبواری پیشەسـازیو کشـتوکاڵیو ڕۆشـنبیریدا کـردووەو دووپـاتی کردۆتـەوە کە داواکارییـەکانی کـورد لەئێرانـدا تـەنیا بـەدیهێنانی ئۆتۆنۆمییە لەچوارچێوەی ئێرانێکـی دیموکراتـدا(2)، شـایەنی باسـە ئـەم هەڵوێسـتە دۆسـتانەیە پێشـەوا لەلایـەن حکومـەتی ئەمـەریکاوە وەڵامێکـی ئیجـابی نەدرایـەوە، ئـەم چـاوپێکەوتنەوە چـاوپێکەوتنەکانی دی لێپرسـاوانی ئەمـەریکی لەناوچـەکە لەگـەڵ سـەرانی کۆمـاردا دەرفـەتێکی هـەمواریان بـۆ دیپلۆماتـە ئەمەریکییـەکان پێکهێنا تا زانیاری زۆرتر لەسەر سروشتی کۆمارو داخوازییەکانی جوڵانەوەی نەتەوایەتی گـەلی کورد لـەئێران کۆبکەنـەوە، ڕۆزفـێڵتی یاریـدەدەری وابەسـتەی سـەربازی لەسـەفارەتی ئەمـەریکا لـەکۆتایی ئەیلولی 1946دا سەردانی مەهابادی کردووەو چاوی بەپێشـەوا قازی کەوتووە، پێشـەوا دوای ئـەوەی ئامـانجی جوڵانـەوەی نەتـەوەی کـوردی لـەئێران بـۆ ڕوونکردۆتـەوە بـەوەی خوازیـارن لـەژێر ڕژێمێکـی دیموکراسـی فیدرالیزمـدا بـژین کـەوەك وڵاتـە یـەکگرتووەکانی ئەمـەریکا هـەر هەرێمـەو دەسـەڵاتێکی

---

(3) Borhanedin,op.cit,p.176.

(1) Ibid,p.180.

(2) Ibid,p.180.

www.pertwk.com

خۆجێی خۆی هەبێت، دواتر بەرۆزفێلتی ڕاگەیاند" گەر حکومەتی ئەمەریکا لەهەلومەرجێکدا نییە دەستی هاوکاریمان بۆ درێژ کات، بالانی کەمیشی دژایەتی ئامانجەکەمان نەکات" (3).

وێڕای ئەو زانیاریانەش حکومەتی ئەمەریکا بڕیاریدا لەژێر ناوی پاراستنی سەربەخۆیی و سەروەریی و یەکێتی خاکی ئێران دژی کۆماری میللی کوردستان پشتگیری تەواوی حکومەتی ئێرانی بکات و سەراپای مەسەلەکە بەفراونخوازی شورەوی بلاوبنەوەی کۆمۆنیزم لەناوچەکە بداتە قەڵەم، بەم شێوەیە لەو کاتەوە جولانەوەی نەتەوایەتی گەلی کورد لەئێران لەلایەن ئەمەریکاوە خرایە خانەی چەپخوازیو مۆری دەسکەلای شورەوی لێدرا.

ئەگەر باس لەهەڵوێستی حکومەتی بەریتانیاش بکرێت، ئەوا پێویستە هەڵوێستی ئەم دەوڵەتە لەهەمبەر مەسەلەی کورد لەئێرانو جولانەوە نەتەوەییەکەی هەر دوای داگیرکردنی ئێران لەلایەن هێزەکانی ئەنگلۆ ـ شورەوییەوە لەئابی 1941 بێنینەوە یاد کەبریتی بوولەپشتگیری کردنی بێ ئەملاو ئەولای حکومەتی ناوەندیو پێداگرتن لەسەر یەکێتی خاکی ئێرانو ڕێگرتن لەهەوڵەکانی شورەوی بۆ قۆزتنەوەی بارە ئالۆزەکەی ئێران لەپێناوی بەدیهێنانی بەرژەوەندییەکانیدا، جگە لەوە حکومەتی بەریتانیا کەبەرژەوەندییەکی ئابوریو سیاسی گەورەی لەئێرانو عێراقو ناوچەکەدا هەبوو بەتوندی دژی جولانەوەی نەتەوەیی کورد لەئێران رادەوەستاو بەمەترسییەکی راستەقینەی لەسەر بەرژەوەندییەکانی دادەنا. حکومەتی بەریتانیا لەرێگای کونسولخانەو دپلۆماتەکانو تورە جاسوسیەکانییەوە زانیاری وردیان لەسەر ڕووداوەکانی کوردستانو هەنگاوەکانی ڕێبەرانی کۆمار کۆدەکردەوەو حکومەتی ئێرانیان لێ ئاگادار دەکردەوەو ئامۆژگاریو ڕێنمایی دەسەلاتی ناوەندییان دەکرد، هەروەها بەریتانییەکان هەولیان دەدا لەناو عەشیرەتە ناودارەکانی ئێرانو لێپرسراوانی مەدەمنیو سەربازی حکومەتدا لایەنگرو دۆستو دەسەندە بۆ خۆیان دۆزنەوەو تالەمەسەلەی بەرەنگار بوونەوە پیلانەکانی شورەویو ڕێگرتن لەجولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێرانی سوودیان لێوەرگرن، لەراستیدا سروشتی کۆمەڵگای ئێرانیو رژێمی شاهەنشاهی کەمولکدارە گەورەو ئەفسەرە سوپاییە مشەخۆرە ئینگلیزخواکان نوێنەرایەتییان دەکرد فاکتەری سەرکەوتنی هەولەکانی حکومەتی بەریتانیا بوو لەئێراندا، ئەم حالەتەش ترسیچکی زۆری لەدلی شورەوییەکاندا بەرامبەر بەئێرانی دوای جەنگ هێنابووە گۆڕێ، هەروەك ڕۆژنامەی (کیهان) دەڵێت:" روسەکان لەوە دەترسن گەر هاتوو هێزەکانیان لەئێران بکشێنەوە نفوزی دەسەلاتی حەریفی باشوریان (واتە بەریتانیا ـ ل) بەکلاوو پۆشاکی ئێرانییەوە حکومەت بگرنەوە دەستو هەروەك رابردوو بەرژەوەندییەکانیان لەئێراندا ژێر پێ بنرێت"(1).

لەراستیدا ڕۆڵە جاسوسییەکانی بەریتانیا لەسەر پیاوانی کۆمارو هەنگاوەکانیان ئەوەندە بەهێز بوو پێشەوای سەرسام کردبوو، بەجۆرێکی وا بلێت:"زۆرم پێ سەیرە، زۆر باسی نهێنی هەیە کەمغابەراتی ئینگلیزی دەزبەجێ دەیان زانی" (2)، بەم شێوەیە ڕۆژانە لەناو ح. د.كو دەزگتاکانی دی کۆمارو ناوچەکانی ژێر دەسەلاتیدا چەندەها ڕاپۆرتی جۆراو ۆجر بۆ دەزگا لێپرسراوەکانی بەریتانیا

---

(3) ایغلتن، س.پ، ل190.

(1) کیهان، 27 تیرماه 1324.

(2) هەژار، س.پ، ل73.

www.pertwk.com

لەئێران بەرز دەكرانەوە. شایەنی باسە قازی محەمەد هەر پێش دامەزراندنی كۆماری میللی كوردستان چەند نوێنەرێكی [3]، ناردە لای كوسنوڵی بەریتانی لەتەورێز لەكۆتایی كانونی یەكەمی 1945دا تا ئامادەیی خۆی نیشان بدات بۆ بەستنی پەیوەندی دۆستایەتی لەنێوان حكومەتی بەریتانیاو كۆمارە كوردییەكەی نیاز وایە دابمەزرێنرێت [4]، ئەم دەست پێشخەرییەی قازی لەلایەن دەزگا رەسمییەكانی حكومەتی بەریتانیاوە وەڵامی ئیجابییانەی نەدجرایەوە، چونكە هەروەك ئاماژەی پێكراوە، بەریتانیا دامەزراندنی قەوارەیەكی كوردی بەهەڕەشە لەسەر ئاسایشی ناوچەكەو فاكتەرە ئاڵۆزتر بوونی هەل و مەرجی نێوخۆی ئێران دەدایە قەڵەم، هەر بۆیە هەڵوێستی بەریتانیاش هەروەك ئەمەریكا هەڵوێستێكی دوژمنانەو بەقازانجی دەسەڵاتی ناوەندی ئێرانی كاری دەكرد. حكومەتی بەیرتانی بەردەوام پروپاگندەی وای بڵاو دەكردەوە كەجوڵانەوەی نەتەوایەتی كورد جوڵانەوەیەكی خێڵەكییەو بناغەیەكی گونتجاوو بەهێزی بۆ پێكهێنانی قەوارەیەكی نەتەوەیی لەباردا نییە [1].

لەلایەكی ترەوە مەسەلەی خۆدواخستنی یەكێتی وروەی لەبردنە دەرەوەی هێزەكانی لەئێران لەو كاتە دیاریكراوەی پێشتر هەمولایەك لەسەری رێكەوتبوون پەژارەیەكی گەورە یبو بەریتانییەكان دروستكردبوو، چونكە ئەوان دۆخە ئالچۆزەكەی ناو ئێران و راپەرینەكانی خۆراسان و مازندەران و دامەزراندنی حكومەتی میللی ئازەربایجان و كۆماری میللی كوردستانیان لەو گۆشەیەوە تەماشا دەكرد، حكومەتی بەریتانیا بەئومێدی هاوكاری كردنی رژێمی ئێرانی و بێ بەشكردنی شورەوی و لەكارتی گرفتە ناوخۆییەكانی ئێران و ناچاركردنی لەبردنە دەرەوەی هێزەكانی سوپای سور لەباكوری وڵات، هەر لەسەرەتاوە هەنگاوەێكی نا، ئەو هەنگاوەش بریتی بوو لەپێشنیازەكەی (بیڤن)ی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا كەلەدووەمین كۆنفرانسی وەزیرانی دەرەوەی دەوڵە هاوپەیمانەكان كەلەبەرواری 16ی كانونی ەیكەمی 1945 لەمۆسكۆ گیرا[2]، پێشكەش یبەشداربووانی كرد، ئەم پێشنیارەی بیڤن باسی لەدامەزراندنی كۆمسیۆنێك دەكرد لەنوێنەرانی هەرسێ زلهێزەكە (روسیا، ئەمەریكا، بەریتانیا) پێكبێت بۆ رێنمایی كردنی حكومەتی ئێرانی و هاندانی بۆ ئەنجامدانی چەند ریفۆرمێكی نیچوخۆی كەرەوشە ئاڵۆزەكەی ئێران ئاسایی بكاتەوە بەمەرجێك ئەم هەنگاوە ریفۆرمستانە لەژێر چاودێری كۆمسیۆنەكە بەرێوەبچێت[3].

---

(3) ایغلتن بەهەڵە ناوی عەبدولرەحمانی زەبیحی وەك یەكێك لەو دوو نوێنەرەی قازی ناودەبا كەنێردراونەتە لای كونسوڵی بەریتانی لەتەورێز، چونكە وەك پێشتر ئاماژەمان بۆ كردوە، زەبیحی دوای كۆنگرەی یەكەمی حیزبی دیموكرات لەورمێ گیراو ئەو دەمە لەتارانێ زیندانی بوو، ایغلتن، س.پ، ل117.

(4) العانی، س.پ، ل168.

(1) From the Amreican Embassy in londan to the Depart ment of state, May 14,1946,DSDF,891.0015-1446.NA.

(2) حیزبی رزگاری لەكوردستانی عێراقەوە بیرەوەرییەكی ئاراستەی بەشداربووانی كۆنفرانسی مۆسكۆ كردووەو تیایدا پشتگیری خۆی لەخەباتی برا كوردەكانیان لەكوردستانی ئێران دووپاتكردۆتەوەو سیاسەتی ئیستعماری بەریتانیان لەعێراق بەرامبەر گەلی كورد ریسوا كردووە.

شەمزینی، س.پ، ل199–200.

(3) دهقان، س.پ، ل711–712.

سەبارەت بەرێخستنی پەیوەندی هەرێمەکانی ئێران لەگەڵ ناوەندەدا بیڤن رایگەیاند:" لەراستیدا بەهیچ جۆرێك یاسایی بنەرەتی لەئێراندا جێبەجێ نەکراوە، بەپێی ئەم یاسایە کاروباری هەر پارێزگایەك دەبلێت بەدەست خەڵکی پارێزگاکەوەبێت، دوایی هەموو پارێزگاکان لەژێر بەرێوەبەرایەتی حکومەتی ناوندیدا کۆببنەوە، بەشێوەیەك ئێران وەك حکومەتێکی فیدراسیۆنی دەبێت" [4]، ئەم دیدەی بیڤن لەبەندی 4ی بەیاننامەی کۆمسیۆنەکە شوێنی بۆ کرابۆوە بریتی بوو لەئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنەکانی ویلایەتەکان بەپێی یاسای بنەرەتی ئێرانی. هەروەها لەدوا بەندیشدا کەبەندی 11 بوو کۆمسیۆن ئەرکی چاودێری هەڵبژاردنەکانی خستبووە ئەستۆی خۆی [5].

وەك دانپیانانو رێگای چارەسەری کۆمسیۆنە سیانییەکە بۆ کێشەی نەتەوە نەفارسەکانی ناو ئێران بەندی 7ی پێشنیازەکانی کۆمسیۆن داوای بەکارهێنانی زمانی ئەو نەتەوانە دەکات بەشێوەیەکی ئازادو لەکاروباری فێرکرندا، شایەنی باسە زمانی کوردی)یش وەك زمانێکی سەربەخۆیی نەتەوەیی لەم بەندەدا لەپاڵ زمانی تورکیو عەرەبیدا باسی لێکراوە [1].

لەراستیدا روسیای شورووی کەسەرەتا رەزامەندی لەسەر دامەزراندنی کۆمسیۆنەکە راگەیاندبوو، بەهیوای زیاتر بەدیهێنانی دەستکەوت لەرێگای دانیشتنی تاك لایەنە لەگەڵ ئێراندا خۆی لەمەسلەکە دزییەوە، ئێرانیش کەلەلایەکەوە شوێنێکی لەکۆمسیۆنەکەدا نەبوو، لەلایەکی تریشەوە جێبەجێکردنی یازدە بەندە ریفۆرم ئاساکەی کۆمسیۆنەکەی بۆ قووت نەدەچوو، بەتایبەتی دابەشکردنی دەسەڵاتو بەکارهێنانی زمانە نەتەوەییەکانی گەلانی نەفارس کەلەگەڵ بەرژەوەندی چینی دەسەلاتداردا دژ بەیەك وبوونو باری ناوخۆی ئێرانی دەخستە ژێر چاودێرییەکی نێودەوڵەتی کەتاران بۆ سەروەری ئێران بەنەنگی دەزانیو دژی مەسەلەکە وەستا [2]، ئەمەریکاش پێشنیازەکەی بەریتانیای وەك هەنگاوێکی تەکتیکی بۆکردنە دەرەوەی سوپای سور قبوڵ بوو، ترسی خۆشی لەوە نەئەشاردەوە کە ئەنجامدانی ئەو ریفۆرمانەی پێشنیار کراون نفوزی شورەوی بەشێوەیەکی راستەوخۆ لەئێراندا دەچەسپێنێن هەر بۆیە ئەمەریکاش لەمەسەلەکە سارد بووو پێ باش بوو ئێران لەرێگەی پێشکەشکردنی سکاڵانامە بۆ بەردەم ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان بەختی خۆی تاقی بکاتەوە [3].

لەسەر ئاستی ناوخۆش حیزبی تودە بەتوندی دژی کۆمسیۆنەکە وەستاو پێشنیارەکانی رەتکردەوە، حیزبی دیموکراتی ئازەربایجانو ح .د.ك یش بێ دەنگەیان لێکردبوو، هێزە نیشتمانییە ئێرانچییەکانیش بەگشتی لەپێشنیارەکانی کۆمسیۆنەکە دردۆنگ بوون، (محمد مصدق) کەئەندامێکی مەجلیسی خولی چواردە بوو لەبەرامبەر مەجلیسدا هێرشێکی توندی کردە سەر

---

(4) گذشته چراغ راه ايندااست، ل309.

(5) هـ.س ، ل311.

(1) دهقان، س.پ، 712.

(2) اوری، س.پ، ل288" البحرانی، س.پ، ل130.

(3) Borhanedin, op.cit,p190.

www.pertwk.com

کۆمسیۆنەکەو حکومەتی حەکیمی، ئەو هێرشەی کەرۆڵی خۆی هەبوو لەبزواندنی ئەندامانی مەجلیس بەدژی مەسەلەکە [4]، ئەمانە تێکڕا هۆکاری شکستی پێشنیارەکەی وەزیری دەرەوەی بەریتانیا بوون کە ئەگەر بەتەواوی پیادە کرابا پێدەچوو هێزە دیموکراتخوازەکانی ئێران‌و نەتەوە نەفارسەکان‌و تارادەیەك بەهرەیان لیّ وەرگرتبایە.

بەهەر حاڵ مەسەلەی دەرکردنی هێزەکانی شورەوی لەباکوری ئێران بووە گرفتی سەرەکی‌و خولیای دەسەڵاتدارانی تاران‌و زلهێزەکانی وەك ئەمەریکاو بەریتانیا‌و تادەهات کاریگەری لەسەر کۆڕو پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان‌و ململانێی زلهێزەکان لەناوچەکەدا زیاتر دەبوو، فردۆست ی هاوڕێی نزیکی محەمەد رەزاشاو بەرپرسی ئاسایشی دەربارو کۆشکی شاهەنشاهی، لەیادداشتەکانیدا نوسیویە:" محەمەد رەزا بۆ دەرکردنی هێزەکانی شورەوی لەئێران پەیوەندی بەئینگلیزو ئەمەریکاوە کردبوو، بەپێی ئەو قسانەی کەرۆژانە لەمحەمەد رەزاشام دەبیست وادیار بوو ئەمەریکاییەکان پێشنیازی ئەوەاین بەمحەمەی‌د رەزا بوو کەئێران نوێنەری خۆی بۆ رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان بنێرێت‌و سکاڵانامە سەبارەت بەپابەند نەبوونی روسەکان بەچۆڵ کردنی خاکی ئێران پێشکەش بکات" [1].

پێویستە ئاماژە بەو راستیە بکرێت کەهەردوو حکومەتی ئەمەریکاو بەریتانیا کەپێشتر رێگای پێشکەشکردنی بیرەوەرییەوە، شورەویان لەدەرکردنی سوپای سوور لەئێران ئاگادار کردبۆوە، بەگەرمی پشتگیری داواکارییەکانی حکومەتی ئێرانییان کرد کەلەرێگای (سید حسن تقی زادە) سەفیری ئێران لەلەندەن پێشکەشی یەکەیمن دانیشتنی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەوکان کرابوو لە15ی کانونی دووەمی 1946دا، ئێران لەسکاڵانامەکەیدا شورەوی بەوە تاوانبار کردبوو کەهێزەکانی لەباکوری ئێراندا ناباتە دەرەوەو لەرێگای هاندانی ئازەرو کوردەکانەوە دەست لەکاروباری ناوخۆی ئێران وەردەدات‌و ئاژوەی بۆ دەنێتەوە. هەروەها سەبارەت بەدەستێوەردانی شورەوی لەکاروباری ناوچە کوردنشینەکانی تەقی زادە ئاماژەی بەسەردانی سیّ رۆژەی کۆنسوڵی گشتی شورەوی لەرەزائییەو یازدە ئەفسەری شورەوی دی کردووە بۆ شاری مەهاباد، ئامانجی ئەم سەردانە وەك تەقی زادە شیکردەوە هاندانی سەرۆکە کوردەکان بووە لەدژی کومەتی ناوەندی [2].

شایەنی باسە (فیشنسکی) نوێنەری شورەوی لەرێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان مانەوەی سوپای سووری لەباکوری ئێران رەت نەکردەوە، بەڵام ئەوەشی راگەیاند کەجوڵانەوەی ئۆتۆنۆمی خوازی کوردو ئازەر جوڵانەوەیەکی جەماوەرییەو پەیوەندی بەبونی سوپای سورەوە لە ناوچەکەدا نییە، هەروەها ئەندریە حکومەتی تارانی بەوە تاوانبار کرد کەسیاسەتێکی دوژمنانەی بەرامبەر شورەوی گرتۆتە بەرو بەهۆی ئەو پروپاگندە و چالاکیانەی لەئێران دژ بەشورەوی ئەنجام دەدرێن باکۆ لەژێر مەترسی هەڕەشەی لایەنە دژەکانە [3].

---

(4) گذشته چراغ راه ایندا‌ست، ل 313-314.

(1) فردوست، س.پ، ل148.

(2) اوری، س.پ، ل288-289.

(3) Borhanedin,op.cit,p.198.

ئاشکرایە تەقی زادە لە 28ی کانونی دووەمی 1946دا دووبارە سکالأنامەی ئێرانی دژی شورەویپێشکەشی ئەنجومەنی ئاسایش کردەوە, ئەنجومەنیش دوای تاووتوێ کردنی مەسەلەکە بڕیاری ئەوەی دا هەردوو لا لە ڕێگای دانیشتن و گفتوگۆوە دوو بە دوو مەسەلەکە کۆتایی پێبهێنن, بێ ئەوەی مەسەلەکە لە کاروبارەکانی ئەنجومەندای دەربهاوری(4).

هەر ڕاستەوخۆ لە دوای هاتنە سەرکاری ئەحمەد قەوام و بەدەستەوە گرتنی کاروبارەکانی حکومەت , لە 18ی شوباتی 1946دا بە نیازی گفتوگۆ سەرەك وەزیرانی ئێرانینوێ بەرەو شورەوی فڕی , قەووام بۆ ماوەی سێ هەفتە لە روسیا مایەوەو لە مۆسکۆ دوو جار چاوی بە ستالین کەوت و چەند جارێك لەگەڵ مۆلۆتۆف وەزیری دەرەوەی شورەویدا کۆبۆوە , لەگەڵ ئەوەی ئەم سەفەرەی قەووام بۆ شورەوی ئاکامێکی دیاریکراوی لێ شین نەبوو , بەلأم هەردوو لا زیاتر لە دید وز بۆچوونی یەکتر ئاگادار بوونەوە,حکومەتی شورەوی داوای خودموختاری بۆ ئازەربایجان و مانەوەی بەشێکی هێزی سوپای سوری لە ئێران بۆ ماوەیەکی نادیاری خستە بەردەم قەووام و پێشنیاری دامەزراندنی کۆمپانیایەکی نەوتی هاوبەشیان کردبوو کە سوود لە دەرهێنانی نەوتی باکوری ئێران وەربگرێت , وەفدی ئێرانی هەوڵی دابوو نەچێتە ژێر باری ئەو داواکارییانە(1).

قەوام ئەلسەلتەنە پێش ئەوی مۆسکۆ بەرەو تاراتن جێ بهێڵێت , نامەیەکی نهێنی بۆ ستالین جێهێڵا بوو کە لەسەر دوو مەسەلە پێی داگرتبوو, یەکەمیان حکومەتی ئێرانی ئازەربایجانی ئێرانی بە بەشێکی دانەپچڕاوی خاکی ئێران دەزانێت و ئامادە نییە بە هیچ جۆرێك دەستبەرداری ببێت , بەلأم سەبارەت بەرازیکردنی خەڵکەکەی و چارەسەرکردنی پەیوەندی ئاڵۆزی لەگەڵ تاراندا, حکومەتی ئێرانی ئامادەیە لە ڕێگای پیادەکردنی زنجیرەیەك ریفۆرم بەپێی یاسای بنەرەتی ئەم کێشەیە چارەسەر بکات , مەسەلەی دووەمیش قەووام وادەو بەڵێنێکی زۆری بە ستالین دابوو سەبارەت بە دەستپێکردنی قۆناغێکی نوێ لە پەیوەندی دۆستانەی ئێران و شورەوی لە هەموو بوارەکاندا(2).

هەشت رۆژ دوای ئەوەی سەرۆك وەزیرانیئێرانی لە مۆسکۆ گەڕاوە بۆ تاران واتەلە 18ی ئازاری 1946دا, جارێکی تر (حسین علاء) سەفیری ئێران لە واشنگتۆن و نوێنەری ئێران لە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان مەسەلەی ئێرانی لە ئەنجومەنی ئاسایشدا ووروژاندەوە(3) . پشتگیری کردنی ئەمەریکا و بەریتانیا لە ئێران و تاوانبارکردنی شورەوی بە پێشێلکەریپرنسیپەکانی ڕێکەوتننامە نێو دەوڵەتیەکان , کارییگەریەکی سەلبی لبە هەڵوێستی شورەوی کرد , هەربۆیە ئەگەری سازانی ئێران و شورەوی بە هۆی فشاری نێو دەوڵەتیەوە تا دەهات زیاتر زەمینەی بۆ دەخولقا کە بێگومان مەسەلەی ئازەربایجان و کوردستانیش بەو کێشمە کێشمە دیپلۆماسیانەوە گرێ درابوو.

شایەنی باسە ڕێبەرانی هەردوو دەسەڵاتەکەی تەورێز و مهاباد بە دوو دڵیەوە ئەیانڕوانیە سەردانەکەی قەووام بۆ مۆسکۆ و فشاری نێو دەوڵەتی لە سەر شورەوی, لە کاێکدا لەتەورێز

---

(4) اوری، س. پ، ل289.

(1) کوهستان، 11اسفند 1324.

(2) عاقلی، س.پ، ل383-385.

(3) آوری، س.پ، ل291" العانی، س.پ، ل205.

www.pertwk.com

خۆپیشاندانی جماوەری ئەنجامدەدرا بۆ ووره بەرزکردنەوە دروشمی (أولمك وار دونمك يوخدور/ مـردن هەیـە و پاشەکشـەنییە) یـان بەرزدەکرایـەوە[4]، جـۆرە بێدەنگیـەك بـالی بەسـەر کوردسـتاندا کێشابوو، ڕێبەرانی کۆماری بێ ئەوەی دژە بەرنامەیەکیان هەبێت لە خانەی چاوەڕوانیدا بوون، وەك پێشەوا لە گفتو گۆیەکی دوو قۆڵی لە گەڵ عەقید بەکر ئاغای ئەفسەری هێزی بارزاندا درکاندوویەتی((بـابزانین خـوا چـی دەکـات .... جـاریٚ ووتویـٚژ لـە نێـوان قەوامولسـەڵتەنەو ڕووسـەکان هەیـە... بـەڵام هیوادارم روسەکان بە بەڵێچنی قەووام هەڵنخەڵەتێن)) [5].

پێویستە للیرەدا ئاماژە بە زیرەکی و ڕۆڵی دیماگۆجییەکانی قەووام بدرێت کە کەم کەس سـەری لێدەردەکرد، وەك دیارە بـە گەیشـتنەوەی قـەووام بـۆ تـاران ناوەنـدە ڕەسمییـەکانی ڕاگەیاندنیئێرانی کەوتنــە دەهــۆڵ کــوتین و بــە بــاڵای قەووامــدا هــەڵیان دەدا وەك دیموکراتیخــوازێکی ڕەســەن و ڕزگارکـەرێکی میللـی باسیان دەکرد[6]، لـە لایـەکی دیشـەوە قـەوام هەسـتا بـە دەسـتەبەرکردنی زۆربـەی کەسـایەتیە نـاودارە ئینگلیزخوازەکـانی وەك : حســن أرفـع , ســید ضــیاءالدین طباطبــائي و علــی دشـتي... هتــد[1]، و ئـازادی کـاری بـۆ حیزبـی تـودە مسـۆگەر کردبـوو، جگـە لـەوەی لـە زۆربـەی ئاخاووتنەکانیشیدا بەڕێزەوە ناوی شورەوی دەهێنا و خۆی وەك دۆستێکی شورەوی نیشـان دەدا , بـەمجۆرە زەمینـەی نزیـك بوونـەوەی ئێـران وشـورەوی تـا دەهـات خۆشـتر دەبـوو، ئـەوەبوو لـە کاتێکدا (سادچیکۆڤ) سـەفیری مـەزنی نـوێی شـورەوی گەیشـتە تـاران , ووتوێـژە پچـراوەکەی مۆسـکۆو تـاران دەستی پێکردەوە و هەردوو لا لە4 ی نیسانی 1946 دا لە سەر ئەم خاڵانەی خوارەوە ڕێککەوتن:

1ــ هێزەکـانی سـوپای سـور لـە مێـژووی 24ی ئـازاری 1946ەوە و لـەماوەی مـانگ و نیوێکـدا خاکی ئێران بە جێبهێڵن.

2ـ ڕێکەوتننامـەی دامەزرانـدی کۆمپانیـای تێکـەڵاوی نـەوتی ئێرانـی و سـۆڤێتی و مەرجـەکانی لـە 24ی ئادارەوە تا7 مانگی دی بۆ مەجلیسی پازدەهەم بە مەبەستی بڕیاردان لەسەردان ئامادە بکرێت.

3ــ سـەبارەت بـە ئازەربایجـان لەبەرئـەوەی مەسـەلەیەکی نێـو خۆییـە , بـە شـێوەیەکی ئاشـتیانە و ڕێگای پیادەکرنی ریفۆرم بە پێی ئـەو یاسایانـەی هـەن و بـە گیـانێکی خێرخوازانـەوە بەرامبـەر خـەڵکی ئازەربایجان لە نێوان دەوڵەت و خەڵکی ئازەربایجاندا چارەسەر بکرێت [2].

لە ڕاستیدا مۆرکردنی ئەم ڕێککەوتنامەیە لە نێوان ئێران وشورەویدا سـەرکەوتنێکی مـەزن بـوو بۆ قەوام ئەلسەلتەنە چونکە لەلایـەك چۆڵکردنی سوپای سـور لـە باکوری وولات مسـۆرگەر کردنـی بـە ئامـانجی یەکـەم و کلیلـی چارەسـەرکردنی سـەرجەم قەیرانـەکان دادەنـا , لـە لایـەکی دیـش فاکتـەری دەرەکـی لـە مەسـەلەی ئازەربایجـان و کوردسـتان دامـاڵی و بێلایـەنی شـورەوی چـنگ خسـت بـەوەی مەسـەلەکە بەشـێك لـە کـارو بـارەی نـاوخۆیی ئێـران و چارەسەرکردنیشـی خرایـە ژێـر ڕەحمـەتی

---

(4) الجبرانی، س.پ، ل134.

(5) حەوێزی، س.پ، ل88

(6) عاقلی، س.پ، ل290.

(1) آوری، س.پ، ل290

(2) گذشته چراغ راه ایندااست، ل353" العانی، س.پ، 206.

www.pertwk.com

دەسەوڵاتی ناوەندییەوە.سەبارەت بە دامەزراندنی کۆمپاینای نەوتی هاوبەشی شورەوی و ئێرانی [3] وەك ئاشکرایە دەسەڵاتدارانی شورەوی گرێنتیەکیان لەم بارەیەوە لەحکومەتی ئێران وەرنەگرتبوو , بەڵکو هەموو هیوایەکیان لە سەر بەڵێنەکانی قەووامی(ئازادیخواز و دۆستی شورەوی) و خولی پازدەهەمی مەجلیسی شورا هەڵچنیبوو کە ئاییندەیەکی ڕوونی نەبوو , شایەنی باسە جگە لەوەی چالاکییە دیپلۆماسیەکانی ئێران و فشاری ڕێکخراوی نەتوە یەکگرتووەکان لە سەر شورەوی کارتێکی بەهێزیان دایە قەووام بۆ دەرکردنی سوپای سشور لە باکوری وولآت , هێشتنەوەی ئەو دوو بڕیارەش کە پێشتر مەجلیسی شورای ئێرانی سەبارەت بە : یەکەم: نەدانی هیچ ئیمتیازێکی نەوتی بە هخیچ دەوڵەتێکی بێگانە لە لایەن حکومەتەوە تا تەواوی هێزە بێگانەکان لە خاکی ئێران نەکشێنەوە, دووەمیش قەدەغەکردنی هەڵبژاردنەکانی خوولی پازدەهەمی مەجلیس تا هەموو هێزە بێگانەکان لە ئێران نەچنەدەرەوە و دەسەلآتی ناوەندی بۆ هەموو ئەو ناوچانە نەگێرڕێتەوەکە ئالۆزیان تێدایە, پابەندبوونی قەوام بەم دوو بڕیارەوە کارتێکی بەهێزیان دایە تا لە بەڵێنەکانی بۆ شورەوی گرێنتیەك نەداو دواتریش بۆ جێ بەجێکردنی ئەو بەندانەی لە ڕێکەوتنامەکەدا پابەندی بوو واتە چارەسەری مەسەلەی ئازەربایجان و دامەزراندنیکۆمپانیایەکی نەوتی هاوبەشی شورەوی ــ ئێرانی, زەمینەیەکی هەڵسورانی ئازادانەتری بۆ بڕەخسێت, ئەمەش لە ڕاستیدا بۆ زیرەکی قەوام و ڕاوێژکارەکانی دەگەڕایەوە [1].

سەبارەت بە هەڵوێستی شورەوی ,(ڤاسلیڤ) ڕەخنەی لە سیساسەتی ستالین گرتووە سەبارەت بەو قەیرانەی لە ئێراندا دروستی کردووە لە ئەنجامی دواخستنی کێشانەوەی هێزەکانی شورەوی لەئێران و دواتر دەڵێت ((ئەو کاتەی بە لەبەر چاو گرتنی جیاوازی ڕەگەزی و هەرێمی لە ئێراندا هێزێکی ڕاستەقینەی بەو چەشنە نە بوو سەنگەر لە دەسەلآتی ناوەندی بگرێت , هەروەها یەکێتی شورەوی کە دوای هەلآیسانی شەڕی ساردو بەخشینی ئۆلتیماتومی سەرۆك (ترومن) ی ئەمەریکی بە ستالین ئامادەیی نەبوو بیٚ چەکی ئەتۆمی و لە پێناوی ئێراندا لەگەڵ دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکاندا بچێتە جەنگێکی ڕاستەقینەوە, هەر بۆیە ستالینن بۆ پاراستنی ئاوی ڕووی ناچار بوو بیٚ هیچ گرێنتیەك لەگەڵ قەووام ئەلسەلتەنەدا باس لە ئیمتیازی نەوتی باکور بکات و بڕیاری پاشەکشەی هێزەکانی لە ئێراندا بدات)) [1].

---

(3) هەر لە4ی نیسانی 1946دا قەوام لەنامەیەکیدا بۆ سارجیکۆڤ چۆنییەتی دامەزراندنی کۆمپانیا هاوبەشەکەی ڕاگەیاند کە بۆماوەی 50 ساڵ سوود لەدەرهێنانی نەوتی باکور وەرگرێتو بەشەکان بەرێژەی 51 بۆ شورەویو 49 بۆ ئێران لە 25 ساڵی یەکەمدا دابەشبکرێتو لە 25 ساڵی دووەمیشدا هەردوولا یەکسان بن.

نیا، س.پ، ل300–301" النداوي، عبدالمناف جاسم، اشكالات الانسحاب السوفيتي من ايران ايار 1946، مجلة كلية المعلمين، العدد الخامس، السنه الثالثة، بغداد،حزيران 1996، ص17.

(1) فردوست لەبیرەوەرییەکانیدا دەڵێت:" قوام ئەلسەلتەنەیەك کەبرای وثوق ئەلدەولەیەکە پەیمانی 1919ی لەگەڵ ئینگلیز مۆرکرد، قوام ئەلسەلتەنەیەك کەلەهەواداران و بگرە نۆکەرەکانی دەستگا ئینگلیزییەکان بوو، ئایا دەتوانرێت وابیخەینە پێش چاومان کەبیٚویستو راوێژی ئینگلیزەکان سەردانی مۆسکۆی کردووەو دواتریش لەسەر بەرپرسیارێتی خۆی ڕێکەوتننامەیەکی گرنگی وامۆر بکات؟!"

فردوست، س.پ، ل150.

(2) ڤاسيليڤ، اليكسى، روسيا في الشرقين الادني والاوسط، من الرسولية الي البراغماتية، ترجمة المركز العربي للصحافة والنشر، مراجعة: د. حمدي عبدالحافظ، مكتبة مدبولي، القاهره،ص 37–38.

www.pertwk.com

(اوری)یـش لـە لای خۆیـەوە دەڵێت ((لـە ڕاسـتیدا کـۆنترۆڵکردنی ڕۆژئـاوای ئێـران لـە لایـەن شـورەویەوە خـەونێکی گـەورەی سـتراتیژی ڕووسـەکان بـوو, هـەر چـەندە دوای کۆتـایی هـاتنی جـەنگی دووەمی جیهانی وا دەهاتە بەرچاو کە ئاژاوەی ئازەربایجان و کوردستان ئاکامەکەی بە دامەزراندنی دوو دەوڵەتی دەسکەلای شورەوی کۆتایی دێت ,بەڵام شورەویەکان لە ڕاستیدا ئەم بەزمەیان نابۆوە تا سەرنجی دەوڵەتە ڕۆژئاواییەکان لە بارودۆخی ئەوروپای ڕۆژهەڵات وەرگێڕن)) [3].

وەك بینـرا نـە لـەگفتوگۆکانی ئێـران و شـورەوی لـە مۆسـکۆ و نـە لـە ڕێکەوتنامەکـەی قـەوام ـــ سادجیکۆڤ دا باس لە کورد و کێشەکەی نەتەوایەتیەکەی لە ئێراندا نەکراوە و وەك ئاکامێکی لاوەکی قەیرانەکەی ئازەربایجان تەماشا کراوە , حکومەتی شورەویش کە چ پەیوەندییەمیڕەسمی لەگەڵ دوو دەسەڵاتە ئازەری و کوردییەکە دا دانەمەزراندبوو,لە گشت بۆنەکانیشدا ئەوەیدووپات دەکردەوە کە مەسـەلەی ئازەربایجـان مەسـەلەیەکی ناوخۆییـە, دوای ئـەوەی بـەڵێنی ئیمتیـازی نـەوتی لـە حکومـەتی ئێران وەرگرت هیچ ئیلتیزامێکی وای نەبوو ڕێگر بێت لە بەردەم کشانەوەی سوپای سور لە باکوری ئێـران کـە بـە پراکتیـك کردنـی تـا 9ی ئایـاری 1946 هێزێکـی لـە ناوچـەکەدا نـەماو هـەمووی گێڕانـەوە خـاکی شـورەوی [4]. ئـەم هـەنگاوەی شـورەوی بـۆ ڕێبـەرانی کـورد و ئـازەری دڵخۆشـکەر نـەبوو, چـونکە هەتا سوپای سور لە ناوچەکەدا بوو حکومەتی ئێرانی نەیدەتوانی پەلاماری سەرتاسەری ئازەربایجان و کوردستان بدات, بەمەش کارتێکی هێزیان لە دەست دا, بە تایبەتی بۆ ئازەریەکان کە لە گەڵ بوونی سـوپای سـور لـە ناوچـەکەیاندا ڕاهـاتبوون و هەماهـەنگی نـاوخۆی ئازەربایجـان لـە ئاسـتێکی پتـەودا نەدەبینرا.

(عبدالرزاق الحسنی) لە بەرگی حەوتەمی کتێبی مێژووی وەزارەتەکانی عێراقدا باس لـەوە دەکات کە پێشەوا بە بۆنەی کشانەوەی ئۆردوی سور تەلەگرافێکی پیرۆزبایی بۆ قـەووام ئەلسـەلتەنە ناردووە ئـــەویش وەڵامـــی داوەتـــەوە و سووپاســـی کـــردووە[1]لـــە ڕاســـتیدا ئێکمـــە باســـی ئـــەو تەلەگرافـــە یاخوددەقەکـــەیمان لـــەبڵاوکراوە ڕەسمیـــەکانی ئـــەو کاتـــە نـــەدیتووە, بـــەڵام دەگـــونجیٚ قـــازی وەك هەڵوێستێکی ڕەسمی و بۆ نیشاندانی نیازپاکی ئەو کارەی کردبیٚ.

شایەنی باسە بەو شێوەیەش ڕێبەرایەتی کۆمار دوای بیستنی هـەواڵی چۆڵکردنی سـوپای سـور زیاتر کەوتنەخۆو وورەیان بەرنەدا, وەزارەتی جەنگی کۆمار داوای لە هێزی عەشایری کوردستان کـرد رووبکەنـە ناوچـە سـنورییەکان بـۆ بەرپەرچـدانەوەی هـەر هێرشـێکی لـەناکاوی ئێرانـی، بەتایبـەتی لەناوچـەی سـەقزەوە، پێشـەوا لەبەرامبـەر سـەرۆك عەشـیرتەکانی کـوردو هێزەکانیانـدا لـە 5ی ئایـاری 1946دا ڕایگەیاند:

" لەکاتێکی دا ئوردوی سور لەنێومان دابو دوژمنانی ئێمە هەمیشە وایان بڵاودەکردەووە کـەداواو تیـدیعا کـوردان هـەموی بـەهۆی سیاسـەتێکی خارجییـە، کەمەقصـودیان ئـوردوی سـوربو، بـەڵام ئـەورۆ بەئاشکرای لەهەمو کەسێك معلوم بوە کەکورد ئازادی دەویٚو دەست لـەو مەرامـە هـەڵناگریٚو وجـودی ئەو عەشائیرانە لەو ڕۆدا کەبەگیانو ماڵ ئامادەن ئاخرین دڵۆپی خوێنی خۆیـان بـۆ ئـەو مەرامـە بـرژێنن

---

(3) اوری، س.پ، ل287.

(4) ایغلتن، س.پ ، ل160.

(1) الحسني، عبدالرزاق، تأريخ الوزارات العراقية، الطبعة السابعة، الجزء السابع، بغداد 1998، ص 171.

www.pertwk.com

شاهیدێکی زۆر گەورەیە بۆ ئەوەی کورد ئازادی دەویٚو دەستی لیچ هەڵناگریٚو بۆ وەچنگ هێنانی ئازادی ئیعتمادی هەر بەخۆیە.

ئەمن زۆر سوپاسی برا مەنگوڕەکان دەکەم هەر بەبیستنی ئەوەی کەزانیویانە ئۆردوی سور ولاتی تەخلیە کردەوەو رۆژی کارە، گەورو چوکیان، بۆ پاراستنی ولات ئامادەی خزمەت بون.

برایانی مامەش.. هەروەها برایانی گەورەكو دیبۆکریو زەرازاو ئاغایانی قەرەپاپاق هەموی ئەورۆ وەك کورد لەمەیدانیٚ دا راوەستاونو چاوەنۆری فەرمانن.. برایانی خۆشەویستی بارزانی کەلەرێگای وەدەست خستنەوەی ئازادی کوردستانی مەزن ولاتو ماڵو منداڵیان لەپێش چاو نییە هەمویان لەپێناوی ئەو مەطلەبە ناوە..جەنابی حەمە رەشید خان کەچەند وەختە لەو پێناوەدا ئیمتیحانی خۆی داوە، هەموی ئەوانە بەڵگەیەکی زۆر گەورەن کەجونبوشی ئازادیخواهی کوردستان بەهۆی سیاسەتی خاریجی نەبوە بەڵکو هێزێکە لەدڵی هەمو کوردێك دا مەوجودەو لەسایەی خودا ئەو هێزەش ئەوەندە بەقوەتە کەدەتوانیٚ دەستی ظالم ببڕیٚ. بەلام میللەتی کوردی زۆر خاوەن ئینصاف و روحمە دیسان لەسەر ئەو حاڵەشەوە کەهێزی زۆر کافیە بۆ ئەستاندنەوەی ولاتی خۆمانو تۆڵە ستاندنەوەمان لەسەر ئەوانەشەوە ئەوا خەریکین کەوا بەرێگایەکی صولحو موسالەمەت حقوقی خۆمان وەرگرینەوە" (2).

---

(2) **وەرگیراوە لە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل** 258–259.

باسی سێیەم:
کۆماری میللی کوردستان لەنێوان بەرداشی گفتوگۆو شەڕ پێفرۆشتنەکانی لەشکری شاهەنشاهیدا

یەکەم:
کێشەی کوردستانو شوێنی لەپرۆسەی چارەسەری ئاشتیانەی مەسەلەی ئازەربایجان لەلایەن حکومەتی قەووام ئەلسەڵتەنەدا

راستیەك پێشتر ئاماژەی پێدرا ئەوەیە کە بەمۆرکردنی رێکەوتنامەی 4ی نیسانو دەستپێکردنی کشانەوەی سوپای سور لەباکوری ئێران، قەووام ئەلسەڵتەنە بەشێکی بنچینەیی لەپلانەکانی سەبارەت بەقەیرانەکەی ئازەربایجان جێبەجێکرد، بەوەش سەرەك وەزیرانی ئێرانی قۆناغێکی نوێی هاتە بەردەم کەخۆی لەبادانەوە بۆ باری ناغوخۆی وڵاتو کێشەکە دەبینێتەوە، لەرێگای زنجیرەیەك کاکتیکی سیاسیو سەربازی دژ بەیەك گەئاکامەکەی جگە لەکلۆرکردنی بنەماکانی هەردوو دەسەڵاتە میللیەکەی تەورێزو مەهابادو سڕکردنی جولانەوەی دیموکراتیخوازانەی سەرتاسەری ئێرانی شتێکی دی لێ سەوز نەبوو، هەر بۆیە دەتوانرێت بوترێت کەزەمینە رەخساندن بۆ دووبارە گێڕانەوەی دەسەڵاتی ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ ناوچە ئازادکراوەکان ئامانجێکی سەرەکی قەوام ئەلسەڵتەنە بوو لەسیاسەتی ناوخۆی ئێراندا.

وەك لەبەندی سێیەمی رێکەوتنەکەی قەووام سادجیکۆف داهاتووە، پێویستە حکومەتی ئێرانی مەسەلە ناوخۆییەکەی ئازەربایجان بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانەو ریفۆرم، بەپێی یاسای بنەرەتی بەگیانێکی خێرخوازانەوە لەنێوان دەوڵەتو خەڵکی هەرێمەکەدا چارەسەر بکات. ئەو بەندەی کەلەراستیدا ناوەرۆکێکی ئاڵۆزو شاراوەی هەیەو چارەسەرێکی دیاریکراوی نەداوە بەدەستەوە بۆ کۆتایهێنانی کێشەکە، ئەمەش زیاتر یارمەتی قەوامی دا تا چۆنی دەوێت ئاوها مامەڵە لەگەڵ مەسەلەکەدا بکاتو خواستێکی راستەقینەی بۆ رێکەوتن لەگەڵ رێبەرانی هەردوو گەلی ئازەرو کوردا نەبێت، بەتایبەتیش گەلی کوردو کۆمارە ساواکەی لەمەهاباد، کەلەبەندی 3ی رێکەوتنەکەدا ئاماژەیەکی ئاشکرای پێ نەکرابوو، بەڵکو لەمەسەلەی ئازەربایجاندا لەقاڵبدرابوو.

شایەنی باسە، سەرۆك وەزیرانی ئێرانی لەسەرەتتادا چ وەکو پابەند بوونێکی رواڵەتی بەو بەندەی رێکەوتنامەکەو چەواشەکردنی شورەوی زەمینە خۆشکردن بۆ کشانەوەی سوپای سور لە لایەکەوە، وچ بەمەبەستی بەلارێبردنی شەپۆلی دیموکراتیخوازانەی ئێرانیو غافڵکردنیو دواتر لاوازکردنی بەجۆرێکی وا نەتوانێت ببێتە هێزێکی یەکگرتوو دژی چینە دەسەڵاتدارەکانی وڵات لەلایەکی دییەوە، ناچار بوو نیشانی بدا کەئامادەیە رووی (ئاشتیخوازانەو خێرخوازانە) خۆی بکاتە کێشەکەی ئازەربایجان، بۆ ئەم مەبەستەش لە2ی نیسانی 1946دا لەرێگای بڵاوکردنەوەی بەیاننامەیەکی 7 بەندییەوە دەروازەی گفتوگۆی لەبەردەم رابەرانی ئازەربایجاندا کردەوە، بەیاننامەکە

کەلەپێشەکییەکەیدا ماف هاونیشتمانی ئازەربایجانی بەپێی یاسا دووپات و بڵاودەکاتەوە نوسیویە:" باوەشمان بۆهاونیشتمانانی ئازیزی ئازەربایجانی کردۆتەوەو بۆ یەکگرتوویی و برایەتی بانگیان دەکەین"[1].

شایەنی باسە ناوەرۆکی 7 بەندی بەیاننامەکە بریتییە لە:"لێخۆشبوون لەبەشدار بووانی رووداوەکانی ئازەربایجان، چاوپێداخشانەوەی باری ئاوەدانی و ژمارەی نوێنەرانی ئازەربایجان لەخولی مەجلیسی داهاتوودا، ماف هەڵبژاردنی ئەنجومەنی ئیالەتی بۆ سەرۆکی دەزگا خزمەتگوزارییەکانی هەرێمەکە، بەمەرجێ فرمانی دانانیان لەناوەندەوە بێت، سەبارەت بەمەسەلە گرنگەکانی وەك: دانانی پارێزگاری هەرێمەکە، دانانی فەرماندەی وسپا، دانانی فەرماندەی ژاندارم، ئەمانە هەموویان تەنیا لەلایەن دەسەلاتی ناوەندییەوە دیاری دەکرێن و دادەنرێن، سەبارەت بەزمانی رەسمی هەرێمەکە، بەندی 3 زمانی فارسی وەك هەرێمەکانی دی ئێران بەزمانی رەسمی دانابوو، ئەو دەرفەتەی بۆ منداڵانی ئازەری هێشتبووە تا پۆلی پێنجی سەرەتایی بەزمانی ئازەری بخوێنن، خۆ مەسەلەی دان نان بەحیزبی دیموکراتی ئازەربایجان و دەستکەوتەکانی حکومەتی میللی لەتەورێز، وەك دابەشکردنی زەوی زارو دامەزراندنی سوپاو ..هتد، هەر باسیشی لێوە نەکرابوو[2].

ئەگەر سەبارەت بەکێشەی کوردو کۆماری میللی کوردستان و دەستکەوتەکانیشی لەبەیاننامەکەدا بپرسین، ئەوە نەلەدوور نەلەنزیك تەنیا ووشەیەك چییە لەو بارەیەوە نەنوسراوە، ئەوەش دەتوانرێت بەتاکتیکێکی قەوام لێکبدرێتەوە بۆ ئەوەی هەر لەسەرەتاوە دژەکانی ناچار بکات جیا جیا لەگەڵیدا بکەونە گفتوگۆ، بۆ ئەوەی رووبەرووی هەڵوێستێکی ئازەری ـ کوردی یەکگرتوو نەبێتەوە، و بگرە گەر بۆشی بلویَ یەك لەوی تر هانبدات و درزەکەی نێوانیان گەورەتر بکات. ئەمە لەلایەك و لەلایەکی ترەوە رەهەندی دەم وەردان لەمەسەلەی کوردستان لەلایەن قەوامەوە تەنیا مەهابادو دەوروبەری نەدەگرتەوە، بەڵکو بەجۆرێك بەرینتر دەبوو کەجگە لەسەراپای رۆژئاوای ئێران کاریگەری لەسەر بەشەکانی دیکەی کوردستان و دەوڵەتەکانی دراوسێ وەك تورکیاو عێراق بەجێدەهێشت، ئەوەش نەك تەنیا لەبەرژەوەندی ئێراندا نەبوو، بەڵکو بەزیانی گەورەی ئەو دەوڵەتانەو زلهێزە بەرژەوەندیدارەکانی وەك ئەمەریکاو بەریتانیا تەواو دەبوو، کارێکی وا کەهیچ کام لەم لایەنانە پێ رازی نەدەبوون و بەتوندی دژی دەوەستانەوە.

ئەم هەڵوێستە خۆ گێلکەرییەی حکومەتی ئێران لەمەڕ کێشەی نەتەوەیی کوردو کۆماری میللی کوردستان، رێبەرانی کوردی تووشی نارەحەتی و دڵەراوکێ کردبوو، شایەنی باسە دژبەیەکی تاکتیکەکانی قەوام ئەو خوگێلکردنەی لەواقیعی جوڵانەوەی نەتەوایەتی کوردستانی ئێران لە لایەن سەرنوسەری هەفتەنامەی (کوهستان) بەراشکاوی ئاماژەی پێدراوە کەلەژێر ناونیشانی (در اغوش پرمهرومحبت خود کردستان راهم جای دهید/ لەباوەشی پڕسۆزی و خۆشەویستیاندا شوێنێکیش بۆ کوردستان بکەنەوە) نوسیویە:" هەفتەی رابردوو دەوڵەت بەیاننامەیەکی سەبارەت بەئازەربایجان

(1) کوهستان، 19 اردیبهشت 1325.

(2) البکاء، س.پ، ل238" الجبرانی، س.پ، ل137.

www.pertwk.com

بڵاوکردۆتـەوە، بـەڵام دیارییـان نـەکردووە ئایـا مەبەسـت لـەئازەربایجانی کوێیـە، ئەگـەر مەبەسـتی بەیاننامەکـە ئازەربایجـانی خۆرئـاواش دەگرێتـەوە، ئەوسـا دەبێـت مەسـەلەی هاونیشـتمانانی کوردسـتانیش بـەپێی یاسـا دانـی پێـدا بنرێـت، چـونکە وەك ئاشـکرایە شـاری مـەهاباد بەحکومەتـە خودموختارەکەشیەوە، هەروەها شارەکانی سەقز، گەروس، بانەو سەردەشت کەئێستا لەژێر دەسـەڵاتی ناوەندیدان، ئەوانیش لەرووی بەرێوەبەرایەتییەوە بەشێکن لەئازەربایجانی خۆرئاواو دەبێت ناوەرۆکی بەیاننامەکە بیانگرێتەوە، لەراستیدا بێدەنگی دەوڵـەت سەبارەت بەمەسەلەی کوردستان نیگەرانییەکی گەورەی لەلای خەڵکی کورد دروستکردووە، بەهێزکردن و چڕبوونەوەی لەشکر لەباشووری کوردستانی شیمالیداو ئالەم وەختەدا کەدەوڵەت (باوەشـی بـۆ هاونیشتمانانی ئازیزی ئازەربایجانی کردۆتەوەو بۆ یەکگرتوویی و برایـەتی بانگیان دەکات) بەدوودڵی و بەدبینییەوە لـێ دەڕوانرێت، ئـەورۆ چـۆن دەوڵـەت باوەشی ئاشتیخوازانەی بۆ ئازەربایجان کردۆتەوە، ئبەوجۆرەش دەبێت باوەشـی بـۆ خـەڵکی کوردستان بکاتەوە" [(1)].

بەهەر حاڵ رێبەرانی حکومەتی میللی ئازەربایجان و کۆماری میللـی کوردسـتان کەهـەر لەبنەڕەتـەوە بڕوایـان بەرێگاچارەی ئاشـتیخوازانەی کێشـەی نەتـەوەیی میللەتـەکانیان هـەبوو، ئـەوانیش کەوتنـە خـۆ تاسوود لـەو دەرفەتـە وەرگرن و بۆ بەدیهێنانی ئامانجەکانیان لەگەڵ دەسـەڵاتدارانی تاراندا بچنە سـەر مێزی گفتوگۆ، سەبارەت بەپێشەوا لەوتەیەکیدا بەبۆنـەی گفتوگـۆوە ئاشـکرای کـرد:" ئێمەگـەلی کـوردی هەژار هەرگیز شـەڕمان نەویستووەو هەمیشـە شـەڕمان پـێ فرۆشـراوە لەلایـەن داگیرکەرانـەوەو ئێسـتەش کەوا حکومەتی تاران هاتۆتە سەر ئەو رایە کەوا داواو کێشەکەمان بەشێوەیەکی ئاشتیخوازانە چارەسەر بکات ئێمـە نـەك هـەر رازیـن و بـەڵکو سوپاسیشـی لـێ ئەکـەین.. ئێمـە لەگـەڵ وەفدی (فیرقـەی دیمـوکراتی ئازەربایجـان)دا ئەچـینە تـاران و داوای ئێمـە هـەر تـەنیا خودموختارییـە" [(2)]. بـەم چەشـنە رابـەرانی کۆمـار کەخودموختاریان کردبووە ستراتیژو بنەمای داواکارییەکان بۆ گفتوگۆ لەگـەڵ تاراندا، لـە28ی نیسـانی 1946دا بەتێکـەڵاوی لەگـەڵ سـەرانی ئازەربایجانـدا دەسـتەیەکیان پێکهێنـاو بەسـەرۆکایەتی جەعفـەر پێشەوەری بەرەو تاران کەوتنە رێ [(3)].

لەراسـتیدا خـەڵکی کوردسـتان و بەتایبـەتی شـاری مـەهاباد، ئومێـدێکی گـەورەیان بـەوە هـەبوو کەوەفدەکـە لەتارانـەوە بەدەسـتکەوتی سیاسـی و نەتەوەییـەوە بگەڕێنـەوەو حکومـەتی قـەوام لـەرێگای گفتوگۆوە چارەسەری کێشەکەیان بکات و لەم رووەوە هـەنگاوی ئیجـابی هـەڵنێت، هـەر بۆیـە بەمەبەسـتی هاندانی حکومەت و پشتگیرکردنی وەفدەکە لەگەیشتنە رێکەوتنامەیەك و دۆزینەوەی رێگاچارەی ئاشتی بـۆ ناکۆکییـەکان، بازرگانـان و سـەرۆك عەشـیرەتەکانی ناوچـەی مـەهاباد، هـەروەها کۆمیتـەکان و مەکتـەبی سیاسـی ح.د.ك تەلـەگرافیان ئاراسـتەی لایەنـەکانی گفتوگـۆ دەکـردو لەرۆژنامـەکانی ناوەنـددا بـڵاو دەکرایەوە.

---

(1) کوهستان، 19 اردیبهشت 1325.

(2) پشدەری، س.پ، ل67-68.

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات،ل 93.

لەم رووەوە زیاتر لە 30 بازرگانی شاری مەهاباد لەتەلەگرافێکدا نوسیویانەك" بۆ جەنابی ئاغای سەرۆك وەزیری قەوام ئەلسەلتەنە.. لەگەڵ تەواوی رێزو خۆشەویستیماندا، هەروەك نوێنەرانی پایەدارمان ئاگادارن کەساڵەهایە بارودۆخی ژیانی میللەتو وڵات، هەروەها ئاسایشی کۆمەڵایەتیو ئابووریو سیاسیمان، لەژێر چنگی کارمەندانی کۆنە پەرستو خوێنمژدابووە، میللەتی خانەدانی کورد پۆپەی ستەمو تاوانی دەرحەق کراوەو رەوشتی فاشیستانەی لەکوردستاندا برەوی بووە. هەر بۆیە میللەتی ئازاو قارەمانی کورد بۆ پێشل نەکردنی تەواوی مافەکانیو بوونی میللی هەزاران ساڵەی خۆی رێگای خەباتو ئازادی گرتۆتە بەرو بەرابەری پیاو چاکانی خۆی توانیویەتی لەدونیای موتەمەددینی ئەورۆدا وڵاتی خۆی لەژێر چنگی ئەسارەتو فاشیستخوازەکان رزگار کاتو ئاسایشی پێویست لەخاکی کوردستاندا بچەسپێنێتو میللەت شارێگەی پێشکەوتن بگرێتە بەر، هەر بۆیە چەسپاندنی ئاسایشو ئازادی میللەتەکەمان بۆ هەتا هەتایە ئامانجێکی سەرەکیمانەو چاوەریچی ئەوەین لەم رووەوە هەستی پاکمان بریندار نەکرێتو بیٚ ئومێد نەکرێن، چونکە بەهەموو توانایەکمانەوە بۆ ئاشتی تێدەکۆشین"[1].

کۆمیتەی شاری مەهابادی ح.د.ك یش تەلەگرافێکیان بەهەمان ناوەرۆك نوسیووە تیایدا دەڵێن:".. ئەورۆ لەکوردستاندا هێمنیو ئاسایشێك بەرقەرارە کەسەراپای مێژوو بەخۆیەوە نەدیووە، لێرە (واتە مەهاباد ــ ل) کارمەندانو دەزگا کوردییەکان کورسدتان بەرەو پێشکەوتن دەبەنو میللەوت بۆ بەختەوەری هەتا هەتایی رێنمایی دەکەن، هەر بۆیە ئێمە کەئامانجی راستەقینەمان تەنیا خۆشیو پێشکەوتنی میللەتە داواکارین لێتان رێگای ئازادیمان لیٚ نەگرنو بۆ چەسپاندنی واقیعی کوردستان رێگای گونجاو بگرنە بەر.وهاب بلوریان ، احمد الهی، مناف کریمی، حسین زرگری، سید محمد گە زادە، محمود دولی زادە، صدیق حیدری، محمد یاهو"[2].

شایەنی باە دەستەی تێکەڵاوی نوێنەرایەتی ئازەرو کورد ماوەی پازدە رۆژ لەتاران گفتوگۆیان لەگەڵ لێپرسراوانی ئێرانیدا کرد بیٚ ئەوەی ئاکامێکی دیاریکراوی لیٚ بکەوێتەوە، هەر بۆیە لەرۆژی 13ی مایسی 1946 تارانیان بەجێهێشتو بەدەستی بەتاڵ بەرەو تەوریز گەڕانەوە[3]، رۆژێك دوای ئەوە واتە لە 14ی مایسدا، قەوام ئەلسەلتەنە لەوتەیەکیدا هەیئەتی ئازەربایجانی تاوانبار کرد بەوەی کەئامادەنین پێشنیارەکانی دەوڵەتی ناوەندی قبوڵ کەنو شتی وایان داوا کردووە کەلەگەڵ یاسی بنەڕەتیدا ناگونجیٚ[4]" پیشەوەریش بەگەڕانەوەی بۆ تەوریز هێرشێکی توندی کردە سەر لێپرسراوانی تارانو تاوانبارکردن بەوەی کەبەبیانووی یاسای بنەڕەتییەوە دەیانەوێت هەموو ئەو دەستکەوتانە زەوت کەن کەچەند وەختە لەئازەربایجاندا هاتووتە دی، هەروەها ئاماژە یبەوەدا کەحکومەتی تاران

---

(1) کوهستان، 23 اردیبهشت 1325.
(2) ه.س.
(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل93-94.
(4) کوهستان، 23 اردیبهشت 1325.

داوای خۆ بەدەستەوە دانی بیٚ قەیدو شەرت دەکاتو ئامادە نییە گۆڕانکارییەك لەو 7 بەندەدا بکات کەپێشتر بڵاوی کردونەوە، وەك ئەوەی ئەو 7 بەندە ئایەتی قورئان بنو لەئاسمان را هاتبنە خوارەوە [5].

راستییەکەی قەوام ئەلسەلتەنە لەبەرنامەیدا نەبوو وابەخێراییو لەرێگای گفتوگۆوە چارەسەری مەسەلەی ئازەربایجان بکات، بەڵکو دەیویست پیادەی گەمەی گفتوگۆیەکی ماراسۆنی بکات، بۆیە سەبارەت بەمانەوەی هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجانو مەسەلەی دابەشکردنی زەوی زارەکانی میری بەسەر جوتیاراندا و خواستە ماڵییەکانی سەرانی ئازەر هەڵوێستی سلبی نیشانداو ئەم مەسەلانەی کردنە گریٚ کوێرەی وتوێژەکانی نێوان هەردوولا [1].

محەمەد سەیفی قازی وەزیری جەنگی کۆمارو نوێنەری کورد لەدانیشتنەکانی تاراندا، دوای ئەوەی لە 16ی مایسی 1946 گەڕایەوە کوردستان، لەکۆبوونەوەیەکی گشتیدا هەڵوێستی خۆی لەسەر مەسەلەی گفتوگۆ روونکردەوە، سەیفی قازی دوای ئەوەی باسی چۆنییێتی پێشوازی کردنی دیموکراتیخوازانی تارانی لەوەفدەکەیان کرد کەهاتبوونە فرۆکەخانە، هەڵوێستی سەلبی حکومەتی ئێرانی سەبارەت بەداواکارییەکانی وەفدەکە ریسوا کردو بەتوندی هێرشی کردە سەر لێپرسراوانی تارانو بەدزو کۆنەپەرستو پێشێلکەریانی راستیو دادپەروەری ناوی بردن [2].

بەداخەوە تەواوی خواسو باەکانی گفتوگۆی تاران ئاشکرا نەکرانو هیچ سەرچاوەیەکی واشمان دەست نەکەوتووە ئەوە بخاتە رووتاچەند نوێنەرانی کورد سوور بوون لەسەر مەسەلەی بەدیهێنانی خودموختاری بۆ کوردستانی ئێرانو لانی کەمی داواکارییەکانیان لەکوێدا وەستاوە، ئەوەندە هەیە کە پێشەوا لەهەمان کۆبوونەوە کەسەیفی ئامۆزای ئاخاوتووە، ئەویش دەربارەی گفتوگۆ قسەی کردووەو لەبەشێکی قسەکانیدا وتویە :".. کورد هێندە لەبراکوژیو ئیختلافی خۆی دەپارێزی کورد دەئێرانیدا ئەکتەریەتی هەیە بەئەقەلیەتێکی ئازەربایجانی وەك ئەرمەنیو ئاسوری داندران دەنگی نەکرد" [3].

لەراستیدا ئەم وتەیەی قازی دەتوانرێت ئەوەندەی لیٚ هەڵبکێرێنرێت کەنوێنەرانی کورد دوای یەکخستنی تێکرای ناوچە کوردنشینەکانی ئێرانیان نەکردووە کەلەیەك هەرێمی خودموختار کۆبکرێتەوەو یەك دەسەڵاتو دامو دەزگای خۆ جێی هەبێت. بەڵکو بەویستەکەی ئازەرییەکانو تاران تەسلیم بوون کەنەیانویستووە ناوچەی مەهاباد لەئازەربایجان جیا بکرێتەوەو مەسلەی کوردستان شێوەیەکی سەربەخۆ وەربگرێت.

ئەوەش مانای ئەوەیە کەسەرانی کۆمار لەگفتوگۆکانیاندا تەنیا لەپەیجوری پاراستنی دەستکەوتەکەی مەهاباد دابوونو خۆیان لەداواکردنی ماڧی کوردەکانی ناوەندو باشور بواردووە، لێکدانەوەش بۆ ئەم هەڵوێستەی، سەدانەواندنی سەرانی کۆمارە بۆ ئەو واقیعەی کوردستانی ئێرانو جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی تێدابووەو حیسابێکە بۆ فاکتەرەکانی هێزی جوڵانەوەکە، لەلایەکەوە بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگی دووەمی جیهانیو دوای جەنگ ناوەندو باشووری کوردستان لەژێرنفوزی

---

(5) البكاو، س.پ، ل239-240" الجبراني، س.پ، ل139-140.
(1) اوری، س.پ، ل294.
(2) کوردستان، رۆژنامە، ژمارە 50، 6ی جۆزەردانی 1325" ئەمین، حکومەتی کوەردستان، ص 217-221" مەنگوڕی، س.پ، ل85.
(3) رۆژنامەی کوردستان، ژمارە 50، 6ی جۆزەردانی 1325" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل225.

www.pertwk.com

هێزەکـانی ئینگلیـزو حکومـەتی ئێرانـدا بـوو کەبەسـەلبی کاریگـەرییان لەسـەر دەرکـەووتنی هۆشـی نەتەوەیی و پەرەگرتنی جوڵانەوەی نەتەوەیی هەبوو لەو ناوچانە، لەلایەکی دییەوە مەهابادو دەوروبەری لەرووی ئیدارییەوە بەشێکی هەریچمی ئازەربایجان بوو، جگە لـەوەی سـەرانی کۆمـار حکومـەتی میللـی ئازەربایجانیـان بەپاڵپشـتێکی خۆیـان و بەدەروازەیـەکیان بـۆ پەیوەندییـەکانی دەرەوە دادەنـاو نەیاندەویبیس لەخۆیانیان برەنجێنن و ببنە رێگری سەرەکی مەسەلەی ئازەربایجان لەگەڵ تاراندا، وێڕای ئـەوەش سـەرانی کۆمـار پێیـان وابـوو کـەدان نـان بـەمافی خودموختـاری

بەشـێکی کـورد لەهەنگاوێکـەوە بـۆ دابینکردنـی مافـەکانی بـاقی تـری رۆڵـەکانی گـەلی کـورد لەهەرێمـە کوردنشینەکانی دی کوردستانی ئێران.

شایەنی باسە ئەم جۆرە رێبازەی رێبەرانی کۆمار گرتیانە بەر مەترسی و گرفتی خۆشی هـەبوو بێ دەنگی لەئاستی بەکەمینـە کردنـی کـورد لەئازەربایجانـدا، بـەمانای ئـەوە دێت کەگـەلی کـورد لەهـەرێمی موکریانـدا جگـە لـەوەی دەکەوتـە ژێـر رەحمـەتی دەسـەڵاتی ناوەندییـەوە، وەك کەمینەیـەکیش لـەژێر دەسـەڵاتی حکومـەتی ئازەربایجانـدا دەمایـەوە، ئـەوەش ئایندەیـەکی روونـی لـێ بـەدی نـەدەکرا، چ بەسـەرکەوتنی پرۆسـەی چارەسـەری ئاشـتیخوازانەی ئازەربایجـان لەلایـەن دەوڵـەتی ناوەنـدی و سـەرپێدانەواندنی کـورد بـۆ دەسـەڵاتەکەی تـەورێز، یـاخود بەشکسـتخواردنی پرۆسـەکەو گێڕانـەوەی لەشـکری شاهەنشـاهی بـۆ ناوچـەکە، بـەمجۆرە کـورد لەهـەردوو حاڵەتەکـەدا وەك کەمینەیـەك لـەژێر دەسەڵاتی زۆرینەدا دەبوو.

قـەووام ئەلسـەلتەنە کەلەلایەکـەوە لەپـەیجوری کـات بەفیرۆدانـدا بـوو، لەلایـەکی تریشـەوە هـەوڵی ئـەوەی دەدا رەوشـێکی وانەیەتـە پـێش شـورەوی دەنـاوی پاراسـتنی ئاسایشـی ئازەربایجـان، یـاخود کەمتەرخـەمی کردنـی حکومـەتی ئێرانـی لەچارەسـەرکردنی ئاشـتیخوازانەی مەسـەلەی ئازەربایجانـدا هێزەکـانی بگێرێتـەوە ناوچـەکەو پیلانـەکانی هەڵوەشـێنێتەوە، هـەر بۆیـە دەرگـای گفتوگـۆی بـەرووی ئازەربایجانییەکاندا دانەخست و بریاریدا پاش تێپەربوونی ماوەیەك لەگەڵیاندا تێهەڵچێتەوە، بۆ ئەمەش پێی وابوو پێویستە کەسایەتییەکی وا بنرێتە تەورێز کەجگە لەوەی لەلایەن ئازەرییەکانەوە ناسراوبێت، روویەکی شورەویخوازانە شی هەبێت و لەسەر تودە حیساب بکرێت [1].

ئـەوە بـوو لـەرۆژی 11ی حـوزەیرانی 1946دا، قـەوام (مظفـر فیـروز) ی جێگـری سیاسـی سـەرەك وەزیرانـی بەسـەرۆکایەتی هەیئـەتێکی سیاسـی ـ سـوپایی نـاردە تـەورێز تـا گـرێ کوێرەکـانی رێکـەوتن لەگەڵ سەرانی ئازەربایجاندا بکەنەوە. شایەنی باسە ئەم هەیئەتە دوای دوو رۆژ وتوێژ لەگەڵ نوێنەرانی حکومـەتی میللـی ئازەربایجانـدا رێکەوتننامەیـەکیان مـۆرکرد لـە13ی حـوزەیرانی 1946دا کەبەرێکەوتننامـەی فـەیروز ـ پێشـەوەری نـاو دەبرێت، تێکرشـای بەنـدەکانی ئـەم رێکەوتننامەیـە 15 بەنـد بـوون ، تیایـدا حکومـەتی ئێرانـی جـۆرە پاشەکشـەیەکی لـەو 7 بەنـدە کردبـوو کەپێشـتر لـە22ی نیساندا بەیاننامەیەك بڵاوی کردبۆوە، لەراستیدا رێکەوتننامەکەی فەیروز ـ پێشەوەری دانی بەبەشێکی باشـی داواکارییـە ئیـداری و رۆشـنبیری و نەتەوایـەتی و ئابورییـەکانی ئازەرییەکانـدا نـابوو، جگـە لـەوەی حکومـەتی ئێرانـی دانـی بەدەسـەڵاتەکەی تـەبرێزدا نـاو حیسـابی ئەنجومـەنێکی هەڵبـژێردراوی ئـەو

(1) اوری، س.پ، ل294–295.

هەرێمەی بۆ کرد، هەروەها تێگەیشتنی هاوبەش لەمەڕ مەسەلەکانی زەوی زارە دابەشکراوەکان و دانانی کۆمسیۆنی تایبەت سەبارەت بەچارەنووسی هێزە چەکدارەکانی ئازەربایجان لەخاڵەکانی رێکەوتننامەکە بوون [2].

لێرەدا دەتوانرێت ئەوە بوترێت کەوێرای پاشەکشەی حکومەتی قەوام لەناوەرۆکی ئەو 7 بەندەی پێشتر وەك بنچینەیەکی پرۆسەی چارەسەری ئاشتیخوازانەی مەسەلەی ئازەربایجان بڵاوکردبۆوە، بەڵام لەزۆر رووی دییەوە رێککەوتنانەی 13ی حوزەیرانی بەسەرکەوتنێکی گەورە بۆ ناوەند لەقەڵەم دەدا، لەلایەکەوە بەناوخۆیی کردنی مەسەلەکەو دڵنیا بوون لەوەی ئازەربایجان لەئێران جیا نابێتەوەو گەڕاوەتەوە باوەشی دەسەڵاتی ناوەندی، دوای ئەوەی بەبریارێکی رەسمی لەتارانەوە (دکتۆر سلام الله جاویدی)ی وەزیری ناوخۆی حکومەتەکەی پێشەوەری کرایە پارێزگاری هەرێمەکە [3]، لەلایەکی دیکەشەوە مەسەلەی ریفۆرمی لەکەمترین بواریدا قەتیس داو توانی چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی کوردو نەتەوە نەفارسەکانی دی ناو ئێران، هەروەها مەسەلەی دیموکراتیزەکردنی دەسەڵاتی سیاسی و کۆمەڵگای ئێرانی، هەموو ئەمانە لەو خواستە ریفۆرمخوازو خێرخوازانەیە جیا بکاتەوە کەبەرامبەر مەسەلەیەکی ناوخۆی وەك مەسەلەی ئازەربایجان گیرابووە بەر، جگە لەوەی جێبەجێکردنی و پراکتیزەکردنی ناوەرۆکی رێکەوتنامەکە پشتی بەویستو دڵسۆزی حکومەتی ناوەندیو دواتر هەڵوێست و بەرژەوەندیوشاهەنشاو فەرماندەکانی لەشکر دەبەستو خۆبەستنەوەیەکی تێدا نەبووە.

بەپێچەوانەی دیدی ئەو نوسەرو ڤەکۆڵەرانەی پێیان وایە رێکەوتننامەکەی فەیروز ـ پێشەوەری هەموو ەو مافانەی بۆ کورد دەستەبەر کردووە کەلەلایەن دەوڵەتەوە بەئازەربایجانییەکان رەوەبینراوە[1]، رێکەوتننامەکە کوردی هەنگاوێکی مەزن گەڕاندۆتە دواوە. چونکە جە لەوەی کوردستانی موکریان لەرێکەوتنەکەدا کراوەتە بەشێك لەئازەربایجان، نەشەرعییەتێك بەدەسەڵاتە کوردییەکەی مەهاباد دراوەو نەئەو مافانەش بۆ کورد سەلمێنراوە کەوەك ئازەرییەکان ئەنجومەنی هەرێمی خۆیان هەڵبژێرن و قەوارەی سیاسیۆ و بەرێوەبەرایەتی نەتەوەیی خۆیان هەبێت، بەوتایەکی دی گەلی کورد لەرێکەوتننامەکەدا شەخسیەتی سیاسی تایبەتی خۆی لەدەستداو نەك وەك گەل بەڵکو وەك کەمینەیەکی رەگەزی لەئازەربایجان وەك ئاسوورییەکان حیسابی بۆ کراوە، ئەو کەمینانەی کەتێکڕا لەپاڵ کوردا ریزکراون و تەنیا مافێکیان لەبەندی 13ی رێکەوتننامەکەدا کەدەڵێت:" دەوڵەت رەزامەندی خۆی دەردەبرێت کەکوردەکانی ئازەربایجان کەڵك لەشتە باشەکانی ئەم رێکەوتنە بکەن و بەپێی بەندی 3 بڵاوکراوەکەی دەوڵەت تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بەزمانی خۆیان بخوێنن. تێبینی: کەمینەکانی ئازەربایجانی وەك ئاسوری و ئەرمەنی مافیان هەیە تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بەزمانی خۆیان بخوێنن" [2].

بەم شێوە تەنیا مافێك کەبەئاشکرا لەرێکەوتنەکەدا بەکورد رەوابینرابوو، دانپێدانانە بەزمانی کوردی و رێپێدانی مندالآنی کوردە تا پۆلی پێنجەمی سەرەتایی بەکوردی بخوێنن، ئەو مافەی تەنیا کوردەکانی موکریانی دەگرتەوەو هەرێمە کوردنشینەکانی دی کوردستانی ئێرانی لێ بێ بەری بون، خۆ

---

(2) کوهستان، 27 خرداد 1325" البحرانی، س.پ، ل 140-142.
(3) مەنگوری، س.پ، ل89.
(1) البکاء، س.پ، ل243" سابلییە، س.پ، ل246.
(2) کوهستان، 27 خرداد 1325" گذشتە..، ل369-370.

کۆمارەکەی مەهابادو دامو دەزگاکانی حکومەتی کوردستانو تێکڕای ئەو دەستکەوتە ئیداریو رۆشنبیرو ئابووریی و نەتەوایەتییانەی لەو ماوەیەدا بەدەست هاتبوون، هەموویان لەلایەن رێکەوتنامەکەوە هێڵێکی راستو چەپی پێدا هێنرابوو حیسابی نەبووی بۆ دەکرا، چونکە هەروەك بەندی 10ی رێکەوتنامەکە ئاماژەی پێ دابوو، مەودای دەسەڵاتە دانپیانراوەکەی تەورێز ئوستانی 4یشی دەگرتەوە، ئەو ئوستانەی کەجگە لەشاری ورمێو ناچوە کوردییەکانی رۆژئاوای دەریاچەکە، مەهابادو دەوروبەریشی دەگرتەوە[3]، هەر بۆیە دەتوانرێت بوترێت کەرازیبوون بەو بەندە لەلایەن سەرانی ئازەربایجانەوە جۆرە پاشەکشەیەك بوو لەرۆحی ئەو پەیمانە دۆستایەتییەی پێچشتر لە 23ی نسانی 1946دا لەتەورێز لەنێوان رێبەرانی کوردو ئازەردا مۆرکرابوو[4].

وەك هێندێك پێیان وایە ئەو پشت تێکردنەی رێبەرانی ئازەر لەکۆمارە میللیەکەی مەهاباد بۆ دووفاکتەر دەگێڕێتەوە، یەکێکیان گەلی کورد بەسەر 4 دەوڵەتی جیاوازی ئێران، عێراق، تورکیاو سوریا دابەشکراونو مەسەلەکەیان دوراییەکی رۆژهەڵات ـ ناوەراستی هەبوو، کەبە پیشتیوانیکردنی ئێران، تورکیاو عێراقو سوریای لەشورەوی دەوروژاند، مەسەلەیەکی وا کەپێچەوانەی سیاسەتی یەکێتی سوڤێت بوو لەناوچەکە، دووەمیشیان گیانی لوتبەرزی نەتەوەیی سەرانی ئازەربایجان کەخۆیان لەکورد بەگەورەترو پێشکەوتووترو، کوردیشیان لەخۆیان بەکەمترو دواکەوتووتر دادەنا [1].

دیارە ئەم هەڵوێستە نالەبارەی سەرانی ئازەر جگە لەوەی خزمەتێکی گەورەی پلانەکانی قەوامی دەکرد سەبارەت بەهەڵلوشینی هەردوو دەسەلاتەکەی تەورێزو مەهاباد، گومانی لەدڵی رێبەرانی کوردیشیدا دروستکرد سەبارەت بەدڵسۆزیو بەتەنگەوە هاتنی هاوپەیمانە ئازەرییەکانیانو هانیدان بکەونە دوای گفتوگۆی تاك لایەنەو نابەرامبەر لەگەڵ دەسەڵاتی ناوەندیدا، جگە لەوەی دەرفەتی لەبەردەم رێبەرانی کورد و ئازەر بۆ ئەنجامدانی دژەکاری هاوبەش بەرامبەر تاکتیکە دیماگۆجییەکانی قەوام ئەلسەلتەنە کەمکردەوە.

وێڕای ئەو کەمو کوڕییە و زۆربەی کەمو کورتیەکانی تر لەرێکەوتنامەکەی فەیروز ـ پێشەوەریدا، کەچی لەلایەن شورەوی وحیزبی تودەو رای گشتی ئێرانییەوە بەخۆشییەوە پێشوازی لێکرا، لێپرسراوانی شورەوی چاوەرێی ئەوە بوون تازووتر مەسەلەی ئازەربایجان بەرێگایەکی هێمنانە چارەسەر بکرێتو رێکەوتن لەنێوان سەرانی ئازەرو دەسەڵاتی ناوەندیدا مۆر بکرێت، زیاتر وادەی خۆئامادەکردن بۆ هەڵبژاردنەکانی خولی پازدەی مەجلیسی شورای میللی نزیك دەبێتەوەو بەڵێنەکانی قەوامیش سەبارەت بەدامەزراندنی کۆمپانیایەکی نەوتی هاوبەشی شورەوی ـ ئێرانی خێراتر جێ بەجێ دەکرێن. دیموکراتخوازانی ئێرانیش لەو باوەرەدا بوون کەکۆتایهاتنی مەسەلەی ئازەربایجانو دەستپێکردنی ریفۆرم لەم هەرێمەدا سەرەتایەکە بۆ ئەنجامدانی هەڵمەتێکی گشتی لەلایەنی حکومەتی

(3) سیستانی، س.پ، ل417.
(4) پشدەری سەبارەت بەهەڵوێستی خەڵکی کوردستان لەهەمبەر ئەو پاشەکشەیەی سەرانی ئازەر نوسیویە:" خەڵکی کوردستان بەتەواوی تێگەیشتنو بۆیان دەرکەوت کەوا ئەم دۆستانەی کۆماری مەهاباد کەتائیچستە زۆر بەدڵسۆزی کورد خۆیان پێشاندابوو هیچ جۆرە ئیلتیزامێکی سیاسیان نیەو خەریکن چارەنوسی گەلی کورد بخەنە بازاڕی کرینو فرۆشتن لەپێناوی سوودی سیاسی خۆیاندا". پشدەری، س.پ، ل63.
(1) ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل231.

www.pertwk.com

قەوام ئەلسەلتەنە سەبارەت بەدیموکراتیزەکردنی ئێران و ئەنجامدانی ریفۆرمی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسی لەسەرتاسەری وڵات و بەهێزکردنی سەربەخۆیی سیاسی و سەروەریی ئێران [2].

لەراستیدا مانۆڕەکانی قەوام بەچاوپۆشین لەئازادی کاری سیاسی و ڕێخراوەیی حیزبی تودە بەجۆرێك کەپێشتر بەخۆیانەوە نەدیبوو، هەروەها دامەزراندنی حیزبی دیموکراتی ئێران لە 29ی حوزەیرانی 1946دا بەمەبەستی راکێشانی دیموکراتیخوازانی ئێرانی ناتودەیی و کلبۆرکردنی بنەمای ڕێکخراوەیی هەردوو حیزبی دیموکراتی ئازەربایجان و کوردستان و لێ تەکاندنەوەی ئەندامەکانیان، ئەو هەنگاوانە تێکڕا باوەری لای دیموکراتیخوازانی ئێرانی دروست دەکردو رای گشتیان پێ چەواشە دەکرا[3].

لەم رووەوە ژمارەیەك لەرۆشنبیرانی کورد لەشاری سنە کە زیاتر لە 90 کەس دەبوون، بێ ئەوەی نیازی راستەقینەی حکومەتی قەوام سەبارەت بەمەسەلەی دیموکراتی و کێشەی نەتەوەیی کورد لە ڕێکەوتننامەکەی 13ی حوزەیراندا هەڵبهێنجن و ئەو گورزە درك پێ بکەن کەرێکەوتننامەکە لەجولانەوەی نەتەوەیی کوردو ئەزموونەکەی مەهابادی سرەواندووە، تەلەگرافێکی دەستخۆشکەرانەیان بۆ سەرۆك وەزیرانی ئێرانی ناردووەو پیرۆزبایی ئەو سەرکەوتنە گەورەیەی لێدەکەن لەبواری چارەسەرکردنی ئاشتیخوازانەی مەسەلەی ئازەربایجان و کوردستانی شیمالیداو داوایان لێکردووە کە (خەڵکی بێبەش و ستەمدیدەی کوردستانی سنەش چاوەرێن و هیوادارن هەروەکو براکانیان لەباکور، لەناوەرۆکی ئەم ڕێکەوتننامەیەی کەبێگومان لەسەرەتای گۆڕانکارییەکی دیموکراتی گەورەیە سوود وەرگرن و مافی کۆمەڵایەتی خۆیان بەدەست بهێنن" [1].

(جۆرج ئالن) سەفیری وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا لەتاران، بەدوودڵییەوە دەیڕوانییە ڕێکەوتننامەکەی فەیروز ـ پێشەوەری و لای وابوو کەقەوام زۆر لەشورەویخوازییە رواڵەتییەکەیدا پێی داگرتووە، چونکە دان نان بەحیزبی دیموکراتی ئازەربایجان و مانەوەی دام و دەزگاکانی حکومەتەکەی لەتەبرێز بەلای ئالنەوە زیاتر ئازەربایجان لەئێران دوور دەخاتەوەو بەلای شورەویدا پاڵی دەنێت، وەك لەوەی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ هەرێمەکە بگێڕێتەوەو دەستێوەردانی دەرەوەی لێ دورخاتەوە [3].

بەهەر حاڵ ساغ نەبوونەوەی وەزعی کۆماری میللی کوردستان و ئایندەی پەیوەندییەکانی کوردو دەسەڵاتی ناوەندی لەرێکەوتننامەی فەیروز ـ پێشەوەریدا، هانی ڕێبەرانی کۆماریدا لەرۆژی 26ی حوزەیرانی 1946دا ڕێگای تاران بگرنەبەرو سەربەخۆ لەگەڵ لێپرسراوانی ئێرانیدا بەمەبەستی دیاریکردنی چارەنووسی ئەزموونەکەیان دانوستاندن بکەن[3].

سەبارەت بەچوونی وەفدە کوردییەکە بۆ تاران کەبەسەرکردایەتی پێشەوا قازی محمەد بوو، کوهستان هەواڵێکی بڵاوکردۆتەوە لەژێر ناونیشانی (قازی محەمەد رابەری فیرقەی دیموکرات لەتاران)

---

(2) کوهستان، 10تیر 1325" اوری، س.پ، ل294.

(3) تربتی، س.پ، ل 121-126.

(1) کوهستان، 10 تیر 1325.

(2) Borhanedin,op.cit,p.210.

(3) نەوشیروان، حکومەتی کوردستان، ل233.

www.pertwk.com

نوسیویە:" بەئامادەبوونی خەڵکێکی زۆر لەفرۆکەخانەی میهر ئاباد فرۆکەکەی ئاغای قازی محەمەدی بەئارامی نیشتەوە، سەرانی کوردی دانیشتووی تاران پێشوازییەکی گەرمییان لەمیوانە ئازیزەکەیان کردو پێ بەپێ لەگەڵی هەنگاویان هەڵدەهێنا، ئاغای قازی محەمەد تا ئەو کاتەی لەتاراندا دەمێنێتەوە بەمیوانی دەوڵەت حیسابەو شوێنی لەفێلای ژمارە 5ی میوانخانەی دەربەندە، یەکەیمن چاوپێکەوتنی لەگەڵ سەرۆکی دەوڵەتدا لەکەش و هەوایەکی خۆش و پڕ راستگۆییدا ئەنجامدرا. گفتوگۆی سەرەکی لەم هەفتەیەدا دەستی پێکردووەو ئومێد هەیە بەو نیاز پاکییەی هەردوولا هەیانە مەسەلەی کوردستان بەشێوەیەکی رەزامەندبەخش و پێویست کۆتای پێ بهێنرێت"[4].

شایەنی باسە وەفدە کوردییەکە بۆ ماوەی دووهەفتە لەتاران مانەوە، لەم ماوەیەدا پێشەوا دووجار چاوی بەسەرۆك وەزیران و چەند جارێکیش وتوێژی لەگەڵ فەیروزی جێگری سیاسی سەرەك وەزیرو سەر لەکشر رەزم ئارا سەرۆکی ستادی ئەرتەش و لێپرسراوانی دیکەی ئێرانی کەوتووە. وتوێژەکان نهێنی بوون و لەلایەن حکومەت و دەزگا رەسمیەکانی راگەیاندن و رۆژنامەکانەوە شتێکی ئەوتۆی لەسەر بڵاونەکراونەتەوە. بەڵام زۆربەی ئەوانەی ئاماژەیان بەم رووداوە داوە، بێ پشتبەستن بەسەرچاوەیەکی رەسمی باس لەوە دەکەن کەدەوڵەتی مەرکەزی و شەخسی قەوام ئەوەیان پێشنیاری قازی محەمەد کردووە کەپارێزگایەکی نوێ بەناوی پارێزگای کوردستانەوە دابمەزرێنرێت کەهەر لەسنوری شورەوییەوە تا ناوچەی کامیاران کەناوەندە لەنێوان سنەو کرماشاندا بگرێتەخۆو قازی محەمەدیش بەپارێزگار لەلایەن دەسەڵاتی ناوەندییەوە بەرەسمی بۆ ئەو پارێزگایە بناسرێت، مەرجی سەرەکی دەوڵەتیش بۆ ئەنجامدانی ئەو پێشنیارە دەستهەڵگرتنی سەرانی کورد بووە لەدۆستایەتی و هاوپەیمانێتی ئازەربایجان [1].

لەراستیدا لەگەڵ ئەوەی وەك وتمان چ بەڵگەیەکی رەسمی مێژوویی دەربارەی پێشکەشکردنی پێشنیارێکی بەو جۆرە لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە بۆ وەفدە کوردییەکە بەدەستەوە نییە، ناشیەتە بەرچاو کەحکومەتی قەوام ویستبێتیان لەم چاوپێکەوتنانەدا چ دەستکەوتێکی سیاسی بۆ سەرانی کورد بسەلمێنن چ جای پێشکەشکردنی پێشنیارێکی وا کەلەگەڵ شێوازی بیرو رێبازی کارکردنی لێپرسراوانی ئێران و لەگەڵ بەرژەوەندییەکانی دەوڵەت و پەیوەندییەکانی ئێران بەتورکیاو عێراقەوە بەهیچ جۆرێك یەکی نەدەگرتەوە، باهەڵوێستی سەلبی بەریتانیاو حکومەتی ئەمەریکاش لەو لاوە بوەستێ کەجوڵانەوەی نەتەوەیی کوردو مافی کوردییان خستبووە خانەی پلانەکانی فراوانخوازی شورەوی و لەهەر سەردانەواندنێکی ناوەند بۆ رابەرانی کورد دەسڵەمینەوە.

---

(4) کوهستان، 10 تیر 1325.

(1) سەجادی، شۆڕشەکانی کورد.. ل299–300" ملاعزت، کۆماری میللی..، ل177" قاسملو چل ساڵ خەبات، ل95. شایەنی باسە ایغلتن دەڵێت گوایە قازی حەزی بەم پێشنیارەی حکومەتی ئێران کردووە، بەڵام شورەوییەکان لێ نەگەڕاون پێی رازی بێت و بەخیانەتێکیان لەئازەربایجانییەکان لەقەڵەم داوە، وەك ئەوەی بیەوێت کەبڵێت حکومەتی ئێرانی بەبەخشینی مافە نەتەوایەتییەکانی کورد رازی بووە، بەڵام خودی کوردو بەگوێ شل کردن بۆ بێگانە دژی ئەم خواستە دڵسۆزانەیەی ئێران وەستاونەتەوە!!.

ایغلتن، س.پ، ل185–186.

لەلایەکی دییەوە رۆزفیلت کەئەو دەم جێگری وابەستەی سوپایی بوو لەسەفارەتی ئەمەریکی لەتاران بەجۆریچکی تر رووداوەکەمان بۆ دەگێڕێتەوەو کەتەواو پێچەوانەی ئەوەیە کەزۆربەی نووسەران لەمەڕ ئەم مەسەلەیە ڕایان گواستووە. رۆزفیلت نوسیویە:" قازی محەمەد خۆی هەڵسا چووە تاران تا نارەزایی بەرامبەر ئەم رێکەوتنە (رێکەوتنەکەی فەیروز ـ پیشەوەری ـ ل) رابگەیەنێت، ئەو داوای کرد کەبکرێتە پارێزگار بۆ پارێزگایەکی نوێ کەناوچە کوردنشینەکانی ئازەربایجان و ئەو ناوچە کوردییانەی تر بگرێتەوە کەهیچشتا لەژێر کۆنترۆلی حکومەتی ئێراندان ـ ناوچەیەك لەسنوری روسیاوە درێژ دەبێتەوە تا خاڵێکی نیوە رێگای کرماسان و سنە، ئەم هەریچمە نوێیە جۆرە خودموختارییەکی خۆی هەبێت و کارمەندو هێزی سوپایی لەخەڵکی ناوچەکە خۆی پێکبهێنرێت، سەرەك وەزیرانی فێڵبازی ئێرانی لاری لەمەسەلەیەکی وانەبوو، بەلاّم بەمەرجێك قازی رەزامەندی دکتۆر جاوید، حاکمی دیموکراتی ئازەربایجان بەدەستبهێنێ، دکتۆر جاوید بەتوڕەییەوە ئەم پێشنیارەی رەتکردەوەو جارێکی تر ناکۆکی و گرژی لەنێوان کوردو دیموکراتەکانی ئازەربایجاندا سەری هەڵدایەوە" (2).

جگە لەو نوسینەی رۆزفێڵت، سەفیری عێراقی لەتاران کەئەو دەم بەوردی چاودێری وتوێژەکانی کوردو تارانی دەکردو پەیتا پەیتا زانیاری وردی بەراپۆرت دەگەیاندە وەزارەتی دەرەوەی عێراق، لەراپۆرتێکیدا ئاماژەی بەوەدا کە (قازی محەمەد لەوتوێژەکانیدا لەگەڵ قەوام ئەسەلتەنە داوای ئەوەی کردووە کەحکومەت چ مافێکی داوە بەئازەرەکان، با ئەو مافەش بۆ خەڵکی کوردستان بسەلمێنێت، بەلاّم قەوام ئەو داواکارییەی نەسەلماندووە لەبەر دووهۆ:

1ـ چونکە خەڵکی کوردستانی باشور لایەنگری دەوڵەتن و رووداوەکانی مەهاباد کاری لێ نەکردوون.

2ـ کوردستانی باکور لەرووی ئیدارییەوە بەشێکە لەهەریچمی ئازەربایجان، جا ئەگەر حاکمی گشتی هەرێمی ئازەربایجان بەوە رازی دەبێت کەلەچوارچێوەی سنوری هەرێمەکەیدا جۆرە خودموختارییەك بداتە کوردەکان، ئەوسا دەتوانرێت قسەوباس لەسەر مەسەلەیەکی وا بکرێت" (1).

(پسیان) یش، پەیامنێری رۆژنامەی (اگلاعات)ی ئێرانی ساڵی 1948 لە کتێبەکەیدا هەمان قسەی دووبارەکردۆتەوەو کەرۆزفیلت و کونسوڵی عێراقی لەتەورێز سەبارەت بەمەسەلەیکە کردوویانە (2)، قسەیەکی وا کەلەرووی لۆجیکی مێژووییەوە زیاتر رێی تێدەچێت و گەلی خواستی خودموختاری رێبەرانی کوردو هەڵوێستی سەلبی حکومەتی تاران لەو خواستەدایەکدەگرێتەوە.

بەم شێوەیە دەسەلاّتدارانی ئێرانی لەتاران جگە لەوەی خۆیان لەداواکارییەکانی وەفدە کوردییەکە دەبوارد، هەوڵیان دەدا وتوێژەکانی بۆ گورزلێدانی کۆماری میللی کوردستان لەرووی سیاسی و سوپاییەوە بفۆزنەوە، قەوام ئەلسەلتەنە ئەو پێشنیارەی پێشکەشی قازی کرد کە ح.د.ك هەڵبوەشێنێتەوەو خۆی هاوەلانی ببنە ئەندامی حیزبی دیموکراتەکەی قەوات، بەو بیانووەی هەردوولا

---

(2) Roosevelt, op.cit,p144.

(1) د.ك.و، الوحدة الوثائقية، ملفات البلاط الملكي، الملف 4993، الوثيقة 152، ص 193 كتاب المفوضية العراقية في طهران – سري‌ومستعجل للغاية– بتأريخ 23 تموز 1946. ،وەرگیراوە لە:البكاء.پ،ل243.:

(2) پسیان، نجفقولی، مرگ بود بازگشت هم بود، شرکت سهامی، تهران، ازار 1326، ص174.

www.pertwk.com

بـۆ دیمـوکراتی لەئێرانـدا تێدەکۆشـن [3]، لەلایـەکی دییـەوە سرلشـکر رزم ئـارای پیچشـنیاری کەمنکردنەوەی هێزەکانی دیموکراتی کورسدتانی لەجەبهە خستە بەردەم قازی محەمەدو داوای لابردنی گەمارۆی هێزەکانی کۆماریان لەسەر شارەکانی سەقزو بانەو سەردەشت دەکرد [4]، بەمجۆرە دوای پازدە رۆژهێنـانو بردنـی قـازیو وەفـدە کوردییەکـە لـەتاران، بـێ ئـەوەی کـەمترین داواکارییـەکانی وەفدەکـە دانپیانرێـتو تـەنیا بەیاننامەیـەکیش لەمـەڕ وتوێـژەکانی بڵاوبکرێتـەوە، قـەوام بـەبیانووی نەخۆشـییەوە خۆی لـە دانیشـتنەکان بواردو بـێ هیچبەجێهێشـتو بەدەسـتی بـەتاڵ گەڕانـەوە کوردسـتانو بەئومێـدی ئەوەی وەك قازی وتەنی:" ئاغای قەوام السلطنة ... زوتر چابێتەوە تاموزاکەرە بەخێرو خۆشیو نەفعو قازانجی ئازادی دوایی بێت" [5].

لەراسـتیدا هەرچـەندە بەشـی یەکـەمی ئومێدەکـەی قـازی سـەبارەت بەچـاکبوونەوەی ئاغـای قـەوام هاتەدی، بەڵام ئامادەییەکی دی لەلایەن تارلانەوە بۆ موزاکەرە نیشان نەدرلا، چونکە قەوام نەیدەویست مەسـەلەکە بـەقازانجی ئـازادی دوایـی بێـتو سـەراپا هەوڵـە (ئاشـتیخوازانەکەی) مـانۆڕی چەواشـەکەرانە بوون و مەبەستی کات بەسەربردنی پیادە دەکران.

دووەم:

کۆماری میللی کوردستانو شەرپێفرۆشتنەکانی لەشکری شاهەنشاهی

هەروەك پێشتر ئاماژەمان بۆ کرد، دامەزرانـدنی کۆمـاری میللـی کوردسـتان لەسـەر سـێیەکی خـاکی کوردسـتانی ئێـران، دوور لەشـەڕو خـوێن رشـتنو لەشـکر کێشـی هاتـە ئـارا، حکومـەتی ئێرانـی بـەدوای هەڵوەشاندنەوەی ئەرتەشی شاهەنشاهی وەك ئەنجامێکی داگیرکردنە هاوبەشـەکەی هێزەکـانی ئـەنگلو ـ شـورەوی بـۆ ئێـران لـەئابی 1941دا شـوێنێکی سـەربازی لەهـەرێمی موکریانـدا بـۆ نـەماوە، هـەر بۆیـە ئەوکاتەی رووداوەکانی هەرێمی ئازەربایجانو ناوچەی مەهاباد دژ بەتاران لەگەمەیدا بوو واتـە مـاوەی نێوان کانونی یەکەمی 1945 ـ کـانونی دووەمـی 1946، تـاران نـەیتوانی پـەنا بـۆ چارەسـەری سـەربازی بەرێتو هێرشـێکی بـەرفراوان بکاتـە سـەر ناوچەکە، بەتایبـەتی کاتێـك لەشـکری سـور لـەباکوری ئێرانـدا مابوونەوەو نەدەتوانرا تەواوی هێزە یەدەگە سەربازییەکان بۆ هەڵمەتێکی لەو حۆرە بخرێتەگەڕ، ئـەوەی ئەنجامـدرا ئـەوە بـوو باشـورو ناوەنـدی کوردسـتاندا دەسـەڵاتی سـەربازی چەسـپێنراوو بـۆ رێگـرتن لەدزەکردنی روداوەکانی مەهاباد بۆ ناوچەکانی سنەو کرماشانو ناوچە نەوتییەکانی باشور، حکومەتی ئێرانـی سـەرتیپ ئەفشـاری نـاردە ناوچەکـەو دوای چـەککردنی عەشـیرەتە کوردەکـانو سـەرکوتکردنی راپەرینەکانی هەورامانو مەیوان، بەشێکی زۆری هێزە سەربازییەکان بۆ سـەربازخانەکانی سـەقزو بانـەو

---

(3) کوردستان، ژمارە 50، 6ی جۆزەردانی 1325" ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل239.

(4) مەنگوڕی، س.پ، ل89–90.

(5) وەرگیراوەلە: ئەمین، حکومەتی کوردستان، ل237.

www.pertwk.com

سەردەشت گوازرانەوە، ئەو ناوچانەی دواسنوری دەسەڵاتی ناوەندیو ئەرتەش بوو لەکوردستانی ئێراندا، وەك لەفەسڵی یەکەمدا باسکرا.

شایەنی باسە دوای دامەزراندنی کۆمارو پێکهێنانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان، یەکێك لەمەسەلە هەرە گرنگەکان لەبەردەم ڕێلبەرانی کوردا قوتبۆوە، بریتی بوو لەوەی ئایا دەبێت بەشەکانی باشوری کوردستان رزگار بکرێتو تەواوی کوردستانی ئێران بخرێتە ژێر دەسەلاتی کۆمارەوە، یاخود هێزی پێشمەرگەی کورۆدستان ئەرکی تەنیا بەدیهاتنی دەسکەوتەکەیەو هەوڵبدرێت لەرێگای گفتوگۆو خەباتی سیاسیەوە ناکۆکییەکان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندیدا بەلادا بخرێتو کوردەکانی ناوەندو باشور لەو وەزعەی تیایدا دەژیان دەربهێنرێت [1]، لەراستیدا بەشێکی ئەو رابەرانە وەك حاجی بابەشێخ، حەمەرەشید خانی بانە، مەلا مستەفاو زۆربەی سەرۆك عەشیرەتەکانو ئەندامانی ح.د.ك پێیان باش بوو لەرێگای هێزەوە شارەکانی دی وەك سەقزو سنەو کرماشان ئازاد بکرێتو لەو قۆناغەدا سوود لەخۆئامادەنەکردنی ئەرتەش لەباشوری کوردستان وەربگیرێتا، تەنانەت ژمارە 3ی گۆڤاری هەڵاڵەو ئەو ڕێبازەی کردبووە دێڕێكو لەوتەیەکی (ئیمامی عەلی)دا کۆی کردبۆوەو لەبەرگی گۆڤارەکەیدابوو کەدەڵێت:" ملتیکی بۆ ئەستاندنی حقی خۆی تێنەکۆشیو هورژم نەباو هەر دەفکری خۆپاراستندا بی زەلیل دەبی"[2].

لەم بارەیەوە زانینی هەڵوێستی پێشەوا گرنگی تایبەتی خۆی هەیە، چونکە بەپێی پلەی لێپرسراوی لەکۆمارداو وەك کارێزمایەك بیروراکانی لەمەڕ مەسەلەکان بریار دەربوون، پێشەوا لەلایەکەوە پێی وابوو کەپێویستە تادەکرێت وێنەیەکی ئاشتیخوازانە و پێشکەوتووخوازانە سەبارەت بەمەسەلەی کوردستانو رووداوەکانی مەهاباد نیشانی جیهانو رای گشتی ئێرانی بدرێتو ئەو وێنە هەڵەیە بسرێتەوە کەدەسەلاتدارانی ئێرانیو دەوڵەتەکانی ناوچەکە لەمەڕ جوڵانەوەی نەتەوەیی گەلی کورد بڵاویاندەکردەوە، گوایە کۆمەڵێك هەولی ڕێگریو چەتەییو تالانچیەتی لەلایەن سەرانی عەشریەتەکانو قاچاخچییەکانی سنورەوە ئەنجام دەدرێن، لەلایەکی ترەوە پێشەوا برشوای بەوە نەبوو هەوڵبدرێت بەپاڵپشتی بەڵێنەکانی هاوپەیمانەکانو پشتبەستن بەپەیمانی ئەتلانتیك، لەرێگای ئازەربایجانو سوود وەرگرتن لەململانێی شورەوی ئێران لەناوچەکە رێگەیەك ببینێتەوە بۆ سەپاندنی چارەسەری کێشەی نەتەوەیی کورد بەسەر چینی دەسەلاتدارانی ئێراندا، هەر بۆیە ئەم بۆچوونەش رێگای ئەوەی نەدەدا کارێکی وابکات راستەوخۆ هەرەشە لەبەرژەوەندی زلهێزەکان یان دەوڵەتەکانی دراوسێی ئێران لەناوچەکەدا بکات[1].

ئەو بۆچوونەی پێشەوا بەروونی لەنامەکەیدا دەردەکەوێت کەبۆ حەمەرەشید خانی بانە فەرماندەی گشتی جەبهەی سەقز نێردراوە، پێشەوا وەك وەڵامێکی حەمەرەشیدخان سەبارەت بەووروژمو بردنو پەلاماری لەشکری شاهەنشاهی لەناوچەکەو رزگاری کردنی تەواوی کوردستانی ئێران نوسیویە:" هەرکارێکی جوزئی ئەلئان دەبی لەگەڵ ئەوچاعی بەینەلمیلەلی تەطبیق بکری چە جای کاری مە

(1) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل97.

(2) گۆڤاری هەڵاڵە، ساڵی یەکەم ژمارە 3، 1325.

(1) چاوپێکەوتنێك لەگەڵ بەرێز جلیل گادانی، ئەندامی مەکتەبی سیاسی ح.د.ك، کۆیە،2000/7/2.سس

کەکوللیە لەبەر ئەوەی ئەمە مەجبورین لەریی صولحەوە تا مومکین بی ناتوانین بەریی دی دا بروین.. دەنا ئەمن لەتو بەپەلە ترم" [(2)].

هەر بۆیە وەك پێشتر وتراوە کەستراتیژی سیاسی ـ سوپایی کوردستان بەگریکەرانە بووە، پێشمەرگەکانی کوردستان لەوسنورانەدا دانرا بوون کەلەلایەن حکومەتی ناوەندییەوە مەترسی هەرەشەی لێدەکرا وەك (تکاب، میاندوئاو، سەردەشت، بانەو سەقز) کەدوا سنوریاتن وەك بەرەیەکی سوپایی لەهەموو سنورەکانی دی زیاتر جێگای مەترسی بوو کەببێتە خاڵێکی پەلاماری ئەرتەشی شاهەشناهی بۆسەر ناوچە ئازادکراوەکان، لەبەر ئەوەوەزارەتی جەنگی کۆمار هەر لەسەرەتاوە بایەخێکی تایبەتی بەم سنورە داو هێزەکانی پێشمەرگەی لێ دامەزراند کەتارادەیەکی زۆر لەشارەکانەوە نزیك بوون. ئەو هێزانەی کەلەبارەی دیسپلین و چەك و تەقەمەنی و ئەزموونی جەنگەوە کەم و کورتی گەورەیان هەبوو، جگە لەبارزانییەکان کەجەنگاوەری خاوەن ئەزمون بوون و بەوردی پابەندی لێپرسراوەکانیان بوون، هێزەکانی دی عەشایری بوون و زۆر لەفەرمانی سەربازییان نەدەپێچایەوە، خۆ بەشێکیشیان ئەوەندەی تالانیان بەلاوە مەبەست بوو، نیو ئەوەندە سەنگەرگرتنیان لەپەلاماری ئەرتەشەوە بەلاوە گرنگ نەبوو [(3)].

دیارە ناچاری نەبێت دانانی هێزێکی بەو جۆرەو لەحاڵەتی بەرگریدا کارێکی چەوتە، چونکە توانای پەلاماردەرانەی هێزی سروشت عەشیرەتی چەندەها جار لەتوانای بەرگریکردنی زیاترە، لەکاتی بەرگریدا ورەکان دادەبەزن، ناکۆکییەکان سەرهەڵ دەدەن بەجۆرێك دوژمنی زیرەك و دەتوانێت بەئاسانی دەرفەت بۆ مانۆرە سەربازییەکانی بقۆزێتەوە.

سەبارەت بەدەسەڵاتی ناوەندی، قەوام ئەلسەلتەنە دوای هاتنە سەرکاری لەکۆتایی کانونی دووەمی 1946دا پێویستی بەماوەیەکی زۆر بوو تا بتوانێت بۆ لێدانی هەردوو دەسەلاتەکەی تەوریزو مەهاباد سوود لەبەکارهێنانی ئەرتەشی شاهەشناهی بکات، قەوام کەماوەیەك سەرقاڵی مەسەلەی دەرکردنی هێزەکانی شورەوی بوو لەباکوری ئێران و ئەوەشی بەهاوکاری دەوڵەتە زلهێزەکانی ئەمەریکاو بەریتانیا بۆهاتەدی، هەر لەو رۆژەدا کەرێکەوتننامەی دەرکردنی سوپای سورو چارەسەرکردنی ئاشتیخوازانەی مەسەلەی ئازەربایجانی لەگەڵ سادچیکۆف سەفیری شورەوی لەتاران مۆرکرا، ئەو رۆژە واتە 4ی نیسان هێزێکی زۆری رەوانەی باشوری کوردستان کراو لەسەربازگەکانی سنەو سەقزدا شوێنی بۆ کرایەوە، ئەوەش بەتەواوی نیاز خراپی قەوام ئەلسەلتەنەی دەرخستووە کەبەرواڵەت بانگەشەی ئاشتیخوازی و پەنابردنە بەر رۆفۆرم و چارەسەرکردنی دیموکراتی کێشەکانی دەکردو لەلایەکی دیشەوە خۆی بۆ وەشاندنی گورزی سەربازی گورج دەکردوە.

لەراستیدا کەسانێك هەبوون کەلەکاتی خۆشیدا ئەم دژبەیەکییەی سیاسەتەکانی قەوامیان بەسەردا تێنەپەڕیوە، سەرنوسەری کوهستان لەژێر سەردێری "راجع بکردستان چەرویە اتخاذ خواهد شد/ سەبارەت بەکوردستان چ رێگایەك دەگیرێتە بەر" دوای ئەوەی باسی ئەو ئاخاوتنانە قەوام دەکات

---

(2) ملاعزت، محمود، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، نامەو دکۆمێنت، بەرگی یەکەم، سوید، ئازاری 1992، نامەی ژمارە:132، مێژوو 1325/3/13، ل194.

(3) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل98" مەنگوڕی ، س.پ، 124–125.

کەسەبارەت بەرۆفۆرم کردوونی و دواتر بەندی 3ی ڕێکەوتننامەکەی قەوام ـ سادجیکۆف دەخاتە بەرچاو، ئینجا دەنوسێت:" بەهێزکردنی لەشکر لەناوچەی سەقزو سیخناخکردنی پادگانەکانی ئەو ناوچەیە بەچەک و پۆلێکی زۆر وا لە هەندێك دەکات چاوەڕێی هێرشێکی سەربازی بن لەو قۆڵەوە، دەوڵەت کەلەسەر ئاستی دەرەوەی عاقڵانە هەوڵیداوە چارەسەری قەیرانەکە بکات، پێویستە لەسەر ئاستی ناوخۆش عاقڵانە رەفتار کات" (1).

ئەم پێشبینییەی سەرنوسەری کوهستان لەدوای 3 هەفتە بەتەواوەتی هاتەدی، دروست رۆژێك دوای ئەوەی دەستەی نوێنەرایەتی تێکەڵاوی ئازەرو کورد بەمەبەستی چارەسەرکردنی هێمنانەی کێشەکان لەگەڵ حکومەتی قەوامدا بەرەو تاران کەوتنە رێ، ئەو حکومەتی بەقەولی بەیاننامەکەی 22ی نیسانی باوەشی بۆ هاونیشتمانانی ئازیزی ئازەربایجان کردبوۆوە، لەو رۆژەدا واتە 29ی نیسانی 1946، ستونێکی سەربازی ئێرانی کەبریت بوو لەهەنگی 27ی ناوەند کەزیاتر لە 1000 سەربازو ئەفسەر بوون، بەتۆپ و رەشاش و نارنجۆکەوە، بەپشتویانی دوو فرۆکەی جەنگی لەقۆڵی سەقزەوە پەلامارێکی لەناکاویان کردە سەر سەنگەرەکانی هێزی پێشمەرگەی کوردستان و گەیشتنە گوندی ئاڵتونی ژێرو بەرەو گوندی قاراواو ناوچەی سەرا پێشڕەویان کرد (2).

هێزی لکی 3 بارزان بەسەرکردایەتی عەقیدبەکر حەوێزی کەئەرکی پاراستنی ئەم ناوچەیە یان پێ سپێردرابوو، وێڕای ئەوەی ژمارەیان لە (50) کەس تێپەڕی نەدەکردو جگە لەچەکی سووك لەچەکی قورس بێبەش بوون، کەچی دوای ئەوەی کەمێنێکیان بۆ هێزە ئێرانییەکەنایەوە، توانییان گورزێکی گەورەیان لێ بوەشێنن و بێ ئەوەی کوژراویا برینداریێك بدەن زیاتر لە 100 سەربازی ئێرانیان کوشت و 42 کەسیان لێ بەدیل گرتن، ئەمەو جگە لەدەستکەوتێکی باش لەچەک و کەل و پەلی جەنگی لەوانە: 160 تفەنگی بڕنەو، 4 رەشاشی بڕنەو، تەلەفۆنێك، ئامێرێکی بێ تەل و ژمارەیەکی زۆر فیشەك و خواردەمەنی و چەند وڵاخێك (3).

بەزینی هێزە ئێرانییەکەو کشانەوەیان بۆ شاری سەقز دوای ئەوەی ئەو زیانە گەورەیە یان لێکەوت سەرکەوتنێکی گەورە بوو بۆ هێزی پێشمەرگەی کوردستان و ئابرووچوونێکی مەزنیش بوو بۆ لەشکری شاهەشناهی بەجۆرێك لەتەواوی کوردستان و بگرە لەتارانیشدا دەنگی دایەوە، تەنانەت رادیۆی لەندەن بەزمانی فارسی لەرۆژی 11ی مایسی 1946دا راپۆرتێکی لەسەر ئەم شکستەی لەشکری ئێرانی لەسەر دەستی هێزی پێشمەرگە پێشکەشکرد، وپێشمەرگەکان ورەیان چەند قات بەرز بۆوەو لەیەکەم تاقیکردنەوەیاندا سەرکەوتن، جگە لەوەی لەرووی سوپایشەوە زیاتر بەسەر جەبهەکەدا زاڵ بوون و نزیکەی لە10 گوندی ناوچەکەیان کەوتە بن دەست(1).

---

(1) کوهستان، 19 فر وردین 1325.

(2) حەوێزی، س.پ، ل46–47" مەنگوڕی، س.پ، ل217–219.

(3) ایغلتن بەپشتبەستن بەراگەیاندنەکانی حکومەتی ئێرانی زیانەکانی هێزە ئێرانییە پەلاماردەرەکەی بە17 بریندارو 40 دیل و 21 کوژراو قەبلاندووە.

ایغلتن، س.پ، ل157.

(1) داد، تهران، 22 اردیبهشت 1325.

حکومەتی قەوام کەبەروالّەت لەو رۆژانەدا خەریکی وتویّژ بوو لەگەلّ دەستەی نویّنەرایەتی کوردو ئازەر لەتاران، خۆ یوەك کۆتری ئاشتی نیشانداو هەولّیدا خۆی بیّ ئاگا نیشاندات لەو پەلامارەی هەنگی 27 کردۆیتیە سەر سەنگەرەکانی هیّزی پیّشمەرگەی کوردستان لەقاراوا، بگرە سەرباری ئەوەش هیّزی پیّشمەرگەی کورسدتانی بەوە تاوانبار دەکرد کەلەکاتیّکدا سوپای ئیّرانی بەنیازی (مانورو تمرین عملیات جنگی) 8 کەم لەسەقز هاتۆتە پیّش، لەلایەن کوردەکانەوە غافلّگیر کراوە [2]، وادیارە فەرماندەکانی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەو ئیّرانە پانو پۆڕەدا شویّنیّکیان نەدیوەتەوەومانۆڕو تەمرین بەسەربازەکانیان بکەن لەبەردەم سەنگەرەکانی لکی 3ی هیّزی بارزاندا نەبیّت !!

فەرماندە سەربازییە ئیّرانییەکانی جەبهەی سەقزوی وەك (سرتیپ همایونی)و (سرلشکر جهانبانی) بۆ ئەوەی ئۆبالّی ئەو شکستەی قاراوا لەئەستۆی خۆیان داماڵن وایان بلاّودەکردەوە گوایە محەمەد ئاغای عباسی کەمولّکداریّکی کوردەو سەربەدەولّەتە لەلایەن حەمە رەشید خانی بانەوە مالّ وئ منداڵەکەی لەگوندی سەرا دەرکراون و گوایە ناوبراو لەداخانداو بەنیازی تۆڵە سەندنەوە ستونیّکی پیّش خویداوەو پەلاماری گوندی سەرای داوە[3]، ئەم لیّکدانەوەیەی فەرماندەکانی لەشکری 4ی کوردستان بۆ پەلاماری هەنگی 27ی ناوەند بۆ سەر هیّزی پیّشمەرگە لەجەبهەی سەقز لیّکدانەوەیەکی کرچ و کالّ بوو، چونکە هەمولایەك باشیان دەزانی ئەگەر خۆفرۆشیّکی وەك محەمەد ئاغای عەباسی توانیبیّشیّتی ستونیّکی سەربازی ئیّرانی پیّش خۆیدا، کەناتوانیّت، ئەو دەسەلاّتەی هەر نەبوو کەفرۆکەی ئیّرانی لەحەوانیّ و فەرمانی بۆمبارانکردنی گوندو پۆستەکانی پیّشمەرگەی کوردستانیان بەسەردا بسەپیّنیّ.

هەرچۆنیّك بیّت ئەم هیّرشە بەشیّك بوو لەتاکتیکیّکی حکومەتی قەوام و بەئاگاداری تاران ئەنجامدرا، ئامانجەکەشی لەرووی سەربازییەوە بریتی بوو لە:

1ـ نەزمگرتنی تواناو ئەندازەی هیّزی پیّشمەرگەی کوردستان لەم بەرەیەدا کەبەبەرەیەکی سەرەکی دادەنریّت بۆ پەلامادرانی ئایندەی لەشکری شاهەنشاهی بۆ سەر ئازەربایجان.

2ـ بەدیهیّنانی شویّنیّکی سەربازی ستراتیژی و دوورخستنەوەی هیّزی پیّشمەرگەی کوردستان لەریّگای سەقز ـ بانە ـ سەردەشت بۆ ئەوەی چەك و تەقەمەنی و ئازوخە بگاتە پۆستەکانی لەشکر لەمیّرەدیّ و بۆکان و سەردەشت تا بەرامبەر هەر هەڕەشەیەکی ئایندەی پیّشمەرگە خۆراگرتر بن.

لەرووی سیاسیشەوە هەماهەنگبونی شەری قاراوا لەگەلّ بەردەوامبوونی گفتوگۆ لەنیّوان حکومەت و نویّنەرانی کوردو ئازەردا خزمەتی دوو مەسەلەی دەکردن:

1ـ گەر سەرکەوتن بۆ هیّرشەکە مسۆگەر کرا، ئەوا ئەرتەشی شاهەنشاهی دەتوانیّت هەلەکە بقۆزیّتەوەو بەشیّوەی (استیمار الفوز) بەرەو قولاّیی هەریّمی ئازەربایجانی رۆژئاوا بکشیّت و بەئاسانی مەهابادو موکریانی داگیر بکاتەوە [1]، ئەوەش لەرووی سیاسی و سەربازییەوە دەبووە کارتیّکی هیّز

---

(2) کوهستان، 30 اردیبهشت 1325.

(3) هـ.س.

(1) وادیارە حکومەتی عیّراقیش ئاگادارییەکی لەم مەسەلەیە هەبوو بیّت بۆیە هەر ئەوکاتەی سوپای ئیّرانی پەلامارەکەی دەستپیّکرد، هیّزەکانی سوپای عیّراقیش لەسەر سنوری کوردستانی عیّراق – ئیّران ئامادەیی تەواوی خۆیان وەرگرت، وەك هەوالّنیّری دەزگای (رۆیتر) لەم بارەیەوە رایگەیاند:" ئیّستا کەوا هیّدی هیّدی بەفری چیاکانی کوردستان

بەدەست لێپرسراوانی تارانەوەو چییان بویستایە لەتاران بەسەر نوێنەرانی کوردو ئازەردا دەیانسەپاندو قەوامو لەبەردەم شورەوییەکانیشدا تووشی شەرمەساری نەدەبوو، چونکە مەسەلەی کوردو کۆماری کوردستان ناوێکی لەرێکەوتننامەی قەوام ـ سادجیکۆفدا نەهاتبوو.

2ـ گەر هاتوو هێرشەکە بەشکست کۆتایی هات، وەك لەواقیعدا روویدا، ئەو دەم حکومەتی ئێرانی دەتوانێت وەك فاکتەرێکی خۆبواردن لەرێکەوتن، لەگەڵ فاکتەرەکانی دیدا سوودی لێ وەربگرێت بۆ درێژکردنەوەی مەسەلەی چارەسەری ئاشتیخوازانەی قەیرانەکەی ئازەربایجان بەکاری بهێنێت، بەوەش هەم حکومەتی ئێرانی بەتەواوەتی لەشکانەوەی سوپای سوورو کۆتایهێنانی مەسەلەکە لەئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان دڵنیا دەبوو هەم شورەویش دەکەوتە خانەی چاوەڕێییەوە سەبارەت بەبەڵێنەکانی قەوام لەمەڕ دامەزراندنی کۆمپانیایەکی نەوتی هاوبەشی شورەوی ـ ئێرانی و دەبووە فاکتەرێك تاشورەوی نفوزی خۆیان وەك فشارێك لەسەر ئازەرییەکان بەکار بێنن بۆ ئەوەی نەرمترین بەرامبەر دەسەڵاتی ناوەندی لەهەر خولێکی دیکەی گفتوگۆدا.

به هەر حاڵ , حکومەتی ئێرانی بە ناوی لێکۆڵینەوە لە شەڕەکەی قاراوا , لیژنەیەکی سەربازی بە سەرۆکایەتی سەر لەشکر (شقاقی) لە تارانەوە ڕەوانەی سەقز کرد , ناردنی ئەم لیژنەیە کە لە 7ی مایسی 1946 دا گەیشتنە سەقز , جگە لەوەی بۆ چاو بەست بوو , بە ئامانجی دۆزینەوەی ڕێگایەکیش بوو بۆ فریا کەوتنیپاسگا گەمارۆدراوەکانیان لە ناوچەکەو کردنەوەی جادەی سەقز ـــ بانە و بانە ـــ سەردەشت کە لە لایەن هێزی پێشمەرگەوە گەمارۆدرابوو, هەروەها ئەم لیژنەیە دوای بە سەر کردنەوەی سەربازگەکانی ناوچەکە ڕاپۆرتێکی پێشکەشی وەزارەتی جەنگ کرد وو تیایدا بە ووردی هەل و مەرجی سەربازی ناوچەکەو چۆنێتی بەهێز کردنی جەبهەی ئێرانی وەك پێویستیەك بۆ هەر مانۆڕێکی سەربازی ئایندەی لە ناوچەکەدا خستە بەرچاو و پێشنیارەکانی خۆی لە سەر پێشکەش کردن [(2)].

سەبارەت بەدیلەکانی سوپای ئێرانیش کەلەشەڕی قاراوادا گیران، ئەوانە تێکڕا گواسترانەوە بۆ مەهاباد، خەڵکی شار کەسەرمەستی هەواڵی ئەوسەرکەوتنە بوونو خەریکی گێڕانی شاییو زەماوەند بوون، بەدیتنی ئەو دیلانە ئەوەندەی دی گیانی نەتەوایەتیان جۆشدراو ورەیان بەرز بۆوە، زۆر کەس چاوەڕێی ئەوە بوو کەئەم دیلانە بکرێنە زیندانی تایبەتو وەك بارمتەیەك دژی هەر مانۆڕێکی دەسەڵاتی ناوەندی سوودیان لێوەربگیرێت، بەتایبەتی کە ئەوانە لەکاتێکدا پەلاماریان داوە تیایدا کوردو حکومەت لەسەر مێزی گفتوگۆ دانیشتبوون. بەڵام ڕێبەرانی کۆمار جوامێرانە رەفتاریان لەگەڵ ئەو دیلانە کردو تێکڕا ئازادیان کردنو رەوانەی تارانیان کردنەوە.

پشدەری سەبارەت بەتێڕوانینی خەڵکی ئاسایی لەهەمبەر ئەو جوامێرییەی ڕێبەرانی کۆماری نوسیویە:" ئەمە کارێك بوو کەوا هەرگیز بەبیر خەڵکدا نەئەهات. و ئەم هەڵوێستەی کۆماری مەهاباد بوو

دەتوێنەوە، هەر بۆیە واچاوەڕێ دەکرێت رووداوی سەرنج راکێش لەو پارچەیەی کوردستان (کوردستانی عێراق) بقەومێت". کوهستان ،30 اردیبهشت 1325..

(2) ه.س، 6 خرداد 1325" 13 خرداد 1325.

بەجێگای پرسیارو سەرسوڕمانو ئەیان ووت بۆچی ئەم هەموو دیلانە کەلەشەڕ گیراون ئەنێردرێنە تاران بەبێ هیچ رێك کەوتنێكو یا ووتوێژێك))"[1].

دیارە هەنگاوێکی وای رێبەرانی کۆمار بۆ ئەوە بووە تاسروشتی ئاشتیخوازالنەی جولاَنەوەکەیان نیشانی رای گشتی ئێرانی بدەنو گورزێك لەو باڵە میلیتاریستەی حکومەت بوەشێنن کەدژی گفتوگۆی بوونو داوای بەکارهێنانی سوپایان دەکرد بۆ کۆتایهێنانی کێشەی کوردو ئازەر، ئەوانەی هەمیشە قەوام بەوە رەخنەی لێدەگرتن کەدژی گفتوگۆنو بەچارەسەری ئاشتیخوازانەی کێشەکە رازی نین.

(خون دل) ناوێك لەوتارێکیدا لەژێر ناونیشانی (مهاباد باسربازان اسیر چەمیکند/ لەمەهاباد چۆن مامەڵە لەگەڵ سەربازە دیلەکاندا دەکەن) نوسیویە:" خەسرەو کەلەمەهاباد گیرابوو دواتر ئازادیان کردبوو، ئەوەی بۆ گێرامەوە کەبەچاوی خۆی دیتبووی، خەسرەو ووتی: کاتی خۆرئاوا بونی رۆژی 1325/2/9 (1946/4/29 ـ ل) بوو بەئوتومبیلێك چەند سەربازێکی دیلیان هێنایە مەهاباد، خێرا فەرمانی شوشتنیان دراو ئەوانەی بریندار بوو دەستبەجێ برینەکانیان تیمارکرانو لەخەستەخانە حەسانیاندیاننەوە، جللكو بەرگەکانیان شۆردراو هەردیلە دەستێك بەرگی نوێشیان پێشکەشکردن، بۆسبەنی دیلەکان برانە لای قازی محەمەد، ئەویش بەروویەکی خۆشەوە دڵنەوایی کردنو وەك باوکێك رەفتاری لەگەڵ کردن، قازی دڵنیای کردنەوە کەبەچاك بوونەوەی هەڤاڵە برینەدارەکانیان تێکڕا بە ئوتومبیل لەئازەربایجانەوە رەوانە یتاران دەکرێنەوە، دیلەکانی سوپا خواردنی تەواویان لەبەر دەست دانراوەو رێگای هاتوچۆو خۆشتنو دەست بەئاوگەیاندیان لێناگیرێ، سەرباری ئەوەش رۆژانە (10) ریالیشیان دەدرێتی" [2].

حکومەتی ئێرانی دوای ئەوەی راپۆرتی لیژنە سەربازییەکەی جەبهەی سەقزی گەشتە دەست، بریاریدا خودی سرلشکر رزم ئارا سەرۆکی ستادی ئەرتەش بنرێتە ناوچەکە تا پلانی گونجاو بۆ رووبەرووبوونەوەی دۆخەکە ئالۆزەکەدا بنێت، رەزم ئارا کە3ی ئایاری 1946دا گەیشتە سەقز، دوو مەسەلەی زۆری بەلاوە گرنگ بوون، یەکەمیان دەستپاهێنانەوەی لەشکرو بەهێزکردنی ئەرتەشی شاهەنشاهی لەو قۆڵەو گواستنەوەی بەشێکی هێزەکانی کرماشانو سنەو گەیاندنی بەپادگاکانی سەقز تابتوانێت دژی هەر هێرشێکی چاوەڕواننەکراوی هێزی پێشمەرگەو عەشیرەتەکانی کورد بووەستێت کەلەجبهەکەدا مۆڵیان خواردبوو، دووەمیشیان چۆنێتی گەیاندنی کۆمەکی جەنگیو خۆراکی بۆ ئەو پاسگاکانی بانە، سەردەشتو مێرەدێ، چونکە ئەم پاسگایانە دوا بەدوای شەڕەکەی قاراوا وەزعیانم شڕ بوو زیاتر لەژێر هەڕەشەی هێزی پێشمەرگەی کوردستاندا بوون.

شایەنی باسە رەزم ئارا کەهێشتا پێویستی بەکات بوو بۆ رەخساندنی زەمینەی پەلامارێکی سەربازیو بەدیهێنانی شوێنێکی سەربازی گونجاوتر. سەرەتا کەوتە خافلاندنی لێپرساراوانی هێزی

---

(1) پشدەری سەبارەت بەتێرشوانینی خەڵکی ئاسایی لەهەمبەر ئەو جوامێرییەی رێبەرانی کۆماری نوسیویە:" ئەمە کارێك بوو کەوا هەرگیز بەبیری خەڵکدا نەئەهات. و ئەم هەڵوێستەی کۆماری مەهاباد بوو بەجێگای پرسیارو سەر سورمانو ئەیان ووت بۆچی ئەم هەموو دیلانە کەلەشەڕ گیراون ئەنێردرێنەوە تاران بەبێ هیچ رێك کەوتنێكو یا ووتوێژێك؟".

پشدەری، س.پ، ل61.

(2) کوهستان، 30 اریبهشت 1325.

میللــی کوردســتان و بــەناوی گفتوگــۆوە هاتــە مەیــدان، ئــەوە بــوو رۆژی 26ی مایســی 1946 سەرلەشکرشاری سەقز دیدەنیان لەگەڵ هەیئەتیچکی سەربازی کۆماری کوردستان کرد، بەسەرۆکایەتی عـزەت عەبدولعـەزیزو کۆبوونـەوەو وتوێـژیان دەسـتپێکرد [1]، شـایەنی باسـە ژمارەیـەك لێپرسـراوی حکومەتی میللی ئازەربایجانی وەك: عەلی زادە، ئازەربادگان و ئاغای جەودەت ئامادەی کۆبوونەوەکە بوون، دوای ئـەوەی لایـەنی ئێرانـی لـەم کۆبوونەوەیـەدا دانـی بەبەرپرسـیارێتی خـۆی نـا لەشـەڕەکەی قـاراوادا هـەردوولا لەسـەر ئـەوە ڕێکـەوتن کـە بـۆ پشـتگیری لەپێکـدادان لـەنێوان هێزەکـانی کـوردو حکومەتدا، پێویستە هێزی پێشمەرگەی کوردستان 4 کم لەدەوری سەقزو 3کم یش لەجادەی نێوان بانـەو سـەقز بکشـێتەوە بـۆ ئـەوەی سـوپای ئێرانـی بتوانێـت ئازوخـە بـۆ پادگاکـانی بانـەو مێـرەدێ ڕماندرەوانـە بکـات. بەرامبـەر بـەوە لایـەنی ئێرانـی پابەنـدی بەهێزنـەکردنی ئـەو پادگایانـەوە بەچـەك و تەقەمـەنی بێـت، هـەروەها فرۆکـەکانی ئێرانیش بەسـەر پۆسـتەکانی هێـزی پێشـمەرگەدا نـافڕن و هێـزە پیادەکانیشیان بەهەمان ماوەی هێزی پێشمەرگە لەشوێنی خۆیان دەکشێنەوە، هـەروەها لایـەنی ئێرانـی رازی بـوو ح.د.ك بۆ چاودێری و جێبـەجێکردنی نـاوەرۆکی ڕێکەوتنەکـە نوێنـەری خۆیـان لەشـارەکانی سەقزو بانەو سەردەشت هەبێت [2].

ایغلتن جێبەجێکردنی ناوەرۆکی ئەم ڕێکەوتننامەیەی بە قازانجی لەشکری ئێراندا دادەنێت و پێی وایـە پـێ رازیبـوونی کوردەکـان لەخۆباییبوونیانـەوە سەرچاوەی وەگرتـووە کەلەگـەڵ فەیـەکی بـەرزی ئەرتەشی شاهەنشاهیدا دانیشتوون، هەروەها وەك ایغلتن دەڵێت سـەرانی کـورد نیـازی ئـەوەیان نـەبووە هێزەکانیان لەناوچەکە بکشێننەوە دواوەو لەپەیجوری پەلاماری سنەو کرماشاندا بوون [3].

ارفع یش کەئـەو کاتـە لەلایـەن قەوامـەوە بۆچاوبەسـت دەسـت بەسـر کرابـوو، پێـی وایـە کـە کـوردو حکومەتی ئێرانی هەردوولایان بۆ وەخـت دەسـتخسـتن لەسـەقز کۆبوونەتـەوە، ئەرفـەع دەڵێـت:" دەوڵـەتی ئێران دەیویست بەم ڕێکەوتنە هێزەکانی خۆی زیاتر قایم کات و چنگ بخات. کوردەکانیش نیازیـان بـوو دوای گرتنی شارەکانی سەقزو بانەو سەردەشت بەرەو ئوستانی کوردستان هێرش بەرن" [4].

لەراسـتیدا ایغلـتن راسـت دەکـات کـەدەڵێت تـەواوی مەرجـەکانی ڕێکەوتننامەکـە بـەقازانجی ئێـران بـووە، ارفعـیش سـەبارەت بـەنیاز خراپـی حکومـەتی ئێرانـی بـۆ کـات بەدەستهێچـنان و قـایم کردنـی پادگاکانی لەناوچەکە راست بۆ مەسەلەکە چووە، بەڵام هخـەردووکیتان لـەوەدا بەهەڵـەدا چوون کـەهێزی پێشمەرگەی کوردستان نیازی پەلاماری سنەو کرماشانی هەبووبێت، چونکە بەپێی ستراتیژی سیاسی - سوپایی ڕێبەرانی کۆمار مەسەلەی گفتوگۆو چارەسەرکردنی هێمنانەی ناکۆکییـەکان ئامـانجی سـەرەکی بوون و لەرووی سەربازییەوە ئەوەیان پێ سەرکەوتنێکی گەورە بووە کە ناوچە ئازادکراوەکـان بپـارێزن و لەشکری شاهەنشاهی لەشوێنەکانیاندا بچەقێنن.

سەر لەشکرەزم ئارا کەدوای ڕێکەوتنە سەربازییەکەی 26ی مـایس هـەر لەجەبهـەی سـەقز دایکوتـا بوو بەپێچەوانەی گیـانی ڕێکەوتننامەکەوە هەڵدەسوڕا، بەهێزکردنی سـەربازخانەی سـەقز، هەوڵـدان بۆ

---

(1) ه.س، 6 خرداد 1325" سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، ل 277-278.

(2) قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل100.

(3) ایغلتن، س.پ، ل166-167.

(4) ارفع، س.پ، ل91.

ناردنی چەك‌و تەقەمەنی بۆ پاسگا گەمارۆدراوەکان، ئەمانە هەمووی چاوەڕوانی ئەوەیان لێدەکرا سەرۆکی ستادی ئەرتەش نیازی پەلامارێکی سەربازییانەی بەدەستەوە بێت. عەبدوڵرەحمانی زەبیحی کەدوای بەربوننی لەزیندانی تارانیٚ‌و گەڕانەوەی بۆ کوردستان کرابووە پشکنەری سەربازی لەجەبهە، لەنامەیەکیدا کەلەبەرواری 14ی حوزەیرانی 1946دا گەیشتۆتە فەرماندەی جەبهە، ئاشکرای کردووە کە حکومەتی ئێرانی چوار ئوتومبیل پڕ سەربازی پیادەو نزیکەی 300 سەربازی سوارەی هێناوەتە سەقزو لەدەوروبەری فرۆکەخانەی سەقز سەنگەری نوێیان لێداوەو وەسایلی تایبەتیان هێناوە تا ئاسانکاری بۆ جوڵانەوەی ئوتومبێلە سەربازییەکانیان لەقۆڵی میرە دیٚ وە بکەن(1).

لەراستیدا هەردوو رۆژ دوای کۆتایهێنانی خولی دووەمی گفتوگۆو مۆرکردنی رێکەوتنامەی فەیروز ــ پێشەوەری ، واتەلە 15ی حوزەرەیرانی 1946دا شەرلەشکر رەزم ئارا فەرمانی بەلەشکری 4ی کوردستاندا بەسەرکردایەتی سەرتیپ همایۆنی کەلەسەقزەوە پەلاماری گردی (مامەشا) بدات لەچیای (ملقەرەنی)، ئەو گردەی چەند سەنگەرێکی لکی 1ی هێزی بارزان بەسەرۆکایەتی مستەفا خۆشناو دەنپاراست، هێزە ئێرانییەکە کەنزیکەی 2000 سەرباز دەبوو بەپاڵپشتی چەند تۆپ‌و تانك‌و تەیارەیەك، چەند پەلامارێکی توندی گردەکەیانداو لەگەڵ پێشمەرگەکاندا رووبەرووبوونەوە، شەڕ هەر لەبەیانییەوە تا ئێوارە بەردەوام بوو، فرۆکەو تۆپەکانی سوپای ئێرانی بەخەستی گردەکەیان تۆپباران کرد، لەئەنجامدا پێشمەرگەکان کەژمارەیان لە (40) کەس تێپەڕی نەدەکرد، دوای بەخشینی دوازدە بریندار لەگردەکە پاشەکشەیان کردو لەسەنگەرەکانی پشتەوە خەتی بەرگرییان دامەزراندەوە. بەم شێوە هێزەکەی لەشکری 4 دوای ئەوەی ژمارەیەکی زۆری کوژراو برینداری دا وشێنی خۆی لەسەر مامەشا گرت (2).

ایغلتن سەبارەت بەئاکامی ئەم پەلامارەی لەشکری ئێرانی بۆ سەر گردی مامەشا نوسیویە:" وادیار بوو شەڕی مامەشا بۆ هەردوولا جێگەی خۆشحاڵی بوو، سوپای ئێرانی بەوە خۆشحاڵ بوو کە وێرای سەنگەربەندی‌و بوونی هێزێکی زۆر لەبارزانییە جەنگاوەرەکان توانیویانە ئامانجەکەی خۆیان بهێننەدی، لەلایەکی تریشەوە کوردەکان زۆر لەوە گەورەتر بوون هەست بەشکست بکەن، چونکە رۆژێکی دووردورێژ بەهێزێکی چل‌و پێنج کەسییەوە شەڕیان لەگەڵ هێزێکی چەند قات لەخۆیان زیاتر کردو زیانێکی زۆریان پێگەیاندن بیٚ ئەوەی جگە لەکوژراوێك قوربانییەك بدەن" (3).

شایەنی باسە پێشەوا قازی کەلەو کاتەدا بەبۆنەی خولی دووەمی گفتوگۆی حکومەت‌و ئازەربایجان چوو بووە تەبرێز، بەبیستنی هەواڵی ماتمەشا شڵەژاو یەکسەر گەڕایەوە مەهابادو رۆژی 16ی حوزەیران چووە بارەگای سەرکردایەتی جەبهەی سەقز لەگوندی سەرا، رەزم ئارا لەم کاتەدا دەیویست هەم هەلی سەرکەوتنەکەی مامەشاو هەم بوونی پێشەوا لەجەبهەی سەقز بقۆزێتەوەو راستەوخۆ لەگەل خودی پێشەوادا کۆبێتەوەورێکەوتنێکی سوپایی سەبارەت بەناردنی کەل‌و پەل‌و ئازوخە بۆ پادگاکانی

---

(1) ملاعزت، دەوڵەتی جمهوری کوردستان، بەشی یەکەم، نامەی ژمارە: 173، مێژوو: 1325/3/24، ل241.
(2) حەوێزی، س.پ، ل61–66، شایەنی باسە سەجادی لەم بارەیەوە نوسیویە:"کوشتاری هێزی ئێرانیش گەیشتبووە ئەندازەیەك کەحکومەت لە (سەقز) مەنعی گەررانی شەوی کردبوو، یەکیٚ لەو ئیشانە کەئەم مەنعەی بۆ کراوە هێنانەوەی کوژراوەکانی شەرری (مامەشا)یە بۆ ئەوە خەڵك نەیانبینیٚ‌و لەچاو پێکەوتنی کوشتارێکی وا زۆر ورە بەرنەدەن! وەکو ئەوانەی لەو شەررەدا بوبون‌و ئەیانگێرشایەوە لەکەم شوێن واریٚ کەوتووە هێزی (ئێران) ئەوەندە کوشتار بدا بەدەستەوە".
سەجادی، س.پ، ل287.
(3) ایغلتن، س.پ، ل172–173.

لەشکر لەسەردەستو بانەو میرەدێ مسۆگەر بکات، ئەوە بوو دوای ئاگادارکردنەوەی پێشەوا هەردوولا لەگوندی سەرا کۆبوونەوەو پێشەوا ئامادەیی نیشاندا رێگا بەناردنی ئازوخە بۆ ئەو پاسگایانە بکاتەوە بێ ئەوەی هەوڵی بەهێزکردنیان بەچەكو تەقەمەنیو سەربازی نوێ لەلایەن لەشکر وەبدرێت، هەروەها پێشەوا بۆ دڵنیبا بوون لە م مەسەلەیە داوای لە ڕەزم ئارا کرد ئەو کاروانانە ئازوخانەی دەنێردرێن لەلایەن پێشمەرگەوە بپشچكنرێن و نوێنەری پێشمەرگەیان لە گەڵدا بێت کاتی جوڵانەوەیان لە سەقزەوە, بە پێچەوانەشەوە ڕێگەنادرێت ,چ هێزێکی ئێرانی بەو ناوەدا تێپەرێت [1].

پاش ئەوەی ڕێکەوتنەکە لەلایەن هەردوو لاوە مۆر کرا , وەزارەتی جەنگی کوردستان چەند پشکنەرێکی وەك عەبولرەحمانی زەبیحی و هەژار موکریانی بۆپشکنینی کاروانەکان دەستنیشان کرد و لە شارەکانی وەك سەقز و بانە و سەردەشتدا نوێنەرانی وەك محەمەدی نانەوازادەو جافەری کەریمی چاودێری بەڕێوە چوونی ڕێکەوتنەکەیان دەکرد[2].

لەڕاستیدا پێشەوا لە لایەن خۆیەوە بڕوایەکی پتەوی بەم ڕێکەوتنە بوو, بە ووردیش چاودێری جێ بەجێ کردنی دەکرد , پیێ یوابوولایەنی بەرامبەریش بە هەمان شێوە پابەندی جێ بەجێ کردنێتی , هەر بۆیە دوای ماوەیەك هێمنی کە لە جەبهە بەرقەرار بوو , پێشەوا پێی وابوو جارێکی دی لەشکری شاهەنشاهی بیر لە پەلاماردانی هەرێمەکە ناکاتەوە , ترسیشی لەوە بوو کە هێزە عەشیرەتییەکانی جەبهە سەربەخۆ کارێکی وا بکەن ببێتە مایەی ئاژاوە و پێشێلکردنی ڕێکەوتنەکە , لەبەرئەوە کاتێك لە تاران داوایان لە پێشەوا کرد بۆ هەڵگرتنی ئاڵۆزی جەبهە هێزە چەکدارەکانی کەم بکاتەوە و ئەوەیان خستە بەردەم کە چۆڵکردنی شارەکانی سەقز و بانە و سەردەشت لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە دوای چۆڵکردنی زنجان دەبێت لە لایەن هێزەکانی دیموکراتی ئازەربایجانەوە وەك لەگەڵ پیشەوەریدا قسەی لێکراوە , قازی بڕیاری دا هێزەکانی کۆمار لە جەبهە کەم بکاتەوە و داوای کرد هێزە عەشیرەتەکان بگەڕێنەوە سەر جێ وماڵی خۆیان , لەم ناوەدا تەنها 1200 پێشمەرگەی برزانی مانەوە و پاراستنی سنورەکانی کۆماریان لە باشورەوە پێسپێردرا [3].

مەنگوری ئەو لەشکر چۆڵکردنەی جەبهە بە هەڵەیەکی گەورەی قازی محمد لە قەڵەم دەدات و فاکتەری سەرەکی لەناوچوونی کۆماریدادەنێت , چونکە بە ڕای مەنگوڕی دەرفەتی بۆ حکومەتیئێرانی ڕەخساندووە هێزە گەمارۆدراوەکانیبوژێنێتەوە و سەربازگەی شارەکانی بە هێزتر بکات , جگە لەوەش ئەو بڕیارەی قازی هێزی میللی کۆماری بەرەو هەڵوەشاندنەوە برد, چونکە دوای گەڕانەوەی چەکدارە عەشیرەتەکان بۆ ناوچەکانیان ئیدی ئامادە نەبوون جارێکی دی و هەر کاتێکی کە داوایان لێکرا بۆ جەبهە بگەڕێنەوە. لە لایەکی تریشەوە ئەم سەنگەر چۆڵکردنە لە لایەن زۆربەی عەشیرەتەکانەوە وەك لاوازییەکی کۆماری کوردستان و زەنگی کۆتایی هاتنی لێکدرایەوە , ئەوەش

---

(1) سەجادی، شۆرشەکانی کورد،.. ل290–291" قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل101–102.

(2) هەژار، س.پ، ل80–81، لەراستیدا نانەوازادە کەفەرماندەی هێزی مەرکەزیو جێگری وەزیری جەنگ بوو لەرۆژی 16ی تەمووزی 1946دا بەپیلانێکی ستادی ئەرتەشو دوای خراپکردنی ئەو فرۆکەیەی دەیویست لەبانەوە پێی بچێتە سەقز، ترۆرکرا، ئەم رووداوە کاتی خۆشی لەلایەن هەندێك کەسەوە جێگای گومان بوو بەروداوێکی ئاسایی نەدەبینرا. حەوێزی، س.پ، ل 105،54" صمدی، س.پ، ل184–185.

(3) مەنگوری، س.پ، ل91–91.

www.pertwk.com

هانیدان ڕووی خۆیان بەرەو دەسەڵاتی ناوەندی وەرگێڕنەوە و ژێر بە ژێر پەیوندییەکانیان لە گەڵی دابمەزرێننەوە, ئەو سەرکردانەشی لە گەڵ ئەو هەنگاوەدا نەبوون ازیان لە هەموو شتێك هێنا و هەندێکیشیان کوردستانی ئێرانیان بە جیٚ هێشت[1].

هەرچۆنێك بێت نە لە ڕێکەوتن نامەکەی نێوان پێشەواو سەرلەشکر ڕەزم ئارا , نەبڕیاری مەرەخەسکردنی چەکدارە عەشیرەتەکانی جەبهەلە لایەن پێشەواوە و دۆخێکی ئاگر بەستی تا سەریان لە جەبهەکە نە هێنایەدی , چونکە بەهۆی پێشێلکردنەکانی فەرماندە سەربازییەکانی ئێرانییەکانی وەك (سرهەنگ پزیشکیان) و (سرهنگ ایرم) چەند جارێك پێکهەڵپرژان لە نێوان هەردوو لا قەوما , لە دەوروبەری کۆتایی مانگی تشرینی یەکەمی 1946 دا چەند پێشمەرگەیەك لە ڕێگای سەقز ـــ بانە ڕێگایان بە چەند ئوتومبێلێکی بار هەڵگری ئێرانی گرت کە چەك و تەقەمەنی بۆ پاسگاکان دەگواستەوە, لە ئەنجامدا دوای تەق و تۆقێکی کەم دەستیان بەسەر کاروانەکەدا گرت و ڕەوانەی مەهابادیان کردن , دەزگای ڕاگەیاندنەکانی جکومەتی ناوەندی و لەشکری 4 ئەوەیان ڕەتکردەوە کە کاروانەکە چەك و تەقەمەنی بارکردبێت , بەڵکو پەنجەی تاوانبارکردنیان بۆ کورد ڕاکێشا بەوەی چەند ئوتومبێلێکی سەربازیان فڕاندووە و ڕێکەوتنە سەربازیەکەیان پێشێلکردووە[2].

ڕۆژنامەی أگلاعات لە 2ی تشرینی دووەمی 1946 ڕاپۆرتێکی لە لەشکری 4ی کوردستانەوەبەدەست گەیشتووە و لە ژێر ناونیشانی (حملە اشرار بە کامیونهای أرتش/ پەلاماری شەڕخوازان بۆ سەر ئوتومبیلە بارهەڵگرەکانی سوپا) بڵاویکردۆتەوە کە دەڵێت ((بە پێی ئەو ڕاپۆرتەی لە لەشکری 4ی کوردستانەوە بە دەستمان گەیشتوە 80 نەفەر لە ئەشرار هێرشیان کردۆتە سەر 4ئۆتۆمبیلی نەفەرهەڵگری سەربازی کە لە ژێر فەرمانـدەی(ستوانی یەکەم سرباز وگن) دا بووە و پێکدادان لە نێوان هەردوولا ڕوویداوە 8 نەفەر لە ئەشرارەکان کوژراون))[3].

هەروەها لە ئێوارەی چوارشەممەی ڕێکەوتی 30تشرینی یەکەمی 1946 دا سەرهەنگ ئایروم بەخۆی چوار تانگو زرێپۆشێكو چەند ئوتومبیلێکی پر سەربازو سیخناخ لەچەكو تەمەنی نیازاین وا بوو لەگوندی (مەکلاوە)ی نیچوان بانەو سەردەشتەوە بەرەو پادگانەکانی دەوروبەری سەردەشت بکشێن، دوای ئەوەی چەند پیچشمەرگەیەکی بارزانی دەستیان لیٚ رادەگرنو داوای راوەستانیان لیٚ دەکەن، کەچی سەرهەنگ ئایروم فەرمانی تەقەکردن دەداتو بەمجۆرە شەریچکی گەورە لەگوندەکە دەقەومێت کەچەند سەربازی ئێرانیو خەڵکی بێدیفاعی ئەو گوندەی تیادا کوژرا. لەئەنجامدا هێزەکمە

---

(1) عەمەرخانی شکاك دوای ئەوەی گەرایەوە ناوچەکەی خۆی، لەرێگای جۆرج ئالن سەفیری ئەمەریکی لەئێرانەوە پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ تاراندا رێکخستنەوەو پشتی کردە کۆماری میللی کوردستان حەمەرەشید خانی بانەش دوای ئەوەی بەتۆمەتی جاسوسیو پەیوەندی بەسرتیپ هەمایۆنییەوە تاوانبار کرا، هەموو شتێکی کۆکردەوەو ئاودیوی کوردستانی عێراق بووەوە، لەراستیدا مەسەلەی جاسوسی حەمەرەشیدخان جێگای گومانەو پێویستی بەلێکۆڵینەوەیەکی ورد هەیە.

حەوێزی، س.پ، ل69–71" مەنگوری، س.پ، ل 167–184" Borhanedin,op.cit,p188.

(2) کوهستان، 13 ابانماه 1325.

(3) اطلاعات، 11 ابان 1325.

www.pertwk.com

بەرەو شاری سەردەشت پاشەکشە دەکات و تۆپخانەکانی ئەرتەش بەخەستی کەوتنە تۆپباران کردنی گوندەکانی ناوچەکە (4).

پێشەوا ئەم خروقاتەی سەرهەنگ ئایرومی بەتەلەگراف لەرۆژی 10ی ابارانداا/ 1ی تشرینی دووەم 1946دا بەقەوام ئەلسەلتەنە راگەیاند کەدەڵێت:" جەنابی ئەشرەف، ئاغای سەرۆك وەزیران.. پێریّ لەسەردەشت سەرهەنگ ئایروم بەتانك و تۆپ ژمارەیەکی زۆری سەربازەوە پەلاماری پۆستەکانی دیموکراتیان داوە، دوو رۆژە جەنگ بەردەوامە، ئەکلیف چییە؟

محمد قاچی " (1)

شایەنی باسە رۆژنامە رەسمییەکانی حکومەتی ناوەندی لەتاران ئەم رووداوەی سەردەشتیان قۆزتەوەو هێرشێکی پروپاگندەیی زۆریان دژی کوردو هێزی پێشمەرگەی کوردستان دەستپێچکرد، لەوتارەکانیاندا کوردیان بەئەشراری پەلاماردەر نیشاندەداو تاوانەکانی سەرهەنگ ئایرومیشیان بە پاڵەوانێتی و ئازایەتی دەگێڕایەوە، رۆژنامە ی(کیهان)رۆژی شەممەی 11ی ابان/ 22ی تشرینی دووەمی 1946 لەژێر سەردێڕی"سرهنگ ایرم باشرار کردستان تلفات سنگین ساختە/ سەرهەنگ ئایروم زیانێکی گەورەی بەشەڕخوازانی کورد گەیاندووە" نوسیویە:" هەروەك پەیامنێرەکەمان لەکوردستان تەلەگرافی بۆ کردوین.. شەوی هەشتەمی ئابان (30 تشرینی یەکەمی 1946 ـ ل) ئەشراری کورد هێرشێکی لەناکاویان کردۆتە سەر سەردەشت کەخاڵێکی سەربازی گرنگەو سەربازخانەیەکی مەزنی کوردستان لێیەو ئەکەوێتە دورشیانی رێگای مەهابادبەڵام سەرهەنگ ئایروم بەزەبردەستییەکی بیّ وێنە وەڵامی ئەم پەلامارەی ئەشراری داوەتەوەو تەفرو تونای کردوون" (2)

بەپێچەوانەوە، رۆژنامە ئازادیخوازەکانی تاران ئۆباڵی ئەم پەلاماردانەیان خستۆتە سەر فەرماندەکانی لشەکری شاهەنشاهی و حکومەتی ناوەندیان بەوە تاوانبار کرد کەئامادەنییە هەنگاوی جیدی بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان هەڵبنێت. رۆژنامەی (رهبر) لەژێر سەردێڕی (درباره حوادپ اخیر کردستان / سەبارەت بەرووداوەکانی ئەم دواییەی کوردستان) نوسیویە:" هەروەك پیچشتر هەواڵمان بەدەست گەیشتووە، سەرهەنگ پزشکیان فەرماندەی هێزە سەربازییەکەی سەردەشت خەریکی پەلاماردتانی هێزەکانی دیموکرات بووەو لەسێهەمی ئاباندا (25ی تشرینی یەکەمی 1946 ـ ل) بۆ ئەنجامدانی پیلانەکانی داوای لەسەرهەنگ ئایروم کردووە هێرش بکاتە سەر چەند پۆستێکی دیموکراتەکانی کوردستان، شایەنی باسە قازی محەمەد رابەری حیزبی دیموکراتی کوردستان هەر هەمان رۆژ تەلەگرافی بۆ تاران ناردووەو سەرۆك وەزیران و لێپرسراوانی دیکەی حکومەتی لەو پەلامارەی سەرهەنگ ئایروم ئاگادار کردۆتەوە، بەڵام جێی داخە لەجیاتی فەرمانداان بەوەستاندنی پەلامار، مەسەلەکە لەلایەن لێپسراوانەوە زۆر بەخۆێنساردییەوە وەرگیراوەو سەرهەنگی ناوبراو هێشتا دەستی لەپەلامار هەڵنەگرتووە. ناچار ئاغای قازی محەمەد دووبارە لە 10هەمی ئاباندا (1ی تشرینی دووەم ـ ل) تەلەگرافی ناردۆتەوەو داوای چارەسەرکردنی ئەم بارە ئاڵۆزە دەکات. بەپێی هەواڵەکان پێێکداداان

(4) حەوێزی، س.پ، ل84-85.

(1) کوهستان، 13 ابانماه 1325.

(2) کیهان، 11 ابانماه 1325.

هێشتا هەر بەردەوامە، ئەگونجێ سەراپای مەسەلەکە پەیوەندی بەجێبەجێکردنی ئەو ڕێکەوتنامەیەوە بێت کەلەوماوەیەدا لەنێوان تاران و ئازەربایجاندا مۆرکراوە، چونکە دەنگۆ هەیە کەهەندێك لەفەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهی بەو ڕێکەوتنە ڕازی نین" (3).

ڕۆژنامەی (ایران ما)ش هەروەك رهبر فەرماندەکانی لەشکری ئێرانیان لەسەردەشت تاوانبار کردووەو ئاماژەی بەوە کردووە کەقازی محەمەد دوو تەلەگرافی ناردووە بۆ دەوڵەت بێ ئەوەی وەلامێکی بدرێتەوە، لەکۆتایی هەواڵەکەیدا ایران ما نوسیویە:" وەختێك پیاو ئەم خروقاتانەی فەرماندەکانی سوپا لەم ناوچەیە دەبینێت ئەو قسەیەی دەکەوێتەوە بیر کەوەزیرێکی کابینەی پیچشوو لەدانیشتنێکی ئەنجومەنی وەزیراندا کردبووی، کاتێ وتی:ئێوە ئەی پیاوەکانی لەشکر، ئامادەنین ئەوخانە هەوەسبازانەی باشور تەمبێ بکەن و سنورێك بۆ بەرەلاَییان دانێن، بەلاَم گەر داوای پەلاماردانی ئازەربایجانتان لێبکرێت، خێرا بێ سێ و دوو شمشێرەکانتان تیژ دەکەنەوەو تۆپ و شەستیرەکانتان دەخەنە کارو ئامادەن لەجیاتی قاچ لەسەر سەر وەرێ کەون.. دەزانن بۆچی.. چونکە بەرژەوەندییەکانتان لەو لایەوە لەهەڕەشەدایە" (1).

بەهەر حاڵ حکومەتی ناوەندی یەکێك لەئەفسەرەکانی بەناوی (سرهنگ علی اصغر فیوچی) ناردە مەهاباد تا ئەوچەك و ئوتومبیلانە بگێڕێتەوە کەپێشمەرگەکان لەرێگای سەقز ـ بانەدا دەستیان بەسەردا گرتبوو (2) هەروەها بریاردرا هەیئەتێك بۆ لێکۆڵینەوە لەرووداوەکەی سەردەشت بنێرێتە ناوچەکە، لەراستیدا نەحکومەتەکەی کوردستان ئامادەبوو هەروا بەئاسانی ئەوچەك و ئوتومبیلانە بگێڕێتەوەو نەلیژنەش لەتارانەوە نێردرا بۆ لێکۆڵینەوە لەرووداوەکەی سەردەشت (3)، بەمجۆرە ڕێکەوتنەکەی ئاگربەسی نێوان پێشەوا ـ رەزم ئارا بەپراکتیك نەچەسپا، لەگەڵ ئەوەش جۆرە هێمنییەك باڵی کێشا بەسەر جەبهەدا، هێمنییەك کەدەتوانرێت ناوی هێمنی پێش گەردەلوولی لێبنرێت.

(3) رهبر، 12 ابانماه 1325.

(1) ایران ما، 12 ابانماه 1325.

(2) کوهستان، 27 ابانماه 1325" ایغلتن، 5 ل189.

(3) حەوێزی، س.پ، ل85.

www.pertwk.com

باسی چوارەم:

هەرەسی کۆماری میللی کوردستانو گەڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهی

لەهاوینی ساڵی 1946دا رواڵەتی روداوە سیاسیە ناوخۆییەکانی ئێران وایان نیشاندەدا کە قەوام ئەلسەلتەنە سەرۆك وەزیرانی ئێرانی بێ پەروا لەهەوڵی دیموکراتیزەکردنی وڵاتدایەو بەجۆرێکی وا بەلای هێزە دیموکراتخوازو چەپەکاندا مل دەنێت کەزۆر نابا گۆڕانێکی گەورە لەتەلاری سیاسیو بنچینەکانی رژێمی دەسەلاتداری ئێراندا بەرپا دەکات، بەتایبەتی دوای ئەوەی لە2ی ئابی 1946دا ناوی سێ وەزیری تودەیی لەوەزارەتە نوێکەیدا راگیەاندو دانی نا بەرێکخراوە کرێکارییەکانی حزیبی تودە وەك سەندیکایەکی رەسمیو نوێنەرێکی راستەقینەی کرێکارانی ئێران. هەروەها لەئەیلولی هەمان ساڵدا قەوام ئەلسەڵتەنە خواستی خۆی بۆ پێکهێنانی بەرەیەك لەحیزبە دیموکراتخوازەکانی ئێران بەمەبەستی بەشداریکردن لەهەڵبژاردنەکانی خولی پازدەهەمی مەجلیسدا راگیاند، ئەو بەرەیەی کەچاوەڕواندەکرا جگە لەحیزبی دیموکراتی ئێرانو حیزبی تودە، هەردوو حیزبی دیموکراتی ئازەربایجانو کوردستانیش لەخۆ بگرێت().

لەلایەکی ترەوە قەوام بەتەفرەدانی حیزبی تودەو بەدەستەوەگرتنی جڵەوی شەپۆلی دیموکراتخوازی سەتاسەری ئێرانی زەمینەیەکی لەبارتری بۆ رەخسا تا بەئارەزووی خۆی مەسەلەی چارەسەرکردنی ئاشتیخوازانەی ئازەربایجان بێ گەیاندنە ئەنجامێکی دیاریکراو درێژ بکاتەوەو هەر رۆژەی بەبیانویەك خۆی لەجێبەجێکردنی رێکەوتننامەی 13ی حوزەیران ببوێرێت، لەکاتێکیشدا کەویستی پشت لە تودە بکاتو خۆی بۆ وەشاندنی گورزی کوشندە لەئازەربایجانو کوردستان ئامادە بکات. زیرەکانە ئەو هەلەی قۆزتەوەو کەراپەڕینی عەشریەتەکانی باشوری ئێرانو هەرێمی فارس بۆیان رەخساند. ئەو عەشیرەتانەی کەبەپاڵپشتی ئینگلیزو بەئاگاداری پێشینەی قەووام، کەوتنە راوەدوونانو پەلاماردانی ئەندامو بارەگاکانی حیزبی تودەو سەندیکا کرێکارییەکانیو ئامادە نەبوون شوێنە داگیرکراوەکان چۆڵکەنو تا قەوام جەنەراڵ (فضل الله زاهدي) ناردە لایانو بێ رەزامەندی ئەنجومەنی وەزیران رێکەوتننامەی لەگەڵدا مۆرکردن، ئەوەش بووە هۆی نارەزایی وەیزرە تودەییەکانو بایکۆتکردنیان بۆ دانیشتنەکانی ئەنجومەنی وەزیران کەبیانوویەکی باشی دایە قەوام تاکابینەکەی هەڵوەشێنێتەوەو لە 17ی تشرینی یەکەمی 1946دا دەست لەکار بکێشێتەوە().هەر بەفەرمانی شاهەنشا، قەوام ئەلسەلتەنە لە 19ی تشرینی یەکەمدا وەزارەتێکی نوێی بێ وەزیرە تودەییەکان راگەیاندو موزەفەر فەیروزیشی کردە سەفیری ئێران لەمۆسکۆ، جگە لەوەی فەرمانی

()اوری، س.پ، ل295" البحرانی، س.پ،ل 147ز

()ئەم راپەرینە لە 20ی ئەیلولی 1946دا لەلایەن عەشیرتەکانی (قەشقایی)یەوە بەسەرکردایەتی ناصرخان دەستی پێکردو لەلایەنزۆربەی عەشیرەتەکتانی شیرازو باشوری ئێرانەوە پشتگیری کرا.
البکاء، س.پ، ل247.

دەرکردنی لێپرسراوە تودەییەکانی شارەکانی تاران و ئەسفەهان و کرماشانیشی دەکرد کارێکی وا کە هەرگیز تودەییەکان چاوەڕێیان نەدەکردو بەوەرچەرخانێکی لەناکاوی و نالەباری سیاسەتی قەوام ئەلسەلتەنەیان دایە قەڵەم ().

ئەوەی جێگای سەرنجە، بەهاتنە سەرکاری وەزارەتی نوێ کەزۆربەی ئەندامەکانی لەهەوادارانی ئینگلیزو ئەمەریکا بوون، رۆژنامەو دەزگا راگەیاندنەکانی حکومەتی ناوەندی هێرشێکی راگەیاندنی توندوتیژیان کردەسەر ئازەربایجان و کوردستان و داوای ئەوەیان دەکرد کەپێویستە هێزەکانی حکومەت بۆ کۆتایهێنانی مەسەلەکە دەخالەت بکەن. شایەنی باسە وێڕای ئەوەی محەمەد رەزاشا لە6ی تشرینی یەکەمی 1946ەوە فەرمانی هەڵبژاردنەکانی خولی پازدەی مەجلیسی شورای دەرکردبوو، بەڵام قەوام بۆ زیاتر خۆ گورجکردنەوەو دڵنیا بوون لەبەریسێوەچوونی پلانەکانی مەسەلەکەی دواخست و رایگەیاند لە7ی کانونی یەکەم هەڵبژردنەکان دەستپێدەکات، هەروەها ئاماژەی بەوەدا کەلەبەر ئەوەی بارودۆخی وڵات نائارامە پێویست بەوە دەکات هێزەکانی دەوڵەتی بەمەبەستی پاراستنی ئاسایش و دابینکردنی ئازادی هەڵبژاردن بچنە هەرێمەکانی ئێران ().

بەم چەشنە قەوام دەیویست بەناوی بارودۆخی نائارامەوە وڵات و ناردنی هێز بۆ چاودێری هەڵبژاردنەکان دەسەڵاتی ناوەندی و لەشکری شاهەنشاهی بگێڕێتەوە ئازەربایجان و کوردستان، ئەم هەنگاوەی راستەوخۆ لەلایەن وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکاوە پێشوازی لێکرا کاتێك جۆرج ئالنی سەفیری ئەمەریکی لەتاران رایگەیاند" بڕیاری ناردنی هێزەکانی دەوڵەتی بۆ هەموو بەشەکانی ئێران کەلەلایەن حکومەتەوە بەمەبەستی دابینکردنی ئازادییەکانی هەڵبژاردن دراوە، بڕیارێکی راست و تەواو گونجاوە" ().

لەراستیدا رەوتی رووداوەکان ئەوەیان دەردەخست کەحکومەتی ئێرانی بڕیاری خۆی لەمەڕ پەلامارێکی سەربازی بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان گەڵاڵە کردووەو لەپەیجوری جێبەجێکردنیایەتی، هەر بۆیە رێبەرانی میللی کوردو ئازەر بەمەبەستی دانانی رێ و شوێنێکی هاوبەش بۆ رێکخستنی هێزەکانی خۆیان و پارێزگاری کردنی سنورەکانیان لەهەر هەڕەشەو پەلامارێکی لەو جۆرەی دەسەڵاتی ناوەندی کۆبوونەوەو لەرۆژی 16ی تشرینی یەکەمی 1946دا کۆمسیۆنێکیان بەناوی (کۆمسیۆنی دیفاعی موشتەرەك) پێکهێنا و لەسەر ئەم خاڵانەی خوارەوە رێکەوتن:

1ـ پێکهێنانی لەشکرێکی کوردی ـ ئازەری هاوبەش ناوەندەکەیان لەتەورێزبێت.

2ـ ناردنی هێزی سەربازی ئازەربایجان بۆ بەهێزکردنی جەبهەی سەقز لەکوردستان و ناردنی هێزی سەربازی کوردستان بۆ ئازەربایجان گەر پێویستی کرد.

3ـ دانانی جەنەراڵ عەزیمی ئازەربایجانی بەسەرۆکی گشتی هێزەکانی سەقزو سەردەشت و هەوشار.

4ـ دانانی مەلا مستەفای بارزانی بەسەرۆکی گشتی هێزەکانی کوردو ئازەر لەناوچەی سەقز.

() اوری، س.پ،ل298

() هـ . س.

() البحرانی، س.پ، ل151

5ـ ناوچەی هەوشار لەژێر چاودێری محەمەد حوسێن سەیفی قازیدا بێت.

6ـ قازی محەمەد فەرماندەی گشتی هەرە بەرزی هێزەکانی کوردو ئازەر بێت لەکوردستان.

7ـ پیشەوەری فەرماندەی گشتی هەرە بەرزی هێزەکانی ئازەرو کورد لەئازەربایجان.

8ــ ئازەربایجان دەستی یارمەتی بۆ هێزەکانی کورد درێژ بکاتو هەریارمەتیەکی ویست بیداتیٚ(□).

هەروەها لێپرسراوانی سەربازی کۆمار کەوتنە قایمکردنی جەبهە بەپشتبەستن بەپێشمەرگە بارزانییەکانو عەشیرەتەکانی گەورکو زەرزاو فیض الله بەگی،ئەوانەی بەدەنگ بانگەوازی پێوەوە هاتنو شوێنی خۆیان لەجەبهەدا گرتەوەو بەرامبەر هێزەکانی ئێران لەسەقز، بانەو سەردەشت دامەزرانەوە(□).

لەرۆژی 23ی تشرینی دووەمی 1946 حکومەتی ئێرانی هێزێکی لەشکری 1ی ناوەندی لەژێر سەرکردایەتی (سەرهەنگ مرتضوی) ناردە شاری زنجانو بەبیانووی ئەوەی بەشێك نییە لەهەرێمی ئازەربایجان. ئەم هێزە بەهاتنە ناو شارەوە دەستی بەسەر دەزگاو شوێنە گرنگەکاندا گرتو کارمەندە دیموکراتە ئازەرییەکانی پێچایەوەو دایانن بەدادگا. کارێکی وا کەرابەرانی ئازەربایجانی وروژاندو کەوتنە هێرشی راگەیاندن بۆسەر قەوامو گرتنی زنجانیان بەو جۆرە بەپێچەوانەی رێکەوتنەکانو بەخیانەت لەقەڵەمدا. لەراستیدا گرتنی ئەم شارە ناوەندە رێگای نێوان تارانو تەورێزە بنکەیەکی گونجاو نزیکی بۆ پڕبوونەوەی لەشکری شاهەنشاهی پێکهێناو لەرووی مەعنەویشەوە چونکە بیٚ شەڕ گیرابوو لەشکری هار کرد تا هەرچی زووترە تەواوی ائزەربایجان داگیر بکاتەوە. بەرامبەر بەوەش ورەی فیداییە ئازەرییەکان بەتەواوی هاتە خوارەوەو گیانی بەر بەرەکانیان تا رادەیەکی زۆر لەدەستدا (□).

هەروەها لەهەمان رۆژدا کەشاری زنجان گیرا، قەوامو محەمەد رەزاشاو ژمارەیەك لەفەرماندە بەرزەکانی ئەرتەشی شاهەنشاهی کۆبوونەوەیەکیان کردو تیایدا دوا بڕیاریان سەبارەت بەهێرشکردنە سەر ئازەربایجانو کوردستان گەڵاڵە کردو بەم شێوەیەی خوارەوە پلانەکەیان دارشت:

1ــ لەرۆژهەڵاتەوە ستونێك لەقوڵی زنجان ــ تەورێزەوە پێشرەوی بکاتو هەوڵی گرتنەوەی شارەکانی تەورێز، مەراغە، رەزائییە، مەیانە بداتو پادگای سەربازی لەو شارانە دابمەزرێنێت.

2ــ لەباکورەوە ستونێك لەشاری رەستەوە پێشرەوی بکاتو بەرەو باکوری رۆژئاوا بکشێت تاکۆنترۆڵی بەندەری ئەستاراو شاری ئەردەبێل بکاتو رێگە لەهەر هاوکارییەکی ئەو دیومەرزو کشانەوەی هێزەکانی دیموکرات بۆ شورەوی بگرن لەکاتی بەزینیاندا.

(□) سەجادی، شۆرشەکانی کورد، ل308–309" ئەیمن، حکومەتی کوردستان، ل199–2000.

(□) لەراستیدا زۆربەی ئەو عەشیرتانەی پێشتر لەجەبهە بوون نەگەرانەوە شوێنی خۆیان، وەك مەنگوری دەڵێت ئەمانە لەقازی زویر ببوون چونکە دەرەجە سەربازییەکانی لەلایەن قازییەوە بەفەخری دانرابوون نەك بەرەسمی. مەنگوری، س.پ، ل ل 97–149.

(□) البحرانی، س.پ، ل151" قاسملو چل ساڵ خەبات، ل 107–108.

3ـ هێزەکانی سەردەشتو بۆکان لەرۆژئاواوە دەست بەپەلامار بیکەنو هێزی پیچشمەرگە سەرقاڵ کەن تا نەتوانن هیچ هاوکارییەکی ئازەرییەکان بکەن.

4ـ ستونێکی لەشکری 4 لەقۆڵی نیکابو شاهیندزەوە پەلامار بدەن بەمەبەستی گرتنی ڕێگای نێوان کوردستانو ئازەربایجانو بۆ ئەوەی بارزانییەکان نەتوانن بەتەنگ هێزە ئازەرییەکانەوە بچن لەکاتی پێویستدا ().

ئەو هێزانە کەبۆ ئەنجامدانی هەڵمەتە کەدانرابوون بریتی بوون لە22 گوردانی تەواو پیادە، چوار هەنگی شوارە، دوویەکە تۆپخانەی 75 ملم چیایی، دوویەکە تۆپخانەی 105 ملم بڵند، یەکەیەك دژە هەوایی، گروهانێك دۆشکە، چوار گروهان خومپارە، سێ گروهان زرێپۆش، دوو گروهان ئەندازیاری بەهەموو پێویستیەکانیەوە، چوار گروهان تۆپی 37 ملم. و گشت پێویستیەکانی بارکێشانو تەندرسوتیو فریاگوزاریو پێویستیەکانی تۆپخانەو پیادەو بەرێوەبردنی یەکەکان. لەگەل چەکداری عەشیرەتە شاپەرستەکانی زولفەقاری، یەمینی، ئەفشار، ئەسلەحەداریاشو .. هتد، کە بۆیارمەتیدانی لەشکر بانگرابوون، هەروەها هێزەکانی لشکری 4ی کوردستانو چەند ستونێکی ئێرانی کەلەهەمەدانو کرماشانو ئیلامەوە بەهاوکاری چەکدارە نۆکەرەکانی دیبوکری، مەنگوڕیو مامش لەقۆڵی کوردستان کۆببوونەوە، جگە لە هێزی هەوایی ئێرانی کەئەوانیش لەحاڵەتی ئامادەگیدا چاوەڕوانی فەرمان بوون ().

پێویستە بوترێت کەحکومەتی ئێرانی لەوکاتەشدا کەلەسەروبەندی هێرشە سەر تاسەرییەکەیدا بوو بۆ سەر کوردستانو ئازەربایجان هەر خەریکی چاوو راوو تاکتیکی دیماگۆجیانە بوونە، بۆنمونە وەزارەتی کارو راگەیاندن بڵاویکردەوە کەلەرۆژی دووشەممەی 25ی تشرینی دووەمی 1946دا بەرنامەی رادیۆیی بەزمانی کوردی لەتارانەوە بڵاودەکرێتەوەو هەفتانە دووجار لەرۆژی دووشەممەو پێنج شەممەدا لەسەعات 7:15 دەقیقەی سەر لەئێوارەدا بەرنامەکانی خۆی پێشکەش دەکات ().

لەلایەکی دییەوە قەوام ئەڵسەلتەنە یەك لەدوای یەك تەلەگراف بۆ دکتۆر جاویدی پارێزگاری ئازەربایجان دەکردو داوای لێدەکرد ڕێگا بۆ (قوام تأمینیە/ هێزی دابینکەر) چۆڵ بکات تا چاودێری هەڵبژاردنەکان بکەن، قەوام لەم رووەوە پێشەوا قازیشی لەبیر نەکردبوو، تەلەگرافێکی بۆ ناردبوو کەئەمە ناوەرۆکەکەیەتی:

ئاغای قازی محەمەد

بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەی کەپێویستە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان هێزی دابینکەری نێردراو لەناوەندەوە ئامادەبیچێت، هەروەها پێویستە هەڵبژاردنی ناوچە کوردنشینەکانی ئازەربایجان بەهاوکاری راستەوخۆو پاڵپشتی جەنابتان ئەنجامبدرێت، هەر بۆیە پێویستە بۆمان دیاری بفەرمۆون کەلەخودی ــ شاپور ــ رەزائییە ــ مهاباد کەناوچەی کوردنشین بەچ شێوەیەك هاوکاری هێزی دابینکەرتان پێ دەکرێت تا فەرمانی گونجاوتان لەم بارەیەوە بۆ دەربکەین.

() کوهستان، 25 ازرماە 1325

() دهقان، س.پ، ل785.

() کوهستان، 4 ازر 1325.

چاوەڕێی هاوکاری بێدریغو پاڵپشتی تایبەتی جەنابتانم کەلەم ماوەیەدا تێبینیم کردووەو لەم ناوچەیەدا کەمەسەلەی کورد لەئارادایە بەتەواوی پشتگیرییتان بۆ پێشڕەوی کارەکان بەپراکتیك بسەلمێنن

سەرەك وەزیر ـ قەوام ئەلسەڵتەنە "().

هەروەك دیارە لەم تەلەگرافەدا سەرەك وەزیرانی ئێرانی جگە لەوەی ئامانجی ناردنی هێزی بەچاودێریکردنی هەڵبژاردن دیاریکردووە، دانی بەدوو راستیدا ناوە،یەکەمیان ئەوەیە کەناوچەکانی خوی، ماکو، شاپورو رەزائییە لەرووی نەتەوایەتییەوە ناوچەی کوردەوارین، دووەمیشیان مەسەلەی کورد لەو ناوچەیەدا هەیە، دانپیانانێکی وا کەدیاردەیەکی کەم وێنەیە لەلایەن دەسەڵاتدارێکی ئێرانی بەو پلەو پایەیەی قەوام ئەلسەلتەنەدا، بەڵام نەك لەبیروباوەڕەوە هەڵقوڵاوەو خواستێکی دڵسۆزانەی لەپشتەوەیە، بەڵکو هەنگاوێکی چەواشەکەرانەیەو بۆ شاردنەوەی نیازە راستەقینەکانی حکومەتی ئێرانی لەمەڕ ناردنی هێز بۆ ناوچەکە باسی لێکراوە.

هەرچۆنێك بێت، سەرانی ئازەر سەرەتا مەسەلەی چۆڵکردنی رێگایان بۆ لەشکری شاهەنشاهی رەتکردەوەوەو قەوامیان ئاگادارکردەوە کەلەجیاتی هێز باچاودێرو لێپرسراوان بنێرێت بۆ دڵنیا بوون لەئەنجامدانی هەڵبژاردنەکان، لەشاری مەهابادیش رێبەرانی کۆماری میللی کوردستان شورایەکی جەنگیان لەبەرواری 5ی کانونی یەکەمی 1946دا دامەزراند کەلە10 کەس پێکاتبوو، بڕیاریشیاندا بەرگری لەناوچە ئازادکراوەکان دژی هەر پەلامارێکی لەناکاوی سوپای ئێرانی بکەن، بڕیاریشیاندا کە بۆ سبەینێ واتە 6ی کانونی یەکەم کۆبوونەوەیەکی گشتی لەمزگەوتی (هەباس ئاغا)ی شاری مەهاباددا ئەنجام بدەن و بیروڕای کۆمەڵانی خەڵکیش سەبارەت بەمەسەلەکە وەربگیرێ().

شایەنی باسە لەرۆژی دوایدا پیاو ماقوڵانی شارو زۆرینەی ئەندامانی ح.د.ك لەمزگەوتی هەباس ئاغا کۆبوونەوە، زۆرینەی سەرکردایەتی حیزب بەپێشەواو صەدری قازی براشییەوە لەگەڵ ئەوە بوون کەرێگا نەدرێت لەشکر بێتە مەهابادەوە، صەدری قازی رووی کردە ئامادەبووان و ووتی:" دەوڵەتی مەرکەزی توانای ئەوەی نییە لەدوو جەبهەی ئازەربایجان و کوردستاندا شەڕ بکات، من نیزیکەی 3 سێ ساڵ لەتاران بووم، لە ورەی سەربازان و دەرەجەداران و ئەفسەران ئاگادارم، دەوڵەت لەسەقزو سەردەشت و تکاو هێزێکی نییەو ئێمە بەیارمەتی فیداییە دیموکراتەکان بەچاکی دەتوانین هێزی دەوڵەتی مەرکەزی تەفرو تونا بکەین، لەرابیردوودا دەستەیەك لەعەشیرەت دەیانتوانی ماوەیەکی زۆر بەرامبەر هێزی دەوڵەتی رابوەستن و خۆراگرن، ئێستا ئێوە لەوان کەمتر نین، نابی بترسین" ().

() اوری، س. پ، ل299" کوهستان، 11 آذر 1325.

() البحرانی، س.پ، ل152" ایغلتن، س.پ، ل194

() قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل112. شایەنی باسە سلوپی بەپێچەوانەوە باسی صدر دەکات و دەڵێت" بەرای من قازی محەمەد قوربانی هەرزەیی براکەی بوو، لەکاتێکدا لەمەهاباد بووم بەگوێی خۆم لەقازیم بیستووە کەدەیگوت: براکەم صەدر کەنوێنەر بووە لەتاران قەت بڕواناکا، وادەزانێ قەوام ئەلسەلتەنە پیاوێکی دیموکراتیخوازەو پاڵپشتی مافەکانی گەل یکوردە، لەکاتێکدا قەوام ئینگلیزحوایەو یەکەیمن دوژمنی کوردە".

بەرامبەر بەم بۆچوونە، هێندێکی دی وەك(سەید محەمەدی ئیسحاقی)و (مەولا عەبدوڵلای مودەریسی)و (مەلا حوسێنی مەجدی) پێیان وابوو کەبڕیاری بەربەرەکانی بێ سودەو کوردستان بەرامبەر پەلاماتری لەشکر خۆی پێ ناگیرێ، هەر بۆیە بۆ رێگەگرتن لەخوێن رشتن و وێرانکاری پێویستە رێگا بۆهاتنی لەشکر چۆڵبکرێت () .

لەراستیدا کۆبوونەوەکە بێ گەیشتنە ئەنجام و بڕیارێکی لێبڕاو بلاوەی لێکراو رێبەرانی کۆمار چاوەرێی دوای بڕیاری سەرانی ئازەربایجان و هەڵوێستی نێودەوڵەتی بوون لەمەسەلەی پەلاماردانی ئازەربایجان لەلایەن لەشکری شاهەنشاهییەوە بێ ئەوەی ئەم چاوەڕوانییە لەورەی پێشمەرگەکانی جەبهە بهێنێتە خوار، ئەوانەی تا دواساتی بڕیاردان لەسەنگەرەکانی خۆیاندا بەرسنگی دوژمنیان گرتبوو.

لەلایەکی دییەوە ستادی ئەرتەشی شاهەنشاهی کەستونێکی پێنجەمیان لەئازەربایجان کاری دەکرد بەوردی ئاگاداری خاڵە لاوازەکانی سوپای ئازەربایجان بوون، دەوڵەتیش کەپاڵپشتی ئەمەریکای بۆ مەسەلەی پەلاماردان مسۆگەر کرد ئیدی پیچویستی بەچاوەرێکردن نەبوو، ئەوە بوو لەرۆژی 6ی کانونی یەکەمی 1946دا محەمەد رەزا بەفرۆکە گەیشتە زنجان و دوای چاوپێکەوتنی فەرماندەکانی لەشکرو وتوێژ لەسەر چۆنیەتی بەرێوەبردنی هێرشەکە، وەك فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی ئێران لەرۆژی 8ی کانونی یەکەمدا فەرمانی پەلاماردانی ئازەربایجان و کوردستانی دەرکرد بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئەفسەران ـ دەرەجەدارانی سوپا

ئێوە ئەمرۆ کەلەکوردستان و زنجان و دەوروبەری گەیلاندا لەپێناوی ئازادی ولاتە بەرێزو خۆشەویستەکەتاندا کۆبوونەتەوو گوێ بەفەمان چاوەرێی کارکردنن.. وامەبینن کە ئەم ولاتە دووچاری هێرش و پەلاماردان نەبۆتەوە. سەرانسەری مێژووی پڕ ئیفتیخاری ئێمە باس دەکات لەچاوتێبرین و هێرشی بێگانە یاخود ئەوانەی بەفیتی بێگانە دژی سەربەخۆیی ولات هەڵدەسورێن دەکات، بەلام بڕوا ناکەم لەتەواوی مێژوودا هیچ کاتێك رووداوێکی سومی واقەومابێت کەلە21ی سەرماوەرزی 1324دا (13ی کانونی یەکەمی 1945 رۆژی راپەرینی ئازەربایجان ــ ل) رویدا، کەلەئاکامدا کۆمەلێك ئاژاوەگێری بێ ولات ناوچەی گرنگ و سەوزەواری ئازەربایجانیان واتە گیانی ئێرانیان لەولاتمان جیا کردەوە.. هەر بۆیە پێویستە لەسەرمان بێ کات بەفیرۆردان و پێش ئەوەی ئەوانە پیلانە شومەکانیان لەو ناوچەیەدا بەتەواوی ئەنجام بدەن، دەست بەکاربین و ئەم ناوچە زێڕینە لەچنگی ئەهریمەنانی ئاژاوەگێر رزگار کەین.. من هەمیشە چاودێری کارەکانتانم و لەنزیکەوە چاودێری ئازایی و نەبەردیتانم، دڵنیابن پیاوانی چەلەنگ وفیداکارتان جێگای لاوانەوەو نرخاندمان دەبێت" ().

دوا بەدوای ئەو فەرمانە لەشکری شاهەنشاهی دەستی بەپەلاماری خۆی کرد، ستونێك بە سەرکردایەتی سەرتیپ هاشمی لە 10ی کانونی یەکەمدا پەلاماری (مەیانە)ی داو پاش ماوەیەکی کەم بەرگری فیداییە دیموکراتەکانی شکاندو شارەکەی گرت، هێزێکی ئێرانی دی بەسەرکردایەتی سەرتیپ خرابی پەلاماری مەراغەی داو داگیری کرد. لەشکری شاهەنشاهی بێ ئەوەی ماوە بدەنە

() بلوریان، س.پ، ل75

() پیسان، س.پ، ل237

www.pertwk.com

سەرانی ئازەر هێزەکانیان ڕێکبخەنەوەو بەرەو توریز پێشرەوییان کرد. ئەوانەی کەلەنێوخۆیاندا بیوونە دووبەش" بەشێکیان بەسەرۆکایەتی جەعفەر پیشەوەری خۆیان پێچایەوەو بەرەو یەکێتی شورەوی هەڵاتن، بەشێکی تریشیان وەك دکتۆر جاویدو ئاغای عەلی شبستەدی کەسەرۆکی ئەنجومەنی ئیلایەتی بوو پێشتر پەیوەندیان بەقەوامەوە هەبوو( ) ،ئەمانە لەرۆژی 12ی کانونی یەکەمدا تەلەگرافێ خۆبەدەستەوەدانیان ئاراستەی سەرەك وەزیرانی ئێرانی کردو ڕێگایان بۆ هاتنە ناوەوەی لەشکر خۆشکرد. ئەو لەشکرەی کەلەرۆژی 13ی کانونی یەکەمدا ( ) ، بێ ئەوەی سەنگەیران لەدژی بگیرێت هاتنە ناو شاری تەوریزەوە، بەم شێوەیە دوای ساڵێك حکومەتی میللی ئازەربایجان رووخا ( ).

لەراستیدا روخاندنی حکومەتی ئازەربایجان و گەڕانەوەی لەشکری شاهەنشاهی بۆ هەرێمەکە بەو ئاسانییە مەسەلەیەك بوو کەس چاوەڕێی نەدەکرد، (احسانی) کە ئەفسەرێکی راکردووی تودەیی بووە ئەو کاتە لەجەبهەی کوردستان بوو، دەڵێت سەرانی ئازەر دروشمی (مەرگ هەیەو گەڕانەوە نییە) یان گۆڕیبوو بۆ (راکردن هەیەو وەستانن نییە) ( ).

سەبارەت بەهەڵوێستی شورەویش لەمەڕ پەلامارەکەی سوپای ئێران، محەمەد رەزاشا دەڵێت: " رۆژێك سەفیری مەزنی شورەوی لەتاران داوای چاوپێکەوتنی لەگەڵ کردم، منیش رێم پێدا، دوای دانیشتن کەوتە گازندەیەکی زۆر سەبارەت بەناردنی هێز بۆ ئازەربایجان و بەدەنگێکی هەرەشەکەرانەوە رەخنەی لەو کارە دەگرت و بەوەی ئاشتی جیهانی پێ دەکەوێتە مەترسییەوە، دوایی داوای لێکردم بەسیفەتی شاهەنشای ئێران و سەرۆکی گشتی هێزە چەکدارەکان کە ئەو هێزانەی نێردراون بیانگێڕمە دواوە، منیش وەڵامم دایەوە بەوەی کەمەسەلەکە تەواو پێچەوانەیە، ئەو بارەی کەتائێستا لەناوچەکەدا حوکمفرمابووە، ئاسایشی جیهانی خستۆتەت مەترسییەوە، هەر بۆیە داواکارییەکەیم رەتکردەوەو ئەودەمەش تەلەگرافێك لەلایەن پارێزگاری حکومەتی بێ دەوامی ئازەربایجانەوە گەیشتبوو کەئامادەیی خۆ بەدەستەوەدانی بێ قەیدو شەرتی یاخیبووەکانی تێدا نیشاندابوو، ئەویشم خستە بەردەستی، ئینجا کونسوڵی مەزن کەچیدی نەیتوانی لەم بارەیە قسە بکات، بێدەنگەی لێکردو داوای مەرەخەسی لێکردم" ( ).

ڕێبەرانی کۆماری میللی کوردستان کەهێزێکی سەربازییان بۆ پاراستنی سنورەکانی رۆژهەڵات و باکور دانەنابوو لەم رووەوە پشتیان بەحکومەتی ئازەربایجان بەستبوو، سەبارەت بەم ئاشبەتاڵە کتوپڕەی سەرانی ئازەر واقیان ورما. بەتایبەتی دوای ئەوەی کەستادی ئەرتەش بێوەستان لەشکری 3ی اەتەوریزەوە بەرەو کوردستان نارد تا هاوکاری لەگەڵ لەشکری 4ی کوردستاندا بکات لەگرتنی شاری مەهاباددا ( ). لەم کاتەدا ڕێبەرانی کۆمارو لەسەروشیانەوە پێشەوا قازی لەبەردەم سێریانێکی سەخت و دژواردا بوون. یا بەرگریی و بەگژدا چونەوەی پەلاماری لەشکری شاهەنشاهی و

( )عاقلی دەلێت کەقەوام دکتور جاویدو شەبستری بەپارە کرییووە: عاقلی، س.پ، ل486-487

( ) البکاء والجبرانی بەهەڵە بەرواری 25ی کانونی یەکەمیان داناوە بۆ هاتنە ناوەی لەشکر بۆ شاری تەوریز. البکاء، س.پ، ل245" البحرانی ، س.پ، ل153.

( ) دهقان، س.پ، ل 786-791" سیستانی، س.پ، جلدا، ل 46

( ) احسانی، علی اصغر، خاطرات ما ازقیام افسران خراسان و حماسه خارك، چاپ اول، تهران، 138، ل190.

( ) اریامهر، شاهنشا محمد رضا، مأموریت برای وطنم، چاپ سوم، تهران، 1350ش، ل 155-156.

( ) د.ك.و الوحدة الوثائقیة، ملفات البلاط الملكي، الملف 732، الوثیقة 138و الوثیقة 181،ص 380و 490 بتأریخ 5 كانون الثاني 1947.

هەڵگیرساندنی جەنگێکی سەرتاسەری پشت بەخۆو بێ هاوکارییەکی هەرێمی و لایەنگرییەکی نێودەوڵەتی، یاخود خۆبەدەستەوەدان بەلەشکرو رازابوون بەو چارەنووسەی بەسەریان دێت کەلەزۆربەی کاتدا روناك نەدەبینرا، وەیان راکردن و گیانی خۆ دەربازکردن و گرتنی هەمان رێبازی پیشەوەری و هاورێیانی و جێهێشتنی کۆمەلانی خەڵك لەبەردەم دڕی لەشکرو گیانی تالانخوازی عەشریەتە دژەکانداو دووبارەبوونەوەی هەمان قەسابخانە تراژیدییەکانی تەورێزو شارەکانی دی ئازەربایجان لەمەهاباد.

لەواقیعدا خودی پێشەوا لەبەردەم ئەو سێریانەدا رێگای دووەمی لەگشت رێگاکانی دی عەمەلی ترو چاکتر هاتە بەرچاو، هەر بۆیە داوای لەخەڵکی کرد بۆ خۆپاراستن خۆیان لەگشت بەڵگەنامەو ئەو کەل و پەلانە رزگار کەن کەدەکرێت دواتر ببێتە بیانوی تاوانبارکردنیان و لەلایەن دەوڵەتەوەو پێشمەرگەکانی جەبهەشی لەهەوالی بریاری خۆبەدەستەوەدان و بەرگرینەکردن ئاگادار کردەوە()

احسانی لەبیرەوەرییەکانیدا باس لەوە دەکات کەبەبیستنی ئەم هەواڵە بەپەلە خۆیانگەیاندۆتەوە مەهابادو سەردانی پێشەوایان کردووە تا بۆ بەرگریکردنی لەشکر هانی بدەن و، نوسیویە:" کەقازی محەمەدمان بینی زۆر مات و کزو غەمبار هاتە پێش چاومان، لەکاتێکدا بەخێرهاتنێکی گەرمی کردین و لەساڵۆنەکە دانیشاندین پێی وتین: دۆستانی زۆر بەرێزم، پیشەوەری هەڵهاتووەو میللەتی بێ سەرپەرشت جێهێلاوە، تەواوی رابەرانی فیرقە ئێستاکە کەچونەتە شورەوی، ئەمرۆیا سبەی سوپای ناوەندی دێتە مەهابادو ناوچەکە، مەعلوم نییە چ بەلایەك بەسەری خەڵکی بێ پەنا دێنن، من لەپاڵ میللەتی خۆمدا دەمێنمەوە تا لەکوشت و بری کوێرانە بیانپارێزم، براکەشم سەیفی قازی وەزیری جەنگی کوردستان لەگەڵ مندا دەمێنێتەوە، ئێمە ئەوەمان پێ باشترە لەپاڵ میللەتی خۆماندا بمرین نەك بەتەنیاو بێ یارو یاوەر بەجێیان بهێڵین، من پیشەوەری و غولام یەحیانیم، پیشەوەری داوای لێکردم لەولاتەکەم هەڵبێم، نەخێر مومکین نییە، مەردایەتی و غیرەتمان رێگای ئەوەمان لێدەگرێت میللەتەمەمان بەرەڵاکەین و بۆ رزگارکردنی گیانی خۆمان هەڵبێین.. دۆستانم خۆزیا رابەرانی ئازەربایجانیش وەك ئێوە بیراین کردبایەوە، بەلام ئەمێستاکەو لەو هەل و مەرجەیدا بەرگری بەکارێکی عەمەلی نازانم"().

(کیانوری) سکرتێری پێشووی حیزبی تودەی ئێران لەوەلامی بۆچوونێکی وادا گوایە کوردو ئازەر دەیانتوانی بێ پشتگیری و تەنیا بەپشتبەستن بەتوانا خۆییەکان و لەبەرامبەر لەشکری شاهەنشاهیدا لەچیا سەختەکان شەڕی پارتیزانی دەستپێبکەن دەڵێت:"ئەگەر فیرقە بەرگری کردبا ئاکامەکەی فرە خەتەرناکتر دەبوو، ئەمەریکا بەجۆرێك سنگی لێ دەرپەراندبوو بەرەیەکی لەدژی شورەوی دامەزراندبوو، گەمارۆی ئابوری بەسەر شورەویدا سەپێنرابوو، یەکێتی شورەوی لەروی ئابورییەوە لەنالەبارترین هەل و مەرجی مێژوویی خۆیدا بوو کەکۆمەکێکی پێ هەڵنەسوورا، لەبارودۆخێکی بەم چەشنەو بێ پشتیوانی شورەوی لەبەرامبەر فشاری ئەمەریکا ئیمکانی بەرگریکردن نەدەبوو، گەر کراباش دروست هەل‌ومەرجێکی وەك یۆنان دەهاتە پێش.. دیارە لەئێرانیشدا هەر هەمان مەسەلە

() پشدەری، س.پ،ت94.

() احسانی، 2 ل185-186

دووبـاره دەبـۆوەو ئەمـەریکاو بـەریتانیا ئەوەنـدەیان هێـز بـەرژێمی شـادەدا تالەئاکامـدا هـەموو بەرهەڵستییەك نابودكات" (□).

احسانی ئەم هەڵوێستە)ی پێشەوای لـەزۆر جێگـەی بیرەوەرییەکانیدا بەرزنرخاندووە، کەدەڵێت:" ئەو مرۆڤە مەزن‌و ئازایە (واتەپێشـەوا ـ ل) کـەدەبویاە ئەمسالی پێشـەوەرییەکان‌و غـولام یەحیاییـەکان لەقوتابخانــەی ئــەودا وانــەی قارەمــانێتی‌و بزورگــەواری‌و مەدایــەتیان خوێندبایــە"(□). یــاخود کەنوسیویە:"گەر پیشـەوەری‌و تـەواوی رابـەرانی فیرقـەی دیمـوکراتی ئازەربایجان تۆزقاڵێك پیاوەتی‌و مەردایەتی قازی موحەمەدیان هەبوایـە، بەتـەنیا ئیشـارەتێك دەستیان لەبـەرگری بەرنـەدەداو وەك قازی سەنگەری مەردانەی خۆیان چۆڵنەدەکرد" (□).

سـەبارەت بەهەڵوێسـتی مـەلا مسـتەفا کەلـەو کاتـەدا بۆ سـەرۆکاری پێشـمەرگە لـەدەرەوەی مـەهاباد بوو، رۆژی 16ی کانونی یەکەم بەپەلە خۆ یگەیاندەوە مەهابادو سەردانی پێشـەوای کـرد، عەقید بـەکر ئاغای حەوێزی ئـەم دوادیمانەیـەی قـازی‌و مـەلا مسـتەفا بـەمجۆرە دەگێرێتـەوە:" هـەر لەبـەر دەرگاکـەی سەرجادەکە، مەلا مستەفا چووە پێش بـەرێز پێشـەواو فـەرمووی: حـەزرەتی پێشـەوای فەرمانـدە، تکام ئەوەیە لەگەڵماندا لەمەهاباد دەربچین، ئەگەر بەتەنیٚ بمێنم حەوت ساڵ ئالاكەت لەسەر سەر هەڵدەگرم، مانەوەت لێرە مەترسی لەدوایە. حکومەتی ئێران لەسێدارەت دەدات، پێشـەوا فـەرمووی: مـەلا مسـتەفا لەهەموو سەردەمێکدا سەلماندووتە کەتۆ دڵسۆزو کۆڵنـەدەری نیشـتمان پـەروەرو خـەباتگێڕی، مـەردو وەفاداری، چاك دەزانم حکومەتی لەسێدارەم دەدات، بەڵام من لەخۆشیدا لەگەڵ خەڵکی مـەهابادا بووم، ئـەوا لەناخۆشـیدا بـەجێیان نـاهێڵم. مـردن‌و ژیـانم لەگـەڵ ئەوانداپـە، ئەگـەر ئێسـتا بـەجێیان بـێڵم، عەشـیرەتەکانی مـەهاباد بـەردبارانمان دەکـەن، بەکوشـتنی خـۆم رازیـم نـەوەك مـەهاباد بـەوێرانی ببینم"(□).

هـەر پـێش ئـەوەی سـوپای ئێرانـی لەمیانـدو ئـاوەوە بـەرەو مـەهاباد بکشـێت، پێشـەوا دەرگـای جبەخانەکانی کۆماری بۆ بارزانییەکان کردەوەو چ چەکێکی تێدابوو خستیە بەردەستیان کـەایغلتن بە 3000 تفــەنگی زۆر بــاش و 120 رەشــاش‌و ژمارەیــەکی زۆری نــارنجۆك لەقەڵــەمی دەدات ئــەم هەڵوێسـتەی پێشـەوا کەلەلایـەن وابەسـتەیی سـەربازی بـەریتانی لـەتاران بەخیانـەت درایـە قەڵـەم‌و لەدوایشدا دژی پێشەوا لەدادگایی کردنەکەیدا بەکار هێنرا(□).

شایەنی باسە ئەوانەی ئامادەی خۆ بەدەستەوەدان نەبوون جگـە لەبارزانییـەکان‌و کوردەکـانی دی کوردسـتانی عێـراق بـریتی بـوون لەرەشـید بـەگی هـەرکی، طـە هـەرکی، زیـرۆ بـەگی هـەرکی، ئـەو

(□) کیانوری، نورالدین، خاطرات نور الدین کیانوري، مؤسسة تحقیقاتء وانتشارات دیدگاه، تهران انتشارات اطلاعات، 1372،ل130.

(□) احسانی، س.پ، ل186

(□) ه.س، ل189.

(□) حەوێزی، س.پ، ل91-92.

(□) ایغلتن، س. پ، ل200.

ئەفسەرانەی کەلەئازەربایجانەوە پێشتر بۆ بەهێزکردنی جەبهەی کوردستان نێردرابوون، هەروەها ژمارەیەك لەکادرەکانی حیزبی وەك قازی کاکە حەمەی بۆکان، رەحمانی زەبیحی، هێمن، هەژار،محەمەد شاپەسەندی، حەمەدی مەولودی، جگە لەژمارەیەك لەئاسورییەکانی شاری رەزائییەو چەند کەسێکی دی سەر بەفرقەی دیموکراتی ازەربایجان، ئەمانە هەندێکیان تاك و تەراو بەرەو سنوری عێراق تێیان تەقاندو هەندێکی دیکەشیان دەگەڵ بارزانییەکان کەوتن و بەرەو شنۆو نەغەدە پاشەکشەیان کرد(□).

دوای ئەوەی پێشەوا سەرپەرشتی دەرچوونی بارزانییەکانی لەشاری مەهاباد کرد، پەیوەندی بەسەرتیپ همایۆنی فەرماندەی لەشکری 4ی کوردتانەوەکردو ئاگاداری کردەووە کەلەشکر دەتوانێت لەمیان ئاوەوە بەرەو مەهاباد بجولێت، ئینجا بۆ پێشگیری لەئەگەری خوێنڕشتن و کاری تۆڵە سەندنەوە لەلایەن لەشکرەوە، خودی پێشەواو سەیفی قازی ئامۆزای و حاجی بابەشێخ و چەند کەسێکی دی بەرەو پیری سوپای ئێرانییەوە چوون، ئەو سوپایەی کەلەرۆژی 17ی کانونی یەکەمی 1946 دوای زیاتر لەپێنج ساڵ گەڕاوە شاری مەهاباد ،(□) ،بەوەش کۆتایی بەتەمەنی کورتنی کۆماری میللی کوردستان هات کەدووەمین حکومەت و دەسەڵاتی سیاسی کوردییە لەنیوەی یەکەمی سەدەی رابردوودا.

ئەوەی لێرەدا جێگەی سەرنجە ئەوەیە کەراستە کۆماری میللی کوردستان هەروەك حکومەتی میللی ئازەربایجان بێ بەرگری خۆیدا بەدەستەوە بەڵام:

أ ـ لەکاتی هێرشی لەشکری ئێرانی بۆسەر شاری مەهاباد شتێك نەبوو بەناوی ستونی پیچنجی ئێرانی کەبەشێوەی تەورێزو شارەکانی دی ئازەربایجان کەچۆن لەکادرو ئەندامەکانی فیرقە راپەڕین، ئەوانیش ئاوها لەسەرانی ح.د.ك راپەڕن و پەلاماری بنکەو ماڵ و بارەگاکانیان بدەن و دەست درێژیان بکەنە سەر، بەپێچەوانەوە پێشەواو سەرانی دی کۆمار تاهاتنی لەشکریش بێ هیچ خۆپاراستنێك لەناو شاردا دەسوڕانەوەو رێنمایی خەڵکیان دەکردو تەواو رێز لێگیراوبوون، ئەوەش بەڵگەی راستەقینەیە بۆ ئەوەی کەخەڵکی شارو ناوچەکە بەگشتی لەکردەوەو ئاکاری دەسەڵاتدارێتی رابەرەکانیان رازیبوون و بەگەڕانەوەی دەسەڵاتی ناوەندی و حکومی فەرماندەکاتنی لەشکری ئێرانی داخدارو پەشێو بوون، هەر بۆیە وەك پشدەری نوسیویە:" شاری مەهاباد ئەورۆژە زۆر کەوتبو پەشێوی و هەوری رەشی غەم و پەژارە بەتەواوی ەئم شارە جوانەی داپۆشیبوو، لەناو هەموو ناوماڵ و خێزانێکدا گریان و شیوەن دەست پێکرابوو" (□).

ب ــ رێبەرانی کۆمارو لەسەروشیانەوە پێشەوا لەگەڵ ئەوەی دەرفەتیان لەبەردەمدا بوو بۆ هەڵاتن و گیانی خۆ رزگارکردن، بەڵام ئەو کارەیان نەکردو بێ ترس و پەشیمان بوونەوە لەپاڵ میللەتەکەیاندا مانەوە، ئەوەش بەتەواوی ئەودرۆو هەڵبەستانەی پوچەڵ دەکردەوە کەدەسەڵاتدارانی

(□) ئەو ئەفسەرانە ژمارەیان (10)کەس بوو بریتی بوون لە: عای اصغر احسانی، ابو الحسن تفرشیان، محمود تیوای، جواد اتشیار، ریس دانا، مرتضي زربحت، حمید دباغ زادە، توکلي، نیکلامارکاریان و چنگیز: تفرشیان، س.پ، ل190" احسانی، س.پ، ل104.

(□) ایغلتن، س.پ،ل200"رمضانی ،س.پ،ل147.

(□) پشدەری، س.پ، ل91

تاران بەردەوام لەەزگا راگەیاندنەکانیانەوە بەگوێی خەڵکی سادەو شاکاریاندا دەدا، گوایە جولانەوەی نەتەوایەتی کورد جولانەوەیەکی دروستکراوەو سەرانی کۆمار بەکرێگیراوی شورەوین.

لەراستیدا هەرەسهێنانی کۆماری میللی کوردستان زادەی کۆمەڵێك فاکتەری ناوخۆیی و ئێرانی و نێودەوڵەتییە کەبەگشتی دەتوانرێت لەم چەند خاڵەدا کۆبکرێنەوە:

یەکەم: لاوازی ئابوری و دواکەوتوویی کۆمەلایەتی و نزمی ئاستی رۆشنبیری کۆمەڵگای کوردەواری بەجۆرێك نەتوانێت زەمینەیەکی لەبارو پتەو بۆ سەرخستنی شۆرشێکی سیاسی و کۆمەلایەتی دیموکراتیك بێنێتە کایەوە، ئەم فاکتەرەی کەدەکرێت لەهەمان کاتدا وەك (ئەنجام و هۆکارێك) چاولێبکرێت و بەسەرچاوەی گشت دەردە سیاسی و کۆمەلایەتی ئابوری رۆشنبیرو کەم و کورتییەکان دی تەلاری سیاسی کۆمارو جولانەوەی نەتەوەییەکەی ئەو قۆناغەدابنرێت، هەر بۆیە زۆربەی ئەو رەخنەو ناوخۆییانەی لەلایەن هەندێك نوسەرانەوە ئاراستەی کۆمار کراون وەك (نزمی ئاستی رۆشنبیر هەندێك لێپرسراوان، بونی خزم و خزمێنە، دانانی کەسانی ناشایستەو نالایق لەشوێنی ناسك و لێپرساویدا، بێ ئیلتیزامی حیزبی، بەرەڵلایی و گیانی تالانی چەکدارە خێڵەکییەکان، خۆدزینەوە لەفەرمان، زاڵبوونی گیانی دەرەبەگایەتی، خراپ سود وەرگرتن لە دەسەلات بۆ بەرژەوەندی تاکەکەسی لای هەندێك لێپرساو، نەپرسینەوە لەزوڵمی ئاغاکان)، ئەمانەو زۆرتر لەو کەم و کورتییانە کەدەتوانرێت وەك رەخنەی ناوخۆیی باسیان لێوە بکرێت (□) ،لەسایەی ئەم فاکتەرەدا ریز دەکرێن و تائێستاش لەکۆڵ جولانەوەی نەتەوەییەکەی گەلی کورد لەهەر چوارپارچەی کوردستاندا نەبۆتەوە.

دووەم: هەروەك دامەزراندنی کۆماری میللی کوردستان لەئەنجامی خەباتێکی سیاسی و چەکداری درێژ خایەن و پلە بەپلە نەهاتەدی و زیاتر وەك کاردانەوەیەکی خێرای هەل و مەرجێکی نێوخۆیی و ئێرانی و نێودەوڵەتی نائاسایی هەڵتۆقی، رێبەرانیشی بەو ماوە کورتەی کەکۆماری تێدا ژیا واتە کەمتر لەساڵێك، نەیانتوانی بناغەیەکی پتەوی مادی و مەعنەوی دەسەلاتەکەیان دارێژن بەچەشنێك بەسەر گرفتەکانیدا زاڵ بێت و بتوانێت بەرامبەر هەر لەرزەیەك خۆراگرێت.

سێیەم: جولانەوەی نەتەوەییەکەی گەلی کورد لەناوچەی موکریاندا قەتیسماو نەبووە جولانەوەیەکی رزگاریخوازی سەرتاسەری کەسەراپای کوردستانی ئێران بگرێتەوە، لەبەر چەند هۆکاری سیاسی و سوپایی رابەرانی کۆمار نەیانتوانی ناوچەی ناوەندوە باشوری کوردستانی ئێران کەلەرووی مادی و مرۆییەوە زۆر لەناوچەی موکریان دەوڵەمەند تر بوون بخەنە سەر قەڵەمرەوی دەسەلاتەکەیان، ئەوەش هەلێکی بۆ دەسەلاتی ناوەندی رەخساند نەك هەر لەپیادەکردنی گۆمارۆی ئابوری و رێگرتن لەپەرەسەندنی شەپۆلی نەتەوەیی گەلی کورد سەرکەوتووبێت، بەڵکو ئەو ناوچە رزگارانە کراوانەی کردە پشتی جەبهەو وەك بنکەیەك بۆ شەرپێفرۆشتنەکاتنی ئەرتەشی و دوای پەلاماری لەشکری ئێرانی بۆ لەناوبردنی کۆمار بەکاری هێنا.

برزوی لەم رووەوە باس لەهەڵوێستی سەلبی موڵکدارە گەورەکان و پیاوە ئاینییەکانی ئوستانی سنەی (فرج الله خان اصف سردار معظم وایت الله مردۆخی) دەکات بەرامبەر کۆماری میللی کوردستان و بۆ ئەو فاکتەرەی دەگێڕێتەوە کەئەوانە سەبارەت بەپەیوەندییەکانی نێوان کۆمارو

(□) شەمزینی، ه.س، ل248–250" مەنگوری، س.پ، ل151" حیسامی ، لەبیرەوەرییەکانم بەرگی یەکەم، ل 115–116

www.pertwk.com

شورەوی درودۆنگ بوون و لەسۆنگەی پاراستنی موڵك و ماڵ و مەوقعییەتی کۆمەڵایەتی و ئاینیان، وەفادارییان بۆ رژێمی شاهەنشاهی پێ چاکتر بووەو دژی ئەوە بوون هەرێمی سنەو عەشیرەتەکانی باشوری کوردستانی ئێران بچێتە ژێر سایەی حکومەتی میللی کوردستانەوە ().

چــوارەم: نەبونی هاوکارییەکی راستەقینەو بەرنامەیەکی یەکگرتوو لەنێوان حکومەتی ئازەربایجان و کۆماری میللی کوردستانداو بونی ناکۆکییەکی زۆر ساردی لەپەیوەندییەکاندا کەهەر لەسەرەتاوە بووە کەم و کورییەکی گەورەو دژ بەبەرژەوەندییەکانی هەردولاو لەخزمەتی دەسەڵاتی ناوەندی و مانۆرە سیاسی و سەربازییەکانی قەوام ئەلسەلتەنەدا بوو، رێکەوتنەکەی 16ی تشرینی یەکەم و پێکهێنانی کۆمسیۆنی دیفاعی و موشتەرەك کەرێبەرانی کۆمار ئومێدێکی زۆریان پێی هەبوو لەژێر چاوزەق کردنەوەی دەسەڵاتی ناوەندیدا هاتە دی، ئەو ئومێدەش بەخۆ بەدەستەوەدانی بەشێکی سەرانی ئازەربایجان و هەڵاتنی بەشەکەی تریان و چۆڵکردنی سەنگەر لەبەردەم لەشکری شاهەنشاهیدا بووە بڵقی سەرئاو. لەراستیدا روخاندنی حکومەتی میللی ئازەربایجان و بەو شێوەیە گورزێکی گەورە بوو لەکۆماری کوردستانداو فاکتەرێکی مەزنی خۆبەدەستەوەدانی بوو.

پێنجەم: جولانەوەی میللی دیموکراتیکی کوردستان و ئازەربایجان بەجۆرێك پەرەیان نەسەند کەلەگەڵ جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری ئێراندا ببنەهێزێکی تۆکمەو یەککگرتوو بۆ بەدیهێنانی ئێرانێکی دیموکرات و ئەنجامدانی وەرچەرخانێکی سیاسی و کۆمەڵایەتی دیموکراتیانە لەئێراندا دژی چینی دەسەڵاتدارو پارێزەرانی بچنە مەیدانی خەباتەوە، ئەو بەرەیەش کەماوەیەکی کەم پێش پەلاماری سەتاسەری لەشکر لەحیزبە ئازادیخوازەکانی ئێران دامەزرێنرا نەیتوانی لەکاتی پێویست و بەپراکتیك هەنگاوێك لەبەرژەوەندی کوردستان و ئازەربایجان بنێت و رێگا لەزاڵبونەوەی شەپۆلی دژ بەدیموکراتی لەئێراندا بگرێت. ئەوەش ئەنجامی چەند فاکتەرێکی جیاجیا و ئاڵۆزە کەگرنگترینیان: لاوازی زەمینەی مادی و سیاسی جولانەوەی دیموکراتی سەرتاسەری و، هەڵوێستی هەلپەرستانەی حیزبی تودەو گیانی خۆبەزلزانی سەرانی ئازەرو، شێلگیری قەوام و مانۆڕە سیاسیە دیماگۆجییەکانی و، ناسیونالیسی تەنگەتیلەی رژێمی دەسەڵاتدارو زۆرینەی رۆشنبیرانی گەلی سەردەستی فارس و پاڵپشتی زلهێزە سەرمایەدارەکانی وەك ئەمەریکاو بەریتانیا لەدەسەڵاتی ناوەندی و وەستانیان دژی هەر گۆڕانێکی دیموکراتی بەناوی پاراستنی سەربەخۆیی و سەروەریی و یەکێتی خاکی ئێرانەوە.

شەشەم: هەڵوێستی سەلبی دەوڵەتە هەرێمییەکانی دەوروبەری وەك تورکیاو عێراق لەئاستی کۆماردا کەچ وەك ئەزمونێکی دیموکراتیك یاخود نەتەوەیی گەلی کورد بەهەرەشەیەکی مەزن و مەترسییەکی جیدیان لەسەر ئاسایشی نەتەوەیی و یەکێتی خاکی وڵاتەکەیان دادەنا، لەبەر ئەوە وەك پێشتر ئاماژەی بۆ کراوە ئەم دوو دەوڵەتە هەر لەسەرەتاوە بەزۆر رێگاکەوتنە دژایەتی کۆماری میللی کوردستان و هاوکاری دوژمنەکەی. کاتێکیش کۆمار کەوتە بەر پەلاماری لەشکری شاهەنشاهی دەستەبەجێ حکومەتی عێراق پێشنیاری دامەزراندنی فەرماندەیەکی سەربازی یەککگرتووی لەسەر ئاستی ئێران ـ

() برزویی، س.پ، ل 275–277.

عێراق ـ تورکیا دژی جوڵانەوەی نەتەوەیی کورد کرد ()و هێزەکانی لەسەر سنور چاوەڕێی چەککردنو تەحویلدانەوە یەهر خەباتگێڕێکی ئێرانیان دەکرد پێ لەسنور بترازێنێ.

حەوتەم: کۆماری میللی کوردستان قوربانی سیاسەتی نێو دەوڵەتیو ئاکامی یەکەمین پاشەکشەی ورەوی بوو بەرامبەر ئەمەریکا لەمەیدانی جەنگی سارددا، هەروەك مەلا مستەفا بەراشکاوی ئاماژەی بەم راستیەداوە:" ئەو سوپای ئێرانی نییە کوردی شکاندووە، بەڵکو ولاتە یەکگرتووەکانو بەریتانیایە شکستیان بەشورەوی هێناوە"().

شایەنی باسە کیانوریش پاش زیاتر لە 40 ساڵ هەر هەمان بۆچوونی بارزانی دووپاتکردۆتەوەوو پاشەکشەی شورەوی لەبەرامبەر هەڕەشەکانی چەرچڵو ترۆمان کتارادەی ترساندنی شورەوی بەبەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی گەیشتێ، بەفاکتەری سەرەکی سەرکەوتنی دەسەڵاتی ناوەندی لەگێڕانەوەی ئازەربایجانو رووخاندنی هەردوو حکومەتەکەی کوردو ئازەر لەقەڵەم دەدات، کیانوری دەڵێت:" مەسەلەی روخاندنی حکومەتی ئازەربایجان سەرکەوتنێکی سەربازی نەبوو.. بەڵکو لەسەرەوەو لەنێوان شورەویو ئەمەریکادا کۆتایی پێهاتبوو هەردوولا گەیشتبوونە ئەو بڕیارەی کەدەبێت ئازەربایجان چۆڵ بکرێ"().

ئەمەریکاو بەریتانیا کەجوڵانەوەی نەتەوەیی کوردیان بەدژی بەرژەوەندییەکانیانو کۆمارەکەیان بەدەسەڵاتی شورەوی لەقەڵەم دەدا، هەر لەسەرەتاوە کەوتنە پشتگیری رژێمی شاهەنشاهیو دژایەتی کۆماری کوردستان، ئەم دوو زلهێزە بەتایبەتی ئەمەریکا، رۆڵێکی ئێجگار گرنگیان یاری کرد لەپشتگیری هەوڵە سیاسیو دیپلۆماسیەکانی حکومەتی ئێرانی لەدەرکردنی سوپای سور لەئێران، هەروەها ئەمەریکا بەدرێژایی ساڵەکانی جەنگ لەپەیجوری بەهێزکردنەوەی ئێران بوو لەرووی ئابوریو سەربازییەوە، هێرشی ئەرتەشی شاهەنشاهی بۆ سەر کوردستانو ئازەربایجان بێ پاڵپشتی ئەمەریکا سەرکەوتنی مەحاڵ بوو.

فردوست سەبارەت بەم راستیە نوسیویە:" لەراستیدا چ مەسەلەی دەرکردنی سوپای سور لەئێرانو چ رووداوەکانی دوایی ئازەربایجانو کەوتنی حکومەتەکەی پیشەوەری زیاتر محەمەد رەزایان بەرەو ئەمەریکا پاڵ دەنا، رۆژێکیان دوو بەدوو پێی وتم: بەراستی ئەم ئەمەریکا زلهێزێکی عەجیبەو تەنیا بەپشت بەستن بەوان ئازەربایجان لەچنگی شورەوی رزگاری بوو، بێگومان هەر رۆڵی ئەمەریکا بوو لەمەسەلەکەدا کەوای لەمحەمەد رەزا کرد لەساڵی 1949دا کاتێك سەردانی ولاتە یەکگرتووەکانی کرد بەرەسمی سوپاسی دەسەڵاتدارانی ئەمەریکا بکات" ()،ئەوەندە بەسە بۆ دیاریکردنی رۆڵی سەلبی ئەمەریکا لەرووخاندنی کۆماری میللی کوردستاندا بڵێن، کاتێك لەشکری شاهەنشاهی گەڕایەوە ئازەربایجانو کوردستانو دەسەلاتی خۆی دامەزراندەوە زۆربەی وەزیرەکانو ئەندامانی مەجلیسو

() کوهستان، 5 اسفند 1325.

() ایغلتن، س.پ، ل119.

() کیانوری، س.پ، ل129.

() فردوست، س.پ، ل149.

کارمەنـدانی تـری بـاڵای حکومـەتی ئێرانـی سـەردانی سـەفارەتی ئەمـەریکییان کـرد لـەتاران تـا پیرۆزبایی ئەم سەرکەوتنە گەورەیە لەخۆیان و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا بکەن (□).

هەشتەم: هەندێك پێیان وایە کە کۆماری میللی کوردستان قوربانی سیاسەتی هەڵپەرستانەی شورەوی ستالین بوو، ئەو ستالینەی کەپشتی کردۆتە هەموو پرنسیپەکانی مارکسیزم ـ لێنینیزم و ئایدۆلۆژیای شۆرشگێرانە سەبارەت بەهاوکاری خەباتی میللەتانی چەوساوە دژی بەئیمپریالیزم و رژێمە داردەستە بۆرجوازەکانی و، تەنیا لەهەڵپەی بەدیهێنانی بەرژەوەندییە ئابوری و سیاسییەکانی یەکێتی شورەویدا بووە لەسەر حسابی گەلانی چەسواوەو ئایدۆلۆژیا، ئەمانە پێیان وایە کەشورەوی کوردیان بۆ راپەڕین دژی دەسەڵاتی ناوەندی هانداوەو بەڵێنی پارەو چەکیان پێداون و دوایش بیٚ بەجێهێنانی هیچ یەك لـەوادەو بەڵێنـەکانیان پشـتیان تێکـردوون و بەونەوتـەی کەهـەرگیز دەسـتیان نەگەیشـتیٚ کوردیـان فرۆشتووە. ئەم بۆچوونە جگە لەهەندێك نوسەری خۆماڵی، زۆربەی نوسەرە رۆژئاواییەکان بەمەبەستی شکاندنی شورەوی و پیشاندانی وەك درۆزنێکی هەڵخەڵەتێنەر جەختیان لەسەر (□).

مـەلا بـەختیار وێـڕای ئـەوەی پەنجـە بـۆ سیاسـەتی سـەلبی یـەکێتی شـورەوی بەرامبـەر بەکێشـەی کوردو جوڵانەوەی نەتەوەییەکەی لەساڵانی نێوان هـەردوو جەنگدا رادەکێشـیٚ . دێتـە سـەرلێکدانەوەی شوێنی مەسەلەی کوردسـتان و ئازربایجـان لـە سیاسـەتی دەرەوەی سـتالیندا و دەڵێـت (سـتالین لەسـەر حیسـابی کرێکـاران و گـەلان بـەئارەزووی خـۆی نەخشـەی جیهـانی لەگـەل سـەرۆکی وولاتـە سـەرمایەدارەکان دەکێشـایەوە . تـەنیا لەوشـوێنانەی مەترسـیان لەسیاسـەتی سـتالینیەت و سـنوری قەلەمرەوی شورەوی هەبوو ستالین پیٚی دادەگرت و لەوشوێنانەی ئەو مەترسیانە لە ئارادانەبوون یان بیزانیبایـە مەترسیشـیان هەیـە و نـاتوانیٚ رای خـۆی بسـەپێنی بـۆ ئـەوەی مەترسـیەکانی تـری لێنەورووژێنن نەرم خۆی دەدابەدەستەوە ، هەرکە پۆلۆنیاو ئەلمانیای وەکو دەیویست بۆ مسۆگەرکرا ، بەئاسـانی دەسـتی لـەئیتالیاویۆنان نەمسـا هـەلگرت ، لەئێرانیشـدا دوای سەرپێچـی کردنێـك کەبەلێنینـەوت دەرهێنـانی لەلایـەن (قـوام السـلطنة)وەدرایـە سـتالین دەسـت بـەجیٚچ بـەبیانوی گوێگرتن لەئولتەماتیمی ئەمریکا لەشکری سووری کشاندەوەو پشتی کردە ئازربایجان و کۆمارە تاقانەکەی کوردستان) (□).

بەرامبەرئەوبۆچـونانەی سـەرەوە هەنـدێکی‌دی تـەنیا پەنجـەبۆ شـورەوی رادەکێشـن وەك یارمـەتی دەرێکـی دامەزرانـدنی کۆماروخۆیـان لەقەرەی فاکتـەربونی شـورەوی لەروخانـدنی کۆماریکوردسـتاندا داوە (□) .هەنـدێکی کـەش جگـە لـەدانان بەهەڵـەی لێکدانـەوە لەسیاسـەتی سـتالینی دا بیانوبۆئـەو هەلوێسـتە لاوازو سـەیرکەرانەیەی شـوورەوی لەمەرسـەرجەم مەسـەلەی شالاوبردنەسـەر ئازربایجـان و

(□) Borhanedin,op.cit,p200

(□) طبري، احسان، كژراهه، چاپ اول، انتشارات امير كبير، تهران، 1369، ص70" کۆچی، خالدخالد، السياسه السوظيتية تجاة القضية الكردية في الميزان، ستوكهۆڵم، 1990، ص 30-31" شريف، س.پ، ل47-48" سابيليه، س.پ، ل246.

(□) مەلا بەخیتار، س.پ، ل101.

(□) شەمزینی، س.پ،" جلیلی واخرون، س.پ .

کوردستان دەهێننەوە بەوەی شورەوی لەدوای شەڕ زیانێکی زۆری وەبەر کەوتووە ئەمەریکای بەهێزی خاوەن چەکی ئەتۆمی شەڕی پێفرۆشتووەو ئۆلێماتۆقی هەڕەشەی جەنگی سێهەمی جیهانی کراوەتە سەرو جوڵانەوەکەی ئازەربایجان و کوردستان و سەرتاسەری ئێران بۆ خۆیان قوڵاییەکی شۆرشگێرییان نەبووە، شورەوی هەر ئەوەندە هاوکاری کردووە کەلەتوانایدا بووەو لەوە زیاتری پێنەکراوە () ،ئەمانە باسێك لەو هەڵوێستە ناکەن کەشورەوی لەنێوان وەدەستهێنانی نەوت و سەرکەوتنی جوڵانەوەی میللی ئازەربایجان و کوردستان، یەکەمیانی بەلاوە گرنگترو پڕ بایەختر بووە. بەواتایەکی دی هەڵوێستی ساردی شورەوی لەمەڕ مەسەلەکە لێکدانەوەی ناچاری بۆ دەکەن تابەرژەوەندی خوازی و پشتکردنە ئایدۆلۆژیا.

بەهەر حاڵ ناتوانرێت بەهیچ بیانویەك نکوڵی لەوە بکرێت کەشورەوی لانی کەم لەو قۆناغەدا هەڵوێستێکی لێبڕاوی شۆرشگێرانەیان بەرامبەر کێشەی نەتەوەیی کوردو کۆماری میللی کوردستان نەبووەو سەرکەوتنیان بەلاوە گرنگ نەبووە. ئەو هەڵوێستەی کۆماری لەکۆمەکێکی دەرەکی راستەقینە بێ بەشکردو دواتریش بووە فاکتەرێکی ئاشکرای روخاندنی، بەڵام پێویستە لێرەدا ئەوە لەبەرچاو بگیرێت کەناکرێت ئەم فاکتەرە بەفاکتەری یەکەم و کۆتای دابنرێت و وەك زۆربەی نوسەرە رۆژئاواییەکەن هەوڵی بۆ دەدەن رۆڵی خراپی ئیمپریالیزمی ئەمەریکاو بەریتانیا لەژێر پەردەی رێکەوتننامەی قەوام ــ سادچیکۆف دا دیزە بەدەرخۆنە بکرێت. سەبارەت بەنەبونی کۆمەکێکی شورەوی و راستەقینە بۆ هەردوو دەسەڵاتە دیموکراتییەکەی ئازەربایجان و کوردستان تەفرەشیان نوسیویە((لەراستیدا کۆمەك و هاوکاری دەرەوە پایەکانی ناوەوەی شۆرش بەهێز دەکات بەڵام هەرگیز شۆرش دروست ناکات)) ().

لەگەڵ ئەو فاکتەرە جۆراو جۆرانەی سەبارەت بەروخاندنی کۆمار باسی لێوەکرا، هەندێك نوسەر لەژێر کارایی جوڵانەوەی چەکداری لەمێژینەی گەلی کوردا لەو بڕوایەدان کەرێبەرانی کۆمار لەتوانایاندا بووە بەپیادەکردنی جەنگێکی جەبهەیی یاخود پارتیزانی دژی لەشکری شاهەنشاهی بووەستن و سەرکەوتنیش وەدەست بهێنن، شەمزینی لەم بارەیەوە نوسیویە: خۆ ئەگەر قازی محەمەدو محەمەد حسین خان خۆیان بەدەستەوە نەدایە، هەرگیز مەهاباد وابەئاسانی نەدەگیرا"().

لەراستیدا نەگیرانی مەهاباد بەئاسانی بەمانای بەردەوام بوونی کۆمارو سەرکەوتنی جوڵانەوەی نەتەوایەتی کورد لەبەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکانی لەو قۆناغەدا نییە، دیارە بریاری بەرگریکردن هەروا سووك و سانا نەبوو، چونکە دوای کشانەوە سوپای سوورو روخاندنی ئازەربایجان و تەریك مانی کۆمار، بێ رودانی گۆرانێکی دیموکراتیانەی رادیکاڵانە لەئێراندا، قازی محەمەد نەیدەتوانی بەپشت بەستن بەو توا سەربازییە لاوازەی هێزەکانی کۆمار بریاری خەباتی چەکدارانەی بدات و ئەزمونەکەی بەدژی خواستی دەوڵەتی شاهەنشاهی و دەوڵەتە هەرێمییەکانی ناوچەکەو زلهێزەکانی وەك بەریتانیاو ئەمەریکا سەربخات.

هەر چۆنێك بێت بەتێپەربوونی چوار رۆژ بەسەر گەرانەوەی لەشکری شاهەنشاهی بۆ مەهاباد بەپێچەوانەی ئەو (تأمین جانی)یەی کەسرتیپ همایۆنی بە پێشەواو رێبەرانی دیکەی کۆماری دابوو،

() قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل59" بلوريان، س.پ، ل365.

() تفرشيان، س.پ، ل98.

()شەمزینی، س.پ، ل225.

هـەروەها بەپێچـەوانەی ئـەو لێخۆشـبوونە نەگشـتییەی شاهەنشـا سـەبارەت بەبەشـداریبووانی ڕووداوەکانی ئازەربایجان بڵاویکردبۆوە. پێشەواو بەشێکی زۆری هاوەڵانی دەستبەسەر کران‌و لەشکر کەوتە گرتنی بەکۆمەڵی خەڵکی‌و ڕیپێچکردنیان بەرەو زیندانەکان. صەدری قازی کە ئەو دەمە لەتاران بـوو، ئەویشـیان بەباڵبەسـتکراوی هێنایـەوە مـەهاباد( ) ،دادگایـەکی سـەربازی ڕواڵـەتیان بـەناوی (محکمە بدوی صحرای) بۆ سزادانی قازییەکان دامەزراند، ئەوتۆمەتانەی کەپێشەواو هاوەڵانی پێ تاوانبار کران بریتی بوون لە: "یاخی بوون لەدەوڵەت، سوکایەتی کردن بەلەشکر، کوشتنی ئەفسەرو سەربازانی ئێرانی، گۆڕینی ڕەنگ‌و ئارمی ئاڵای ئیچران، پۆشینی بەرگی جەنەراڵی، جاسوسی بۆ بێگانەو..هت، لەکۆتایدا حوکمی هەڵواسین بۆ هەر 3 قازییەکە (پێشەواو محەمەد حوسێن خان‌و صەدری قازی) لەلایەن دادگاکەوە درا، ئەو حوکمەی دادگای (تجدید نظر)یش کەلە 28ی کانونی یەکەمی 1946دا گەیتە مەهاباد، وەك خۆی هێشتییەوە"( ).

شایەنی باسە پێشەوا ئازایانە لەدادگادا زۆربەی تاوانەکانی ڕەتکردەوەو بەرگرییەکی باشی لەخۆیی‌و هاوەڵانی کرد، جگە لەوەی حکومەتی ئێرانی بەبەرپرسیاری سەرەکی ڕووداوەکان تاوانبار کردو هەڵوێستی شۆڤێنستی فەرماندەکانی لەشکری شاهەنشاهی بەرامبەر مەسەلەی کورد لەئێران ڕیسوا کرد، ئەو فەرماندانەی دوای 80 ڕۆژ لەحوکمدانەکەو لەبەرەبەیانی ڕۆژی 31ی ئازاری 1947دا هەر لەو شوێنەی بانگەوازی کۆماری لێدرا واتە مەیدانی چوارچرای مەهاباد. پێشەواو سەیفی قازی‌و صەدریان کرد بەدارا. خودی پیچشەوایش پێش جێبەجێکردنی فەرمانی هەڵواسینی وەسێتنامەیەکی بۆ گەلی کورد نوسیوە کە داوای یەکێتی‌و برایەتییان لێدەکات‌و ئامۆژگارییان دەکات کەئاگاداری دوژمنە فێڵبازەکەیان بن‌و ڕێگای ئازادی‌و سەرفرازی نەتەوەکەیان بگرنە بەر)) ( ).

فەرماندەکانی ئەرتەش‌و حەمە ڕەزاشا بەلەسێدارەدانی پێشەواتو گەورە پیاوانی بنەماڵەی قازی ئاگری تۆڵەیان دانەمرکا بەڵکو بۆ تەمبێ کردنی سەردارانی کوردو چاوترساندنی داواکارانی مافی نەتەوەیی کورد، ژمارەیەکی زۆری لەکار بەدەستانی کۆمارو کادرەکانی ح.د.ك‌و سەرۆك عەشیرەتە نیشتمان پەروەرەکان لەشارەکانی مەهاباد، بۆکان، سەقز، لەسێدارەداو بەشێکی زۆریشی بەحوکمی درێژخایەن‌و دورخستنەوە بۆ ناوچە دورەکانی ئێران مەحکوم کردن ( ) ، (همایونی) لەم بارەیەوە نوسـیویە:" ئـەمجارەیان نـەك بـەهۆی سـوپای بێگانـەوە، بـەڵکو بـەهۆ یخـودی هاوڵاتیانیئێرانییەودەستدرێژی کرایە سەر خەڵکی بێدیفاع‌و ئازادیخوان)( )،لەراستیدا سوپای ئێرانییەهاتننەوەی بۆ ناوچەکە بەشێوەی سوپایەکی داگیرکەر قین لەدڵ مامەڵەی لەگەڵ خەڵکی ئاسایی ناوچەکەدا کرد.

بەپێی هەندێك سەرچاوە زیانەکانی گەڕانەوەی سوپا لەکوردستان‌و ئازەربایجاندا بە 20/000 کوژراو 2500 حوکمی تیرەباران کردن 8000 حوکمی گران مەزەندە دەکرێت( ).

( ) Roosevelt,op.cit,p149

( ) صمدی، س.پ، ل 177–184.

( ) ملا عزت، محمود، قازی محمد لەڕووناکی مێژوودا، گۆڤاری نڤار، ژمارە 2، هاوینی 1998ز، ل78

( ) بۆناوی لەسێدارە دراوەکان:

شەهیدانی نەمری حیزب‌و گەل،بڵاوکراوەی حیزبی دیموکراتی کوردستان/ ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕ، ب،ش،ب،م، ل8–9.

( ) Katauzian Homayaun, the political Economy of Moderen Iran. Despotisim and ps eudo- ، Modernism,1926-1979,london,1981,p620.

( ) گذشتە...، ل422

دوای رووخاندنی حکومەتی ئازەربایجان و کۆماری میللی کوردستان تەنیا ڕێگرێك لەبەردەم چەسپاندنی دەسەڵاتی ناوەندی بەسەر ناوچەکەدا بارزانییەکان بوون، ئەوانەی کشابونەوە شنۆو نەغەدەو چاوەڕێی توانەوە یبەفری چیاکان بوون تا هەر چۆنێك بێت بگەڕێنەوە ناوچەکانی خۆیان، حکومەتی ئێرانی کەلەوە دەترسا مانەوەی بارزانییەکان لەو ناوچانە ببێتە مایەی دووبارە هەڵگیرسانەوەی شەڕو شۆڕش هەر بۆیە سەرەتا ویستی لەرێگای ئاشتییەوە هێمنییان کاتەوەو ئەگەر بۆی بکرێت چەکیان بکات، هەر بۆیە لە21ی کانونی یەکەمی 1946دا حکومەتی ئێران مەلا مستەفای بانگکردە تاران و ئەم پێشنیارانەی خستە بەردەم:

1ـ خۆی و تەواوی بارزانییەکان چەکەکانیان تەسلیم بکەن و ببنە هاوڵاتییەکی ئێرانی و لەنزیك تاران یاخود هەمەدان نیشتەجێبن و بۆ خۆیان بەکشتوکاڵەوە خەریك بن.

2ـ ئەوانەیان بمێننەوە کەلەلایەن حکومەتی عێراقەوە حوکمی ئیعدامیان بۆ دەرچووە کەژمارەیان نزیکەی 110 کەسێکەو باقی دی بگەڕێنەوە بۆ عێراق.

3ـ تەواوی بارزانییەکان تا 1ی اسفند (19 شوباتی 1947) خاکی ئێران بەجێبهێڵن(□).

دهقان سەبارەت بەهەڵویستی مەلا مستەفا لەتاران نوسیویە:" مەلا مستەفا لەتاران خۆی دەخلافاندو تەمای بوو بەفێڵ و خۆ دزینەوە کات بەسەر بەرێت، تا بارزانییەکان دەگەنە بەرزاییەکانی دەشت بێل و لەبەرامبەر مەرزی شورەویدا جێگیر دەبن، لەم ماوەیەدا چەند پێکدادانێك روویدابوو، کەچ یمەلا مستەفا لەتاران بەدرۆی دەخستەوەو نکوڵی لێ دەکرد،(□)، هەر چۆنێك بێت مەلامستەفا لەتاران بەرواڵەت رەزامەندی لەسەر پێشنیارەکانی حکومەتی ئێرانی نیشانداو دوای چاوپێکەوتنی شاهەنشا بەبیانوی راوێژ کردن لەگەڵ شێخ ئەحمەدی برایدا رۆژی 29ی کانونی دووەمی 1947 گەراوە شنۆ، دوای راوێژ کردن تەواوی پێشنیارەکانی حکومەتیان رەتکردەوەو لێپرسراوانی ئێرانیان ئاگادار کرد کە ئەوان خوازیاری گەڕانەوەن بۆ ناوچەکانی خۆیان، بەڵام بەو ساردو سەرمایە جارێ ناتوانن خێزانەکانیان دەرباز بکەن، بۆیە هەر لەشوێنی خۆیان دەمێننەوە(□).

حکومەتی ئێرانی کەئامادە نەبوو لەوەزیاتر چاوەرێ بکات. هێزێکی زۆری لەناوچەکە کۆکردەوە کەپێکهاتبوو لە:

1ـ هێزێکی پیادەی لەشکری 12ی کرماشان بەرابەری (سەرگورد کبیری).

2ـ گوردانی 2ی هەنگی 32ی کرماشان بەفەرماندەی (سەرهەنگ زرەپوش).

3ـ کوردانێکی پیادەی لەشکری هەمەدان بەرابەری (سەرهەنگ کلاشی).

4ـ گوردانی سوارەی هەنگی لورستان بەسەرکردایەتی (سەرهەنگ انصاری).

(□) احسانی ، س.پ، ل479 .

(□) دهقان س.پ، ل479

(□) حەویزی، س.پ، ل100-101

www.pertwk.com

جگــە لەژمارەیــەك لەچــەكدارەكانی عەشــریەتی مــەنگوڕو دیبــوكریو قــەرەپوپاخ كەلــەژێر سەركردایەتی (سیتوانی یەكەم نەوبەهار)و (سەروان محسنی) دابوون (□).

لەناوچــەی ورمــێش هێزەكــانی (ســەرهەنگ نیســاری)و (ســەرهەنگ فولادوەنــد) وردە وردە بــەرەو ناوچە چیاییەكان دەكشانو دەیانوویست دوای پاكردنەوەی ناوچەكە لەچەكدارەكانی زیـرۆ بـەگو تەها هەركی فشار بخەنە سەر بارزانییەكانو پاڵیان پێوەنێن تالەناوچەی مەرگەوەریان دەپەستاونو هەر لەویٚ دوای گ–ەمارۆدان ناچار تەسلیم بوینان دەكەن(□).

سـەرەتا هێـزە ئێرانییـەكانی ورمـیٚ بەسـەركردایەتی سـەر لەشـكر زەنگەنـەو سـەرهەنگ فولادوەنـد پـەلاماری هێزەكـانی رەشـید بـەگی هەركییانـداو دوای شـكاندنی رەوانـەی ورمێیـان كـرد، دواتـر لەگـەڵ زیرۆ بەگەدا كەوتنە شەڕەوە، زیرۆ بەگ لەچەند كەمینێكدا ژمارەیەكی زۆر سەربازی ئێرانـی كوشـتو چـەند جارێـك هێرشـەكانی دەشـكاندەوە تـا دوایـی خـۆی پـیٚ نـەگیراو لەسـنور ئـاودیو بـوو، خـۆیو دوازدەكەسی تەسلیمی هێزە سنوریەكانی عێراق بوونو بۆ زیندان راپێچ كران (□).

لـە11ی ئازاری 1947دا هێـزە ئێرانییـەكان لەچـەند لایەكەوە هێرشـیان كـردە سـەر بارزانییـەكان، لەشكری شاهەنشـاهی كـەوای دانـابوو لەماوەیـەكی كەمـدا تـەواوی بارزانییـەكان چـەكدەكا، بەخـەیاڵی سەركەوتنێكی خێرا بەرەو چیا سەختەكان ملی دەنا، پێشمەرگە بارزانییەكان كەشەڕی مانو نـەمانیان دەكرد لەچەند پەلامارێكدا زیانی گەورەیان بەلەشكر گەیاندو ژمارەیەكی زۆریان لیٚ كوشتن.بەتایبـەتی لەشەڕی (نـەلۆس)دا گوردانـە پیادەكـەی هەمـەدان بـەخۆیو سـەرهەنگەكەیەوە تیا چـوون. لـەم شـەڕەدا جگكە لەوەی سـەرهەنگ كلاشـیو ژمارەیـەكی زۆر ئەفسـەرو سـەرباز كـوژرا 7 ئەفسـەرو 17 گروهبـانو 300 سـەربازیش بـەدیلی كـەوتنـە دەسـت بارزانییـەكان (□) ،اتفرشـیان لەبیرەوەرییەكانـدا بـاس لـەوە دەكـات كەیـەكێك لـەو ئەفەسـەرانە بەگریانـەوە دەیـوت:" ئێمـە بـۆ ئـەوەی كارێكمـان هـەبێتو نانێكمـان دەستكەوێت بوینەتە ئەفسەر، بەدرێژایی ئەم زستانە لەخودامو ویستووە شەوێك بەئاسوودەیی لـەناوماڵو مناڵەكانمدا رۆژ بكەمەوە، ئێمە چیمان لەشەڕو كوشتار داوە"(□).

لەراســتیدا پاشەكشــەی رێــكو پێكــی بارزانییــەكانو پێكهەڵپرژانــەكانیان لەگــەڵ لەشــكری شەهەنشاهیدا زیاتر لەمانگێكی خایاند. لەو ماوەیەدا لەشكر زیاتر لـە 20 ئەفەسـەر، 80 پلـەدار، 120 سەربازی كوژرا، كار گەیشتە رادەیـەك شاهەنشا فـەرمانی بـەهێزی هـەوایی دابوو هێرشـی تونـد بكەنـە سەر ژنو منداڵە بارزانییەكان تا پیاوەكانیان توانای بەرگرییان لاواز بێـتو لـەوە زیـاتر ئـتبروی لەشـكر نەچێت□

(□)بلوریان،س.پ،ل49.

(□)دهقان، س.پ، ل794

(□)هـ.س ،ل797.

(□)تفرشیان، س.پ، ل137–138

(□)هـ.س، ل139

(□)قاسملو، چل ساڵ خەبات، ل131

گونـدی (زیـوەی) مەرگـەوەڕ دوای وێسـتگای هێزەبارزانییـەکان بـوو لەکوردسـتانی ئێـران، لەرۆژی 13ی نیسانی 1947 لەچومی (گادەر) پەڕینەوەو چونە خاکی کوردستانیعێراقەوە،لەوێبوونە دووتـاقم، ئەوانـەی توانـای مانـەوەی چیاو بـەرگرییان نـەبوو لەگـەڵ خێزانەکانیانـدا بەرابـەری شـێخ ئەحمـەد خۆیـان تەسـلیمی هێزەکـانی حکومـەتی عێـراق کـردەوە، تـاقمی دووەمـیش بەرابـەری مـەلا مسـتەفا پـاش ئـەوەی ماوەیـەك لەچیاکاندا مانـەوە بڕیـارێکی شـەختیان دا ئـەویش رووکردنـە خـاکی شورەوی بوو (). وەك حسانی نوسیویە:" گاڵتە نییە، جێی باوەڕکردنیش نییە، لەسەرمای زستانێکدا کەپلەی گەرما لەژێر سفردا بێت، بـەپێ پـەتیو برینـداری و سـکی برسـی، لەبەرامبـەر جـەلادەکانی شـا راوەستان، برینی چیا سەختەکانی تورکیاو عێراقو ئێران، خۆ گەیاندنە خاکی شورەوی بۆ پەنابـەری، بەراستی دەتوانرێت ئـەم پاشەکشـە دلاوەرانەیـە بـەنێو ئـەو چیا بـەرزو بڵندانـەدا بەپاشەکشـەی 1000 کیلۆمەترێکەی ماویستەکان بشوبهێنرێت))().

دوای دەربـازبوونی مەلامسـتەفاو هاورێکـانی بـۆ یـەکێتی شـورەویو شکسـتهێنانی لەشـکری شاهەنشـاهی لەبـەدیهێنانی ئامانجەکانیـداو ئـەو زیانـە زۆرەی وێـی کـەوتبوو، سـەر لەشـکر رەزم ئـارا ناچار بوو بەو رۆژنامەنووسە ئێرانیانە بڵێت کەگاڵتەیان بەلەشکر ئەکردو تەشـەریان لێدەدا((ئەوانـەی لەپشـت مێـزدا دادەنیشـتنو دیشـلەمە هەڵدەلوشـن نـازانن بارزانییـەکان چ جانـەورێکن، هـەتا ئـەمرۆ لەتەمەنی ئەرتەشی ئێرانیدا ئێمە قەت تووشی جەنگاوەری بەو جۆرە دلێر نەبووین))()

بەمجۆرە بەروخاندنی کۆماری میللی کوردستانو زێرۆشتنی مەلا مستەفاو هاورێکانی بۆ یـەکێتی شورەوی، دەسەڵاتی ناوەندیو لەشکری شاهەنشاهی گەڕایەوە دوا سنوری کوردستانی ئێرانو لاپەرە لەسـەر پرشـنگترین لاپـەرەی مێـژووی جوڵانـەوەی نەتـەوەیی گـەلی کـورد لـەئێران لـەنیوەی یەکـەمی سەدەی بیستەم هەڵدرایەوە.

()بۆ رەوتی ڕێڕەوەکە بروانە نەخشەی ژمارە(2).

()احسانی، س.پ، ل.475

()بلوریان،س.پ،ل49.